

NEDERLANDS AMAZONIA

Handel met indianen tussen 1580 en 1680

L.A.H.C. HULSMAN

NEDERLANDS AMAZONIA - L.A.H.C. HULSMAN

NEDERLANDS AMAZONIA

NEDERLANDS AMAZONIA
Handel met indianen tussen 1580 en 1680

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit van Amsterdam
op gezag van de Rector Magnificus
prof. dr. D.C. van den Boom
ten overstaan van een door het college voor promoties ingestelde
commissie, in het openbaar te verdedigen in de Agnietenkapel
op vrijdag 23 oktober 2009, te 12:00 uur

door

Lodewijk Augustinus Henri Christiaan Hulsman

geboren te Leiden

Promotiecommissie

Promotor: Prof. dr. L. Noordegraaf

Copromotor: *Dr. L.J. Wagenaar*

Overige leden: *Prof. dr. H.F.K. van Nierop*

Prof. dr. G.J. Oostindie

Prof. dr. W.F.H. Adelaar

Prof. dr. G. Banck

Dr. C.M. Lesger

Dr. H.J. den Heijer

Faculteit der Geesteswetenschappen

*Mijn vaartuig gaat met de naam geduld
Schommelend net zoals de tijd en met dezelfde bestemming
Voor wie aan boord stapt gaat alles, alles, voorbij, alleen de tijd niet.¹*

Voorwoord

Dit proefschrift is tot stand gekomen dankzij de ondersteuning van veel verschillende mensen. Dr. Lodewijk Wagenaar heeft mij steeds ruimte binnen de Universiteit van Amsterdam geboden en hij is de ruggengraat van dit project geweest. Dankzij hem heb ik kennis gemaakt met prof. dr. Henk van Nierop en met mijn promotor. Prof. dr. Leo Noordegraaf heeft mij een plaats gegeven om mijn onderzoek te doen en hij heeft mij steeds ondersteund op belangrijke momenten. Ik wil hem bedanken voor het vertrouwen wat betreft het onderwerp en de benadering van mijn studie. Ook wil ik hem en de collega's van de leerstoelgroep, met name dr. Clé Lesger en Louise Hesp, bedanken voor de prettige samenwerking.

De leden van de promotiecommissie bedank ik voor hun kritische en constructieve bijdrage aan dit onderzoek. De medewerking van een aantal mensen wil ik speciaal noemen. Prof. Simon Groenveld, dr. Arie Boomert, dr. Aad Versteeg, prof. John Monteiro, prof. Reginaldo Gomes, Lloyd Kandasammy MA, prof. Joyce Lorimer, dr. Mariana Françoso, prof. Eddy Stols, drs. Jan Werner, dr. Kees Zandvliet, dr. Victor Enthoven, drs. Han Jordaan en drs. Barbara Consolini bedank ik hierbij voor hun bijdragen.

De medewerkers van het Nationaal Archief, het Zeeuws Archief en de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam bedank ik voor hun medewerking en deze instellingen bedank ik voor het kosteloos beschikbaar stellen van beeldmateriaal voor deze publicatie. Het Koninklijk Huis Archief bedank ik voor de toestemming voor het gebruik van de transcripties uit het Commissieboek van prins Maurits. De Koninklijke Bibliotheek was dankzij de goede service een prettige plaats om te werken, Peter de Bode bedank ik voor de inzage in de Sailing Letters. Ook de medewerkers van de verschillende stedelijke en regionale archieven hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan mijn onderzoek. Het Gemeentearchief Rotterdam verdient een vermelding, omdat uittreksels uit het Notarieel Archief online doorzoekbaar zijn en daarna ter plaatse via zelfbediening eenvoudig gekopieerd kunnen worden. Dhr. W. Blok van het Noord-Hollands Archief wil ik speciaal danken voor zijn hulp bij het onderzoek naar de handel in zeekoeien. Dankzij de inzet van de medewerkers van het Stadsarchief Amsterdam heb ik daar in een periode

---

¹ De beginregels van *Xote da nevegação*, van Chico Buarque da Holanda (vertaling door de auteur).

van veranderingen veel onderzoek kunnen doen. De Dienst Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam bedank ik voor de inzage in haar bibliotheek. De medewerking van de Universiteitsbibliotheken in Leiden en Utrecht was prettig en nuttig. Jean Vaughan dank voor haar revisie van de summary. Verschillende mensen waren behulpzaam bij de fysieke vormgeving van het proefschrift. Armand Haye bedank ik voor zijn mooie kaarten, Gerard en Ria de Graaff van Grafaria in Leiden voor hun inzet bij de definitieve vormgeving.

Mijn vader, Louk Hulsman, kan er niet bij zijn omdat hij januari 2009 overleden is en ik hoop dat ik – na een succesvolle verdediging – mijn titel kan opdragen aan hem en aan mijn moeder, Jeanne Burgert-Dröge. Haar steun heeft deze studie mogelijk gemaakt, net zoals die van mijn zus, Jehanne Hulsman, die ook meegelezen heeft. Mijn zoon Boaz Hulsman en mijn neef Djinn van Hamersveld waren een bron van inspiratie. Marianne Hulsman-Hofland heeft mijn werk vóór en ná het overlijden van mijn vader gesteund. De inspiratie voor mijn historische studie is in belangrijke mate gestimuleerd door Marcos en Stela Galindo.

Odileiz Sousa Cruz is degene geweest die mij het onderwerp gegeven heeft en die gedurende mijn onderzoek mijn geduldige klankbord geweest is. Zonder haar bijdrage was dit onderzoek niet afgerond. Haar familie heeft mij bij mijn onderzoek veel steun verleend en ik bedank hen daarvoor. Het is bijna onvermijdelijk dat ik sommige namen niet noem en ik wil ook diegenen die hun naam niet vinden hierbij bedanken voor hun bijdrage.

Lodewijk Hulsman, Amsterdam, 2009.

Voor mijn vader en mijn moeder

	Inhoudsopgave	Nederlands Amazonia
v	Voorwoord	
viii	Overzichtskaart	
x	Inhoudsopgave	
1	Inleiding	
4		Werkwijze
8		Eerder onderzoek
9		<i>Etnohistorie</i>
13		<i>Nederlands onderzoek</i>
15		Bronnen
17		Opzet
19	Hoofdstuk 1	De Nederlandse verkenning van Guiana 1580-1600
19		De equipage van De Haen
26		De reis van Cabeliau
29		Cabeliau en andere Nederlandse reizen
32		Handelsplaatsen 1580-1600
36		Indiaanse handelspartners 1580-1600
46		Handel 1580-1600
50		Overzicht van de periode 1580-1600
58	Hoofdstuk 2	‘Voet aan de grond’ 1600-1620
59		De Guiaansche Compagnie
69		Vreemt verhael van Lourens Lourensz Zeeuw
72		Handelsplaatsen 1600-1620
82		Indiaanse handelspartners 1600-1620
87		Handel 1600-1620
88		<i>Retouren</i>
91		<i>Uitgaande goederen</i>
93		<i>De ontwikkeling van de handel</i>
96		Overzicht van de periode 1600-1620
101	Hoofdstuk 3	‘Wortel schieten’ 1620-1650
103		Geleïn van Stapels 1625-1630
110		David Pietersz de Vries 1634
112		Handelsplaatsen 1620-1650
121		Indiaanse handelspartners 1620-1650
129		Handel 1620-1650
129		<i>Nederlandse bouwerijen</i>
134		<i>Voedsel</i>
137		<i>Hangmatten en slaven</i>
139		<i>Uitgaande goederen</i>
142		Overzicht van de periode 1620-1650
145	Hoofdstuk 4	‘Vallen en opstaan’ 1650-1680
146		Cayenne 1650-1665
151		Nova Zelandia 1656-1665
153		Suriname 1650-1680

155		Berbice 1650-1680
157		Essequibo 1665-1680
159		Cayenne-Oiapoque 1667-1680
161		Handelsplaatsen 1650-1680
165		Indiaanse handelspartners 1650-1680
176		Handel 1650-1680
179		<i>Retouren</i>
183		<i>Voedsel</i>
185		<i>Uitgaande goederen</i>
187		<i>Handelspraktijken</i>
189		Overzicht van de periode 1650-1680
193	Hoofdstuk 5	Continuïteit en verandering 1580-1680
193		Handelsplaatsen
196		<i>Nederzettingen</i>
197		<i>'Amazones'</i>
199		<i>Oiapoque en Cayenne</i>
203		<i>Marowijne-Corantijn</i>
205		<i>Westelijk Guiana</i>
207		<i>Archeologisch onderzoek</i>
208		Indiaanse handelspartners
208		<i>Arawak, Shebayo en Yao</i>
211		<i>Caraïben</i>
212		<i>Akawaio</i>
213		<i>Warao, Arikare, Aruan, Toucoyenne</i>
215		Uitgaande goederen
221		Lokale handel
223		Retouren
226		Regionale handel
229		Conclusie
232	Hoofdstuk 6	Nederlandse nederzettingen en Indiaanse handel
234		Nederlandse kolonies vergeleken
240		Indiaans landschap
242		Europese invloeden: oost-west
243		Conclusie
248	Nawoord	
254	Summary	
256	Appendix A	Contemporaine geschreven bronnen
314	Appendix B	Plaatsen
328	Appendix C	Indiaanse handelspartners
335	Appendix D	Handel
347	Bronnen en Literatuur	
372	Afbeeldingen en Kaarten	

Inleiding

Amazones, waar van de rivier Amazonas haar naam heeft, is een Natie bestaande alleen van vrouwen. Deze vrouwen komen niet meer als één maant per jaar bij de mannen, dit is zo men kan afnemen, de Maand April. Deze Amazones zijn zeer wreed en bloeddorstig over haar vijanden. Zij hebben vele Gouds, t' welk zij krijgen voor zekere groene stenen.¹

In Zuid-Amerika ligt tussen het Andesgebergte en de Atlantische Oceaan een grote laagvlakte die doorsneden wordt door de evenaar. Francisco de Orellana was in 1541 de eerste Europeaan die vanaf het Andesgebergte naar de Atlantische Oceaan reisde en hij rapporteerde na zijn terugkeer aan het Spaanse hof dat hij langs de rivier Amazonas ontmoet had. De Griekse naam Amazone raakte daardoor verbonden met een rivier in Zuid-Amerika.² De rivieren de Amazone en de Orinoco die door dit tropische laagland stromen behoren tot grootste rivieren op de aarde. Dit gebied wordt hier Amazonia genoemd.³

Binnen Amazonia ligt Guiana. Het is als het ware een groot eiland dat begrensd wordt door de Amazone, de Orinoco en de Atlantische Oceaan en dat door talrijke waterwegen verbonden is

---

¹ 'Nieuwe caerte van het wonderbaer ende goudrijcke landt Guiana: gelegen onder de Linie Æquinocliael, tusschen Brasiliën ende Peru' van Jodocus Hondius uit 1599. (UBA UBM Kaartenzaal 104.05.04) Zie ook Bijlage B 2.

² Vicente Yáñez Pinzón zeilde in februari van het jaar 1500 benoorden de evenaar en ontdekte zoet water in zee terwijl hij veertig mijl van de kust verwijderd was. Hij stuurde naar de kust en bevond dat het water afkomstig was van een geweldige rivier. Pinzón doopte de rivier de Santa María de la Mar Dulce. De rivier verschijnt als Mar Dulce op verschillende kaarten zoals die van Juan de la Cosa in 1501 en in 1513 op de 'Admirals map' in de Straatsburgse uitgave van Ptolemeus. (Medina 1988: 154) Vanaf 1515 begint de naam Marañón steeds vaker op te duiken. Kort daarna verdween de naam Mar Dulce en werd de rivier de Marañón genoemd. (Medina 1988: 156; 161-162) Na de publicatie van het verslag van De Orellana wordt de naam 'rivier van de Amazonas' algemeen. Soms komt de naam van 'Orellana rivier' voor. Sommige schrijvers beschrijven de Orellana en de Marañón als twee verschillende rivieren. (Medina 1988:162) Tegenwoordig wordt de rivier vanaf zijn bron tot aan de samenvloeiing met de Ucayali de Marañón genoemd. Verder stroomafwaarts heet zij de Amazonas. Het gedeelte tussen de Braziliaanse grens en Manaus wordt de Rio Solimões genoemd, na de stad Manaus heet de rivier Rio Amazonas om zich bij Gurupá te splitsen in het Canal do Norte dat benoorden het eiland van Marajó in zee uitmondt en een oostelijke arm die als de rivier Pará samen met de rivier Tocantins bezuiden het eiland Marajó in zee stroomt. (Medina 1988: 153-163)

³ Amazonia bevindt zich ruwweg tussen de 45 tot 77 graden westerlengte en 8 graden noorderbreedte tot 15 graden zuiderbreedte. De vegetatie van het Zuid-Amerikaanse laagland bestaat vooral uit tropisch regenwoud dat zich in een steeds breder wordende band van oost naar west uitstrekt. Bij de Atlantische kust begint de strook met een breedte van 320 km om bij de voetheuvels van de Andes te eindigen in een breedte van 1900 km. Naast het tropisch regenwoud zijn er ook open savannes, in het noorden naar de hooglanden van Guiana en Venezuela. Het gebied ligt dicht bij de evenaar en wordt gekenmerkt door een vochtig tropisch klimaat. De gemiddelde temperatuur ligt tussen de 24° en 27° Celsius. (MacHenry 1993: 314-315) Voor een discussie over de geografische definitie van het begrip Amazonia (Cleary 2001)

met het Amazonische achterland en de eilanden in de Caraïbische Zee.⁴ Archeologisch onderzoek laat zien dat er al eeuwen vóór de komst van de eerste Europeanen een netwerk van routes door Guiana liep waarlangs van het zuiden bij de tegenwoordige stad Manaus tot noordelijk op de Caraïbische eilanden en van oost naar west van de Amazone tot de Orinoco goederen werden uitgewisseld. Guiana was een onderdeel van het grotere interactiegebied Amazonia.⁵

De weergave van Amazonia op Europese kaarten veranderde in de periode 1580-1680. Het aanvankelijk onbekende Indiaans gebied was in 1680 verdeeld door Europese grenzen op contemporaine kaarten.⁶ Nederlanders speelden een rol in deze ontwikkeling. Aan het eind van de zestiende eeuw begonnen Nederlandse schippers handel te drijven op de Wilde Kust die zich uitstreckte van de Amazone tot de Orinoco. De Wilde Kust werd door 'wilden' bewoond. Deze 'wilden' werden ook wel Indianen genoemd. De Nederlandse handel leidde tot nederzettingen die de basis vormden van de moderne staten Guyana en Suriname.⁷ Deze handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in Amazonia tijdens de periode 1580-1680 zijn het onderwerp van dit onderzoek.

Het Amazonegebied staat tegenwoordig internationaal ter discussie. Vooral Brazilianen voelen zich bedreigd door de bemoeienis met hun bossen en Indianen. De groene hel uit de negentiende eeuw is veranderd in een biologische schatkamer.⁸ Het lot van Indianen is een agendapunt geworden voor allerlei internationale organisaties en de bedreigde cultuur van Indianen wordt door onderzoekers bestudeerd. De talen van de Indiaanse bewoners van Amazonia zijn een belangrijk werkgebied voor linguïsten geworden.⁹ De geschiedschrijving van

---

⁴ Guiana ligt tussen 8 graden noorderbreedte en 3 graden zuiderbreedte en tussen 50 en 68 graden westerlengte. (Dalton 1855: 3) De kuststrook bestaat uit alluviale gronden. Verder inlands gaan de mangrove bossen over in savanne en daarna in tropisch regenwoud dat ook de oostelijke hooglanden van Guiana bedekt. In het westen zijn er aan de bovenloop van de Rupununi ook savannes in de hooglanden die in de regentijd soms onder water lopen. Het klimaat in dit gebied is tropisch. De regenseizoenen variëren regionaal, maar tussen augustus en november is er meestal een droog seizoen. De hooglanden bestaan uit zeer oude geologische lagen. In het oosten is het hoogteverschil gering. Het Tumucumaque gebergte dat de zuidgrens van Frans-Guyana en Suriname met Brazilië vormt, is een door rivieren doorsneden massief waarvan de hoogste toppen 800 m bereiken. Naar het westen neemt de hoogte toe, maar het gebergte blijft gekenmerkt door de aanwezigheid van vlaktes. De grootste hoogte (2875 m) wordt bereikt bij het massief waar Roraíma deel van uitmaakt en dat uit geïsoleerde tafelbergen bestaat. (Gordijn 1977: 609)

⁵ Interactiegebied is een vertaling van *Interaction sphere*, een gebied waar mensen via netwerken informatie en goederen uitwisselen. (Boomert 2000: 1) Literatuur over precolumbiaanse handelsroutes. (Neves 2008; Rostain 2008; Versteeg 2008; Vidal 2000; Roosevelt 1991; Boomert 1987; Gassón 2000) Zie ook ff inleiding: 8-15 eerder onderzoek.

⁶ De belangrijkste inventarisaties van kaarten van Amazonia zijn te vinden in: Caetano 1861; Blue Book: Venezuela 1896; USC 1898; Adonias 1963; Bubberman 1973.

⁷ Goslinga 1971: 427-428, 430.

⁸ Uzendoski beschreef Amazonia als een uitdaging voor de westelijke wereld. De conceptie van ruimte in de Indiaanse samenlevingen van Amazonia is een ontkenning van veel algemeen aanvaarde waarden over de relatie tussen mens en natuur. (Uzendoski 2005)

⁹ Zie o.a. Steward 1947; Derbyshire 1986-1998; Queixalós 2000.

Amazonia in de periode 1580-1680 is echter relatief onderbelicht. De tegenwoordige staatkundige verdeling heeft geleid tot een versnippering van de geschiedschrijving in vijf verschillende talen met verschillende nationale perspectieven. De beschrijving van de geschiedenis van de ontwikkeling van Guiana tussen 1580 en 1680 wordt daardoor bemoeilijkt.¹⁰ De Indiaanse bevolking van het gebied wordt tegenwoordig ingedeeld in één van deze vijf nationaliteiten, waar zij slechts een kleine minderheid van de bevolking vormt. Indiaanse talen zijn marginaal en Indianen zijn perifeer in de nationale identiteit van de vijf naties die het grondgebied van Guiana verdelen.¹¹

De Nederlandse handelsrelaties met Indianen in Amazonia in de periode 1580-1680 zijn nog niet eerder het onderwerp van een gerichte historische studie geweest.¹² De relaties tussen Nederlanders en Indianen op de Wilde Kust verschilden van de Franse, Portugese en Spaanse

---

¹⁰ In de geschiedschrijving van gebieden zoals Frans-Guyana, Suriname en Guyana wordt de periode vóór 1680 meestal zeer summier beschreven. (Dalton 1855, Buddingh 1999, Polderman 2004) De vijf talen zijn Portugees, Frans, Engels, Spaans en voor Suriname wat betreft de geschiedschrijving Nederlands.

¹¹ De Indiaanse bevolking in Braziliaans Amazonia is linguïstisch gezien de meest gevarieerde van Amerika. In 1995 werden 177 Indiaanse talen in Brazilië gesproken waarvan 160 in Amazonia. (Queixalós Franchetti 2000: 171) In Brazilië leven ongeveer 358.000 Indianen die ongeveer 0,2% van de Braziliaanse bevolking vormen. (www.areaindigena.hpg.ig.com.br/actual.htm) De bevolking van Brazilië telt ongeveer 185.000.000 en is vooral geconcentreerd in het noordoosten en het zuidoosten waar het economische en politieke centrum ligt. Amazonia is een betrekkelijk dunbevolkt en perifeer gebied. Venezuela grenst aan Brazilië en de westelijke flank van hooglanden van Guiana en de monding van de Orinoco behoren tot haar nationaal grondgebied. Venezuela heeft 331.929 Indiaanse inwoners. In Venezuela worden 18 Indiaanse talen gesproken. (Queixalós: 2000: 385-390) Venezuela betwist een groot gedeelte van het grondgebied van de naastgelegen Republic of Guyana dat zich aan de kust uitstrekt van de rivier de Waini tot de Corantijn. Guyana is voortgekomen uit het Nederlandse Essequibo, Pomeroon, Berbice en Demerara dat in de negentiende eeuw door de Britten geannexeerd werd en telt ongeveer 700.000 inwoners. De bevolking is vooral langs de kust geconcentreerd. Het land is sinds 1966 een onafhankelijke republiek in het Britse Gemenebest. De Indiaanse bevolking in Guyana wordt op 49.000 geschat. (Queixalós: 2000: 317) Suriname ligt tussen de Corantijn en de Marowijne. De Indiaanse bevolking in Suriname bestaat uit ongeveer 6.550 personen op een totale bevolking van 490.000. (Queixalós 2000: 378) Suriname is in 1975 onafhankelijk geworden van de Nederlanden. De hoofdstad Paramaribo aan de Suriname rivier is het belangrijkste centrum. Ook hier concentreert de bevolking zich vooral langs de kust. Frans-Guyana is een provincie van Frankrijk tussen de Marowijne en de Oiapoque. De bevolking telt ongeveer 195.000 zielen waarvan 8.000 Indianen zijn. (Queixalós 2000: 300)

Het grootste gedeelte van de bevolking van deze vijf naties woont echter langs de kust waardoor een relatief groot gebied in het binnenland door een betrekkelijk klein aantal Indianen wordt bevolkt. De nationale grenzen zijn een probleem voor verschillende Indiaanse gemeenschappen zoals de Palikur en Wayäpi op de grens van Frans-Guyana en Brazilië (Grenand 1987, 1989; Gallois 1994), de Wayana op de grens van Suriname met Frans-Guyana (Boven 2006), de Macusi en Akawaio op de grens van Guyana en Venezuela met Brazilië (Butt-Colson 1973; Santilli 1994; Cruz 2005). De gehele Indiaanse bevolking van Latijns-Amerika wordt op ongeveer 49 miljoen mensen geschat. Bijna de helft woont in Mexico waar 23,5 miljoen Indianen bijna een derde van de bevolking vormen. Andere landen met een grote Indiaanse bevolking zijn Bolivia en Guatemala ieder met 4 miljoen en Ecuador met 3 miljoen. (Wauchope 1981)

¹² Het onderwerp wordt wel besproken in verschillende studies, maar staat nergens centraal. Voor een overzicht van de literatuur zie ff inleiding: 8-15.

contacten door de afwezigheid van religieuze zendingsactiviteiten.¹³ Het economisch verkeer tussen Indianen en Europeanen in deze periode is weinig bestudeerd mede omdat er weinig bronnen zijn in vergelijking met de periode ná 1680.¹⁴ Maar deze periode is juist belangrijk omdat toen de basis gelegd werd voor de verandering van een Indiaanse naar een Europese ruimtelijke benadering van Amazonia.¹⁵

Deze studie hoopt door het beschrijven van de Nederlandse handel met Indianen een bijdrage te leveren aan de geschiedschrijving van Amazonia. Een tweede doel is een verdieping van de Nederlandse geschiedschrijving door het bestuderen van de rol van Indianen in de Nederlandse economische relaties met de Wilde Kust.

Werkwijze

Het onderzoek richt zich op historische Nederlandse bronnen die vanzelfsprekend eurocentrisch georiënteerd zijn. Dit betekent dat de onderzoeker speciaal oog moet hebben voor het ‘distilleren’ van informatie over de contemporaine Indiaanse samenlevingen uit deze bronnen. De Nederlandse aanwezigheid op de Wilde Kust wordt vaak beschreven als een kolonisatieproces.¹⁶ Ook in deze studie worden de Nederlandse economische relaties met Indianen in die context beschreven, want de economische geografie biedt een benadering om de verspreide vermeldingen over de Nederlands-Indiaanse handelsrelaties in Amazonia te ordenen.

Een onderdeel van economische geografie is het verklaren van menselijke vestiging in de geografische ruimte vanuit een economisch perspectief. James Vance mengde zich in de discussie over de theorie van Christaller die gebruikt werd om de vestiging van centrale plaatsen te verklaren. De centrale-plaatsenbenadering verklaart de verdeling vanuit de afstand tussen handelaar en klant in een gesloten systeem dat door endogene dynamiek groeit.¹⁷

---

¹³ De eerste zending onder Indianen in de Nederlandse kolonies op de Wilde Kust was die van de Moravische Broeders in de achttiende eeuw. (Stahelin 1914, 1915)

¹⁴ Een discussie over economische geschiedschrijving van Indianen is te vinden bij Harmon. (Harmon 2007)

¹⁵ Dit proces begon in Amazonia relatief laat in vergelijking met andere gebieden in Latijns-Amerika waardoor er andersoortige bronnen beschikbaar zijn dan voor de zestiende eeuw, de cartografie had zich bijvoorbeeld in het begin van de zeventiende eeuw sterk ontwikkeld.

¹⁶ Goslinga 1971: 430; Heijer 1994: 88; Muller 2001: 82-83; Roos 1992: 23.

¹⁷ Christaller formuleerde een model waarbij de afstand tussen consumenten en markt gebruikt werd om de verdeling van marktcentra in Zuid-Duitsland te verklaren. In het model van Christaller leidt de competitie tussen marktplaatsen uiteindelijk tot een statische toestand waarin het hele gebied bediend wordt door een hiërarchisch netwerk van centra. Kenmerkend is een gelijkmatige verspreiding van een hiërarchie van handelscentra over een gebied in de vorm van zeszijdige honingraten. Duitsland en China zijn voorbeelden van landen waar dergelijke verdelingen te vinden zijn. De centrale-plaatsenbenadering is uitgegroeid tot een belangrijke theoretische onderbouwing voor veel economisch-geografisch onderzoek. (Smith 1976 Vol. 1: 3-63)

Vance argumenteerde dat deze theorie vooral op kleinhandel was georiënteerd en dat ondernemers ook een groothandelslandschap schiepen. Vance noemde de ontwikkeling van de Verenigde Staten waar de eerste koloniale nederzettingen op de oostkust hun stempel op het tegenwoordige vestigingspatroon hebben gedrukt als voorbeeld.

Vance formuleerde een theorie over de rol van groothandelsrelaties in de koloniale ontwikkeling van Noord-Amerika.¹⁸ De koloniale ontwikkeling van een gebied verloopt volgens Vance in vier fases. Ondernemers investeren in de verkenning van een gebied en selecteren daarna geschikte plaatsen en producten. Vervolgens worden vestigingen bij havens gesticht die het centrum worden van een regionale overzeese economie die gericht is op het moederland en die steeds verder penetreert in het achterland. Deze oorspronkelijke vestigingen, *points of attachment*, drukken hun stempel op de ontwikkeling van het overzeese koloniale vestigingspatroon.¹⁹

Onderzoek naar de ontwikkeling van koloniale nederzettingen in de VS en Australië bevestigde de ontwikkeling die Vance beschreef.²⁰ Er kwam echter ook kritiek op het eurocentrische karakter van de benadering. Vance veronderstelde dat de VS een economisch ‘leeg’ gebied waren. Modern economisch-geografisch onderzoek toonde de invloed aan van bestaande Indiaanse netwerken op het Europese vestigingspatroon in Amerika.²¹ Deze studie gaat er van uit dat ook in Amazonia goederen werden uitgewisseld via een netwerk van Indiaanse nederzettingen dat de ontwikkeling van Nederlandse vestigingen zou beïnvloeden.²²

Het onderzoek heeft een tweeledige vraagstelling: was er sprake van een continuïteit in de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in Amazonia wat betreft de aspecten van plaats, partners en transacties in de periode tussen 1580 en 1680 en wat was de invloed van de Nederlandse nederzettingen op deze handelsrelaties? Het eerste gedeelte van de vraagstelling onderzoekt de continuïteit van de handelsrelaties door de vraag ‘waar, wie en wat’ te stellen. Het tweede gedeelte van de vraagstelling onderzoekt welke veranderingen in de handelsrelaties van Nederlanders en Indianen bewerkstelligd werden door de Nederlandse nederzettingen in het onderzoeksgebied. De verwachting was dat introductie van suikerrietplantagecultuur met

---

¹⁸ Vance benadrukte dat ook externe factoren zoals politiek en godsdienst meespeelden bij de bepaling van het vestigingspatroon. Zijn benadering wordt het ‘Mercantile model’ genoemd. (Vance 1964; 1970; Smith 1976; Clark 2003)

¹⁹ Vance 1964: 151. Smith integreerde deze twee benaderingen vanuit het centrale-plaatsenperspectief. Smith benadrukt het belang van de regionale economische netwerken als analyse niveau versus het centraal stellen van nationale economieën. (Smith 1976)

²⁰ Rimmer 1973; Lemon 1972; Earle 1975; Mitchell 1987. Earle stelde dat de theorie van Vance in de VS alleen voor Nederlandse plaatsen opgaat, Engelsen hadden een ander vestigingspatroon. (Dobbs 2006: 16)

²¹ Arvello 2000; Dobbs 2006; Wainwright 2008.

²² Boomert 1987, 2000; Rostain 2008; Neves 2008; Vidal 2000.

Afrikaanse slaven tot een marginalisering van de bijdrage van Indianen aan het economische verkeer in de Nederlandse kolonies zou leiden.²³

De begrippen in de vraagstelling worden als volgt omschreven. De definitie van Nederlander is het opereren vanuit een Nederlands handelscentrum.²⁴ Handel wordt omschreven als een transactie tussen partners waarbij wederzijds eigendomsrechten overgedragen worden. De overdracht van eigendomsrechten betrof goederen, diensten en personen. De continuïteit van transacties wordt verdeeld in uitgaande goederen, retouren, lokale en regionale handel. Uitgaande goederen werden als cargasoen vanuit Nederland verscheept en retouren zijn de goederen die in Nederland ontvangen werden.²⁵ Indianen aan de kust verhandelden Europese goederen naar regio's in het achterland. Met de ontwikkeling van koloniale Europese nederzettingen ontstond ook een Europese regionale handel. Naast deze regionale handel was er ook handel op lokaal niveau zoals de aankoop van voedsel. Transacties die diensten betroffen vonden vooral op lokaal niveau plaats.²⁶

De autochtone bevolking van het Amerikaanse continent wordt aangeduid met de naam Indianen.²⁷ De continuïteit van de Indiaanse handelspartners wordt in eerste instantie afgemeten aan de etnoniemen. Het etnoniem is een betrekkelijke aanduiding van identiteit. Het is echter de ingang die het beste aansluit bij de beschikbare bronnen. Wanneer de bronnen geen uitsluitel over de identiteit van Indiaanse handelspartners geven, zijn de plaatsen waar gehandeld werd

---

²³ Goslinga schreef dat de economische bijdrage van Indianen onbelangrijk was voor de Nederlandse kolonies op de Wilde Kust. (Goslinga 1985: 561-563)

²⁴ Deze definitie van Nederlander vermijdt etnische of andere lokale identiteit: de bevolking van de Republiek der Nederlanden telde in de zeventiende eeuw veel 'buitenlanders'. De Nederlandse Republiek onderging territoriaal tussen 1580 en 1600 veel veranderingen, daarna minder. De pandsteden Vlissingen, Rammekens en Brielle worden als Nederlandse handelscentra beschouwd ondanks dat zij tussen 1585 en 1616 onder Engels bestuur vielen. (Blok 1924: 231-232, 415)

²⁵ Cargasoen noemde men in vroeger tijd de lading van een naar de koloniën vertrekkend schip, welke gedeeltelijk bestemd was om verhandeld te worden met de inboorlingen. De producten van het land, die door de schepen op hun terugreis naar Europa medegevoerd werden, waren de 'retour-ladingen'. (Benjamins, Snelleman 1914-1917) De eerste handel begon in Nederland met het inkopen van een cargasoen. De schippers zeilden met het cargasoen naar de Wilde Kust waar zij dit verhandelden tegen retourgoederen en diensten. Indianen verleenden diensten als tolken, gidsen en onderhandelaars waarvoor zij betaald werden in bijlen, messen en kralen. De retourgoederen bestonden aanvankelijk uit producten die door Indianen verzameld werden.

²⁶ Er zijn enkele uitzonderingen waar diensten op een regionaal niveau verleend werden, zoals de Indianen uit Essequibo die in 1627 een overeenkomst sloten om op Barbados voor de Engelsen te planten. (zie ff hoofdstuk 3: 135 noot 159)

²⁷ Indianen is als aanduiding gekozen omdat het algemeen gebruikt wordt. Indianen wordt met een hoofdletter gespeld om in evenwicht met Nederlanders te blijven. De definities van menselijke identiteiten zijn altijd complex vooral omdat ze meervoudig kunnen zijn. Hetzelfde probleem geldt voor nationale identiteiten zoals Engels, Frans, Spaans en Portugees.

vaak de enige aanwijzing.²⁸ De etnoniemen worden waar mogelijk in een historische context geplaatst.

Het gebied van Amazonia wordt omschreven als het stroomgebied van de Amazone en Orinoco met de hun toevloeiende rivieren. De studie richt zich vooral op het gebied van Guiana als een eiland begrensd door de Atlantische Oceaan, de Orinoco, de Rio Negro en de Amazone. Water moet in deze context niet als een belemmering, maar als een verbinding beschouwd worden.²⁹ De continuïteit van de plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden werd onderzocht door het inventariseren van toponiemen in de bronnen. De bestemmingen van de Nederlandse vaart zijn een belangrijke bron van informatie. De namen van rivieren, hydroniemen of oroniemen, vormen een belangrijk aanwijzing voor deze bestemmingen. Naast de namen van natuurlijke geografische objecten zijn er ook namen voor menselijke geografische objecten zoals nederzettingen. De namen van rivieren echter blijven vaak constant terwijl de namen van nederzettingen veranderen.³⁰

Nederzettingen zijn alle plaatsen waar mensen wonen.³¹ De schaal van nederzettingen op de Wilde Kust was beperkt gedurende de onderzoeksperiode. De grootste Indiaanse bevolkingscentra lagen in de delta van de Orinoco en Amazone en telden waarschijnlijk minder dan 10.000 inwoners. Veel contemporaine Indiaanse samenlevingen leefden in netwerken van kleinere nederzettingen.³² De grootste Europese kolonies in Guiana bestonden uit een netwerk van kleinere en grotere nederzettingen zoals posten, bouwerijen, plantages en plaatsen.³³

---

²⁸ Butt-Colson publiceerde een studie over de naamgeving van de Pemon en Kapon in westelijk Guiana die een goed voorbeeld is van de complexiteit van etnoniemen. De namen waarmee Indianen zichzelf benoemen, verschillen vaak van de etnoniemen die door buitenstaanders gebruikt worden. Zo noemen degenen die Akawaio genoemd worden zichzelf Kapon. (Butt-Colson 1983) Whitehead argumenteerde dat de evolutie van etnoniemen in Suriname beschreven kon worden als een proces van etnogenese waarin Indianen zich mede definieerden in relatie tot de Europeanen. (Whitehead 1996) Boven sluit zich bij deze visie aan. (Boven 2006) Bos bestudeerde de historische etnoniemen in Guiana als onderdeel van zijn onderzoek naar de betrouwbaarheid van Indiaanse informatie in historische bronnen. (Bos 1998)

²⁹ Bos 1998; Boomert 2000.

³⁰ Tegenwoordig zijn er internationale standaarden voor toponiemen, maar er is geen complete Nederlandse standaard voor alle buitenlandse toponiemen. Hier wordt waar mogelijk de Bos Atlas als referentie voor de aanduiding van toponiemen gebruikt. (Wereld Bosatlas 2004) Voor buitenlandse toponiemen hanteert deze atlas de nationale spelling. Dit levert bij sommige grensrivieren een dubbele naam op zoals de Marowijne (Suriname) en Marouin (Frans) of de Oiapoque (Braziliaans) en Oyapock (Frans) Hier wordt altijd voor een beschikbare Nederlandse spelling gekozen in andere gevallen wordt gekozen voor de toponiem met het grootste taalgebied waardoor bijvoorbeeld bij de grens met Brazilië voor de Braziliaanse namen gekozen wordt

³¹ De ondergrens van een nederzetting is moeilijk te bepalen. Individuele woonplaatsen worden als onderdeel van een nederzettingenpatroon beschouwd. Zie ook ff hoofdstuk 5: 196-197.

³² Rostain 2008; Neves 2008; Versteeg 2008; Roosevelt 1991; Schaan 1996.

³³ Nederzettingen; zie ook ff hoofdstuk 6: 234-238.

Omstreeks 1680 telden de grootste koloniale nederzettingen slechts enkele honderden Europese inwoners.³⁴

Eerder onderzoek

De handel van Nederlanders met Indianen werd een politiek relevant onderwerp omdat het Engelse diplomaten een argument opleverde in de onderhandelingen over de grensgeschillen met Brazilië en Venezuela.³⁵ Brazilië was toen al langer verwickeld in een geschil met Frankrijk over de grens van Frans-Guyana. Brazilië was in 1822 onafhankelijk geworden en keizer Dom Pedro II droeg Joaquim Caetano da Silva op om onderzoek in Europese archieven te doen naar historische bronnen die Braziliaanse territoriale aanspraken ondersteunden. Caetano da Silva deed in 1852 onderzoek in het toenmalige Rijksarchief waar hij een grote hoeveelheid documenten en kaarten kopieerde. In 1861 publiceerde hij een boek over het geschil van Brazilië met Frankrijk over de onderlinge grens bij Frans-Guyana.³⁶

Verder westelijk ontstond een geschil van Brazilië met Engeland over de ligging van de zuidelijke grens van Guyana. Schomburgk had in 1840 een rapport over de grenzen van Guyana opgesteld naar aanleiding van zijn verkenning daar in opdracht van de Engelse regering, dat tot verschillende conflicten leidde.³⁷ Joaquim Nabuco publiceerde in 1904 Parijs een uitgebreide historische studie als onderbouwing van zijn verdediging van de Braziliaanse belangen in het tribunaal, dat onder leiderschap van de Italiaanse koning in Rome werd gehouden.³⁸

Het grensgeschil van Engeland met Venezuela over de westelijke grens van Guyana leidde tot uitgebreide bronpublicaties.³⁹ De VS mengden zich in dit conflict en leverden logistieke ondersteuning aan Venezuela.⁴⁰ De Nederlandse archieven werden aan het einde van de negentiende eeuw bezocht door diverse onderzoekers.⁴¹ De Amerikaanse historicus Burr deed

---

³⁴ De belangrijkste Nederlandse kolonies in 1680 waren Suriname, Berbice en Essequibo. Daarnaast waren er Franse kolonies bij Cayenne en de Sinnamary. Bij Gurupá en Macapá waren Portugese forten. De grootste nederzettingen oostelijk waren Belém en S. Luís. Westelijk lagen Spaanse nederzettingen bij S.Thomé aan de Orinoco en op Trinidad.

³⁵ De Engelsen argumenteerden dat de Nederlandse handelsrelaties met Indianen een territoriale gezagsrelatie inhielden in een gebied waar de Spanjaarden en Portugezen nog niet actief waren. Gebied dat door Indianen bewoond werd kon binnen de toenmalige juridische verhoudingen door Europese staten in bezit genomen worden. Indianen speelden dus slechts indirect een rol in het argument.

³⁶ Caetano da Silva 1861.

³⁷ Schomburgk 1840. De grensconflicten met Suriname en met Venezuela bestaan nog steeds.

³⁸ *Frontières du Brésil et de la Guyane Anglaise* 1903.

³⁹ *Blue Book* 1896; USC 1898.

⁴⁰ De Amerikanen hanteerden indertijd de Monroe doctrine waardoor de relaties van de VS met GB onder druk kwamen te staan. (Vuurde 1998)

⁴¹ Niet alleen Engelse en Amerikaanse onderzoekers waren actief, dr. Hygino Pereira uit Brazilië had in 1886 een grote hoeveelheid documenten gekopieerd.

onder meer onderzoek in het toenmalige Rijksarchief in Den Haag.⁴² De onderzoeksverslagen die in het kader van de diverse diplomatieke onderhandelingen gepubliceerd zijn vormen de basis voor de moderne historische kennis. Deze onderzoeksverslagen hebben de westerse koloniale presentie als uitgangspunt, de Indiaanse bevolking speelde geen rol bij de vaststelling van grenzen.⁴³ De overheersende visie in de negentiende eeuw was dat Europeanen als superieure producten van de evolutie geroepen waren om de wereld te besturen. De Indiaanse entiteit en presentie speelden in de discussie een verwaarloosbare rol.⁴⁴

Ethohistorie

De Indiaanse bevolking van Amazonia stond vanaf 1900 in toenemende mate in de belangstelling als onderwerp van onderzoek. Nimuendaju stimuleerde linguïstisch, antropologisch en archeologisch onderzoek in de Amazone-Delta, de Xingú en de Tapajós.⁴⁵ De Goeje vervulde een dergelijke rol voor een gebied verder westelijk van Suriname tot de Orinoco.⁴⁶ Koch-Grünberg richtte zich op het binnenland van Guyana.⁴⁷ Het *Handbook of South-American Indians* van Steward gaf een synthese van het onderzoek naar de Indiaanse samenlevingen in Zuid-Amerika in

---

⁴² Enthoven 1999.

⁴³ Het Engelse argument met betrekking tot de handel van Nederlanders met Indianen hield in dat de Nederlanders via de Indianen eerder dan de Portugezen en Spanjaarden actief waren geweest in de betwiste gebieden. (Blue Book 3 1899: 46) Het Amerikaanse rapport betoogde dat de in het gebied woonachtige Indianen nomaden waren en daarom geen rechten op land hadden; bovendien stelde het rapport dat Indianen als primitieve volkeren geen rechten hadden tegenover Europese naties. 'That by law of nations and the universal practices of all European States the American tribes having distinct territorial bounds had only a possessory right to the lands occupied, and that this right they were incapable to transfer except to a nation that had already, by discovery and other acts necessary to the appropriation of wild lands, obtained the ultimate title to such lands- such nation having an exclusive right to extinguish the possessory right of the tribes.' 'We assert with confidence that writers on international law deny the right of savage tribes to the dominion of lands they occupy, and their competency to cede sovereignty or dominion to any European nation. Nothing that these tribes can do, by treaties of cession or by alliance, can affect a dispute between two European nations as to the sovereignty of the country occupied by such tribes.' (USC 1898; Vol. 2: 591- 592) Dit rechtsbeginsel wordt ook wel 'Terra Nullius' genoemd.

⁴⁴ Een citaat van de Britse historicus Dalton is een goed voorbeeld van deze visie. 'The inhabitant of this soil, before the discovery of America, was a stranger to the rest of mankind; he was hardly less isolated in an historical point of view. For him the voice of tradition was silent, or incoherent. Upon the surface of the earth there was no monument of man's fabrication to mark the grandeur or barbarity. [...] Like the animals which for centuries had trodden the soil, feeding and dying, so the untutored child of this land grew on to manhood, and was returned to the dust without leaving any inheritance but the instincts of his kind.' (Dalton 1855: 59-60) 'The forehead is lower than that of Europeans, but it has been remarked by those engaged in teaching them, that in the children who have been instructed the forehead rises considerably with the progress of education.' (Dalton 1855: 64)

⁴⁵ Baldus schreef een necrologie waar een goed overzicht van het leven en werk van Nimuendaju wordt gegeven. (Baldus 1946) Zie ook: Nimuendaju 1948; Nimuendaju 2004.

⁴⁶ De Goeje was als marine officier actief geweest in Suriname en nam deel aan expedities naar het binnenland. Later ontwikkelde hij zich tot een eminente academicus. (Goeje 1933, 1943)

⁴⁷ Koch-Grünberg 1921, 1923. Sir Walter Roth leverde ook een belangrijke bijdrage in Guyana.

de eerste helft van de twintigste eeuw. De benadering van Steward was structuralistisch in haar veronderstelling dat de ontwikkeling van de Indiaanse samenlevingen in Amazonia werd bepaald door de beperkingen van de omgeving.⁴⁸ Archeologisch onderzoek in de Amazone-delta, in Suriname, in Guyana en bij de Orinoco leverde tussen 1950 en 1970 informatie op over Indiaanse culturen die over een periode van vele eeuwen het gebied hadden bewoond. De vondsten van Marajoara aardewerk in de Amazone-delta werden door Meggers aanvankelijk geïnterpreteerd als uitingen van een cultuur die van buiten Amazonia gekomen moest zijn omdat zij verder ontwikkeld was.⁴⁹

Deze eerdere visie, dat het tropische laagland een gebied was waar geen complexe culturen konden ontstaan, werd bestreden. Denevan, Sweet en Roosevelt verdedigden de stelling dat de Indiaanse bevolking van Amazonia omstreeks 1500 veel groter was dan eerder werd gedacht. Tussen 1500 en 1700 verdween door het ingrijpen van Europeanen 80 à 90% van de Indiaanse bevolking waardoor de situatie die na 1700 werd beschreven sterk verschilde van het precolumbiaanse Amazonia.⁵⁰ Archeologen ontdekten langs de kust van de Amazone-delta tot de Orinoco talrijke Indiaanse kunstwerken zoals terpen, verhoogde velden en kanalen.⁵¹ In de buurt van de stad Manaus, bij de Tapajós, bij de Xingú en op het eiland van Marajó werden vindplaatsen ontdekt die aantoonde dat in Amazonia sprake was geweest van de ontwikkeling van complexe Indiaanse samenlevingen.⁵²

De beschrijving van de geschiedenis van Amazonia veranderde vanaf 1980 mede onder invloed van de nieuwe ethnohistorische belangstelling.⁵³ De interesse in de Indiaanse bevolking had omstreeks 1960 in de VS tot een groep onderzoekers geleid die zich bezighield met de geschiedschrijving van Indianen. Het overheersende eurocentrische perspectief van de traditionele geschiedschrijving werd afgewezen en historische bronnen werden in samenhang met archeologische, linguïstische en antropologische informatie gebruikt om nieuwe historische beschrijvingen van Indiaanse samenlevingen te formuleren. De ethnohistorie richtte zich op de actieve rol van Indianen in de historische ontwikkeling van Amerika.⁵⁴

---

⁴⁸ Steward 1946-1950.

⁴⁹ Meggers, Evans 1957, 1960. Zie ook voor een overzicht van eerder onderzoek voor Suriname (Versteeg 2003), voor Frans-Guyana (Rostain 1994), voor Guyana (Williams 2003), voor Braziliëns Guyana (Neves 2008)

⁵⁰ Sweet 1974; Denevan 1976, 2001; Roosevelt 1991, 1994. Zie ook demografie 1492 Bijlage C 1.

⁵¹ Rostain 2008; Versteeg 2008.

⁵² Neves 2008.

⁵³ Whitehead 2003. Mann 2005.

⁵⁴ De beste beschrijving van dit proces is te vinden in de publicaties van het tijdschrift *Ethnohistory*. Axtell was een belangrijke drijvende kracht achter de ethnohistorische beweging. (Axtell 2001)

Ethohistorici zoals Hemming publiceerden studies over de geschiedschrijving van Indianen in Latijns-Amerika.⁵⁵ Boomert publiceerde in 1984 over de geschiedenis van de Arawak in Guiana. Whitehead publiceerde in 1988 over de Caraïben in westelijk Guiana waarbij hij ook gebruikmaakte van Nederlandse bronnen. Andere studies zijn die van Butt-Colson over de Akawaio en die van Heinen over de Warrao. De Grenands en Passes publiceerden over de Palikur.⁵⁶ Bos deed onderzoek naar betrouwbaarheid van Indiaanse informatie in historische bronnen over Guiana.⁵⁷

De ethohistorische beweging heeft in verschillende Latijns-Amerikaanse landen tot onderzoeksprojecten geleid die een groot aantal regionale studies hebben opgeleverd. Modern onderzoek naar Indianen richt zich vooral op archeologisch, linguïstisch en antropologisch onderzoek. De culturele eigenheid van de Indiaanse samenlevingen staat hierbij centraal. De ontwikkeling van precolumbiaanse Indiaanse samenlevingen is een belangrijk veld van het nieuwe onderzoek.⁵⁸

De schaal en diversiteit van de moderne studies over Indianen in Brazilië is nog steeds groeiende.⁵⁹ In Venezuela werden vooral vanaf 1970 veel ethohistorische studies gepubliceerd waar de geschiedenis van Indianen gereconstrueerd werd met behulp van archeologie, antropologie en historische bronnen.⁶⁰ De geschiedenis van de Indiaanse bevolking in Frans-Guyana werd onderzocht door antropologen zoals Peter Rivière, Jean Marcel Hurault en het echtpaar Grenand.⁶¹ De Indianen in Suriname werden onder andere beschreven door Hoff, Kloos,

---

⁵⁵ Hemming 1978a, 1978b, 1979, 1987, 2003, 2008.

⁵⁶ Butt-Colson 1983; Heinen 2000; Grenand 1987; Passes 2000.

⁵⁷ Bos 1998.

⁵⁸ Rostain, Versteeg, Neves, Heckenberger 2008; Heckenberger 2003; Versteeg 2003; Rostain 1994; Boomert 2000.

⁵⁹ Darcy Ribeiro, Claude Levi-Strauss en Aryon Dall' Igna Rodrigues waren belangrijk voor het onderzoek van de geschiedenis van de Indianen in Brazilië. Een tweede generatie begon in 1970 met veldwerk, dat leidde tot onderzoek van o.a. Melatti, Adélia Engracia de Oliveira. Carneiro da Cunha publiceerde een synthese. (Carneiro da Cunha 1992) John Monteiro publiceerde o.a. over Indianen in de geschiedschrijving, een gids met Braziliaanse bronnen en hij onderhoudt een website waar niet alleen een overzicht van modern onderzoek wordt gegeven, maar waar ook veel teksten beschikbaar zijn (www.ifch.unicamp.br/ihb)

⁶⁰ Lilliam Arvelo, Alvaro García-Castro, Rafael A. Gassón, Rodrigo Navarrete, Berta E. Pérez, Franz Scaramelli, Kay Tarble, and Silvia M. Vidal publiceerden tussen 1970 en 2000 over de ethohistorie van Venezuela. (Gassón 2000, 2002; Pérez 2000; Vidal 2000) Arvelo richtte zich vooral op de transformatie van Indiaanse vestigingspatronen in de periode na het contact met Europeanen. (Arvelo 2000)

⁶¹ Hurault 1965; Rivière 1984; Grenand Françoise en Jean Grenand J. 1987.

Carlin en Boven.⁶² Het Walter Roth Museum was vanaf 1974 een belangrijk platform voor het onderzoek naar de geschiedenis van de Indiaanse bevolking van Guyana.⁶³

De handel van Indianen en Europeanen in Amazonia werd echter zelden onderzocht als een economisch proces. Het onderwerp werd vooral onderzocht vanuit een cultureel-antropologisch perspectief.⁶⁴ De studie van Butt-Colson over de handel van Indianen in het binnenland van Guyana is hiervan een voorbeeld.⁶⁵ Farage besteedt in haar studie over de historische ontwikkeling van het gebied rond de Rio Branco vooral aandacht aan de cultureel-antropologische effecten van de handel in Indiaanse slaven uit Amazonia naar de Nederlandse kolonies in Suriname en Essequibo.⁶⁶ De nadruk bij veel cultureel-antropologisch onderzoek ligt op de unieke eigenschappen van de Indiaanse culturen en Europese invloeden worden vaak gezien als een factor die deze oorspronkelijke unieke cultuur aantast.⁶⁷

In Noord-Amerika werd er economisch onderzoek gedaan naar historische handelsrelaties van Indianen met Europeanen.⁶⁸ De beschikbare historische studies van de handelsrelaties van Europeanen en Indianen in Latijns-Amerika richtten zich vooral op de samenlevingen in het Andesgebergte en Mexico.⁶⁹ Studies over de handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen in Zuid-Amerika zijn niet beschikbaar.

---

⁶² Hoff 1955, 1968 ; Kloos 1971; Carlin 2002, 2004; Boven 2006.

⁶³ Het tijdschrift *Archaeology and Anthropology* ontwikkelde zich tot de spreekbuis van een groep onderzoekers die zich met de geschiedenis van de Indianen in Guyana bezighielden zoals Denis Williams en Butt-Colson.

⁶⁴ Whitehead is een uitzondering, hij besteedt ook aandacht aan economische aspecten. (Whitehead 1988)

⁶⁵ Butt-Colson 1973.

⁶⁶ Farage stelt expliciet dat de uitwisselingen van goederen niet zozeer commercieel, maar veeleer cultureel geïnterpreteerd moeten worden. 'É a própria idéia de comércio que coloco em causa'. [Het is juist het begrip handel dat ik ter discussie stel]. (Farage 1991: 88)

⁶⁷ Howard beschrijft de relatie van de Waiwai met Europese objecten als een bewuste strategie om hun cultuur te beschermen en bespreekt de visie van sommige antropologen dat elke vorm van deelname aan een Europese cultuur leidt tot het verlies van de eigen Indiaanse cultuur. (Howard 2002: 25-29)

⁶⁸ Onderzoek in de VS en Canada heeft een grote hoeveelheid informatie over handel en Europeanen opgeleverd. (Quimby 1966) Het onderzoek naar de handel in bont is een goed voorbeeld. Carlos en Lewis publiceerden onderzoek waaruit blijkt dat het gedrag van Indianen in handelsrelaties als economisch beschouwd kan worden in tegenstelling tot de veronderstelling in veel antropologisch onderzoek dat de cultuur van Indianen dermate anders is dat er niet van economisch gedrag gesproken kan worden in de handelsrelaties van Indianen met Europeanen. (Carlos & Lewis 2001, 2002) Alexandra Harmon betoogde dat Indianen economisch participeren in de tegenwoordige VS en dat het vreemd is dat er zo weinig onderzoek naar de economische geschiedschrijving van Indianen wordt gedaan. (Harmon 2007)

⁶⁹ Slicher van Bath 1989.

Nederlands onderzoek

De Nederlandse geschiedschrijving concentreerde zich aanvankelijk op een beschrijving van de Nederlandse koloniën in de West.⁷⁰ Het archiefonderzoek in het kader van de grensgeschillen aan het eind van de negentiende eeuw had ook tot Nederlandse interesse geleid. Netscher werd geïnspireerd door het werk van Caetano da Silva en publiceerde in 1888 een geschiedschrijving van Essequibo, Demerara en Berbice.⁷¹ De *West Indische Gids* ontwikkelde zich na 1919 tot een platform van historisch onderzoek over de West.⁷² De aandacht van historici voor de West was echter beperkt omdat Nederlanders vooral geïnteresseerd waren in de geschiedenis van de relatie met de Oost.⁷³

Na 1950 ontstond er een toenemende belangstelling voor de Atlantische geschiedenis. In 1971 publiceerde Goslinga het eerste deel van een algemene geschiedenis van de relaties van Nederland met het Caraïbisch gebied. Dit werk was een synthese van het historisch onderzoek dat in de eerste helft van de twintigste eeuw was verricht.⁷⁴ Slicher van Bath besteedde in zijn economische studie van Spaans-Amerika ook aandacht aan de economische relaties met Indianen.⁷⁵ De aandacht voor het Atlantisch verkeer leidde onvermijdelijk naar de studie van de Nederlandse slavenhandel. Onder meer Postma in de VS en Emmer in Nederland hielden zich met dit onderwerp bezig.⁷⁶

De Surinaamse geschiedenis was vóór en na de onafhankelijkheid in 1975 een onderwerp waarover veel gepubliceerd werd.⁷⁷ Het slavernijverleden is hier sinds 1980 een steeds

---

⁷⁰ In de achttiende eeuw publiceerden Herlein (1713), Hartsinck (1770) en Nassy (1791) over de Nederlandse kolonies op de Wilde Kust.

⁷¹ Netscher 1888. Netscher publiceerde de enige uitgebreide Nederlandse studie over Nederlands Brazilië die hij opdroeg aan keizer Pedro II. (Netscher 1853)

⁷² Belangrijke auteurs waren Menkman, Panhuys, Oudschans-Dentz en Abbehuis. In 1960 ging de *WIG* over in de *Nieuwe West Indische Gids (NWIG)*. Vanaf 1982 werd het tijdschrift in het Engels uitgegeven. Naast de *West Indische Gids* werden ook studies gepubliceerd in *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* door Van Brakel. (Brakel 1914) Andere auteurs die actief waren in de geschiedschrijving van de West in het begin van de vorige eeuw waren IJzerman (1911) en Naber (1931-1937).

⁷³ Een voorbeeld van de eenzijdige aandacht voor de Oost in de ontsluiting van Nederlandse bronnen is te vinden in de catalogus van de Rijks Geschiedkundige Publicaties waarin geen enkele West-Indische collectie is opgenomen.

⁷⁴ Goslinga 1971, 1985.

⁷⁵ Slicher van Bath 1989.

⁷⁶ Postma 1971, 1990; Emmer 2000.

⁷⁷ Het tijdschrift *Oso, tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* publiceerde vanaf 1982 veel onderzoek over Suriname werd zoals een gids met Nederlandse bronnen. (Vruggink, Paasman 1988) Wekker publiceerde o.a. over toponiemen en Indianen. (Wekker 1982, 1988, 1990, 1993, 1994) Publicisten die op allerlei plaatsen over Suriname publiceerden, maar niet verder in het kader van dit onderzoek geciteerd worden zijn Kloos, die cultureel-antropologisch onderzoek verrichtte, en Donselaar, die taalkundig onderzoek verricht.

belangrijker thema geworden.⁷⁸ Het onderzoek van o.a. Dragtenstein naar de gemeenschappen van Marrons, ontvluchte slaven, ontsloot ook bronnen met informatie over Indianen.⁷⁹

De Atlantische handel was een ander thema dat zich in een toenemende belangstelling kon verheugen. Het economische verkeer tussen Europa, Afrika en Amerika werd steeds meer beschreven als een Atlantisch netwerk.⁸⁰ De geschiedenis van de West-Indische Compagnie werd beschreven door Den Heijer, die ook de relaties van Nederland met Afrika onderzocht.⁸¹ Klooster onderzocht de regionale economie in het Caraïbisch gebied en beschreef hoe deze economie verbonden was met de ontwikkeling van Europese nederzettingen in Noord-Amerika.⁸² Een belangrijk probleem bij de beschrijving van de Atlantische handelsrelaties in de periode vóór 1680 werd gevormd door het gedecentraliseerde karakter van de activiteiten, waardoor er nauwelijks systematische broncollecties beschikbaar zijn die handelsstromen documenteren.⁸³

De participatie van Indianen in het Atlantische handelsnetwerk was echter zelden een thema in dit onderzoek. In de VS werd wel onderzoek gedaan naar regionale handelsrelaties van Nederlanders en Indianen. De evolutie van de Nederlandse nederzettingen in Noord-Amerika wordt beschreven als de overgang van een economie die gebaseerd is op ruilhandel met Indianen naar een economie die zich richtte op het telen van exportgewassen.⁸⁴ Buitenlands economisch-historisch onderzoek naar de ontwikkeling van Amazonia besteedde weinig aandacht aan de economische rol van Indianen. Lorimer publiceerde een studie over de Engelse handel in tabak op Trinidad aan het begin van de zeventiende eeuw. Een andere belangrijke studie van Lorimer behandelde de exploratie van de Amazone-delta door Engelsen in de periode 1550-1646.⁸⁵ Modern Braziliaans onderzoek naar de vroege historische ontwikkeling van Amazonia is meer gericht op de culturele dan op de economische aspecten van de relatie tussen Indianen en Europeanen.⁸⁶

De Nederlandse historische literatuur schetst een beeld waarin handel tussen Indianen en Nederlanders tussen 1580 en 1680 een belangrijke economische activiteit op de Wilde Kust

---

⁷⁸ Het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee) is een centrum voor onderzoek naar slavernij in Suriname. (www.ninsee.nl)

⁷⁹ Dragtenstein 1993, 2002; Jagdew 2008.

⁸⁰ Postma 2003; Emmer 1998; Boogaart 1992; Knight 1991.

⁸¹ Heijer 1994, 1997.

⁸² Klooster 1998.

⁸³ Enthoven 2003: 401-408.

⁸⁴ Van Cleef Bachman 1969. Sommige auteurs in de VS publiceerden over het belang van Indianen in de geschiedschrijving van de ontwikkeling van de Atlantische handelsrelaties, maar de handel in Amazonia werd niet specifiek besproken. (Wolf 1982; Curtin 1984)

⁸⁵ Het werk van Joyce Lorimer is mede belangrijk omdat het een synthese van Engelse, Portugese, Spaanse en Nederlandse bronnen biedt. (Lorimer 1978, 1989) Haar editie van het manuscript van Raleigh bevat ook bronnen met informatie over Indianen in de Amazone-delta. (Lorimer 2005)

⁸⁶ Chambouleyron 2005; Lima 2006; Lima 2003.

was.⁸⁷ De aard van de handel zelf wordt echter nauwelijks omschreven. De literatuur bevat weinig studies over dit onderwerp. De studies naar de economische ontwikkeling van Amazonia kunnen onderscheiden worden in twee categorieën. De eerste zijn historische studies over de economische ontwikkeling van Europese kolonies in Amerika waar Indianen meestal nauwelijks genoemd worden.⁸⁸ Daartegenover staan ethohistorische studies waar economische relaties van Indianen en Europeanen vooral vanuit een cultureel perspectief beschreven worden.⁸⁹

De historische bronnen die in deze studies gebruikt worden, overlappen elkaar op sommige gebieden. Om meer informatie over de handelsrelaties te verzamelen werd een aantal van de reeds bekende bronnen opnieuw geraadpleegd. Dit was een tijdrovende activiteit onder meer omdat de informatie over de economische relaties tussen Nederlanders en Indianen in de periode 1580-1680 is verspreid over een groot aantal ongelijksoortige bronnen.

Bronnen

De handel van Nederlanders met Indianen was geen contemporain onderwerp in Nederland en heeft ook later niet tot de vorming van aparte archiefcollecties of gespecialiseerde indexen geleid. Nederlandse bronnen met informatie over de handel van Nederlanders en Indianen in Amazonia die in de literatuur geciteerd worden zijn divers van aard. De verslagen van ooggetuigen verstrekken de meeste informatie over specifieke handel, handelsplaatsen en handelspartners. Sommige verslagen van ooggetuigen zijn overgeleverd in de vorm van contemporaine uitgaven zoals de verslagen van David de Vries en Adriaen van Berkel.⁹⁰ De teksten van gedrukte verslagen van ooggetuigen zijn soms moeilijker toegankelijk zoals de pamfletten van Gerbier en Myst.⁹¹ Andere verslagen werden overgeleverd als manuscript. Een aantal belangrijke manuscripten is gepubliceerd zoals het verslag van Cabeliau en het dagboek van de Waalse 'Péres de familles'.⁹² De verslagen van Gedion Morris en Gelein van Stapels werden wel besproken, maar niet integraal gepubliceerd. Deze twee documenten worden bewaard in het Nationaal Archief (NA) en het Zeeuws Archief (ZA).⁹³

---

⁸⁷ Goslinga 1971: 427-432; Heijer 1994; Muller 2001; Roos 1992.

⁸⁸ Sheridan 1974; Lorimer 1978; Polderman 2004; Klooster 1998; Enthoven 2003.

⁸⁹ Thomas 1972; Butt-Colson 1973; Roth 1974; Farage 1991; Lima 2006.

⁹⁰ De Vries werd gepubliceerd. (Colenbrander 1911) Van Berkel werd alleen in een Engelse vertaling gepubliceerd. (Roth 1948)

⁹¹ De collectie pamfletten in de Koninklijke Bibliotheek (KB) is door het project Tempo digitaal beschikbaar. Het pamflet met het verslag van Myst is echter alleen als origineel te raadplegen in de Universiteitsbibliotheek in Leiden (UBL).

⁹² Cabeliau werd gepubliceerd door De Jonge. (Jonge 1862) Het dagboek van de 'Péres de familles'. (Forest 1914)

⁹³ Hygino 1895; Wallenburg 1995, 1995b.

De correspondentie vanuit Essequibo is een rijke en gedetailleerde bron die vanaf 1670 bewaard is gebleven in het archief van de West-Indische Compagnie (WIC) in het NA.⁹⁴ De Surinaamse correspondentie in het ZA is een gelijkwaardige collectie die echter minder goed is ontsloten. Deze collectie bestrijkt de periode 1667-1681.⁹⁵

Verklaringen van ooggetuigen in notariële archieven werden vanaf 1900 door verschillende Nederlandse historici als bron gebruikt.⁹⁶ De verkenning van de notariële archieven van het Stadsarchief Amsterdam (SAA), Westfries Archief (WA) en het Gemeentearchief Rotterdam (GAR) heeft een aantal verklaringen van ooggetuigen opgeleverd die belangrijke nieuwe informatie voor het onderzoek bevatten.

De contemporaine Nederlandse historische literatuur is een andere bron. Hiertoe wordt ook de *Nieuwe Wereld* van De Laet gerekend. De Laet citeert hierin verslagen van ooggetuigen zoals hij dat ook doet in zijn beschrijving van de eerste jaren van de West-Indische Compagnie.⁹⁷ Wassenaer publiceerde in zijn geschiedschrijving het verhaal van Lourens Lourensz en een brief van de Oiapoque.⁹⁸ De pamfletten van Keye en Apricius worden tot deze literatuur gerekend.⁹⁹

Naast deze directe verslagen verschaffen verschillende bronnen ook indirecte informatie over de plaatsen, partners en handelsrelaties. De collecties van het 'Oude' West-Indisch Archief van 1621 tot 1674 (OWIC) en van de WIC vanaf 1674 tot 1680 in het NA waren belangrijke bronnen voor het onderzoek.¹⁰⁰ De resoluties van de Kamer van Zeeland documenteren de equipages van schepen en de verkoop van retouren tussen 1626 en 1680.¹⁰¹ Kaarten in de collectie van o.a. het NA en de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam (UBA) leverden belangrijke informatie over de bestemmingen van het Nederlandse handelsverkeer in de vorm van contemporaine toponiemen en etnoniemen.¹⁰² De notariële archieven van verschillende steden verstrekten informatie over een periode waarin de WIC nog niet bestond en gaven aanvullende

---

⁹⁴ NA_1.05.01.02_1025.

⁹⁵ ZA_2.1_Staten van Zeeland_2035.

⁹⁶ Oppenheim 1907; Brakel 1911; Jonge 1961.

⁹⁷ De Laet 1625, 1630, 1633, 1640, 1644.

⁹⁸ Wassenaer 1622-1630.

⁹⁹ Keye en Apricius waren toen ze hun pamfletten schreven geen ooggetuigen, ze waren in Nederlands Brazilië geweest, maar niet in Guiana. Hun publicaties bevatten naast gegevens uit de contemporaine literatuur ook informatie van ooggetuigen die zij verzameld hadden. (Keye 1659; *Een vertoogh van de considerabele colonie* 1676; *Pertinente beschrijvinge van Guiana* 1676) Kim Muller besprak de pamfletten van Apricius en Myst en publiceerde het dagboek van Elisabeth van der Woude. (Muller 2001)

¹⁰⁰ De WIC werd in 1674 gereorganiseerd en in afgeslankte vorm voortgezet. De archieven in het NA worden verdeeld in twee verschillende collecties.

¹⁰¹ De resoluties van de Kamer van Zeeland zijn een zeldzame collectie in de archieven van de WIC die integraal over een groter chronologische periode bewaard is gebleven. (NA_1.05.01.01_20-32; 1.11.01.01_992; 1.05.01.02_647,_648)

¹⁰² De belangrijkste collecties in het NA waren 4.VEL en VELH.

informatie voor de periode na 1621.¹⁰³ De bevindingen uit Nederlandse bronnen werden aangevuld met gegevens uit buitenlandse bronnen. Hierbij werd vooral gebruik gemaakt van Franse, Portugese, Spaanse en Engelse contemporaine publicaties.¹⁰⁴ Een beperkt aantal Engelse, Franse en Portugese bronnen werd onderzocht.

Opzet

De resultaten van het onderzoek worden gepresenteerd in vier hoofdstukken die de ontwikkeling van de handelsrelaties beschrijven. Elk van deze hoofdstukken behandelt een periode. Elk van deze periodes staat voor een fase in de ontwikkeling van overzeese kolonies zoals die door Vance geformuleerd werd.¹⁰⁵ Het onderzoek beoogt daarmee ook de bruikbaarheid van de chronologische fasering die Vance formuleerde in een bredere koloniale context te toetsen.

Van 1580 tot 1600 was een periode van verkenning, van 1600 tot 1620 was er sprake van de selectie van plaatsen en producten, van 1620 tot 1650 ontstonden duurzame vestigingen en van 1650 tot 1680 begon de ontwikkeling van een koloniale overzeese economie. Bij de presentatie worden de belangrijkste ooggetuigenverslagen gebruikt om de historische context te schetsen. In elk hoofdstuk worden de plaatsen waar Nederlanders handelden, de Indianen met wie zij handelden en de handel die zij dreven, in de betreffende periode beschreven.

De resultaten van het onderzoek worden gepresenteerd in twee hoofdstukken. Hoofdstuk 5 behandelt de continuïteit en verandering in de ontwikkeling van de handel tussen Nederlanders en Indianen. De plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden, de Indiaanse handelspartners en de handelsactiviteiten gedurende de onderzoeksperiode worden diachronisch per onderwerp besproken. In hoofdstuk 6 staat de invloed van de Nederlandse nederzettingen op de handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen centraal. Daarin komen de vragen aan de orde of Indianen verdrongen werden door de opkomende Europese economische aanwezigheid en welk

---

¹⁰³ Naast de verklaringen van ooggetuigen bevatten de notariële archieven ook informatie over equipages van schepen en transacties van goederen naar en van Amazonia.

¹⁰⁴ Veel contemporaine Engelse werken zijn gepubliceerd, zoals die van Raleigh (Whitehead 1997; Lorimer 2005), Keymis (1968), Harcourt (Harris 1928) en de collectie van Hakluyt (1903-1905). Portugese bronnen zoals Diogo Campos Moreno (2001) en Berredo (1988) werden in Brazilië uitgegeven. De Franse literatuur is niet alleen toegankelijk via moderne publicaties zoals de werken van Abbeville (1614, 1623), maar ook via de uitstekende website van de Bibliothèque Nationale, waar talrijke werken zoals die van Mocquet (1617), Biet (1664), Grillet (1698) en Lefebvre (1666) geraadpleegd kunnen worden. (www.bnf.fr) Veel Spaanse bronnen zoals Acuña en Gumilla zijn opnieuw gepubliceerd.

¹⁰⁵ De periodes werden gekozen omdat ze overeenkomen met de chronologische fasering van de ontwikkeling van Nederlandse koloniale nederzettingen op andere plaatsen. De ontwikkeling van Nieuw Nederland is zo'n voorbeeld. De eerste contacten dateerden van 1609, de eerste kolonisten arriveerden vanaf 1620 en de kolonie ontwikkelde zich geleidelijk totdat zij in 1664 ongeveer 9.000 inwoners telde. Ook in Azië ontwikkelden de grotere Nederlandse koloniale nederzettingen zich vooral in de periode 1620-1650.

proces zich daarbij afspeelde. De studie wordt afgesloten met een nawoord waar de belangrijkste resultaten van het onderzoek besproken worden. In de bijlagen vindt de lezer aanvullende informatie. In bijlage A is een aantal van de volledige bronteksten opgenomen. Bijlage B bevat afbeeldingen van historische kaarten en tabellen, die de plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden illustreren. In bijlage C is aanvullende informatie over de Indiaanse handelspartners te vinden in de vorm van kaarten, tabellen en teksten. In bijlage D is een aantal tabellen en teksten opgenomen die betrekking hebben op het handelsverkeer. De detailkaarten achterin het boek bieden een overzicht van de vier gebieden waar de Nederlandse vestigingen zich concentreerden.

Hoofdstuk 1

De Nederlandse verkenning van Guiana 1580-1600

*Zijn vermoghentheyt, ghetrouwicheijt ende wetenschap acht ick sulks te zijn, soo de voorgenomen reijse van Guiana gheluckt en twijfel ick niet u Genade sult hem in alle dingen expert vinden: want zonder zijn uijtnemende wetenschap van alle Custen der Indiaensche reden en wooningen, spreeckt hij alle haer talen en is gheboren in Guiana, broeder van Puryma, die de Spaengiaerden in haer wederkeer van Manoa doodsloech ende weet veel goude mijnen ende wil niet bestaen of hij salt volbrenghe.*¹

De equipage van De Haen

De Vlaamse ondernemer Nicolaes de Haen verzocht aan de vergadering van de Staten-Generaal op 14 oktober 1597 vrijstelling van belasting voor vier reizen naar onbezeilde bestemmingen in Amerika. Deze onderneming leidde tot het oudste Nederlandse verslag met vermeldingen over handelsrelaties met Indianen in Guiana dat bewaard is gebleven. De expeditie van De Haen en het verslag van de reis dat door Abraham Cabeliau geschreven werd vormen de leidraad van dit hoofdstuk.²

Het verzoek van De Haen was niet nieuw. De leden van de Staten-Generaal hadden in het jaar 1597 verschillende van dergelijke verzoeken aangehoord.³ De vrijstelling van *Convooiën en Licenten* was een aantrekkelijke subsidie voor ondernemers die op bestemmingen buiten de Republiek van de Nederlanden handelden. Deze belasting was ingesteld om de recent gestichte

---

¹ Citaat uit een Nederlandse vertaling van de werken van Keymis en Raleigh, voor het eerst in 1598 in Amsterdam gepubliceerd door Michiel Colijn. (Raleigh, Keymis 1617: 34v) De naam van deze persoon wordt op allerlei manieren gespeld, hier wordt gekozen voor de spelling Raleigh. Walter Raleigh was een Engelse edelman die carrière maakte aan het hof van Elisabeth I. In 1584 stichtte hij de eerste succesvolle Engelse vestiging in Amerika in Virginia. Hij diende daarna in Ierland. Sidney, de Engelse gouverneur in Vlissingen was een goede vriend van Raleigh. (Whitehead 1997) Zie ook ff hoofdstuk :21 noot 10.

² Het verzoek van De Haen: Nationaal Archief (NA): Staten-Generaal (SG): Resoluties: 1.01.03; het verslag van Cabeliau: SG: Loketkast: NA_1.01.07_12563.2. (Japikse 1926: 680-681) De tekst van het verslag werd door De Jonge gepubliceerd. (Jonge 1862: 152-160) Goslinga publiceerde een Engelse vertaling die eerder in de bijlagen van het rapport van de Venezolaanse commissie was opgenomen. (Goslinga 1971: 485-488) De complete tekst is te vinden in Bijlage A 1.

³ Johan van der Veken vroeg een commissie voor een expeditie naar Guinea en 'Peru', Antonius Hendriksz Wissel vroeg een commissie voor een expeditie naar Oost- en West-Indië onder leiding van Melchior van Kerkhove, Gerrit Bicker vroeg vrijstelling voor een reis naar 'Peruana'. (Japikse 1926: 678-679)

Republiek aan financiële middelen te helpen voor de onafhankelijkheidsstrijd tegen de Spaanse Koning.⁴

De opstand van de Nederlanden tegen het Spaanse gezag had vanaf 1580 geleidelijk tot de vorming van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën in de Noordelijke Nederlanden geleid. De splitsing van de Nederlanden in een noordelijk en een zuidelijk deel veroorzaakte een ingrijpende transformatie van de economische en demografische ordening van dit dichtbevolkte gebied in Noord-Europa. De Zuidelijke Nederlanden werden in de periode een 1580-1600 een oorlogsgebied. Antwerpen, het belangrijkste handelscentrum van de Nederlanden, werd in 1585 door een Spaans leger ingenomen en veel inwoners zochten hun heil in het buitenland. De bevolking van de Noordelijke Nederlanden nam in deze periode snel toe door de stroom van migranten. Bestaande handelsrelaties werden vanuit de Zuidelijke naar de Noordelijke Nederlanden verplaatst en Amsterdam nam de positie van Antwerpen als wereldhandelscentrum over.⁵

De Nederlanden participeerden vóór 1580 in de Iberische handel op Amerika als een belangrijk onderdeel van het Iberische handelsnetwerk. Dit in tegenstelling tot Frankrijk en Engeland, die waren uitgesloten van verkeer met de Iberische kolonies in Amerika. In de zestiende eeuw hadden eerst de Fransen en daarna Engelsen het monopolie van de Iberische *Mare Clausum* bestreden. Spanje en Portugal eisten namelijk het alleenrecht van de vaart naar hun koloniën op. De wettelijke basis voor dit alleenrecht was het verdrag van Tordesillas uit 1494 waarin onder pauselijk gezag de wereld in een Portugese en Spaanse invloedssfeer verdeeld was. De grens tussen deze twee invloedssferen lag ten westen van de Kaapverdische eilanden. In de loop van de zestiende eeuw verschoof deze grens westelijk tot dat zij op de lengte van de delta van de Amazone rivier gesitueerd werd.⁶

Aan het eind van de zestiende eeuw begonnen, in het kielzog van Engelse expedities, ook Nederlanders met de directe vaart vanuit de Nederlanden op Spaanse kolonies in Amerika. Dit proces verliep geleidelijk en de vaart binnen het Iberische netwerk bleef belangrijk voor de Nederlandse koopvaardij. Ondanks de personele unie van Spanje met Portugal in 1580 kregen Nederlandse kooplieden in deze periode bijvoorbeeld een gedeelte van de handelsvaart tussen

---

⁴ Voor een beschrijving van *Convoeien en Licenten* (Lesger 2001: 257-266).

⁵ Voor een moderne economische beschrijving van de ontwikkeling van de Nederlanden en de opkomst van Amsterdam tussen 1550 en 1650 als de herstructurering van een geïntegreerd netwerk. (Lesger 2001) Zie ook De Vries en Van der Woude. (De Vries en Van der Woude 1997) Een politieke geschiedenis van de ontwikkeling van de Republiek kan gevonden worden bij Israel. Israel wijst er op dat er ook belangrijke verschillen tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden bestonden vóór 1425. (Israel 1998: 21-22)

⁶ Het snijpunt van de lijn van Tordesillas met de noordelijke kust van Brazilië werd eerst bij het eiland van Maranhão gesitueerd en verplaatste zich daarvandaan naar het westen. (Boxer 1993: 29; Stols 1997).

Brazilië en Europa in handen.⁷ Vanaf 1585 werd de Nederlandse vaart op Iberische bestemmingen, waaronder de belangrijke zoutvaart op Portugal, echter in toenemende mate belemmerd. Herhaaldelijk werden Nederlandse schepen in Iberische havens aan de ketting gelegd.⁸ Dit was een stimulans voor het zoeken naar nieuwe handelsbestemmingen voor de Nederlandse koopvaardij. De vaart op Amerika bood dergelijke mogelijkheden en was voor de Republiek ook vanuit strategisch oogpunt interessant. De eerste Nederlandse schepen waren in 1567 op Cuba gesignaleerd en geleidelijk nam dit scheepvaartverkeer toe.⁹

De vrijstelling van belastingen voor reizen naar onbezeilde bestemmingen die de Staten-Generaal verleenden, was verbonden aan de voorwaarde dat er verslag werd uitgebracht over de reis die gemaakt was. Hierdoor kregen de Staten inzicht in het zich ontwikkelende scheepvaartverkeer vanuit de Nederlanden naar Amerika. De eerste ondernemer van wie bekend is dat hij van deze subsidie gebruikmaakte was Balthasar de Moucheron die in 1595 van de Staten van Zeeland vrijstelling kreeg voor een reis naar West-Indië.¹⁰ De expeditie van De Moucheron handelde onder meer bij het eiland Margarita en de stad Cumaná in het tegenwoordige Venezuela.¹¹ Het eiland Margarita had omstreeks 1560 de rol van de oudere Spaanse vestiging op het nabijgelegen pareileiland Cubagua overgenomen na de achteruitgang van de parelvisserij die daar sinds het begin van de zestiende eeuw beoefend werd. Parels waren een gevraagd luxe artikel in de Europese handel. Het gebied rond het eiland van Margarita speelde een belangrijke rol in de geschiedenis van de Europese ontdekking van Amazonia als meest oostelijke Spaanse vestiging. Francisco de Orellana en zijn metgezellen waren in 1542 in Cubagua gearriveerd na als eerste Europeanen de Amazone rivier vanuit Peru afgevaren te hebben.¹²

---

⁷ Enthoven 2003: 24; Boxer 1993: 32; Goslinga 1971: 53. Deze expansie van de Nederlandse handelsvaart werd mede mogelijk gemaakt omdat Pieter de Moucheron omstreeks 1590 de titel 'Belgaricum navium inspector' van de Engelse admiraliteit wist te verwerven waardoor hij paspoorten kon uitgeven die Nederlandse schippers tegen Engelse kapers beschermden (hij vroeg daar het forse bedrag van 250 gulden voor). (Stoppelaar 1901: 52-57) Zie ook ff noot 10.

⁸ Israel 1998: 309-313.

⁹ Goslinga 1971: 54.

¹⁰ Balthasar de Moucheron was afkomstig uit Normandië en vestigde zich in 1585 in Middelburg. Zijn handelshuis kon niet rekenen op steun van de gevestigde Middelburgse regentenfamilies zoals Ten Haeff. (Stoppelaar 1901: 75-76) Een belangrijke zakelijke troef was Pieter de Moucheron, de broer van Balthasar, die in Londen woonde. Pieter was een huisvriend van Raleigh, waar hij ook Theodoor de Bry ontmoette, zodat Balthasar goed geïnformeerd werd over de Engelse ontdekkingsreizen. (Stoppelaar 1901: 52-57)

¹¹ De expeditie van De Moucheron was een mengeling van handel en kaapvaart. Schipper Doornhoven van de *Zwemmende Leeuw* nam op zijn reis Spaanse schepen, wat tot een rechtszaak in 1610 leidde. (Enthoven 2003: 27-29) De Engelsen Preston en Sommers vermeldden een ontmoeting 1 juni 1595 met twee schepen uit Middelburg in Cumaná dat enkele uren varen van Margarita ligt. (Sluiter 1948: 172)

¹² Zie Medina voor de reis van De Orellana, voor Indiaanse samenlevingen Porro. (Medina 1988; Porro 1993)

Hiervandaan had Antonio de Berrio expedities georganiseerd om El Dorado in Guiana te ontdekken. El Dorado betekent in het Spaans ‘de vergulde’. Spanjaarden hadden van Indianen gehoord dat in het binnenland van Guiana een groot meer was waar de stad *Manoa* lag. De heerser van deze stad baadde zich eenmaal per jaar geheel met goud bedekt in dit meer dat volgens sommigen *Parime* genoemd werd. Na verschillende mislukte expedities kwam De Berrio tot de conclusie dat de rivier de Orinoco de beste toegangsweg naar Guiana en El Dorado was. De hardnekkige tegenstand van de Indianen was een belangrijk obstakel bij deze onderneming. Herhaaldelijk werden Spaanse expedities door Indiaanse aanvallen vernietigd, de vergiftigde pijlen van de Indianen waren daarbij een belangrijk wapen. De Berrio vestigde omstreeks 1591 een Spaanse nederzetting op het eiland Trinidad en stichtte in 1596 de plaats Santo Thomé de Guiana aan de benedenloop van de Orinoco.¹³

De ontwikkeling van de Spaanse kolonies in Mexico en Peru hadden de oudere Spaanse vestigingen in het Caraïbisch gebied perifeer gemaakt. Ook bewoners van *Novo Granada*, het gebied rond het tegenwoordige Caracas, en het gebied rond Margarita kregen weinig aandacht vanuit Spanje toebedeeld en begonnen aan het eind van de zestiende eeuw in toenemende mate handel te drijven met Engelse en Franse schippers om in hun behoeften te voorzien. Vanaf 1590 werd dit gebied ook steeds vaker aangedaan door Nederlandse schippers. Ze werden aangetrokken door het aanbod van parels, tabak en huiden. In 1593 werden voor de Venezolaanse kust tien Nederlandse schepen door Spanjaarden veroverd.¹⁴

De eerder genoemde expeditie van De Moucheron werd in 1595 op de kust van Venezuela gesignaleerd door de Engelse avonturier Sir Walter Raleigh, die schreef dat hij Pieter de Moucheron, de zoon van Balthasar, ontmoet had bij de stad Cumaná. Raleigh had zich na eerdere ondernemingen in Noord-Amerika op dit gebied gericht. Raleigh was door een geheim huwelijk gebrouilleerd geraakt met koningin Elisabeth I en hoopte door een succesvolle onderneming weer in de gratie te raken. Hij had zich in de Spaanse literatuur over Zuid-Amerika verdiept en was tot de slotsom gekomen dat dit gebied op het vasteland mogelijkheden bood voor een Engels koloniaal rijk omdat het tussen de Spaanse en Portugese invloedssferen lag.¹⁵

---

¹³ Antonio de Berrio leidde drie expedities naar El Dorado vanuit Bogotá, in 1583, 1587 en in 1590. Op de terugreis van de derde mislukte onderneming besloot hij Trinidad als uitvalsbasis te nemen voor verdere expedities. De Berrio raakt in een competentiegeschil met de gouverneur van Margarita verwickeld en werd, terwijl hij op nieuwe versterkingen uit Spanje wachtte, in 1595 door Raleigh gevangen genomen. De Berrio stierf in augustus 1596 in Trinidad na het mislukken van zijn vierde expeditie. Cabeliau ontmoette zijn zoon, Fernando de Berrio, die zijn vaders positie overnam. (Whitehead 1988: 81-83)

¹⁴ AGI cc, 4991. ‘Autos en dos ramos de la presa que hizo en 10 filibotes el General Francisco Coloma’, 16 en 25 juli 1593. (Goslinga 1971: 54, 530)

¹⁵ Raleigh was niet de enige die geïnteresseerd was in Guiana. Robert Dudley, de zoon van de Earl of Leicester, de in 1588 overleden Engelse landvoogd in de Nederlanden, was Raleigh voor en verzamelde in

Raleigh nam in 1595 bij een aanval op het eiland Trinidad de Spaanse gouverneur Antonio de Berrio gevangen. De Berrio vertelde Raleigh over zijn zoektocht naar El Dorado. Naast de informatie die Raleigh van Spanjaarden over het gebied verkreeg, verzamelde hij ook kennis door contacten met Indianen te leggen. Raleigh nam een aantal Indianen mee naar Engeland. Sommige van deze Indianen participeerden als tolk en gids in latere Engelse ontdekkingsreizen. Het verslag dat Raleigh in 1596 over zijn reizen publiceerde sloeg in als een bom. ‘*The Discoverie*’, ‘De ontdekking van het grote, rijke en mooie koninkrijk van Guiana’ zoals de complete titel van het boek luidde, was een groot commercieel succes.¹⁶ De samenwerking van Europeanen met Indianen tegen Spanjaarden was een centraal thema in het boek. De Fransen hadden al sinds het begin van de zestiende eeuw dergelijke bondgenootschappen met Indianen gesloten, maar voor de Engelsen was dit een nieuwe benadering.¹⁷

De noodzaak om investeerders voor zijn plannen te vinden maakte dat Raleigh in zijn boek sterk de nadruk legde op de aanwezigheid van goudmijnen. De verkenning van Raleigh was in eerste instantie vooral gericht op het gebied rond de Orinoco. Hij zocht niet ver van de samenvloeiing van de rivier Caroni met de Orinoco naar een goudmijn waarover Indianen hem verteld hadden en nam een aantal vaten mee terug naar Engeland met erts waarvan hij hoopte dat het goud bevatte. De Spanjaarden hadden echter verschillende steunpunten in dit gebied gevestigd waardoor de toegang belemmerd werd. De verdere verkenning van Raleigh richtte zich daarom ook oostelijk van de Orinoco om te zien of er een alternatieve route naar El Dorado te vinden was. Ondanks het commerciële succes van het boek was de reactie van investeerders teleurstellend en kon Raleigh geen grote equipage als vervolg op zijn eerste reis uitrusten.¹⁸

In 1596 vertrok Lawrence Keymis, de rechterhand van Raleigh, vanuit Engeland voor een ontdekkingsreis langs de kust tussen de Amazone rivier en de Orinoco met een bescheiden equipage.¹⁹ De reis van Keymis was goed voorbereid, hij had bijvoorbeeld een Indiaanse tolk uit Engeland meegenomen. Het verslag van deze reis werd in hetzelfde jaar gepubliceerd en was de eerste uitgebreide Europese beschrijving van deze kust. Keymis rapporteerde dat de toegang naar

---

1595 op het eiland van Trinidad erts waarvan hij hoopte dat het goud bevatte. (Lorimer 2006: xxvi, xlvii-xlviii)

¹⁶ Raleigh, Walter (1596) *The Discoverie of the large, rich, and bewtiful empyre of Guiana*.

¹⁷ De Franse ondernemingen in Amerika, zoals het France Antartique bij het huidige Rio de Janeiro, en die in Florida, Paraíba, Rio Grande en Maranhão kenmerkten zich door bondgenootschappen met de lokale bevolking tegen de Portugezen. Voor zijn expeditie naar Guiana had Raleigh ook de Franse publicaties van Thevet en Léry bestudeerd, naast de Spaanse literatuur. Raleigh adopteerde de Franse gewoonte van het meenemen van Indianen naar Europa om ze als tolken op te leiden. (Vaughan 2002: 28)

¹⁸ Lorimer 2005; 2006: liii.

¹⁹ Keymis kwam uit een Vlaamse familie en was in Gent geboren. Hij had in Engeland gestudeerd.

de Caroni nu afgesloten was door een Spaans garnizoen bij de nederzetting Santo Thomé aan de Orinoco. Raleigh zond december 1596 in een klein schip een tweede expeditie naar Guiana, die onder leiding van Leonard Berry verder onderzoek moest doen naar alternatieve routes naar het rijk van El Dorado.²⁰

De equipage van Nicolaes de Haen was geïnspireerd door de reizen van Raleigh en van Keymis. De Nederlanden onderhielden goede banden met de Engelsen sinds het begin van de opstand tegen de Spaanse Koning. De Staten-Generaal hadden de soevereiniteit van de Nederlanden aan koningin Elisabeth I aangeboden nadat de Koning van Frankrijk eerder hun aanbod had afgewezen. Ook Elisabeth I had het aanbod afgewezen, maar wel militaire hulp aangeboden en vanaf 1586 streefde een Engelse expeditiemacht aan de zijde van de Nederlandse opstandelingen. Een voorwaarde voor deze hulp was dat de Republiek een onderpand leverde. Zo kwam het dat de drie Nederlandse steden, Vlissingen, Rammekens en Brielle onder Engels gezag kwamen.²¹ Veel van de Engelsen die betrokken waren bij de verkenning van Guiana hadden ook in Vlaanderen gediend. Raleigh zelf is hiervan een voorbeeld, maar ook John Ley die later ter sprake zal komen. Lorimer publiceerde een brief die vanuit Zeeland aan Raleigh was geschreven in maart 1597 waar informatie over de situatie op Trinidad werd gegeven.²²

De kennisoverdracht vanuit deze Engelse betrokkenheid bij de Nederlanden werd versterkt door de communicatie via de Vlaamse netwerken die overal in Europa te vinden waren. De Haen was net als Keymis van Vlaamse afkomst. In verschillende Europese steden hadden zich gemeenschappen van Vlaamse migranten gevormd en Rotterdam was geen uitzondering. Zeeland was mede door de contacten met de Engelsen een belangrijk uitgangspunt voor de verkenning van Amerika aan het eind van de zestiende eeuw, maar ook andere steden in de Republiek speelden een rol. De Vlaamse gemeenschap in Rotterdam was aan het einde van de zestiende eeuw bijzonder actief in het uitrusten van schepen voor verre reizen. Vlaamse kooplieden zoals Johan van der Veken en Pieter van der Haghen waren belangrijke financiers van de Nederlandse overzeese expansie aan het eind van de zestiende eeuw. De reis om de wereld van Olivier van Noort in 1598 is hiervan een voorbeeld. Het is dus niet vreemd dat het oudste verslag van een

---

²⁰ Lorimer 2006: xc; Masham 1904.

²¹ Het verdrag van Nonsuch waarbij dit bepaald werd, werd gesloten in 1585. (Israel 1998: 220) Hoewel er veel veranderingen in het territorium van de Republiek plaatsvonden in deze periode liggen de meeste havens waarvandaan op Amerika gevaren werd de gehele periode in het gebied van de Republiek. De Engelse pandsteden worden als Nederlandse handelscentra beschouwd.

²² Een zekere Adriaen L. schreef in maart 1597 vanuit Zeeland een brief aan Raleigh waarin hij de informatie overbracht over Trinidad en Guiana die hij van een Spaanse gevangene had gekregen. Adriaen schreef dat de Spanjaarden nu zwak waren en dat het moment gunstig was om toe te slaan. De naam van Adriaen L. is moeilijk te lezen. Lorimer identificeerde hem ten onrechte met Abraham Cabeliau, maar na een vriendelijke persoonlijke communicatie is gebleken dat het hier een andere persoon betreft. (Lorimer 2006: 307-308)

Nederlandse reis naar Guiana, dat bewaard is gebleven, afkomstig is van een Rotterdamse equipage.²³

De equipage van schepen voor dergelijke reizen verliep meestal volgens een vast patroon. De koopman die als reder optrad, contracteerde een schipper voor zijn reis. De afspraken tussen de reder en de schipper werden vastgelegd in een bevrachtingscontract dat bij de notaris werd afgesloten. In dit document werden de gemaakte afspraken op schrift gesteld. Meestal werd vermeld hoe groot het schip van de schipper was, wat het doel van de reis was, hoe lang de reis zou duren, aan welke verplichtingen de schipper moest voldoen en welke vergoeding de reder zou betalen. Een gebruikelijke clausule in dergelijke contracten was de verplichting van de schipper om de orders van de commies op te volgen. De commies was de vertegenwoordiger van de reder. Hij beheerde de handelsgoederen aan boord, verzorgde de handel en kon orders aan de schipper en bemanning geven.²⁴

De Haen contracteerde voor zijn onderneming twee ervaren schippers uit de regio van Rotterdam. Jacob Cornelisz Oom, alias Neeloom, was de schipper van de *Zeeridder*, een vaartuig van 80 lasten, wat overeenkomt met 160 ton.²⁵ De tweede schipper heette Marten Willemsz, zijn schip heette de *Jonas* en was 60 lasten groot. Het contract dat De Haen met de twee schippers sloot is helaas niet teruggevonden. Uit een latere gerechtelijke procedure van De Haen tegen Marten Willemsz blijkt echter dat het contract wel degelijk bestaan heeft. Het was gebruikelijk voor dergelijke expedities twee schepen uit te rusten, een groter en kleiner schip. Het kleinere schip kon dicht onder de kust varen en onder dekking van het grotere schip verkenningen uitvoeren. Als commies contracteerde De Haen een zekere Abraham Cabeliau, een telg uit een oude Vlaamse familie.

---

²³ Equipage wordt hier gebruikt als het uitrusten van één of meerdere schepen voor een reis. Het VOC glossarium omschrijft equipage als 'de hele uitrusting van schepen'. (Kooijmans 2000) De equipages naar Amerika door Johan van der Veken zijn opmerkelijk. In 1597 en in 1598 verzocht Van der Veken vrijstelling voor reizen naar Amerika via de kust van Afrika. Deze route werd vanaf het midden van de zestiende eeuw bevaren door Portugese schepen die Afrikaanse slaven vervoerden naar de Spaanse kolonies in Amerika. Veken begon als haringhandelaar in Rotterdam en verwierf zich één van de grootste vermogens van de Republiek. Het is opvallend dat uit de boedel van Johan van der Veken een kapitaal aan parelkettingen verdeeld werd. Parels waren voor Veken blijkbaar een belangrijke vorm om vermogen te bewaren. Zie voor een biografie. (Roy van Zuydewijn 2002)

²⁴ Partenrederij wordt besproken bij Lesger. (Lesger 2001: 62-63) Van Brakel geeft commentaar op het begrip reders en rederijen. Hij stelt dat het begrip rederijen dat vaak voor de voorcompagnieën wordt gebruikt te beperkt is, het zijn handelsondernemingen. (Brakel 1908: 110-113) Het gebruik van het begrip reder in deze studie is niet in de moderne zin van het woord, maar beoogt de verbinding van handel met scheepvaart uit te beelden.

²⁵ Jacob Cornelisz Oom of Neeloom als de schipper van de *Zeeridder* wordt in 1595 en in 1596 vermeld. (GAR_ONA_4_256/490; GAR_ONA_5_40/77)

Abraham Cabeliau had zich in 1591 ingeschreven als poorter in de stad Amsterdam, hij gaf bij zijn inschrijving op dat hij afkomstig was uit Neston in Engeland.²⁶ De familie Cabeliau was oorspronkelijk afkomstig uit Vlaanderen, maar had zich ook over Zeeland en Holland verspreid. Johan Cabeliau was een broer van Abraham en woonde in Dordrecht, Jonas, een andere broer woonde in Rotterdam. Misschien werd het contact tussen De Haen en Abraham Cabeliau via Jonas Cabeliau gelegd. Abraham Cabeliau zou bekend worden als de schrijver van het eerste Nederlandse verslag over de kust van Guiana. Hoewel hij vaak als zeeman, zelfs als schipper wordt genoemd, was hij in de eerste plaats een handelaar die zich ook voor het vraagstuk van de maritieme navigatie interesseerde.²⁷

De reis van Cabeliau ²⁸

De Staten-Generaal besloten 31 oktober 1597 om Nicolaes de Haen vrijstelling van belasting te verlenen voor twee reizen onder verschillende voorwaarden, waaronder de eis dat er een gedetailleerd verslag van de expeditie zou worden uitgebracht.²⁹ De *Zeeridder* en de *Jonas* vertrokken 3 december 1597 uit de haven van Brielle dat in die tijd als pandstad onder Engels gezag stond. Al snel verdween de *Jonas* uit het gezicht van de *Zeeridder*. De *Zeeridder* arriveerde begin januari 1598 bij de Canarische eilanden waar het schip tevergeefs wachtte op de *Jonas*. Het schip koerste van daar naar de Kaapverdische eilanden waar weer zonder resultaat naar de *Jonas* gezocht werd. Daarvandaan werd de koers gelegd naar de *Cabo de Noort*, de westelijke begrenzing van de Amazone-delta die tegenwoordig officieel Cabo Raso do Norte genoemd wordt. Begin februari 1598 kwam het vasteland van Zuid-Amerika in het gezicht.

De sterke westelijke stroming voerde de *Zeeridder* naar de Isles du Salut, die vroeger de Duivelseilanden werden genoemd, waar de bemanning vergeefs zocht naar een plek om te landen. Het was gebruikelijk om een klein vaartuig mee te nemen dat na de oversteek in elkaar gezet werd. Omdat de *Zeeridder* geen geschikte landingsplaats kon vinden werd dit vaartuig aan boord

---

²⁶ Cabeliau poorter: SAA Poortersboek B 183.

²⁷ Voor een algemene biografie. (Aa 1874) In het Gemeentearchief van Rotterdam (GAR) zijn in het oud notarieel archief diverse vermeldingen over Cabeliau en zijn familie. Cabeliau verhuisde naar Amsterdam, maar zijn broer Jonas bleef in de regio van de Maze. (GAR_ONA_81/5; 85/67, 68; 93/28; 148/162); Jonas Cabeliau. (GAR_ONA_12/112; 33/50; 34/94; 37/22) In het Stadsarchief van Dordrecht is er vermelding in het doopregister dat Johannes Cabeliau 1 februari 1600 werd geboren en ingeschreven als de zoon van Abraham Cabeliau and Maeiken van Leest. De inschrijving vermeldde dat zij 'ondertrouw' waren gegaan op 30 december 1599. (GAD_11/1-7)

²⁸ Deze paragraaf is gebaseerd op het manuscript dat Cabeliau 4 februari 1599 bij de Staten-Generaal indiende. De gedrukte versie van De Jonge is een correcte weergave van het manuscript. De Engelse vertaling is behoudens enige kleine details ook correct. De tekst is afgedrukt in Bijlage A 1.

²⁹ Japikse 1926: 680-681.

in elkaar gezet. Het schip ankerde tussen de eilanden en enige dagen later op 16 februari kwam een kano met Indianen uit de nabijgelegen rivier de Kourou naar het schip. Cabeliau beschreef deze Indianen als *Jau* en *Geribus*. Na een geruime periode van aarzeling kwamen de Indianen aan boord waar zij door de Nederlanders getraakteerd werden. Daarna kwamen enige dozijnen Indianen van het vasteland om met de Nederlanders te handelen. Cabeliau schreef dat deze Indianen van dezelfde stam waren en ook van de stammen *Hebaio* en *Arwaccus*. Deze Indianen bleven het schip bezoeken met hun ‘*waeren en victuallien*’ tot de *Zeeridder* eind maart 1598 het anker lichtte.

De *Zeeridder* zette toen koers naar het eiland van Cayenne. Schipper Oom weigerde aanvankelijk omdat hij bang was averij op te lopen bij het binnenkomen in de rivier de *Wia*, die nu Mahury genoemd wordt, oostelijk van het eiland van Cayenne. John Meysinge, de kapitein van een Engels schip uit Londen dat daar lag, kwam zelfs aan boord om Oom persoonlijk te verzekeren dat er geen gevaar was. Uiteindelijk ankerde de *Zeeridder* veilig naast het Engelse schip. De volgende dag werd de scheepsboot naar de rivier de Kaw gezonden waar de Nederlanders contact legden met de Yao. Cabeliau schreef dat de Nederlanders daar twee Indianen contracteerden. De ene heette Arymowacca en was ongeveer 40 jaar oud, de andere Indiaan heette Cayariwara en was ongeveer 20 jaar oud. Ook kochten de Nederlanders een lading hout dat veel op brazielhout leek, tabak en onbekende kruiden.

De *Zeeridder* lag tot eind juni 1598 bij het eiland van Cayenne. Gedurende deze drie maanden voeren de Nederlanders met hun boot langs de kust en handelden in verschillende rivieren met de Indianen. Het Engelse schip vertrok half april. Twee weken later arriveerden twee Amsterdamse schepen die met hulp van de bemanning van de *Zeeridder* op de rede ankerden. Deze schepen vertrokken na twee weken, maar begin juni arriveerden twee andere schepen uit Amsterdam, namelijk de *Grote* en de *Kleine Spheramundi*. De drie Nederlandse schepen kwamen overeen om de kust verder gezamenlijk te verkennen en vertrokken eind juni van de rede van Cayenne.

De drie schepen deden verschillende rivieren aan tussen het eiland van Cayenne en de rivier de Corantijn. Cabeliau schreef dat de rivieren verder westelijk tussen de Corantijn en de Orinoco niet bezocht werden omdat er weinig tijd was en de Indianen gezegd hadden dat er niet veel te halen viel. De Nederlanders handelden wel bij de rivieren de Barima en de Amacuro. Op 27 juli 1598 ankerden de schepen in de monding van de Orinoco. Twee sloepen en de *Kleine Spheramundi* voeren vandaar met vijftig Nederlanders de Orinoco op. Met Arymowacca en Cayariwara als gidsen bereikten de Nederlanders in twintig dagen de Spaanse nederzetting Santo Thomé. Daar aangekomen lukte het de Nederlanders om goede betrekkingen aan te knopen met

de gouverneur Don Fernando de Berrio.³⁰ Cabeliau maakte waarschijnlijk deel uit van deze expeditie want hij beschreef de gebeurtenissen gedetailleerd.

De sterkte van de Spanjaarden bestond uit 60 ruiters en 100 musketiers. De Spanjaarden maakten weinig vorderingen door de hardnekkige tegenstand van de Caraïbische Indianen. Cabeliau schreef dat de Spanjaarden zes dagreizen zuidwaarts begonnen waren met het maken van een weg om zo Guiana te veroveren. De Nederlanders voeren verder vanuit Santo Thomé op zoek naar de door Raleigh beschreven goudmijn bij de Caroni rivier. Don Fernando had de Nederlanders een mineur meegegeven, maar de mijnen werden niet gevonden. De plaatselijke Indianen en de Spanjaarden zeiden dat verder stroomopwaarts wel veel goud te halen viel. De twee Yao gidsen van de Nederlanders bevestigden dit. Cabeliau schreef dat deze mijnen alleen maar geëxploiteerd konden worden als de Nederlanders zich aan de zijde van de Caraïben schaarden en de Spanjaarden zouden beoorlogen, een onderneming waartoe hij zijn handelsexpeditie niet bekwaam achtte.

Nadat er op kleine schaal met Indianen en Spanjaarden in de Orinoco gehandeld was, besloten de Nederlanders om naar de schepen terug te keren. Begin september 1598 lichtten de schepen het anker en zeilden naar Trinidad waar ze aan de westkust ankerden. Cabeliau beschreef Trinidad als een rijk en mooi eiland waar veel te handelen viel. Het grootste gedeelte van de overgebleven handelswaar werd daar aan de Spanjaarden verkocht, behalve een klein gedeelte dat eerder ook niet aan de Indianen gesleten kon worden.

De *Grote* en de *Kleine Spheramundi* zeilden 21 september verder naar Margarita. De *Zeeridder* bleef langer liggen en vertrok half oktober van Trinidad. Bij de eilanden Sint Lucia en Grenada werd het galjoen van Sir Walter Raleigh dat van de kust van Barbarije kwam, aangehaald.³¹ De *Zeeridder* zeilde daarna via Dominica naar de Azoren en vandaar naar de Canarische eilanden. Het schip sloeg bijna te pletter op de Franse kust door een foute inschatting van de lengte waarop de *Zeeridder* zich bevond, maar het wist op 11 december 1598 behouden binnen te lopen in de Engelse haven Plymouth. Op eerste kerstdag voer het schip weer uit en arriveerde 28 december 1598 behouden in Middelburg.

Cabeliau presenteerde zich op 25 januari 1599 met Arymowacca en Cayariwara voor de vergadering van de Staten-Generaal. De getatoeëerde Yao moeten indruk gemaakt hebben op de leden van de Staten-Generaal. Een van de aanwezigen schreef dat Cabeliau vertelde hoe hij aanwezig was geweest bij de geboorte van een Indiaanse baby die daarna werd ingesmeerd met

---

³⁰ Don Fernando de Berrio had zijn vader Antonio opgevolgd die kort daarvoor overleden was. Antonio de Berrio was zowel geestelijk als financieel gebroken door zijn vruchteloze zoektocht naar El Dorado. (Boomert 2002: 92) Zie ook noot 13 van dit hoofdstuk.

³¹ Raleigh zond samen met anderen in 1598 de *Darling* (37 ton) op kaapvaart. (Lorimer 2006: 307)

rode verf. De vergadering verzocht Cabeliau zijn verslag op schrift te stellen wat hij 3 februari 1599 deed. Het verslag werd de volgende dag bij de Staten-Generaal ingediend.³²

Abraham Cabeliau droeg op 16 december 1599 zijn zaken over aan zijn in Dordrecht woonachtige broer Johan omdat hij voor een tweede reis naar Amerika vertrok. Over deze reis is weinig bekend, maar Cabeliau schreef later dat deze reis zakelijk gezien een mislukking was. Cabeliau publiceerde in 1617 een werk over de maritieme navigatie genaamd *de Rekenkonst* dat hij opdroeg aan prins Maurits van Oranje. Cabeliau is vooral bekend geworden door zijn latere betrokkenheid bij de Nederlandse emigratie naar Zweden. Hij was in 1607 betrokken bij de stichting van de stad Göteborg. Hij werd een huisvriend van Gustaaf Adolf en zijn dochter baarde een zoon van deze Zweedse koning.³³

Cabeliau en andere Nederlandse reizen in de periode 1580-1600

In het verslag van Cabeliau worden twee andere Nederlandse expedities op de kust van Guiana genoemd. Volgens Cabeliau kwamen deze schepen van Amsterdam. De resoluties van de Staten-Generaal vermelden dat 3 september 1597 vrijstelling van belasting werd verleend aan Gerrit Bicker voor een reis met twee schepen. De definitieve vrijstelling werd op 19 oktober 1599 verleend nadat verslag van de reis was uitgebracht. De namen van de schippers worden in de resoluties niet genoemd, maar de periode komt overeen met de expeditie die Cabeliau vermeldt.³⁴

---

³² Van Cuyck schreef: 'Den xxven Januarij 1599 es eerst gehoort het rapport van eenen, die van Rotterdam met twe schepen nae America es gereyst, uuyt het verbael van denwelcken gebleecken es, da thy in alles uuyt hadde geweest den tijdt van een jaer ende een maendt ongeveerlicke ende dat hy op zyne wedercompste die reyse zaude hebben gedaen binnen den tijdt van zess weecken; heeft mede geadduceert twee manspersonen uuyt den voirs. lande, den eenen veertich ende den anderen van twyntich jaeren, ende verclaerden den coopman , in de voirs. landen wezende, een kyndeken gesien te hebben, alsdoen eerst geboren, twelck blanck wezende- als deurgaens zijn die kijnderen, aldaer geboren-, met rode verve ende olye gestreecken werde, omme die hette der sonne des te bequaemelicker te moegen lyden; denzelven coopvaerder verclaerde, dat d' voirs. landen gelegen waeren omtrent vier graden van den equinoctiael.' (Japikse 1926: 807)

³³ De referentie van 16 december 1599. (SAA_5075_53/577) Informatie over Abraham Cabeliau en zijn zoon Johannes in Zweden. (Wrangel 2006) De publicatie van Cabeliau heet *Reken-konst vande groote see-vaert*. De inleiding is opgedragen aan stadhouder Maurits van Nassau. Cabeliau vermeldde dat hij onenigheid met de schipper had gekregen over de bepaling van de positie op zee. De *Zeeridder* sloeg bijna te pletter op de Franse kust op de terugreis omdat Oom niet wilde luisteren. Hetzelfde gebeurde op de terugreis van Cuba in 1600 op de tweede reis. De schipper plaatste het schip 260 mijl westelijk van het kanaal, maar in werkelijkheid lag het dicht bij het eiland van Guernsey. Dit bracht Cabeliau er toe de *Rekenkonst* te publiceren, een methode voor lengtebepaling op grond van kompaslezingen en het gebruik van zeekaarten. (Cabeliau 1617) Zie ook Bijlage B 3.

³⁴ Twee schepen uit Amsterdam met Dierck Jansz Roomscherck and Wouter Syvertsz als schippers, arriveerden april 1598 bij Cayenne. Gerrit Bicker vroeg 3 september 1597 vrijstelling voor een expeditie naar 'zekere custe ende haven van America, Peruana, zijnde een plaitse, dair noyt eenige van dese landen hebben geweest'. De schippers worden niet genoemd, maar de tijdsperiode komt overeen met de expeditie

De *Grote* en de *Kleine Spheramundi* werden in de resoluties wel met naam genoemd. Jan Cornelisz van Leyen kreeg desgevraagd op 15 december 1597 vrijstelling van belasting voor twee reizen naar Amerika. De definitieve vrijstelling werd verleend op 11 augustus 1599 nadat de expeditie een verslag van de reis bij de Staten-Generaal had ingediend. De verslagen van deze beide reizen zijn niet teruggevonden.³⁵

De door Cabeliau in zijn verslag genoemde Nederlandse schepen voeren verder door naar Margarita. Het eiland van Margarita werd snel een belangrijke bestemming voor Nederlandse zoutvaarders. Op de westelijke kust van het schiereiland van Paria, niet ver van het eiland, lag een grote natuurlijke zoutpan bij de Punto de Araya. Het zout in deze pan was van uitzonderlijke kwaliteit. Spaanse autoriteiten rapporteerden in 1599 dat de zoutpan door tientallen Nederlandse schepen werd bezocht.³⁶ De reis van de *Zeeridder* week dus af van de andere twee reizen in het verslag. De vier Nederlandse schepen die Cabeliau in zijn verslag vermeldde bleven slechts enige weken op de rede van Cayenne liggen terwijl de *Zeeridder* bijna drie maanden bleef liggen. De *Zeeridder* voer vanaf Trinidad direct terug naar Nederland. De vier andere schepen voeren door naar Margarita en waarschijnlijk laadden zij ook zout bij Araya. De verslagen van de andere expedities werden ingediend in augustus en oktober 1599 terwijl het verslag van Cabeliau in februari 1599 werd ingediend. Het lijkt er dus op alsof deze twee expedities langer wegbleven.

De expedities legden alle drie handelscontacten met Spaanse kolonies. Het verslag dat Cabeliau gaf van de gebeurtenissen bij Santo Thomé laat duidelijk zien dat de Nederlanders goed wisten hoe zij met de Spanjaarden om moesten gaan. Cabeliau vermeldde in de beschrijving van de eerste ontmoeting met Indianen dat de Nederlanders probeerden Spaans te spreken. Cabeliau sprak zoals veel Vlamingen in die tijd waarschijnlijk vloeiend Spaans. De expeditie van Cabeliau maakte gebruik van deze goede relaties om de goudmijn die Raleigh had ontdekt en die voor Keymis ontoegankelijk was, verder te verkennen. Sommige historici stelden dat deze goudmijn

---

van Roomscherck and Syvertsz. (Japikse 1926: 679; SG Res: 1597 09 03, 12 15; Japikse 1930: 808; SG Res: 1599 08 11, 10 19)

³⁵ Jan Cornelisz van Leyen and Adriaen Reindertssoen. Japikse schreef dat het verzoek voor vrijstelling van Leyen met de *Spheramundi* naar 'Guiana in het Koninkrijk van Peru' 24 maart 1597 werd ingediend. (Japikse 1926: 678) Leyen verkregen vrijstelling voor twee reizen naar Guiana met de *Spheramundi* op 15 december 1597. De expeditie van Leyen diende 11 August 1599 schriftelijk verslag bij de Staten in. De verslagen zijn (nog) niet gevonden. De spelling 'Leyen' is gekozen omdat Cabeliau deze spelling gebruikt, in de resoluties wordt 'Leyns' gebruikt. Leijen wordt als spelling gevonden in de notariële archieven van Enkhuizen. (Japikse 1926; Japikse 1930) In het Stadsarchief Amsterdam is een vermelding over deze expeditie in het notariële archief. Het betreft de insinuatie van een investeerder. (SAA_5075_86/182v-185)

³⁶ In 1599 inspecteerde Pedro de Fajardo, de gouverneur van Margarita, de zoutpan van Araya en rapporteerde over manieren om deze voor de Nederlanders onbruikbaar te maken. (Sluiter 1948: 177; AGI, Audiencia de Santo Domingo, 187: Información van Pedro de Fajardo, 1599 10 26, 11 6) Een beknopt overzicht van de Nederlandse zoutvaart op Araya. (Beek, B.L. van, W.H. Metz, O.R. Ortiz Troncoso 1999)

slechts in de verbeelding van Raleigh bestond. Whitehead en Lorimer stellen dat deze mijn wel degelijk bestond en dat de informatie die Raleigh van de Indianen had gekregen correct was.³⁷

Tussen 1595 en 1600 zijn er in de resoluties van de Staten-Generaal en de Staten van Zeeland verschillende vermeldingen te vinden van verzoeken voor vrijstelling van belastingen op expedities naar de noordelijke kust van Zuid-Amerika. Helaas zijn de verslagen van deze expedities verloren gegaan. De enige andere bronnen die naast het verslag van Cabeliau beschikbaar zijn, bestaan uit een aantal zeekaarten in het Nationaal Archief.³⁸ Eén van deze kaarten toont het eiland van Trinidad en is getekend door Pieter Cornelisz van Petten. Op de kaart is het jaartal 1598 geschreven. Een andere kaart toont het eiland van Cayenne. Deze kaart is anoniem en ongedateerd, maar lijkt sterk op die van het eiland van Trinidad. Het verslag van Cabeliau over de verkenning van de kust tussen de rivier de Amazone en Trinidad kan gezien worden als een van de weinige bewaard gebleven documenten die getuigen van de Nederlandse interesse in dit gebied aan het eind van de zestiende eeuw. De afwezigheid van andere bronnen heeft er toe geleid dat alle aandacht op de expeditie van Cabeliau werd gericht. Sommige historici stelden dat de eerder genoemde zeekaarten onderdeel van het verslag van Cabeliau vormden, maar daar zijn weinig aanwijzingen voor. De kaarten kunnen ook van een van de andere expedities afkomstig zijn. De naam Van Petten suggereert een expeditie uit Noord-Holland.³⁹

Het verslag van Cabeliau is vooral een voorbeeld van het verloop van de Nederlandse reizen naar Guiana aan het eind van de zestiende eeuw. De reis van Cabeliau richtte zich op drie hoofdpunten: het gebied rond het eiland van Cayenne, de monding van de Orinoco en het eiland van Trinidad. Deze laatste twee bestemmingen waren al eerder door de Nederlanders bevaren. In

---

³⁷ Zie voor een commentaar op het zoeken naar goud Kempen. (Kempen 2005: 23, 33-34) Zie Whitehead voor het bestaan van de goudmijn. (Whitehead 1997: 53, noot 5; Lorimer 2005) Jan van Peenen had grote moeite om vrijstelling van de Staten-Generaal te krijgen voor zijn expeditie in 1599 omdat de Spanjaarden in S. Thomé zijn zoektocht naar de goudmijn blokkeerden. Na lange deliberatie verleenden de Staten uiteindelijk vrijstelling. (USC Vol. 2, 25-26)

³⁸ De Jonge heeft het over twee kaarten, maar er zijn drie kaarten, twee van Trinidad en één van Cayenne. (NA_4.VEL_578; 579-1; 579-2) Het is mogelijk dat de naam en datum later op de kaart geschreven zijn, maar het handschrift lijkt overeen te komen met dat op de kaarten zelf. De Jonge vermeldt ook een oude handgetekende kaart van Cayenne met de namen van Hollandse agenten, die ik nog niet heb kunnen vinden. (Jonge 1862: 53-54)

³⁹ Goslinga 1971: 485. Zie ook Schilder 'Een historisch overzicht'. (Bubberman 1973: 14) Pieter Kornelisz van Petten was in 1602 kapitein van een vertrekkend VOC schip. Hij was waarschijnlijk een ervaren schipper, omdat de *Mauritius* een vaartuig van 700 ton was dat voer voor de Kamer van Amsterdam. Zandvliet en Schilder vermelden Van Petten als lid van de expeditie van Cabeliau. (Zandvliet 1998: 36; Bubberman 1973: 12) De Staten-Generaal besloten 11 augustus 1599 na het rapport van de *Spheramundi* gehoord te hebben dat het op schrift gesteld moest worden en met de kaarten moest worden ingeleverd. (Japikse 1930: 808) Toch blijven er verschillende vragen. De datum op de kaart is 1598, maar het rapport van Cabeliau werd in 1599 opgesteld, bovendien is de kaart een 'net' exemplaar in kleur zodat het waarschijnlijk niet aan boord is gemaakt, er is een andere identieke kopie. Als Van Petten de kaart niet geantdateerd heeft was de kaart dus al eerder gemaakt dan de rapporten van Cabeliau en Leijen.

de zomer van 1596 werden vijf Vlamingen door Spanjaarden gevangengenomen bij de Orinoco. Zij verklaarden dat hun schip was uitgezonden om te handelen op Trinidad en bij de parelvisserijen aldaar.⁴⁰ De belangrijkste nieuwe verkenning die door de expeditie van Cabeliau werd uitgevoerd was die rond het eiland van Cayenne.

De inhoud van het verslag van Cabeliau is door verschillende Nederlandse historici vergeleken met de verslagen van Raleigh en van Keymis. Het verslag van Cabeliau werd geroemd om de soberheid en zakelijkheid, die volgens deze historici gunstig afstak tegen de Engelse verslagen.⁴¹ Het is echter duidelijk dat de verkenning van Cabeliau werd uitgevoerd met de verslagen van Raleigh en Keymis in de hand. Het verslag van Cabeliau moet gelezen worden als een aanvulling op deze verslagen en er is geen enkele aanwijzing dat Cabeliau zich afzette tegen de waarnemingen van Raleigh en Keymis. Lorimer bespreekt, in haar editie van het manuscript van de *Discoverie* van Raleigh, de redenen voor de publicatie van het reisverslag. Raleigh had investeerders nodig om zijn plannen uit te voeren en de publicaties over zijn reizen en die van Keymis waren bedoeld om geld bij elkaar te brengen.⁴² Het verslag dat Abraham Cabeliau van zijn reis deed had echter een heel ander doel. Cabeliau wilde slechts aantonen dat hij recht had op vrijstelling van belasting en hij had geen direct belang bij het prijsgeven van meer informatie dan strikt voor dit doel nodig was. In het vervolg van dit hoofdstuk zullen de teksten van Cabeliau en die van Engelse ontdekkingsreizigers zoals Keymis en John Ley regelmatig met elkaar vergeleken worden.

Handelsplaatsen 1580-1600

Cabeliau besloot zijn rapport met de opmerking dat op de reis 24 rivieren ontdekt waren die nog niet eerder vanuit de Nederlanden bevaren werden. Zowel in het rapport van Cabeliau als in het verslag van Keymis wordt de belangrijkste geografische informatie over Guiana geleverd in de vorm van namen van rivieren. De studie van dergelijke geografische namen heet toponymie en wordt beoefend door geografen, maar ook door linguïsten. Toponiemen zijn een weergave van menselijke relaties met geografische objecten en de studie van de ontwikkeling van toponiemen

---

⁴⁰ Lorimer 1989: 26.

⁴¹ '[...] zijne verhalen zijn dan ook minder wonderdadig, maar zeker geloofwaardiger dan de fabelen, welke zijn tijdgenoot Laurens Keymis, in het journael zijner reize van 1596 aan zijn lezers opdischt'. (Jonge 1862: 50-51) De Jonge valt, evenals veel moderne historici, over de verhalen over Amazonen en de Indianen zonder hoofden waarover Keymis en Raleigh meedelen. Goslinga, Schilder en Van Kempen nemen allemaal het commentaar van De Jonge over. Whitehead analyseerde het discours van Raleigh vanuit verschillende perspectieven. Hij stelde dat de 'mythische' informatie over mensen zonder hoofden en de Amazonen in feite niet anders is dan de weergave van de informatie die de Spaanse kolonisten gedurende de zestiende eeuw verzameld hadden. (Whitehead 1997: 17-23)

⁴² Lorimer 2006: xlvii-lxi.

geeft inzicht in de geschiedenis van deze relaties. Soms wordt in de toponymie een onderscheid gemaakt tussen toponiemen die betrekking hebben op menselijke objecten en degenen die betrekking hebben op natuurlijke objecten. De toponiemen van menselijke objecten zoals steden en landen veranderen over het algemeen sneller dan de toponiemen die betrekking hebben op natuurlijke objecten. De namen van rivieren worden oroniemen genoemd. De oroniemen worden gerekend tot de meest stabiele toponiemen. De geografische indeling aan de hand van rivieren is tot op de dag van vandaag gebruikelijk als over de geografie van Guiana gesproken wordt.⁴³

De geografische informatie over de plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden in Guiana wordt ook in deze studie vooral door rivieren bepaald. De kust vanaf de oostelijke oever van de Amazone-delta tot aan de westelijke oever van de delta van de Orinoco wordt ingedeeld in een aantal hoofdgebieden die benoemd worden met de namen van de belangrijkste rivieren. Het voordeel van deze benadering is dat zij aansluit op de contemporaine bronnen, maar ook op de hedendaagse geografische toponymie. De hedendaagse toponiemen Suriname en Cayenne zijn voorbeelden van regio's die hun naam ontleen aan oroniemen die aan het eind van de zestiende eeuw in Europa geïntroduceerd werden. Bij de beschrijving van de plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden wordt zoveel mogelijk de volgorde van oost naar west aangehouden. Dit komt overeen met de contemporaine reisroutes die bepaald werden door de sterke zeestroom die ook van oost naar west liep.

Deze zeestroom liep vanaf de Cabo São Roque langs de noordelijke kust van het tegenwoordige Brazilië waar aan het eind van de zestiende eeuw nog geen Portugese vestigingen waren gesticht. De Capitania van Maranhão was aan het begin van de zestiende eeuw het doel geweest van Portugese ondernemingen die echter mislukt waren.⁴⁴ De meest nabijgelegen nederzetting van de Portugezen lag ver naar het oosten, zuidelijk van deze kaap, in de tegenwoordige Braziliaanse staat Rio Grande do Norte. Deze kust werd vóór 1600 zo nu en dan aangedaan door Europese schepen. Aan het eind van de zestiende eeuw ontstonden er Franse handelssteunpunten in het gebergte van Ibiapaba op de grens van de tegenwoordige Braziliaanse

---

⁴³ Ormeling 2003; Whitehead 1998; Boomert 1983: 130-131.

⁴⁴ De herkomst van de naam Marañón is omstreden en onduidelijk. Aangezien het woord al eeuwen daarvoor in Spanje voorkomt, is de benaming waarschijnlijk niet Indiaans. (Medina 1988: 156; 161-162) Na de publicatie van het verslag van De Orellana wordt de naam 'rivier van de Amazones' algemeen. Soms komt de naam van 'Orellana rivier' voor. Sommige schrijvers beschrijven de Orellana en de Marañón als twee verschillende rivieren. (Medina 1988:162) De tegenwoordige Braziliaanse staat Maranhão ontleent haar naam aan deze verwisseling. In 1531 ondernam de 'donatario' van de Capitania Maranhão een grote expeditie die echter voor de kust schipbreuk leed, ook een tweede expeditie mislukte. (Berredo 1988: 35-37)

staten Ceará en Maranhão. Franse schippers waren ook verder westelijk actief in de Maranhão en de Amazone-delta.⁴⁵

Johannes de Laet vermeldde in de Latijnse versie van zijn boek de *Nieuwe Wereld* dat Amsterdamse schippers in 1598 een bezoek hadden gebracht aan de oostelijke Amazone-delta.⁴⁶ Het is mogelijk dat één van de twee andere expedities die Cabeliau noemde het gebied ten oosten van Cayenne verkend heeft. De schepen van de eerste expeditie arriveerden 29 april 1598 in Cayenne. Als dit inderdaad de expeditie van Bicker was, rijst de vraag waarom deze schepen later dan de expeditie van Cabeliau in Cayenne aankwamen. De vrijstelling van Bicker was immers al in september 1598 verleend, bijna twee maanden voor die van Cabeliau. De aandacht van de Nederlandse schippers lijkt zich in deze periode echter meer westelijk te richten.

De expeditie van Cabeliau richtte zich vooral op het gebied rond Cayenne. De meest oostelijke bestemming die verkend werd was de rivier de Oiapoque. De contemporaine naam voor deze rivier luidde *Wiapoko*. In het verslag noemde Cabeliau de namen van de rivieren tussen de Amazone en de Oiapoque. Cabeliau schreef dat deze rivieren niet bezocht konden worden vanwege de sterke westelijke stroming. De expeditie richtte zich vooral op de rivieren tussen de Kourou en de Oiapoque. Cabeliau noemde de volgende rivieren de *Wanary*, *Apperwacca*, *Cawo*, *Wya*, *Cayany en Macuria*. De moderne namen voor deze rivieren zijn: Ouanari, Approuage, Kaw, Mahury, Cayenne en Macouria. Het is opvallend dat de moderne namen grotendeels overeenkomen met de oroniemen die Cabeliau gebruikte. Cabeliau schreef dat er niet gehandeld werd in de rivieren de Ouanari en de Approuage. Westelijk van Cayenne bezochten en handelden de Nederlanders in de rivieren de Kourou, Malmanoury, Sinnamary, Counamama, Iracoubo, Organabo en de Mana. De moderne oroniemen van deze rivieren zijn, behalve die van de Organabo die *Mavary* genoemd werd, af te leiden van de namen die Cabeliau gebruikte. Het is opmerkelijk dat de expeditie van Cabeliau zich richtte op een gebied dat overeenkomt met de kust van het huidige Frans-Guyana.⁴⁷

De reis van Cayenne tot de Orinoco duurde volgens het verslag van Cabeliau een maand. De *Zeeridder* verkende vooral de rivieren tussen de Suriname en de Corantijn. In het verslag worden de volgende rivieren genoemd die bezocht werden en waar de Nederlanders handelden: *Marawini* (Marowijne), *Carapi* (Cottica), *Cammawini* (Commewijne), *Surinamo* (Suriname), *Saramo* (Saramacca), *Coupanama* (Coppename), *Waycara* (Nickerie) en *Curetini* (Corantijn).

⁴⁵ De Fransman Jacques Riffault leed in 1594 schipbreuk bij Maranhão. Sommige Fransen vestigden zich onder leiding van een zekere Mombville bij Ibiapaba waar zij in 1602 door 'Pero Coelho' werden aangetroffen. (Varnhagen Vol I: 51; Vol II: 169)

⁴⁶ De Laet 1630: 634. Het is mogelijk dat De Laet dit gegeven uit een van de verdwenen verslagen in het archief van de Staten-Generaal heeft gehaald.

⁴⁷ Zie de tabel met oroniemen in Bijlage B 4-5.

Het verslag vermeldt geen details over de aard van de handel. De verkenning van dit gebied kan nauwelijks meer dan drie weken hebben geduurd gezien de duur van de reis tot aan de Orinoco. Het gebied tussen de Marowijne en de Commewijne verschilt van de rest van de kust omdat de contemporaine oroniemen hier tegenwoordig niet meer terug te vinden zijn. Keymis vermeldde zeven rivieren in dit gebied waarvan alleen de naam *Wiawiami* terug te vinden is op moderne kaarten van Suriname als het natuureservaat Wiawia.

Ten westen van de Corantijn vermeldde Cabeliau de volgende rivieren: Berbice, *Apary* (Abari), *Maichawini* (Mahaicony), *Maheyca* (Mahaica), *Demirara* (Demerara), *Dessekebe* (Essequibo), *Pauroma* (Pomeroon), *Moruga* (Moruka) en *Wayni* (Waini). Cabeliau schreef dat deze rivieren niet bezocht werden door de expeditie, omdat hun tijd al lang verlopen was en de Indianen vertelden dat er niet veel te halen was. De drie Nederlandse schepen handelden volgens het verslag wel bij de rivieren de *Parymo* (Barima) en de *Amaconza* (Amacuro).

Dalton stelde dat de Nederlanders in 1580 een nederzetting hadden bij de Pomeroon. Andere vestigingen werden volgens Dalton gesticht bij de Essequibo en de Abari bij een Indiaans dorp dat *Nibie* of *Nibi* heette. Het verslag van Cabeliau ondersteunt deze beweringen niet, er zijn geen vermeldingen van Nederlandse nederzettingen. Goslinga schreef dat er geen bewijs voor de beweringen van Dalton was.⁴⁸ Het is opvallend dat de drie Nederlandse schepen stopten om bij de Barima en Amacuro rivieren te handelen terwijl het gebied tussen de Corantijn en de Moruka werd overgeslagen. Het is mogelijk dat er al eerder handelsrelaties waren tussen Nederlandse schippers en Indianen langs de kust. Het bestaan van permanente Nederlandse nederzettingen aan het eind van de zestiende eeuw is echter onwaarschijnlijk. Ook in de Engelse verslagen zijn geen vermeldingen van Nederlandse nederzettingen bij de bovengenoemde rivieren, zodat er van uitgegaan kan worden dat de handel waarover Cabeliau schreef met Indianen gedreven zal zijn.⁴⁹

De belangrijkste plaatsen waar de expeditie van Cabeliau met Indianen handelde kunnen als volgt samengevat worden. De kust van het huidige Frans-Guyana werd gedurende vier maanden bezocht en was daarmee de belangrijkste bestemming. Het gebied tussen de Marowijne en de Corantijn, de kust van het huidige Suriname, werd vluchtig aangedaan. De expeditie besteedde een maand op de Orinoco rivier, maar Cabeliau schreef dat de handel met Indianen niet erg belangrijk was. De *Zeeridder* handelde ruim een maand op het eiland van Trinidad, maar uit het verslag valt op te maken dat dit voornamelijk met Spanjaarden was.

⁴⁸ Dalton 1855, I: 105; Goslinga 1971: 56. Zie ook Williams, de vestiging wordt hier geplaatst bij de Mahaica rivier. (Williams 2003: 343)

⁴⁹ Enthoven schreef dat de Cabeliau in zijn verslag geen melding maakte van Nederlandse vestigingen. (Enthoven 2003: 32) Het is wel goed om te beseffen dat het verslag van Cabeliau geschreven werd om vrijstelling van belasting te krijgen op grond van het bezoeken van onbekende bestemmingen. Cabeliau had geen enkel belang bij het vermelden van eerdere Nederlandse aanwezigheid.

Indiaanse handelspartners 1580-1600

Hoewel sinds de vorige eeuw ook meer aandacht is gekomen voor de orale geschiedschrijving van Indiaanse volken, berust de wetenschappelijke kennis over de bewoners van het Amerikaanse continent vóór de komst van Europeanen vooral op archeologisch onderzoek. Het inzicht in de dynamiek van de verplaatsing van verschillende Indiaanse culturen vóór de komst van de Europeanen is in volle ontwikkeling.⁵⁰ Een opvallend resultaat van het archeologisch onderzoek is de vondst van precolumbiaanse kunstwerken overal langs de kust van Guiana. Op het eiland van Marajó in de Amazone-delta zijn bijvoorbeeld uitgestrekte complexen van terpen, *sambaquis* genaamd, waarvan sommige twintig meter hoog zijn. Archeologisch onderzoek wees uit dat deze terpen door verschillende culturen gebruikt werden. De laatste bewoners waren in een aantal gevallen mensen die behoorden tot de Aruan cultuur.⁵¹

Verder westelijk werden kunstwerken gevonden vanaf het eiland van Cayenne tot de rivier de Barima. Naast terpen en kanalen zijn er ook uitgestrekte opgehoogde velden. De grootste bloei van deze beschaving wordt tegenwoordig geplaatst in de periode tussen 1100 en 1400 na Christus. Er zijn bij archeologisch onderzoek op de terpen langs de kust van Suriname geen Europese voorwerpen gevonden, zodat wordt aangenomen dat deze kunstwerken verlaten werden voor de komst van de Europeanen. Bij opgravingen verder oostelijk zoals bij de Amazone-delta is er sprake van een overlapping van de datering van archeologische vondsten en de komst van Europeanen.⁵²

De historische bronnen vóór 1595 bestaan uit verspreide vermeldingen in voornamelijk Spaanse bronnen. De Engelse en Nederlandse verslagen van het einde van de zestiende eeuw zijn de eerste systematische bronnen over de bewoners van Guiana die beschikbaar zijn. Het is nog nauwelijks gelukt om een duidelijk verband te leggen tussen het aardewerk van de precolumbiaanse culturen en het aardewerk van de Indiaanse samenlevingen die door historische bronnen gedocumenteerd zijn. De bestaande kennis over de Indiaanse bewoners van Guiana vóór 1600 is dus zeer beperkt en valt nauwelijks te toetsen met archeologische informatie.⁵³ De Nederlandse bronnen over handel tussen Nederlanders en Indianen vóór 1600 zijn ook zeer beperkt. Waar mogelijk wordt de beschikbare informatie vergeleken met die uit andere bronnen.

---

⁵⁰ Rostain 2008; Versteeg 2008; Neves 2008.

⁵¹ Meggers 1957; Roosevelt 1991; 1994; Schaan 2004.

⁵² Boomert 1983, 1994; Rostain 1994; Versteeg 2003: 215-222.

⁵³ Nimuendaju en de Grenands legden een verband tussen de tegenwoordige Palikur in oostelijk Guiana en de stijl van aardewerk die op archeologische vindplaatsen werd aangetroffen. (Rostain 2008, Versteeg 2003, 2008)

De plaatsen waar Nederlanders handelden zijn een belangrijk werktuig om meer informatie over de Indiaanse handelspartners te krijgen.⁵⁴

De berichten over contacten van Nederlanders met Indianen in de oostelijke delta van de Amazone rivier vóór 1600 zijn, zoals eerder gesteld, slecht gedocumenteerd. De eerste Noord-Europese verkenning van de Amazone-delta waarvan een verslag bewaard is gebleven, werd verricht door de Engelse schipper John Ley in het jaar 1598. Ley had in het voorjaar van 1597 een verkenning gemaakt van de kust van de Cabo do Norte tot aan de Corantijn. In maart 1598 zeilde hij uit voor een tweede reis waarvan hij in november van datzelfde jaar terugkwam in Engeland. Ley schreef dat de bewoners aan de oostelijke kant van de Amazone-delta *Taparawacur* heetten. Deze Indianen hadden een grote voorraad groene stenen die zij onder meer gebruikten om in hun onderlip te dragen. Ley schreef dat ze hun onderlip uitrekten tot deze op de kin hing. Ley bezocht deze Indianen echter niet zelf, zodat zijn informatie waarschijnlijk afkomstig was van andere Indianen.⁵⁵ Het is mogelijk dat de door De Laet vermelde Nederlandse expeditie in 1598, contact met deze Indianen heeft gehad. De Laet schreef dat de Nederlanders Indianen ontmoeten met wie zij katoen en tabak verhandelden en dat deze Indianen groene stenen hadden ‘*die sy in haer lippen zyn ghewoon te draghen*’. Het dragen van dergelijke groene stenen was een gewoonte van Indianen die Tupí spraken.⁵⁶

Ley zeilde met behulp van de aanwijzingen van zijn Indiaanse loods langs het Canal do Norte aan de westelijke kant van de Amazone-delta de rivier op. Hij beschreef de bewoners van dit gebied als *Aruwa*.⁵⁷ De beschrijving die Ley van zijn reis gaf komt verder aan bod in het volgend hoofdstuk wanneer de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in dit gebied beginnen. Het is mogelijk dat er vóór 1600 sprake was van dergelijke relaties, maar daar zijn geen verdere vermeldingen van gevonden.

De eerste gedocumenteerde verkenningen van de Nederlanders betroffen het gebied ten westen van de Oiapoque en daar werden ook de eerste handelspartners genoemd. In het verslag van Cabeliau worden vier etnoniemen genoemd om Indianen aan te duiden. De Indianen die begin november 1598 met een kano uit de rivier Kourou kwamen werden door Cabeliau beschreven als ‘*van de natie Geribus ende Jau*’. Later kwamen ook ‘*Hebaio en Arwaccus*’ om met de Nederlanders te handelen, schreef Cabeliau.

---

⁵⁴ Zie ook de Inleiding: 6 noot 28. Zie bij deze paragraaf ook de tabel C met etnoniemen van Keymis en Ley in de Bijlage C 4.

⁵⁵ Lorimer 2006: 322.

⁵⁶ De Laet 1625: 461.

⁵⁷ Lorimer 2006: 327. De identiteit van de Aruan werd door de Grenands op grond van historische documentatie als Arawak beschouwd. (Grenand 1987: 3)

De informatie over Indianen in het verslag van Cabeliau is miniem in vergelijking met de informatie die in de verslagen van Keymis en Ley te vinden is. In deze verslagen wordt een uitgebreide opsomming gegeven van de rivieren met de daar woonachtige Indiaanse naties, de namen van de woonplaatsen en de namen van de opperhoofden. De informatie over Indianen uit het verslag van Cabeliau zal daarom steeds vergeleken worden met de informatie uit deze verslagen.

In deze studie zal geprobeerd worden om generalisaties van Indiaanse identiteiten zoveel mogelijk te vermijden. Daarom is, zoals eerder gezegd, gekozen voor een benadering waarbij het etnoniem centraal staat. Etoniemen zijn een beperkte aanduiding van identiteit die voorzichtig behandeld moet worden. Butt-Colson wees er op dat er een onderscheid gemaakt moet worden in etnoniemen die Indianen zelf gebruiken en etnoniemen die door anderen worden toegekend. Zo gebruiken de Arawak die tegenwoordig in de kuststrook van Guiana wonen zelf de aanduiding Lokono. Deze aanduiding wordt inmiddels ook door Europeanen gebruikt. Een ander aspect van etnoniemen is de ruimtelijke component in de benaming. Vaak speelt de rivier waar kleinere groepen wonen een rol in de benaming van deze groepen.⁵⁸

Het eerste etnoniem dat Cabeliau vermeldde was dat van de *Jau*. In deze studie wordt gekozen voor de spelling Yao omdat deze gebruikelijk is in de literatuur. Het etnoniem wordt in contemporaine bronnen ook gespeld als *Yaio*, *Jaio*, *Jajes*, *Iao*, *Iayo* etc. De Yao waren de belangrijkste partners van de expeditie van Cabeliau. Onmiddellijk na de aankomst van de *Zeeridder* in Cayenne werd de sloep naar de rivier Kaw gestuurd waar contact met de Yao gelegd werd. John Ley, die de rivier in 1597 en 1598 bezocht, schreef dat de Yao op de westelijke oever van de Kaw leefden en daar een dorp met tien huizen hadden, negen grote en één klein huis.⁵⁹ De Nederlanders kochten daar een lading brazielhout en tabak, maar de belangrijkste transactie was ongetwijfeld het contracteren van de twee gidsen, Cayariwara en Arymowacca, die de expeditie van Cabeliau tot in de Nederlanden vergezelden. Cabeliau vermeldde dat deze twee gidsen de Nederlanders vertelden dat tussen de Corantijn en de Barima niet veel te handelen viel en dat het daarom beter was om door te varen. De twee Yao bevestigden de informatie van de plaatselijke Indianen bij de Orinoco toen de Nederlanders daar op zoek waren naar de goudmijn die door Raleigh was vermeld. De Indianen hadden dus een belangrijke invloed op het verloop van de reis. Het is niet toevallig dat de Nederlanders contact met de Yao legden. In het verslag dat Keymis over zijn reis publiceerde zijn deze Indianen prominent aanwezig.

---

⁵⁸ Butt-Colson 1983. Zie ook de inleiding: 6 noot 28 en ff hoofdstuk 5: 208 noot 74.

⁵⁹ Lorimer 2006: 326.

Keymis beschreef hoe hij in 1596 vanaf de rivier de Araguari langs de kust koerste op zoek naar Indianen. Bij de rivier de Kaw werden de Engelsen door een kano met Indianen benaderd. Deze Indianen brachten Keymis en zijn mannen naar de Yao die onder leiding van hoofdman Wareo hun nederzetting bij de rivier de Kaw hadden opgeslagen. Dankzij zijn Indiaanse tolk kon Keymis veel informatie verzamelen. Wareo vertelde de Engelsen dat de Yao gevlucht waren van de rivier Moruka nadat ze daar problemen gekregen hadden met Spanjaarden en hun bondgenoten de Arawak. De Indianen informeerden Keymis ook over onderlinge twisten tussen de Spanjaarden. De gouverneurs van Margarita en *Nova Granada* hadden geprobeerd Antonio de Berrio gewapenderhand uit te schakelen. Wareo bood aan het schip te bevrachten met een houtsoort die hij *Urapo* noemde. Volgens Keymis leek het veel op brazielhout. Wareo vertelde dat de Yao dit hout naar Trinidad brachten om het met Fransen verhandelden.⁶⁰

Ook gaf hij de Engelsen een oudere man als gids mee. Keymis gaf de volgende beschrijving van de gids:

*‘Dese onse Pilot was van de Iaos, die hen selven teecken om dat sy vande andere volckere onderkent souden worden in betere manieren. Zij nemen een tandt van een cleijn beest ghelijck een rat, hier mede crabben eenige haer aengesichten, eenighe haer lichaemen op diversche manieren als oft met een spelt geschrappt waer en het litteecken daer van en vergaet niet soo lang sij leven. Doen hij nu met eenighe Indianen die met ons van Engelant quamen gesproken hadde begeerde hij van sijn eijghen vrijwillicheijt ons landt te sien’.*⁶¹

Leonard Berry liep begin februari 1597 bij de Kaw binnen op zoek naar de Yao. Hij nam een gids aan die hij ‘William of Cawo’ noemde. Na de Oiapoque en de Marowijne verkend te hebben voer hij naar de Corantijn waar hij in april 1597 John Ley ontmoette.⁶² John Ley maakte voor zijn verkenning van de kust van Guiana in 1597 en de benedenloop van de Amazone rivier in juni 1598 ook gebruik van Yao gidsen. Ley deed na deze verkenning de rivier de Kaw aan in juli 1598 kort na het vertrek van de expeditie van Cabeliau uit Cayenne. Hij schreef dat zijn gids elk land dat hij had bezocht kon aanwijzen als de sterren aan de hemel stonden. Het maakte niet uit of het op het vasteland lag of dat het een eiland was. Als de Engelsen het niet zelf hadden meegemaakt was het nauwelijks te geloven hoe exact de kennis van deze Indiaanse gids was.⁶³

De informatie van de Yao was dus belangrijk voor de eerste Europese ontdekkingsreizigers die de kusten van Guiana bezeilden. Keymis schreef dat hij begin maart bij de Amazone rivier aankwam en half april bij de Orinoco. Hij schreef dat hij zijn verkenning van de kust in

⁶⁰ Keymis 1988: pag B3.

⁶¹ Vertaling van Keymis door Colijn. (Colijn 1617: 34-35).

⁶² Masham 1904.

⁶³ Lorimer 1989: 24, 134-135; Lorimer 2006: 306-308.

23 dagen uitvoerde. Hij noemde in zijn verslag 52 rivieren en vermeldde bij de meeste rivieren wie de bewoners waren, welke Indiaanse plaatsen er lagen en wie de hoofdmannen van deze plaatsen waren. Het is dus waarschijnlijk dat een groot gedeelte van deze informatie afkomstig was van zijn Indiaanse loodsen want het is nauwelijks mogelijk om in een maand zoveel rivieren te bezoeken. De informatie in het verslag van Cabeliau over de rivieren tussen de Oiapoque en de Amazone en de rivieren tussen de Corantijn en de Barima is waarschijnlijk ook afkomstig van de Indiaanse loodsen omdat Cabeliau schreef dat hij deze rivieren niet bezocht had. De Yao vervulden dus een sleutelrol bij de overdracht van kennis over Guiana naar de Europeanen. De toponiemen die Cabeliau in zijn verslag vermeldde, zijn misschien mede afkomstig van degenen die Keymis publiceerde, maar de toponiemen die Keymis vermeldde zijn met zekerheid tot de Yao te herleiden. Ook de informatie over etnoniemen, namen van nederzettingen en namen van hoofdmannen die Keymis in zijn verslag vermeldde, zijn afkomstig uit Indiaanse bronnen.⁶⁴

Keymis had in 1596 zijn Yao loods uit de Kaw rivier meegenomen naar Engeland. Hij was niet de eerste en ook niet de enige Indiaan in Engeland. Raleigh en zijn medewerker Thomas Harriot werkten vanaf 1585 met verschillende Indianen uit Virginia. De eerste Indianen uit Guiana werden in 1594 door kapitein Jacob Whiddon meegenomen. Raleigh zelf nam voor zijn expeditie in 1595 twee Indianen uit Engeland mee en nam vijf Indianen mee terug naar Engeland. De meeste van deze Indianen leerden Engels, maar de kennis die de Engelsen van de Indiaanse talen verwierven bleef beperkt, zodat deze Indianen een onmisbare schakel waren om informatie over Guiana van de lokale Indianen te krijgen.⁶⁵ Zowel Keymis als Ley nam zijn Indiaanse loodsen mee uit Engeland. De loods van Keymis werd John Provost genoemd en was waarschijnlijk afkomstig van Trinidad. Het is mogelijk dat de loods die John Ley in 1598 uit Engeland meenam dezelfde Yao was die Keymis in 1596 had meegenomen.⁶⁶

Het initiatief van Cabeliau om de twee Yao Indianen mee naar de Republiek te nemen was dus niet nieuw, maar leek veel op de activiteiten die de Engelsen ontplooiden. Er zijn helaas geen verdere vermeldingen over het bezoek van deze twee Indianen uit Guiana in de Nederlanden. De meeste van de Indianen die naar Engeland reisden hebben zich na verloop van

---

⁶⁴ Ook Ley vermeldde namen van rivieren, etnoniemen en hoofdmannen. Evenals Keymis was de verkenning van Ley betrekkelijk kortstondig, zodat ook zijn informatie voor een belangrijk deel afkomstig moet zijn van zijn Indiaanse loods die hij als Yao definieerde. Het is interessant dat de namen van Indiaanse hoofdmannen die Ley in zijn verslag vermeldt allemaal verschillend zijn van de namen die bij Keymis gevonden worden. Er is geen enkele overeenkomst. Dit kan betekenen dat er belangrijke veranderingen waren, maar het is waarschijnlijker dat de informatie van zijn loods anders was dan die van Keymis. Zie ook de tabel C met etnoniemen in Bijlage C 4.

⁶⁵ Vaughan 2002.

⁶⁶ Lorimer 2006: 318; 1994: 204.

tijd weer in Guiana gevestigd. Het is goed mogelijk dat Cayariwara en Arymowacca na verloop van tijd terug zijn gegaan naar Zuid-Amerika. Misschien zijn zij teruggegaan met Cabeliau op zijn tweede reis naar Guiana. In het begin van de zeventiende eeuw zijn er vermeldingen in reisverslagen van Indianen die de bezoekers van Guiana in het Nederlands aanspraken.⁶⁷

Een ander etnoniem dat Cabeliau vermeldde was *Hebaio*. De expeditie van Cabeliau handelde met *Hebaio* bij de rivier Kourou en later bij Cayenne. Keymis noemde deze Indianen in zijn verslag *Shebaio*. Tegenwoordig worden deze Indianen Shebayo genoemd en hun taal wordt evenals die van de Yao beschouwd als een dode taal.⁶⁸ De Shebayo worden evenals de Yao beschouwd als een volk dat vanaf Trinidad en omstreken oostwaarts migreerde onder druk van de Spaanse expansie. Keymis schreef dat de Shebayo op het eiland van Cayenne woonden en ook te vinden waren bij de rivieren de Sinnamary en de Yiyi die verder westelijk in het tegenwoordige Frans-Guyana liggen. John Ley rapporteerde in 1597 de *Sapayo* op dezelfde plaatsen, maar hij schreef ook dat er Shebayo bij de rivier de Kaw woonden.⁶⁹ Scott schreef in zijn verslag over Guiana dat er omstreeks 1665 ongeveer 1.200 *Sapayo* families bij de bovenloop van de Corantijn woonden.⁷⁰ De Shebayo werden door De Goeje als Arawak geclassificeerd op grond van een woordenlijst die door De Laet gepubliceerd werd samen met de woordenlijst van het Yao. Taylor classificeerde de taal van de Shebayo later als verwant met het Lokono.⁷¹

Geribus is één van de vormen waarin het moderne woord Caraïbisch in de zestiende eeuw gespeld werd. *Charibus*, *Cheribus*, *Caribes* et cetera zijn contemporaine vormen van dit etnoniem. De tegenwoordige Caraïbische bewoners van de kust van Guiana noemen zichzelf Kalina of Karina. Kalina is een taal die behoort tot de Caraïbische taalfamilie. Zowel Keymis als Ley beschreef de bevolking van de rivieren rond het eiland van Cayenne als Caraïbisch. De plaats waar de *Zeeridder* bijna drie maanden voor anker bleef liggen werd dus bewoond door Indianen die door de Europeanen als Caraïben benoemd werden. Keymis benoemde deze Indianen echter met verschillende etnoniemen: '*Maworia*, *Wiaco* en *Piraos*'. Tegenwoordig wordt de Caraïbische bevolking van Frans-Guyana meestal aangeduid met het etnoniem Galibi en gerekend tot de Kalina. Keymis beschreef de bevolking van de Malnamoury als *Ipaio* en vermeldde dat deze Indianen de taal van de Indianen van Dominica spraken dat wil zeggen Kalinago. Dit wijst erop

⁶⁷ Wassenaer vermeldde dat kolonisten in 1623 bij de Oiapoque een Indiaan troffen die in Hoorn was geweest en Nederlands sprak. (Wassenaer 1622-1630: boek 6: 69)

⁶⁸ Hurault veronderstelde dat de moderne Sabajo die in Suriname en Frans-Guyana gevonden worden misschien afstammen van de Shebayo. (Boomert 1983: 159-160, 187) Zie ook ff hoofdstuk 5: 210 noot 91.

⁶⁹ Lorimer 1994: 204-205.

⁷⁰ Buddingh 1999: 18.

⁷¹ De Goeje 1939 159-160; Taylor 1977 22-24. Bos identificeert de Shebayo als eiland Caraïben en de Supanen van Scott met de Shebayo. (Bos 1998: 100, 140, 144-146)

dat aan het eind van de zestiende eeuw verschillende Caraïbische identiteiten bij Cayenne aanwezig waren.

Het etnoniem *Arwaccus* dat Cabeliau gebruikte is een contemporaine vorm voor Arawak. Keymis beschreef de bevolking van de Kourou als Arawak, maar zette er, tussen haakjes, Carib achter. Verder westelijk voorbij de Sinnamary tot aan de rivier de Mana woonden Indianen die Arawak spraken. Ook Ley beschreef de bewoners van het gebied tussen de Sinnamary en de Mana rivieren als Arawak. De Arawak die langs de kust van Guiana wonen worden tegenwoordig vaak Lokono genoemd op grond van het etnoniem dat zij voor zichzelf gebruiken en hun taal wordt geassocieerd als een onderdeel van de Arawak taalfamilie. Oostelijk van Cayenne leefden de Palikur die taalkundig ook als Arawak geassocieerd worden, maar tot een andere groep gerekend worden dan de Lokono. Deze Arawak zullen later besproken worden.⁷² Uit het verslag van Cabeliau valt op te maken dat er met al de Indianen in deze rivieren gehandeld werd, zowel met Indianen die Caraïbisch waren als met Arawak.

De etnoniemen Caraïbisch en Arawak waren in het discours van de zestiende eeuw vooral aanduidingen van politieke aard. Wareo, het opperhoofd van de Yao, vertelde aan Keymis hoe zijn volk door de Arawak was weggejaagd. Hondius vermeldde op zijn kaart van Guiana dat de Arawak een ‘*vagebond volk*’ waren. Waarschijnlijk is deze dichotomie ontstaan door de indeling die Spanjaarden maakten in vriendelijke en vijandige Indianen. De herkomst van de woorden Arawak en Caraïbisch is omstrede. Het woord Arawak wordt geassocieerd met de plaats *Aruaca* in de delta van de Orinoco rivier. Een aantal van de Indiaanse samenlevingen in dit gebied werd bondgenoten van de Spanjaarden in de regio van het eiland Margarita. Deze Indiaanse bondgenoten voorzagen Spaanse kolonie van voedsel en hielpen bij het vangen van slaven. Caraïbisch betekende in die context dat deze Indianen mensen aten. Indianen die zo geassocieerd werden, mochten volgens de Spaanse wet tot slaaf gemaakt worden.⁷³

Sinds de zestiende eeuw wordt er door Europeanen gediscussieerd over de vraag wie eerder in Guiana was, de Caraïben of de Arawak. Aanvankelijk werden de Arawak vaak als zachtmoedig en vreedzaam afgeschilderd. De strijdlustige en woeste Caraïben zouden de Arawak hebben verdrongen. Moderne ethnohistorici zoals Boomert wezen er op dat de eerste Europeanen die de kust van Guiana bezochten meldden dat de Arawak dicht bij zee woonden en de

---

⁷² Grenand toonde aan dat de Palikur als Arawak benoemd kunnen worden, maar ook dat sommige clans van de Palikur zoals de Paragotos oorspronkelijk tot de Carib taalgroep behoorden. (Grenand 1987: 8; 12-14) Zie ook ff hoofdstuk 4: 166; hoofdstuk 5: 210 noot 86.

⁷³ Boomert schreef een verhandeling over de Arawak langs de kust van Guiana. (Boomert 1983); Hoff publiceerde over de Caraïbische bewoners. (Hoff 1968) Whitehead publiceerde verschillende werken over de Caraïben in Guiana waarvan zijn proefschrift vooral op de geschiedenis gericht was. (Whitehead 1988)

Caraïben verder stroomopwaarts zodat het best mogelijk kon zijn dat juist de Arawak de Caraïben aan het verdrijven waren.⁷⁴

In de zeventiende eeuw kregen de begrippen Caraïbisch en Arawak, mede door contemporaine studies naar taal en cultuur van de Indianen, steeds meer een etnografische lading. Tegenwoordig worden deze aanduidingen vooral gebruikt om Indiaanse samenlevingen vanuit een linguïstisch perspectief in te delen. Arawak en Caraïbisch zijn twee grote taalfamilies met een uitgestrekt verspreidingsgebied in Zuid-Amerika.⁷⁵ In de moderne historische literatuur worden deze linguïstische begrippen vaak gebruikt om contemporaine politieke eenheden aan te duiden.⁷⁶ Zo worden de Indiaanse bewoners in de historische inleiding van moderne boeken over Guiana vaak afgeschilderd als een mengsel van Caraïben en Arawak.⁷⁷

Zowel de politieke als de linguïstische definitie van deze categorieën is uiterst complex. De Nepoio bijvoorbeeld leefden in de Orinoco-delta en waren lang bondgenoten van de Spanjaarden, maar uit een overgeleverde lijst van woorden kan hun taal als Caraïbisch gedefinieerd worden.⁷⁸ Een ander voorbeeld van de complexiteit van deze etnoniemen zijn de Kalinago of Kaliponam, die ook wel eiland Caraïben genoemd worden. De taal die de vrouwen in deze Indiaanse samenleving spraken kan als Arawak geclassificeerd worden, terwijl de taal die de mannen spraken als Caraïbisch geclassificeerd wordt.⁷⁹

De Yao zijn een derde voorbeeld van de linguïstische complexiteit van contemporaine Indiaanse identiteiten. Lovén classificeerde de Yao op grond van een woordenlijst die door Johannes de Laet gepubliceerd werd als Arawak. Taylor kwam op grond van vergelijking van dezelfde woordenlijst tot de conclusie dat de taal van de Yao vooral Caraïbisch was.⁸⁰ Whitehead classificeerde de Yao als Arawak mede op grond van ethnohistorische informatie. Ook Lorimer

⁷⁴ Boomert 1983. Helaas verstrekken de archeologische studies weinig informatie over de relatie tussen de precolumbiaanse en historisch gedocumenteerde Indiaanse bevolking. In de meeste gevallen kan er geen relatie tussen het precolumbiaanse aardewerk en dat van moderne Indiaanse culturen gelegd worden. De Palikur zijn een zeldzame uitzondering. Zie ook hoofdstuk 5: 210 noot 87.

⁷⁵ De Goeje 1939, Hoff 1968. Greg Urban onderscheidt Macro-Gê, Arawak, Macro Tupi, Carib, kleinere talen en geïsoleerde talen. (Urban 1992: 87)

⁷⁶ Dreyfus 1983.

⁷⁷ Boven 2006: 48; Buddingh 1999: 12-13.

⁷⁸ Boomert 1983: 147.

⁷⁹ Boomert 1983; Dreyfus 1983, 1993.

⁸⁰ Taylor 1977: 14-15. Taylor citeert Lovén die het Yao als Arawak classificeerde en schreef dat de woordenlijsten van De Laet op Trinidad verzameld waren zonder verdere bronvermelding te geven. De Laet vermeldde de Yao echter niet in de context van Trinidad, maar wel van Guiana en de Amazone rivier. Lovén schreef ook dat de woordlijsten door missionarissen verzameld waren, wat onwaarschijnlijk is omdat De Laet de lijsten in 1633 publiceerde en de eerste Nederlandse zendelingen pas na 1700 in Guiana begonnen te opereren. Boomert schreef dat de woordlijsten door de expeditie van Cabeliau op Trinidad waren verzameld. (Boomert 1983: 159) Het is waarschijnlijker dat de woordlijsten later werden opgetekend door reizigers die verder oostelijk contacten met Yao hadden. Misschien hebben de Yao, die met Cabeliau in Nederland waren, een bijdrage geleverd.

beschouwde de Yao als Arawak.⁸¹ Keymis en Ley behandelden Yao als een aparte taalfamilie. Bij verschillende etnoniemen in hun verslagen staat de opmerking dat deze Indianen de taal Yao spraken. Het is uit de woordenlijsten van De Laet in ieder geval duidelijk dat de taal van de Yao verschilde van moderne Caraïbische en Arawak talen.

Whitehead wees er op dat het gebruik van etnoniemen als een dialectisch proces gezien moet worden. Hij stelde dat de indeling in Caraïbisch en Arawak zoals die in Suriname gevonden wordt, geleidelijk gegroeid was gedurende de zestiende en zeventiende eeuw in een proces waarin de daar woonachtige Indianen zich steeds meer in deze twee categorieën gingen beschrijven.⁸² Uit de verslagen van Keymis en Ley kan opgemaakt worden dat de contemporaine indeling van de bevolking aan de kust van Guiana aan het eind van de zestiende eeuw niet in deze twee categorieën gevangen kan worden. Cabeliau vermeldde vier etnoniemen, waaronder Yao en Shebayo. De Yao en Shebayo werden tot het eind van de zeventiende eeuw als aparte groepen vermeld. Ley en Keymis beschreven dat de bevolking tussen de rivieren de Oiapoque en de Araguari vooral Yao spraken. Naast deze categorieën zijn er ook nog andere zoals de *Maii* die door Ley worden genoemd aan de kust van het tegenwoordige Amapá, en de *Wacawayos* die door Ley en Keymis genoemd worden bij de Corantijn.⁸³

De migratie van de Yao en de Shebayo vanuit het westen naar het oosten geeft aan dat de verdeling van verschillende volkeren langs de kust gezien moet worden als een dynamisch proces. Keymis beschreef de bewoners van de rivier Barima in 1596 als Arawak en Caraïbisch, maar Ley vermeldde dat de Caraïben vandaar naar Dominica vertrokken waren omdat ze door de Spanjaarden verslagen waren.⁸⁴ Ley vermeldde dat de Corantijn aanvankelijk bewoond werd door Arawak, maar dat deze verdreven waren door de *Awackoways* of *Wacawayos*. Dit etnoniem kan geïdentificeerd worden als een vorm van de tegenwoordige naam Akawaio, een volk dat nog steeds in het binnenland van het tegenwoordige Guyana gevonden wordt en dat een Caraïbisch taal spreekt. Ley classificeerde de taal van de Akawaio als Arawak.⁸⁵

De Indiaanse bevolking langs de kust van Guiana aan het eind van de zestiende eeuw kan op grond van de contemporaine verslagen als volgt beschreven worden. De bevolking van de kust rond het Canal do Norte werd door Ley als Aruan omschreven. Bij de Araguari woonden de

---

⁸¹ Lorimer 2006: 32.

⁸² Whitehead 1996: 20-36.

⁸³ De *Maii* van Ley kunnen geïdentificeerd worden als de *Maye* die later in verschillende verslagen genoemd worden. Deze Indianen leefden in paalwoningen in de moerassen van Amapá en zijn tegenwoordig niet meer herkenbaar als een culturele identiteit. (Grenand 1987: 35, 41-42)

⁸⁴ Lorimer 2006: 328.

⁸⁵ Lorimer 2006: 326. De Akawaio noemen zichzelf *Kapon* en hun taal wordt tot de Caraïbische talen gerekend. Zie ook Boomert. (Boomert 1983:153)

Pararweas of *Parrario*. De kust van het tegenwoordige Amapá werd door verschillende naties bewoond die volgens Ley overwegend Yao spraken. Tussen de Oiapoque en Cayenne waren verschillende bewoners Yao, Shebayo en Carib. Rond de rivier de Cayenne woonden verschillende Caraïben, maar op het eiland leefden Shebayo. Vanaf de Kourou leefden Shebayo en Arawak. Bij de Mana waren Caraïben, maar bij de Marowijne waren *Paracotto* en volgens Masham ook Arawak. Verder westelijk tot de Corantijn waren de bewoners Caraïbisch, Keymis noemde ze *Carepini*. Het gebied tussen de Corantijn en Berbice werd bewoond door Akawaio die daar waren binnengevallen en de Arawak hadden verdreven. Verder westelijk woonden tot de Essequibo vooral Arawak. Bij de Essequibo waren allerlei naties. Nog verder westelijk leefden Carib en Arawak. Ley vermeldde in de westelijke delta van de Orinoco de *Warawitti*, waarschijnlijk een aanduiding voor de Warao.⁸⁶

De beschrijving van de veranderingen in Amazonia in de onderzoeksperiode moet geplaatst worden in een context waar de Indiaanse bewoners vóór de komst van de Engelsen en Nederlanders in een continu veranderingsproces verwickeld waren. Dit geldt overigens ook voor de Nederlanden die in een pijnlijk splijttingsproces tussen noord en zuid verwickeld waren. Whitehead schreef in zijn editie van de *Discoverie* dat Raleigh's verslag een inzicht geeft in de situatie van de contemporaine Indiaanse samenlevingen die onder invloed van de Europese expansie aan het veranderen was.

De handelscontacten met de Spanjaarden in de regio rond het eiland Margarita hadden tot een transformatie van de bestaande Indiaanse handelsnetwerken geleid. Lorimer beschrijft de ontmoeting van Raleigh met Indiaanse opperhoofden in de Orinoco-delta als een interactie van twee partijen die hun belangen in een veranderende wereld proberen veilig te stellen. Raleigh was in ongenade gevallen en had een succes nodig. De Indiaanse leiders waren zich bewust van het gevaar van de Spaanse expansie en zochten naar Europese bondgenoten om zich daartegen te verdedigen. Het resultaat was dat zij Raleigh aanboden hem naar *Manoa* te leiden als hij hun militaire bescherming kon garanderen.⁸⁷

De situatie verder oostelijk langs de kust was niet veel anders. Masham, die onder leiding van Leonard Berry in 1597 de kust van Guiana verkende, en samen met John Ley de Corantijne, schreef in zijn verslag dat Indianen vertelden dat 300 Spanjaarden geprobeerd hadden zich bij de Essequibo rivier te vestigen, maar dat deze onderneming mislukt was. De Engelsen hoorden van de Indianen dat er tien kano's met Spanjaarden bij de monding van de Corantijn

---

⁸⁶ Zie tabel C etnoniemen in Bijlage C 4. Zie Heinen voor de Warao. (Heinen 2000)

⁸⁷ Lorimer 2006: 328.

waren.⁸⁸ De Yao bij de Kaw waren bijzonder goed op de hoogte van de ontwikkelingen verder westelijk. Keymis kreeg bij de Kaw gedetailleerde informatie over de onderlinge twisten van Spanjaarden in het westen van Guiana. De Indianen langs de kust van Guiana waren zich bewust van de Europese expansie in Amerika. De contacten die Yao met Engelsen en Nederlanders legden betekenden een versterking van hun positie. Aan het eind van de zestiende eeuw beschikten de Yao over een uitgebreide kennis van Europa en Europeanen. Verschillende Indianen hadden kortere en langere tijd in Europa rondgekeken, Europese talen geleerd en waren teruggereisd om verslag van hun bevindingen uit te brengen. De Yao waren bijzonder goed voorbereid om gebruik te maken van de stroom van Europese bezoekers die vanaf 1595 op gang begon te komen.

Het gebied rond het eiland van Cayenne waar de bemanning van de *Zeeridder* het meest handelde had dus een gemengde bevolking die in eigentijdse verslagen met vier verschillende etnoniemen werd aangeduid. Uit het verslag van Cabeliau valt op te maken dat de belangrijkste gidsen tot de Yao behoorden, maar dat er geen duidelijke preferentie voor bepaalde Indiaanse handelspartners was. Ook uit het verdere verloop van de reis langs de kust oostwaarts is ook geen duidelijke preferentie voor handelspartners op te maken. De handelscontacten werden aangegaan met alle Indianen die dat wilden en er zijn geen vermeldingen van conflicten. Toch is het waarschijnlijk dat de Nederlanders waar dat kon zoveel mogelijk gebruikmaakten van tolken of andere tussenpersonen. Nederlandse schippers deden steeds vaker de kust van Guiana aan en in deze periode stonden de Yao klaar om als tussenpersonen op te treden.

Handel 1580-1600

Het verslag van Cabeliau kenmerkt zich door een gebrek aan specifieke informatie over het gebied en de bewoners die hij bezocht, behalve waar het de Spanjaarden bij de Orinoco en zijn verkenning naar de goudmijn betrof. Cabeliau gaf in zijn verslag duidelijk aan dat medewerking van de Indianen voor de exploitatie van de goudmijnen noodzakelijk was. Er is geen enkele aanwijzing dat hij twijfelde aan de aanwezigheid van goud. Hij bevestigde echter de analyse van Raleigh in zijn *Discoverie*; namelijk dat de Indianen als voorwaarde voor hun steun eisten dat ze gewapenderhand tegen de Spanjaarden beschermd werden. Goslinga stelde dat Cabeliau goud zoeken geen werk voor een handelaar vond. Het is waarschijnlijker dat Cabeliau aangaf dat er een 'dure' militaire expeditie tegen de Spanjaarden nodig was om de Indianen tot medewerking over

---

⁸⁸ Masham 1904: 7.

te halen.⁸⁹ Hiermee zette het verslag van Cabeliau de toon voor de Nederlandse betrokkenheid bij dit gebied in de eerste helft van de zeventiende eeuw; deze onderscheidde zich door de nadruk op handelsactiviteiten en de afwezigheid van territoriale aspiraties.

Uit de verslagen van Raleigh en Keymis blijkt dat er bij de Orinoco een constante stroom was van Indianen die naar de Spaanse nederzettingen reisden om voedsel te verhandelen tegen Europese producten zoals messen en bijlen. Keymis vermeldt bijvoorbeeld dat zijn mannen een kano aanhielden met twee handelaars in cassave. Cassavemeel, bereid uit de maniokwortel, was een belangrijk voedingsmiddel voor Indianen en Europeanen in Amazonia. Deze handelaars waren onderweg naar de Spanjaarden in Trinidad om hun voedsel te verkopen. Bovendien hadden ze bijlen en messen om een kano te kopen, die ze ook naar Trinidad wilden vervoeren om daar te verhandelen.⁹⁰ Spaanse bronnen uit de zestiende eeuw vermeldden het belang van de Indiaanse voedselleveranties voor het overleven van de Spaanse kolonies bij Cubagua en Margarita. Rodrigo de Navarrete schreef omstreeks 1560 dat voedselleveranties uit het gebied van het tegenwoordige Guyana de Spaanse kolonies meermalen van de hongersnood gered hadden. De handel van de zogenaamde 'Arawak' uit de Orinoco-delta met de Spaanse vestigingen bij Margarita bestond al meer dan vijftig jaar toen Engelsen en Nederlanders aan het eind van de zestiende eeuw in dit gebied opdoken.⁹¹

Handel over grote afstand bestond lang vóór de komst van de eerste Europeanen in Amerika. De archeologische vondsten duiden op de uitwisseling van voorwerpen over grote afstanden. Een voorbeeld zijn de groene amuletten die op allerlei plaatsen gevonden zijn.⁹² Boomert ziet het gebied vanaf Trinidad en Tobago tot de kust van Guiana als één interactiesfeer. De monding van de Orinoco was onderdeel van een netwerk van relaties van Carib en Arawak dat zich uitstreckte van de noordelijke Caraïbische eilanden tot de zuidelijke Rio Negro en van Trinidad tot de monding van de Amazone.⁹³ Guiana werd doorsneden door verschillende lange-

---

⁸⁹ Goslinga: 'Raleigh's account must have been known by Cabeljau and certainly must have impressed him, but the Dutchmen disagreed with the Englishmen that gold digging was suitable work for merchants.' (Goslinga 1971: 57)

⁹⁰ Keymis 1988: D2 v. De Indiaanse tolk Ferdinando, die Raleigh in zijn boek noemde, was vanaf de rivier de Barima op weg naar Margarita om cassave te verkopen. (Lorimer 2006: lxi, 94,95) Cassave, ook wel yuca, manioc of mandioca genoemd, heeft de botanische naam *Manihot esculenta*. De tegenwoordige gedomesticeerde vorm komt oorspronkelijk uit zuidelijk Amazonia. (Nassar 2002)

⁹¹ Boomert 1984. Arawak staat tussen aanhalingstekens omdat het hier waarschijnlijk ook Caraïbisch sprekende Indianen betrof.

⁹² Amuletten met een kikvorsachtig uiterlijk werden vanuit de Amazone naar de kust en naar de Caraïbische eilanden geëxporteerd. (Boomert 1987)

⁹³ Boomert 2000: 491-493.

afstandsroutes van noord naar zuid en van oost naar west. Deze routes worden gedeeltelijk gedocumenteerd door archeologische vindplaatsen.⁹⁴

Oost-westroutes liepen langs de kust over zee. Het interactiegebied langs de kust liep van de Amazone-delta tot de golf van Paria en Trinidad.⁹⁵ Andere routes liepen via de hooglanden. Vooral het gebied waar de rivier Tucutu de rivier de Rupununi nadert was een spil waarvandaan routes naar de beneden Orinoco, boven Orinoco, Rio Negro, Rio Branco en de Trombetas liepen. Naar de kust liepen routes via de Rupununi, Essequibo en de Marowijne.⁹⁶ Aardewerk, sieraden en werktuigen werden uitgewisseld langs routes die soms duizenden jaren in gebruik waren.⁹⁷ De Spaanse vestigingen leidden tot een aanpassing van deze handelsroutes: in plaats van export vanuit het vasteland naar de eilanden werd nu de import en doorvoer van Europese goederen vanaf de kust steeds belangrijker.⁹⁸

De informatie die Cabeliau over de handel tussen Nederlanders en Indianen verstrekt is evenals de etnografische informatie bijzonder summier. De eerste handel bij de rivier de Kourou bestond uit *waeren en victuailen* die door de Indianen met kano's naar de schepen werden gebracht. Het is waarschijnlijk dat ook de bemanning van de *Zeeridder* zich voedde met lijftocht die van Indianen gekocht werd, net als de Spaanse vestigingen bij Margarita, maar in het verslag van Cabeliau wordt daar geen melding van gemaakt. De enige plaats waar iets meer over handel wordt gezegd in het verslag is de beschrijving van de reis van het 'jacht' naar de rivier de Kaw. Cabeliau schrijft niet of er met de hoofdman onderhandeld werd of dat de lading van verschillende Indianen werd gekocht. Keymis schreef dat hij met de hoofdman Wareo onderhandelde, Cabeliau schreef slechts dat er een lading voor het 'jacht' werd gekocht die bestond uit drie producten.

Het eerste was een soort hout dat op brazielhout leek. Brazielhout was een aanduiding voor hout dat gebruikt werd voor de bereiding van kleurstof. De naam brazielhout werd in de middeleeuwen gebruikt voor hout van de *Caesalpina Echinata* dat uit Azië naar Europa geëxporteerd werd. Al in de veertiende eeuw werd dit hout in Noord-Europa gebruikt voor het verven van textiel. Na de ontdekking van 'Brazilië' in 1500 raakte het woord verbonden met dit land omdat het de belangrijkste exporteur van dit verfhout werd. De snelle groei van de textielindustrie in de Republiek na 1580 deed ook de vraag naar dit verfhout toenemen. De

⁹⁴ Gassón 2000; Boomert 1987, 2000; Gordijn 1977. Zie ook ff hoofdstuk 6: 207-208.

⁹⁵ Boomert 1984: 123.

⁹⁶ Voor handelsroutes van de Arawak. (Vidal 2000) Zie ook de kaart in bijlage C 3.

⁹⁷ Roosevelt 1991; Boomert 1987, 2000; Gassón 2000.

⁹⁸ Boomert 1983: 146-147; 153-154. Raleigh schreef dat Aramaya, een Arawak opperhoofd dat aan de beneden Orinoco woonde, 400 mijl stroomopwaarts reisde om goud en jonge vrouwen te kopen. (Boomert 1983: 153)

gevangenen in het Amsterdamse rasphuis, de eerste moderne gevangenis die in 1596 werd geopend, hadden als taak dit tropisch hardhout te raspen. De vraag naar verfhout in de Republiek was groot zodat schippers dit hout vaak gebruikten om hun lading aan te vullen.⁹⁹

De vermelding in het verslag van Cabeliau lijkt veel op die in het verslag van Keymis. In beide verslagen wordt gesteld dat het hout dat de Indianen aanboden op brazielhout leek. In het verslag van Keymis is te lezen dat Wareo, de hoofdman van de Yao, vertelde dat dit hout op Trinidad aan Fransen verkocht werd. De Franse textielindustrie, met name die in de stad Rouen, gebruikte al vanaf het begin van de zestiende eeuw brazielhout uit Amerika, dat door de Franse schippers met Indianen op de kust van Brazilië verhandeld werd. De Portugese expansie langs de oostkust van Brazilië had dit verkeer geleidelijk moeilijker gemaakt.¹⁰⁰

Het tweede product dat Cabeliau noemde was tabak. Tabaksgebruik was een onderdeel van de cultuur van Indianen van Vuurland tot Canada. In de loop van de zestiende eeuw was er vanuit de Portugese en Spaanse koloniën in Amerika een bescheiden export van tabak naar Europa op gang gekomen. Vanaf 1580 begon het tabaksgebruik in noordelijk Europa aan een stormachtige opmars. Van Meteren, een contemporaine historicus, gaf onder het jaar 1598 een samenvatting van de introductie van tabak in de Nederlanden. Hij beschreef dit onderwerp als volgt:

‘Door dese verscheyden voyagien van diversche natien is uit West Indien van Brasilien ende custen van Peru, ghebrocht een gedroocht cruyt, dat men bij ons nicotiniana noemt ende in Indien Tabacco, ghedroocht in den roock, die is nu in Europa eerst bekend geworden binnen deze 20 of 25 jaren ende comt in menichder hande fatsoen ophesonden ende gherolt. Dit ghebruycken sy [...] ende suyghen door het pijpken, den roock daar van int lijf ende mont ende dien vol vanden roock hebbende blasen dien weder ten neusgaten uyt [...] ende hebben alomme daer toe, proncipalick in Enghelant, huysen ende lieden die daer op leven, allen van Tabacco herberge houdende. [...] is int eerst goede coop gheweest ende vercocht voor eenen gulden t pond, dat nu tot 16 ende twaalf guldens en meer met de deucht en soorte vercocht wort eenighe zijnder zo lecker op dat sij voor eenighe wel ses/acht ofte 12 guldens voor een once gheven, nae de smaeck die sy daer in vinden. Den coninck van groot Bretangen heeft daer een impost op ghestelt bij de vier guldens op t pont.’¹⁰¹

Aanvankelijk werd het tabaksgebruik door de meeste Europese autoriteiten afgekeurd. Uit het citaat hierboven blijkt dat het tabaksgebruik al snel tot inkomsten voor de schatkist van

⁹⁹ Hulsman 2001.

¹⁰⁰ Mauro 1957.

¹⁰¹ Van Meteren 1608: 418v-419. Van Meteren was een Vlaming die als gezant voor de Republiek in Engeland actief was.

overheden leidde. De weerstand van de meeste autoriteiten verdween daardoor, ook in de Republiek werd het roken van tabak populair. Tabak was aan het eind van de zestiende eeuw dus een kostbare drug en daardoor een aantrekkelijke lading voor schippers.¹⁰²

Naast verfhout en tabak kochten de Nederlanders bij de Kaw ook ‘drogerijen’ waarvan Cabeliau schreef dat ze hem onbekend waren. Blijkbaar vond Cabeliau het de moeite waard om te investeren in een hem onbekende lading. De informatie over de retourlading die de *Zeeridder* in Guiana aan boord nam is dus uiterst beperkt. De informatie over de uitgaande lading, het zogenaamde cargasoen, dat de *Zeeridder* uit Nederland meenam om te verhandelen ontbreekt geheel. Het enige dat Cabeliau er over kwijt wilde is dat een gedeelte van deze lading niet verhandeld konden worden. Hij schreef: ‘*dewyle wyluiden by de Indiaenen nyet en hebben connen handelen van zulke sorteringen*’.

Helaas verstrekken de verslagen van Keymis en Ley ook weinig details over handelstransacties tussen Europeanen en Indianen. Deze beide expedities waren immers vooral gericht op het in kaart brengen van de toegangswegen naar El Dorado en hadden geen andere commerciële doelen zoals de expeditie van Cabeliau. Toen het duidelijk werd dat de toegang moeilijk was en ook de goudmijn bij de Caroni onbereikbaar was geworden kwamen er vermeldingen over commerciële mogelijkheden. Keymis schreef dat er in Guiana brazilhout, katoen, peper, zijde en *balsamum* te krijgen was.¹⁰³

De belangrijkste handelsgoederen die in het verslag van Cabeliau genoemd worden zijn verfhout en tabak. Cabeliau vermeldde dat er een bepaald assortiment nodig was om met de Indianen te handelen, maar hij specificeerde dit niet. De handel met de Spanjaarden aan de Orinoco en op Trinidad was blijkbaar beter geslaagd want uit het verslag blijkt dat al de goederen in het uitgaande cargasoen die voor deze handel bestemd waren aan de man gebracht werden.

Overzicht van de periode 1580-1600

Cabeliau claimde dat hij ‘onbezeilde bestemmingen’ ontdekt had. De Amerikaanse historicus Burr schreef in zijn onderzoeksverslag in het kader van het geschil tussen Groot-Britannië en Venezuela over de grens van Guyana, dat de reis van Cabeliau de eerste Nederlandse verkenning

---

¹⁰² Roessingh besteedt in zijn proefschrift veel aandacht aan de introductie van tabak als een drug. Er ontstond een grote polemiek over het gebruik van tabak. Het werd door allerlei autoriteiten, zowel werelds als geestelijk, bestreden. Uiteindelijk gaf het massale gebruik door de bevolking de doorslag en werd het via belastingen een gelegaliseerde bron van inkomsten voor de overheid. (Roessingh 1976: 88-98)

¹⁰³ Lorimer 2006: lxxxix.

van dit gebied was.¹⁰⁴ Uit het verslag van Cabeliau blijkt echter dat er gelijktijdig vier andere Nederlandse schepen op dit gebied voeren. Cabeliau schreef later in zijn *Rekenkonst* uit 1617 dat hij een van de eersten was die het gebied bezocht waarmee hij zijn positie als ontdekker relativeerde. Het is dus waarschijnlijk dat andere Nederlandse schepen deze kust al voor de reis van de *Zeeridder* bezocht hadden. De Caraïbische Zee was vanuit de Nederlanden betrekkelijk eenvoudig te bezeilen in tegenstelling tot bestemmingen in het Verre Oosten. Ook kleinere schepen van particuliere schippers waren geschikt voor de Atlantische vaart. Van 1570 waren Nederlandse particuliere ondernemers begonnen met de directe vaart op het Caraïbisch gebied waar zij beurtelings als kapers en als handelaars opereerden.¹⁰⁵

Het verslag van Cabeliau is vooral de weerslag van een verandering van de interesse vanuit de Republiek in dit gebied. Kooplieden in Nederland waren geïnteresseerd geraakt in Guiana door de publicaties van de ontdekkingsreizen van Raleigh en consorten, maar de equipages die uitgerust werden waren niet exclusief op Guiana gericht, ze hadden vooral traditionele handelsbestemmingen in Spaans Amerika als doel. De Nederlandse schippers opereerden soms als handelaars en soms als kapers al naar gelang de situatie. De verkenning van Guiana was in deze periode een onderdeel van het reisplan en het cargasoen om met de Indianen te verhandelen was een onderdeel van de totale lading.

De twee Nederlandse expedities die in het verslag van Cabeliau genoemd werden, bleven slechts een korte tijd op de rede van Cayenne leggen. Dit suggereert dat deze plaats omstreeks 1598 de functie van een *rendez-vous* had gekregen. In maritieme termen betekent een *rendez-vous* een plaats waar schepen elkaar kunnen ontmoeten om informatie uit te wisselen en vers voedsel in te nemen. De Canarische eilanden waren een voorbeeld van een dergelijk *rendez-vous* in de Atlantische oceaan. Cayenne was gunstig gelegen voor schepen die verder de Caraïbische Zee in wilden zeilen omdat door de heersende zeestroom vandaar alle westelijk gelegen bestemmingen makkelijk bereikt konden worden. Bovendien was het een plaats waar na de Atlantische oversteek goedkoop verse lijftocht gekocht kon worden. De Nederlandse vaart op dit gebied was een vervolg op de vaart van Engelsen die al eerder begonnen was, zoals de aanwezigheid van het schip van John Meysinge uit Londen dat Cabeliau daar aantrof onderstreept.

---

¹⁰⁴ USC 1898 Vol 2 part 1: 40-41. Burr onderzocht in 1896, naast contemporaine literatuur, onder meer de archieven van de West-Indische Compagnie, de Staten-Generaal, de Staten van Holland, de Staten van Zeeland, de Admiraliteitscolleges, de diplomatieke correspondentie tussen Spanje en Nederland, de vredeshandel in Westphalen, Utrecht en Amiens, de gemeentelijke resoluties van Middelburg en Veere.

¹⁰⁵ Goslinga 1971: 54

Een tweede verandering van interesse hing samen met de nieuwe positie van de Republiek. In het laatste decennium van de zestiende eeuw had de Republiek zich gestabiliseerd in de Noordelijke Nederlanden. De oorlog werd nu uitgevochten in de Zuidelijke Nederlanden. De nederlaag van de Spaanse armada in 1588 opende de weg voor een snelle expansie van de maritieme handel vanuit de Nederlanden. De eerste reizen naar Zuidoost-Azië zijn een bekend voorbeeld. Steeds meer schepen uit de Republiek voeren ook op bestemmingen in de Middellandse Zee zoals Italië. Het embargo op de Nederlandse zoutvaart naar Portugal leidde tot een snelle groei van de vaart op de zoutpan bij Araya. Het Spaanse Rijk was niet bij machte om deze expansie te belemmeren. De politieke elite binnen de Republiek bekeek de oorlog met Spanje steeds meer vanuit een mondiaal geopolitiek perspectief. Stadhouders prins Maurits en de Staten-Generaal zochten naar manieren om de maritieme macht van de Nederlandse koopvaardij te bundelen en aan te wenden als strijdmiddel in de oorlog met Spanje.

Peru werd door tijdgenoten gezien als de belangrijkste Spaanse kolonie in Zuid-Amerika. Aanvankelijk werd de kust van Guiana gezien als een onderdeel van Peru, in de eerste verzoeken aan de Staten-Generaal wordt de naam ‘*de kust van Peruana*’ genoemd als bestemming.¹⁰⁶ Tussen 1590 en 1600 veranderde deze visie. Het boek van Raleigh had aangetoond dat dit gebied tussen de Portugese en Spaanse invloedssferen lag en door Indianen gecontroleerd werd. Guiana werd aan het eind van de zestiende eeuw interessant als een gebied op het Amerikaanse continent waar de Nederlanders vaste voet aan de grond konden krijgen. Om dit te realiseren was het nodig kennis te verwerven over het gebied en zijn bewoners.

Vlaamse migranten hadden door hun netwerk van handelscontacten een grote invloed in de Nederlandse Republiek. De Vlaamse gemeenschap was ook actief op andere vlakken. De cartografie was in de zestiende eeuw in Vlaanderen tot grote bloei gekomen. Gerard Mercator, de uitvinder van de mercatorprojectie, en Abraham Ortelius publiceerden in Antwerpen revolutionaire voorstellingen van de wereld. Petrus Plancius die zich na de val van Antwerpen in Amsterdam vestigde was een leerling van Mercator. Deze calvinistische predikant leverde met zijn cartografische werk een belangrijke bijdrage aan de expansie van de Republiek aan het eind van de zestiende en begin van de zeventiende eeuw.¹⁰⁷

De ontwikkeling van de weergave van Guiana in de contemporaine Nederlandse cartografie laat de veranderende visie duidelijk zien. Plancius publiceerde in 1592 een kaart van Zuid-Amerika waar de rivieren tussen de Orinoco en de Amazone benoemd werden met de

---

¹⁰⁶ Japikse 1926: 678-679.

¹⁰⁷ Plancius werd de belangrijkste cartograaf van de overzeese expansie van de Republiek in het begin van de zeventiende eeuw. (Zandvliet 1998: 35; Bubberman 1973: 15)

contemporaine Spaanse toponiemen.¹⁰⁸ De weergave van Amerika op kaarten die halverwege de zestiende eeuw in Antwerpen gemaakt werden, was bepaald door de Iberische visie. Een kenmerk van deze visie was de ontkenning van de oorspronkelijke bewoners van Amerika door het continent van nieuwe namen te voorzien. Deze contemporaine Spaanse toponymie van de kust van Guiana is tegenwoordig vrijwel geheel vergeten.

Omstreeks 1598 publiceerde Jodocus Hondius, een andere cartograaf die uit Vlaanderen naar de Republiek gemigreerd was, een kaart die gebaseerd was op de waarnemingen van William Downe, de stuurman van Keymis.¹⁰⁹ Op deze kaart zijn vrijwel alle Spaanse toponiemen vervangen door de Indiaanse toponiemen die Keymis van zijn Yao gids leerde. Dit zijn dezelfde toponiemen die Cabeliau met zijn verslag in Nederland introduceerde. De toponymie die Hondius op zijn kaart van omstreeks 1598 adopteerde is de basis voor de moderne weergave van dit gebied.¹¹⁰

De kust tussen de Orinoco en de Amazone rivier kreeg in de zeventiende eeuw ook een eigen Nederlandse benaming, die overeenkwam met de nieuwe visie. Vanaf 1600 raakte de benaming Wilde Kust in zwang in de Nederlanden. Indianen werden in het contemporaine Nederlands vaak aangeduid met de benaming 'wilden'. De Wilde Kust was een gebied waar schippers geen last hadden van autoriteiten, het viel buiten de Europese invloedssfeer.

Wie waren de Nederlanders die aan het eind van de zestiende eeuw initiatieven ontplooiden om Guiana te verkennen? Goslinga stelde dat 1598 het jaar was waarin de Republiek zijn maritieme vleugels echt uitsloeg: meer dan 80 schepen vertrokken dat jaar naar verschillende verre bestemmingen.¹¹¹ Tussen 1598 en 1600 worden in de resoluties van de Staten-Generaal verschillende verzoeken voor equipages naar de noordkust van Zuid-Amerika vermeld. In de lijst van namen van handelaars die aan het eind van de zestiende eeuw vrijstelling voor reizen naar Amerika verzochten komen Zeeuwse namen voor als de eerder genoemde Balthasar de

¹⁰⁸ Plancius, Petrus (1592-1594) *Meridionalis Americae pars*. Zie Bijlage B1.

¹⁰⁹ Hondius, Jodocus *Nieuwe caerte van het wonderbaer ende goudrijcke landt Guiana*. William Downe verkocht kaarten na terugkomst van zijn reis in 1596, zeer tot ongenoegen van de Engelse autoriteiten. (Lorimer 2006: lxxxv, 287-288) Zie ook Bijlage B 2.

¹¹⁰ De Laet vergeleek in de *Nieuwe Wereld* de toponiemen van de Wilde Kust in Spaanse bronnen, in de publicatie van Van Linschoten en in Engelse bronnen, en concludeerde dat de Engelse kaart geen enkele naam vermeldde die in de andere twee bronnen gevonden werd. (De Laet 1625: 571) Caetano da Silva die de Spaanse, Portugese en Noord-Europese cartografie van de Wilde Kust bestudeerde, schreef in zijn verslag dat de toponiemen van dit gebied drastisch veranderden na de publicatie van het verslag van Keymis. (Silva 1861: 287-288) Zie ook Bijlage B 1-2.

¹¹¹ Goslinga 1971: 52.

Moucheron en Adriaan ten Haeff die lang burgemeester van Middelburg was. Ten Haeff verzocht in 1599 toestemming voor een equipage naar de rivier *Dorada* in Amerika.¹¹²

Het gewest Zeeland was in de zestiende eeuw prominent aanwezig in de zogenaamde westelijke vaart. Zeeland had geprofiteerd van de groei van Antwerpen in de periode voor de opstand tegen het Habsburgse gezag. In de periode 1580-1600 handhaafde Zeeland zich als een maritiem centrum in de Republiek.¹¹³ De Engelse aanwezigheid in deze periode was een extra stimulans voor de vaart op Guiana. Het is opvallend dat de *Zeeridder* na haar reis in Middelburg binnenliep. Helaas zijn veel belangrijke Zeeuwse archieven in de Tweede Wereldoorlog vernietigd, waardoor er relatief weinig bronnenmateriaal beschikbaar is.¹¹⁴

Toch waren aan het eind van de zestiende eeuw ook andere Nederlandse regio's betrokken bij de equipages van reizen naar Amerika. De rol van Rotterdam is al eerder ter sprake gekomen. Uit het verslag van Cabeliau blijkt dat ook Amsterdam actief was. De naam van Gerrit Bicker is al eerder genoemd, hij vroeg in 1597 vrijstelling van belasting voor een equipage naar de kusten van Amerika en Peru. Een andere bekende Amsterdamse familienaam is Witsen; in 1599 vroeg Jonas Witsen vrijstelling voor een equipage naar '*de custen van America in 't coninckrijk van Guiana*'.¹¹⁵ In 1599 kreeg een schipper uit Grootebroeck een kapersbrief voor zijn reis naar de zoutpan van Araya.¹¹⁶ Vooral de steden in West-Friesland zoals Hoorn en Enkhuizen richtten zich op de zoutvaart. Jan van Leyen die in het verslag van Cabeliau genoemd werd kwam uit Enkhuizen. Velius, een contemporaine historicus, schreef in zijn geschiedenis van Hoorn dat er soms wel vijftig schepen uit Hoorn tegelijk bij Araya lagen.¹¹⁷ Jan van Penen en Gerrit Dierckxsoon de Vries uit Haarlem vroegen vrijstelling voor een equipage naar de *Wyapoco en Orenoque*.¹¹⁸ De belangstelling voor de kust van Guiana leefde aan het eind van de zestiende eeuw onder kooplieden overal in de Republiek.

Een belangrijk probleem bij de studie van de Nederlandse handelsrelaties in het Atlantische gebied is de informele vaart. De vaart in het Atlantische gebied kon worden

¹¹² Japikse 1930: 355. Adriaen Hendriksz ten Haeff (1560) volgde in 1589 zijn schoonvader, Gelein Jolijt, op als burgemeester van Middelburg. Hij was mede-oprichter van de Compagnie van Verre en de Algemene Oost-Indische Maatschappij. Adriaen ten Haeff stierf in 1608. (Nagtglas 1890: 318-319) Gelein ten Haeff, zijn zoon, werd in 1631 burgemeester van Middelburg. (Aa 1874: 40-41)

¹¹³ Voor uitgebreide informatie over Zeeland tussen 1550 en 1621 zie Enthoven. (Enthoven 1996)

¹¹⁴ Bij een Duits bombardement op Middelburg in mei 1940 is veel van het Zeeuwse archiefmateriaal vernietigd.

¹¹⁵ Japikse 1930: 356.

¹¹⁶ Japikse 1930: 807.

¹¹⁷ Velius 1648.

¹¹⁸ 'te don zeylen lanx de custen van Guiana in America, om aldaer te versoecken de rivieren van Viapoca ende Oronocos ende aldaer te recouvreren sekeren mineraelsteen, nu alhier doir eenen Jacob Adriaenss, sterman tot Haerlem, van daer voir een proeve in den lande gebracht'. (Japikse 1930: 809- 810)

uitgevoerd met betrekkelijk weinig middelen en was moeilijk te controleren. Buitenlandse bronnen maken melding van Nederlandse schepen waarvan in Nederlandse archieven geen spoor gevonden wordt. De eerder genoemde vaart, van Nederlandse schepen vanaf 1570 voor de kust van Venezuela en de schepen bij Trinidad zijn bekend omdat ze in Spaanse bronnen genoemd werden. In Nederlandse bronnen is hiervan geen enkele vermelding. Het is daardoor moeilijk een overzicht te krijgen van de handelscontacten.¹¹⁹

De reis van de *Jonas* die in het verslag van Cabeliau genoemd wordt is een voorbeeld van de informele vaart. De *Jonas* verdween al snel uit het gezicht van de *Zeeridder* en komt verder niet voor in het verslag van Cabeliau. Toch zijn er aanwijzingen dat ook de *Jonas* Zuid-Amerika bezocht heeft. Nicolaes de Haen ging op 15 februari 1599 in beroep tegen een uitspraak van de Rotterdamse rechtbank waarbij Marten Willemsz in het gelijk gesteld werd. De uitspraak van de rechtbank is helaas verloren gegaan en er wordt geen specifieke informatie gegeven over het geschil van De Haen met Willemsz in de notariële akte waar het beroep wordt aangetekend. Een andere notariële akte betreft een actie van schipper Oom (Neeloom) tegen De Haen op 16 april 1599. Oom eiste in deze akte dat De Haen hem goederen teruggaf die in beslag genomen waren. Het betrof een partij brazielhout en vier vaten met handelsgoederen die met de *Jonas* naar Rotterdam waren gekomen. Oom had deze goederen gekocht van de chirurgijn van de *Jonas*, maar de partij was samen met andere lading van de *Jonas* op last van De Haen in beslag genomen. Deze gegevens doen vermoeden dat Marten Willemsz onafhankelijk van de *Zeeridder* naar Zuid-Amerika gereisd was. De datering van de aktes en de vermelding van brazielhout maken het waarschijnlijk dat De Haen na de terugkeer van de *Zeeridder* een proces tegen Marten Willemsz begon omdat deze zich niet aan zijn bevrachtingscontract had gehouden. De problemen tussen De Haen en Marten Willemsz zijn ook een illustratie van de gecompliceerde relatie tussen de reders en de schippers.¹²⁰

Het is een aanwijzing dat het gevaarlijk is om zeer stellige conclusies uit het gebrekkige bronnenmateriaal te trekken. Niet alleen zijn de meeste verslagen waarvan bekend is dat zij gemaakt zijn tegenwoordig verdwenen, maar de Nederlandse bronnen vermelden consequent

---

¹¹⁹ Een illustratie van het probleem van de kwantificering van de Nederlandse vaart in het Atlantisch gebied kan gevonden worden in Postma. (Postma 2003: 402-408)

¹²⁰ De Rotterdamse rechtbank stelde Marten Willemsz op 6 februari 1599 in het gelijk. De Haen ging 15 februari 1599 tegen dit vonnis in beroep. (GAR: ONA: 29 9/31; 26/96) Neeloom begon zijn zaak tegen De Haen over het brazielhout en vier vaten met handelsgoederen op 16 april 1599. (GAR: ONA: 29 26/96) Marten Willemsz raakte al snel betrokken in een nieuw conflict. Deze rechtzaak werd aanhangig gemaakt bij de Staten-Generaal in 1600, toen een afvaardiging van gezagsdragers uit Delft en Rotterdam om interventie vroegen in verband met een reis die Willemsz in 1599 maakte naar West-Indië. (Japikse 1941: 343) Marten Willemsz zeilde in december 1600 met de *Neptunus* naar de West op een derde reis. (GAR: ONA: 8 121/399)

slechts een fractie van de vaart die in buitenlandse bronnen gevonden wordt. De beschikbare fragmentarische bronnen zijn aanwijzingen voor de ontwikkelingen in deze periode, maar vormen geen sluitend bewijs.

Aan het eind van de zestiende eeuw was Guiana op de Nederlandse kaart gezet. De eerste zeevaarders uit de Nederlanden troffen in de delta's van de Orinoco en de Amazone een gebied aan dat naar de contemporaine Europese maatstaven redelijk dicht bevolkt was. De bewoning was echter anders gestructureerd dan in Europa, er waren geen stedelijke centra. De grootste bevolkingscentra in de Orinoco-delta telden een bevolking van onder de 5.000. De bevolkingscentra in de Amazone-delta vielen waarschijnlijk ook in deze categorie. Indiaanse bevolkingscentra op de Wilde Kust tussen de Amazone en de Orinoco hadden waarschijnlijk minder dan 1.000 inwoners. De archeologische informatie wijst op een patroon van verspreide kleinere nederzettingen met een bevolking van hoogstens enige honderden inwoners. Het was een gebied dat in een aantal opzichten wel wat op de Nederlanden leek. De relatie van de bewoners met water en getijden was een overeenkomst. De Nederlanders waren gewend aan moerassige delta's en water als middel voor vervoer. Een andere overeenkomst was de handel. Zowel voor Indianen als voor Nederlanders was handel een natuurlijke relatie. Het maken van lange reizen over water was normaal evenals de mengeling van oorlog en handel. De eerste Nederlandse zeevaarders waren in beide activiteiten bedreven, soms waren zij kaper en dan weer handelaar.

Het verslag dat Cabeliau over zijn reis schreef laat zien dat de kennis over dit gebied nog beperkt was. De expeditie van Cabeliau had aangetoond dat er handel met de daar woonachtige Indianen gedreven kon worden, maar er was nog geen gerichte kennis over producten die voor de Nederlandse economie van waarde waren. Ook ontbrak kennis over het assortiment dat nodig was om met die Indianen te handelen. Het was een gebied waar mogelijk ook goud en edelstenen gevonden konden worden, maar hiervoor was medewerking van de Indianen noodzakelijk. Tenslotte was het een pleisterplaats voor Nederlandse schippers die daar hun schepen konden bevoorraden met vers voedsel alvorens verder de Caraïbische zee in te varen.

In de periode 1580-1600 stond het verzamelen van informatie centraal. Deze informatie werd in de eerste plaats verzameld door contacten met Indianen te leggen. De Nederlandse verkenning volgde hierbij het pad dat eerder door Engelsen geopend was. De eerste contacten werden daarom gelegd met Indianen die zich als Yao definieerden. Deze Indianen leverden gidsen die als informanten en tolken voor de Nederlanders optraden. De Yao Indianen hadden aan het eind van de zestiende eeuw een bijzonder sterke positie verworven langs de kust van Guiana en monopoliseerden de contacten met Engelsen en Nederlanders. Er zijn geen vermeldingen van Caraïbische, Arawak of Shebayo Indianen die naar Europa reisden, alleen Yao. De geografische

informatie die de toponymie van de kust van Guiana tot op heden bepaalt, werd door Yao Indianen aan de Europese ontdekkingsreizigers geleverd.

Hoofdstuk 2

‘Voet aan de grond’ 1600-1620

De provincie van Guiana in America gelegen [...] haer streckende van de groote reviere Amasones tot aen punto della Rae oft Trinitate hebbende een gesonde bequame, ende wel getemperde locht ende climaet, overvloedich van alle lyftocht. [...] men aldaer van de costen van Brasilien geen aenstoot, noch inval verwachtende is ende van de costen van Spaensch oft West Indien heeft men aldaer geen macht, noch geweld te vreesen, om dat sy beneden windt ende stroem liggen. Welcke provincie oock veel bequaemer van hier kan over ende weer beseylt worden, als van Spanniën, synde onse schepen gemeynelyck 6 weeken oft twee maenden doende om van hier daerwarts te zeylen. Soo dat apparentelyck jae ongetwyfelt op de voorsz Guiaense provincie metter tyt groote navigatie ende geenen cleynen handel ende negotie sal coomen gedreven te worden ... soo onder de Kristenen als oock onder de Indianen en vernemelyck de gekleeden Indiaenen residerende eenige dachreysen te landewarts in [...] Synde deese provintie de bequaemste ende beste gelegene plaetse van geheel America om aldaer een artsinael ende sedem belli te fonderen etc. [...] Wandt om 't volck metten minsten costen over te vueren sal men kunnen gebruycken die schepen die leech naer Punto della Rae in West Indien om sout vaeren die gerne voor eenen cleynen salaris de costen van Guiana sullen aenvaren om 't volck te landen.¹

Het bovenvermelde citaat geeft een kernachtige samenvatting van de voordelen die volgens sommige Nederlanders aan het begin van de zeventiende eeuw in Guiana te behalen vielen. Het gebied was veilig voor aanvallen vanuit de Spaanse en Portugese kolonies in Amerika, het was vanaf Nederland eenvoudig en snel te bereiken, het had een gunstig klimaat en er was voldoende voedsel. Het anonieme document waaruit geciteerd werd, maakte ook melding van proeven met erts die wezen op de aanwezigheid van zilver- en goudmijnen. De vermelding van ‘geklede Indianen’ in het binnenland slaat waarschijnlijk op de Omagua die bekend stonden om hun verfijnde textiel.² Het was een gebied dat commerciële mogelijkheden bood, maar ook geschikt was als een oorlogsbasis, een *sedes belli*, om het Spaanse koloniale imperium in Amerika aan te

---

¹ De tekst is een selectie uit een anoniem en ongedateerd manuscript in het Nationaal Archief dat door Burr in 1898 werd gepubliceerd. (USC 1898: 27- 36) De tekst wordt toegeschreven aan Willem Usselincx en gedateerd omstreeks 1603, omdat de Staten-Generaal in dat jaar een verzoek tot volksplanting in Guiana afwezen. Het is moeilijk om een betere samenvatting te geven van de eerste Nederlandse verkenning van Guiana. Zie Bijlage A 2 voor de complete tekst.

² Carvajal maakte in zijn verslag van de reis in 1541 met De Orellana melding van deze Indianen. (Porró 1992: 181-182)

tasten. Een bijkomend voordeel was dat er door de intensieve zoutvaart op Araya goedkope scheepsruimte beschikbaar was.³

De handel van Nederlanders met Indianen in Guiana wordt in dit hoofdstuk besproken aan de hand van de Guiaansche Compagnie uit Amsterdam, de enige contemporaine onderneming die uitgebreid door Nederlandse bronnen wordt gedocumenteerd. Deze organisatie was in de periode tussen 1600 en 1620 actief op de Wilde Kust. De tweede beschikbare bron is het verslag van de wederwaardigheden van de Zeeuw Lourens Lourensz. Alhoewel deze bron van een geheel andere aard is dan die van de Guiaansche Compagnie wordt dit verslag besproken omdat het een van de weinige bronnen is die specifiek informatie over Indianen verstrekt en handelt over de contemporaine Zeeuwse vaart. Daarna worden de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in de periode 1600-1620 besproken aan de hand van de thema's die ook in het eerste hoofdstuk aan bod zijn gekomen, namelijk de plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden, de Indiaanse handelspartners en de aard van de handel.

De Guiaansche Compagnie⁴

In het vorige hoofdstuk is geschetst hoe Guiana tussen 1580 en 1600 een plaats kreeg in het wereldbeeld van de Nederlandse Republiek. Schippers konden er na de oversteek over de Atlantische oceaan vers voedsel innemen alvorens verder de Caraïbisch Zee in te zeilen. Nederlandse ondernemers zagen mogelijkheden om met de daar woonachtige Indianen te handelen en ook was er de hoop dat er rijke mijnen te vinden waren.⁵

In het voorjaar van 1604 behandelden de Staten-Generaal een verzoek van Plancius, Dirck Claesz van Zanen en de schipper Jacobs, om een belasting te mogen heffen op alle ingevoerde goederen van de noordkust van Brazilië en Guiana. De Staten wezen het verzoek af,

---

³ Zie ook hoofdstuk 1: 30 noot 36; 53 noot 111. In 1603 werden er 172 Nederlandse schepen geteld. (Goslinga 1971: 121; zie voor een overzicht 118-124; zie ook Sluiter 1948)

⁴ De naam waarmee deze onderneming werd aangeduid verandert nogal in de verschillende notariële aktes. Aanvankelijk werd zij de 'Compagnie op de Guiane en Wiapoco' genoemd, later werd zij ook wel de 'Oude Compagnie' en de 'West Indische Compagnie' genoemd.

⁵ In 1601 verleenden de Staten van Holland een octrooi voor een mijn in Guiana aan niet nader genoemde kooplieden: 'Mine In Guiana. Uit vertooch van verscheijden Coopluijden, ende Inde Custe van Guiana menen tot haere lusten groote costen ende schaden, gevonden en ontdeckt te hebben, een mine van gout ende silver ende andere commiditeijten, ende daeromtrent souden vallen, ende dat sij daeromme souden versoucken, omme aldaer alleen te mogen handelen, ende te stercken, als verstaen dat den gecommiteerden ter Vergaderinge vande heeren staten Generael sullen wils gelast ende geauthoriseert omme opt versouck vande voorz Coopluijden te disponeren ende denselve ten octroijeren sulcx als zij tot dienst der lande sullen vinden te behooren, midts dat inde selve compagnie wel geadmitteert sullen worden de ingesetenen van dese landen de voorz mine eerst ontdeckt hebben.' (Staten van Holland NA_3.01.04.01_368 1601 05 22) Over deze onderneming is verder niets vernomen, het betreft mogelijk de eerder genoemde expeditie uit Haarlem.

maar Van Zanen, of Sanen zoals zijn naam meestal in de notariële archieven gespeld werd, ontwikkelde zich in de periode 1600 tot 1620 tot een belangrijke ondernemer op de Wilde Kust.⁶ Plancius is al eerder genoemd als een van de leidende geografen in de Republiek. Deze dominee van Vlaamse afkomst speelde omstreeks de eeuwwisseling een belangrijke rol bij de Nederlandse expansie overzee.⁷ Een andere Vlaming met een grote invloed binnen de Republiek tussen 1600 en 1620 was Willem Usselinx. Voor zijn komst naar de noordelijke Nederlanden had Usselinx als handelaar in het Atlantische gebied gewerkt, onder andere op de Canarische eilanden. Hij ijverde aan het begin van de zeventiende eeuw voor de oprichting van een West-Indische Compagnie (WIC) naar het voorbeeld van de in 1602 opgerichte Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC).⁸ De meeste contemporaine equipages werden verricht door compagnieën. Deze compagnieën waren zakelijke verbanden van particuliere ondernemers. Meestal werd er per equipage geïnvesteerd en werd de winst of het verlies na afloop van de reis verrekend. Met de oprichting van de VOC in 1602 werd de basis gelegd voor de moderne bedrijfsorganisatie waarbij aandeelhouders permanent kapitaal ter beschikking stellen aan een onderneming die door managers wordt bestuurd en door commissarissen gecontroleerd. De VOC was door toedoen van de centrale overheid ontstaan en had het monopolie op de vaart vanuit de Nederlanden naar de *Oost*. Ondanks de inspanningen van Usselinx en anderen kwam een gelijksoortige WIC niet van de grond en bleef de Atlantische vaart tot 1621 het werkgebied van kleinere ondernemingen.⁹

De Guiaansche Compagnie uit Amsterdam was een dergelijke onderneming. In zeker opzicht kan de Guiaansche Compagnie gezien worden als een ‘voorcompagnie’ van de WIC.¹⁰ Dirck Claesz van Sanen, die soms Nettecooper genoemd werd, was samen met IJsbrant Dobbesz de grondlegger van deze compagnie. Pieter Beltgens, Gerrit Witsen, en Jan Commelin waren

---

⁶ ‘Is gelesen de requeste Petri Plancii, Dierck Claesz van Zanen, ende Heere Jacobsz, schipper, versoeckende om redenen daerinne verhaelt, dat hun zoude worden gegunt, dat zy van alle waeren die uytte Noortcuste van Brasilien ende landen van Guiana alhier te land sullen worden gebracht te mogen genieten een ende een half van yeder hondert, ofte anders naer het goetbevinden van de Heeren Staaten ende nae deliberatie geapp[ostilleer]t dat men om redenen en consideratien dit verzoek niet en can consenteren.’ (SG resolutie NA 1.01.03 1604 03 01, USC Vol 2 36)

⁷ Zie hoofdstuk 1: 49 noot 101; 52 noot 107.

⁸ Voor Usselinx zie o.a. (Rees 1868; Ligtenberg 1914; Heijer 1994). Usselinx was voorstander van een mercantilistische politiek waarbij de koloniën halffabricaten produceerden en van het moederland eindfabricaten afnamen. Hij voorzag dat de Indianen in Guiana metertijd goede afnemers van Nederlands textiel zouden worden wanneer zij behoefte kregen om zich te gaan kleden.

⁹ Brakel 1908; Heijer 2005.

¹⁰ Van Brakel besteedde in zijn proefschrift vooral aandacht aan de voorcompagnieën van de VOC. Van Brakel stelde dat er bij de vorming van de WIC in 1621 eigenlijk geen sprake was van voorcompagnieën. (Brakel 1908: 93-121)

andere Amsterdamse kooplieden die in notariële aktes genoemd werden als bewindhebbers.¹¹ De activiteiten van de Guiaansche Compagnie worden voornamelijk gedocumenteerd door bronnen in het Amsterdamse Stadsarchief. Een aantal van de aktes in het daar aanwezige notariële archief geven informatie over het wedervaren van dit bedrijf op de Wilde Kust. Veel van de aktes hebben betrekking op de familie Alberts.

Casper Alberts was een textielhandelaar in Amsterdam die in het jaar 1605 borg stond voor zijn broer Willem Alberts die een contract sloot met de bewindhebbers van de Guiaansche Compagnie om op de Wilde Kust handel te drijven.¹² Op 22 mei 1605 tekende Willem Alberts voor een verblijf van twee à drie jaren op de Wilde Kust in dienst van de *Compagnie op Guiane en de Wiapoco*. Hij was de laatste die tekende. Cornelis Merthen Kajoen en Thonis Lodewijcxsz hadden een paar dagen eerder al getekend. De mannen waren aangenomen om handel te drijven voor de compagnie als leggers, zoals de handelaars op de Wilde Kust in contemporaine bronnen genoemd werden.¹³ Kajoen verdiende bijna tweemaal zoveel als Lodewijcxsz en Alberts die beiden ook nog een extra clause in hun contract hadden waarbij zij gehouden waren de ijzeren gereedschappen te onderhouden en te slijpen. De vergoeding die daarvoor door Indianen werd voldaan moesten de leggers aan de compagnie afdragen. Blijkbaar waren de bewindhebbers van de compagnie goed op de hoogte van de situatie op de kust van Guiana. Zij wisten dat er bij de Indianen een grote vraag naar ijzerwaren zoals bijlen en messen was. Ook wisten zij dat er verdiend kon worden met het onderhoud van deze gereedschappen en hadden blijkbaar besloten om deze verdienste aan de compagnie toe te laten komen.¹⁴

¹¹ Enige biografische informatie over Sanen, Dobbess, Beltgens en Commelin is te vinden bij Elias. (Elias 1903-1905: Jan Commelin: 189, 411, 569, 570; Ijsbrant Dobbess: 30, 105, 184; Pieter Beltgens: 764; Sanen: LXIV-LXV) Ook Nicolaes Baliestiel werd genoemd. (Brakel 1914: 83)

¹² De borgstelling van Casper Alberts geeft aan dat deze 'leggers', zoals zij genoemd werden, gezien moeten worden als zelfstandige handelaars die een zakelijke relatie met de compagnie hadden en niet uitsluitend als werknemers. De borgstelling bedroeg 1.000 ponden Vlaams, een aanzienlijk bedrag. (SAA_5075_102/13-13v 1605 06 22) In notariële aktes wordt Casper Alberts genoemd als zijdelakenverkoper. (SAA_5075_4/76v; 209 66v-67) Zie Bijlage A 3 voor de complete tekst.

¹³ De eerste brontekst met de naam legger werd in 1914 door Van Brakel gepubliceerd. (Brakel 1914) SAA_5075_102/4 1605 06 18; 102/6v-7 1605 06 20; 102/7-7v 1605 06 20. Een eerder contract met Kajoen en Meijnert Simissen waarin ook bepaald werd dat dezen hun vrouwen zouden meenemen was geannuleerd.

¹⁴ C. Maertensz 400 f. + maandgeld, Lodewijcxsz 200 f. en 9 f per maand. Contract met Willem Albertsz als met Lodewijcxsz. 'Ende sal gehouden weesen als hij aenneempt ende belooft mits desen alle het scheepsgeweer desgel. mede messen, bijlen ende andere diergel. Coopmanschappen van de schepen soo inde selve als oock aen lande sijnde, t onderhouden, suiijveren ende reijnigen naer den eijsch ende nootsaeckelijckheit ten dienste vande Compagnie Deselven sal hij oock gehouden wesen als hij aenneemt en belooft bij desen aen lande de bijlen ende andere scherpgereetschappen vande wilden, die sij gebruijckende sijn te slijpen ende scherp te maecken ende dat alle de proffijten daer van procederende mede sullen sijn ende commen voor die Comp.' (SAA_5075_102/6v-7v; 13)

John Wilson, die als een van de kolonisten van Leigh tussen 1604 en 1606 bij de Oiapoque verbleef, vermeldde de aankomst van twee factors eind 1605 met het schip de *Hoop*, dat uitgereed was in Amsterdam. Het schip kwam uit de Amazone en lag van december tot mei 1606 in de Oiapoque om daarna enige tijd in Cayenne te handelen, alvorens via Trinidad retour te zeilen. Wilson merkte op dat de Nederlandse leggers ruim voorzien waren van handelsgoederen. De Engelse schipper heette Sims en was zo vriendelijk om de Engelsen terug naar Europa te vervoeren.¹⁵

Willem Alberts en Kajoen keerden in 1607 terug in Amsterdam. Zij legden maart 1608 op verzoek van de bewindhebbers van de Guiaansche Compagnie een verklaring af bij notaris Jan Franss Bruijningh over schipper Pieter Jacobs Geusebroeck van het schip de *Hoope* waarmee zij teruggereisd waren. Louis Delbecque, de reder van het schip, had Geusebroeck in september 1607 laten verklaren dat de reis normaal verlopen was. Het schip van Geusebroeck was 22 mei 1606 vanuit Vlissingen in Zeeland uitgevaren. Het schip lag van midden februari tot midden april 1607 voor de kust van Brazilië en was toen naar de Oiapoque gevaren waar het een maand gelegen had. Vandaar was het naar Cayenne gezeild en na twee weken was het daarvandaan teruggezeild naar Texel waar het 9 september 1607 aankwam.¹⁶ Uit de verklaring van Alberts en Kajoen blijkt dat Geusebroeck mei 1607 met de *Hoope* in de Oiapoque was binnengelopen. Alberts en Kajoen hadden de uitgehongerde bemanning van voedsel voorzien en een paar zieken in hun huis verzorgd. Ze hadden Geusebroeck messen, bijlen en kralen ter waarde van 125 pond tabak gegeven.¹⁷ Bovendien was Alberts samen met hen wel 30 mijl de rivier de Arucaua opgevaren om voedsel van de daar woonachtige Indianen te kopen.¹⁸ Geusebroeck had tegen betaling van tabak

---

¹⁵ ‘Neither had we any store of commodities to trade up in the Maine, as the two Hollanders hath which are there, and were left there at our coming from thence by John Sims, Master of a Ship called the Hope of Amsterdam, of the burthen of one hundred tuns. Fraughted by the Merchants of Amsterdam, and by their Charter partie was bound to lye in the River of Wiapoco, and of Caliane six moneths time, which he did, for he lay with us at Wyapoco from the twentieth of December unto the twentieth of May following, trading with the Indians, and sought most after the Manite stone and Carow, which we call Flaxe. They furnished there two Factors very well with Commodities which they left at Wyapoco. They dealt very kindly with us, for he shipped all our whole company, which were nine of us.’ (Hakluyt 1906: 350) De vermelding van Wilson dat er twee leggers waren, kan betekenen dat Thonissen op een andere plaats was gebleven, bijvoorbeeld op de westelijke oever van de Amazone-delta; er zijn geen verdere vermeldingen over hem gevonden. Misschien is er een verband tussen de naam Sims van de schipper en Meijnert Simissen die pagina 59 noot 13 genoemd werd.

¹⁶ SAA_5075_195/327v 1607 09 26. Waarschijnlijk was Geusebroeck dezelfde schipper Jacobs die in de resolutie van 1 maart 1604 van de Staten-Generaal genoemd werd in relatie met het verzoek van Plancius en Van Zanen. Blijkbaar was hij voor een andere reder gaan varen. Zie Bijlage A 4 voor de tekst.

¹⁷ ‘hebbende dien volgende zij deposanten t voorsz. volck op heurluijden ernstig begeeren ende aenhouden bij geleijt ende geleent seeckere messen bijlen, coralen ende de waerdije van hondertvijfentwintich ponden tabak.’ (SAA_5075_195/497)

¹⁸ ‘mede den voorz Willem Alberts zo hij verclaerde met t voorz volck nacht ende dach de reviere op ende neer gevaeren ende herluijden tolck geweest opdat zij mochten victualien krijgen om in Hollandt te

en andere goederen een Indiaan meegenomen naar Amsterdam. Geusebroeck had deze Indiaan, die ‘Jan’ genoemd werd, na aankomst in Amsterdam aan zijn lot overgelaten waardoor de Guiaansche Compagnie voor de kosten van zijn verblijf opdraaide. Dit was de reden waarom de bewindhebbers van de compagnie een notariële akte lieten opstellen.¹⁹

In april 1609 vertrok Willem Alberts weer naar Guiana als commies op het schip de *Capraeven* onder schipper Thijs Volkerts Mossel uit Monnickendam. Alberts bleef met de onverkochte goederen aan land, het schip keerde in het voorjaar van 1610 terug in Nederland.²⁰ Hieruit kan opgemaakt worden dat de commiezen soms ook als leggers opereerden. Blijkbaar vertrok het schip kort daarna weer naar Guiana want in een andere notariële akte wordt vermeld dat het volk van de *Kemphaen*, dat daar achtergebleven was, waarschijnlijk met de *Capraeven* zou terugkeren. Dat schip functioneerde daar als een drijvend handelssteunpunt waarvandaan andere schepen bevracht konden worden. De *Kemphaen* was april 1610 naar Guiana gevaren en keerde december van hetzelfde jaar terug, waarbij het ook vracht van de *Capraeven* meenam. Uit een latere verklaring blijkt dat de *Capraeven* in Suriname had gelegen.²¹

Casper Alberts verkocht zijn belang in de *Kemphaen* op 22 maart 1611. Misschien was er een verband tussen deze transactie en het verbreken van de relatie van Willem Alberts met de Guiaansche Compagnie.²² In oktober 1611 zeilde de *Roos* voor de compagnie naar Suriname.²³

commen, de weijle sonderlinge geen victualien in t schip was als farine is oock met herluijder gevaeren wel dertich mijle inde reviere van Arecou alwaer hij reijlde drie tonnen zeeke vlej[sch] ende andere eetwaren van pottasses, anas, bonanders, hoenders, hazen ende conijnen, de welcke hij niet soo geringe aen boort creech.’ (SAA_5075_195/497) De tegenwoordige rivier Arucaua is een zijarm van de Uaçã, het is waarschijnlijk dat met de naam *Arecou* ook de Uaçã bedoeld werd, omdat deze rivier op contemporaine Nederlandse kaarten *Arrocauo* of *Arracow* genoemd werd.

¹⁹ ‘Deposeren noch zij deposanten dat den voornoemde Pieter Jacobss Geusebroeck (met wiens schip zijluijden over gecommen ende omtrent ses dagen voor Amsterdam kenisse lestleden alhier te stede gearriveert zijn) een Indiaen die alhier genaempt is “Jan”, heeft aengenomen ende van hem ontfangen seeckere toback ende anders, doch alhier gecommen wes[halven] heeft hij den voorseijde Indiaen verlaten sulcx dat zij deposanten den zelve hebben moeten besteden voor vijndertich stuivers ter weecke.’ (SAA_5075_195/497 1608 03 15) Alberts verklaarde ‘ses dagen’ terwijl het volgens de verklaring van Geusebroeck zes maanden geleden was dat de *Hoop* in Nederland gearriveerd was, misschien was het zes dagen sinds Jan was opgedoken.

²⁰ SAA_5075_119/110-110v; 196 479-479v. Hart vermeldde dat Mossel waarschijnlijk als stuurman op de *Zeeridder* had gevaren met Cabeliau. In 1613 voer hij als schipper naar Nieuw Nederland (Hart 1959: 59; 21-33; 56-60; 74-97) Zie voor de functie van de commies hoofdstuk 1: 25.

²¹ ‘[...]verclaert/ getuicht ende geattesteert hoe waer is dat getuijge omtrent seven jaeren geleden ter dienste van de Voorz Comp met het schip de kapraven daer schipper op was Tijs Mossel van Monnickendam van dese landen gevaren is naer west Indien ende dat hij getuijge op de reviere van suriname t’ mopanbon voor ondercoopman van de voorz compagnie omtrent vijer jaeren gelegen hebbende om te handelen.’ (SAA_5075_279/55 1617 07 21)

²² Het is interessant dat in het contract waarin de verkoop geregeld werd een clause was opgenomen waarin Casper Alberts afsprak geen handelsactiviteiten op de Wilde Kust te ondernemen en geen aandeel in equipages te kopen zonder deze eerst aan de koper van zijn aandeel te hebben aangeboden. ‘[...] ende belooven daeromme de voorz Casper Albertsen/ ende vrijwillich[!] vuergeven/ dat hij naer deser bij geen andere of t nieuwe equipagie/ oft toerustinghe/ door hem zelffs oft ijemant anders zal mo[chten] navigeren/

Willem Alberts was toen weer in Amsterdam en had de dienst van de compagnie verlaten want op 3 oktober 1611 ‘insinueerden’ de bewindhebbers hem in verband met een op handen zijnde reis van Alberts naar de Wilde Kust. De bewindhebbers van de Guiaansche Compagnie waarschuwden Willem Alberts dat zij actie tegen hem zouden ondernemen als hij hun zakelijke belangen op de Wilde Kust op enigerlei manier zou schaden.²⁴ De naam van de concurrent werd niet genoemd in de insinuatie. Delbecque, een mogelijke concurrent, rustte in 1611 de *Hagedisch* uit die naar de Wilde Kust moest zeilen en vandaar naar Trinidad.²⁵ Waarschijnlijk was de concurrent een andere compagnie uit Amsterdam.

De Guiaansche Compagnie had zich in het najaar van 1611 tot prins Maurits gericht om een patent voor haar activiteiten te verwerven. Dit was in eerste instantie gelukt, want in het commissieboek van prins Maurits wordt een patent vermeld dat in november 1611 werd verleend aan Sanen en Dobbesz om als enigen handel te mogen drijven in het gebied tussen de Araguari en de Saramacca op de kust van Guiana. De compagnie stelde in haar verzoek dat zij leggers had in zes rivieren: ‘*Arrowarij, Maijcari, Ekotika, Canemawijm, Serinama ende Sorname*’. De eerste twee rivieren liggen bij de Cabo do Norte, de andere vier zijn de rivieren Cottica, Commewijne, Suriname en Saramacca in het tegenwoordige Suriname.²⁶ Dit patent werd echter in 1612 aangepast en een gelijksoortig patent werd verleend aan een andere Amsterdamse compagnie waarbij Hendrick Fritsen c.s. betrokken was.²⁷

Deze compagnie richtte zich vooral op het gebied tussen de Corantijn en de Orinoco en in het verzoek werd vermeld dat naast het drijven van handel met de Indianen, van wie sommigen blijkbaar in bezoldigde dienst van de compagnie waren, er ook gewassen verbouwd en gezaaid zouden worden. In het verzoekschrift werd vermeld dat er bij de Corantijn een sterkte was

---

handelen oft trafficqueren/ van de Amasones aff tot Serinam toe/ noch oock niet inde reviere vandien/ oft eenich part of deel houden/ noch oock andere daer toe [niet] te onderwijzen/ oft te informeren/ directre[!] oft indirecte[!] in eeniger manier/ alsoo den voorz Gerrit Wolphertssen dat hij sonder de zelve expresse vuergifte de verss actie niet en zoude hebben gecocht/ oft oock begeren te coopen.’ (SAA_5075_123/178v-179 1611 03 22)

²³ ‘van desen lande sal seijlen ende recht door loopen naer Sorinam in West Indien ende opt believen vande voorz bevrachters ofte haer commissen tot drie verscheijden te seijlen, verseijlen inde riviere aldaer’ [...] ‘vanwaer de schipper voorn hij aldaer diligentie met Godtes hulpe seijlen ende keren sal naer deser voors stede van Amsterdamme.’ (SAA_5075_126/3v 1611 10 01; 278/438 1617 06 22)

²⁴ SAA_5075_124/190v-191. Een insinuatie betekende in de contemporaine terminologie dat iemand van iets beschuldigd werd. In dit geval ging het om een waarschuwing waarbij de compagnie Willem Alberts bij voorbaat aansprakelijk stelde voor het gebruik van zijn handelskennis ten nadele van de compagnie.

²⁵ SAA_5075_210/121-122 1611 09 10.

²⁶ KHA A 13 VI-29 1v. Zie Bijlage A 5.

²⁷ KHA A 13 VI-29 51v-52v. Zie Bijlage A 6. Hendrick Frits was actief als tabakshandelaar in Amsterdam, vanaf 1611 wordt hij ook als reder van schepen naar de Wilde Kust genoemd. Jan Hulscher, die in de nieuwe compagnie participeerde, had in 1611 een aandeel in de *Capraeven* gekocht. (SAA_5075_106/12, 44, 119/212, 120/157, 122/193-195, 127/203, 195/181, 268/227) Zie ook Hart over Hulscher in Nieuw Nederland. (Hart 1959: 57)

gemaakt, misschien de post die in 1613 door een Spaanse expeditie verwoest werd.²⁸ In 1612 waren er dus twee Amsterdamse compagnieën actief op de Wilde Kust die allebei een patent voor hun activiteiten hadden verworven.²⁹

Blijkbaar was de belangrijkste handel van de Guiaansche Compagnie verplaatst naar het westen. In verschillende aktes van de Guiaansche Compagnie in het Amsterdamse Stadsarchief worden bestemmingen van de Marowijne tot de Corantijn genoemd, maar er wordt geen melding meer van de Oiapoque gemaakt. In 1614 bevrachtte de compagnie de *Witte Swaen* voor een reis waarbij zowel de Marowijne als de Corantijn aangedaan moest worden.³⁰ Wessel Loeff werd in 1614 gecontracteerd om voor de compagnie in *Maretteque*, de Maratakka rivier, bij de Corantijn, te 'liggen', hij zou daaheen reizen met de *Witte Swaen*.³¹ In de bevrachtingscontracten was vaak een clause opgenomen waarin de schipper verplicht werd om passagiers te vervoeren. Blijkbaar werd de compagnie niet afgeschrikt door de Spaanse aanval in 1613 of was het nieuws nog niet bekend geworden. In 1616 bevrachtte de compagnie het schip de *Rode Vos* voor een reis naar Guiana onder andere naar de Marowijne.³²

De schepen die de compagnie contracteerde waren tussen de 90 en 150 lasten groot. Uit de bevrachtingscontracten valt op te maken dat de Guiaansche Compagnie haar schepen direct tussen Nederland en de Wilde Kust liet varen. Dit in tegenstelling tot andere contemporaine equipages uit Amsterdam zoals die van de eerder genoemde Delbecque en die van Wybrant Warwijck die beiden ook Trinidad aandeden.³³

In 1616 kwamen de eerste berichten, dat er iets mis was in Suriname. De *Jonas* van schipper Cotgen Claes van Edam, een concurrerend schip, bezocht in 1616 de Marowijne. Cornelis Jans legde op verzoek van de compagnie 22 september 1616 een verklaring af over deze reis waarbij Willem Alberts de 'koopman' op het schip was. Uit deze verklaring blijkt dat Alberts omstreeks maart 1616 bij de Marowijne aan land was gegaan nadat er in een hutje daar een aantal

²⁸ Voor de Corantijn in 1613 zie ook ff hoofdstuk 2: 95-96.

²⁹ Het is opvallend dat in het tweede patent ook een zuidgrens werd genoemd: 'de landen ende gedeelten vanden gelegen tusschen de riviere Coretinij ende Orinoque beijde incluijs ende tusschen de middel Linie ende de Guianische zee.' (KHA A 13 VI-29 51v-52v)

³⁰ SAA_5075_134/223-225 1614 02 28. Het bevrachtingscontract vermeldde als bestemmingen de Marowijne, Suriname, Nickerie en Corantijn, het schip moest de rivieren opvaren en passagiers meenemen.

³¹ 'dat de voornoemde Wessel Loeff bij desen bekent van de voorzegde Dirck Claess van Sanen, Ijsbrant Dobbesen ende de Compie ontfangen te hebben alle de sulcke coopmanschappen als hij op data vant ingaen van dit contract gespecificeert ende getelt heeft in seeckere somarie bij hem onderteekent die hij sal meede neemen ende diermede vaeren van hier naer Maratteque in West Indien, mettet schip van Wessel Harmensz van Amsterdam.' (SAA_5075_198/17v 1614 03 19)

³² 'van desen lande sal seijlen ende recht door loopen naer West Indien, namentlijck tot Guijana ende op de eerste reviere genaemt Merriwin ende vandaer te verseijlen opde riviere daer de genoemde bevrachters haere goederen ende volck hebben leggen, om in deselve plaetse elcke vanden te lossen ende te laeden naer t believen vande voorn bevrachters off commis.' (SAA_5075_143/125-126 1616 04 06)

³³ Voor de referenties van Delbecque en Warwyck zie: SAA_5075_210/121-122; 124/197-198.

stukken letterhout waren gevonden. Dit werd hem noodlottig, want Cornelis verklaarde dat Willem Alberts daarna door de ‘wilden’ was omgebracht.³⁴ Albert Cornelis Schaegeen verklaarde in dezelfde akte dat hij met een ander schip, de *Sint Pieter*, bij de Marowijne geweest was en daar van Indianen gehoord had dat Jan Dams en Barent Cuyper, die het letterhout verzameld hadden, zes maanden daarvóór gedood waren, samen met de andere leggers van de compagnie.³⁵

Willem Alberts werd dus in het voorjaar van 1616 door Indianen gedood die niet nader genoemd werden. De andere leggers waren eind 1615 gedood, waarschijnlijk ook door Indianen. De aanleiding voor dit geweld wordt gedocumenteerd in een aantal verklaringen die op verzoek van de compagnie in 1617 werden afgelegd. Deze verklaringen betroffen gebeurtenissen tussen 1611 en 1614 bij de Suriname rivier. Stoffel Alberts, een broer van Casper en van Willem Alberts, had daar in 1613 verschillende Indianen gedood. Jeurriaen Eldertsz legde 6 mei 1617 de eerste van een reeks verklaringen over de gebeurtenissen in Suriname af en legde de schuld van het conflict met de Indianen bij Stoffel Alberts en Claes de Vries. Deze twee hadden zonder reden een moord begaan op een Indiaanse vrouw in de ‘*bossage van de huijsen af*’.³⁶ Sommige latere verklaringen noemden Jeurriaan, die een neef van Stoffel Alberts was, zelf als één van de medeplichtigen.³⁷ Cornelis Jansz Scheur legde op verzoek van de compagnie een verklaring af

---

³⁴ ‘Ses maenden geleden, onbegrepen in den juisten tijt, comende in West Indien binnen de riviere van Marrawinij, is daer aen lant gevonden een huijsgen boven groen, berosten daerinne was tweehondert acht stucken letterhout welcke hout de schipper van sijn getuyge schip, genaemt Cotgen Claes van Edam, wilde van lant in d’ sijn schip doen laeden. ’T Gunt d’ voorzegde Coopman Willem Alberts weijgerde, seggen ’t hout te hoort ons nyet toe maer competeert de oude Compagnie. Ende is evenwel voorzegde schipper aen lant bij den wilden gevaeren brengende een van voorzegde hout buijten consent van den coopman, ’t scherp verbieden sijn volck ’t selve de coopman te seggen. Verclaerende voorts dat als voorzegde Willem Alberts aen lant van de wilden omgebracht sijnde, d’ voorzegde schipper naer de coopmans doot, opt scheepsvolck begeerde dat sij t voorzegde letterhout. (’t gunt de oude Compagnie naer verclaeringe van de coopman toebehoorde) vant lant ’t schip te brengen, sonder dat de maets oock nyet begeerden te doen, vermits zij verstaen hadden datter de oude Compagnie toequam. Waerover de schipper sulcx siende seijde aen de maets daer toe te bewegen wij moeten doch ballast hebben, welck t ick sal u twee ende twee een stuck hout schencken, sulcx doet zij scheepslujden opden voorzegde beloften, t hout van lant uijt t huijsken aen sloop brochten ende heeft hij getuyge selven ’t voorzegde hout getelt op tweehondert acht stux, wesende naer sijn gevoelen omtrent vijftien lasten.’ (SAA_5075_277/203) Zie ook Bijlage A 7.

³⁵ ‘Hij getuyge in Juni lestleden met ’t schip Sint Pieter gecomen is voor de voorzegde riviere Marrawinij, ende met den soeloep [sic] de riviere opvaerende bij de wilde ende vragende offer geen hout ofte ander coopmanschappen waeren, heeft van de selve wilde verstaen datter een partije hout geweest was daer Jan Dams ende Barent d’ Cuyper (dienaers vande producenten) gelegen hadden, maer dattet van Willemen volck designerende d’ Voorschreven Willem Alberts, coopman, gekocht was. Verclaerde mede dat naer de verclaeringe van de wilde d’ voorzegde Jan Adams, Barent Cuijper ende andere leggers van de producent doen doot waeren geweest, omtrent ses maenden.’ (SAA_5075_277/203)

³⁶ SAA_5075_271/301. Bens verklaarde dat de vermoorde Indiaanse vrouw een ‘sleeff of dienstbode’ van de compagnie was. (SAA_5075_278/438 1617 06 22) Zie ook Bijlage A 9.

³⁷ ‘Seer wel gekent heeft Stoffel Alberts broeder van Casper Alberts ende Jeuriaen sijn kousijn mitsgaders Claes de Fries [...] gesien ende onder vonden dat d voorzegde Stoffel Albertssen ende Jeuriaen sijn neff metten anderen goede compagnons wesende ende groote familjariteit gebrijckende aldaer te lande gesamentlijck ende elcx in besonder groot tiranie moetwille ende darterheit hebben bedreven soo wel

waarin hij stelde dat Stoffel Alberts in het dorp *Parmurbo* eerst een Indiaanse jongen had verwond en daarna een Indiaanse tolk had gedood. Cornelis noemde deze Indiaan Ballemaj en vermeldde dat hij door de Nederlanders 'Jan' genoemd werd. Misschien was het de 'Jan' die met schipper Geusebroeck in 1607 Amsterdam had bezocht. De acties van Stoffel Alberts leidden tot vergeldingen van Indianen waarbij Nederlandse zeelui en leggers gedood werden.³⁸

Deze notariële verklaringen wijzen op een ernstige verstoring van de handelsrelaties veroorzaakt door het gedrag van Stoffel Alberts en andere Nederlandse leggers. De vijandschap van de Indianen had blijkbaar tot schade geleid aan de handel van de compagnie. De verklaringen die in 1617 opgetekend werden over de gebeurtenissen in 1613 en 1614 waren waarschijnlijk bedoeld als materiaal in een proces om deze schade te verhalen.³⁹

De namen van een aantal leggers van de Guiaansche Compagnie worden gevonden op een anonieme en ongedateerde kaart in het Nationaal Archief die een weergave geeft van de positie van de leggers in het gebied tussen de Suriname en de Corantijn. De kaart bestrijkt het gebied van de Amazone tot de Corantijn rivieren. De kaart vermeldt behalve de namen van de leggers ook de namen van een aantal rivieren en een paar plaatsnamen. Op de kaart zijn grotere en kleinere huizen getekend, sommigen met de namen van leggers, maar bij veel plaatsen zijn geen namen aangegeven; dit zijn waarschijnlijk Indiaanse nederzettingen waar gehandeld werd. De eerder genoemde rivieren '*Arrowarij en Maijcarj*' zijn weergegeven. Vooral het gebied tussen de Marowijne en de Corantijn is gedetailleerd afgebeeld. De kaart laat zien dat er een goede kennis was van de waterwegen achter de kust. De locatie van de posten was stroomopwaarts in het

---

aende personen inde companies dienste wesende als aende indiaenen ende swarte menschen aldaer te lande woonende.' (SAA_5075_279/55 1617 07 21 Martijn Cornelis) Zie ook Bijlage A 9.

³⁸ Van Brakel publiceerde in 1914 een transcriptie van deze notariële aktes uit 1617 over het wangedrag van Albertsz. (Brakel 1914) 'Hoe waer is, dat hij getuyge met voors. schip Neptunis in den jaere XVI dertien, onbegrepen in den juisten tijt, gecomen is in West Indien in de revier van Surrenant, ende te lant gaende is aldaer op 't dorp Parmurbo van Marnimbo gecomen Stoffel Albertsz, legger van de compangie der producenten, ende alsdoen gesien, dat de voors. Stoffel Alberts zonder eenige redenen een roer, genaempt een snaphaen, in de hande nam, wel met haegel geladen sijnde, schittende daarmede een jonghman, die op een stoel sat ende nergens aff wiste, soo dapper, dat hij van de stoel sorte, welcke jongman, wesende een indiaen, de Compangie seer dienstich was met de Duytse natie te vertaelen tegens de indianen ende daeromme groote voordeel dede, hyer ende daer met d'selve te reysen ende goet te verhandelen, Hebbende oversulcx hij getuyge uyt mededogentheyte de voors. Indiaen verbonden ende over de vijftich hagels uyt sijn lichaem gehaelt; verclaerde voorts, dat de voors Stoffel Albertsz de matrosen, die met hem getuyge voeren, oprockende, dat zij met hem niet varen soude, gelijk hij oock opgerockent heeft gehad een swart indiaen, genaempt Ballemaj, die onder sijn getuyges volck geheeten werde Jan; 't selve te wege gebrocht hebbende ende met de swart aen 't landt in 't dorp comende, heeft de voors. Stoffel Albertz. den selven swart vermoort off dootgeslagen.' (SAA_5075_278/67v-68 1617 01 31) Zie ook Bijlage A 10.

³⁹ Uit de nadruk op Stoffel als broer van Casper zou opgemaakt kunnen worden dat deze laatste beoogd werd als doel voor een aanklacht, maar er zijn geen verdere 'insinuaties' aan zijn adres gevonden.

gebied achter de kust dat aangeduid werd als woongebied van Caraïben. Op de kaart zijn ankerplaatsen getekend, vaak bij de vestiging van een legger.⁴⁰

Bij de Commewijne rivier lag ‘Blackcherry’.⁴¹ De kaart vermeldt weinig plaatsnamen, maar bij de eerste bocht in de Suriname rivier is *Permurba* wel vermeld. Hoger op de Suriname rivier lag Stoffel. Bij Stoffel staat de naam *Maromba* die Jan Jacobsz Bens in zijn verklaring gebruikte. Hij verklaarde: ‘*te Marumba, een dag gaans van Garnabo, waren als kooplieden van de Compagnie, Stoffel Alberts (broer van Casper Alberts) en Jeuriaen zijn neef benefens Claes de Fries.*’⁴² Verder westelijk lag Martijn Cornelis bij de Para rivier, een zijarm van de Suriname. Wessel Loeff lag ver naar het westen bij de Maratakka rivier, ter hoogte van zijn positie is een ankerplaats in de Corantijn getekend.⁴³ Bij de Corantijn is de nederzetting van de andere compagnie afgebeeld met de naam Tielemans.⁴⁴ De namen van Vlieland en Barent Cuyper zijn niet op de kaart vermeld.⁴⁵ De kaart is waarschijnlijk getekend na 1614 omdat Wessel Loef dat jaar gecontracteerd werd.⁴⁶ Het is mogelijk dat de vervaardiging van de kaart verband houdt met het onderzoek naar de oorzaak van de dood van de handelaars op de Wilde Kust die waren omgebracht door Indianen, en naar de achtergrond van de verwoesting van de post aan de Corantijn door Spanjaarden.⁴⁷

De kaart vormt een bevestiging dat de handelsactiviteiten van Nederlanders in dit gebied van de kust van Guiana, die omstreeks 1605 begonnen, zich ontplooid hadden tot een uitgebreid netwerk van handelssteunpunten. Uit het verhaal van Willem Alberts valt op te maken dat de belangrijkste activiteiten van de Guiaansche Compagnie zich hadden verlegd van de Oiapoque naar de Marowijne, de Suriname en de Corantijn hoewel ook de kust boven Cabo do Norte een vaste bestemming bleef. Een opvallend aspect van de bedrijfsactiviteiten is dat het voor de compagnie commercieel interessant was om haar schepen direct tussen de Nederlanden en de Wilde Kust heen en weer te laten varen.

⁴⁰ NA_4.VEL_652. Zie Bijlage B 6.

⁴¹ Misschien was dit Garnabo.

⁴² SAA_5075_278/438 1617 06 22. Stoffel lag volgens Bens aan de Commewijne: ‘heeft hij getuijge tot Garnabo aende revier de Commewijne omtrent derde halff jaren gelegen om te handelen op welke revier tot Maromba, omtrent een dach gaens van Garnabo.’ (SAA_5075_278/438 1617 06 22)

⁴³ Zie hoofdstuk 2: 65 noot 31.

⁴⁴ Thielemans werd vermeld als participant in het octrooi van september 1612. (KHA A 13 VI-29 1612 09 08 51v-52v) Thielemans was blijkbaar degene die ter plekke optrad als zaakwaarnemer van de ‘nieuwe’ compagnie. Hij wordt in notariële aktes genoemd als commies op een schip dat naar Guiana voer. (SAA_5075_343/41v, 122/193v, 123/203v) Thielemans nam ook deel in de equipage van de *Witte Swaen* in 1616 samen met de Guiaansche Compagnie. (SAA_5075_134/223v-225)

⁴⁵ Barent de Cuyper en Vlieland werden in de verklaringen van Jacob Remmetsz en Bens als boosdoeners genoemd. (SAA_5075_199/160v)

⁴⁶ SAA_5075_198/17v contract met Wessel Loeff d.d. 1614 03 19.

⁴⁷ Het is mogelijk dat het verzoek om hulp van Indianen dat leidde tot de Spaanse expeditie in 1613 verband hield met het gedrag van de Nederlandse leggers.

Dirck Claes van Sanen en IJsbrant Dobbesz waren kooplieden die niet tot de Amsterdamse elite behoorden, maar wel goede relaties met deze elite onderhielden zodat ook zwaargewichten zoals Witsen soms optraden als bewindhebbers van de Guiaansche Compagnie. De compagnie opereerde als een wisselend verband van partners dat contracten met derden sloot voor specifieke projecten. De contracten met schippers en commiezen betroffen reizen die verrekend werden als de retourgoederen na terugkomst verkocht waren. De contracten met kooplieden waren enerzijds overeenkomsten tot een dienstbetrekking met een gespecificeerd loon, anderzijds was er een commerciële overeenkomst op basis van een cargasoen dat, soms onder borgstelling, uitgegeven werd en waarvan de verrekening ook na verkoop van de retourgoederen plaatsvond.⁴⁸ Sanen en Dobbesz waren gespecialiseerd in de handel op Guiana. De handel was blijkbaar winstgevend genoeg om andere investeerders aan te trekken zoals Casper Alberts. De oprichting van een tweede Amsterdamse compagnie die zich op Guiana richtte is een andere aanwijzing dat de handel met Indianen in deze periode winstgevend was.

De fricties met Indianen als gevolg van wangedrag van sommige leggers, leidden omstreeks 1615 tot het opheffen van de handelsposten van de Guiaansche Compagnie in Suriname. Het Amsterdamse Stadsarchief bevat geen aktes over de activiteiten van de compagnie en haar activiteiten in dit gebied uit de periode na 1617. Individuele bewindhebbers waren wel actief op andere terreinen, maar niet meer met equipages naar de Wilde Kust.⁴⁹

Vreemt verhael van Lourens Lourensz Zeeuw⁵⁰

De tweede Nederlandse bron over handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in Amazonia is van geheel andere aard dan de hierboven geciteerde vermeldingen over de Guiaansche Compagnie. Het enige Nederlandse reisverslag over deze periode is het *Vreemt verhael van Lourens Lourensz. Zeeuw* dat Nicolaes Wassenaer in 1627 publiceerde. Waarschijnlijk is deze publicatie gebaseerd op een verslag uit het archief van de Amsterdamse Kamer van de WIC waar Lourens in 1626 zijn verhaal deed. Dit archief is helaas verloren gegaan waardoor geen verdere informatie beschikbaar is. Het verhaal van Lourens is vooral een contemporain reisverslag en wordt gekenmerkt door een grote hoeveelheid informatie die de moderne lezer onwaarschijnlijk

---

⁴⁸ De zakelijke relaties in de overeenkomsten werden vooral door civiel recht geregeld, vaak stonden contractanten persoonlijk borg. Bij een vermeende schending van de overeenkomst werd eerst een notariële 'insinuatie' gedaan, pas daarna werd een gerechtelijke procedure begonnen.

⁴⁹ IJsbrant Dobbesz richtte zich na 1617 op de Noordvaart, er zijn verschillende vermeldingen van zijn activiteiten in het SAA.

⁵⁰ Wassenaer 1627 in Kempens en Rutgers 2005: 38-41; Voorhoeve en Lichtveld 1980: 15-25. Zie Bijlage A 13 voor de tekst.

zal voorkomen. Toch is het verslag belangrijk omdat het de enige Nederlandse bron is met uitvoerige informatie over de relaties tussen Nederlanders en Indianen in deze periode.

Lourens vertelde dat hij in het voorjaar van 1618 vanuit Vlissingen uitvoer met een klein scheepje van twaalf lasten dat het *Duyffen* heette en uitgerust was door de reder Jan Tijesz. De schipper was Claes de Nayer en de bemanning telde twintig koppen. Het schip was: ‘*Ghedeestineert om te loopen na de Amazones*’, maar liep noordelijk van de Cabo do Norte voor de kust van het huidige Amapá aan land.⁵¹ Daar werd het schip getroffen door de *pororoca*, een grote golf die in dit gebied optreedt bij de wisseling van de getijden.⁵² Het grootste gedeelte van de bemanning wist een eiland te bereiken, maar toen er na enige dagen een van de zeelieden door de anderen werd gedood en opgegeten, besloot Lourens samen met enige anderen naar het vasteland te zwemmen. Uiteindelijk bleef Lourens met twee metgezellen over.⁵³

Deze drie werden door Indianen gevonden en meegenomen. Lourens noemde deze Indianen de ‘*Arocouros*’. Deze Indianen woonden in een gebied dat Lourens het ‘verdronken land’ noemde. Hun nederzetting lag bij de rivier de Cacipore. Hun woonplaats telde volgens Lourens wel 1.000 grote huizen waarin per huis wel 500 mensen woonden. Dit volk veranderde elke twee maanden van woonplaats. ‘*En ’t was het gevoelen van dito Lourens, dat sy wel de sterckste waren, alsoo andere haer vreesden, en van haer in d’Oorloghe of d’alghemeyne optreck, die om de twee maenden gheschiede, wechliepen; blyckende niet alleenlijck aen de Maysers, maer oock aen de Guajaporckers, Yaejers, Arowackers.*’ De *Arocouro* aten vooral vis en Lourens vertelde dat hij en de andere twee Nederlanders als slaven van de Indianen tewerkgesteld werden bij de visvangst. De twee andere Nederlanders stierven na drie jaar aan de buikloop. De *Arocouros* waren volgens Lourens menseneters en aten gevangenen op. Na vijf jaar werd Lourens meegenomen op een krijgstoct tegen de ‘*Natie sonder Hoofden*’. Een belangrijk gedeelte van het verslag is gewijd aan deze krijgstoct en aan de beschrijving van ‘het monster zonder hoofd’ dat gevangen werd.⁵⁴

⁵¹ De tekst vermeldt: ‘*cours na de Amazones gheset zijnde, verviel lagher besuyden en quam in Clappopour.*’ De Clappepour wordt op NA_4.VEL_2153 weergegeven onder de Cacipore, dus benoorden de Amazone. Zie Bijlage B 7.

⁵² ‘*Daerop komt de Baar opwaerts, acht of neghen voeten hoogh; werpt het Schip om, en [zij] verlooren daer acht Mans; de rest begaven haer op een Eylant.*’ Dit gebied is tegenwoordig een gewilde bestemming voor surfers die de *pororoca* gebruiken om te surfen.

⁵³ ‘*Als sy drie daghen allegader sonder eten en drincken byeen waren gheweest, bestonden sy te hongheren; gheen spijs voor handen siende, begon d’een op d’ander te letten, en wierter een van allen aenghetast en geslachtet om de rest te voeden.*’ Het verhaal van Lourens begint dus met een vermelding over Nederlands kannibalisme!

⁵⁴ Mensen zonder hoofden waren een geliefd onderwerp in de contemporaine literatuur over Amerika, ook Hondius vermeldde op zijn kaart van 1598 dergelijke mensen. Zie ook Whitehead 1997: 91-101. Zie ook de tekst boven het nawoord: 248.

De Indianen onderhielden blijkbaar contacten met andere Europeanen die de kusten aandeden, want Lourens schreef dat zijn hoop op verlossing daarop gericht was. In het jaar 1625 werden *'dese Arocores van de Guajapocers ter feeste ghenodicht'*. Op dit feest ontmoetten zij *'Zeeuwen, die onder die Natie handelden'*. Blijkbaar vroegen de Zeeuwen naar de situatie van het land en haar bewoners. Toen de Arocouro over de natie zonder hoofden vertelden wilden de Zeeuwen dit niet geloven. De Indianen riepen toen Lourens aan als getuige. *'twelck sy evenwel wilden confirmeren met de ghetuychghnisse van een Flamenco, die wel 'neghentich maenden by haer gheleeft hadde.'* De Zeeuwse handelaars kochten daarop Lourens vrij tegen betaling van een musket en enige bijlen.⁵⁵ Uit het verslag valt op te maken dat de handelaars drie dagen met een kano reisden om bij de verblijfplaats van Lourens te komen, maar in één dag terugvoeren naar hun schip. Dit was een klein vaartuig, een sloep of een jacht, met als schipper *'Leyn in de Balans'*. Het vaartuig hoorde bij het schip van Samuel Lucas die voor de WIC uit Zeeland was afgevaren.

Lourens kwam in 1626 terug in Zeeland.⁵⁶ Familie trof hij daar niet meer aan en daarom trok hij naar zijn zuster die in Medemblik woonde. In november 1626 monsterde hij aan op een schip naar de Middellandse Zee en toen dit schip voor Amsterdam lag werd hij uitgenodigd door de bewindhebbers van de Kamer van de WIC aldaar om zijn verhaal te doen. Lourens vertelde de vergadering dat er in dat land *'Cattoen, Letterhout en andere Waren'* te halen was en dat hij de weg kon wijzen naar de verblijfplaats van de *'natie zonder hoofden'*. Lourens vermeldde nog dat de meeste burenen van de Arocouros ook kannibalen waren. *'Ontrent haer vindt men meest al mensch-eter, als de Lanckhayren, Arowackers en Kianen.'* Daarna verstreekte hij interessante informatie over de Yao. *'De Yajes hebbender een afgrijsen af, alsoo het halve Duytschen zijn. De Capiteyn aldaer heeft een schoon Dochterken, by een Nederlander, van sijn Vrouwe gehouden, dat t'eenemaal in zeeden, fatsoen en alles de Zeeuwen ghelijckt.'*

Lourens stelde in zijn verslag dat de Amazones niet ver van de Arocouros woonden.⁵⁷ Hij besloot zijn verslag met de opmerking: *'Indien die binnenlanden versocht mochten werden, men soude veel dinghen, voor ons onbekent, te weeten comen, die nu voor onghelooflijck ghehouden werden en by een yder bespot sijn.'* Het verhaal van Lourens bevat allerlei informatie die veel

⁵⁵ *'Dese Zeeuwen, sulcx vernemende, waren terstont begeerich om dien te lossen, die soo lange tijt onder de Wilde menschen gheleeft hadde. Vraghen terstont of hy te lossen was, daerin sy haer ghewillich thoondeden, als haer een oude Musquet en een Bijl of twee ghegheven wiert.'*

⁵⁶ *'doens de Vloot van de Admiraal Boudewijn Hendricxsz. inquam.'* Voor een verslag van de reis van Boudewijn Hendricxsz zie De Laet. (De Laet 1931).

⁵⁷ *'Niet verre van daer zijn mede Vrouwen die alleen huys houden; sijn fel int schieten, en groote meenichten comen sy tegens d' Arocouros uyt en verdrijven haer als sy haer aentasten, soo dat sy naer laten de Vrouwen langher te bestrijden.'*

moderne lezers als fantasie zullen afdoen. Toch is het waarschijnlijk dat het verslag van Lourens gebaseerd is op zijn eigen ervaringen. In een later verslag van 1623 wordt melding gemaakt van een Zeeuws schip dat voor de kust van Amapá door de *pororoça* was getroffen en daardoor verloren ging.⁵⁸ Op een anonieme kaart van de Amazone-delta in het Nationaal Archief is tegenover het eiland van Marajó de vermelding te lezen dat daar een sloep van Samuel Lucas was vergaan.⁵⁹ Het verslag is een bevestiging van het bestaan van handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen op de kust van het tegenwoordige Amapá. Het is ook een van de weinige documenten die informatie verschaffen over de vaart van de Zeeuwen op dit gebied in deze periode.

Handelsplaatsen 1600-1620

Het anonieme citaat aan het begin van dit hoofdstuk noemde *punto della Rae*, punto de Araya als het begin van Guiana. De Nederlandse zoutvaart op Araya was al vanaf het eind van de zestiende eeuw een bron van zorg voor de koloniale bestuurders aan het Spaanse hof. In het begin van de zeventiende eeuw begonnen nieuw benoemde bestuurders in het Caraïbisch gebied met de uitvoering van een politiek die gericht was op het tegengaan van de handel van de bewoners van Spaanse koloniën met de Franse, Engelse en Nederlandse schippers.

De troonsbestijging in 1603 van de katholieke Jacobus I bracht Engeland en Spanje nader tot elkaar. Koning Jacobus I brak met het beleid van zijn voorganger Elisabeth I en zocht toenadering tot Spanje. Raleigh was een van de slachtoffers van deze politiek en werd onthoofd na zijn mislukte tocht naar Guiana in 1617. Ook andere Engelsen die op Guiana handelden werden het slachtoffer van het nieuwe politieke klimaat waar aanvallen op Spaanse koloniale vestigingen vanuit Engeland niet langer getolereerd werden.⁶⁰

Een belangrijk effect van deze ontwikkeling was dat de Nederlandse pandsteden, met name Vlissingen, steeds vaker gebruikt werden voor Engelse ondernemingen naar Spaans Amerika die vanuit Engelse havens problemen zouden kunnen opleveren. In 1609 veranderde ook de verhouding tussen de Nederlandse Republiek en Spanje door het sluiten van een bestand tussen de beide naties. Dit bestand duurde tot 1621 en werd bekend als het Twaalfjarig Bestand. Door deze overeenkomst werden Nederlandse inbreuken op de Spaanse handelspositie in Amerika illegaal. Dit is waarschijnlijk mede een van de redenen waarom er relatief weinig

---

⁵⁸ Forest 1916: 235-236.

⁵⁹ NA_4.VEL_685: 8 'is een Indiaens dorp al waer Samuel Lucas over 12 jaer sijn schaloupe verloor.'

⁶⁰ Lorimer geeft voorbeelden van handelaars die in Engeland vervolgd werden voor handel in tabak bij Trinidad en de Orinoco. Lorimer merkte wel op dat sommige Engelse autoriteiten het niet eens waren met het nieuwe beleid en overtreders beschermden. (Lorimer 1978: 144-146)

Nederlandse bronnen beschikbaar zijn over de activiteiten van Nederlanders op de kusten van Guiana in deze periode.⁶¹

De Spaanse maatregelen tegen de handel met Noord-Europeanen leidden in het begin van de zeventiende eeuw tot veranderingen in de handelsstromen. In 1605 werd een aantal Nederlandse zoutvaarders bij Araya door een Spaanse oorlogsvloot verrast. Daniël de Moucheron, een zoon van Pieter de Moucheron, de broer van Balthasar, werd door de Spanjaarden bij de zoutpan opgehangen.⁶² De zoutvaart op Araya verminderde sterk nadat de Iberische havens door het afgesloten bestand in 1609 weer toegankelijk werden voor Nederlandse schepen. De Spaanse maatregelen waren echter niet alleen tegen de zoutvaart gericht, maar tegen alle vormen van ongeoorloofde handel, de contrabande. De explosieve groei van het tabaksgebruik in Europa had tot een uitgebreide sluikehandel in dit product geleid. Om deze handel tegen te gaan probeerden de Spaanse autoriteiten de teelt van tabak te verbieden. Om dit verbod te handhaven werden op sommige plaatsen de bewoners van afgelegen nederzettingen gedwongen verplaatst.⁶³

Ook langs de kust van Venezuela werd de tabaksteelt bestreden. De ban op tabakscultuur in de regio van Margarita en Cumaná, in 1606 afgekondigd voor de periode van tien jaar, was een belangrijke stimulans voor de tabaksaanplant op Trinidad en bij de Orinoco. Daarnaast werd Trinidad een markt voor de Spaanse tabaksproducenten van Cumaná tot Caracas. Onder de Spaanse gouverneur Fernando de Berrio ontstond in het begin van de zeventiende eeuw een levendige handel. Trinidad en de Orinoco werden belangrijke bestemmingen voor de Nederlandse koopvaardij.⁶⁴

In 1612 werd Fernando de Berrio afgezet en in 1613 werd een ban op de teelt van tabak afgekondigd wat tot een vermindering van de Nederlandse vaart leidde. Vanaf 1612 werd de handel vaak gevoerd door Portugese slavenhandelaren die voor Engelse en Nederlandse handelssyndicaten voeren. Zij verscheepten de in Trinidad ingekochte tabak direct naar Engeland en Nederland.⁶⁵ Vanaf 1612 werden Trinidad en de Orinoco-delta wel aangedaan door Nederlandse schippers maar werden de risico's van gewelddadige acties van de Spaanse

---

⁶¹ Zie ook Goslinga over de Nederlandse activiteiten op de Zuid-Amerikaanse kusten tijdens het bestand met Spanje, er was veel verzet in de Republiek tegen het bestand met Spanje. (Goslinga 1971: 73-85)

⁶² Goslinga 1971: 123-124; 127.

⁶³ Op het eiland Hispaniola leidde deze Spaanse politiek tot een dermate grote ontvolking dat het westelijk gedeelte van dit eiland door Fransen werd gekoloniseerd onder de naam Haïti. (Andrews 1978: 121-123)

⁶⁴ Lorimer 1978.

⁶⁵ Boomert 2002: 99. Andrews 1978: 229-230; Klooster 1998: 28; Lorimer 1989: 153-155.

autoriteiten steeds groter en verhardden de verhoudingen.⁶⁶ In 1613 werden Spanjaarden op Trinidad aangevallen door Nederlandse ‘piraten’ ondersteund door Caraïbische Indianen in *pirogues*, misschien als vergelding voor het verwoesten van een Nederlandse nederzetting bij de Corantijne rivier door Spanjaarden in hetzelfde jaar.⁶⁷

De Spaanse activiteiten leidden tot een sterke reductie van de Indiaanse bevolking op het eiland. In 1593 schatte Antonio de Berrio de Indiaanse bevolking van Trinidad op 35.000. In 1612 was deze geslonken tot 4.000 personen. Handel in Indiaanse slaven was één van de oorzaken. Fernando de Berrio verkocht in 1605 Indianen uit Trinidad als slaven voor de parelvisserij bij Margarita. De vraag naar arbeid leidde tot de invoer van Afrikaanse slaven waarbij ook Nederlanders betrokken waren. In 1606 werd melding gemaakt van de verkoop van Afrikaanse slaven aan Fernando de Berrio door een Nederlandse handelaar Isaac Du Verne genaamd. Alhoewel er waarschijnlijk ook Indianen bij de Nederlandse handel op Trinidad en de Orinoco betrokken waren; lag de nadruk op handelsrelaties met Spaanse kolonisten. De handel van Nederlanders met Indianen op het eiland van Trinidad bleef waarschijnlijk beperkt tot incidentele contacten, vooral op de zuidkust van het eiland.⁶⁸

Het werd tussen 1600 en 1620 gebruikelijk dat schepen van Nederland eerst naar Araya zeilden om een lading zout in te nemen alvorens verdere handel in de Caraïbische zee te ondernemen; dit blijkt onder andere uit het bevrachtingscontract van het schip de *Wassende Maen*, dat in 1605 werd uitgestuurd werd om achter de schepen van Du Verne aan te gaan.⁶⁹ Na 1650 zijn er regelmatig vermeldingen van verkeer naar de Wilde Kust vanuit het westen waarbij vaak zout verhandeld werd. Het is mogelijk dat sommige schepen die zout haalden bij Araya daarna doorvoeren naar de kust van Guiana om zout met Indianen te verhandelen, zoals in hoofdstuk 1 werd opgemerkt; maar daar zijn in deze periode geen vermeldingen van gevonden.⁷⁰ De meeste schepen die langs de Wilde Kust voeren volgden de route die eerder door de expeditie van Cabeliau gevolgd was. Het scheepvaartverkeer naar de Wilde Kust liep in de periode 1600-1620 van oost naar west en Trinidad en de Orinoco waren het eindstation van de route langs de kust van Guiana. De handel in deze regio was echter, zoals eerder gesteld, in de eerste plaats op

---

⁶⁶ Delbecque ‘insinueerde’ schipper Bens van de *Hagedisch* dat hij gewaarschuwd was om niet op Trinidad te handelen als het gevaarlijk was; Bens had dat toch gedaan en was daarom zelf verantwoordelijk voor de consequenties. (SAA_5075_375/344 1612 07 16)

⁶⁷ Pirogues zijn grote zeewaardige kano’s die soms wel een bemanning van 50 koppen hadden. Voor de referentie van de aanvallen op Trinidad (Lorimer 1978: 147; Blue Book 1896; Whitehead 1988: 85-86).

⁶⁸ Boomert 2002: 91; 94-96. De Laet vermeldde als bewoners Yao, Arawak, Salvaio en bij de Spaanse nederzetting Carinepagotes. (De Laet 1625: 489-490)

⁶⁹ SAA_5075_102/90v-93 1605 09 24.

⁷⁰ Williams 2003: 343.

Spaanse kolonisten gericht en niet op Indianen. De plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden lagen vooral oostelijk van de Orinoco-delta.

Sommige historici hebben gesteld dat de eerste Nederlandse vestigingen in dit gebied vooral in westelijk Guiana waren begonnen.⁷¹ Op gezag van Edmundson, die als bron het verslag van Scott uit 1669 gebruikte, wordt 1616 als het jaar genoemd waarin een Zeeuwse expeditie een eilandje tussen de Essequibo en Mazaruni rivieren aandeed. Daar werd een fort, dat waarschijnlijk door Portugezen gebouwd was, het centrum van een Nederlandse nederzetting die meestal fort Kykoveral genoemd wordt. De Essequibo lag binnen het bereik van Spaanse expedities zoals gedocumenteerd werd in het verslag van Ley waaruit in hoofdstuk 1 werd geciteerd.⁷² De ligging van Kykoveral ver achter van de kust bood een goede verdediging tegen een Spaanse aanval. Elke aanvalsmacht moest langs de Indiaanse dorpen verder stroomafwaarts, waardoor er ruim tijd was om alarm te geven. Er zijn echter geen verdere bronnen gevonden die informatie verschaffen over de Nederlandse handelsrelaties tussen 1600 en 1620 met Indianen in westelijk Guiana, zodat dit onderwerp pas in het volgende hoofdstuk besproken kan worden.⁷³

De beschikbare bronnen, zoals de eerder geciteerde vermeldingen over de Guiaansche Compagnie, wijzen op oostelijk Guiana als de belangrijkste bestemming voor de Nederlandse vaart in de periode direct na de verkenning door Cabeliau. De eerste activiteiten van de Guiaansche Compagnie waren op het gebied tussen Cayenne en de Oiapoque gericht. Ook buitenlandse bronnen, zoals Spaanse rapporten, de verslagen van Leigh, Harcourt en het eerder geciteerde verslag van Wilson, maakten melding van Nederlandse schepen die bij de Oiapoque handelden met Indianen en Europese kolonisten.⁷⁴

De Oiapoque was aanvankelijk de belangrijkste bestemming voor Nederlandse en Engelse expedities. Het is niet duidelijk waarom er geen pogingen tot het vestigen van nederzettingen ondernomen werden bij Cayenne. Wel werd Cayenne door vrijwel alle passerende

---

⁷¹ Hartsinck stelde zonder duidelijke bronnen te geven dat een Nederlandse post in 1596 door Spanjaarden werd vernietigd. Edmundson nam deze informatie over. (Edmundson 1901: 659; Goslinga 1971: 413; 579) Netscher bestreed de lezing van Hartsinck en Edmundson. (Netscher 1888: 39-43)

⁷² In 1620 doken twee Engelse schepen bij de Orinoco-delta op die tevergeefs tabak vroegen als losgeld voor Spanjaarden die ze bij de Essequibo gevangen hadden genomen. (Lorimer 1978: 149)

⁷³ Voor Nederlandse historici die de vestiging in 1616 plaatsten (Goslinga 1971: 413; Roos 1992: 11-12). Grol noemde in de periode 1590-1620 geen Nederlandse vestiging bij de Essequibo. (Grol 1942: 17) In 1616 werden de Engelse pandsteden Vlissingen, Rammekens en Brielle door Van Oldenbarnevelt vrijgekocht wat tot opheffing van de Engelse garnizoenen leidde en waardoor er volk voor koloniale ondernemingen beschikbaar was.

⁷⁴ Leigh en Wilson vermeldden verschillende Nederlandse schepen tussen 1604 en 1607. (Hakluyt 1906: 320; 343; 346) Harcourt gaf als voorbeeld een Nederlander, 'Mr Henry Hovenaer', die in 1610 een reis had gemaakt naar de Oiapoque in Guiana en die later in Londen woonde in Thames street 'neere unto Cole harbour'. (Harris 1928: 106)

schepen aangedaan. Ook door Nederlanders: Nederlandse toponiemen voor de gevaarlijke klippen in zee bij het eiland van Cayenne op contemporaine kaarten zijn stille getuigen van deze vaart. Cayenne en de Oiapoque waren in de periode van 1600 tot 1620 het belangrijkste maritieme *rendez-vous* op de kust van Guiana.⁷⁵

Vanaf 1610 werd het gebied tussen de Marowijne en de Corantijn het belangrijkste werkterrein voor de Guiaansche Compagnie. Deze verschuiving naar het westen laat zich niet duidelijk verklaren uit de beschikbare bronnen. Het is mogelijk dat de Engelse aandacht voor het gebied bij de Oiapoque van invloed is geweest op het verschuiven van de Nederlandse handelssteunpunten naar het westen. De expeditie van Harcourt in 1609 had duidelijke territoriale aspiraties die mogelijk tot conflicten met de Nederlandse leggers geleid hebben. Noch in Nederlandse, noch in Engelse bronnen zijn daar echter vermeldingen over te vinden. Harcourt beschreef hoe verschillende Nederlanders goed hadden verdiend aan reizen naar de Oiapoque.⁷⁶ Ook de Fransen interesseerden zich voor de Oiapoque en Cayenne, in 1604 bezocht een Franse expeditie deze plaatsen. De voornaamste aandacht van de Fransen lag echter verder oostelijk; dit zal hieronder beschreven worden.

De conflicten tussen Indianen en Nederlandse leggers in Suriname tussen 1612 en 1617 leidden waarschijnlijk tot het beëindigen van de handelsactiviteiten van de Guiaansche Compagnie, maar niet tot het beëindigen van alle handelsrelaties van Nederlandse schippers en Indianen. Hoewel er geen verdere vermeldingen van Nederlandse handelssteunpunten in dit gebied zijn, verschijnen er ook na 1620 berichten over Nederlandse schepen die handel dreven tussen de Marowijne en de Corantijn. De Nederlandse handelsrelaties met Indianen op de kust van Guiana tussen 1600 en 1620 ontwikkelden zich echter niet alleen in westelijke, maar ook in oostelijke richting.⁷⁷

Het citaat bij de inleiding van dit hoofdstuk laat zien dat de Portugese nederzettingen ver van Guiana verwijderd waren. Aan het eind van de zestiende eeuw hadden Portugezen vanuit Pernambuco hun invloedssfeer naar het noorden uitgebreid en de Fransen verdreven uit de tegenwoordige Braziliaanse staten Paraíba en Rio Grande do Norte. In hoofdstuk 1 werd bericht dat de noordelijke kust van Brazilië vanaf het eind van de zestiende eeuw door Fransen bezocht werd en dat er bij het gebergte van Ibiapaba een nederzetting gesticht was. In het begin van de

⁷⁵ Zie Bijlage B 9 voor de toponiemen. 'Wiapoco, the onely Rendevous for shippes that trade upon that Coaste.' (Harris 1928: 115) Het is mogelijk dat de 'migranten' zoals Yao, Shebayo en Arawak bij de Oiapoque de Europeanen aantrokken omdat deze streek minder geschikt voor bewoning was. De Kalina bij Cayenne beheersten een streek die veel vruchtbaarder was en hielden Europeanen op grotere afstand.

⁷⁶ Harcourt noemde Hovenaer en Lull. (Harris 1928: 106, 121)

⁷⁷ Zie voor deze vaart ff hoofdstuk 3: 104; 111; 117-118.

zeventiende eeuw werd deze nederzetting door een Portugese expeditie verwoest, maar Franse handelaars bleven verder westelijk langs de kust actief.⁷⁸

De eerder genoemde Franse expeditie die in 1604 Cayenne bezocht, was een verkenning die leidde tot de stichting van een grote Franse nederzetting op het eiland van Maranhão in het jaar 1611. Deze nederzetting werd in 1614 aangevallen door een Portugese expeditie en werd in 1615 definitief veroverd.⁷⁹ Deze actie was het antwoord van het Spaanse hof op de toenemende activiteiten van Noord-Europeanen in de Amazone-delta. São Luís, de voormalige Franse nederzetting, werd het bestuurscentrum van waaruit het Portugese gezag verder uitgebreid werd in de richting van de Amazone-delta. In het jaar 1616 werd het fort *Presepio* gesticht op de oostelijke oever van de Amazone waar nu de Braziliaanse stad Belém ligt. Op aanwijzingen van een daar aangetroffen Fransman werd een ‘Vlaming’ gevangen die informatie verstrekke over Nederlandse forten verder westelijk.⁸⁰ Berredo vermeldde dat de Portugezen begin augustus 1616 hoorden dat een Nederlands schip 40 mijl verder met de Indianen handelde. Pedro Texeira en Gaspar de Freitas ondernamen een actie waarbij het Nederlandse schip in brand werd gestoken, slechts een scheepsjongen werd gered.⁸¹

Hieruit kan worden opgemaakt dat Nederlandse schepen en handelaars actief waren op de noordelijke kust van Brazilië. De Nederlandse bronnen voor deze activiteiten zijn echter minimaal.⁸² In 1600 voer de schipper Jan Bautista Sijens van Texel naar de noordkust van Brazilië met als gids een Fransman die daar onder de Indianen had geleefd. In het jaar 1610 bezocht een Nederlands schip uit Amsterdam het gebied rond het eiland van Maranhão. In het verslag van schipper Hendrick Hendricksz Cop is te lezen hoe daar contact met verschillende Fransen werden gelegd. Deze Fransen handelden met Indianen en hadden volgens het verslag ook twee goudmijnen ontdekt. Het verslag beschrijft hoe de Amazone rivier langs binnenwateren bereikt kon worden. Ook werd contact gemaakt met opvarenden van een schip uit Rotterdam dat daar in de buurt handelde.⁸³ Dit zijn de enige beschikbare Nederlandse bronnen voor de activiteiten van Nederlanders in de oostelijke Amazone-delta in deze periode.

⁷⁸ Zie hoofdstuk 1: 33 noot 44.

⁷⁹ Moreno 2001; Evreux 1864; Abbeville 1614, 1623.

⁸⁰ Lorimer 1989: 171. Andres Pereira vermeldde dat uit het verhoor bleek dat er kortgeleden drie Nederlandse schepen waren vertrokken.

⁸¹ Berredo: 118-119. Misschien betrof het hier het verlies van de boot van Samuel Lucas dat op de kaart NA_4.VEL_685 werd vermeld. Zie hoofdstuk 2: 72 noot 59 over Lucas.

⁸² De expeditie van Paulus van Caerden, die in 1604 Bahia en Pernambuco aandeed, wordt soms genoemd als een eerste Nederlandse poging tot het vestigen van een nederzetting. IJzerman wees erop dat de vermelding die Van Meteren deed over een lading bouwmaterialen op de vloot niet in de bronnen terug te vinden was en daarom waarschijnlijk onjuist was aangezien het hier vooral een strooptocht betrof en er ook geen overtollige bemanning werd meeegenomen. (IJzerman 1918: 174)

⁸³ Bondam 1907.

De ongedateerde vermeldingen die De Laet in 1625 maakte van de Zeeuwse forten *Nassau* en *Orange*, die bij de monding van de Xingú gesitueerd worden, hebben tot veel speculaties geleid over de activiteiten van Nederlanders in de centrale Amazone-delta. Edmundson dateerde de forten vóór 1600.⁸⁴ Lorimer dateerde de bouw van de forten in de periode 1600-1615.⁸⁵ Het is namelijk onwaarschijnlijk dat de Nederlanders al vóór de eerste Engelse verkenning zo ver stroomopwaarts doorgedrongen waren.⁸⁶ De beschikbare bronnen wijzen op een geleidelijke expansie naar het zuiden vanaf de Oiapoque, die ook als basis voor de contemporaine Engelse verkenningen diende. Uit het verslag van Lourens Lourensz kan opgemaakt worden dat de Nederlanders wel handelden op de kust tussen de Oiapoque en de Cabo do Norte, maar dat de activiteiten van de Guiaansche Compagnie niet tot permanente vestigingen leidden, waarschijnlijk omdat dit gebied erg moerassig was.

De hertog van Lerma schreef in 1615 een rapport met de informatie dat een anonieme Nederlandse informant gemeld had dat Pieter Lodewijcxsz en zijn zoon Pieter Pietersz Alost rapport aan de Staten-Generaal hadden uitgebracht van hun verkenning van de Amazone in 1614 en met de Zeeuwse koopman Moor een nieuwe onderneming voorbereidden. De Nederlanders hadden huizen bij de Oiapoque gebouwd en waren teruggekeerd met een rijke lading tabak en orleaan. Het rapport maakte melding van een Nederlandse kaart waar de plaatsen van Nederlandse vestigingen waren opgetekend.⁸⁷

---

⁸⁴ De datering die Hartsinck gaf, zonder verdere bronnen te vermelden, heeft een rol gespeeld bij de algemene acceptatie van de stichtingsdatum van deze forten. (Hartsinck 1770: 206-207; Edmundson 1903: 642; Goslinga 1971: 76) De Laet gaf geen datering: 'Onse Nederlanders hebben eenighe jaren herwaerts dese groote reviere beginnen te frequenteren/ ende die van Vlissingen hebben op deselve twee fortjens ende woonplaetsen gheleght van welck het eene ghenaeamt Nassau is ghelegghen op Coyminne, welck ghelijck een Eylandt is/ achthien oft twintigh mijlen langh/ maer smal/ ende ghelijck met een kreecke van 't vast landt af-ghescheyden ende wert ghereeckent by de tachtentich mijlen de rievier op te wesen. Het ander ghenaeamt Oragnien, leght seven mijlen neder-waerts.' (De Laet 1625: 463)

⁸⁵ Lorimer 1989: 51-56.

⁸⁶ In het Portugese verslag van het verhoor van de Vlaamse factor in 1615 werden de Nederlandse vestigingen beschreven als twee houten forten met 250 tot 300 man. Ze hadden twee suikermolens en laadden hun schepen met suiker en dat wat het land verder bood. Lorimer concludeerde dat het hier de forten 'Materou' en 'Gormoarou' bij 'Cogemine' aan de monding van de rivier de Xingú betrof, omdat de Portugezen de term 'Cabo do Norte' gebruikten voor het gehele gebied van het Noorderkanaal. Deze lezing kan bestreden worden. De vestigingen op de westelijke oever waren immers al bekend bij de Portugezen zoals uit het verslag van Pereira blijkt, waarom zouden er dan andere vestigingen dan die op de westoever bedoeld worden? Bovendien waren er veel minder mensen in de forten toen ze in 1623 door Portugese troepen veroverd werden. Het verslag van Cochado meldde veertien man in Materou en achtentwintig man in Gormoraou. Misschien is het een aanwijzing dat de forten bij de Xingú in 1616 nog niet bestonden. (Lorimer 1989:53)

⁸⁷ Pieter Lodewijcxsz en Pieter Pietersz hadden vanuit de Oiapoque voor april 1615 een tocht 100 mijl stroomopwaarts over de Amazone gemaakt. (Goslinga 1971: 80; Lorimer 1989: 158-159) Lorimer veronderstelde dat de Nederlandse forten bij de Xingú misschien het resultaat van de expeditie van Lodewijcxsz waren. (Lorimer 1989: 53)

Edmundson vermeldde dat een expeditie van Pieter Adriaensz uit Zeeland met het schip de *Gouden Haen* in 1616 een groep van 130 meest Engelse kolonisten uit Vlissingen en Rammekens, van wie sommigen met gezinnen, achterliet in de buurt van de samenvloeiing van de rivier *Ginipape* met de Amazone. Ze onderhielden goede relaties met hun Indiaanse burens de *Supanes*. De *Supanes* hielpen de kolonisten met het planten van tabak en orleaan. Het schip de *Gouden Haen* uit Vlissingen vertrok na vier maanden. Het schip kwam het jaar daarna terug en zeilde naar Nederland met een rijke lading tabak, orleaan en letterhout. De lading bracht 60.000 pond sterling op.⁸⁸ De *Ginipape* wordt tegenwoordig de rivier Paru genoemd, Lorimer plaatste de vestiging bij de samenvloeiing van de Paru met de Amazone.⁸⁹ In een Portugees verslag van Andres Pereira over de situatie in de Amazone-delta uit 1616 werd ook melding gemaakt van de bouw van een Nederlands fort ver stroomopwaarts, misschien was het de expeditie van de hierboven genoemde Pieter Adriaensz.⁹⁰

Een belangrijk probleem bij het beschrijven van deze Nederlandse activiteiten is wederom de schaarste aan bronnen. De belangrijkste contemporaine historische bronnen bestaan uit Portugese verslagen die vanaf 1615 gemaakt werden, en uit verspreide vermeldingen in Engelse bronnen. De Portugese kennis was in deze periode echter nog zeer beperkt en vooral gebaseerd op informatie van bevriende Indianen. Verdere verkenningen van Portugese kant werden belemmerd door het ontstaan van een algemene opstand van de Tupinambá en Nhengaiba Indianen tegen de Portugese aanwezigheid in dit gebied.⁹¹ Tussen 1618 en 1621 kon de Portugese vestiging in Belém zich slechts met moeite handhaven. De Portugese verslagen van na 1620 verstrekken meer details. Uit verhoren van gevangenen in deze verslagen valt op te maken dat de eerste Nederlandse vestigingen op de westelijke oever van de Amazone-delta waarschijnlijk dateerden uit de periode tussen 1605 en 1610.⁹²

De toponiemen op de contemporaine kaarten zijn een aanwijzing dat dit gebied in deze periode inderdaad regelmatig door Nederlandse schippers werd bezocht. In het Nationaal Archief wordt een anonieme manuscriptkaart bewaard die in de catalogus gedateerd wordt omstreeks 1675. Het is echter waarschijnlijker dat deze kaart dateert uit de periode tussen 1610 en 1620. De

---

⁸⁸ Edmundson gebruikte als bron een anoniem en ongedateerd manuscript in de Sloane collectie in de *British Library* dat aan Scott wordt toegeschreven. (Edmundson 1901 647-48; Williamson 1923: 68; Goslinga 1971: 80-81, 534)

⁸⁹ Scott plaatste de vestiging op een landtong tussen de *Coropatube* en de *Ginipape*. (Lorimer 1989: 53-56) De transcriptie van het fragment uit het Sloane Manuscript. (Ibidem: 163-165)

⁹⁰ Lorimer 1989: 170-174.

⁹¹ Lorimer 1989: 185-186.

⁹² De Portugezen die de Nederlandse en Engelse vestigingen in 1623 aanvielen op de westelijke oever hoorden dat de Nederlanders er achttien jaar waren en de Engelsen met de Ieren veertien jaar. (Lorimer 253) Dit plaatst de eerste leggers omstreeks 1605.

kaart vertoont een aantal toponiemen die niet op de kaart voorkomen die de Engelse cartograaf Tatton in 1615 van de Amazone-delta maakte, maar sommige van deze toponiemen worden wel gevonden op de kaart van Guiana die De Laet in 1625 publiceerde.⁹³

Een Nederlands toponiem kan gezien worden als de uitdrukking van een geregeld verkeer. De Nederlandse toponiemen zoals *Waterhuys*, *Naegat* en *Roohoeck* zijn een aanwijzing voor een regelmatige Nederlandse vaart. Deze toponiemen worden vooral gevonden op de westelijke oever van de Canal do Norte. De eerste plaatsen waar Nederlanders handelden zijn *Matianen* dat iets ten zuiden van *Sapno* lag en *Hoeck van Waterhuys* tegenover de zuidelijke punt van *Arowen eiland*, dat tegenwoordig Ilha de Caviana de Dentro heet. *Sapno* of *Sapenou* werd het belangrijkste *rendez-vous* voor de vaart via het Canal do Norte op de Amazone rivier. Op de beschikbare Nederlandse contemporaine maritieme overzichtskaarten van het gebied tussen Trinidad en de Amazone rivier wordt *Sapno* meestal vermeld.⁹⁴ De cartografische bronnen wijzen dus op een geregelde Nederlandse vaart op deze bestemmingen in deze periode.

De eerste nederzettingen op de westelijke oever van de Amazone-delta werden vooral door Engelsen en Ieren gesticht, maar de Nederlandse betrokkenheid bij deze ondernemingen was constant en belangrijk. Deze Nederlandse betrokkenheid kwam vooral uit Zeeland en vooral uit

---

⁹³ NA_4.VEL_2153. Zie Bijlage B 7. Een aantal kenmerken van de kaart zijn aanwijzingen voor een datering. Harcourt vermeldde dat de rivier de Kaw in 1609 onbewoond was, op de kaart 2153 wordt bij de Kaw 'Iaio' als etnoniem vermeld. Linksonder op de kaart zijn aantekeningen gemaakt. De ene aantekening vermeldt dat plaatsen gemerkt met een kruis niet voorkomen op het origineel. Het gaat hier dus om een kopie van een andere kaart die door iemand gekopieerd en verbeterd is. Daaronder vermeldt een aantekening 'de Jajos en Arawacas sijn naties hier gedreven door de Spagnaerden'. Dit is informatie van het einde van de zestiende eeuw. De toponiemen van 2153 stoppen in het gebied waar De Laet in 1625 verder zuidelijk de Iers-Nederlandse nederzetting *Tauregue* vermeldt. Al deze details maken het waarschijnlijk dat deze kaart een kopie is van één of meer kaarten die gebaseerd zijn op gegevens uit de periode 1600-1615. Het origineel is waarschijnlijk door De Laet geraadpleegd.

Sara Tyacke publiceerde een studie van Engelse kaarten die de verkenning van de Amazone in de periode 1590-1630 documenteren. De Engelse cartograaf Gabriel Tatton publiceerde verschillende kaarten van dit gebied. De kaart van Tatton uit 1615 is waarschijnlijk gebaseerd op de gegevens van Matthew Morton. Tyacke vergeleek de toponiemen op deze kaart met die van De Laet uit 1625. Ook vergeleek Tyacke de toponiemen op de kaart van Robert Dudley met die van Tatton en De Laet. Opvallend is dat de vestigingen bij de Xingú die De Laet in 1625 aangeeft op de inzet rechtsboven op de kaart niet weergegeven worden bij de benedenloop van de Amazone. Tyacke merkte op dat de Nederlandse nederzettingen bij Materoo en Gormoarou ook niet op de kaart van Tatton uit 1615 afgebeeld waren. Bij Tatton werd wel Comaranowa vermeld, wat waarschijnlijk overeenkomt met Gormoarou. Zij concludeert dat het waarschijnlijk is dat er een andere kaart geweest moet zijn met toponiemen in het gebied van de Araguari zuidwaarts langs de westelijke oever van het Canal do Norte. Zij refereert aan de kaart in het Nationaal Archief NA_4.VEL_2153, maar dateert deze kaart op 1675. (Tyacke 1980) Bij De Laet worden vermeld: Sapenou, Weywey, Waterhuys, Roohoeck, maar er worden ook andere toponiemen vermeld zoals Puripore kil en Parhito. Voor vergelijking van de toponiemen bij Tatton (1615), De Laet (1625) en NA_4.VEL_2153. Zie tabel B 3 Bijlage B 14.

⁹⁴ NA_4.VEL_2153; NA_4.VEL_651; De Laet 1625: 455-456.

Vlissingen.⁹⁵ De verslagen van de Engelse expedities naar de Amazone van Thornton (1608), Matthew Morton en Roe (1610) vermeldden een Nederlandse inbreng.⁹⁶ Roe zocht in 1613 in Vlissingen naar een bemanning voor zijn nieuwe expeditie naar de Amazone rivier.⁹⁷ Deze gegevens wijzen op een ontwikkeling van Engelse en Ierse nederzettingen tussen 1605 en 1615 vooral op de westelijke oever van de Amazone-delta tussen de rivieren Araguari en Paru waarbij sprake was van een sterke Nederlandse inbreng.

Tussen 1600 en 1620 was op de Wilde Kust een uitgebreid netwerk ontstaan van Nederlandse handelssteunpunten van de Orinoco tot de Amazone. Er is vrijwel geen informatie over de vorm van deze nederzettingen, maar uit de schaarse informatie kan opgemaakt worden dat het hier meestal ging om geïsoleerde huizen in de buurt van Indiaanse nederzettingen. De bezetting bestond uit enkele, hoogstens enige tientallen, Europeanen. Omstreeks 1615 waren er drie posten in Suriname en twee bij de Corantijn. Op de kaart van Guiana die De Laet in 1625 publiceerde, zijn kleine cirkels getekend die waarschijnlijk de plaatsen weergeven waar Nederlanders handel dreven. Aangezien veel andere informatie in zijn boek uit de periode vóór 1620 afkomstig was, is het waarschijnlijk dat deze tekens Nederlandse handelsposten tussen 1615 en 1620 weergeven. Het is opvallend dat deze posten geconcentreerd zijn in de westelijke Amazone-delta en bij de Xingú rivier. Verder westelijk lagen verspreide plaatsen van de Cabo do Norte tot aan de Cayenne en ook in Suriname. In het westen van Guiana zijn geen posten getekend.⁹⁸

Samenvattend kan het volgende beeld geschetst worden van de plaatsen waar Nederlanders tussen 1600 en 1620 handel dreven met Indianen. De eerste Nederlandse basis was vanaf 1598 het gebied tussen de Oiapoque en Cayenne. Vanuit dit gebied ontstonden westelijk tussen de Marowijne en Corantijn handelssteunpunten die vanaf 1614 verdwenen door toenemende fricties met Indianen. Oostelijk ontstond tussen 1605 en 1615 een netwerk van handelsposten tussen de rivieren de Araguari en Paru op de westelijke oever van de Amazone-delta. Waarschijnlijk lagen de vestigingen met de meeste Nederlanders op de westelijke oever van de Amazone-delta.⁹⁹ Deze handelssteunpunten wonnen na 1615 aan belang door de problemen

---

⁹⁵ Lorimer stelt dat het merendeel van de handel van de Engels-Ierse vestigingen bij de Amazone rivier in de periode 1610-1615 via Vlissingen verliep. (Lorimer 1989: 50-51)

⁹⁶ Lorimer 1989: 31-34; 37-41.

⁹⁷ Lorimer 1989: 51.

⁹⁸ Het is opvallend dat 20 van de 37 plaatsen die De Laet weergaf in de Amazone-delta liggen. Joaquim Caetano da Silva vermeldde deze plaatsen in zijn boek over de Oiapoque. (Caetano da Silva 1861)

⁹⁹ De enige vermelding van een grotere vestiging westelijk van de Amazone-delta is die van Theodoor Claessen die in Spaanse bronnen genoemd werd. Goslinga vermeldt dat hij in 1615 met 280 kolonisten in Cayenne landde, maar later richting Suriname ging; er is geen verdere ondersteuning van deze koloniale expeditie in andere bronnen. (Goslinga 1971: 79; 513) Zie Bijlage B 10-12.

met Indianen in Suriname en de toenemende Spaanse belemmering van de handel van Engelsen en Nederlanders op Trinidad en in de delta van de Orinoco. De nederzettingen bij de Xingú en het eiland van Gurupá die De Laet afbeeldde in de *Nieuwe Wereld* ontstonden waarschijnlijk na 1615.

Indiaanse handelspartners 1600-1620

De meeste informatie over de Indiaanse bewoners van de regio tussen de Oiapoque en Cayenne, waar in de eerste jaren van de zeventiende eeuw de belangrijkste Nederlandse basis op de kust van Guiana was, komt uit buitenlandse bronnen. De expeditie van Leigh (1604-1606), Moquet (1604) en Harcourt (1609-1611) leverden beschrijvingen op met informatie over de Indiaanse inwoners van dit gebied.

De Engelsman Leigh vestigde zich in 1604 met een dertigtal mannen en jongens bij de Oiapoque. De daar woonachtige Yao en Shebayo drongen er op aan dat de Europeanen zich dicht bij hen vestigden en de Indianen zorgden voor huizen. De expeditie voerde enige verkenningen uit naar het binnenland, maar al snel ging de gezondheid van de Europeanen achteruit.¹⁰⁰ De verhouding tussen de Europeanen en Indianen verslechterde en de Europeanen ontdekten dat de Yao onder leiding van een opperhoofd *Anacaury* plannen maakten voor een aanval. Leigh wist deze aanval te voorkomen, maar zijn gezondheid ging steeds verder achteruit en hij overleed in 1605. Een deel van de Engelsen vertrok met een slavenschip uit Middelburg dat in mei 1605 was gearriveerd. Na van de Indianen voedsel te hebben gekocht voor de Afrikaanse slaven voer het schip verder naar Araya.¹⁰¹ De overgebleven Engelsen reisden, zoals eerder vermeld, in mei 1606 terug met het Nederlandse schip de *Hoop*. Wilson beschreef de bewoners van de Oiapoque als Yao, Arawak en Shebayo. Hij schreef dat de Yao trots waren, dat de Arawak de Engelsen beter behandelden dan de Yao en dat de Shebayo goede handelaars waren.¹⁰²

Een Franse expeditie bezocht de Oiapoque in 1604 en Jean Mocquet maakte een verslag van deze expeditie. In dit verslag worden de bewoners van de Oiapoque *Caripoux* genoemd; aangezien het opperhoofd *Anacaioury* wordt genoemd, gaat het hier waarschijnlijk om dezelfde

---

¹⁰⁰ In juli 1604 voer Leigh de rivier de Arucaua op waar hij handel dreef met de 'Marauwas' in tabak en katoen. Verder het binnenland in vond hij de 'Marraias'. Sommige Engelsen werden onderweg ziek, na zijn terugkomst werd ook Leigh ziek en na enige maanden waren er negen Engelsen gestorven. Later vermeldde het verslag van Wilson dat er in 1605 ook met Arawak gehandeld werd. (Hakluyt 1906: 342)

¹⁰¹ Sommigen van Leigh's mannen werden bij de Spaanse actie bij de zoutpan van Araya in 1606 gevangen en samen met de Nederlanders gedood.

¹⁰² Hakluyt 1906: 347.

Yao die door Leigh en later door Harcourt genoemd werden.¹⁰³ De Fransen namen *Yapoco*, een kleinzoon van *Anacaioury*, mee en vertrokken naar Cayenne.¹⁰⁴ Daar maakten ze contact met de Caraïbische Indianen die geleid werden door het opperhoofd *Camaria*. Het verslag vermeldde dat de Caraïbische Indianen bij Cayenne ervijanden van de Yao bij de Oiapoque waren en hun best deden om *Yapoco*, die de Franse vergezelde, gevangen te nemen en op te eten.¹⁰⁵

In 1609 arriveerde een tweede Engelse expeditie onder Robert Harcourt die het gebied officieel voor de Engelse kroon in bezit nam.¹⁰⁶ De Yao Indianen hielden nu meer afstand van de Engelsen en zeiden dat ze niet in staat waren om zoveel Europeanen van voedsel te voorzien. Harcourt had Indiaanse tolken uit Engeland meegenomen en legde ook contacten met de Yao die verder oostelijk langs de kust van het tegenwoordige Amapá woonden.¹⁰⁷ Harcourt beschreef de bewoners van de regio om de Oiapoque als Yao, Arawak, Shebayo, Paragoto en Caraïben. Hij stelde dat de laatstgenoemden de oorspronkelijke bewoners van dit gebied waren en dat de andere vier naties later vanuit het westen gemigreerd waren. Volgens Harcourt hadden deze immigranten de Caraïben naar het binnenland gedrongen.¹⁰⁸

Het verslag van Harcourt vermeldde dat de Approuage dicht bewoond was, maar dat de rivier de Kaw was verlaten. Harcourt schreef dat de belangrijkste leider van Cayenne *Arrawicary* heette en dat hij in de plaats *Cillecedemo* op een berg op het eiland tussen de rivieren de Cayenne

---

¹⁰³ Tassinari publiceerde een studie van de ontwikkeling van het begrip 'Caripuna' en 'Brasileiro'. Zij betoogde dat dit begrip gevonden werd in verschillende historische en regionale situaties in relatie met mensen met verschillende etnische identiteiten. Zij betoogt dat 'Caripou' een begrip is dat gebruikt wordt om linguïstische identiteiten als 'anders' te definiëren. (Tassinari 1998) Whitehead identificeerde de naam Caripoux als een alternatief voor Yao en identiek met Palikur. (Whitehead 1997: 62; zie ook Grenand 1987 waar de Palikur als belangrijkste contemporaine bewoners van deze regio opgevoerd worden) De Laet vermeldde dat de nederzetting die door Harcourt bij de Oiapoque was gesticht *Caripo* genoemd werd. (De Laet 1640: 577)

¹⁰⁴ Mocquet schreef dat hij Yapoco in 1613 tegenkwam in Parijs toen enige Tupinamba uit Maranhão aan de Franse Koning gepresenteerd werden. Yapoco vertelde dat hij naar de Maranhão geweest was en weer teruggekomen was naar Frankrijk, waarna hij blijkbaar een onenigheid had gekregen met de vrouw van de heer de Rasière die zelf in de Maranhão was gebleven. (Mocquet 1617: 98-100)

¹⁰⁵ Leigh vermeldde ook een schermutseling tussen Yao en Caraïben bij de berg Commariboo in juli 1604. (Hakluyt 1906: 311)

¹⁰⁶ Harcourt kreeg 28 augustus 1613 een Engels koninklijk patent voor de kolonisatie van Guiana, tussen de Essequibo en de Amazone. (Harris 1928: 10)

¹⁰⁷ Harcourt werd bij de Oiapoque benaderd door een Indiaan die in Engeland in dienst geweest was van Sir John Gilbert. Zijn tolk noemde hij Martyn. Deze Indiaan was waarschijnlijk een Yao die met de expeditie van Leigh naar Engeland was gereisd, want Harcourt vermeldde dat Martyn vier jaar in Engeland geweest was. Martyn was het opperhoofd van 'Caripo' en in zijn afwezigheid was hij door *Carasana* opgevolgd. Harcourt bracht een andere Indiaan, Anthony Canabre die veertien jaar in Engeland was geweest, tot grote vreugde van de Yao bij de Oiapoque. Later ontmoette Harcourt een Indiaan die hij Leonard Rapago noemde. Deze Indiaan was met Raleigh naar Engeland geweest en was nu opperhoofd onder het gezag van 'Anaki-u-ry' in de 'heerlijkheid van Coosheberry' in het tegenwoordige Amapá. (Harris 1928: 71-73)

¹⁰⁸ Harris 1928: 86

en de Mahury woonde.¹⁰⁹ Alle bronnen zijn het er over eens dat de bewoners in de regio rond de rivier van Cayenne Caraïbisch waren.¹¹⁰ Er zijn in deze periode geen vermeldingen gevonden van de Shebayo die eerder door Keymis op het eiland van Cayenne werden aangetroffen. De meeste van de in de bronnen genoemde schepen die langs de Cayenne voeren, dreven er handel, hetzij met Indianen die in kano's naar de schepen voeren, of door het binnenlopen in de rivier zoals de expeditie van Mocquet in 1604. Harcourt liet er augustus 1609 vijf man achter alvorens verder langs de kust te varen.¹¹¹

Harcourt zeilde langs de kust naar Trinidad en voegde bij zijn verslag een lijst van rivieren met de Indiaanse inwoners die te vergelijken is met de eerdere lijst van Keymis.¹¹² Bovendien liet hij zijn neef Unton Fisher met enige anderen achter in de plaats *Wia Wia*, een grote nederzetting van Paragoto en Yao vier mijl ten westen van de monding van de Marowijne. Fisher beschreef het gebied rond *Wia Wia* als moerasachtig en voornamelijk bewoond door Arawak.¹¹³ In de regentijd was verkeer tussen de nederzettingen alleen mogelijk met kano's. Het verslag dat Fischer maakte van zijn verkenning van de Marowijne is de eerste uitgebreide beschrijving van deze rivier. Harcourt verstrekke een groot aantal etnoniemen van Indiaanse bewoners van de Marowijne en voorts ook de informatie dat bij de bovenloop Arawak, Shebayo, Paragoto en enige Yao woonden.¹¹⁴

Het is jammer dat er niet meer gedetailleerde informatie beschikbaar is over de Indiaanse bewoners van het gebied tussen de Marowijne en Corantijn waar de Guiaansche Compagnie actief was. Op de eerder genoemde Nederlandse manuscriptkaart worden de Arawak aan de Marowijne bij zee geplaatst en daarna Yao en dan verder stroomopwaarts Caraïbische Indianen.¹¹⁵ Harcourt vermeldde dat er bij de monding van de Marowijne een dorp van Paragoto lag en dat verder stroomopwaarts Caraïbische dorpen lagen. De Indianen die in 1616 bij de Marowijne informatie verschaften over de dood van de leggers waren waarschijnlijk Arawak. Ook Fisher schreef dat de eerste dorpen langs de Marowijne bewoond werden door Arawak.¹¹⁶

¹⁰⁹ Harris 1928: 84-85. Mocquet schreef dat het opperhoofd van de Caraïben bij Cayenne *Camaria* heette. (Mocquet 1617: 106)

¹¹⁰ De Franse benaming voor de Caraïbische Indianen bij Cayenne werd Galibi, een etnoniem dat nog steeds gebruikt wordt voor de Kalina in Cayenne.

¹¹¹ Harris 1928: 85

¹¹² Zie de Bijlage C 4 tabel C etnoniemen. De linguïst Hoff gebruikte de lijsten van Harcourt en Fisher bij zijn studie van de Kalina. Hoff schreef dat de informatie van Fisher betrouwbaarder was dan die van Keymis. (Hoff 1968: 4-5)

¹¹³ In dit gebied liggen ook precolumbiaanse terpen zoals die van het Barbakoeba-complex, waar archeologisch onderzoek is uitgevoerd. (Boomert 1993; Versteeg 2003: 160-164)

¹¹⁴ Harris 1928: 120.

¹¹⁵ NA_4.VEL_2153. Zie ook Bijlage B7.

¹¹⁶ Harris 1928: 172-173.

Uit de verslagen van Harcourt en Fisher kan opgemaakt worden dat overal in het gebied nederzettingen van Indianen lagen, de meeste met een beperkt aantal inwoners, de grotere nederzettingen hadden waarschijnlijk meestal minder dan 1.000 inwoners.¹¹⁷

Oostelijk van de Oiapoque is er nieuwe informatie over de Indiaanse bewoners op de kust tot aan Cabo do Norte. Harcourt gaf omstreeks 1610 een uitgebreide beschrijving van de bewoners van dit gebied. Tussen de Araguari en de Cacipore rivieren lag de *provincie van Arricary. Anakyuri*, het opperhoofd van de Yao dat eerder door Leigh en Moquet was beschreven, was het hoofd over dit gebied dat verdeeld was in drie delen, *Arrawary, Maiacary* en *Coosheberry*, de noordelijkste provincie die zich uitstrekte tot de Cacipore rivier. Noordelijk van de Cacipore verder naar het binnenland lagen de provincies *Arracoory* en *Morownia*. Al deze gebieden werden bevolkt door vriendelijke Indianen. Verder zuidelijk achter de provincie van *Morownia* lag de provincie *Norrak* waarvan de bewoners Caraïbisch waren en vijanden van de *Morrowinnes* die in *Morownia* woonden.¹¹⁸

Uit het verslag van Harcourt kan opgemaakt worden dat een aantal van de Yao verder oostelijk gemigreerd was en op de kust van het tegenwoordige Amapá woonde. De tegenwoordige rivier Calçoene wordt op contemporaine kaarten aangeduid met de naam *Arikari*. Harcourt gebruikte deze naam echter niet en op de kaart van Tatton werd het toponiem *Coosheberry* gebruikt voor een rivier die ongeveer op de plaats van de *Arikari* of de tegenwoordige rivier de Calçoene ligt. Op een Nederlandse manuscriptkaart wordt bij deze rivier een plaats weergegeven die *Yayes* wordt genoemd, wat op bewoning door Yao zou kunnen wijzen.¹¹⁹

Harcourt vermeldde dat de *Arracoories* die onder opperhoofd *Ipero* in *Arracoory* ten noorden van de Cacipore woonden geen ‘*hearty love and friendship*’ voor de bewoners van de Oiapoque hadden, maar wel openlijk een goede verstandhouding met hen onderhielden.¹²⁰ De *Guyapockers*, die in het verslag van Lourens met de Nederlanders handelden, worden niet genoemd in andere bronnen. Waarschijnlijk bedoelde Lourens de bewoners van de Oiapoque en

¹¹⁷ Zie ook de kaart van Tatton. (BL Map MS 34 240 N) De kaart NA_4.VEL_652 geeft geen vermeldingen van etnoniemen. Wel zijn er huizen getekend die waarschijnlijk soms Indiaanse nederzettingen afbeelden. Bij de Saramacca staan twee grotere huizen en verder westelijk bij de Coesewijne twee kleinere. Twee huizen zijn getekend stroomopwaarts de Nickerie rivier tussen de Maratakka rivier en de Corantijn, waar de post van Wessel Loeff lag. De plaats waar het Hertenrits complex ligt is apart getekend. Er is geen huis getekend, wel zijn er zeilaanwijzingen. Dit gebied wordt op de kaarten van Hondius uit 1598, Tatton en De Laet als een eiland weergegeven, bij Hondius heet het *Iehona*. Op geen van de kaarten is er een vermelding van bewoning van deze terp waar archeologisch onderzoek is gedaan. (Boomert 1993; Versteeg 2003: 106-132) Zie ook Bijlage B 2, 6, 11.

¹¹⁸ Harris 1928: 81-84. Zie ook de kaart van Tatton. (BL Map MS 34 240 N)

¹¹⁹ NA_4.VEL_2153; De Laet 1625: 453-454.

¹²⁰ Harris 1928: 82-83.

beschrijft hij de relaties van de *Arocouros* met de Indianen bij deze rivier.¹²¹ De *Arocouros* van Lourens leefden dus waarschijnlijk in de buurt van de Cacipore. Op een latere kaart van 1623 wordt bij de Cacipore een grote Indiaanse plaats vermeld met het etnoniem *Aricours*. Op deze kaart worden verder het binnenland in de *Mays* vermeld.¹²² Dit zijn waarschijnlijk de *Maysers* van Lourens. Dit etnoniem is in het verslag van Harcourt niet terug te vinden. Grenand, een moderne Franse antropoloog, vermeldde de *Maye*, een Indiaans volk dat verder het binnenland in gedreven was door migranten die zich op de kust vestigden.¹²³ Op latere Franse kaarten is bij de kust de *Mont Maye* te vinden. De *Arawak* die Lourens vermeldde worden op de eerder genoemde anonieme kaart NA_4VEL_2153 vermeld ten zuiden van de Cacipore rivier, ten noorden wordt op de kaart het etnoniem *Yao* vermeld.¹²⁴ De *Kianen* van Lourens waren waarschijnlijk de bewoners van Cayenne. De berichten over de Indiaanse bevolking van het huidige Amapá in deze periode zijn dus niet eenduidig.

Het enige etnoniem dat constant is, is dat van de *Yao*. De Laet vermeldt in zijn beschrijving uit 1625 over de Indiaanse bevolking van de westelijke oever van de Amazone-delta: ‘*de Wilden zijn meest goet volck ende van de natie vande Yayos aen de West-zyde van de riviere, hoewel daer noch andere natien wonen te landewaert in.*’¹²⁵ De Nederlanders handelden in de periode 1600 tot 1620 op de kust van Amapá in ieder geval met Indianen die zij als *Yao* omschreven, in hoeverre andere etnoniemen zoals de *Arocouros* van Lourens tot de *Yao* gerekend kunnen worden is onduidelijk.¹²⁶

Verder oostelijk in de Amazone-delta dreven de Nederlanders handel met de daar levende Indianen die waarschijnlijk vooral *Tupi* spraken. De Fransen en Portugezen noemden deze Indianen *Tupinamba* of *Topinamba*. Vanaf het eiland van Maranhão tot de oostelijke kant van de Amazone-delta woonden volkeren die met dit etnoniem benoemd werden. Sommigen waren westwaarts getrokken zoals de Indianen op het eiland van Maranhão, die vanaf de oostkust van

¹²¹ Dit klopt met de vermelding van Lourens dat de Zeeuwse handelaars drie dagen onderweg waren om hem op te halen en in één dag terugvoeren.

¹²² Forest 1914: 243.

¹²³ Grenand 1987: 35.

¹²⁴ NA_4.VEL_2153. Zie Bijlage B 7.

¹²⁵ De Laet 1625: 463. Bij de rivier de *Arikary* vermeldt De Laet de plaats *Yayes*. Het echtpaar Grenand schreef een studie over de bevolking van Amapá gebaseerd op een vergelijking van de orale overlevering van de *Palikur*, historische en linguïstische bronnen. In deze studie worden de *Yao* beschreven als de voorouders van een tegenwoordige clan van de *Palikur* die volgens de orale overlevering de metalen cassaverasp introduceerden en vroeger woonden in de buurt van de berg *Commaribo* bij de monding van de *Oiapoque*. (Grenand 1987)

¹²⁶ Grenand identificeerde de *Aracouro* met de *Palikur*. (Grenand 1987: 12) De *Arocouros* van Lourens worden in latere bronnen wel degelijk genoemd als bewoners van dit gebied. Hartsinck noemde hen in zijn beschrijving van Suriname zelfs als de oorspronkelijke bewoners van Cayenne. (Hartsinck 1770: 7)

Brazilië waren gemigreerd na conflicten met Portugezen.¹²⁷ Er zijn tussen 1615 en 1620 weinig vermeldingen van specifieke etnoniemen in dit gebied.

De Portugezen benoemden de Indianen die geen Tupi spraken met generieke namen zoals Tapuia of Nhengaiba voor de Indianen die op het eiland van Marajó woonden.¹²⁸ Over de bewoners van dit eiland is meer bekend, omdat er ook verschillende archeologische opgravingen gedaan zijn. De Aruan waren omstreeks 1600 in ieder geval historisch gedocumenteerde bewoners. Zij woonden op complexen van terpen die door eerdere beschavingen gemaakt waren.¹²⁹ Omstreeks 1618 kwamen Indianen in de oostelijke Amazone-delta in opstand tegen de Portugezen in Belém. Blijkbaar handelden deze Indianen met Noord-Europeanen, waaronder Nederlanders. Frei Merciana schreef in 1618 dat de Indianen die oorlog voerden met de Portugezen in Belém, bewapend waren met vuurwapens en andere blanke wapens die zij van Noord-Europeanen kochten.¹³⁰

Handel 1600-1620

De eerste handel tussen Nederlanders en Indianen werd waarschijnlijk vooral in de regio tussen de Oiapoque en Cayenne gedreven. Voedsel was een belangrijk handelsgoed voor Nederlandse schepen die de Atlantische oversteek hadden gemaakt of die verder oostelijk van de Braziliaanse kust kwamen, zoals het schip van Geusebroeck in 1607. Het slavenschip uit Middelburg dat in 1605 een deel van de Engelse manschappen van Leigh van de Oiapoque meenam, kocht daar eten voor de Afrikaanse slaven.¹³¹ Schepen hoefden niet eens binnen te lopen om voedsel te kopen, want Indianen voeren in kano's met voedsel naar schepen, zoals in het verslag van Cabeliau vermeld werd.¹³²

De Europeanen die zich aan land vestigden, waren voor hun voedselvoorziening ook van Indiaanse leveranties afhankelijk. De contemporaine verslagen beschrijven uitgebreid het voedsel dat ter plaatse voorhanden was. Naast wild en gevogelte was er een grote variëteit aan fruit,

---

¹²⁷ Abbeville 1623; Metraux 1923: 8.

¹²⁸ Meggers 1957: 580.

¹²⁹ Meggers 1957: 579-588; Roosevelt 1994; Schaan 1996.

¹³⁰ Renor 1997; Lorimer 1989: 361-366. Brief Fr. António de Merciana aan Filips III, 27 november 1618, AHU, Pará 728, Papeís Avulsos. Andres Pereira. (BN Madrid MS 20271) (Annaes da Biblioteca e Archivo Publico do Para I 1902: 5-8) De Aruan voerden tot de achttiende eeuw oorlog met Portugezen, uiteindelijk verdwenen zij als een etnische identiteit.

¹³¹ Het is waarschijnlijk dat Nederlandse schepen vanaf het eind van de zestiende tot het begin van de zeventiende eeuw betrokken waren bij de handel van Afrikaanse slaven naar Spaans Amerika gezien de vermeldingen van deze vaart en de vermelding van de verkoop van slaven van Du Verne op Trinidad. (zie hoofdstuk 2: 73 noot 65)

¹³² Cabeliau hoofdstuk 1: 27.

waarvan de ananas vaak lovend beschreven werd. De cassave was het hoofdvoedsel van veel Indianen in Guiana en werd in contemporaine Europese verslagen geprezen. De Europeanen aten ook mais en aardappelachtige gewassen. De rivieren waren rijk aan allerlei soorten vis. Een bijzonder waterdier was de zeekoe. Dit zoogdier dat ook wel *lamantijn* genoemd wordt weegt in volgroeide staat tussen 250 en 450 kilo en het vlees kon gedroogd of gepekeld worden.¹³³ In de verklaring van Willem Alberts uit 1608 is te lezen dat de Nederlanders drie vaten zeekoe kochten van Indianen aan de Arucaua.¹³⁴

Retouren

De retourgoederen die door Europeanen op de kust van Guiana verzameld werden waren aanvankelijk zeer divers. In de verslagen van de Guiaansche Compagnie werd geen informatie verstrekt over de goederen die van de Oiapoque kwamen. In de contemporaine Engelse verslagen is meer informatie te vinden. Leigh vermeldde naast voedsel een groot aantal producten: was, witte lange veren, vlas, tabak, papegaaien, apen, katoen, zoete gom, rode peper, *urapo* en *apriepo* hout, *spleene stones*, *maniate stenen*, annatto, medicinale wortelen en bessen. Leigh schreef dat *urapo* door de Indianen gebruikt werd voor het maken van slagwapens en dat *Apriepo* door Fransen en Nederlanders gekocht werd, *ayard* was een boom waarvan de takken werden gebruikt als gif bij de visvangst.¹³⁵ De *maniate* of *manetty stenen* waren botten van de zeekoe. Volgens Leigh was het een probaat middel tegen niersteen indien ze fijngemalen met bier of wijn werd ingenomen. Volgens Wilson kochten de Nederlandse leggers dit product ook.¹³⁶ Wilson en Leigh noemden ‘vlas’ en Leigh vermeldde dat de Engelsen dit gewas plantten. De Laet vermeld *pita*, een soort ‘hennep ofte vlas’. Volgens Wilson werd dit product ook door Nederlandse schepen

---

¹³³ Zie De Jong 1961: 95. Zeekoeien (Sirenia) zijn een kleine orde van plantenetende, in zee levende zoogdieren, die vier nog levende soorten omvat. Ze worden tot de Afrotheria gerekend en zijn daarbinnen het nauwste verwant aan de slurfdieren. Naast de walvissen en de zeeroofdieren zijn de zeekoeien de derde grotere groep zeezoogdieren. Anders dan zeeroofdieren hebben ze geen geschikte ledematen om zich op het land voort te bewegen, en in tegenstelling tot walvissen houden ze zich steeds in de buurt van de kust of zelfs in zoetwater op. De Nederlandse naam ‘zeekoe’ is voor het eerst aangetroffen in *Der Naturen Bloeme* van Jacob van Maerlant (1287), in de vorm ‘zee coe’. Maerlant bedoelde waarschijnlijk de doejong. De naam ‘zeekoe’ is in het Nederlands overigens ook gebruikt voor de walrus, het nijlpaard en de vis *Heniochus varius*. In het Afrikaans wordt het nijlpaard nog steeds ‘seekoei’ genoemd. (WNT online www.gtb.inf.nl) Hartsinck schreef dat het gewicht tussen 500 en 600 pond lag, sommige soorten bereiken een gewicht van 450 kilo.

¹³⁴ SAA_5075_195/497.

¹³⁵ Hakluyt 1906: 312-313.

¹³⁶ Hakluyt 1906: 320.

geladen. Leigh schatte dat de Nederlandse schepen tussen 1604 en 1605 wel 10 ton *flax* geladen hadden.¹³⁷

Harcourt gaf in het verslag van zijn reis in 1609 een uitgebreide beschrijving van de handelsgoederen die in Guiana te vinden waren.¹³⁸ De Laet nam deze lijst vrijwel integraal over in de *Nieuwe Wereld* van 1625.¹³⁹ Suikerriet werd als product genoemd omdat het erg goed groeide en omdat de Indianen suikerriet hadden, maar er zijn in deze periode nergens vermeldingen van de uitvoer van suiker in Engelse of Nederlandse bronnen. Harcourt vermeldde ook het letterhout, het hout van de *Piratinera Guianensis*, dat volgens hem in Nederland ‘30 to 40 pound a tonne’ opbracht. Een ander belangrijk product was de katoen die door de Indianen geleverd werd. Veel Indianen plantten katoen- gemengd met orleaanstruiken in de buurt van hun huizen. Harcourt noemde ook de hangmatten die door Indianen van katoen gemaakt werden.¹⁴⁰

Annatto werd door Harcourt genoemd als een verfstof die in Nederland wel voor twaalf stuivers verkocht werd en die nog steeds goed aan de prijs was. In 1612 werd de prijs voor een pond zelfs op twee gulden en tien stuivers gesteld. Het Nederlandse woord voor deze kleurstof is orleaan. Orleaan is tegenwoordig een vergeten woord in het Nederlands. Indianen gebruikten de plant naast kleurstof en zonnebrandmiddel ook als smaakmaker. Columbus noemde de bewoners van de Caraïbische eilanden ‘colorados’, omdat ze met deze stof rood geverfd waren. De Fransen gebruikten orleaan vooral voor het verven van zijde. Bij De Laet wordt orleaan als een verfstof voor textiel vermeld. Tegenwoordig is orleaan vooral belangrijk als kleurstof in voedingsmiddelen.¹⁴¹

¹³⁷ Leigh schreef dat deze ‘flax’ of ‘carow’ volgens Nederlanders zes pence het pond deed, maar dat andere zeiden dat het wel voor zestien pence het pond verkocht werd. (Hakluyt 1906: 321) Het WNT vermeldt het volgende over pita: ‘Vervorming in den volksmond van sp. *pita*, uit peruviaansch *pita*, fijne draad uit plantenvezels. Benaming voor de Amerikaansche aloë of agave, *Agave americana*, en voor de sterke vezel, die uit de schil van deze plant verkregen wordt, en die voor weefsels, maar vooral ook voor het maken van touw gebezigd wordt.’ (WNT online www.gtb.inl.nl)

¹³⁸ Harris 1928. De vermelding van Baratta bij Harcourt slaat op de Balata, natuurlijke rubber.

¹³⁹ De Laet schrapte in de *Nieuwe Wereld* alleen de ‘Spleene stones’ en de ‘Manetty stones’ uit het verslag van Harcourt. (De Laet 1625: 472)

¹⁴⁰ Harris 1928: 100. Het betrof hier lokale katoensoorten.

¹⁴¹ Harris 1928: 100; Het WNT geeft de volgende informatie: ‘orleaan; eertijds orliaan, orlianus, znw. onz.; geen mv. Benaming van zekere geelachtig roode verfstof, die bereid wordt uit de vrucht eener tropische plant, de Bixa Orellana L. Evenzoo fr. orléan(s), hd. orlean. De benaming hangt samen met den Latijnschen naam der plant. De kleurstof heet in het Eng. orellin, vanwaar de bij ons ook voorkomende benaming orelline’. (WNT online www.gtb.inl.nl) Hartsinck gaf de volgende beschrijving: ‘De Oriaan- of Orliaanboom, ook wel Rocou en Anoto, of Achiolt genaamd, is een Heester, groeiende ter hoogte van een appelboom [...] Het ovarium wordt een rondachtige vrucht ter grootte van een okkernoot, groen van bast. Binnen in de schil vindt men van tien tot twintig roode zaadjes wat kleiner dan een erwt, welke in water geweekt en uitgeperst zijnde, een verwe geeft die de Indiaanen Achiolt noemen. Zy laten het uitgeperste vierentwintig uren zakken, waarna het water zyn vorige klaarheid verkrygt. Vervolgens gieten ze het water zachtjes af en zetten de Achiolt die op de bodem overblijft in de zon te droogen. Byna half droog zynde maaken zy er balletjes van met een weinig oly gemengd, waar mede zy zich dagelyks beschilderen en zich

Het belangrijkste exportproduct van Guiana was volgens Harcourt de tabak. Harcourt schreef dat er in 1610 in Engeland voor 60.000 pond sterling aan tabak ingevoerd was. Harcourt schreef dat de Engelsen aanvankelijk de kennis misten om goede tabak te produceren, maar dat ze dit nu van de Spanjaarden geleerd hadden en dat de teelt van dit gewas meer zou opbrengen dan goud- of zilvermijnen.¹⁴²

De handelsgoederen die de Guiaansche Compagnie importeerde werden in de beschikbare notariële aktes niet omschreven. De verkoop op voorhand van de retourlading van de *Neptunus*, een schip dat in 1612 uitgereed werd, is een van de weinige beschikbare bronnen over het type handelsgoederen dat deze periode uit Suriname geïmporteerd werd. De producten die genoemd werden zijn groenhout, orleaan en katoen: ‘30.000 pond groenhout en alle orleaan en katoen die zal vallen. Groenhout: 100 ponden voor 5:0 gulden; Orangen [orleaan]: 1 pond voor 2 gulden en 10 stuivers; katoen: 1 pond voor 18 stuivers.’ Hier was orleaan het meest waardevolle product en er werd er geen melding van tabak gemaakt.¹⁴³ De vermelding dat de handelsgoederen die Willem Alberts in 1607 aan Geusebroeck leverde een aantal ponden tabak waard waren, is een aanwijzing dat de handel in tabak een onderdeel van de activiteiten van de Guiaansche Compagnie bij de Oiapoque was.¹⁴⁴ In Spaanse bronnen wordt vermeld dat Engelsen en Nederlanders in 1613 tabak in Suriname verbouwden.¹⁴⁵ In de beschikbare aktes over de compagnie zijn geen vermeldingen van de handel in tabak te vinden. Wel wordt letterhout genoemd, een kostbare houtsoort die nog steeds exclusief uit dit gebied komt. Waarschijnlijk was de handel met Indianen op de kust van Guiana in deze periode voor de Guiaansche Compagnie voldoende rendabel om de equipages te rechtvaardigen; vooral de pondsgoederen zoals orleaan en letterhout leverden veel winst op.¹⁴⁶

---

ook tevens voor de heete zonnestrallen beschermen. Dit balletje is een krachtige remedie voor de gebrandheid, als men het op het gebrande deel legt. Deze roode Verwe wordt by ons Orliaan of Rocou genaamd en diend aan de verwers voor den eersten grond van rood, blaauw, geel en groen. Meest by alle de wooningen der Indiaanen wordt deze heester gevonden.’ (Hartsinck 1770: 85) Zie ook De Laet. (De Laet 1625: 471- 472) Tegenwoordig wordt de kleurstof vooral in de voedingsmiddelenindustrie gebruikt. Orleaan of annatto is een rood tot rood-bruine kleurstof waarbij de kleur afhankelijk is van waar men het in oplost. Deze kleurstof wordt gehaald uit de zaden van de orleaanboom (*Bixa orellana*). Annatto is het mengsel, bixine de vet-oplosbare component, norbixine de water-oplosbare component. Als additief is het in de EU toegestaan onder E-nummer E160b. Orleaan is een voedingshulpstof die bijvoorbeeld in boter of margarine toegepast wordt om een gele kleur te krijgen. (‘Major Colourants and Dyestuffs’ FAO 1995)

¹⁴² Harris 1928: 105.

¹⁴³ SAA_5075_253/466v-467v 1612 04 26. Dat het schip inderdaad in Suriname geweest is blijkt uit de verklaring van Schreur in 1617 over het gedrag van Stoffel Alberts. (SAA_5075_278/67v) Bijlage A 10.

¹⁴⁴ SAA_5075_195/497.

¹⁴⁵ Zie hoofdstuk 2: 96 noot 168.

¹⁴⁶ De enige inschatting van volumes kunnen aan de hand van de waarde van de investering van de reders worden getrokken. Uitgaande van de gegevens over verzekeringen en het cargasoen lijkt f 5.000 een normale waarde, hierboven komen de kosten van het bevrachtingcontract die gemiddeld rond de f 2.500

De retourgoederen uit de vestigingen bij de Amazone worden vooral door Engelse bronnen gedocumenteerd. In 1614 kwam een lading tabak en orleaan van Morton uit de Amazone in Vlissingen aan.¹⁴⁷ In 1618 bracht White een retourlading uit de Amazone die bestond uit 185 stukken letterhout (14.500 pond), 30.000 pond roodhout, drieëntwintig stukken fustickhout van 375 pond en vijf vaten annato verf van 1.000 pond.¹⁴⁸ De handel in retouren ontwikkelde zich in de periode 1600-1620 dus van een breed gamma van verschillende producten naar een steeds grotere concentratie op hout, tabak en orleaan als de voornaamste retourproducten die per pond een grotere waarde inbrachten. Ook letterhout was een relatief duur product. Daarnaast werd de lading aangevuld met andere houtsoorten en diverse goederen in kleinere hoeveelheden.

Uitgaande goederen

In de bevrachtingcontracten wordt zelden melding gemaakt van type of waarde van de scheepslading, het cargasoen. Slechts één bron vermeldt de waarde van het uitgaande cargasoen. De reders van de *Neptunus* die april 1612 klaar lag om naar de Wilde Kust te vertrekken, verklaarden dat de waarde van het cargasoen *f* 5.643:12 bedroeg.¹⁴⁹ Over de aard van de lading worden alleen indirecte vermeldingen gevonden. Er zijn geen ladinglijsten gevonden. Uit de indirecte vermeldingen kan worden opgemaakt dat bijlen, messen en kralen een belangrijk bestanddeel vormden. In de contracten van Alberts en Lodewijcxsz van 1605 was de clausule opgenomen dat zij ook aan boord de messen en bijlen moesten onderhouden. Alberts vermeldde in 1608 dat hij bijlen, messen en kralen aan schipper Geusebroeck van de *Hoope* geleverd had.¹⁵⁰

Er zijn wel registraties van belastingen op cargasoenen van Engelse vaart op Amazonia bewaard gebleven. Lorimer publiceerde de belastingen op drie uitgaande cargasoenen en op één

---

lagen. Dit betekende een investering van *f* 7.500. Het groenhout was *f* 50 per ton waard, dat betekent een lading van 150 ton of 75 last om geen verlies te lijden. De orleaan bracht ongeveer *f* 5.000 per ton op en katoen ongeveer *f* 1.800. De prijs van tabak was afhankelijk van type en kwaliteit, maar goede tabak kon in de periode 1600-1620 wel 15 stuivers tot *f* 2 het pond opbrengen waardoor een ton tabak wel *f* 4.000 kon opbrengen. Bij een winstpercentage van 100 zou de lading bestaan uit een aantal dure goederen zoals orleaan, letterhout en tabak aangevuld met 'groenhout'. Ook konden schepen altijd nog zout of huiden innemen als zij verder westwaarts voeren. Het is dus niet onaannemelijk dat de vaart op Guiana in deze periode rendabel was.

¹⁴⁷ Lorimer 1989: 156.

¹⁴⁸ Fustick hout is een tropisch hardhout dat als verfhout gebruikt werd. De registratie vermeldt alleen de waarde van de geheven belasting, maar daaruit valt op te maken dat de annato het product met de grootste waarde was. De annato werd voor 50 ponden aangeslagen, het letterhout voor dertig en het roodhout voor drie ponden. Het is opvallend dat helemaal geen gewag van tabak gemaakt werd. (Lorimer 1989: 156, 188-189)

¹⁴⁹ SAA_5075_253/466v-467v.

¹⁵⁰ In de verklaringen die omstreeks 1617 over de gebeurtenissen in Paramaribo werden afgelegd werd verteld dat 'Vlieland en Barent Cuyper' letterhout aan Engelsen hadden verkocht voor een pistool, een sabel en wijn. (SAA_5075_199/160v)

retourlading. Het cargasoen van 1614 was voor Matthew Morton die in dienst van Thomas Roe naar de Amazone vertrok met bijlen, messen en glazen kralen. William White voer in februari met een schip uit naar de Amazone. Dit cargasoen wordt uitgebreider beschreven. Een kist met 52 dozijn messen, kristallen en glazen kralen, twee dozijn kleine spades, vier dozijn sikkels, een gros mondharpen, een gros vingerhoeden en twee dozijn vishaken. White kwam in oktober terug en voer 22 december 1618 weer uit naar de Amazone met een cargasoen van 200 bijlen, zestig lange messen, vierhonderd *canisarie* messen, twee gros *course* messen, veertig spades, twee dozijn houwelen en dissels en drieënveertig pond glazen kralen. De hoogste waardes van het cargasoen werden vertegenwoordigd door de bijlen en messen: tussen één en zeven ponden, de kralen werden aangeslagen tussen een half en vijf pond.¹⁵¹

Harcourt beschreef de producten die door de Indianen afgenomen werden in een lange lijst. Grote en kleine bijlen, harpoenen, messen, allerlei scherp gereedschap, spijkers, grote vishaken, mondharpen, verrekijkers, blauwe en witte kralen, kristallen kralen, hoeden, spelden, naalden, zout, hemden, banden, linnen en wollen goed, zwaarden, musketten, jachtgeweren, kruid en kogels. Harcourt schreef dat de Indianen voor bovengenoemde goederen alle producten van het land verkochten en bereid waren tot het verrichten van arbeid.¹⁵² Harcourt schreef dat de Engelsen slechts bij hoge uitzondering vuurwapens als geschenk aan bijzondere personen gaven. Lourens Lourensz vertelde in zijn verslag dat hij werd vrijgekocht voor een ‘oude’ musket en enige bijlen. Waarschijnlijk werd de verkoop van vuurwapens aan Indianen door Europese autoriteiten afgekeurd, maar was deze handel zo lucratief dat zij toch door veel schippers en commiezen bedreven werd. De vermelding van Frei Merciana over de Indianen die met Europese wapens de Portugezen in Belém belegerden is een aanwijzing hiervoor.¹⁵³

Messen waren na bijlen het meest gewaardeerde product. Van kapmessen tot kleine mesjes. Ook sikkels, dissels en ijzeren spades waren veel gezocht. Naast deze twee producten zijn ook de vermeldingen van kralen constant. Met deze goederen kochten Europeanen diensten en goederen van de Indianen langs de hele kust van Guiana. Europeanen beschreven deze goederen vaak als goedkope prullen.¹⁵⁴ Uit de schaarse informatie over de waardes van de goederen die gekocht werden om met de Indianen te verhandelen kan opgemaakt worden dat een gemiddeld

---

¹⁵¹ De literatuur over messen is zeer beperkt waardoor het niet mogelijk is de Nederlandse woorden voor deze messen te vinden. ‘Canisarie’ messen worden in Nederlandse documenten ook wel ‘Carniseerders’ of ‘Carnisaro’ genoemd wat op het Latijnse ‘carne’ wijst. Waarschijnlijk waren het slagersmessen. ‘Course’ messen zijn misschien bootmansmessen die soms in Nederlandse bronnen genoemd worden. De Engelse naam voor houwelen is ‘matockes’ en die van dissels is ‘addresses’.

¹⁵² Harris 1928: 105-106.

¹⁵³ Lorimer 1989: 188-189.

¹⁵⁴ Harris 1928: 106.

cargasoen voor de vaart op de Wilde Kust in deze periode al gauw f 5.000 kostte. Dit betekent dat de goederen die nodig waren om met de Indianen te handelen een aanzienlijk gedeelte vormden van de investering in de equipage.

De ontwikkeling van de handel

De handel tussen Nederlanders en Indianen ontwikkelde zich tussen 1600 en 1620 al snel van het incidenteel uitwisselen van goederen tot het stichten van handelssteunpunten aan land. De eerste retourproducten bestonden uit natuurproducten die door Indianen werden geleverd. Het duurde vaak lang voor er voldoende lading verzameld was. De schepen bleven maanden liggen en voeren met hun boten en jachten heen en weer om retourlading in te nemen. De stichting van handelssteunpunten bood de mogelijkheid om gedurende een langere tijd lading te verzamelen zodat een schip direct kon laden na de aankomst. De Portugezen hadden dit systeem langs de kust van Brazilië toegepast en noemden dergelijke posten factorijen. Een bijkomend voordeel was dat de Indianen hun producten nu continu konden verkopen waardoor ook reizen over grotere afstanden interessant voor hen werden.¹⁵⁵

De eerste Nederlandse nederzettingen werden bij de Oiapoque gesticht. Het ging om versterkte huizen gemaakt van plaatselijke van de Indianen gekochte bouwmaterialen zoals hout en vlechtwerk.¹⁵⁶ De posten werden bemand door enkele handelaars en lagen wijd verspreid; de retourproducten werden verzameld bij een punt waar deze makkelijk ingescheept konden worden. Dat staat op sommige kaarten met een anker aangegeven.¹⁵⁷ In bevrachtingscontracten werd vaak een clause opgenomen dat de scheepsbemanning moest helpen met het laden en lossen. De belangrijkste verzekering van deze posten bestond in deze periode uit het onderhouden van vriendschappelijke betrekkingen met de lokale Indiaanse bevolking. In de periode 1600-1620 zijn er geen vermeldingen gevonden van de aanwezigheid van soldaten in de nederzettingen op de Wilde Kust. Goslinga stelde dat er sprake was van de aanwezigheid van soldaten op deze posten, maar hij baseerde deze opmerking op bronnen van na 1680.¹⁵⁸

De Nederlandse verslagen maken geen melding van de identiteit van de Indiaanse handelspartners of van de vormen waarin transacties afgesloten werden. Bij Leigh en bij Harcourt valt te lezen dat

---

¹⁵⁵ De referentie bij Harcourt van een Yao die in 1610 gouden hangers in Suriname ging verkopen is een voorbeeld. (Harris 1928: 181) Over factorijen in Brazilië (Marchant 1966).

¹⁵⁶ Zie ook de beschrijving van de aanval op de Nederlandse post bij de Corantijn in 1613. (hoofdstuk 2: 95-96)

¹⁵⁷ NA_4.VEL_652. Zie ook Bijlage B 6.

¹⁵⁸ Goslinga 1971: 409.

er onderhandeld werd met opperhoofden. Leigh en Harcourt gebruikten allebei tolken.¹⁵⁹ In het begin leverden de Indianen naast goederen ook diensten waarvoor zij beloond werden. Indianen gebruikten hun contacten voor het versterken van hun handelspositie. De Indiaanse 'Jan', die omstreeks 1613 door Stoffel Albertsz bij de Suriname werd gedood is waarschijnlijk dezelfde Indiaan die in 1607 naar Nederland reisde. Hij investeerde in een verblijf in Nederland, net zo als andere Indianen die naar Engeland reisden. De bronnen laten zien dat Jan handig gebruik wist te maken van zijn positie als bemiddelaar tussen Nederlanders en Indianen. De tolk die in Paramaribo door Stoffel Alberts werd gedood had blijkbaar een belangrijke positie. Jeurriaen omschreef hem als een '*Indiaens mans persoon die veelderleij talen aldaer conde ende als tolcq voorde voorz compangie gebruijckt werde*'.¹⁶⁰

Met de stichting van handelssteunpunten ontstond er een bevolking van Europeanen die geleidelijk aan kennis verzamelden over Guiana. De leggers beheerden de handelsvoorraad en probeerden deze zo gunstig mogelijk te verhandelen tegen plaatselijke producten. Deze Europeanen begonnen ook Indiaanse talen te leren, zoals blijkt uit de opmerking van Willem Alberts dat hij als tolk had gediend in 1607. De eerste leggers waren vooral in dienst van particuliere compagnieën. Zij waren aangenomen als kooplieden en opereerden aanvankelijk evenals de commiezen op de schepen als zakelijke partners, die onder voorwaarden met eigen kapitaal deelnamen zoals gesuggereerd wordt door de borgstelling in het geval van Willem Alberts en het contract van Wessel Loeff. De commiezen hadden een zeer machtige positie. Herhaaldelijk klaagden schippers en zeelieden over hun machtsmisbruik. Blijkbaar was de positie van commiezen en leggers in deze periode zeer sterk omdat het moeilijk was voor de bewindhebbers van de compagnieën om hun gedrag te controleren; er was op de Wilde Kust geen toezicht. De commiezen konden pas gecorrigeerd worden wanneer zij terugkwamen in Nederland.¹⁶¹

Uit de notariële verklaringen blijkt dat de leggers meestal jonge mannen waren. De leggers stonden in nauw contact met de Indianen en hieruit kwamen relaties voort tussen Nederlanders en Indiaanse vrouwen zoals vermeld werd door Lourens Lourensz en in de

¹⁵⁹ Hakluyt 1906: 310, 311, 317; Harris 1928: 77.

¹⁶⁰ 'hebbende hij getuijge daer bij geweest ende gesien dat deselve Stoffel ende Claes omtrent een halff jaer herwart de tolcx goederen die in een kiste onder t opperhoofd vande compangie waeren gesamentlick hebben gedeelt ende genooten vercofen.' (SAA_5075_278/301 1617 05 05)

¹⁶¹ Een voorbeeld is de verklaring van de bemanning van de *Engel Gabriel* die op een reis naar Trinidad en de Orinoco hun schipper en commies van boord gezet hadden en zonder hen naar huis gezeild waren. (GAR_ONA_33/267 1611 06 04)

verklaringen over Stoffel Alberts en zijn collega's.¹⁶² In het verslag van Lourens Lourensz werd verteld dat de hoofdman van de Yao een dochter van een Zeeuw opvoedde. Spaanse bronnen vermelden dat Nederlanders huwden met de dochters van Caraïbische Indianen. Al deze bronnen wijzen op het bestaan van intieme relaties tussen leggers en Indianen. In veel moderne Indiaanse samenlevingen zijn familierelaties een voorwaarde voor het drijven van handel en waarschijnlijk was dat in de zeventiende eeuw niet anders.¹⁶³ Een belangrijk deel van het succes van de Spaanse en Portugese koloniale nederzettingen was te danken aan de kinderen die geboren werden uit verbintenissen tussen Europese mannen en Indiaanse vrouwen.¹⁶⁴

Na 1610 zijn er steeds meer vermeldingen van de aanleg van plantages. Deze plantages werden aanvankelijk vooral bewerkt met Indiaanse arbeid, hoewel een beperkte inzet van Afrikaanse slaven waarschijnlijk al vóór 1610 begon.¹⁶⁵ In het octrooi dat in 1612 aan de compagnie van Hendrick Frits c.s. werd verleend staat te lezen dat deze onderneming naast Nederlanders ook Indianen in bezoldigde dienst had.¹⁶⁶ Deze compagnie hield zich bezig met het telen van exportgewassen. In het octrooi werd ook vermeld dat deze compagnie een sterkte had opgericht bij Corantijn.¹⁶⁷ In 1613 werd er door een Spaanse expeditie een aanval ondernomen op een Nederlandse nederzetting bij de Maratakka, een rivier die op contemporaine kaarten de *Maretequa* wordt genoemd en die oostelijk van de Corantijn lag. Het is niet duidelijk of het hier de sterkte van de compagnie van Hendrick Frits bij de Corantijn of de post van de Guiaansche Compagnie bij de Maratakka betrof.

In een notariële akte gedeponneerd 16 februari 1614 in de plaats San José op het eiland Trinidad legde kapitein Melchor Cortes een verklaring af over de expeditie. Cortes verklaarde dat de Spaanse troepen de Nederlanders in 1613 na een reis van meer dan twee maanden hadden gelokaliseerd, mede met behulp van een Indiaanse vrouw die in dienst geweest was van de Nederlanders, maar die gevlucht was. Ze vielen het fort aan, maar de verdedigers bijgestaan door hun Caraïbische bondgenoten sloegen fel van zich af. De Spaanse troepen slaagden erin het

---

¹⁶² Sommigen hadden Indiaanse vrouwen in dienst zoals op te maken valt uit de aktes en het Spaanse verslag van de verwoesting van de post bij de Corantijn. Raleigh maakte in zijn verslag melding van handel in Indiaanse meisjes en vrouwen en het is goed mogelijk dat sommige Indiaanse vrouwen op deze manier gekocht waren. (Lorimer 2006: 83-85)

¹⁶³ Butt-Colson 1973; Thomas 1972.

¹⁶⁴ Ostler 2005: 343-345.

¹⁶⁵ Het is opvallend dat de notariële verklaringen melding maken van zwarte Indianen, 'swerte' Indianen en 'swerter'. Het is mogelijk dat er tussen 1600 en 1620 al Afrikanen als slaven in Guiana waren. De aanduiding 'swerte indiaen' is echter moeilijk te duiden. Martijn Cornelis gebruikte in zijn verklaring de begrippen 'Indianen en swerten'. (SAA_5075_279/55 16170721) Vgl. Portugees: 'preto da terra'.

¹⁶⁶ 'dat zij remonstranten nu ter tijt seker getal van Nederlanders ende Indianen in hunne dienst ende besoldinge aldaer te lande hebben.' (KHA A 13 VI-29 1v-52v)

¹⁶⁷ KHA A 13 VI-29 1v-52v.

bladerdak in brand te steken waardoor de verdedigers omkwamen. Er werden de verbrande lichamen van zes verdedigers gevonden. In het fort waren vier 'vierroers' en twee kleine bronzen stukken. Ook maakten zij een grote buit aan bijlen, messen en kapmessen. In de Spaanse verklaring staat te lezen: '*waarmee de Nederlanders de Caraïben, wiens dochters zij huwden, in hun dienst hielden.*' Twee Nederlanders die niet in het fort waren werden gevangen genomen en vertelden dat ze een grote hoeveelheid tabak gezaaid hadden en dat ze op schepen wachtten om de lading af te zenden. De verklaring van Melchor Cortes vermeldt tenslotte dat het goed was dat de Nederlanders verjaagd waren, omdat de Arawak zo beschermd konden worden. De expeditie nam uiteindelijk meer dan vijf maanden in beslag.¹⁶⁸

De aanplant van tabak na 1612 langs de kust van Guiana door Engelsen en Nederlanders hing samen met de terugloop van de handel van dit product op Trinidad en bij de Orinoco. De vraag naar tabak groeide in Europa, maar het aanbod daalde door de Spaanse koloniale politiek. Engelsen en Nederlanders leerden van Spanjaarden en Indianen hoe dit gewas verbouwd werd en hoe het verwerkt kon worden tot handelswaarproduct. In deze eerste fase werden de plantages opgezet door Europeanen en bewerkt door Indianen. De Spaanse aanvallen op nederzettingen in het westen van Guiana waren waarschijnlijk een belangrijke reden waarom vooral de nederzettingen in de Amazone-delta na 1615 snel groeiden. Vanaf 1615 zijn er steeds meer vermeldingen van zendingen van tabak uit de Amazone.¹⁶⁹

Overzicht van de periode 1600-1620

De eerste Nederlandse handelsondernemingen naar Guiana waren vooral gericht op de oostelijke regio en wel met name het gebied tussen de Oiapoque en de Cayenne waar de expeditie van Cabeliau in 1598 veel tijd had doorgebracht. In het eerste decennium van de zeventiende eeuw werden door Nederlanders bij de Oiapoque handelssteunpunten gesticht. In het tweede decennium van deze eeuw werden de handelssteunpunten uitgebreid naar het westen, in ieder geval tot aan de rivier de Corantijn. Het is mogelijk dat er ook handelssteunpunten waren in het gebied tussen de Corantijn en de Orinoco, maar waarschijnlijk waren de Nederlandse handelsactiviteiten in dit gebied en in deze periode nog zeer beperkt wegens het gevaar van aanvallen vanuit de Spaanse vestigingen bij de Orinoco en op Trinidad. De Corantijn lijkt de begrenzing van het gebied dat door de Spaanse wapens bestreken werd. De vernietiging van een Nederlandse handelspost in 1613 door een Spaanse expeditie hield Nederlanders niet tegen om in 1614 nieuwe leggers naar

---

¹⁶⁸ Blue Book 1898: no 18; Boomert 2002: 99; Goslinga 1971: 79.

¹⁶⁹ Lorimer 1989: 57-58.

dit gebied te sturen.¹⁷⁰ Tussen 1610 en 1620 ontstonden vooral in Suriname fricties tussen Nederlanders en Indianen; dit leidde tot het sluiten van de meeste handelsposten. Na 1617 werd de meeste handel tussen Nederlanders en Indianen in Suriname waarschijnlijk niet meer gedreven vanuit handelssteunpunten, maar vanaf passerende schepen.

De Nederlandse expansie oostelijk van de Oiapoque richtte zich in eerste instantie vooral op het gebied tussen de Cabo do Norte en de rivier de Paru op de westelijke oever van de Amazone-delta. De Nederlandse ondernemingen waren nauw verbonden met activiteiten van Engelsen en Ieren en hadden vaak Vlissingen als basis. Verder oostelijk waren er handelscontacten met Indianen langs de Braziliaanse noordkust van Ceará tot de Amazone-delta. Met de expansie van het Portugees gezag naar de stad São Luis do Maranhão en daarna naar Belém op de oostelijke oever van de Amazone-delta werden deze contacten belemmerd. Nederlandse schippers bleven waarschijnlijk handelen met Indianen op de eilanden van de Amazone-delta zoals blijkt uit de aanwezigheid van Europese wapens bij de opstand van de Indianen tegen de Portugezen in Belém in 1618.

De belangrijkste Indiaanse partners aan de Oiapoque waren de Yao, Shebayo en de Arawak. Bij de expansie van de Nederlanders oostwaarts speelden de Yao een belangrijke rol. Westelijk van Cayenne ontwikkelde zich tussen 1605 en 1615 een groeiende handel met Indianen in het gebied tussen de Marowijne en de Corantijn. Er zijn geen directe bronnen met vermeldingen over de identiteit van de Indiaanse handelspartners in dit gebied, maar het is waarschijnlijk dat Nederlanders contacten hadden met de Caraïbische Indianen, die tegenwoordig Kalina genoemd worden, en met Arawak die benedenstrooms langs de rivieren woonden. In Spaanse bronnen werd vermeld dat de Nederlanders bij de Corantijn samenwerkten met Caraïbische Indianen en dat zij Arawak Indianen gevangen hadden genomen en op hun plantages lieten werken. De identiteit van de Indianen met wie de Nederlanders handelden op de westelijke oever van de Amazone-delta wordt in de contemporaine bronnen nauwelijks besproken, de enige vermelding is van De Laet die in 1625 schreef dat het voornamelijk Yao betrof. De Nederlanders handelden vanaf 1600 met de Aruan, die op de eilanden in de Amazone-delta aan de Atlantische Oceaan leefden, en met de Tupinamba die op de oostelijke oever woonden.

De handel tussen Indianen en Nederlanders kan verdeeld worden in drie hoofdcategorieën. Ten eerste was er een constante handel in voedsel. Het gebied tussen Cayenne en de Oiapoque ontwikkelde zich tot het belangrijkste maritieme *rendez-vous* op deze kust en schippers die deze bestemming aandeden kochten vaak verse etenswaren van de Indianen. De Europeanen die zich voor kortere of langere tijd op de kust vestigden waren voor hun

---

¹⁷⁰ Zie het contract van Wessel Loeff. (SAA_5075_198/17v 1614 03 19)

voedselvoorziening ook op Indiaanse leveranties aangewezen. De Europese leggers vervulden blijkbaar ook een rol als bemiddelaar bij de aankoop van voedsel door voorbijgaande schepen van lokale Indianen.

De tweede categorie was die van de retouren, de goederen die vanuit Amazonia naar Europa uitgevoerd werden. In eerste instantie werd er geëxperimenteerd met een grote hoeveelheid verschillende producten. Allerlei soorten hout, verschillende verfstoffen, verschillende planten waar een medicinale werking aan werd toegekend, gommen waaronder de balata, natuurrubber, en kleine dieren zoals apen en vogels werden door Europeanen meegenomen naar Europa. Een aantal producten werd steeds belangrijker, te weten letterhout, katoen, orleaan en tabak. Het letterhout ontwikkelde zich tussen 1610 en 1620 tot een belangrijk exportproduct van Guiana. Het was een van de duurste houtsoorten.

Katoen en orleaan waren twee producten die van oudsher door de Indiaanse bevolking van Guiana verbouwd werden. Vooral orleaan was een interessant product voor de Nederlandse handelaren omdat het per pond relatief veel opbracht. De vraag naar tabak was in Europa explosief gegroeid en de Spaanse politiek om de sluikhandel vanuit Spaanse koloniale nederzettingen in Amerika te bestrijden, leidde tot een vermindering van het aanbod. De maatregelen tegen de handel in tabak op Trinidad en bij de Orinoco stimuleerden de ontwikkeling van Engelse en Nederlandse tabaksplantages verder oostelijk op de Wilde Kust. Tussen 1610 en 1620 ontwikkelden zich in de Amazone-delta een aantal nederzettingen waar tabak geplant werd.

De derde hoofdcategorie was de uitgaande handel. De Indiaanse vraag naar Europese goederen was specifiek en constant. Het meest gezocht waren twee groepen van producten. Ten eerste verschillende soorten bijlen, messen en gereedschappen voor houtbewerking zoals dissels. Ten tweede verschillende soorten kralen. Daarnaast werden allerlei andere voorwerpen uitgevoerd zoals mondharpen, trompetten, spelden, naalden, vingerhoeden, spiegels, kammen en wapens. Hoewel de vermeldingen van de handel in wapens met Indianen beperkt zijn is het duidelijk dat deze al kort na de eerste contacten verkocht werden. Hoewel het duidelijk is dat Europeanen en Indianen vaak samen het glas hieven, is het opvallend dat er geen vermeldingen zijn van handel in sterke drank met Indianen.¹⁷¹

De handel tussen Indianen en Nederlanders begon met het uitwisselen van goederen vanaf de schepen. Deze handel ging de gehele periode tussen 1600 en 1620 door. Al snel werden door Nederlanders op de kust van Guiana ook handelssteunpunten gesticht. Deze nederzettingen

---

¹⁷¹ Er wordt wel gesproken over het kopen van drank van Engelsen door leggers in Suriname omstreeks 1615. Ook is er bij verslagen van ontmoetingen tussen Europeanen vaak een vermelding van het schenken van drank. De Indiaanse alcoholische dranken werden ook door Europeanen gedronken.

waren beperkt van omvang, vaak ging het om een enkel versterkt huis van hout. In deze gebouwen woonde een aantal leggers, handelaars die voorzien waren van een cargasoen van handelsgoederen zoals bijlen, messen en kralen waarmee zij een retourlading kochten. De leggers van de Guiaansche Compagnie verbleven meestal een periode van een à twee jaar op de kust en werden in die tijd één à twee keer door een schip bezocht.

De eerste Nederlandse vestigingen in Guiana waren dus vooral handelssteunpunten en hoewel er vaak over koloniale vestigingen wordt gesproken zijn er geen aanwijzingen dat er in deze periode dergelijke nederzettingen van de grond kwamen. De Nederlandse nederzettingen in deze periode waren ingebed in de lokale Indiaanse gemeenschappen waarvan zij afhankelijk waren. Uit de beschikbare informatie is te zien dat de westelijke nederzettingen tussen de Corantijn en de Marowijne verder landinwaarts lagen; waarschijnlijk was dit het gevolg van de angst voor aanvallen vanuit de westelijk gelegen Spaanse nederzettingen. De nederzettingen verder oostelijk lagen dichters aan zee.

Nederlandse compagnieën waren aanvankelijk geïnteresseerd in het gebied omdat men dacht dat er op de Wilde Kust edelmetaal gedolven kon worden. Maar al snel ontwikkelde zich een handelsnetwerk dat in de eerste plaats gebouwd was op de uitwisseling van handelsgoederen. Vanaf 1610 begonnen de Europeanen naast het handelen in natuurproducten die door Indianen verzameld werden ook met het aanleggen van plantages, in eerste instantie vooral tabak, maar waarschijnlijk ook katoen en orleaan. Deze velden werden blijkbaar aangelegd door Indianen die volgens Spaanse bronnen soms ook als slaven werkten.

De handel vanuit Nederland met de Wilde Kust in deze periode wordt vaak exclusief in verband gebracht met Zeeland. Ook tussen 1600 en 1620 levert het gebrek aan bronnen uit Zeeland moeilijkheden op bij de interpretatie van de contemporaine handelsrelaties. Spaanse bronnen maken vermelding van de stichting van nederzettingen bij de Oiapoque door de Zeeuwse ondernemer Jan de Moor. De Laet vermeldde dat de twee fortjes bij de Xingú vanuit Vlissingen gesticht waren. Veel van de Engelse en Ierse expedities naar de Amazone in deze periode werden vanuit Vlissingen ondernomen. Lorimer stelde dat veel van deze ondernemingen door Zeeuwse kooplieden gefinancierd werden. Zeeland was dus een belangrijk centrum voor de Nederlandse handelsactiviteiten op de kusten van Guiana. Het was echter niet de enige regio die handelsrelaties met Guiana onderhield.

Dat Amsterdam en West-Friesland in deze periode betrokken waren bij de vaart op Guiana wordt wel duidelijk uit de vermeldingen van de activiteiten van de Guiaansche Compagnie. De Guiaansche Compagnie werd in sommige notariële aktes ook de 'West Indische Compagnie' genoemd. De meeste informatie over Nederlandse ondernemers betrokken bij de

vaart op Guiana komt uit Amsterdamse bronnen. Veel van de in aktes genoemde leggers en zeelieden kwamen uit West-Friesland, het gebied ten noorden van Amsterdam. De bronnen suggereren dat in de periode 1600-1620 vanuit Amsterdam en West-Friesland vooral gevaren werd op het gebied ten westen van de Oiapoque, terwijl de vaart vanuit Zeeland zich meer richtte op de Amazone-delta.¹⁷²

De belangrijkste impuls voor de Nederlandse ondernemingen op de Wilde Kust in de periode van 1600 tot 1620 was het behalen van winst uit handel. Het is mogelijk dat er in deze periode ook pogingen ondernomen werden tot het stichten van kolonies, maar de gedocumenteerde ondernemingen waren in de eerste plaats gericht op het drijven van handel met Indianen. Deze handel was winstgevend genoeg om de talrijke equipages van schepen naar de Wilde Kust te rechtvaardigen.

---

¹⁷² Het is opvallend dat er nauwelijks vermeldingen van schepen uit de regio van de Maze zijn gevonden die op Guiana voeren. De enige vermelding is een Rotterdams schip dat in 1610 bij het eiland van Maranhão handelde.

Hoofdstuk 3

‘Wortel schieten’

1620-1650

De Wilden ondertusschen onder sich besloten hebbende, haer dese gasten quijt te maecken, zijn onder schijn van vrindtschap by haer gekomen met haren dranck, die sy noemen Pernau, hebben 't volck gantsch droncken ghemaect, zijn daer met een groot geschrey op haer ghevallen, ende hebbense met bijlen ende houwmessen deerlijck doot gheslagen, dese dry alleen uytgenomen, die sy verschoont hebben. Hoewel dese grouwelijcke daedt wel een grootte straffe vereyste, nochtans omdat de Compagnie voor hadden hier een Colonie te leggen ende te houden, soo hebben gheradender ghevonden, sich met de Inwoonderen van dit Gewest te verdraghen, dewelcke groot leetwesen toonden over dese daet, belovende de Nederlanders voortaan trouw te wesen ende niet meer te beschadighen. Ende oversulcx is hier een Colonie gheplant onder het ghebiedt ende bestier van Capiteijn Jan van Ryen, op de voornoemde plaetse Wacogenive, twaelf mijlen boven Comaribo ende acht boven Caribote ende omtrent vier boven Apotery.¹

Het citaat hierboven is afkomstig uit het *Iaerlijck verhael*, de kroniek die Johannes de Laet publiceerde over de eerste jaren van de West-Indische Compagnie (WIC). Jan van Ryen kwam in maart 1627 bij de Oiapoque aan met 36 mannen en jongens om daar een nederzetting te stichten. Hij deed dit als patroon onder het gezag van de Kamer van Zeeland van de WIC. De WIC speelde een belangrijke rol vanaf haar oprichting in 1621 tot het einde van deze periode in 1650. Het commerciële succes van de Republiek verontrustte het Spaanse Hof dermate dat besloten werd tot nieuwe vijandelijkheden, waardoor in 1621 een einde kwam aan het Twaalfjarig Bestand. De periode tussen 1620 en 1650 stond in het teken van een strijd tussen de Nederlandse Republiek en het Spaanse rijk die wereldwijd werd uitgevochten. De hervatting van de oorlog leidde in 1621 tot de oprichting van de WIC als een tegenhanger van de VOC. Het patent hield in dat de WIC het alleenrecht had op vaart vanuit de Nederlanden binnen haar octrooigebied, dat in het westen begrensd werd door de Filippijnen in de Stille Oceaan en in het oosten door Kaap de Goede Hoop in de Atlantische Oceaan. De kust van Guiana viel dus binnen het octrooigebied van deze onderneming.²

---

¹ De Laet 1932: 18. Zie Bijlage A 14 voor de tekst van De Laet.

² De Laet schreef een geschiedenis van de WIC van haar oprichting in 1621 tot 1636. (De Laet 1644) Zijn publicatie was vooral gericht op een beschrijving van de WIC als effectief instrument in de oorlog tegen

De WIC was georganiseerd in vijf verschillende Kamers die als onafhankelijke bedrijven functioneerden. De Kamers werden geleid door bewindhebbers.³ De centrale leiding van het bedrijf was in handen van de *Heren XIX*, een vergadering van gedelegeerde bewindhebbers uit de Kamers die twee à driemaal per jaar bijeenkwam. Tijdens deze vergaderingen werd het beleid bepaald en werden specifieke taken aan de verschillende Kamers toegekend zoals het equiperen van een aantal schepen naar omschreven bestemmingen. De logistieke ondersteuning voor het centrale bestuur werd bij toerbeurt geleverd door de twee belangrijkste Kamers, te weten die van Amsterdam en die van Zeeland.⁴

De WIC gebruikte haar kapitaal aanvankelijk voor het uitrusten van grote vloten die ingewikkelde plannen uitvoerden. De kaapvaart was een belangrijke activiteit en de verovering van een Spaanse zilvervloot bij Cuba door Piet Hein in 1628 was het meest spectaculaire succes van de WIC. In 1624 veroverde een grote vloot van de WIC onder leiding van admiraal Willekens de stad Salvador, de hoofdstad van de Capitania Bahia in Brazilië. De Nederlanders moesten zich het jaar erna overgeven dankzij een snelle militaire reactie vanuit Spanje.⁵ De verovering van Olinda in Pernambuco in 1630 leidde tot de vestiging van *Nieuw-Holland* in het noordoosten van Brazilië, dat zich ontwikkeld had tot een belangrijke producent van rietsuiker. Deze *conquête* werd tot haar overgave in 1654 door de WIC bestuurd. Na de benoeming van Johan Maurits van Nassau tot Gouverneur-Generaal in 1636 kende deze vestiging een bloeiperiode. In 1642 daalde de prijs van suiker op de Europese beurzen en na een opstand van de Portugese bewoners in 1645 werd *Nieuw-Holland* een financiële molensteen om de nek van de WIC. Daarna was de WIC slechts een schaduw van de organisatie die de Spaanse maritieme alleenheerschappij in de Atlantische Oceaan had gebroken.⁶

De WIC kreeg vanaf 1621 zeggenschap over de vaart vanuit de Nederlanden naar de kust van Guiana. Met de oprichting van de WIC veranderde er aanvankelijk veel in de organisatie van de vaart tussen de Nederlanden en het onderzoeksgebied. Schippers en commiezen werden werknemers in loondienst van hun respectieve Kamers. Zij werden door de bewindhebbers aangesteld op schepen die het eigendom van de WIC waren. De equipage van schepen werd nu bepaald door het beleidsplan dat de Heren XIX uitstippelden.

Spanje. Naber publiceerde een geannoteerde versie. (De Laet 1931-1937 uitgegeven door S.P. L'Honoré Naber en J.C.M. Warnsinck) De geschiedenis van de WIC werd beschreven door Henk den Heijer. (Heijer 1994; Heijer 2005)

³ De bewindhebbers moesten zelf aandeelhouders zijn. De aandeelhouders werden participanten genoemd en de belangrijkste aandeelhouders hadden als hoofdparticipanten een aparte positie. (Heijer 2005)

⁴ Heijer 2005: 13-34. De Zeeuwse Kamer werd beschreven door Doeke Roos. (Roos 1992)

⁵ Boxer 1993: 34-40.

⁶ Boxer geeft een goed overzicht van deze periode. (Boxer 1993) Zie Gonsalves de Mello en Cabral de Mello voor een Braziliaans perspectief. (Gonsalves de Mello 2001; Cabral de Mello 2005)

De Kamer van Zeeland nam het beheer over van de nederzettingen in de Amazone-delta, maar na de vernietiging van deze vestigingen en de verovering van Pernambuco in 1630 werd Guiana voor de WIC een secundair belang. De Kamer van Zeeland beheerde de vestiging bij de Essequibo en liet verdere activiteiten over aan particulieren. De Nederlandse vestigingen op de kust van Guiana werden vooral als particuliere patroonschappen binnen de WIC georganiseerd. Kolonisten sloten een contract met een Kamer van de WIC af waarin zij onder bepaalde condities toestemming kregen voor het stichten van een vestiging. Meestal eiste de WIC het alleenrecht op de vaart op waardoor potentiële kolonisten aangewezen waren op schepen van de compagnie voor hun bevoorrading.⁷

Het reisverslag van Gelein van Stapels is een goed voorbeeld van de veranderende omstandigheden in de periode tussen 1620 en 1630. Gelein voer voor de Kamer van Zeeland van de WIC met schippers zoals Adriaen Pietersz Lucifer en Adriaen Jansz Pater, die beiden in de Nederlandse maritieme geschiedschrijving bekend staan als zeehelden. Zijn reisverslag laat zien dat hij naast zijn vaardigheden als houwdegen ook het inzicht van een koopman had.⁸

Gelein van Stapels 1625-1630

Gelein van Stapels arriveerde mei 1625 met zijn schip de *Groene Draeck* bij de rivier Oiapoque om een aantal Waalse kolonisten op te halen die daar in 1623 afgezet waren. De Waalse kolonisten waren met het schip *Duyffgen* voor de Amsterdamse Kamer van de WIC naar Guiana gereisd om de mogelijkheid van een koloniale vestiging te onderzoeken. Het *Duyffgen* was oktober 1623 de Amazone rivier opgevaren via *Sapno* en *Roohoeck* tot voorbij de rivier de Jarí. De Waalse passagiers hadden de Engelse tabakspantages bij de rivier de *Okiari* bezocht, maar wilden daar niet blijven omdat de Nederlandse forten Nassau en Orange bij de monding van de Xingú kort voor hun aankomst door een Portugese expeditie vernietigd waren. De Portugezen hadden ook een aanval gedaan op het schip van Pieter Adriaensz Ita dat verloren ging omdat het

---

⁷ Grol geeft een goed overzicht van de patroonschappen van de WIC. De condities van patroonschappen verschilden al naar gelang de periode en de Kamer die ze verleende. De patroon was meestal gehouden om een overzeese kolonie te ontwikkelen. Hij kreeg het recht 'niemansland' in bezit te nemen en werd daarna door de WIC beschermd in zijn rechten. In sommige gevallen was het patroonschap erfelijk. De patroon trad op als vertegenwoordiger van het gezag van de Staten-Generaal dat door de WIC bewaakt werd. Het reglement op de koloniën voorzag de instelling van een raad waar ook vertegenwoordigers van de kolonisten vertegenwoordigd zou zijn. In Nieuw Nederland werd door de Amsterdamse Kamer bepaald dat grond van Indianen gekocht moest worden, op de Wilde Kust zijn daar in deze periode geen vermeldingen van gevonden. De vestigingen in Essequibo en Berbice hadden geen notariaat en er was in deze periode binnen het patroonschap geen sprake van particulier bezit van grond. (Grol 1934: 24-57)

⁸ Martin van Wallenburg publiceerde twee artikelen over het manuscript van Gelein van Stapels. (Wallenburg 1995) Het manuscript is (nog) niet integraal gepubliceerd. (ZA_MS_182) Over Pater. (Algra 1978: 260)

door de bemanning in brand werd gestoken nadat het voor de *Okiari* op een bank was vastgelopen. Een aantal van de Waalse kolonisten werd daarop eind 1623 door het *Duyffgen* afgezet bij de Oiapoque waar zij mei 1625 door Gelein gevonden werden.⁹

De vaart op de kolonies in de Amazone-delta was met de oprichting van de WIC in 1621 het monopolie van deze organisatie geworden.¹⁰ Uit de schaarse vermeldingen die bewaard zijn gebleven valt op te maken dat de Zeeuwse Kamer niet erg bereidwillig was informatie over de Amazone-delta met de andere Kamers te delen. In 1621 hadden gedeputeerden van Zeeland bij het overleg in de Staten van Holland over de oprichting van de WIC compensatie gevraagd voor de investeringen die gedaan waren in de tabaksplantages in de Amazone-delta, maar de documenten die deze claim moesten staven werden niet ingediend.¹¹ In 1624 was er een verzoek tot informatie van de vergadering van de *Heren XIX* dat een onduidelijke afloop had.¹² Het is mogelijk dat de Amsterdamse Kamer van de WIC de Waalse kolonisten probeerde te gebruiken als een ingang om toegang tot de Amazone-delta te krijgen.

De expeditie waar Gelein in 1625 deel van uitmaakte had een groep van 80 à 100 kolonisten en soldaten onder leiding van Nicolaes Oudaen naar de Amazone-delta vervoerd waar zij een fort hadden opgericht in de buurt van de monding van de Xingú.¹³ Deze expeditie was het antwoord van de WIC op de Portugese aanval die in 1623 de nederzettingen Nassau en Orange bij de Xingú verwoest had. De schepen waren na hun missie in de Amazone-delta verder westelijk gezeild en Gelein kreeg opdracht om de Oiapoque aan te doen.¹⁴

Het verslag van de Waalse kolonisten bevat een beschrijving van de reis die zij in 1625 met het schip van Gelein langs de kust van Guiana maakten. Na het vertrek van de Oiapoque werd eerst kortstondig Cayenne aangedaan waar vers voedsel en letterhout van de Caraïben werd gekocht. Vandaar zeilde het schip naar de Marowijne waar letterhout en cassave gekocht werd.

---

⁹ Forest 1914 Vol II: 224-241. Het verslag van de Waalse kolonisten wordt vaak aan Jesse de Forest toegeschreven, alhoewel hij niet de auteur van het gehele document kan zijn omdat zijn overlijden er in beschreven werd. De complete titel luidt: '*Journal du voyage fait par les peres de familles envoyes par Mrs les Directeurs de la Compagnie des Indes occidentales pour visiter la coste de Gujane*'. Het manuscript wordt bewaard in British Library, Sloane MS 179b. In deze studie werd de uitgave van Mrs. Robert W. De Forest gebruikt. (Forest 1914 Vol II) Lorimer is de enige die geprobeerd heeft de *Okiari* te lokaliseren en geeft als moderne toponiemen de rivieren Ajuraxi of de Cajari in Amapá. Omdat het tegenwoordige oroniem niet met zekerheid is vast te stellen, wordt voor deze rivier het historische oroniem gebruikt. (Lorimer 1989: 70-71)

¹⁰ Een bewijs hiervan is een verzoek aan de Staten-Generaal in 1621. 1621 07 21: 1306. Jan Campe, schipper van de *Fortuna* van 24 last, en zijn medereders in Middelburg, vragen toestemming om dit op 29 juni aangekomen schip terug te laten varen naar de Amazonerivier, om aldaar achtergelaten hout en andere goederen binnen zes à zeven maanden op te halen, ondanks het plakkaat op de WIC. (Roelevink 1983: 204)

¹¹ NA_3.01.04.02_5053: 38, 72.

¹² USC 1898 Vol 2: 38-39.

¹³ Lorimer 1989: 79-81.

¹⁴ De Laet 1932:17; Forest 1914 Vol II: 258-259. Zie ook ff hoofdstuk 3: 106 noot 21 over Oudaen.

Het schip de *Swerten Arent* van Lucifer lag in de rivier de Suriname waar het een lading verzamelde van onder andere letterhout. Na een korte stop zeilden de schepen verder naar de rivier de Demerara. Het Waalse verslag beschrijft dat er onderweg met de sloep van het schip in de rivier Berbice gehandeld werd. Vanuit de Demerara zeilde de scheepsboot naar de Essequibo waar orleaan, een donker soort letterhout, en veel voedsel als handel viel. De Walen wisselden van schip en voeren met de *Swerten Arent* terug naar Nederland waar zij 16 november 1625 aankwamen.¹⁵

Gelein bleef met Lucifer in de Caraïbische zee, want De Laet vermeldt acties van beiden in het voorjaar van 1626.¹⁶ Januari 1627 voer Gelein van Stapels als gezagvoerder van de *Vliegende Draeck* met twee andere schepen naar de Oiapoque met de eerder genoemde kolonisten onder leiding van Jan van Ryen.¹⁷ De WIC was van plan om langs de Wilde Kust een aantal kolonies te stichten die bestuurd zouden worden door een hoge raad die in Cayenne zetelde, want dat stond in een clause in het contract dat Abraham van Pere in 1627 over zijn patroenschap bij de Berbice had gesloten.¹⁸ De Zeeuwse Kamer en de Heren XIX waren sinds eind 1626 in onderhandeling met de Franse emigrant Claude Prevo over het leggen van een kolonie in Cayenne. Waarschijnlijk vertrok deze expeditie gelijktijdig met die van Jan van Ryen begin 1627, maar er is weinig méér over deze onderneming bekend dan dat een aantal deelnemers in 1632 een vergoeding uitbetaald kreeg van de Kamer van Zeeland.¹⁹

De vloot ankerde na een voorspoedige reis begin maart 1627 voor *Commaribo* bij de Oiapoque. De schepen voeren vandaar naar *Caribite* (Caripo) waar zij geen Indianen troffen en stuurden daarom sloepen naar *Commaribo* om Indiaanse gidsen te halen. Met deze gidsen voeren zij de rivier op naar *Wacogenive*; daar stonden twee huizen en de plaats leek geschikt voor een

---

¹⁵ Forest 1914 Vol II: 260-265.

¹⁶ De Laet 1931: 123.

¹⁷ De *Ter Veere* met admiraal Lucifer, de *Leeuwinne* onder Jan Pietersz en de *Vliegende Draeck* onder Geleyn van Stapels. (De Laet 1932: 16)

¹⁸ In Cayenne zou een directeur of commandeur bijgestaan door een raad het bestuur voeren over de Wilde Kust. (Netscher 1888: 57-58) Artikel 10: 'De colonien die op de respectieve revieren ofte eylanden sullen comen te liggen, sullen mogen (te weten elcke reviere voor sich) een gecommitt[eer]de uutmaecken, die den Commandr in Cajana sullen informeren ende hare coloniers zaken by den Raet bevoorderen, ende alle twee jaren verandert worden, ende alle de colon(i)en sullen gehouden syn , ten minstens alle ses maenden pertinent rapport van hare colonien ende landen daerontrent aen den Command r ende Raet in Cajana over te senden.' (USC Vol 2: 50) Het originele document is te vinden in 'Colonien; commissien, instructien, conditiën van colloniers.' (NA 1.05.01.01: 42) In dit boek zijn naast de overeenkomst met Abraham van Pere ook de contracten met Claude Prevo over zijn kolonie in Cayenne te vinden. Zie ook Grol over de positie van Van Pere. (Grol 1934: 25)

¹⁹ Prevo zou met het jacht *Arnemuiden* vertrekken. De onderneming werd eind 1626 door de Kamer van Zeeland besproken. (Netscher 1888: 54) In 1632 werden kolonisten uit Cayenne onder wie Prevo gehoord door de bewindhebbers en vroeg Claude Prevo een compensatie voor zijn dienst in Cayenne. (Netscher 1888: 54-55)

vestiging. De Nederlanders begonnen het cargasoen van de kolonisten te lossen waarop de Indianen op de vlucht sloegen. Toen verscheen er een 'Swarte', die vertelde dat Indianen een groep Nederlanders hadden gedood die eerder met een bark en twee sloepen uit de Amazone waren gekomen. Slechts drie Nederlanders waren gespaard, één leefde in *Commaribo* en de anderen verder stroomopwaarts.²⁰

De nieuwe kolonisten dreigden de Indiaanse gidsen uit *Commaribo* te doden, waarop de overlevende Nederlander daarvandaan naar hen toe gezonden werd. Zij konden echter geen informatie uit de man krijgen omdat hij bijna geen Nederlands meer sprak. Ook de andere twee overlevenden werden gevonden en zij vertelden hoe de vestiging van Oudaen in de Amazone-delta in 1625 door een aanval van Portugezen vernietigd was. Ongeveer veertig overlevenden waren onder commando van luitenant Pieter de Bruyne naar de Oiapoque gevaren en hadden zich daar neergezet. Er was onenigheid ontstaan en de Nederlanders hadden zich in vier groepen verdeeld. Het citaat aan het begin van dit hoofdstuk beschrijft hoe deze groepen door Indianen werden aangevallen en grotendeels vermoord. Toch besloot Van Ryen zich aan de Oiapoque te vestigen.²¹

Maart 1628 vertrok een nieuwe vloot van vijf schepen uit Zeeland onder leiding van admiraal Ita met schipper Gelein van Stapels van de *Fortuyn* naar het eiland Tobago waar een Nederlandse nederzetting was gelegd onder het patroonschap van Jan de Moor, een Zeeuwse regent die in deze periode een belangrijke rol speelde. De *Fortuyn* deed begin mei 1628 het eiland St. Vincent aan en ontdekte daar twee overlevenden van de kolonie van kapitein Jan van Ryen. Ook deze kolonie was door Indianen bij de Oiapoque overvallen en vernietigd.²²

---

²⁰ De Laet geeft geen verdere informatie over de 'Swarte'. Was het een Afrikaanse man die bij de Oiapoque opdook? Was het een slaaf van een Europeaan, zoals de Engelsman bij de Ouanari die in het Waalse verslag werd genoemd, of was hij een vrijman? De term 'swert' werd ook in de verklaringen van de Guiaansche Compagnie over Suriname gebruikt. Het is ook mogelijk dat het een Indiaan was. (De Laet 1932: 16) Zie ook Bijlage A 14.

²¹ 'als namentlijk dat ongheveer achthien maenden geleden [sic september 1625] de Spaghaerden ofte Portugesen in grooten ghetale waren gekomen ende onversiens ghevallen op de Colonie in de Rievriere des Amazones, die daer was gheleght onder het bevel van Capiteijn Oudaen; ende dat deselve naer dat sich een halven dach tegeghen de vyandt dapper hadde ghewerdt, sich hadde begheven naer sijn Barcke, met verlies van seven ofte acht mannen, ende was met deselve ghezeylt naer de kreecke daer de Engelsche haer onthielden om eenighe spijsse van haer te ruylen. De Capiteyn met elf of twaelf Man by de Engelsche gelandt zijnde, zijn de vyanden met hare Canoen de selve kreecke inghekommen, ende hebben de Engelschen met samen de Nederlanders overvallen ende doot gheslagen. De Lieutenant Pieter de Bruyne 'sanderdaeghs dit vernomen hebbende, is met de Barcke ende ses en veertich man die noch overich waren ghevlucht naer de Rievriere Wiapoco, ende heeft hem daer neder gheslagehen, verhopende hier seker te wesen. Maer naer dat daer twee ofte dry daghen gheweest hadden, soo doorschoot de Sergeant Matruyt den Lieutenant, ende 't Volck verdeylde sich in vier plaetsen.' (De Laet 1932: 16-18) Zie ook Bijlage A 14.

²² 'Het Schip de Fortuyn, d'welck den 3den Martij uyt Zeelandt vertrock, hadde op, boven sijn Bootsvolck, 63 Coloniers, met last deselve met haer ghereedtschap te landen aen 't Eylandt Tabago; van dewelcke ghescheyden zijnde den 2den Maij, quamen den 4den onder het Eylandt S. Vincent te reede. Vonden daer

Januari 1629 vertrok Gelein van Stapels uit Vlissingen als schipper van de *Zeeuwse Jager* die onderdeel uitmaakte van een smaldeel dat Nederlandse en Ierse kolonisten vervoerde naar de Amazone-delta.²³ Het rapport van Gelein is een van de weinige beschikbare Nederlandse reisverslagen over deze periode. Begin april 1629 arriveerden de schepen voor *Sapno*. De Nederlanders hoorden daar van Indianen dat het jacht *Arnemuiden* al maanden daarvóór uit de Amazone vertrokken was. Gelein besloot na overleg met de kolonisten om het jacht de *Noordsterre* met zijn boot de rivier op te zenden. Hij vergezelde deze expeditie en beschreef hoe bij de rivier *Torege* een fort werd gebouwd dat de naam Goede Hoop kreeg.²⁴ Na de kolonisten van benodigdheden te hebben voorzien, waaronder een aantal tonnen gezouten zeekoe die hij van de Indianen in *Sapno* had gekocht, keerde Gelein terug naar zijn schip en riep de scheepsraad bij elkaar. De orders van de WIC waren om aan te lopen bij de Oiapoque en Cayenne, maar aangezien er weinig tijd was en de schepen verwacht werden op een *rendez-vous* bij *Kaap Tiburon* op de westpunt van Haïti werd met algemene stemmen besloten om deze bestemmingen over te slaan en direct naar de rivier Berbice te varen.²⁵

De beschrijving die Gelein van de Nederlandse kolonie bij de Berbice gaf is het eerste verslag van deze Nederlandse nederzetting. De kolonie was een particulier patroonschap van Abraham van Pere dat na onderhandelingen met de Kamer van Zeeland van de WIC in 1627 gesticht was.²⁶ Begin mei 1629 voer Gelein met zijn sloep de rivier op terwijl zijn schip

---

twee mannen van 't volck van Capiteyn Jan van Ryen, dewelcke uyt de Rieviere Wiapoco, daer een plantagie hadden aangerecht, waren ghevlucht, doordien dat met de inwoonders van dat Gheweste oneens geworden zijnde, deselve sijn Lieutenant hadden doodt gheslaghen, ende sijn Ghesaye ende Wooninghen uytgheroeyt; doch hadde de Wilde weder soo verre te neder gheset, dat hem hadden toeghelaten eenige Chaloupen te maken, om sijn volck naer elders te vervoeren. De dese met haer sevenen, waren gheweest in een Chaloupe, van welke twee onderweghen warén ghestorven, ende de andere vijf landen aen Eylandt Trinidad en vonden daer vooreerst gheen volck; daer quamen Wilden van 't Eylandt Granada, daer sy by gheraecten. Doch alsoo dese Wilden van Granada seer ghebeten waren op de Francoisen, soo hadden dry van haer volck, die Franschen waren, doodt gheslaghen, ende dese twee Nederlanders verschoont. Van de Capiteyn ende 't ander volck en wisten niet te spreken.' (De Laet 1932: 46) De Laet beschrijft twee kolonisten op St Vincent terwijl Netscher ook twee op Tobago vermeldt, in het totaal dus vier overlevenden. (Netscher 1888: 56) Zie ook Boomert 2002: 105-106; Goslinga 1971: 413.

²³ *Zeeuwse Jager, Fortuin, Middelburg, Noordsterre* en het jacht de *Ooststerre*.

²⁴ De beschrijving van Gelein is door beschadigingen goeddeels onleesbaar: 'Beschrievien of gestalte dat zij in Torege micken van wat vorme het hat en hoe het gelegen. Het land dar het voort lecht is genampt gode hoop een open vles dar voordesen een groot indeians doorp gestaen [heft] dar loopt een verse rivier oft kreck, nevens in het norden heft groote open savanen in het suden en so en z w is het omvangen met bossaien en clene bergen het voort is gemackt dicht aen de rivier soo dat de rivier een ¼ van het voort voor een vest dient, en de rest fier drooge grachten. Het lant boven voort is vel hooger mist dart voort lecht wij bouden het fort wel gelecht hebben op hochste.' (ZA_MS_182) Figueira S.J. beschreef het fort als vierkant omringd door een gracht met een wal voorzien van een parapet. Het was bewapend met vier steenstukken en een kanon. Figueira schreef dat de kolonisten de taal van de Indianen goed beheersten en dat de Indianen tabak verbouwden voor de kolonisten. (Lima 2005: 219)

²⁵ ZA_MS_182. Zie ook Bijlage A 15.

²⁶ Netscher 1888: 57-60; Grol 1934: 25.

doorzeilde om in de Demerara rivier te ankeren. De Nederlandse post lag een stukje landinwaarts van de Wiruni, een zijarm van de rivier de Berbice, ver stroomopwaarts. Gelein beschreef het als een versterkt huis met een zolder en een pannendak dat voorzien was van een aantal stukken geschut. Het opperhoofd van de kolonie was Cornelis van Pere. In de post waren maar vier Nederlanders aanwezig, want de meeste Nederlanders woonden in Indiaanse dorpen waar zij zich vooral bezighielden met het telen van tabak.²⁷

Gelein schreef dat de Nederlanders geplaagd werden door allerlei ziektes en dat het gebied zich niet goed leende tot het telen van tabak. De kolonisten waren het niet eens met de condities waaronder zij moesten werken en Cornelis had hun contract aangepast waardoor zij nu overal verspreid lagen. Het belangrijkste product dat gewonnen werd was de orleaan. Gelein dacht dat vooral de teelt van katoen voor dit gebied winstgevend zou kunnen zijn. Uit het verslag van Gelein valt op te maken dat de Nederlanders bekend waren met de situatie landinwaarts waar de rivier Berbice ontsprong.²⁸

Ook de vestiging van de WIC bij de Essequibo rivier werd per sloep bezocht. Gelein schreef dat koopman Beverland met ‘vijf leggers en een neger’ 60 km stroomopwaarts van de monding in een Indiaans dorp woonde. Jan van der Goes, het opperhoofd van de Nederlandse post in Essequibo, was op reis. Gelein leverde zijn cargasoen aan Jan van Beverland en reisde dus niet naar het veel verder stroomopwaarts gelegen fort Kykoveral. In zijn verslag merkt hij op dat de situatie bij Essequibo genoegzaam bekend was en dat hij daar dus niet veel over hoefde te schrijven.²⁹

Van Essequibo zeilde Gelein naar het eiland Tobago waar sinds 1628 een Nederlandse kolonie lag die net als die in Berbice een particulier patroonschap was. De beschrijving van de situatie van deze kolonie verschilt als de dag van de nacht met die van Berbice. Gelein schreef dat de kolonie er goed bij lag en dat de kolonisten gezond waren in tegenstelling tot de leggers in Berbice en Essequibo. Gelein leverde onder meer een partij cassave die hij in Essequibo had ingenomen. Na aflevering van het cargasoen voor Tobago sloot Gelein zich aan bij de vloot van admiraal Pater waarmee hij tot eind augustus jacht maakte op Spaanse schepen. Het succes van de verovering van de ‘zilervloot’ door Piet Hein, het jaar ervoor, werd echter niet herhaald.

---

²⁷ ‘alwaer sij in een open savane hadden en tamelick hus van pallesaden gemackt met pannen gedeckt versien met 2 isseren sticken met 4 stensticken dit hus was met en solder onder de vorem van een packhus vooren met een gelderrij op het hus voont ick 4 personen 2 mannen en 2 jongens het ander volck lach op verseden plasen bij de wielden te dele om tovack te planten.’ (ZA_MS_182)

²⁸ ZA_MS_182. Zie Bijlage A 16 voor de complete transcriptie.

²⁹ ZA_MS_182. Zie Bijlage A 17 voor de transcriptie.

November 1629 voer de vloot van admiraal Pater naar de Orinoco om de Spaanse plaats S.Thomé aan te vallen.³⁰

Gelein schreef dat de Nederlanders veel moeite moesten doen om een Indiaanse loods te vinden.³¹ Het verslag van Gelein geeft de eerste Nederlandse beschrijving van de Warao: ‘De lokale bevolking die bij de monding van de rivier woont heten *tivitives*, het is een arm volk dat leeft van vis en wild uit het bos, voornamelijk varkens en tapirs. Zij hebben voor zover wij weten geen droog land om op te wonen of plaatsen om voedsel te verbouwen; het belangrijkste voedsel dat zij hebben zijn de noten van de palmbomen.’³² De Warao voedden zich in tegenstelling tot andere volkeren langs de kust van Guiana niet met cassave maar met de vrucht van een palm, de *Mauritia Flexia* die door Gelein werd beschreven.³³ Blijkbaar was Gelein geïnformeerd over de aanwezigheid van Caraïbische Indianen, maar zelf had hij deze niet gezien: ‘*dese riviere wert mede bewont van enge cribusen doch die woonen seer verre in het lant soo dat sij seer zelden op de rivier comen.*’ Hij bezocht blijkbaar geen nederzettingen van de Warao.³⁴

De vloot zeilde de rivier op en kwam na een reis van anderhalve week voor S. Thomé. Gelein was goed te spreken over de Indiaanse loods: ‘*was seer swar gevallen hebben dese rivier op te comen hadden wij dese indianen nit met ons gehat.*’³⁵ De bewoners van S. Thomé waren op de vlucht geslagen en de Nederlanders plunderden de verlaten nederzetting. De vloot voer daarna stroomafwaarts naar zee. Gelein schreef dat de Orinoco de ‘doodste’ rivier op de Wilde Kust was

³⁰ ZA_MS_182. De Laet is niet altijd betrouwbaar; zo vermeldt hij in 1629 Jan van Stapels als kapitein van de *Zeeuwse Jager* terwijl dit waarschijnlijk Gelein moet zijn. (De Laet 1632: 91)

³¹ ‘Den 18 met den dach een grote kreck in gevaren mest tot den affent wij waren soo verre in dat wij nit vorder kosten dar 2 a 3 sooten gesoten hebbende sien 3 a 4 wielden bij ons gecomen die ons rapporterden dat wij in de rivier ornockes waren wij sien met dese wielden bij den h[eer] ammerael gecomen die seer verblit was dito snachs het den h[eer] ammerael mij met de sloop nar de schepen in ze gesonden om die in de rivier te brengen.’ De datum is 28 november, 18 is een verschrijving van Gelein. (ZA_MS_182)

³² ‘De nabije die hier om lech in de rvier woonen sien genant tibitibesen het is een erme volck dat har onderhoud bij vies en ennich wilt ut het bos te ween verckens en packires sij en hebben bij ons weten gen droch lant der sij op wonen off enge vruchten plassen har mesten vestel dat zij hier hebben zijn bij noten van palmit boomen.’ (ZA_MS_182) [Degenen die hier aan de benedenloop van de rivier wonen heten Tivitives, het is een arm volk dat vooral leeft van vis en enig wild uit het bos zoals varkens en tapirs. Zij hebben voor zover wij weten geen droog land waar zij wonen of enige plantages. Het belangrijkste voedsel dat zij hebben zijn de noten van de palmit bomen].

³³ ‘dese noten zien van de grote van een eij groeien 50 a 60 aen een boos aen de boonien offer vorssen van een dinck off den nette weren zij zien van baten heel seerp achticht open siende ist van binnen als een kokosnoot vol met vruchticht het in dese noten gebrucken zij in plasse van broot een seer erme vruchten en hebben soo vel wij hebben conen zien soo vel har leven en mannierrren aen gat is gelick alle andre indeiannen hier op de custe.’ (ZA_MS_182)

³⁴ ‘Soo vel belande har woningen wij en hebben nergens gen van har husen vernomet soo dat wij gisten dat sij elders gen vaste woonien en hebben want sij moten wonen dar vel van de boven genomde noten groiden en als zij die op doenne plassen of gegeten hebben soo varren sij op een ander plasse ten andren soo conden sij gen vast plasse houden doordien het water in den regen tit van wegen het opper water seer hoge wassen soo dat de lege landen hier dan mest onder stat wij sagen in het op zellen van de rivier vlomercken van et opper water die wel 3 a 4 vamen hoger waren alst water dooen [toen] was.’ (ZA_MS_182)

³⁵ ZA_MS_182.

omdat er weinig Indianen te zien waren ‘*somma het is en gode rivier soo zij wat van wilden mer bewont wier die sien hier soo wennich dat tot ervonden is en die wennige die hier sien wonen soo verre in krecken en hoochten dat het onmogelick is die te vinden ten warre dat zij gevonden wielden zien. somma het is de dotste rivier van volck die op de gehele wielde kust is dit is cortelick hetgene dat wij hebben konen zien de vernemen van de rivier ornocke in den korten tit die wij dar waren.*’³⁶ De vloot van admiraal Pater bleef nog enige maanden actief zonder veel resultaten te boeken en koerste via de Azoren terug naar Nederland. Het journaal van Gelein eindigt juni 1630 in het Kanaal.

David Pietersz de Vries 1634³⁷

Het verslag van Gelein van Stapels wordt aangevuld door het reisverslag van David Pietersz de Vries uit 1634. De Vries was een ervaren reiziger die betrokken was bij de Nederlandse kolonie in Nieuw Nederland samen met anderen onder wie De Laet; hij had zakelijke banden met de Amsterdamse Kamer van de WIC.³⁸ Hij was ook betrokken bij een compagnie die een kolonie op de Wilde Kust wilde stichten waarvan Jan Bicker de patroon was. Zijn beschrijving heeft de unieke kwaliteit dat hij én ondernemer én schipper was. De Vries voer in 1634 uit met de *Coninck David* waarop dertig kolonisten voor een vestiging bij Cayenne waren ingescheept.³⁹

De Vries maakte dezelfde landval als Cabeliau in 1598 en liep binnen in de rivier de Kourou waar hij na enig zoeken een Indiaans dorp vond met vijftig inwoners in zes à zeven grote huizen. Er was weinig handel en na enige dagen zeilde hij naar het eiland van Cayenne.⁴⁰ Op dit eiland lagen de resten van een stenen fort dat eerder door Fransen was gemaakt en dat door de kolonisten gebruikt werd voor hun nederzetting. De planters werden afgezet op het eiland waar ze acht Engelsen en Nederlanders aantroffen die daar sinds acht maanden voor Jan de Moor tabak plantten. De Vries vermeldt dat zijn kolonisten een grote hoeveelheid katoen, tabak en orleaan geplant hadden. De Indianen op het eiland werden als Caraïben omschreven. Hun opperhoofd *Arrawicarij* stierf juist in deze periode. De Vries maakte zijn begrafenis mee en besteedde in zijn verslag aandacht aan Indiaanse begrafenisrituelen. De *Coninck David* vertrok na een verblijf van

---

³⁶ ZA_MS_182.

³⁷ De beschrijving die David Pietersz de Vries in 1655 publiceerde over zijn reis naar de Wilde Kust in 1634, werd in 1911 opnieuw gepubliceerd door H.T. Colenbrander, die ook berichtte dat De Vries een Franse achtergrond had; hij was in La Rochelle geboren en als kind naar Nederland was gekomen. (Colenbrander 1911: 178-225)

³⁸ De Laet, Samuel Godijn, Gilliaume van Rensselaer en Bloemaert. (Colenbrander 1911: 147)

³⁹ Het is niet duidelijk in welke relatie deze onderneming tot de WIC stond. Waarschijnlijk waren er wel contacten met de Kamer van Amsterdam omdat verschillende zakenpartners van De Vries, zoals De Laet, daar een belangrijke rol vervulden.

⁴⁰ De Vries nam een Engelse loods aan om binnen te lopen in de Cayenne rivier. (Colenbrander 1911: 191)

vier weken. De Vries nam ‘*ter meerdere zekerheid van de kolonie*’ de kleinzoon van *Arrawicarij* mee naar Nederland.⁴¹

De Vries gaf een uitgebreide beschrijving van zijn reis vanaf Cayenne langs de kust. Oktober 1634 bracht hij een bezoek aan kapitein *Schambon* die met twaalf Fransen sinds drie jaar bij de *Sinnamary* lag en daar een lading ‘lange peper’ had klaargemaakt.⁴² De Vries vond daarna bij de *Mana* een dorp van Arawak en verder stroomopwaarts een aantal dorpen met Caraïben waarvan één wel achttien à twintig huizen had. Het seizoen voor de handel in orleaan en letterhout viel in januari en was al voorbij, zodat De Vries geen zaken kon doen. De Nederlanders voeren de rivier verder op en kwamen bij een dorp van *Cribesen* van tien à twaalf huizen waar zij de nacht doorbrachten. Dit dorp lag 10 à 12 mijl stroomopwaarts. De Vries ging de volgende dag met de zoon van het opperhoofd naar een ander dorp, drie mijlen landinwaarts, waar zeven à acht huizen van Caraïben stonden. Een mijl verder lag een groot dorp van Caraïben met achttien à twintig huizen, maar de meeste mannen waren uit op ‘krabbevangst’. De Nederlanders voeren terug en vierden bij de monding van de *Mana* het ‘joelfeest’ van de Indianen.⁴³

De Vries bezocht daarna met zijn sloep de *Marowijne* zonder veel handel te kunnen doen. Hij schreef dat een mijl van de monding een dorp van Arawak lag, maar dat iedereen naar Suriname was. Bij de *Marowijne* kwam een Nederlander te voorschijn die daar was achtergelaten omdat hij de ‘*indiaanse pokken*’ had gekregen, een ziekte die alleen in Guiana genezen konden worden. Hij was nu weer beter en vroeg passage. De Vries schreef dat de man in een Indiaans dorp gewoond had samen met twee Fransen die waren weggelopen van kapitein *Schambon*.⁴⁴

De *Coninck David* kwam 24 oktober 1634 bij de Suriname rivier, waar ongeveer 80 km stroomopwaarts een Engelse vestiging lag met zestig man onder kapitein *Marreschal*. De Engelsen vertelden dat kortgeleden een Zeeuws schip was vertrokken nadat het vier maanden in de *Commewijne* gelegen had waar het 15 à 16 last letterhout had geladen. Op de terugweg vond De Vries veertien à vijftien Engelsen die tabak plantten. De Vries bleef niet lang en zeilde 27 oktober naar de *Saramacca* waar hij het eerder genoemde Zeeuwse schip van schipper *Packemack* uit Vlissingen vond. De *Coninck David* nam daar 130 *Sapaye* Indianen aan boord die op de vlucht waren voor de *Caribisen* en vertrok 30 oktober. De Indianen wilden naar de rivier de

⁴¹ Colenbrander 1911: 193-202.

⁴² Colenbrander 1907: 203. Een Frans verslag meldde dat de leider van deze nederzetting *Chambaut* heette. De Fransen waren 1627 uit Rouen vertrokken voor de ‘*Compagnie de Saint-Christophe*’. Volgens dit verslag had een Nederlander ‘*David Pitre*’ in 1630 geld geboden aan de Fransen om onder Nederlandse vlag te gaan, een aanbod dat de Fransen ondanks hun ellendige positie afsloegen. De vestiging werd 1644 beëindigd. (Nardeux 2001: 299-304)

⁴³ Colenbrander 1907: 204.

⁴⁴ Colenbrander 1907: 205. Het dorp lag bij de rivier de *Counamama*. Geleijn beschreef deze ziekte in zijn verslag. (ZA_MS_182)

Demerara waar zij onmiddellijk na hun aankomst begonnen met het bouwen van een dorp. Jan van der Goes kwam met een kano uit Essequibo om De Vries te bezoeken.⁴⁵ Het schip zeilde van de Demerara verder via St. Lucia naar St Christoffel, de contemporaine naam voor Saint Kitts, waar tabak verhandeld werd. Vandaar voer de *Coninck David* naar de Engelse kolonie Virginia en naar Nieuw Nederland. De Vries keerde oktober 1636 terug in Hoorn en ontdekte dat zijn voornaamste lading, het 'rode verfhout', niet meer dan f 1.600 zou opbrengen, waardoor het een 'slechte' reis was geweest.⁴⁶

De Vries had in Virginia al gehoord dat zijn kolonisten op het eiland van Cayenne de bark van een Spaans slavenschip hadden overvallen die daar om water gekomen was. De Engelsen waren de aanstichters van deze actie en overreedden de andere kolonisten met hen mee te gaan naar de Caraïbische eilanden, maar daar werden zij samen met de bark 'voor servants' door de Engelsen verkocht.⁴⁷ De Vries schreef dat zijn kolonie in Cayenne wel een jaaropbrengst van f 150.000 had kunnen opleveren aan orleaan, katoen, tabak, letterhout en aan het produceren van rietsuiker. Hij haalde als voorbeeld Barbados aan, waar omstreeks 1634 nog geen 100 kolonisten waren die toen alleen slechte tabak teelden, maar het eiland was in 1650 door plantages met katoen en suiker tot bloei gekomen en werd nu bevolkt door duizenden Europeanen.⁴⁸

Dit zijn de Nederlandse reisverslagen die beschikbaar zijn voor de periode van 1620 tot 1650. Het is opvallend dat er geen verslagen zijn voor de periode tussen 1635 en 1650. De Wilde Kust was in de periode tussen 1630 en 1650 een secundair theater geworden. Deze twee verslagen geven een beeld van de context waarin Nederlanders en Indianen in deze periode handel dreven. De informatie uit deze twee momentopnamen wordt aangevuld met verspreide vermeldingen en andere bronnen om een inzicht te krijgen in de plaatsen waar de handel tussen Nederlanders en Indianen plaats vond.

Handelsplaatsen 1620-1650

Omstreeks 1620 lagen de belangrijkste Nederlandse handelsvestigingen aan de westelijke zijde van de Amazone-delta. In de verslagen van de Waalse kolonisten en van Gelein wordt de reis van Cabo do Norte tot het gebied ten zuiden van de rivier Jarí beschreven. Er zijn geen beschrijvingen

---

⁴⁵ Colenbrander 1907: 206-208.

⁴⁶ Colenbrander 1907: 216-225.

⁴⁷ Colenbrander 1907: 221. Op Barbados werden de Europese 'indentured servants' die in feite contractarbeiders waren door de plantage eigenaars verhandeld alsof het slaven waren. Zie ook ff hoofdstuk 3: 138 noot 169 voor het systeem van 'indentured servant' op Barbados.

⁴⁸ Colenbrander 1907: 225.

van het gebied verder stroomopwaarts tot de rivier de Paru, de monding van de Xingú of de kust van het eiland van Gurupá dat daar tegenover ligt, waar allerlei plaatsen vermeld worden op contemporaine Nederlandse kaarten.⁴⁹

De plaats *Sapno* of *Sapenou* was het *rendez-vous* waar schepen tussen 1620 en 1630 aanliepen om informatie te krijgen over de situatie verder stroomopwaarts. De rivier waar deze plaats lag heet tegenwoordig Rio do Gurijuba en ligt in het tegenwoordige Amapá. De eerste bestemming na *Sapno* was *Arouwen eiland* dat nu Ilha de Caviana de Dentro heet en dat iets ten zuiden van Canal do Gurijuba is gelegen. Daarna koersten de schepen verder westelijk dicht bij de kust naar *Roohoeck* waar Macapá gelegen is, de moderne hoofdstad van Amapá. Op contemporaine Nederlandse kaarten staat een aantal plaatsen vermeld in de buurt van de rivier Anauerapucu.⁵⁰ Zuidelijk van de rivier de Jarí lagen verschillende Europese vestigingen bij de rivier die op contemporaine kaarten *Okiari* genoemd werd. De bekendste was *Tauregue* of *Torego* dat waarschijnlijk bij de tegenwoordige Rio Preto lag.⁵¹ Oostelijk tegenover deze kust lag op een eiland de plaats *Sapanapook* die in 1623 door de Waalse kolonisten bezocht werd. De kaart van Guiana in de *Nieuwe Wereld* van De Laet vermeldt een aantal vestigingen op de zuidelijke kant van het eiland van Gurupá tegenover de monding van de Xingú. De beschrijvingen van deze vestigingen verder stroomopwaarts komen vooral uit Portugese bronnen.⁵²

In 1623 gingen de Portugezen in het offensief en vernietigden de twee Nederlandse vestigingen Nassau en Orange bij de Xingú rivier. De gebeurtenissen zijn bekend geworden omdat António Vicente Cochado een beschrijving overleverde van de expeditie, die door Aranha geleid werd. De gevangenen uit de Nederlandse nederzettingen werden naar Belém gebracht. Onderweg kwamen ze Bento Maciel Parente tegen die met een troepenmacht op weg was om de posten in het gebied zuidelijk van Gurupá aan te vallen. Hij nam bij deze actie twee Engelsen

---

⁴⁹ Op de heenweg had het schip *Duyffgen* van de Waalse kolonisten ongeveer twee weken nodig om de *Okiari* te bereiken en twee weken om terug te zeilen. Een maand werd besteed aan ligdagen waarvan de langste tijd in *Sapanapoka*. Het zeilen naar de bestemmingen verder stroomopwaarts zoals 'Nassau' en 'Orange' of de monding van de rivier Paru zal één à twee weken extra tijd gekost hebben. De belangrijkste contemporaine kaarten zijn NA_4.VEL_2153 en de kaart in De Laet 1625: 452v. Zie het detail van 2153 in Bijlage B 8.

⁵⁰ *Roackhery* en *Materion* bij De Laet en bij Vingboons.

⁵¹ Lorimer 1989: 70-71. Het Waalse verslag noemde hier de plaatsen *Tilletille* en *Ouarmeonaka*. (Forrest 1914 Vol II: 228-229)

⁵² De Laet gaf in zijn tekst van 1625 geen beschrijving van het gebied zuidelijk van de Jarí dat op de kaart in zijn werk *Mallepoke* wordt genoemd. In de Franse versie uit 1640 schrijft De Laet dat bezuiden de Jarí de *Brest* uitmondde, daar voorbij de *Tauregue* en daarna de *Okiari*. (De Laet 1640: 571) De Laet beschreef Nassau als gelegen op *Coyminne*, een eiland twintig mijl lang, smal met een kreek van het vasteland gescheiden en ongeveer tachtig mijl van de monding van de Amazone. Orange lag ongeveer 40 kilometer stroomafwaarts. (De Laet 1625: 463) Zie Bijlage B 13-16.

gevangen en stichtte het *fort St. António de Mariocay* op het eiland van Gurupá. Aranha en Cochado vertrokken vanuit Belém en voegden zich daar op 22 augustus 1623 bij Bento Maciel. De volgende dag werd het schip van Pieter Adriaensz Ita bij morgenstond aangevallen en na een lange strijd door vuur vernietigd. De Portugese vloot koerste daarna naar het noorden langs *Sapno*, waar ze door twee boten werden aangevallen, en keerde terug naar Belém. De Noord-Europese nederzettingen op de westelijke oever van de Amazone-delta wisten zich nog enige tijd te handhaven.⁵³

De eerder genoemde nederzetting, die omstreeks 1616 door Pieter Adriaensz Ita bij de Paru gesticht was in de buurt van de moderne plaats Almeirim, werd omstreeks 1623 ontruimd. Later werd hier een Portugese sterkte gebouwd met de naam *Destierro*.⁵⁴ Ook andere nederzettingen werden door de kolonisten ontruimd. Het verslag van de Waalse kolonisten vermeldde dat de Ieren en Engelsen in *Sapanapoka* zich inscheepten op de sloep van het *Duyffgen*.⁵⁵ De Portugezen hadden het initiatief in de Amazone-delta overgenomen. In september 1625 werd de nederzetting *Mandiatuba* van Oudaen bij de monding van de Xingú kort na haar stichting aangevallen en vernietigd.⁵⁶ Pedro Texeira, de aanvoerder van de Portugese strijdkrachten, zette de achtervolging in op de vluchtende Nederlanders en vernietigde ook een aantal nederzettingen op de westelijke oever bij de rivier de *Okiari*.⁵⁷

De Kamer van Zeeland van de WIC organiseerde in 1628 een nieuwe onderneming waarbij ook veel Engelse en Ierse oudgedienden betrokken waren. Burgemeester De Moor stelde in de vergadering van de bewindhebbers van de Zeeuwse Kamer voor om de stad Belém met een

---

⁵³ Cochado vermeldde dat de gevangenen vertelden dat de Nederlanders er achttien jaren en de Engelsen en Ieren er veertien jaren gevestigd waren. Via de twee forten en omliggende posten werden jaarlijks 800.000 ponden tabak verscheept, rode verf, katoen en verschillende houtsoorten. De 'vijanden' die Mina, Cabo Verde of Brasil bezochten liepen binnen in Sapno om hun schepen te onderhouden en verversingen in te nemen, ze deden hetzelfde bij Cabo do Norte. (Lorimer 1989: 253-254) Zie ook Berredo 1988: 137; Lorimer 1989: 78. In het Waalse verslag is te lezen dat Pieter Jansz dit fort van Bento Maciel in 1623 vernietigde. (Forrest 1914 Vol II: 240-243) Zie Bijlage B 16 kaart Cochado.

⁵⁴ Lorimer stelt dat de vestiging bij de Paru in 1623 vrijwillig ontruimd werd. Dit lijkt in tegenstrijd met de vermelding van Scott dat de vestiging vernietigd werd omdat de Nederlanders zich mengden in de strijd van hun bondgenoten de *Supayes* tegen de *Pericores*. (Lorimer 1989:79)

⁵⁵ Forrest 1914 Vol II: 230-233.

⁵⁶ Berredo plaatste de vestiging van Oudaen oostelijk van de monding van de Xingú bij Mandiatuba aan het Canal do Gurupá, dicht bij de rivier Maxipana. Blijkbaar weigerden de Ieren contact omdat zij probeerden met de Spaanse kroon te onderhandelen over hun positie en contact met Nederlanders dat zou bemoeilijken. (Lorimer 1989: 80)

⁵⁷ Oudaen voer waarschijnlijk naar de *Okiari* waar het tot een nieuw gevecht kwam met de troepen van Pedro Texeira die hen gevolgd waren. In het gevecht dat volgde werden zestig van de tachtig Nederlanders, Ieren en Engelsen gedood, onder wie Oudaen. De overlevende Nederlanders vluchtten naar de Oiapoque waar zij onenigheid kregen en zich in vier groepen splitsten. Zie ook hoofdstuk 3: 106 noot 21.

strijdmacht te ‘incorporeren’.⁵⁸ Dit voorstel werd niet uitgevoerd, maar er werd wel een grootschalige expeditie ondernomen. De expeditie van Gelein van Stapels in 1629 had de rivier van *Tauregue* als bestemming.⁵⁹ De schepen vertrokken de eerste mei 1629 van het nieuw gebouwde fort. Kort daarna werd een eerste Portugese aanval onder leiding van Pedro da Costa afgeslagen, maar op 17 oktober 1629 gaf de nederzetting zich over aan een tweede expeditie onder leiding van Texeira.⁶⁰

Na de vernietiging van *Tauregue* werden nog twee expedities vanuit Engeland ondernomen. Roger North stichtte in 1630 een *fort Pattacue* in dezelfde streek. Dit fort werd in februari 1631 aangevallen vanuit Belém.⁶¹ De laatste Engelse onderneming werd in 1631 geleid door Roger Fry. De Portugese naam voor de nederzetting was *Cumaú*. De verwoesting van dit fort werd beschreven door Jácome Raymundo de Noronha. In dit verslag wordt gesteld dat het fort makkelijk te veroveren was, omdat de Indianen bang voor de Portugezen waren geworden en zij de Engelsen niet met voedselleveranties ondersteunden.⁶² Met de vernietiging van dit Engelse fort in juli 1632 kwam er een einde aan de vestiging van grotere nederzettingen van Engelsen, Ieren en Nederlanders in dit gebied. De westelijke Amazone-delta werd in 1637 uitgeroepen tot de *Capitania do Cabo do Norte* met Bento Parente als *Donatario*. De voornaamste aandacht van de Portugese koloniale bestuurders was echter elders gericht.⁶³

In 1637 was Pedro Texeira van Belém do Pará naar Peru gereisd en hij vestigde zo de basis voor de Portugese dominantie in Amazonia. Deze expeditie legde de grenzen van het Portugese gebied ver westelijk van de lijn die in het verdrag van Tordesillas tussen Spanje en Portugal was overeengekomen. Het verslag dat Acuña van deze reis maakte is een belangrijke contemporaine bron voor de geschiedschrijving van Amazonia en haar bewoners. Acuña’s verslag documenteert de aanwezigheid van talrijke Indiaanse samenlevingen langs de Amazone rivier. Een opmerkelijke vermelding is dat hij bij de rivier de Solimões Indianen aantrof die

⁵⁸ Oktober 1628 betoogde burgemeester De Moor dat het fort Para ‘geincorporeerd’ moest worden en verzocht hiertoe bekwame schepen of fluiten. Boudaen, Ten Haeff en Munnix werd opgedragen dit plan te onderzoeken en verslag uit te brengen over de resultaten. (NA_1.05.01.01_20 1628 10 09)

⁵⁹ De expeditie had een aantal deelnemers uit Engeland en Ierland die al eerder in de Amazone hadden gelegen. Philip Purcell, die al geruime tijd in de Amazone was geweest en daar vanaf 1625 gevangen had gezeten, was één van de leiders. Een opmerkelijke deelnemer was de Ier Bernardo O’Brien die eerder in 1620 naar de Amazone was gereisd. (Lorimer 1989: 90)

⁶⁰ Pedro da Costa had een strijdmacht van veertig Portugezen en 800 Indianen. (Lorimer 1989:91) De tweede expeditie telde 120 Portugezen en 1.800 Indianen; er werden ongeveer 80 gevangenen gemaakt. (Lorimer 1989: 308-313)

⁶¹ Lorimer 1989: 100, 355-361.

⁶² Er stierven 86 Engelsen en dertien werden gevangen genomen; slechts zeven Engelsen ontsnapten, twee van hen werden door een Zeeuws schip opgepikt en mee naar Vlissingen genomen. De anderen leefden een half jaar bij de Indianen en werden gered door schipper John Barker van de *Marmaduke*. (Lorimer 1989: 104-106, 379-384)

⁶³ Donatarios kregen van de Portugese Koning een ‘Capitania’ in ‘erfleen’. (Chambouleyron 2005: 20)

beschikten over ijzerwerk dat via de kust van Guiana duizenden kilometers landinwaarts terecht was gekomen.⁶⁴ De Portugese expansie in de periode 1630-1650 richtte zich verder stroomopwaarts van de Amazone rivier. De westelijke oever van de Amazone-delta werd een perifeer gebied. Er lag een Portugees fort met enige tientallen soldaten op het eiland van Gurupá om de toegang via het Canal do Norte te controleren.⁶⁵

De brieven en verslagen van Gedion Morris zijn een zeldzame Nederlandse bron voor de gebeurtenissen in deze periode. Gedion Morris was een Zeeuw die met Gelein van Stapels in 1629 naar Tauregue gezeild was waar hij hetzelfde jaar gevangen genomen werd. Gedion bracht zeven jaar als gevangene door op het eiland van Maranhão. Hij werd door de Portugese autoriteiten ingezet in de handel met Indianen. In 1637 lukte het hem om terug te keren naar Nederland. Hij richtte zich onmiddellijk tot de Kamer van Zeeland van de WIC met een plan om Amazonia te veroveren. In 1641 nam hij deel aan de verovering van São Luis in Maranhão. De uitbreiding van deze verovering naar de Amazone-delta kwam niet tot stand. Het Nederlandse garnizoen van de stad São Luis verliet de stad in 1644 mede door toedoen van de Indiaanse bondgenoten uit de Amazone-delta die de Portugezen hielpen bij het belegeren van de Nederlanders.⁶⁶

Het handelsverkeer van Nederlanders en Indianen in de Amazone-delta vanuit schepen ging blijkbaar door. In 1647 schreef Sebastião de Lucena de Azevedo, de bevelhebber van Pará, dat Portugese schipbreukelingen in 1646 gedood waren op het eiland van Marajó door 'naties die op dat eiland wonen en bondgenoten zijn van de Nederlanders' waaronder Aruan. De expeditie die het ongeluk onderzocht nam een Nederlander gevangen; *Vhandergos* geheten. Waarschijnlijk een verbastering van Van der Goes. Deze werd afgeschilderd als een gevaarlijke piraat die bezig was met een plan om de vesting van Gurupá aan te vallen. Het jaar erna werd een aanval uitgevoerd op een Nederlandse sterkte bij de *Lagos de Maricari* in de buurt van Cabo do Norte. De bezetting van het fort bestond uit vijftien Nederlanders en Fransen van wie er twee werden gedood. In het fort werden vijftig slaven gevonden, zowel mannen als vrouwen. Naast vuurwapens was er een grote hoeveelheid voedsel. Het verslag maakte geen melding van bijlen, messen of kralen.⁶⁷

In 1647 schreef de bevelhebber van Gurupá over Nederlandse schippers die contacten hadden met Indianen en Azevedo dat er acht Nederlandse schepen bij Cabo do Norte waren

⁶⁴ Acuña 1641: 30v-31. Zie ook ff hoofdstuk 3: 142 noot 186.

⁶⁵ Lorimer 1989: 91.

⁶⁶ Dr Hygino Pereira publiceerde een artikel over Gedion Morris. (Hygino 1895)

⁶⁷ Reis 1993; AHU_ACI_CU_013, Cx. 1, D. 63. Zie ook Lima 2005: 251-256. Het verslag maakt geen melding van de kwaliteit van de slaven waardoor het gezien de context waarschijnlijk is dat het hier Indiaanse slaven betrof.

geweest.⁶⁸ In 1647 werd vanuit Maranhão een Hollandse loods met de naam ‘Jans’ naar Portugal gezonden.⁶⁹ In 1648 werd vanuit Maranhão gevraagd wat te doen met een buitgemaakt Nederlands schip.⁷⁰ Het verkeer van Nederlanders met Indianen in de Amazone-delta ging blijkbaar de gehele periode 1620-1650 door.⁷¹

Het gebied tussen de Oiapoque en de Cayenne bleef in de periode 1620 tot 1650 het belangrijkste *rendez-vous* op de kust. De ondernemingen om grotere nederzettingen in dit gebied te stichten mislukten echter mede door de tegenstand van de Indianen. Het plan van de WIC om de nederzettingen aan de Wilde Kust door een Hoge Raad in Cayenne te laten leiden werd geen werkelijkheid. De aanvankelijke vriendschap met de Yao, waarvan enige vertegenwoordigers in 1598 met de expeditie van Abraham Cabeliau naar Nederland reisden, was dertig jaar later omgeslagen in vijandschap. Dit was de oorzaak van het mislukken van verschillende Nederlandse nederzettingen bij de Oiapoque.

Na 1630 liet de WIC het stichten van nederzettingen over aan particulier initiatief. Uit het verslag van De Vries valt op te maken dat er wél kleinere nederzettingen waren. De aanwezigheid van planters in 1634 op het eiland van Cayenne, getuigt van de aanwezigheid van bouwerijen, kleinere Nederlandse plantagekolonies, in dit gebied. De kolonie van De Vries bij Cayenne was een kort leven beschoren en veel van deze kleinere nederzettingen waren waarschijnlijk van korte duur. In de periode van 1620 tot 1650 mislukte een aantal Franse ondernemingen om een nederzetting op het eiland van Cayenne te stichten; het fort dat de kolonisten van De Vries vonden was hiervan een stille getuige.⁷²

Verder westelijk tussen Cayenne en de Marowijne ontstonden kleine nederzettingen van Fransen, zoals die bij de rivier de Sinnamary die De Vries in 1634 bezocht. Bij de Marowijne waren geen Europese nederzettingen, maar het was een plaats waar passerende schepen handel dreven. De Suriname rivier werd regelmatig door Nederlandse schepen aangedaan. Suriname

⁶⁸ AHU_ACI_CU_013, Cx. 1, D. 67, 69.

⁶⁹ AHU_ACL_CU_009, Cx. 2, D. 217, 219, 231, 233, 233.

⁷⁰ AHU_ACL_CU_009, Cx. 2, D. 239.

⁷¹ Het is onduidelijk wat er verhandeld werd. Uit de buit in 1647 zou opgemaakt kunnen worden dat de belangrijkste handel uit Indiaanse slaven en voedsel bestond en de handelsgoederen uit vuurwapens, maar het is waarschijnlijk dat een gedeelte van de handelsgoederen niet werd gerapporteerd in het Portugese verslag. (AHU_ACI_CU_013, Cx. 1, D. 63)

⁷² Goslinga geeft een aantal vestigingspogingen waarvan geen verdere vermeldingen gevonden zijn en waarvan de bronnen niet vermeld worden. (Goslinga 1971: 418-419) In 1613 was er een kolonie van 160 Franse families bij de Oiapoque; een andere vestiging lag 1625 in Cayenne; in 1627 arriveerden 500 mensen uit La Rochelle die na drie jaar naar St Christoffel verhuisden; in 1628 werd een kolonie bij de ‘Conomana’ gesticht. Later werd een vestiging van 370 kolonisten van de Cap Nort Compagnie door Indianen vernietigd. In 1644 mislukte een volksplanting van 420 Fransen in Cayenne die onder leiding van Poncet de Brétigny in 1643 vertrokken waren uit Rouen mede door Indiaanse vijandelijkheden. (Artur 2002: 139-141)

werd in deze periode door Engelsen gecontroleerd en er was ook Engelse vaart. In 1636 verklaarde de dienaar van Claudij Woutersz dat deze ‘coopman’ tijdens hun reis naar Barbados, Sint Christoffel en Suriname constant dronken was geweest. In de Suriname rivier was hij zelfs tijdens het drinken met Engelse schippers buiten bewustzijn geraakt.⁷³

De belangrijkste Nederlandse nederzettingen lagen na 1630 niet langer in het oostelijk deel van Guiana. De Waalse kolonisten schreven dat er in 1625 met de sloep van het schip van Gelein van Stapels bij de rivier de Berbice gehandeld werd. In 1627 werd bij de Berbice een particulier patroonschap door Abraham van Pere gesticht. De kolonie bij de Berbice lag evenals die bij de Essequibo ver landinwaarts. Enige tientallen Nederlandse kolonisten lagen verspreid in Indiaanse dorpen. De grens tussen het particuliere patroonschap van Berbice en de vestiging Essequibo van de WIC lag bij de rivier de Demerara. De meeste schepen ankerden in de Demerara en voeren vandaar met kleinere vaartuigen naar de Berbice en naar de Essequibo, welke laatste rivier bijzonder slecht bevaarbaar was door de grote zandbanken in de monding.⁷⁴

De nederzetting bij de rivier de Essequibo is in het vorige hoofdstuk al genoemd. Bij de oprichting van de WIC was het bestuur van deze vestiging in handen van de Kamer van Zeeland gekomen. Gelein van Stapels schreef dat Jan van Beverland met een aantal leggers in een Indiaans dorp woonde op ongeveer 60 km van de monding. Noch de Waalse kolonisten, noch Gelein van Stapels bezochten het veel verder gelegen fort Kykoveral dat de belangrijkste Nederlandse nederzetting was aan de Essequibo. Jan van der Goes was van 1626 tot 1637 het opperhoofd van de vestiging van de WIC aan de Essequibo. Gelein van Stapels schreef dat hij Jan van der Goes tijdens zijn bezoek in 1629 niet ontmoette, omdat deze absent was op een handelsreis. De Vries schreef dat Jan van der Goes in 1634 in een kano naar de Demerara kwam om hem te ontmoeten.

Edmundson publiceerde in 1901 een studie over de Nederlandse vestigingen in westelijk Guiana waarin hij stelde dat de belangrijkste historische figuur in deze periode Aert Adriaensz Groenewegen heette. Groenewegen werd genoemd in het verslag van majoor John Scott. In 1627 had hij volgens Scott de Engelse kolonisten op Barbados geholpen door te bemiddelen bij de overkomst van een aantal Arawak uit Essequibo om voedsel te verbouwen. Deze Arawak werden echter door de Engelsen op Barbados tot slaaf gemaakt en Groenewegen moest met een

---

⁷³ SAA 875/371 1636 10 09. Het is mogelijk dat er kleinere Nederlandse nederzettingen waren. Biet trof in 1652 een kleine nederzetting aan bij de Commewijne. Sommige auteurs plaatsen de eerste Joodse nederzettingen in Suriname omstreeks 1644 op de Jodensavanne. (Zwarts 1927: 520)

⁷⁴ Zie ook hoofdstuk 3: 105, 111-112. Zie Bijlage A 17 voor de beschrijving van Stapels uit 1629.

Caraïbische vrouw huwen om zijn positie tussen de Indianen aan de Essequibo rivier te handhaven toen één van de Arawak van Barbados had weten te ontkomen.⁷⁵

Spaanse bronnen vermeldden aanvallen met duizenden Indianen onder leiding van Nederlanders en Edmundson concludeerde dat dergelijke expedities niet te rijmen waren met de noodlijdende vestiging van de WIC bij de Essequibo. Uit de resoluties van de Kamer van Zeeland blijkt dat er in 1632 en later in 1645 overleg gevoerd werd over de opheffing van de vestiging in Essequibo omdat ze niet rendabel was.⁷⁶ De veronderstelling van Edmundson dat er twee verschillende vestigingen naast elkaar bij de Essequibo waren, wordt niet ondersteund door de beschikbare verslagen zoals die van Gelein. De bronnen vermelden zeer consequent de naam van Jan van der Goes en het is waarschijnlijk dat dit de belangrijkste functionaris van de WIC in Essequibo was tussen 1626 en 1637.⁷⁷

Spaanse bronnen vermelden dat er in 1637 verder westelijk een Nederlandse nederzetting bij de Amacuro rivier was gesticht, maar deze bronnen berusten vooral op verklaringen van derden.⁷⁸ De handel van Nederlanders met Indianen aan de kust tussen de Essequibo en de Amacuro rivier in deze periode wordt niet door Nederlandse bronnen gedocumenteerd. Er is dus een groot verschil tussen de vermeldingen in Spaanse en in Nederlandse bronnen. De Spaanse bronnen vermeldden aanvallen van Nederlanders met duizenden Caraïben terwijl de Nederlandse

---

⁷⁵ Edmundson poneerde in 1901 dat Groenewegen dezelfde persoon was als Groenewegle, die genoemd wordt in een verslag dat aan Scott wordt toegeschreven. Edmundson identificeerde Groenewegen met Aert Adriaensz Groenewegen, een telg uit een Delftse regentenfamilie. In 1657 werd de vestiging in Essequibo door de Kamer van Zeeland gereorganiseerd en dan verschijnt de naam Groenewegen voor het eerst in het archief van de OWIC als commandeur van Essequibo. Het verslag dat aan Scott wordt toegeschreven is de belangrijkste documentatie die een vroege vestiging van de Nederlanders in Essequibo ondersteunt en die de rol van Groenewegen naar voren brengt. Het verslag bevat echter een aantal aantoonbare onjuistheden, zoals de beschrijving van de Nederlandse kolonie bij de Pomeroon en de dateringen van kolonies bij de Oiapoque, Cayenne en Berbice. Het is zeer wel mogelijk dat er een Nederlander is geweest die met een Indiaanse is getrouwd en die een belangrijke rol gespeeld heeft in de gebeurtenissen in de westelijke Guianas tussen 1620 en 1664, maar de beschikbare documentatie wijst niet op de overheersende rol die Edmundson schetste. (Edmundson 1901) De zoon van Groenewegen heette Amos Groenewegen en was in het eind van de zeventiende eeuw posthouder bij de Demerara. Edmundson vond in de beschrijving van Barbados door Scott een verwijzing naar het huwelijk van Groenewegen met een Caraïbische om de vestiging voor vernietiging te behoeden. Uit dit huwelijk kwamen weer conflicten met Arawak voort. Scott refereert aan het jaar 1631. (Edmundson 1901: 656- 661) Zie ook hoofdstuk 3: 135 noot 159.

⁷⁶ USC 1898 Appendix Part 1: 19: 1632 04 08; 27: 1645 03 09 resoluties Kamer van Zeeland.

⁷⁷ Netscher was sceptisch over de rol die Edmundson aan Groenewegen toedichtte. In 1659 vermelden de resoluties van de Kamer van Zeeland Aert Adriaensz Groenewegen als commandeur. (USC 1898 Vol 2: 129) De naam van Aert Adriaensz van Scherpenisse wordt genoemd in een resolutie van 3 maart 1645 van de Kamer van Zeeland. (USC 1898 Vol 2: 103) De richting van het historisch onderzoek van de Engelsen werd waarschijnlijk beïnvloed door de territoriale claim in Guyana. Het laatste woord is hierover voorlopig nog niet geschreven.

⁷⁸ USC (1896), Vol 1: 56. Sommige auteurs veronderstelden dat Nederlanders al vóór 1620 nederzettingen bij de Pomeroon en de Amacuro rivieren gesticht hadden. (Dalton 1855: 45; Netscher 1888: 41-42)

bronnen vermelden dat de nederzetting bij de Essequibo een noodlijdend bestaan leed.⁷⁹ De beschikbare bronnen wijzen op een bescheiden handel van Nederlanders met Indianen bij de Essequibo. De ontwikkeling van Berbice en vooral Essequibo lijkt in verband te staan met de ontwikkeling van Barbados. Westelijk Guiana was vanuit Barbados goed te bezeilen.

De aanval op S. Thomé aan de Orinoco die door Gelein van Stapels in 1629 werd beschreven was het begin van een ontwikkeling die zich de gehele periode tussen 1630 en 1650 zou voortzetten. In de Amazone-delta werden de Nederlanders verdreven door Portugese interventie. Ook na de vrede met Spanje in 1648 bleef hier een oorlogssituatie. In westelijk Guiana lag dit anders. In 1631 werd S. Thomé op een andere plaats aan de Orinoco opnieuw opgebouwd na haar vernietiging in 1629. De vernietiging van een Nederlandse kolonie op het eiland Tobago in 1637 leidde tot de eerder genoemde expedities tegen S. Thomé en S. Josef op Trinidad waardoor het Spaanse gezag in dit gebied sterk verzwakt werd.⁸⁰ Er zijn in de periode tussen 1630 en 1650 naast de vermeldingen van oorlogshandelingen weinig vermeldingen van handel van Nederlanders met Indianen in de Orinoco-delta. In deze periode keerden veel van de Indiaanse bewoners van het gebied zich af van de Spanjaarden, maar de handel in tabak had zich verplaatst naar de Europese vestigingen op de Caraïbische eilanden.⁸¹

De eerder genoemde verklaring over de dronken koopman Claudy Wouters in de Suriname rivier wijst op een verandering in de vaart die omstreeks 1635 begon op te treden.⁸² De routes van Gelein van Stapels en De Vries kwamen overeen met de reis die Cabeliau in 1598 maakte. Na 1635 begon dit patroon te veranderen en ontstond er een regionale vaart tussen de eilanden en de kust. De schepen voeren nu vaak eerst naar de Antillen en dan naar de kust, zoals de *Neptunus* die in 1637 via St. Christoffel op zoek naar zeekoe op de Wilde Kust kwam en daar commandeur Jan van der Goes met de leggers van Essequibo en een partij orleaan aan boord nam.⁸³ De Nederlandse vaart op de Wilde Kust verliep in de periode 1620-1650 aanvankelijk van oost naar west, maar na 1635 steeds meer via de eilanden Barbados en Sint Christoffel.⁸⁴

⁷⁹ Zie Whitehead 1988: 94-95.

⁸⁰ Zie Whitehead 1988: 94-95.

⁸¹ Whitehead 1988: 95. Ousiel schreef dat er omstreeks 1637 jaarlijks op Trinidad 100.000 en bij de Orinoco 50.000 pond tabak werd geproduceerd. (USC vol 2: 86)

⁸² SAA_5075_875/371 1636 10 09.

⁸³ SAA_5075_1012/371v.

⁸⁴ Bevrachtingscontract van Jacob Jansz met Pieter Andriesz Moerbeek en Cornelis Aersen van Hoorn dat de *Liefde* van Amsterdam naar West Indiën, Bermuda en de Wilde Kust zal varen; bevrachters verzorgen jacht en sloep. (SAA_5075_726/177v 1635 04 30) Verklaring van Wouter Crants en anderen op verzoek van schipper Jan Vedrix over de reis met de *Hoop* in januari 1644 naar de Caraïbische eilanden, St Christoffel, de Wilde Kust en terug naar St Christoffel. (WA_1685_997/270 1646 03 20) Verklaring van Arent Gerritsz van Ipendam op verzoek van Claes Pietersz bosschieter dat hij als stuurman en supercargo

Met de vrede van Munster in 1648 werd de Nederlandse aanwezigheid in Guiana door Spanje erkend. Omstreeks 1650 bestond deze aanwezigheid uit een aantal kleinere Nederlandse nederzettingen waarvan Berbice en Essequibo de belangrijkste waren.⁸⁵ Hierboven is een aantal Engelse en Franse ondernemingen genoemd die mislukten. Fransen probeerden zich in deze periode herhaaldelijk in het gebied rond Cayenne te vestigen, maar de nederzettingen wisten zich niet te handhaven door het verloop van kolonisten en door aanvallen van Indianen.⁸⁶ De Engelse kolonie in Suriname werd omstreeks 1645 ook door Indianen vernietigd. De Wilde Kust kreeg de faam van een gebied waar het moeilijk was om nederzettingen te stichten, met name omdat de daar woonachtige Indianen onbetrouwbaar en gevaarlijk waren.⁸⁷

Het lukte echter wel om nederzettingen te stichten op de kleinere eilanden in de Caraïbische zee. De vlooteskaders van de WIC braken de Spaanse maritieme alleenheerschappij waardoor vestigingen op de eilanden mogelijk werden. Tussen 1620 en 1650 ontstonden o.a. Franse, Engelse en Nederlandse nederzettingen. De Nederlandse nederzetting op het eiland van Tobago is al eerder genoemd.⁸⁸ Het eiland Sint Christoffel werd vanaf 1627 een springplank voor de Franse en Engelse expansie en ontwikkelde zich tot een belangrijk regionaal entrepot.⁸⁹ Op de eilanden Martinique en Guadeloupe ontstonden Franse vestigingen. In 1627 werd op het eiland Barbados een Engelse nederzetting gesticht die snel groeide en omstreeks 1650 telde het eiland een bevolking van ongeveer 30.000 zielen waarmee het de belangrijkste koloniale vestiging in dit gebied was geworden.⁹⁰

Indiaanse handelspartners 1620-1650

Het bepalen van de Indiaanse handelspartners van de Nederlanders in de Amazone-delta is bijzonder moeilijk. Er zijn in de Nederlandse bronnen weinig vermeldingen van etnoniemen. Gedion Morris schreef april 1642 in S. Luís de Maranhão: *'dat hier onder de portegijsen een*

---

op *Swarte Beer* 24 april 1645 uitgevaren is voor particulieren met een bestelling van de WIC naar de Wilde Kust en de Caraïbische eilanden. (SAA_5075_1293/30)

⁸⁵ Ousiël schreef een verslag in 1637 waarin hij de Spaanse gouverneur van Trinidad citeerde die meldde dat er zeven Nederlandse nederzettingen langs de kust waren, namelijk bij 'Wiapoco, Caliane, N (onbekend), Sernamo, Serrano, Isiquebu en Barbicies.' (USC vol 2: 81)

⁸⁶ Goslinga 1971: 419. Zie ook hoofdstuk 3: 117 noot 72.

⁸⁷ Williamson citeert het verslag van Scott die een Engelse vestiging onder Marshall in Suriname vermeldt die in 1643 gesticht werd. Er waren posten bij de Saramacca en Corantijn. Deze vestiging werd in 1645 mede door toedoen van Fransen die uit Cayenne gevlucht waren door Indianen vernietigd. (Williamson 1923: 146; Goslinga 1971: 419)

⁸⁸ De nederzetting op Tobago werd in 1628 gesticht met Jan de Moor als patroon. In 1637 werd de nederzetting door een Spaanse aanval vernietigd. (Boomert 2002)

⁸⁹ Voor dit eiland wordt een uitzondering gemaakt en wordt het contemporaine toponiem St. Christoffel gebruikt in plaats van het moderne St. Kitts, om aansluiting met de bronteksten te bewaren.

⁹⁰ Beckles 1998.

*groot getal van slaven zijn van de natie van de arrowwaens, tokeans ende wackeans die al te mael slaeven gemaect zijn om onsent wille omdat sij ons doentits wij cloniers in de Ammassonis laegen hulp ende bijstant hebben gedaen.’*⁹¹

De *Arrowwaens* of Aruan werden al eerder genoemd. De Laet schreef dat ten noorden en ten zuiden van *Sapno* twee riviertjes waren met de naam *Arrowas* en de naam *Paricores*, waar ‘wilden’ woonden. Dit zijn waarschijnlijk etnoniemen die duiden op Aruan en Palikur.⁹² De bewoners van het *Arouwen eiland* dat nu Ilha de Caviana de Dentro genoemd wordt, waren gezien de benaming waarschijnlijk Aruan. Het *Arrowen eiland* is een topografische getuige van de relatie tussen Aruan en Nederlanders in deze periode.⁹³ Het verkeer van Nederlanders met de Indiaanse bewoners van het eiland van Marajó en andere eilanden langs de kust ging ook na de vernietiging van de Nederlandse nederzettingen in de periode 1620-1650 onverminderd voort.

De Portugezen voerden de gehele periode 1620-1650 oorlog tegen de Aruan en andere Indianen op het eiland van Marajó en steeds herhaalden zij de beschuldiging dat deze Indianen handelden met Noord-Europeanen onder wie Nederlanders. In 1644 leed een Portugees schip schipbreuk en volgens Portugese bronnen werden de opvarenden, onder wie de jezuïet Figueira, door Aruan opgegeten.⁹⁴ In 1646 was er weer een schipbreuk die tot de hechtenis van *Vhandergos* leidde. De Aruan waren in de periode van 1620 tot 1650 handelspartners van Nederlanders op de eilanden langs de Atlantische Oceaan en op de westelijke oever van de Amazone-delta.⁹⁵ Archeologisch onderzoek van Meggers beschreef de aanwezigheid van Europese voorwerpen op begraafplaatsen van de Aruan op de eilanden in de Amazone-delta, die aantoonde dat er contacten met Europeanen waren geweest.⁹⁶ De laatste Aruan verdwenen in de negentiende eeuw, maar waren toen al lang van de eilanden verdreven. Nimuendaju publiceerde in 1948 over de geschiedenis van deze Indiaanse samenleving.⁹⁷

---

⁹¹ Gedion pleitte voor de in vrijheidsstelling van de gevangen Indianen omdat het de compagnie toch niet veel zou kosten, want de vrije Indianen moesten een maand werken voor drie ellen goedkoop textiel. (NA_1.05.01.01_57 154) Hygino spelde Tockean als Fockean. Een kaart van Vingboons toont de *Tockehan* naast de *Wackhans* bezuiden de Jarí. (Wieder 1932: 83) Zie ook Bijlage B 15 bij deze paragraaf.

⁹² De Palikur die ook in hoofdstuk 2 vermeld werden komen dus in deze bronnen niet als een dominante identiteit in dit gebied naar voren in de beschikbare contemporaine bronnen.

⁹³ Bij De Laet wordt dit eiland *Coarien* genoemd. (De Laet 1625: 462) De Laet schreef dat de eilanden door *Arowians* bewoond werden die lang haar hadden net zoals vrouwen. (De Laet 1640: 573)

⁹⁴ Marajo 1647: Berredo 1988: 226-227.

⁹⁵ Brief van Sebastião de Lucena de Azevedo, de Capitão-mor van Gurupá uit 1647. Hij benoemde de Indianen waarmee Nederlanders handelden als: ‘*Engaiba, Mapuas, Periquas, Ariquras, Jacoanis, Managages, Aruanes en andere naties.*’ (AHU_ACI_CU_013, Cx. 1, D. 63) De Ier O’Brien benoemde in 1626 de bewoners van het eiland *Sapanapoko* als Aruan. (Lorimer 1989: 264)

⁹⁶ Meggers 1957: 3-44, 242-258, 425-555, 579-584, 594-597.

⁹⁷ Nimuendaju 1948: 19-198.

De etnoniemen *Tokeans ende Wackeans* die Gedion noemde zijn te vinden in de lijst die De Laet vermeldde in de Franse editie van de *Nieuwe Wereld*. Op de westelijke oever van de Amazone-delta waren de volgende naties te vinden: *Arwaques, Cockettaway, Pattecu, Tockianes, Arytians, Comoes en Wackehanes*.⁹⁸ Deze etnoniemen lijken op de toponiemen *Kokerwey, Pattecu* en op de etnoniemen *Tockehan, Hartians en Wackhans* die te vinden zijn op een kaart in een manuscriptatlas van Vingboons. Dit zijn namen die in de buurt van de Anauerapucu en verder zuidelijk vermeld werden. Op de kaart van Hessel Gerrits in De Laet staat alleen het etnoniem *Harrytiah* verder landinwaarts vermeld.⁹⁹

Het archeologisch onderzoek van Meggers in Amapá bracht verschillende keramische tradities aan het licht. Mazagão is een belangrijke keramische traditie die vernoemd werd naar de vindplaats die iets ten zuiden van de stad Macapá bij de rivier de Anauerapucu ligt. Omstreeks 1650 verdween deze cultuur. Op begraafplaatsen werden grote hoeveelheden Europese kralen gevonden, wat op handelsrelaties met Europeanen wijst.¹⁰⁰ De Indiaanse samenlevingen die met Nederlanders handelden en plantages dreven werden dus in de periode 1630 tot 1650 door Portugese acties vernietigd of verdreven. De Laet schreef in 1630: '*De Portugesen van Para hebben 't volck seer verdreven ende weynigh aen haer zijde gelockt soo dat de onse in den jaere 1629 de rievier soo verandert vonden ende 't volck soo verlopen datse op de voornemste plaetsen schier geen huysen meer en vonden ende 't volck datter noch was hadt hem gheretireert in kreecken ende moerassen ver van de rievier af daer mense qualick kan vinden.*'¹⁰¹ De *Tockehan* en *Wackehan* waren etnoniemen van Indiaanse samenlevingen die handelscontacten met Nederlanders onderhielden. De *Wackehan* zijn tussen 1620 en 1630 verdwenen. Over de *Tockehan* is meer bekend. Verder zuidelijk werd het gebied tussen de rivier de Paru en Macapá in Portugese bronnen aangeduid als de Serra do Tucujú die bewoond werd door de Tucujú Indianen.¹⁰² De Grenands identificeerden de Tucujú met de Toucoyennes die later als een clan in het samenlevingsverband van de Palikur werden opgenomen.¹⁰³

⁹⁸ De Laet 1640: 59.

⁹⁹ Deze kaart van Vingboons uit 1665 is geïnspireerd op een oudere kaart, want Belém is niet weergegeven, wel de *Rio de Reigers* die door De Laet genoemd werd. Andere etnoniemen zijn *Mieraus, Atouacas* en *Olobus* dicht bij het fort *Torege*. (Wieder 1932: 83) *Arwaues* lijkt op Aruan, *Cockettaway* is het *Cocodivae* dat O'Brien in zijn verslagen noemde. (Lorimer 1989 74, 264), *Pattecu* is een toponiem, namelijk de plaats van het fort *Pattacue* van North in 1630. (Lorimer 1989: 94), evenals *Comoes* dat overeenkomt met *Cumahu*. (Lorimer 1989: 105-106) Zie Bijlage B 8-15.

¹⁰⁰ Meggers 1957: 44-102, 556-579, 96-597.

¹⁰¹ De Laet 1630: 562. Gelein van Stapels schreef dat het fort *Goede Hoop* in 1629 werd opgericht op een savanne waar vroeger een Indiaans dorp was geweest.

¹⁰² Bento Maciel schreef in 1630 een verslag waarin ook informatie over de Indiaanse bevolking van de Amazone-delta te vinden is. Bento beschreef de bevolking van Marajó en de eilanden westelijk als '*Aruans*,

De belangrijkste keramische traditie ten noorden van de Araguari rivier wordt Aristé genoemd; deze traditie bleef langer in stand dan die van Mazagão. Op begraafplaatsen van deze cultuur werden ook veel Europese kralen gevonden.¹⁰⁴ In Portugese bronnen worden de bewoners van het gebied benoorden Macapá de *Moriguiz* genoemd. Deze *Moriguiz* zijn waarschijnlijk dezelfde Indianen die in Nederlandse, Franse en Engelse bronnen aangeduid worden met de naam Maraon. De Waalse kolonisten beschreven in 1623 de inwoners van *Sapno* als Maraon. De Laet schreef dat de Maraon in de buurt van *Sapno* leefden.¹⁰⁵

De Indiaanse bevolking bij de Xingú en zuidelijk op het eiland van Gurupá worden vermeld op de kaart van Vingboons als *Womian* en de *Habahan*. De Laet plaatste het etnoniem *Apehouse* zuidelijk van de monding van de Xingú.¹⁰⁶ Vanaf 1630 komen er meer berichten over de Indianen in dit gebied, maar de Portugese etnoniemen verschillen van de oudere bronnen. Westelijk van de Tocantins woonden volkeren die waarschijnlijk tot de Tupí behoorden waaronder de Pacajá die oostelijk van de monding van de Xingú leefden.¹⁰⁷ Westelijk van de Pacajá leefde een ander Indiaans volk dat eveneens Tupi sprak en dat Yuruna genoemd werd. De Yuruna voerden tot in de achttiende eeuw strijd tegen de Portugezen. Deze volken dreven waarschijnlijk handel met de Nederlanders omdat zij gevestigd waren bij de monding van de Xingú waar de Nederlanders nederzettingen hadden. Een aantal Yuruna werd na 1650 in een *aldeia* verzameld, die *Maturu* heette bij het tegenwoordige Porto de Moz.¹⁰⁸ De Indianen die op het eiland van Gurupá woonden, worden in Portugese bronnen *Iacare* genoemd.¹⁰⁹

Mapuas en Inhengahybas en op de westelijke oever van de Amazone-delta de *Tocuyus en Mariguins*. (Lorimer: 313-317)

¹⁰³ Grenand 1987: 29. Zie ook hoofdstuk 5: 214-215.

¹⁰⁴ Meggers 1957: 103-168, 539-555, 596-607.

¹⁰⁵ De Maraon woonden in *Sapno*, *Weywey*, *Anewyan*, *Quarian* en *Wetaly*. (De Laet 1640: 573) De Maraon die ook wel Marawan genoemd worden, zijn tegenwoordig verdwenen. (Grenand 1987: 3-5, 8-10, 27, 36, 43-53)

¹⁰⁶ De Laet 1625: 454v. Nimuendaju schreef dat *Apehouse* een woord uit het Tupí was. (Nimuendaju 1648: 217)

¹⁰⁷ Bento Maciel vermeldde de bevolking vanaf Belém naar het zuiden tot de rivier Pacajá als *Anduras*, *Uguape* en *Pitapez*. Van daar tot de Xingú leefden *Pacajares*, *Goanapuas*, *Caraguatas* en *Iuruhunas* in een zeer ongezond land waar goede katoen en tabak gewonnen werd. (Lorimer: 313-317) Evreux maakt melding van de Pacajá in relatie tot een Franse expeditie naar de *Pacaires* rivier vanuit S. Luís in Maranhão in 1613. De Pacajá werden in 1628 'gepacificeerd' door Pedro da Costa gedurende zijn expeditie naar de Tocantins rivier. Acuña vermeldde de Pacajá in 1639 als bewoners van de Pacajá rivier. De Pacajá rivier wordt ook Portel genoemd. Nimuendajú classificeerde de taal van de Pacajá als Tupí. (Nimuendaju 1948: 203-204)

¹⁰⁸ Aldeia was de naam voor de nederzettingen waar Indianen in Portugees Brazilië werden verzameld. Meestal werden deze aldeia's bestuurd door één of meer geestelijken. De Yuruna werden in de zeventiende eeuw herhaaldelijk vermeld omdat ze Portugese aanvallen afsloegen. In de periode 1655-1657 lukte het om een groot aantal Yuruna in een aldeia *Matúru* te plaatsen bij de monding van de Xingú waar het huidige Porto de Moz ligt. Tussen 1665 en 1695 werden de Yuruna in verband gebracht met aanvallen op Europese vestigingen met vloten van kano's. Veel Yuruna waren waarschijnlijk via de Jarí naar de Oiapoque

De sterkte die in 1647 bij Cabo do Norte door Portugezen vernietigd werd is een aanwijzing dat in dit gebied handelsrelaties van Nederlanders met Indianen bestonden. Veel van de Indiaanse bondgenoten wilden zich niet overgeven en werden gedood terwijl zij uitriepen dat zij voor Nederland en Frankrijk wilden sterven. In het fort werden vijftig Indiaanse slaven gevonden, zowel mannen als vrouwen. De Europese gevangenen werden naar de *Itapecuru* in de Maranhão gezonden, zodat ze geen contacten met Indianen konden onderhouden en niet konden terugkeren naar Europa, want de meesten leefden al lange tijd in de Amazone en kenden veel Indiaanse talen waardoor ze uiterst gevaarlijk werden geacht. In hoofdstuk 4 zal verder op de identiteit van deze Indianen worden ingegaan, die in Franse bronnen *Aracarets* genoemd werden.¹¹⁰

Het verslag van de Waalse kolonisten uit 1623 verstrekt gedetailleerde informatie over de relaties tussen Indianen en Europeanen bij de Oiapoque. Opvallend is dat bij de berg *Commaribo* een nederzetting van de Yao was ontstaan. Deze nederzetting bestond nog niet in 1609, toen Harcourt de Oiapoque bezocht, en lijkt een gevolg van de handel die met passerende schepen werd gedreven. De Waalse kolonisten besloten zich bij de Yao in *Commaribo* te vestigen. De belangrijkste plaats *Carippo*, op een berg westelijk van de monding van de Oiapoque, werd ook in het verslag van Harcourt genoemd als *Caripo* en in het citaat aan het begin van het hoofdstuk *Caribote*. Niet ver van *Carippo* lag *Apoteri* waar de rivier zich vernauwde en de oever hoger was. De Arawak die ook al door Keymis genoemd werden woonden bij de Ouanari rivier en de voornaamste nederzetting heette *Massoure*.¹¹¹

De Yao woonden nog steeds bij de benedenloop van de Oiapoque. Verder stroomopwaarts voorbij het dorp *Weypoko* woonden Maraon en Yao door elkaar. De kolonisten wilden in 1624 de *Nouragues* bezoeken die ongeveer 250 km van de monding woonden, maar het water in de rivier stond te laag om over de talrijke watervallen te komen en ze kwamen niet verder dan de nederzettingen *Pranao*, *Camiari* en *Tapoko* waar Maraon woonden. De Yao onderhielden relaties zowel met de Caraïben van Cayenne als met de *Aricours* die bij de rivier de *Cacipore* leefden. Het verslag beschrijft een expeditie van de Yao naar de *Cacipore* om samen met de *Aricours* de *Maye* aan te vallen. De reis van *Commaribo* naar de *Cacipore* duurde drie

---

gemigreerd waar ze in 1729 vermeld werden. Omstreeks 1850 leefden daar ongeveer 250 Yuruna. In de negentiende eeuw vluchtten de overgebleven Yuruna verder stroomopwaarts de Xingú, in 1928 werden daar 30 Yuruna door een expeditie gevonden. (Nimuendaju: 217-219)

¹⁰⁹ Bento schreef dat van de Xingú tot de Amazone rivier de *Iacares* in een dichtbevolkt vruchtbaar land leefden. (Lorimer: 313-317) Lima situeerde de *Engaiba* in dit gebied. (Lima 2005: 116)

¹¹⁰ Reis 1993; AHU_ACI_CU_013, Cx. 1, D. 63. Zie ook Lima 2005: 251-256. Zie hoofdstuk 4: 166-167.

¹¹¹ Forrest 1914 Vol II: 238-251. Zie ook Bijlage B 9.

dagen. Met een strijdmacht van 150 kano's en vijfhonderd man werd een dorp van de Maye aangevallen dat drie dagen reizen in het binnenland lag.¹¹²

Het citaat aan het begin van dit hoofdstuk laat zien dat de verhoudingen tussen de Yao en de Nederlanders omstreeks 1627 veranderd waren. De Yao hielden een Nederlander gevangen in *Commaribo* nadat zij een overval gepleegd hadden op de Nederlandse soldaten die naar de *Oiapoque* gevlucht waren, nadat hun nederzetting bij de Amazone door Portugezen was aangevallen. Pas na bedreigingen stuurden de bewoners van *Commaribo* deze Nederlander naar de schepen die de expeditie van Jan van Ryen vervoerden. Toen de Waalse kolonisten eerder in 1624 met de Yao en *Aricours* ten strijde trokken tegen de Maye, was Lourens Lourensz nog een gevangene van de *Arocouro*.¹¹³ De nederzetting van Jan van Ryen werd bij *Wacogenive* gesticht, een goede twintig kilometer stroomopwaarts van *Carippo* in het gebied van de Yao. Ook deze kolonie werd door Indianen aangevallen.¹¹⁴

Het is goed denkbaar dat de vernietiging van de Nederlandse vestigingen bij de Amazone een van de oorzaken was van de veranderende houding van de Yao. De Nederlanders bleken niet opgewassen tegen de Portugezen. De fricties van de Yao met Europeanen bestonden echter al langer. Leigh maakte in 1604 al melding van een complot van de Yao om hem en zijn mannen te overvallen. Wilson vond de Arawak sympathieker dan de Yao. Ondanks deze conflicten bleven de Yao tussen 1630 en 1650 dominant in de handelsrelaties met Europeanen, zoals blijkt uit de aandacht die De Vries in zijn verslag aan de Yao besteedde.¹¹⁵

De Yao functioneerden in deze periode als tussenpersonen naar andere Indiaanse groepen. In het verslag van de Waalse kolonisten werden contacten met de *Aricours* beschreven. In één geval ontmoetten Caraïben uit Cayenne de *Aricours* bij *Commaribo* en raakten bijna slaags, maar werden door de Yao verzoend.¹¹⁶ Blijkbaar was de vijandschap met de Indianen uit Cayenne die door Mocquet en Harcourt werd gerapporteerd minder geworden, misschien als gevolg van de sterke handelspositie van de Yao bij de *Oiapoque*. Ook de vermeldingen dat de *Norak*, die stroomopwaarts aan de *Oiapoque* leefden, veel tabak en orleaan verbouwden lijkt op

---

¹¹² Forrest 1914 Vol II: 250-257.

¹¹³ Hoofdstuk 2: 70-71. Waarschijnlijk waren deze *Aricours* dezelfde Indianen die later met het etnoniem Palikur aangeduid werden. (Grenand 1987) Zie ook ff hoofdstuk 5: 213-214.

¹¹⁴ Het is interessant dat elke keer een aantal Nederlanders gespaard werd. Zowel bij de overval in 1625 op het gezelschap dat uit de Amazone kwam als van de kolonisten die in 1627 met van Ryen kwamen werd een aantal mensen gespaard.

¹¹⁵ Zie ff hoofdstuk 3: 127 noot 118.

¹¹⁶ Forest 1914: 242-245. De Vries beschreef de vijandschap van de Carib in Cayenne met de *Arricoens*. Waarschijnlijk worden hiermee de *Arricouri* bedoeld en niet de *Arecuna* zoals Colenbrander dacht. (Colenbrander 1911: 193)

een handelsrelatie met de Yao aan de kust te wijzen.¹¹⁷ De Yao speelden een rol bij de handel in orleaan. De Vries schreef over de naam orleaan dat de Caraïben het *Contsuwe* en dat de Yao het *Anoty* noemden. Anatto is via het Engels de meest verbreide naam geworden. In de Nederlandse contemporaine bronnen werd het vaak *verwe* genoemd.¹¹⁸

De Vries bezocht de Oiapoque niet, maar hij beschreef de situatie op het eiland van Cayenne waar hij in 1634 vier weken verbleef. '*Dit is een Eyland vol Volck ende sy zijn al Carijbesen.*'¹¹⁹ De begrafenis van *Arrawicarij* duidt op een aanzienlijke continuïteit, want Harcourt had hem in 1609 gezien en hij was dus minstens vijftig jaar opperhoofd geweest. Blijkbaar had De Vries ook contact met Yao, want hij besteedde in zijn beschrijving ruim aandacht aan hun godsdienst en gewoontes, maar hij schreef nergens waar en hoe hij contact met hen had. De Vries maakte een onderscheid tussen de Yao en de Caraïben. De Yao en Caraïben hadden volgens hem veel eigenschappen gemeen, maar hij gaat nergens specifiek op de verschillen in. De voornaamste relatie van De Vries lijkt vooral die met de 'natie' van het opperhoofd *Arrawicari*, wiens kleinzoon hij meenam ter meerdere zekerheid van het behoud zijn kolonie.¹²⁰

De enige informatie die De Vries over de Indianen bij de Sinnamary geeft is dat '*dese Natie van Indiaenen niet diefachtigh zijn gelijk wel in andere Contrayen*'. Bij de Mana ontmoette hij Indianen die hij als Arawak en Carib omschreef. De Marowijne werd bevolkt door verschillende Indianen; De Vries schreef: '*hier woont menigerhande Natie te weten Cribesen, Jajes, Arwacke, Percores ende noch menigderhande Natie.*'¹²¹ De meest opvallende informatie is de vermelding over de honderdvijftig *Supayes* die hij bij de Saramacca aan boord nam omdat de '*Cribesen haer dood wilde slaen*'. Op hun verzoek zette De Vries deze Indianen, waarschijnlijk Shebayo, af bij de Demerara.¹²² Deze Indianen bouwden daar onmiddellijk een dorp. Dit bevestigt het bericht van Gelein van Stapels uit 1629 dat er steeds meer Indianen naar de regio van de Berbice migreerden.

De berichten over de Indiaanse bevolking westelijk van de rivier Corantijn komen vooral uit het verslag van Gelein van Stapels. Gelein bezocht Berbice slechts enige dagen, maar zijn

---

¹¹⁷ Forest 1914: 248-249.

¹¹⁸ Colenbrander 1911: 194. Het is opmerkelijk dat de naam uit het Carib niet in het lijstje van Europese namen voorkomt: Anatto, Roucou, Urucum, Anato, Achiotl, Orlean, Orleaan.

¹¹⁹ Colenbrander 1911: 193: 'gelijk ick vooren van geschreven hebbe.' Het commentaar van Colenbrander was dat De Vries op dat punt alleen opmerkingen over de Caraïben van S. Vincent gemaakt had. (Colenbrander 1911: 150)

¹²⁰ Colenbrander 1911: 202.

¹²¹ Colenbrander 1911: 203-205.

¹²² 'ende wy losten aldaer de Wilden en Wildinnen, die datelyck haer woonplaets ghereet maeckten met Boskappen, alsoo sy hier naerder by haer vrienden waren.' (De Vries 207-208)

verslag is de enige beschikbare bron over de situatie daar – tot het uitgebreide verslag dat Adriaen van Berkel over zijn bezoek in 1671 schreef. Stapels korte opmerkingen leren dat er drie verschillende soorten Indianen bij de Berbice woonden waarvan de Arawak de belangrijkste waren. Deze waren volgens hem redelijk betrouwbaar gebleken tijdens de laatste reis. Het land was niet erg rijk, waardoor deze Arawak steeds verder weg moesten om te jagen en te planten; dit deden zij meestal in grote groepen uit angst voor de Caraïben die uit de rivier Corantijn kwamen.¹²³

De berichten over de identiteit van de handelspartners bij de rivier Essequibo zijn even beperkt. In het verslag van de Waalse kolonisten uit 1625 wordt alleen vermeld dat benedenstreams Arawak woonden en hoger opwaarts Caraïben. Gelein schreef in zijn verslag dat Jan Beverlander met zijn mannen in een dorp van de Arawak lag en dat het opperhoofd Balliskus heette. Eerder werd al gemeld dat in een Engels verslag werd verhaald dat de Engelse kolonie in Barbados geholpen werd door de overkomst van een aantal Arawakse families uit Essequibo.¹²⁴

Deze gegevens zijn een aanwijzing dat de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in westelijk Guiana in deze periode vooral met Arawak onderhouden werden. Dit beeld is strijdig met de gegevens die uit Spaanse bronnen komen. Daar wordt steeds melding gemaakt van allianties van Nederlanders met Caraïben.¹²⁵ Het is mogelijk dat er een onafhankelijk netwerk was waar Nederlanders met Caraïben oorlog voerden tegen Spanjaarden, en een ander netwerk waar Nederlanders met Arawak handelden. De voornaamste handel tussen 1630 en 1650 was die in orleaan en voedsel. De voornaamste partners in Berbice en Essequibo waren Arawak. Het is mogelijk dat er verder in het binnenland contacten waren met de Akawaio, maar deze Indianen voerden waarschijnlijk geen krijgstochten uit met zeewaardige kano's zoals de Kalina.¹²⁶

---

¹²³ 'dese rivier wert bewoont van 3 derhande nasien war van de arwacken de sterckste zien redelick godt volck soo vel delest tocht aen gadt redlick doch nar bij gode iuren hebben en soo dese nasien ser grote orloge vooren tegens de cribesen ut correntien en dito cribesen vel in bossade leggen om van de Arwacken te vangen soo dursten sij niet vel om sech varen van wege harre vianden en met groote partien want alle harre mesten leff toch wessat in het iagen voort en is hier in dese rivier gene bequame landen om enge Plantasij van tooback oft andre gewas soo vel ick hebbe konen mercken en selve ut de cloniers verstaen want het is boven de rivier al te doorren lant soo dat de wielden voiren voet loopen om ergens clene plassen te vienden tot plantien van H. L. Cassave.' (ZA_MS_182)

¹²⁴ Zie hoofdstuk 3: 119 noot 75.

¹²⁵ In Spaanse bronnen wordt gesproken over de deelname van Caraïben, Nepoyo en Warao bij de aanvallen in de Orinoco en op Trinidad in het jaar 1637.

¹²⁶ Whitehead 1988: 94-95, 151. Whitehead springt hier van 1637 naar de periode ná 1650. Er is in westelijke Guiana in ieder geval sprake van een sterke alliantie tussen Arawak, c.q. Lokono, bij Berbice. De Akawaio staan nog steeds bekend om hun kano's, maar worden nooit als zeevarend genoemd.

Handel 1620-1650

Nederlandse bouwerijen

In de periode tussen 1600 en 1620 was in Guiana het planten van exportgewassen een belangrijke economische activiteit geworden voor Indianen en Nederlanders. In de westelijke Amazone-delta waren plantages ontstaan waar aanzienlijke hoeveelheden tabak, katoen en orleaan geproduceerd werden. Deze plantages waren betrekkelijk klein van omvang in vergelijking met de plantages die aan het eind van de onderzoeksperiode gevonden werden, en worden daarom aangeduid met het oud-Nederlandse begrip bouwerij. Een plaats waar gewassen verbouwd worden.

Voorals de tabak was een gewas dat weinig investeringen vergde en snel geoogst kon worden.¹²⁷ De beschrijvingen van deze nederzettingen zijn vooral afkomstig van Portugese bronnen die de vernietiging van deze vestigingen beschrijven. Dit geldt ook voor de vestigingen Nassau en Orange die al eerder genoemd zijn. De Laet vermeldde deze namen in de tekst van de *Nieuwe Wereld*. Op de kaart van Guiana in hetzelfde werk worden de vestigingen weergegeven met de namen *Materoo* en *Gormoarou*.¹²⁸

Cochado beschreef de vestigingen in 1623 als *Maturus* en *Naçau*. De expeditie bereikte, na enige nachtelijke schermutselingen met Indiaanse bondgenoten van de Nederlanders, bij de dageraad van 16 juni 1623 de ankerplaats onder het fort bij *Materu*. De Nederlanders gaven zich onmiddellijk over, nadat zij daartoe door de Portugezen gesommeerd werden. Cochado schreef dat er veertien Nederlanders gevangen werden genomen met slaven uit Angola en Indianen. In het fort werden handelsgoederen gevonden zoals katoen en tabak. Er was ook artillerie aanwezig. Het fort werd verwoest en verbrand en de Portugezen trokken verder naar *Naçau* dat twaalf mijl stroomopwaarts lag. Dit fort werd 's nachts omsingeld en ook hier gaven de verdedigers zich zonder verzet over. Cochado schreef dat er in dit fort twee maal zoveel mensen waren. Weer werden er Afrikanen uit Angola gevonden, een grote hoeveelheid ijzeren werktuigen, Indianen, artillerie en voedselvoorraden zoals farinha, gedroogde zeekoe, varkens, duiven en meer. Ook dit fort werd vernietigd. Cochado schreef dat er in totaal 130 gevangenen waren. Als er in fort

---

¹²⁷ 'Nu aengaende den Taback; Men moet het Landt teghens de Regen-maenden gereedt hebben, ende in het begin van dien versorgt zijn van goet Zaet, ende verscheyde ende wel-ghelegene Bedden van goede Aerde en Mist toe-gemaect bereydt hebben, wel beschermt van de Mieren, en met eenige Matten van Riet of Biesen versien, omse van de hitte van de Sonne op 't eersten te bewaren, om het Zaet met d' eerste goede regen in d' Aerde te zaeyen.' (*Een vertoogh van de Considerabele Colonie*. 1676: 31-33) Zie Bijlage D 8 voor de complete tekst.

¹²⁸ De Laet 1625: 454v. Zie ook hoofdstuk 2: 78.

Nassau 28 Nederlanders waren, dan komt dit met de 14 gevangenen uit Orange uit op een totaal van 42 Nederlanders en 90 Indianen en Angolezen.¹²⁹

Alhoewel er geen verdere beschrijvingen zijn is het waarschijnlijk dat de bouwerijen op de westelijke oever van de Amazone-delta eenzelfde vorm hadden als andere contemporaine vestigingen. De nederzettingen waren betrekkelijk klein en omringd door posten net zoals de Nederlandse nederzettingen die eerder in Suriname waren gesticht. De arbeid op de plantages werd geleverd door Indianen en door Afrikaanse slaven. De voornaamste producten waren tabak, katoen en orleaan. Blijkbaar werden de grootste Nederlandse nederzettingen in 1623 ontruimd. Na die tijd waren de meeste nederzettingen kleiner en daardoor moeilijker op te sporen. Portugese bronnen vermelden dat er *casas fortes*, sterke huizen, van Engelsen op de westelijke oever lagen.¹³⁰

Het volume van de tabak die op de bouwerijen in de Amazone-delta werd geproduceerd wordt nauwelijks gedocumenteerd, omdat er weinig cijfers beschikbaar zijn over de export. Cochado schreef in 1625 dat er jaarlijks 800.000 pond geëxporteerd werd.¹³¹ Dit lijkt onrealistisch gezien de latere cijfers die niet hoger dan 200.000 pond zijn.¹³² In de periode 1620-1630 zijn er vermeldingen in het Amsterdamse Stadsarchief van partijen *Amasoonse* tabak van 3.000 tot 8.000 ponden.¹³³ De teelt werd beschreven in een pamflet uit 1676. Het klaarmaken van

¹²⁹ Lorimer 1989: 248-254.

¹³⁰ 'wat voorders aen gaet de nuticheijt ende profitelijckheijt die van gran para ende de Ammassonis voor de Compagnie staen te verwachten ick van meerder inportantie dan de merenhon selfs, hoe wel daer maer twee a drie molens en sijn, want de lantdouwen sijn daer veel vruchtbaerer ende bequaemer om suijcker ende toeback te winnen ten anderen is het lant volck rijcker want daer sijn de ontaleijcke minichte van Indiaenen die men tot de cultevatie van het lant can gebruijcken daer is oock den handel van slaven gelijk gesecht is daer oock den handel van zeecoijen verwe ende catoen daer voor desen minichte scheepen goede reijssen op gemaect hebben, daer is oock de grootste aperentie van eeniche gout ofte silver mijnen te ontdekken.' (NA_1.05.01.01_57 154) Uit deze berichten valt op te maken dat de inzet van Afrikaanse slaven door Nederlanders al bestond vóór de verovering van Pernambuco in 1630. De Waalse kolonisten vermeldden dat in 1623 een Engelsman met drie Afrikaanse slaven bij de rivier de Ouanary woonde. (Forrest 1914 Vol II: 236-237) De vermelding van een *swerte* die in 1627 aan de Nederlanders vertelde dat Indianen de kolonisten van Oudaen gedood hadden is waarschijnlijk een verdere aanwijzing dat Afrikanen vanaf 1620 een regelmatige verschijning waren geworden op de kust van Guiana en in de Amazone-delta. Het merendeel van de arbeid lijkt echter geleverd te worden door Indianen.

¹³¹ Lorimer 1989: 253.

¹³² Zie hoofdstuk 3: 133 noot 151.

¹³³ Insinuatie van Joost Henricx aan Agge Ottens, mede tabakshandelaar; Henricx had Thomas Loof, 'koopgezel alhier met ordre en f 5000' naar Middelburg gestuurd om tabak te kopen. Loof had van Jean Ferron en Willem Constabel, koopman te Vlissingen, 6.000 pond Amasonis tabak gekocht, de helft was voor rekening Agge Ottens. (SAA_5075_720/45 1626 02 06) Verklaring van Pieter van Haren, tabakshandelaar alhier, op verzoek van Agge Ottens dat een grote partij Amazone tabak van 4, 6 of 8.000 pond te koop was die verkocht kon worden voor 35-36 st p/pond, onlangs bij rol verkocht à 40, 42 tot 46 st p/pond. (SAA_5075_720/50 1626 02 06) Verklaring van Joost Henricx, tabakshandelaar alhier, op verzoek van Agge Ottens dat hij december 1625 een partij Amazone tabak van 5 oxhoofden kocht à 34 st p/pond, heeft 14 dagen terug uit Zeeland 3.000 pond gekregen, maar hij wil niet meer voor 34 st verkopen. (SAA_5075_720/52 1626 02 06)

het zaaiveld was een belangrijk en tijdrovend onderdeel van het planten. Het kon wel een half jaar duren voor het veld bebouwd kon worden. In deze beschrijving was de productie van één persoon 3.000 pond tabak per jaar. Een partij van 10.000 pond zou dan de jaararbeid zijn van 3 à 4 personen. Deze informatie betrof de werving van kolonisten voor een plantagevestiging aan de Oiapoque in 1676.¹³⁴

De meeste bouwerijen in de periode 1620-1650 opereerden waarschijnlijk met een gemengde landbouw van verschillende exportproducten, maar waarschijnlijk werden ook gewassen voor de voedselvoorziening verbouwd.¹³⁵ De Vries schreef dat hij op het eiland van Cayenne acht man aantrof die daar voor Jan de Moor aan het planten waren. De Vries schreef dat hij een grote hoeveelheid stekken had laten planten. *‘achtigh-duysent Verwe-boomen...hondert duysent Catoen-boomen, met hondert-duysent planten Taback, daer elcken plant een half pond Taback geeft, ende is Taback welcke een goede prijs geld.’*¹³⁶ De Vries begrootte de opbrengst op f 150.000, misschien een optimistische schatting. Het zaaigoed en de stekken voor de plantage werden waarschijnlijk door Indianen geleverd, hoewel dat niet expliciet vermeld werd. De Vries schreef dat Indianen bij afspraken die meerdere dagen duurden een bosje stokjes gebruikten waarvan zij er iedere dag één afnamen. Dit is een van de weinige vermeldingen die bevestigt dat de handel tussen Indianen en Nederlanders niet alleen de directe ruil van goederen inhield, maar dat er ook transacties waren waarbij afspraken over een langere periode werden gemaakt.¹³⁷

Een zeldzame bron uit deze periode is de beschrijving die Gelein gaf van de kolonie bij de Berbice. De kolonisten lagen in 1629 verspreid in Indiaanse dorpen. Gelein schreef dat er niet meer dan vier à vijf Nederlanders bij elkaar lagen.¹³⁸ Hij schreef: *‘sij mochten wel wensen dat de wielden gen wilde sinnen krigen want sij leven onder de misericorde van de wilden.’* Blijkbaar waren er conflicten geweest over de organisatie en had de ‘ginderael’ Cornelis van Pere besloten de kolonisten ieder voor zich te laten werken en een gedeelte van haar oogst aan de patroon te laten afdragen. Gelein schreef dat de teelt van tabak niet erg goed vorderde mede omdat de grond

¹³⁴ ‘als dan yder persoons twee Margen Landts, jae en anderhalf schoon ende ghereedt sal hebben teghens de tydt van ’t jaer met Planten, omse alsoo te planten, ende die kan planten ende schoon houden, soos al hy veel meer als drie duysent pondt Taback konnen planten ende bereyden.’ (*Een vertoogh van de Considerabele Colonie*. 1676: 32-37) Zie Bijlage D 8 voor de gehele tekst over tabak.

¹³⁵ ‘Nu het beste Landt om Cassavie ende Patatos, Granen ende Taback te planten, is op de Bergen, of aen het hanghen van de Bergen, die met Boomen ende Bosschagien beset zyn, dat hoogh ende droogh, ende even-wel seer vet en vruchtbaer is, ende daer soo veel groote Boomen soo dicht aen den anderen niet en wassen, als in de lage modderige Landen doen, gelijk ick by veelvoudighe experientie bevonden hebbe. (*Een vertoogh van de Considerabele Colonie*. 1676: 31-33, 37)

¹³⁶ Colenbrander 1911: 202.

¹³⁷ Colenbrander 1911: 193.

¹³⁸ ‘want dar lecht nauelick 4 personen bij malckander en sien soo ver verspret dat sij qualick in 8 dagen bij den andren conen comen.’ (ZA_MS_182) Zie Bijlage A 16 voor de transcriptie.

er niet geschikt voor was.¹³⁹ Stapels was een voorstander van de teelt van katoen die het op de schrale grond goed zou doen en weinig werk vereiste.¹⁴⁰ Het voornaamste product van de kolonie was de orleaan waarvan jaarlijks 9.000 pond geëxporteerd werd en waarvan nog meer werd aangeplant. De orleaan werd geproduceerd door Indianen die ook de struiken aanplantten. Gelein schreef dat de productie zou toenemen omdat Indianen uit andere gebieden naar de Berbice migreerden.¹⁴¹

Blijkbaar hielden de kolonisten zich niet bezig met orleaan, want Gelein vermeldde dat zij geen deel hadden aan de opbrengsten van dit product.¹⁴² Gelein stelde dat er te veel kolonisten waren die weinig productief waren doordat zij aan allerlei ziektes leden. Hij stelde voor de bezetting te beperken tot zeven man en een commies, want de handel in orleaan kon makkelijk door vier man gedaan worden. Gelein rekende de jaarlijkse kosten op f 2.000.¹⁴³ De opbrengst van de orleaan rekende hij op f 9.000. Hiervan ging f 2.000 naar de bewindhebbers van de WIC en daarnaast moesten de onkosten van f 2.000 worden afgetrokken zodat er een jaarlijkse winst van f 5.000 te verwachten was.¹⁴⁴

De situatie die Gelein in Essequibo beschreef was niet veel anders dan die in Berbice.¹⁴⁵ Ook hier waren de meeste leggers ziek. Het voornaamste product van Essequibo was orleaan, maar er werden ook hangmatten geëxporteerd. Gelein schreef dat er voor één bijl van 14 stuivers

¹³⁹ 'en is hier in dese rivier gene bequame landen om enge Plantasij van tooback oft andre gewas soo vel ick hebbe konen mercken en selve ut de cloniers verstaen want het is boven de rivier al te doorren lant soo dat de wielden voiren voet loopen om ergens clene plassen te vienden tot plantien van H. L. Cassave.' (ZA_MS_182) Zie ook de transcriptie Bijlage A 16.

¹⁴⁰ 'Het beste dat men hier soude konen krijgen off winnen soude wesen katoen al soo die in mager gront wel wilde wasen het is en vrucht dar nit vel arbet toebehost en die iarlies vel vrucht brenckt en gef t ock het selve iar vrucht als si geplant is.' (ZA_MS_182)

¹⁴¹ 'voort heft dese rivier iarlies ontrent 9000 lb verve en stat iarlies noch te betren door dien de indeianen noch mer boomen aen planten en dar comen iarlis noch mer wonnen van wielden ut ander rivieren zoo dat hier metter tit noch vel verve soude mogen vallen.' (ZA_MS_182) [voorts levert deze rivier jaarlijks ongeveer 9.000 pond orleaan en de productie zal jaarlijks verbeteren omdat de Indianen nog meer bomen planten en er komen elk jaar nog meer Indianen uit andere rivieren bij deze rivier wonen zodat hier mettertijd nog veel orleaan geproduceerd zal worden].

¹⁴² 'de verve dar wielden sij gen genit van hebben allenelick dat den ginderael h l soude geven t cergezoen voor har vievers te kopen.' (ZA_MS_182)

¹⁴³ 'men soude dese klonij iarlies konen houden voor mien dan 2000 guldens de 7 man elck persoen 9 guldens [parpait] en den comies 20 soude ter mant belopen 73 carolus guldens [sic] soude zi 876 guldens iarlies nu noch voor 1000 gulden iarlies aen cergezoen en 200 a 250 voor nodige behoften kloe belopen wit mer als 2000 gulden iarlies.' (ZA_MS_182)

¹⁴⁴ 'het retour soude belopen ialies ruens 9000 lb verwue ick rekene voor de heere bewintheberes 2000 lb soo blieff noch 7000 lb elck pont tegen een gulden soude sien 7000 guldens dar van getrocken de 2000 guldens voor cergesoen en onkosten soude noch vrij gelt offer sien 5000 guldens en dit selve stat noch iarlies te beteren als nar wel onder handen wert dit is miens insiens de beste middel om noch, it ut dese rivier te crigen want dese rivier en kan nit vel volcks velen.' (ZA_MS_182: 4v)

¹⁴⁵ 'har prienspael hus was boven een dach varen op de vallen vant omme bezet met en pallasade genochsam verzien voor een aen loop van wielden al war sij hebben her mest en cergesonen.' (ZA_MS_182: 3v)

wel 14 pond orleaan gekocht werd.¹⁴⁶ In 1632 bood Van Pere een partij van 16.000 pond orleaan uit Berbice te koop aan. Blijkbaar was Van Pere ontevreden over de bevoorrading van zijn kolonie door de WIC en verzocht hij om zelf ook schepen te mogen bevrachten, wat werd afgewezen.¹⁴⁷ Wel werd in 1632 een contract gemaakt waarin Van Pere en de Kamer van Zeeland overeenkwamen de kosten van een equipage te verdelen in overeenstemming met de hoeveelheid orleaan die uit Essequibo en Berbice zou komen.¹⁴⁸ Jan van der Goes nam bij zijn vertrek uit Essequibo naar St. Christoffel in 1637 een partij orleaan mee. In 1646 sloot de Kamer van Zeeland een contract waarbij Van Pere zich verplichtte om de orleaan uit Essequibo naar Nederland te verschepen.¹⁴⁹ Orleaan was dus het belangrijkste exportproduct van Berbice en van Essequibo.¹⁵⁰ Het vochtige klimaat in het westen van Guiana was niet gunstig voor de teelt van tabak, maar het werd waarschijnlijk wel in bescheiden mate geëxporteerd.

De teelt van tabak op de kust van Guiana werd in de periode van 1620 tot 1650 geleidelijk minder belangrijk. De plantages in de Amazone-delta werden in de periode 1620-1630 vernietigd en hoewel een gedeelte van de productie overgenomen werd door Portugezen verloor dit gebied haar positie op de Noord-Europese markt.¹⁵¹ Vanaf 1630 werd steeds meer tabak

---

¹⁴⁶ 'den handel die sij hier doen is mest voor verve en hamacken sij krigen voor een biel 7 bollen verve alle bolle wert gerekent op 2lb bedracht 14 st voor een bile voort alle andre gedaen nar avenant' de hamacken crigen bij hier mest boven een biel oft mer nar sij godt zien sij krigen hier tamelick vel die vervort werden nar sintercristoffel de meste kerge connen die hier getrocken zien groote en klene bilen sonderlick gen hackmessen sien hier begert carnosersders met dobbelpunten voort ander klenichhet di men nar westindien sent voort korrlen van alderhande kulturen dit is soo vel ick al dat van den gundere verstaen hebbe.' (ZA_MS_182: 4v)

¹⁴⁷ 'Door Abraham van Pere voorgesteld synde dat dat de schippers die sout en hout briven versoecken in de limiten van de Comp ie te varen, hem vast versien van allerleij cargasoenen dienstich op de Wilde Cust en dienvolgende meent dat se soude mogen varen in de plaetsen dar eenige colonien negotieren, Is naer gedaene omvrage wat men in dese saecke doen sal Is geresolveert henlieden aente seggen dat se haer achtervolgende de resolutie van de Vergaderinge van 19 sullen hebben te reguleren op verveerte van alsulcke amende bij deselve vergaderinge daertoe gestatueert.' (NA OWIC 1632 04 19)

¹⁴⁸ 'Is veracordeert dat ingevalle de Comp meer orane verwe uuyt Isequepe quame te ontfangen als d'heer van Peres uuyt Berbice, ofte dat d'heer van Peres meer verwe ontfinge, uut Berbices, dat in dien gevalle degene die meer verwe sal becomen, naer rato in de oncosten sal moeten gelden.' (USC 2: 68; OWIC 42)

¹⁴⁹ 'Den voorz, Sr Abraham van Pere sal gehouden sijn het voorn schip de Wildeman te laten verseijlen naer de riviere van Isekepe [...] daer gecomen sijnde sal innemen alle de orliane verwe die de Compa in voorraet is hebbende [...] eennige andere coopmanschappen in Isekepe meer vindende als verwe sal gehouden wesen die mede te brengen op vracht.' (USC 1898: 104-105 1646 01 18) Zie ook bevrachtingscontract de *Post* in 1647, de *Sint Pieter* in 1648 en de *Liefde* in 1649. (USC 1898: 106-108, 110-111, 112)

¹⁵⁰ Netscher 1888: 60 noot 2: Resolutie Kamer van Zeeland 1632 04 01; USC 1898 Vol 2: 68 No 22.

¹⁵¹ Morris schatte de jaarlijkse export op 1.000 kisten suiker, 200.000 pond tabak 100.000 pond katoen, 10.000 ellen lijnwaad, grote hoeveelheid Anotto, een grote hoeveelheid kostbaar hout, een hoeveelheid gom, olie en balsem om in medicamenten te gebruiken. (Hygino 1895: 248; NA_1.05.01.01_46) Morris en Maxwell schatten de jaarlijkse productie van Maranhão in hun memorie van 1640 als volgt: meer dan 1.500 kisten suiker, meer dan 5.000 rollen tabak à twee arroba's per rol, 400.000 pond katoen, 100.000 ellen lijnwaad, grote hoeveelheid annatto, een goede hoeveelheid kostbare houtsoorten om niet te spreken over de verschillende soorten van lijftocht die verkregen konden worden. Jacob van de Keere schatte de buit van

geproduceerd in de Europese vestigingen die op de Caraïbische eilanden waren ontstaan en in de nieuwe Engelse kolonie Virginia. De benodigde kennis om tabak te telen was van Indianen en Spanjaarden verworven en werd nu vooral door Engelsen verder verspreid.¹⁵² Tabak was de belangrijkste eenheid van waarde op de Wilde Kust en in het Caraïbisch gebied.¹⁵³ Zelfs in Europa werd tabak geproduceerd om aan de exploderende vraag te kunnen voldoen.¹⁵⁴ Vanaf 1620 ontstond er ook in de Nederlanden een commerciële tabaksteelt op de Veluwe.¹⁵⁵ Door de groeiende productie ontstond er een overaanbod en vanaf 1631 daalde de prijs van tabak sterk waardoor de teelt op de Caraïbische eilanden tegen 1640 nauwelijks meer rendabel was.¹⁵⁶

De berichten over de Nederlandse plantages in de periode van 1620 tot 1650 schetsen een beeld van kleine groepen planters, hoogstens enkele dozijnen, die verspreid over een groot gebied in Indiaanse dorpen woonden. De bevolking van deze plantages bestond uit mannen en jongens en was zeer gemêleerd. Naast Nederlanders wordt er melding gemaakt van Engelsen, Ieren, Fransen en Denen. De Europeanen waren onbekend met de natuur en het klimaat van Guiana en leerden van Indianen hoe zij daar konden overleven. De arbeid werd vooral geleverd door Indianen, waarschijnlijk vaak door vrouwen. Op beperkte schaal werd ook gebruikgemaakt van de arbeid van slaven uit Afrika.

Voedsel

De steeds talrijkere Europeanen op de Wilde Kust voedden zich vooral met door de Indianen geleverde eetwaren. De cassave was een van de belangrijkste voedselgewassen. De bereiding van deze wortel was echter arbeidsintensief omdat het gif eerst verwijderd moest worden voordat de plant gegeten kon worden. Indiaanse vrouwen waren specialisten in dit werk. Een van de Waalse kolonisten stuurde in december 1623 een brief naar Nederland over de situatie van de kolonisten bij de Oiapoque waar de aankoop van voedsel ruim aandacht kreeg: *'Een koeck van Cassavi die*

---

een verovering van Maranhão en Pará op de volgende inkomsten: 500 kisten suiker à 50 ad f 25.000; 100.000 pond tabak à 8 stuivers ad f 6.666:13:8; 60.000 pond katoen ad 11 stuivers ad f 5.500.; 4.000 pond gember à 12 stuivers ad f 400; 4.000 pond rijst ad 50 stuivers t cento ad f 100; ambergris ad f 2.500; oliën, balsem etc ad f 2.000. De totale waarde van te veroveren goederen werd door Keere op f 42.166:13:8 geschat. (NA_1.05.01.01_46)

¹⁵² De Europeanen namen het gebruik van hak i.p.v. de ploeg over van Indianen; ook adopteerden zij de Indiaanse stijl van het planten op opgehoogde aarde waaronder soms een vis werd begraven om de grond te verrijken. (Roessingh 1976: 48-49)

¹⁵³ Een Nederlandse schipper kocht een vrouw op het eiland Montserratte voor 700 pond tabak. (SAA_5075_836/1465 1636 07 14)

¹⁵⁴ Roessingh 1976: 99-100. Zie Beckles voor de groei van het volume van de tabaksimport in Londen tussen 1628 en 1639. (Beckles 1998: 153)

¹⁵⁵ Roessingh 1976: 186-188, 192-201.

¹⁵⁶ Beckles 1998: 152; Boomert 2002: 115.

anderhalf voet breed is, genoeg voor ses of seven personen werter voor een crael een duyts waerdich vercocht. Het broot alhier is overtreffende het schoonste dat in Hollandt is. Het is opvallend dat er vaste waardes in de vorm van kralen, messen en bijlen voor de aankoop van voedsel worden genoemd.¹⁵⁷ De vermelding van Gelein uit 1629 dat in de Orinoco geen provisie gekregen kon worden omdat er geen Indianen waren, is een bevestiging van de sleutelpositie die Indianen in deze periode innamen bij de voedselvoorziening van de Europeanen.¹⁵⁸

De vraag naar voedsel van passerende schepen bleef constant. De Oiapoque en Cayenne bleven de belangrijkste aanlooppunten voor schepen die na het oversteken van de Atlantische Oceaan op zoek waren naar *verversinge*. De opkomst van de Europese vestigingen op de Caraïbische eilanden leidde tot een steeds grotere vraag naar voedsel voor de groeiende bevolking. Eerder werd al vermeld dat Arawak uit Essequibo ingezet werden bij de stichting van de Engelse kolonie op het eiland Barbados. Henry Powell voer februari 1627 vanaf het eiland naar de Essequibo om voedsel en zaaigoed te kopen voor de nieuwe kolonie. Enige tientallen Arawak Indianen met wie hij gehandeld had, boden aan om te helpen met het planten en zaaien. Powell bracht de Indianen naar het eiland met zaaigoed en planten zoals cassave, mais, aardappels, tabak, ananas en suikerriet. Deze Indianen werden echter na enige tijd op Barbados tot slaaf gemaakt. Powell zette zich in voor deze Indianen en de vijf Indianen die na 28 jaar slavernij nog in leven waren, werden na een juridische procedure in 1655 in vrijheid gesteld.¹⁵⁹

De snelgroeiende Europese nederzettingen op de eilanden konden echter niet zelf in hun voedsel voorzien. Na 1630 kwam er een toenemend verkeer op gang tussen de eilanden en de Wilde Kust. Naast plantaardige producten zoals cassave werd er in toenemende mate gehandeld in het vlees van de zeekoe. De zeekoe is het vorige hoofdstuk al genoemd als een bron van vlees

---

¹⁵⁷ ‘Een Vercken werter voor twee messen, het stuck van een stuyver vercocht. Een Hert voor een halve bijl van een schellinck: een Conijn en een Patrijs, voor twee duyts: een visch soo groot als een Cabeliau, van goede smaeck voor twee duyten waerdye. Het ooft veel schoonder van smaeck dan in Nederlandt. Een mensch kan hier beter leven om een croon een gantsch jaer, dan in Nederlant van hondert croonen.’ (Wassenaer 1622-1630: boek 6: 69) Zie Bijlage A 11 voor de brief.

¹⁵⁸ Zie hoofdstuk 3: 109-110 noot 36.

¹⁵⁹ In het verslag van Scott werd vermeld dat de afzending van deze Indianen door ‘Cromweagle’ geregeld was. In het ooggetuigenverslag van Powell vroegen de Indianen zelf of ze mee konden gaan. Ze zouden na twee jaar, als ze wilden, teruggebracht worden naar Essequibo en hadden recht op een vergoeding voor hun werk in de vorm van bijlen, harpoenen, schoppen, messen en kralen ter waarde van 50 pond sterling. Handler schreef dat de Indianen waarschijnlijk enige jaren later tot slaaf werden gemaakt toen de kolonie onder het bewind van Carlisle kwam. De kolonie was aanvankelijk opgezet door het handelshuis van William Courteen, die ook genoemd wordt als een van de drijvende krachten achter de vestiging bij Essequibo. Misschien is er een verband tussen de wisseling van de macht in Barbados en het tot slavernij brengen van de Indianen uit Essequibo. In 1631 wist een Indiaan samen met een aantal Europese contractarbeiders te ontsnappen op een Nederlands schip, waardoor er in Essequibo moeilijkheden ontstonden omdat Indianen de Nederlanders daar aanspraken op het in slavernij brengen van hun verwanten op Barbados. (Handler 1970: 40- 47; 53-54) Zie ook hoofdstuk 3: 118-119 noot 75.

dat gezouten kon worden. In het verslag van de vernietiging van de Nederlandse vestigingen bij de Xingú werd vermeld dat er ook zeekoeienvlees werd gevonden. Na 1630 werd het handelen in zeekoe een commercieel interessante activiteit, doordat er op de eilanden een steeds grotere vraag naar voedsel ontstond. Reders begonnen schepen uit te rusten die tussen de eilanden en de Wilde Kust heen en weer voeren. Jan van der Goes vertrok in 1637 uit Essequibo met een particulier schip dat op zoek naar zeekoe door een storm naar de Demerare was afgedreven.¹⁶⁰

De zeekoe was niet altijd makkelijk te vinden. Een schipper liet in 1644 verklaren dat hij wel degelijk naar zeekoe gezocht had, maar niet geslaagd was.¹⁶¹ Vaak liepen de schepen eerst aan bij eilanden waar zout gewonnen kon worden.¹⁶² Vooral West-Friese schippers werden door bevrachters gecontracteerd om zich op deze visserij te richten.¹⁶³ Dat Indianen een rol speelden bij deze handel blijkt uit het verslag van de schipbreuk van het schip de *Sint Pieter* in 1647 bij de Coesewijne. Egbert Philips was kok op het schip en bleef elf maanden met een gedeelte van het cargasoen dat uit het wrak geborgen was en bewaard werd in hutten van Indianen.¹⁶⁴ De Indianen waren niet makkelijk: ‘*ende bemerkende de voorzegde Indianen haer veel ende verscheijden van de geberchde goederen ontstalen.*’ Philips en zijn metgezellen vonden het raadzaam om na verloop van elf maanden de goederen op een Zeeuws schip te bergen waarna het cargasoen werd geruild tegen 200 zeekoeien.¹⁶⁵

¹⁶⁰ SAA_5075_1012/321v 1640 06 17.

¹⁶¹ De verklaring van Suijvert Hendericksz, hoogbootsman, en Egberts Remmetsz als schipper van *Papagaije*, op verzoek van schipper Harmen Reecks van de *West Indische Varen*, suggereert dat de schippers uit West-Friesland, net als bij de winning van zout, ook bij de handel in zeekoeien in groepen opereerden. Zij waren in 1643 in compagnie van andere schepen naar West-Indië gevaren en hadden daar gelegen. Het gerucht ging dat schipper Harmen geen zeekoeien wilde, maar de waarheid was dat Asmus Olaffsz, stuurman van de *West Indische Varen*, veel dronk en met de boot aan de grond liep. Hij bedreigde Harmen waarna deze Asmus ontsloeg. Zeekoeien waren niet te krijgen ondanks de moeite die Harmen daarvoor had gedaan. (WA_1685_980/175 1644 05 03)

¹⁶² De pan bij Araya was vanaf 1622 niet meer toegankelijk omdat er een groot Spaans fort gebouwd was, maar op andere eilanden zoals Bonaire en St. Maarten kon ook zout gewonnen worden. (Goslinga 1971: 127-129)

¹⁶³ ‘waermede ’t voors schip als dan in diensten van deselve bevrachter sal gevaren van deze landen na de Wilde kust in West Indien off elders, omme aldaer te handelen seekoeyen off die selffs aldaer te vangen ende te souten off oock om andere handeling te doen nae dat de reyse soude mogen vallen, welcke voors seekoeyen off oock andere gehandelt off gevangen sijnde, daermede vorder te varen nae de Caribische eylanden, om die aldaer weder te verhandelen off andersindts’. (SAA_5075_1527/199 1643 03 06) Een transcriptie van deze akte werd in 1961 gepubliceerd. (Jong 1961)

¹⁶⁴ ‘Door middel van eenige Canoes vande Indianen aldaer aen landt woonende verscheijden vande goederen gebracht hebben als namentl een pijpe brandewijn ende bijna al het cargasoen van corallen, bijlen ende carsavijbeijtels/ mitsgaders de zeijlen vande rae/ de selve goederen bergende in de hutjes van de voorzegde indianen.’ (SAA_5075_4020/181) Zie Bijlage A 18 voor de complete transcriptie.

¹⁶⁵ ‘waer naer hij depositant neffens de voorzegde [schipper] ende hoochbootsman inde voorzegde seeuw getreden zijnde daer[mede] gevaeren zijn ter plaetse daer de voorzegde eerste seeuw gelegen hadde alwaer de voorzegde Dierk Gijsbertsz [schipper] de voorzegde corallen, bijlen ende carsaveijbeijtelen aen zeekoeijen tot ontrent 200 stucken verhandelt heeft.’ (SAA_5075_2420/181 165110 15) Hartsinck gaf de volgende beschrijving van de zeekoe: ‘De allergrootste Visch die in de Rivieren en in Zee gevonden wordt,

Hangmatten en slaven

Katoen is al eerder als retourproduct vermeld. Vaak plantten Indianen katoenstruiken in de buurt van hun huizen. Een van de producten die Indianen van katoen maakten was de hangmat. De hangmat werd al snel door Europeanen geadopteerd omdat het een bijzonder praktisch gebruiksmiddel was.¹⁶⁶ Op schepen werd het onhandige beddengoed geleidelijk vervangen door hangmatten, die hygiënischer waren en veel minder ruimte in beslag namen. Op de eilanden gingen steeds meer Europeanen over op het gebruik van de hangmat als slaapgerei. De hangmatten die door Indianen werden gemaakt waren bewerkelijk en daardoor relatief duur. Een

---

is de Zeekoe of Coeymorre, weegende van vyf-tot zes honderd Ponden. Hy eet het Gras langs de Oevers der Rivieren: zyn Vleesch en Vet hebben vry veel overeenkomst met dat der Kalveren. [...] Eenigen hebben dien Visch aangemerkt als zonderling eigen aan de Rivier de Amazoone; maar men vindtze also wel in de Oronoque; men vindt ze ook, hoewel zo veel niet, in de Oyapoco, en in verscheidene andere Rivieren omtrent Cayenne; als mede aan de Hollandsche Bezittingen op de Kust van Guiana. Het is dezelve Visch dien men te Cayenne den naam van Lamentyn geeft. Men vindtze niet in volle Zee, zelfs is hy zeldzaam aan de uitwateringen der Rivieren, maar men ontmoetze op meer als duizend Mylen afstand van Zee, in de meeste groote Rivieren.’ (Hartsinck 1770: 115-116)

¹⁶⁶ Etymologie: hangmat zn. ‘hangend net of doek om in te rusten’. Via Spaans hamaca ontleend aan het Taino, taal van de Arawak Indianen op Haïti. Door volksetymologische associatie met hangen vervormd tot hangmak en daardoor als samenstelling geïnterpreteerd. Door de vormgelijkenis van een hangmat en een mat, doordat mak als simplex onbekend was en doordat de woordvormen mak en mat grote gelijkenis vertonen, kon het tweede lid vervolgens volksetymologisch geassocieerd worden met mat 1 ‘kleed’. Omdat het woord een scheepvaartterm was, zal het in de zeventiende eeuw vooral mondeling zijn gebruikt, wat verklaart dat de omvorming hamak > hangmak > hangmat relatief snel lijkt te zijn verlopen. De etymologische vorm hamak verschijnt later alleen nog bij geletterde schrijvers, bijv. in een reisbeschrijving van Van Berkel [1695; WNT] en bij Wolff & Deken [1785; WNT]. Door de Spanjaarden werd het inheemse woord al in de zestiende eeuw overgenomen en verspreid over heel Zuid-Amerika en in andere Europese talen: de oudste vindplaats in een Europese taal is in het Latijn: lodices, amaccas appellans ‘dekens die zij amaccas noemen’ [1515; Friederici]. Oude vindplaatsen van het woord in Spaanse, Franse en Engelse reisbeschrijvingen, in diverse vormen die zich pas veel later stabiliseerden tot resp. hamaca [1524; Friederici], hamac [1525; Rey] en hammock [1555; Friederici]. De Nederlandse vindplaatsen blijven daar bijna een eeuw bij achter; wellicht ontstond de interesse pas toen Nederland begin zeventiende eeuw zelf op Amerika ging varen. De hangmat als qua ruimtebeslag zeer efficiënte, want overdag verwijderbare slaappleats voor de bemanning op zeeschepen is van nog iets latere datum; onduidelijk is, of deze specifieke betekenis eerder al in andere talen optrad. Vnl. (h)amack ‘hangmat als slaappleats van Indianen’ in amacken dat zijn hare bedden [1623; Friederici], [de Indianen] slapen alle in Hamacken, die sy van Hennep spinnen [1627; Van Donselaar 1994], ook hangemack in een Latijnse beschrijving primaria supellex est rete, quod ipsi vocant Ini, Lusitani Rede, Belgae Hangemack, vulgo Hamaca ‘een belangrijk stuk huisraad is een net dat ze zelf (de Tupi-indianen) ini noemen, de Portugezen rede, de Nederlanders hangemack, maar gewoonlijk hamaca’ [1643; Friederici]; later ook als slaappleats op schepen: hangmacken (mv.) [1659; WNT uitdeelen]; dan de overgang naar de huidige vorm: hagmat (gezien de alfabetische plaatsing een zetfout voor hangmat) [1669; Van den Ende], nl. hangmakken, hangmatten [1702; WNT]. Het Duits heeft een oude vindplaats Hengmatten [1627; Pfeifer], bij hängen ‘ophangen’ en Matte ‘mat’ (moderne vorm Hängematte), ruim veertig jaar eerder dan de eerste Nederlandse hangmat-vindplaats (1669); toch moet dit een leenvertaling uit het Nederlands zijn, de omgekeerde weg (Duits > Nederlands) lijkt voor een zeevaardersterm in de Gouden Eeuw minder waarschijnlijk en voor een autonome Duitse volksetymologische ontwikkeling hamak > hengmatte lijken de klanken te ver uiteen te liggen, vergeleken met hamak > hangmat in het Nederlands. Hetzelfde als voor het Duits geldt voor Zweeds hängmatta [1679; Hellquist], bij hänga ‘hangen’ en matta ‘mat’. Bron: www.etymologie.nl.

hangmat kostte al gauw een bijl. De handel in hangmatten werd in de periode 1620-1650 een belangrijke activiteit. De hangmat was het Indiaanse product dat stuksgewijs de hoogste waarde opbracht.¹⁶⁷

Alleen de verkoop van slaven bracht meer op dan die van hangmatten. Slavernij is al eerder ter sprake gekomen. Raleigh vermeldde al in 1595 het bestaan van de handel in Indiaanse vrouwen bij de Orinoco. Slavenhandel, vooral vrouwen en kinderen, bestond al onder de Indianen vóór de komst van Europeanen. Ook Nederlanders konden in de positie van slaaf terecht komen zoals blijkt uit het verslag van Lourens Lourensz, die verhandeld werd voor een musket en enige bijlen. Door de ontwikkeling van Europese nederzettingen op de Antilliaanse eilanden ontstond er een gerichte vraag naar Indiaanse slaven. Handler besprak de rol van de Indiaanse slaven op het eiland Barbados. Hoewel de Indianen in aantal al snel overvleugeld werden door de Afrikanen hadden ze een specifieke en belangrijke positie in het koloniale systeem dat zich op dit eiland ontwikkelde.¹⁶⁸

Aanvankelijk werd de arbeid op Barbados geleverd door Europese contractarbeiders, de zogenaamde *indentured servants*. Alhoewel deze contractanten juridisch gezien vrije mensen waren, ontstond vrij snel na de vestiging van de kolonie op Barbados een praktijk van de handel in deze arbeidscontractanten die daardoor de facto in de positie van slavernij geraakten.¹⁶⁹ Indiaanse slaven zorgden vooral voor de voedselvoorziening van de Europeanen en Afrikanen door het bereiden van cassavemeel en de visvangst.¹⁷⁰ Goslinga noemde St. Eustatius als een Nederlandse plantagekolonie waar gebruikgemaakt werd van Indiaanse slaven.¹⁷¹ Tussen 1640 en 1650 ontstond er een markt voor de Indiaanse slaven op de Caraïbische eilanden. Dit verleidde schippers tot het 'kidnappen' van Indianen om ze vervolgens te verkopen.¹⁷²

De handel in Indiaanse slaven was ook in het oosten van Guiana een belangrijke economische activiteit geworden. Gedion Moris pleitte 1642 voor deelname van de WIC in de handel van Indiaanse slaven uit de Amazone-delta. Vanaf 1630 was deze handel een winstgevende bezigheid voor de Portugese kolonisten in de Amazone-delta. De slavenhandel leidde tot de vernietiging van talrijke Indiaanse samenlevingen langs de grote rivieren in de

---

¹⁶⁷ ZA_MS_182.

¹⁶⁸ Handler 1970.

¹⁶⁹ Beckles 1998.

¹⁷⁰ Handler 1970: 46-47; Boomert 2002: 122-123.

¹⁷¹ Goslinga 1971: 263.

¹⁷² In 1645 overlegde de Kamer van Zeeland over een geval waar 81 Indianen waren weggevoerd om verkocht te worden. (USC 1898 Vol 2: 103) Voor kidnap van Indianen in Cayenne (Artur 2002: 141). Voor import van Indianen op Barbados zie Handler. (Handler 1970: 47-53)

periode 1630-1650.¹⁷³ Indianen die tijdens de Portugese militaire expedities gevangen genomen werden konden volgens het Iberisch recht als slaaf verkocht worden. Vanaf 1620 ontwikkelde de Portugese kolonie in de Maranhão zich als een belangrijke exporteur van Indiaanse slaven. Tussen 1620 en 1630 werden deze slaven vooral naar Pernambuco verhandeld.¹⁷⁴ Na de verovering van dit gebied door de WIC in 1630 werden Indiaanse slaven uit Amazonia vanuit Maranhão ook westelijk geëxporteerd naar Spaans Amerika en de Caraïbische eilanden. Na de verovering van Maranhão door de WIC in 1641 komen er ook meldingen van Nederlanders die Indianen als slaven op Barbados verkochten.¹⁷⁵ De officiële politiek van de WIC was gericht op het garanderen van de vrijheid van de Indianen, maar in de praktijk bleek deze regelgeving vaak moeilijk te handhaven.¹⁷⁶ In de voetsporen van de Portugezen werd Indiaanse slavernij ook door de Nederlanders gelegaliseerd. Dit gold zowel het houden van slaven als de handel in Indiaanse slaven.

Uitgaande goederen

Verslagen over de handel van Europeanen met Indianen op de Wilde Kust schetsen vaak het beeld van een ruil waarbij voor een kleinigheid als een mes of een kraal een aankoop gedaan werd die veel meer waard was. Hierdoor ontstaat de indruk dat Europeanen met een aantal prullen allerlei waardevolle goederen van Indianen kochten, maar dit beeld strookt niet met de werkelijkheid. De verklaring die de Deense Jan Andries van Jutland in 1640 aflegde op verzoek van Cornelis IJsbrantsz van der Sluijs, schipper van de *Sint Jan*, over zijn dienst als tolk in

¹⁷³ De Waalse kolonisten bezochten *Roohoeck* in 1623 en vonden een Indiaanse begraafplaats met aardewerken urnen. Dit zou kunnen wijzen op een achteruitgang van de Indiaanse bevolking van dit gebied vóór de vijandelikheden met Portugezen vanaf 1623. Er zijn echter nergens verwijzingen naar epidemieën in de bronnen.

¹⁷⁴ Morris schreef in zijn verslag van 1637 dat de verovering van Maranhão en Pará in mei of juni moest plaatsvinden. Dan hadden de inwoners veel stukken van acht verzameld door de verkoop van Indiaanse slaven naar o.a. Pernambuco. (NA_1.05.01.01_46) ‘en dat ten insicht dat inde reviere vande Ammazonis meer als dertien diversche naties van Indiaenen sijn die tegen den anderen orlooge voeren eenige van wedersijden gevangen crijgende soo vreten sij die op, soo daer niemant es waere die de selve van haer coopen wilde, der halven moet desen handel toe gelaeten worden om het leven van soo de eenige slaeven te behouden, ten dies insichte hatt het den Coninck van Spaenijen getolereert, maar dese portegijsen door haere begeerlijckeheijt tot slaven misbruijcken desen handel gruwelijck want vindende geen slaven naer hun contentement soo dwingen sij de v rije Brasiljanen om dickwels haer eijge kinderen aen hun te vercoopen, ende nemen de vrije Brasiljanen dickwel uijt haer Aldeen ende brengen den naer de merenhon om te vercoopen.’ (NA_1.05.01.01_57 154) Bas schreef in 1642 uit S. Luís dat in Pará een slaaf verhandeld werd voor drie hakmessen, drie bijlen, een mes, een hemd en een linnen broek. (NA_1.05.01.01_57 85)

¹⁷⁵ Zie Hygino 1895:189. Maxwell en Gedion: NA_1.05.01.01_46. Antonio Parapaba eiste in 1644 bij de terugkomst van zijn reis naar de Republiek, dat de Indiaanse slaven uit Maranhão door de Hoge Regering van de WIC in Recife volgens de regelgeving van de WIC in vrijheid gesteld zouden worden. (Gonsalves de Mello 2001: 211-213, 215, 228-229; Hulsman 2005: 55, 77)

¹⁷⁶ Zie ook hoofdstuk 4: 177-179 en hoofdstuk 5: 223 noot 154.

Cayenne laat zien dat er door Indianen specifieke eisen aan de handelsgoederen werden gesteld en dat ze niet zomaar alle aangeboden waren als ruilmiddel accepteerden.

Jan Andries was in 1639 door de schipper in Cayenne aangenomen als tussenpersoon omdat hij al zes jaar op de Wilde Kust was. Blijkbaar was de opbrengst van de reis teleurstellend en diende de verklaring van Jan Andries om de schipper te ontlasten. Andries verklaarde dat het cargasoen slechts bestond uit 200 *noortheckse* bijlen, 150 dozijn grote en kleine messen en ‘*alle sortering kleine kralen*’. Het cargasoen deugde niet om te verkopen en leverde niet meer op dan hout, 24 hangmatten en 300 pond verf. De meeste messen waren vooral uitgegeven om eten voor de bemanning te kopen. De hakmessen deugden niet, want de lemmeten waren niet recht. De 100 *Cano dissels* hadden geen holle goot. De kleine handbijlen, rode en blauwe kralen, spelden, naalden, vishaken, houten kammen, kleine vierkante spiegels, Venetiaanse oorhangers en glazen parels kwamen retour omdat ze niet verkocht konden worden in de Amazone, op de Caraïbische kust of benedenwinds.¹⁷⁷

Het is zeer wel mogelijk dat Jan Andries overdreef, maar zijn verklaring laat zien dat de handel tussen Europeanen en Indianen een specifieke kennis vereiste. Een aantal Nederlandse ladinglijsten van cargasoenen voor Essequibo en Berbice uit deze periode is bewaard gebleven en bieden inzicht in de verscheepte goederen.¹⁷⁸ De bijlen, messen en kralen bleven ook in de periode tussen 1620 en 1650 het meest waardevolle deel van de uitgaande lading, maar de specificaties moesten aansluiten bij de plaatselijke vraag. Gelein van Stapels vermeldde in zijn verslag dat *carniseros messen met dobbelpunt* in Berbice veel gevraagd waren. Er is een grote variëteit van benamingen van messen te vinden in de ladinglijsten.¹⁷⁹ Ook vermeldde hij dat er in Berbice geen kapmessen verkocht werden, maar vooral bijlen.

De dissels die in het vorige hoofdstuk genoemd werden in een Engelse cargasoen, waren nu een vast bestanddeel van de lading geworden. Ze hadden zelfs een aparte naam gekregen waaruit hun functie bleek: *Cano dissels*. De dissel was een gereedschap waarmee boomstammen uitgehold konden worden, bijvoorbeeld voor het vervaardigen van kano's. De dissels werden voor de komst van de Europeanen in Amazonia gemaakt met snijvlakken van steen en schildpadschild.

---

¹⁷⁷ ‘alsoo de voorzegde waren ende coopmanschappen gener waren noch cargasoen was gewoon daer te verhandelen ende dat die gene die deze voorzegd cargasoen was gecofte offte heeft de gans geen kennis noch ervarenheit van de handelen in goederen op de Wilde Kust als voorzegd begeert ende getrocken gehad heeft.’ (WA_1685_975/175 1640 10 20) Zie Bijlage D 2.

¹⁷⁸ USC 1898 Vol. 2: 101-102, 109-110. Zie voor de ladinglijsten de Bijlage D 4,5, 7.

¹⁷⁹ Grote messen, bootsmans messen groot, bootsmans messen, kleine messen, bootsmans messen klein, swart hechten messen, hakmessen, kapmes middelbaar met kromme punt, kapmes middelbaar met kromme punt klein, carniseros, scheermessen, haeymessen groot.

De metalen dissel die door Europeanen werd geïmporteerd was dus een verbetering van een bestaand werktuig om kano's te maken.¹⁸⁰

Blijkbaar ontwikkelde het assortiment van handelsgoederen zich en ontstond er in Europa een productie van werktuigen exclusief voor gebruik in Zuid-Amerika. De *cassavibeijtel* was een specifiek exportproduct dat deze periode voor het eerst in Nederlandse bronnen wordt genoemd. Dit gereedschap dat de Engelsen *cassavi iron* noemden, was een graafwerktuig en diende waarschijnlijk bij de teelt van de cassave. De *cassavibeijtel* komt voor op de ladinglijst van het jacht de *Argyn* in 1642 en bij de schipbreuk van de *Sint Pieter* in 1647.¹⁸¹

Naast ijzerwerk waren kralen een belangrijke handelswaarde in het uitgaande cargasoen. Kralen werden meestal per pond verhandeld. De namen van kralen zijn vaak moeilijk te plaatsen. In het verslag van de Waalse kolonisten werd vermeld dat er op verschillende plaatsen *coucal* vanuit het schip werd geleverd. Het ging hier waarschijnlijk om kralen, maar in de bronpublicatie wordt dit woord met *cocoa* vertaald. *Coucal* was waarschijnlijk een contemporaine naam voor de kleine kralen die later in Franse bronnen ook wel *rassade* genoemd werden. Deze kleine kralen werden snel een onderdeel van veel Indiaanse culturen. De term *quispelgreijn* in een Nederlandse ladinglijst heeft waarschijnlijk betrekking op deze kleine kralen. De aanduiding *cassoeren* wordt door Biet als een Caraïbische naam voor *rassade* genoemd¹⁸² Andere namen zoals *tierenarissen* en *bonte cralen* die gevonden worden zijn waarschijnlijk aanduidingen voor grotere kralen.¹⁸³ De grote kralen werden per stuk verhandeld en vertegenwoordigden een aanzienlijke waarde. De glazen kralen waren een Europees product dat een vervanging werd van bestaande elementen van de Indiaanse cultuur. Op precolumbiaanse begraafplaatsen worden aardewerken, benen of andere kralen gevonden. Vooral op de westelijke oever van de Amazone-delta en bij de Oiapoque zijn grote hoeveelheden Europese glazen kralen gevonden in Indiaanse urnen.¹⁸⁴

¹⁸⁰ De bronnen vermelden het gebruik van kano's door Indianen, maar de handel wordt niet gedocumenteerd. Zie ook de Bijlage D 3 voor afbeeldingen van dissels.

¹⁸¹ USC 1898 Vol. 2: 102 en de Bijlage D 4 tabel ladinglijsten.

¹⁸² USC 1898 Vol. 2: 108-109 en de Bijlage D 5 ladinglijsten. Cassoeren. (Biet 1664: 427) De referentie van 'coucal'. (Forrest 1914 Vol II: 230-231, 240-241) De kleine kraaltjes werden quispelgreijn genoemd. Het WNT geeft daarover de volgende informatie: 'Niet geheel duidelijk is de bet. van kwispelgrein: wellicht moet men er verschillend gekleurde glazen kraaltjes onder verstaan van venetiaansch fabrikaat (verg. Heyd-Raynaud, Hist. du Commerce du Levant 2, 711) die aangeregen en tot strengetjes of kwastjes bijeengevoegd in den handel kwamen. Dit kwispelgrein schijnt bij verkorting ook kwispel genoemd te zijn.' (WNT online: www.gt.inl.nl). In een Amsterdamse notariële akte wordt melding gemaakt van blauw en geel 'quispel greijn corael'. (SAA_5075_2116/233 1655 11 22)

¹⁸³ USC 1898 Vol. 2: 103, 109.

¹⁸⁴ Meggers 1957; Rostain 1994.

Kralen waren in de zeventiende eeuw een belangrijk exportproduct van de Republiek. Het is waarschijnlijk dat ook in Amazonia glazen kralen uit Amsterdam verhandeld werden.¹⁸⁵ Acuña vermeldde in 1637 dat de Indianen bij de rivier Solimões geen glazen kralen als waardemiddel gebruikten zoals andere Indianen. Zij hadden wél ijzeren werktuigen die zij hadden verkregen van andere Indianen die dicht bij de kust leefden.¹⁸⁶

Behalve deze hoofdbestanddelen van het uitgaande cargasoen waren er talrijke andere producten. Spiegels in verschillende vormen en maten, houten kammen, mondharpen, spellen, naalden en verschillende soorten vishaken. Twee categorieën van producten waren nauwelijks vertegenwoordigd in Nederlandse ladinglijsten, namelijk drank en textiel. De belangrijkste uitgaande goederen bleven in deze periode onveranderd. Bijlen, messen en kralen. Wel was er een verfijning van het assortiment met specialisaties zoals de *cassavibeijtels*, *canodissels* en *quispelgreijn*.¹⁸⁷

Overzicht van de periode 1620-1650

De periode van 1620 tot 1650 stond in het teken van de hernieuwde oorlog van de Republiek met Spanje. In 1621 werden de krijgshandelingen hervat. Met de oprichting van de WIC in 1621 werd de vaart vanuit de Nederlanden naar Guiana gereguleerd. Aanvankelijk had de WIC veel invloed, maar aan het eind van de periode was haar positie sterk verzwakt.

De Kamer van Zeeland ondersteunde in de periode van 1620 tot 1630 de Nederlandse, Engelse en Ierse nederzettingen in de Amazone-delta. Deze nederzettingen werden echter vernietigd door Portugese militaire acties. Na de verovering van Pernambuco in 1630 werd de Wilde Kust een secundair theater voor de WIC. De Nederlandse nederzettingen waren georganiseerd als particuliere patroonschappen met uitzondering van de vestiging bij de Essequibo. Deze kolonie werd bestuurd door de Kamer van Zeeland. Veel nederzettingen waren bouwerijen, kleinschalige plantageondernemingen vaak van beperkte duur. Naast de Kamer van

---

¹⁸⁵ Sleen 1962; 1973.

¹⁸⁶ Acuña schreef dat de bijlen, kapmessen, sikkels en messen die de Indianen hadden gekocht, van andere Indianen kwamen die ze op hun beurt gekocht hadden van Europeanen met blond haar die aan de kust woonden, die Acuña identificeerde als de Nederlanders bij de Essequibo. 'ay entre algunos dellos herramientas do de yerro; como son hachas, machetes, podones, y cuchillos: y preguntando con cuydado por los lenguas, de donde les vienen; responden, que las compran de los naturales que por aquella parte estan mas cercanos al mar, a los quales se las dan unos hombres blancos como nosotros, que usan nuestras mesmas armas, espadas, y arcabuzes, que en la Costa del mar tienen su habitacion; y que solo se distinguen de nosotros en el cabello, que a una mano le tienen todos amarillos, señas bastantes para poder colegir con claridad, son los Olandeses, que àzia la boca del Rio dulce, o el de Felipe, ha dias tienen tomada possession.' (Acuña 1641: 30v-31) Zie ook hoofdstuk 3: 116 noot 64.

¹⁸⁷ Zie Bijlage D 1-5 tabellen van ladinglijsten.

Zeeland was ook de Kamer van Amsterdam actief zoals blijkt uit het verslag van De Vries. Vanaf 1635 is er een toenemend aantal vermeldingen van vaart door schepen uit West-Friesland.

Het zwaartepunt van de Nederlandse betrokkenheid bij Guiana verplaatste zich van oost naar west. De nederzettingen in de Amazone-delta verdwenen, terwijl de Nederlandse aanwezigheid in westelijk Guiana zich stabiliseerde. In 1648 werd er vrede met Spanje gesloten waarin de Nederlandse handelsrelaties met de Wilde Kust gelegitimeerd werden. Bij verdrag werd de Nederlandse aanwezigheid aan de Wilde Kust toegestaan, zodat er een einde kwam aan de Spaanse militaire acties tegen de Nederlandse handelsactiviteiten aldaar. In 1640 was de personele unie tussen Portugal en Spanje beëindigd en werden diplomatieke betrekkingen met de Republiek hervat. In 1641 werd de stad São Luís in Maranhão vanuit Recife veroverd, maar de Portugese dominantie van de Amazone-delta werd niet aangetast. De verovering van Maranhão en Angola zette veel kwaad bloed bij de Portugezen die in 1641 tot een vergelijk met de Nederlanders waren gekomen. De ontruiming van de stad São Luis in 1644 was het begin van de ondergang van Nederlands Brazilië. Hoewel de Republiek in 1642 formeel een vredesverdrag met Portugal had gesloten, kwamen de Portugese bewoners van Nederlands Brazilië in 1645 in opstand, wat in 1654 tot de overgave van deze kolonie leidde. De oorlog tussen Nederlanders en Portugezen in oostelijk Guiana ging ook na de vrede met Spanje in 1648 door.¹⁸⁸

De relatie van Nederlanders met de Yao in het oosten van Guiana verzuurde en na 1627 zijn er geen vermeldingen meer van ondernemingen tot het stichten van nederzettingen bij de Oiapoque. Nederlanders bleven daar wel handelen net zoals zij doorgingen met de handelsrelaties die zij hadden opgebouwd met de Aruan in de Amazone-delta na de vernietiging van de handelssteunpunten door Portugezen. Ook de handelsrelaties van schippers met Indianen verder westelijk langs de kust van de tegenwoordige Suriname gingen door. Het verbond van Nederlanders met de Arawak bij de rivier de Berbice leidde in deze periode tot een stabiele kolonie.

Franse en Engelse ondernemingen om grotere nederzettingen op de Wilde Kust te stichten waren mislukt door tegenslagen en door conflicten met Indianen. Omstreeks 1650 waren er tussen de westelijke oever van de Amazone en de Corantijn geen omvangrijke Europese nederzettingen. Er waren wel talrijke kleinere nederzettingen die vaak een tijdelijk karakter hadden en waar het planten van exportgewassen zoals 'lange' peper, orleaan, katoen of tabak beoefend werd met ondersteuning van de plaatselijke Indiaanse bevolking. Op verschillende eilanden in de Caraïbische Zee waren echter wel succesvolle nederzettingen ontstaan waar

---

¹⁸⁸ Een overzicht van de relatie tussen de Republiek en Portugal in deze periode is te lezen in de *Braziliaanse Affaire*. (Cabral de Mello 2005)

tienduizenden Europese kolonisten leefden. Na 1640 was de positie van het Spaans koloniaal gezag in deze regio zo sterk verzwakt dat er geen pogingen meer ondernomen werden om deze Europese vestigingen te vernietigen.

Veel schepen van de WIC voeren eerst naar Brazilië alvorens langs de Wilde Kust te lopen. Trinidad had afgedaan als bestemming. De Nederlandse nederzettingen op Tobago, Curaçao en St. Eustatius kwamen er voor in de plaats. Schepen voeren nu ook via Barbados en St. Christoffel naar de Wilde Kust. Sommige schepen voeren door naar Noord-Amerika waar ze Virginia of Nieuw Nederland aandeden, zoals het geval was in 1634 met De Vries. Barbados en St. Christoffel ontwikkelden zich tussen 1630 en 1650 tot belangrijke regionale entrepots. In deze periode ontstond er een regionale vaart tussen de eilanden en de Wilde Kust.

De WIC verloor geleidelijk haar greep op het scheepvaartverkeer tussen Nederland en Guiana. Vanaf 1640 zijn er steeds meer vermeldingen van vaart door particuliere schippers. Retourproducten zoals tabak werden steeds vaker via regionale entrepots op de eilanden verhandeld. De teelt van tabak verplaatste zich van het vasteland naar de eilanden en ook naar Europa. Daartegenover stond een groeiende vraag naar voedsel, hangmatten en slaven op de Antillen. De export van orleaan was de enige handelsactiviteit op de Wilde Kust waar de WIC vasthield aan haar monopolie, hoewel zij na 1645 voor het transport ervan particuliere schepen contracteerde.¹⁸⁹

Hoewel de WIC nominaal het gezag uitoefende, werden de handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen ook in de periode van 1620 tot 1650 vooral bepaald door particulier initiatief. Grootschalige ondernemingen voor volksplantingen mislukten terwijl kleinschalige plantagekolonies van particuliere patroons zoals Van Pere wel succes hadden. Individuele schippers bleven de kust bezoeken en gebruikten de talrijke rivieren als natuurlijke havens waar handel met Indianen gedreven kon worden. Het uitgaand cargasoen dat voor deze handel gebruikt werd bestond nog steeds voornamelijk uit bijlen, messen en kralen.

---

¹⁸⁹ Zie 133 noot 149.

Hoofdstuk 4

‘Vallen en opstaan’ 1650-1680

Een aenslach, om de colony en inwoonders te ruijeneeren ende in een bloedtbadt te brengen, comende op soodaniche wijze ons beoorloochgen, daerin ick nyet en twijfele of U Edel Mogenden zullen in cordt daerin versien. [...] Want zijn commissie spreeckt van alle d’Indianen op de vaste cust, except d’ Caribische natie, daer d’geheele cust gemengd is, soo in de Comewijne, Marrawijne, Suramica, en met Caribesen, Arawacken, Sapoyer en Wayrouwen, t welck U Edel Mogenden onderdanen sijn, want sij om hals werdend gebracht van diergelijcken, zoud dye natien op ons aenvallen en nyemant connen in sijn plantage blijven.¹

Abraham Crynssen schreef het bovenstaande commentaar in 1668 vanuit Suriname nadat daar een Engels schip was onderschept met een geheime commissie voor William Needham om Indianen langs de kust aan te vallen. Het was de bedoeling de Arawak, Shebayo en Warao op te zetten tegen de Nederlanders die de Engelse kolonie bij de Suriname rivier veroverd hadden.²

In de periode 1650-1680 werd de kust van Guiana het toneel van een strijd tussen Fransen, Engelsen en Nederlanders. De eerdere eensgezindheid tussen deze partijen was verdwenen nadat de Republiek in 1648 vrede met Spanje had gesloten. Frankrijk en vooral Engeland werden belangrijke vijanden van de Republiek. Engeland en Nederland vochten drie oorlogen uit (1652-1654; 1665-1667; 1672-1674). De Engels-Franse aanval in 1672 bracht het leger van Lodewijk XIV tot voor de stad Amsterdam en luidde het einde in van de maritieme suprematie van de Republiek. In 1674 werd de WIC gereorganiseerd en het bestuur van de afgeslankte organisatie heette voortaan de Heren Tien.³ Het bovenstaande citaat laat zien dat de relaties van Nederlanders met Indianen op de Wilde Kust werden beïnvloed door de oorlogshandelingen in Europa.

De vorm waarin de handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen in Amazonia geschetst worden wijkt af van de vorige hoofdstukken. Eerst worden de belangrijkste Nederlandse

---

¹ ZA_2035_24, 1668 06 19, brief Abraham Crynssen.

² William Willoughby instrueerde majoor William Needham om oorlog te voeren met alle Indianen, uitgezonderd de Caraïben, met volmacht om dezelve ‘doot te slaen en te destrueeren’. (ZA_2035_027)

³ Heijer 2002: 97-122.

vestigingen in deze periode per regio beschreven waarbij zoveel mogelijk een chronologische volgorde wordt aangehouden. Daarna worden de ontwikkelingen in de handelsrelaties van Nederlanders en Indianen beknopt per thema besproken.

Cayenne 1650-1665

Eerder is bericht hoe verschillende Franse ondernemingen om in Cayenne nederzettingen te stichten mislukt waren. In het jaar 1652 vertrokken twee nieuwe Franse expedities naar Cayenne. De eerste onderneming onder leiding van Navarre was bescheiden van omvang, maar in september 1652 arriveerde een tweede groep van ongeveer 700 Franse kolonisten die zich neerzetten op het eiland van Cayenne. Onderweg was er onenigheid ontstaan en was de leider van de expeditie vermoord.⁴ Ook na hun aankomst bleven de Franse kolonisten verdeeld door twisten. In 1654 vertrokken de laatste kolonisten na herhaaldelijke aanvallen van Indianen van het eiland van Cayenne naar Suriname.⁵

Een notariële akte in het Stadsarchief van Amsterdam documenteert dat er nog steeds Nederlandse vaart op Cayenne was. In 1652 maande Jan Claes Langendijck de verzekeraars van het schip de *Eendracht*, dat op de terugreis van Cayenne door Engelsen was genomen en verbeurd verklaard, om hun verplichtingen te voldoen.⁶ Langendijck kreeg augustus 1655 een toezegging van de Heren XIX dat hij erkend zou worden als patroon van Cayenne, maar was dus al langer actief in de vaart op deze bestemming. De Kamer van Amsterdam verleende Langendijck april 1656 een patroonschap voor Cayenne. Hetzelfde jaar zeilde hij met het schip de *Witte Fortuin* naar Cayenne. Deze reis wordt gedocumenteerd door een aantal notariële aktes.⁷

Nicolaes, de broer van Jan Claes Langendijck, liet in mei 1657 een aantal verklaringen optekenen waarbij de schipper Pieter Sijbrants Visscher van de *Witte Fortuin* beschuldigd werd van dronkenschap en van wangedrag. Pieter Sijbrants liet op zijn beurt verklaringen afleggen waaruit bleek dat het schip na de Atlantische oversteek eerst naar zeekeoien had gezocht in

---

⁴ De eerste expeditie onder leiding van kapitein Navarre werd uitgezonden door de Compagnie de Rouen en had oudgedienden van de eerdere ondernemingen in haar gelederen. (Artur 2002: 141-142) De tweede expeditie was een onderneming van de Compagnie de Paris. (Artur 2002: 149-152)

⁵ Artur 2002: 153-184. Het uitgebreide verslag dat Antoine Biet S.J. schreef was een belangrijk gevolg van deze onderneming. (Biet 1664)

⁶ Insinuatie van Jan Claesz Langendijck aan de assuradeurs voor de casco van het schip *Eendracht*, schipper Roelof Jansz Scherm van Enkhuizen, dat op reis was van Enkhuizen naar Wilde Kust en de Carib eilanden. Het schip was door Engelsen genomen en verbeurd verklaard. (SAA_5075_1099/208 1652 02 24) Dit is een voorbeeld van de veranderde omstandigheden waarmee de Nederlandse vaart op Guiana te kampen had. De Eerste Engelse Oorlog leidde tot grote verliezen onder de Nederlandse koopvaarders. De handel van Nederlandse schepen met de Engelse kolonies op de Caraïbische eilanden werd verboden waardoor verschillende Nederlandse schepen door Engelsen als prijs genomen werden.

⁷ Grol 1942: 90-91.

Arcarien bij de Cabo do Norte en daarna naar Cayenne was gevaren. De schipper was goed bekend met de Indianen daar en had geregeld dat tegen betaling van bijlen, hakmessen en messen een huis voor Jan Claes Langendijck werd gebouwd en een stuk land werd gerooid om te beplanten.⁸

In 1658 was Langendijck weer terug in Amsterdam. Hij was druk bezig met het werven van kolonisten voor zijn patroonschap en sloot in maart 1659 een overeenkomst voor het transport van de nieuwe kolonisten naar Cayenne.⁹ Op 2 april 1659 droeg hij echter zijn patroonschap over aan de Kamer van Amsterdam en reisde daarna als directeur met een aantal kolonisten naar Cayenne.¹⁰ Waarschijnlijk droeg Langendijck zijn patroonschap over omdat er meer kapers op de kust waren. De teloorgang van *Nieuw-Holland* in noordoost Brazilië had tot een uittocht van kolonisten geleid. Deze Nederlandse Brazilianen zochten naar mogelijkheden om terug te keren naar Amerika. Verschillende ondernemers meldden zich bij de bewindhebbers van de WIC die het koloniseren van de Wilde Kust probeerden te stimuleren.¹¹

De Nieuwe Geoctroyeerde Guiaansche Compagnie was een andere onderneming die in 1659 kolonisten voor een expeditie naar Guiana wierf. Baron Gerbier Douvilly had in 1655 met kooplieden uit Zeeland en Amsterdam een onderneming opgericht om een mijn in Guiana te exploiteren.¹² De Staten-Generaal verleenden 15 november 1658 een octrooi voor het oprichten van een kolonie bij de Approuage die *Apperwack* genoemd werd.¹³ De onderneming van Gerbier is vooral bekend geworden door het prospectus dat geschreven werd door Otto Keye die als officier in Nederlands Brazilië gediend had. Het *Ware onderscheydt tussen Warme en Koude landen* vergeleek Guiana met de Noord-Amerikaanse kolonie Nieuw Nederland en kwam tot de slotsom dat Guiana in alle opzichten superieur was als vestigingsplaats voor kolonisten. Keye had

⁸ Verklaringen op verzoek van Nicolaes Langendijck. (SAA_5075_2548/265; 275) Verklaringen op verzoek van Pieter Sijbrants Visscher. (WA_1685_1055/211) Zie Bijlage A 19 voor de transcriptie.

⁹ Overeenkomst tussen Jan Claesz Langendijck en Jean Vignon, koopman te Amsterdam. Langendijck verbindt zich in te schepen op de *Vergulde Vos* van schipper Hendrick Andriesz Backer, met 40 personen, mannen en vrouwen, om naar Cayenne te reizen. (SAA_5075_2206/510-512 1659 03 31)

¹⁰ Bevrachting *Vergulde Vos* SAA_5075_2206/510. Zie ook de overeenkomst van Jan Claesz Langendijck met Abraham Wilmerdonx en Paulus Timmerman, bewindhebbers der WIC te Amsterdam, en Hans Bontemantel en Jacob Pergens, door de WIC gecommitteerd, waarbij Langendijck zijn kolonie in Cayenne aan de WIC overdeed. De WIC zou ook het contract met Vigno en schipper Backer van de *Vergulde Vos* overnemen. (SAA_5075_1309/22-25: 1659 04 02)

¹¹ In 1656 ontwierp de Zeeuwse Kamer van de WIC een nieuw reglement voor kolonisatie op de Wilde Kust. (Grol 1942: 84-88) Ook de Amsterdamse Kamer was actief en werd gesteund door de Heren XIX en de Staten-Generaal. (Grol 1942: 90-94)

¹² Baron Gerbier Douvilly wiens vader een vriend van Balthasar Moucheron in Middelburg was geweest, had in Engeland carrière gemaakt, maar was op een dood spoor geraakt. Gerbier had informatie over de locatie van een goudmijn in de buurt van Cayenne; het lukte hem om in 1655 een aantal Zeeuwse kooplieden voor een expeditie te interesseren en 23 november 1655 zeilde het schip de *Liefde* naar Cayenne, de proeven met het erts dat het schip in 1656 terugbracht vielen echter tegen. (Boer 1903: 3-5)

¹³ Boer 1903: 10; Grol 1942: 92-93.

zelf geen ervaring met Cayenne, maar had wel voor de WIC als officier in Nederlands Brazilië gediend. Zijn schrijven was voornamelijk gebaseerd op literatuuronderzoek en informatie van derden. Keye betoogde dat plantageteelt van aanvankelijk tabak, maar later van suikerriet met Afrikaanse slaven tot snelle winst zouden leiden.¹⁴ Gerbier sloot 5 april 1659 een overeenkomst met de directeurs van de 'Guiaansche kolonie' in Amsterdam, drie dagen nadat Langendijck zijn kolonie aan de WIC overdroeg.¹⁵ In het najaar van 1659 vertrokken Gerbier en Keye met een aantal kolonisten naar Cayenne.¹⁶

De expeditie van Gerbier vertrok samen met nog een derde expeditie.¹⁷ De Heren XIX hadden 12 september 1659 namelijk nog een patroonschap in Cayenne verleend aan David Nassy.¹⁸ Deze leidde een handelsgenootschap van Joodse families. De Republiek was sinds 1580 steeds belangrijker geworden als basis voor Sefardische Joden die de vervolging van de inquisitie ontvluchtten en er was een aanzienlijke Joodse gemeenschap in Nederlands Brazilië. Nassy was al uit Nederlands Brazilië vertrokken vóór de overgave in 1654 zoals veel andere leden van de Joodse gemeenschap daar. De expeditie van Nassy had als doel om rietsuikerplantages te exploiteren. Een aantal van de deelnemers had in Brazilië al ervaring opgedaan met het drijven van suikerplantages.¹⁹ Zowel de Compagnie van Guiana als David Nassy sloten overeenkomsten met bewindhebbers van de Amsterdamse Kamer van de WIC voor de levering van Afrikaanse slaven in Cayenne.²⁰

Verschillende Europese vestigingen gingen in de vorige periodes ten onder aan interne twisten. De gelijktijdige equipage van drie expedities naar een betrekkelijk klein gebied moest wel tot onenigheden leiden. Blijkbaar was Langendijck als eerste gearriveerd en had zich gevestigd in het voormalige *fort Céperou* dat op het eiland van Cayenne door de Fransen

¹⁴ Keye 1659. Zie ook Goslinga 1971: 358-359.

¹⁵ Overeenkomst van Ridder Balthasar Gerbier met Johan Hulft, ex-schepen Amsterdam; Arnold Hooft; commissaris generaal Demmer; mr. Abraham Becker, advocaat; Philip van Haarlem; Pieters Ruttens en Steffen van Schoonevelt, directeurs van de 'Guiaansche kolonie'. Gerbier heeft het recht 1658 11 15 verkregen en zal tekenars en associëren toelaten in het recht van zijn octrooi. (SAA_5075_2989/108-112 1659 04 05) De directeurs van de Guiaansche Compagnie sloten november 1659 een contract met de WIC om 'negerslaven' te leveren. (SAA 1309/46-48 1659 11 10)

¹⁶ De Boer stelde dat Gerbier op het *Land van Belofte* en de *Juan Baptista* naar Cayenne voer. In het SAA werden de volgende schepen vermeld: 1659 08 14 *Land van Belofte*; 1659 08 15 *Stad Hamburch*; 1659 09 22 *Abrahams Offerande*. Uit de verhoren in 1660 blijkt dat ook de *Eendracht* voor Gerbier voer. (SAA_5075_3068/43-73)

¹⁷ De schepen waarmee Nassy vertrok waren de *Abrahams Offerande* en de *Stad Hamburch*.

¹⁸ Grol 1942: 92-93.

¹⁹ Sommige auteurs stellen dat Nassy al vóór 1650 in Suriname actief was. In ieder geval verwierf hij in 1652 een vergunning voor het bevorderen van de Joodse emigratie naar Curaçao. (Zwarts 1927; Oppenheim 1907: 98-99)

²⁰ Overeenkomst Nassy met Kamer van Amsterdam. (SAA_5075_1309/40-43 1659 09 25); overeenkomst Guiaansche Compagnie met Kamer van Amsterdam van WIC. (SAA_5075_1309/46-48 1659 11 10)

gebouwd was en nu herdoopt was tot *fort Nassau*.²¹ Een aantal opvarenden verklaarde in 1660 op verzoek van David Nassy dat Langendijck de kolonisten belette op het eiland van Cayenne te landen. Het gebied dat hen op het vaste land aangewezen werd was volgens de verklaringen in het geheel niet geschikt. In de verklaringen werd gesteld dat Langendijck op het eiland van Cayenne maar weinig land in cultuur gebracht had en Indianen had ingeschakeld om wat velden te bezetten zodat de Joodse kolonisten geweerd konden worden.²²

De expeditie van Gerbier was al vanaf het vertrek van Texel onderling verdeeld. Waarschijnlijk was de mijn van Gerbier voor veel kolonisten een secundair doel. Een aantal kolonisten wilde eigenlijk een plantagekolonie stichten zoals door Keye beschreven was. Er was onenigheid over de vestigingsplaats, maar uiteindelijk werd een nederzetting bij de Approuage gesticht.²³ De onderlinge verdeeldheid leidde in mei 1660 tot een aanslag van Otto Keye met een aantal medestanders op Gerbier die naar *fort Nassau* op het eiland van Cayenne gevlucht was. Bij deze aanval kwam één van dochters van Gerbier om het leven. Gerbier reisde terug naar Nederland en probeerde Otto Keye veroordeeld te krijgen, wat hem uiteindelijk niet lukte.²⁴ Gerbier deed augustus 1660 afstand van zijn rechten in de compagnie, maar de nederzetting van de Guiaansche Compagnie uit Amsterdam aan de Approuage bleef bestaan.²⁵ In 1664 vermeldde een Frans verslag dat er een Nederlandse vestiging aan de Approuage was.²⁶

Ook de kolonie van Nassy bestond in 1664 nog steeds. Het was de kolonisten van Nassy ondanks de tegenwerking van Langendijck toch gelukt om voet aan de grond te krijgen op het eiland van Cayenne om daar suiker te maken. In 1664 opereerde bij Remire een suikermolen die door Joodse kolonisten opgebouwd was. Nassy was ook actief in de regionale handel zoals blijkt uit een bevrachtingcontract dat hij in 1663 afsloot.²⁷ Er zijn geen vermeldingen over de relatie met Indianen in deze periode gevonden. Dit is opvallend want in de eerdere Franse verslagen zijn

---

²¹ SAA_5075_1309/22-25.

²² Verklaring over schade aangericht door soldaten van Gerbier aan het suikerriet op het eiland van Cayenne. (SAA_5075_2889/344-345) Zie ook: SAA_5075_2889/352; 1761/475.

²³ Vingboons vervaardigde een kaart van het gebied tussen Cayenne en de Oiapoque waar een aantal details over de expeditie van Gerbier wordt weergegeven. (Afbeeldinghe van de Custe In America van de Caep Orange af tot de Rivier Caijanij, Biblioteca Laurenziana Medicea, Florence, inv. Nr. Carte di Castello 31. (Gosselink 2007: 84)

²⁴ Gerbier publiceerde een pamflet over de gebeurtenissen met suggestieve illustraties. Naast portretten van Otto Keye en Adolphus Rhenanus zijn er afbeeldingen van de bestorming van het huis van Langendijck en de agressie in de eetkamer waarbij de dochter van Gerbier dodelijk verwond raakte. (Gerbier 1660; SAA_5075_3068/43-73) Zie ook de afbeelding op de kaft.

²⁵ Overeenkomsten waarin Gerbier afstand van zijn recht doet. (SAA_5075_2990/289 1660 08 23; 1714/223 1660 08 26) De Guiaansche Compagnie had een schip met mineurs naar Cayenne gezonden om naar de mijn te zoeken, maar de opvarenden verklaarden augustus 1660 dat er niets gevonden was. (SAA_5075_1714/131 1660 08 10)

²⁶ Lefebvre 1665: 17.

²⁷ SAA_5075_1542/65-67 1663 05 10.

altijd vermeldingen van conflicten met Indianen te vinden. Langendijck werd in 1663 afgelost als directeur door Quirijn Spranger, een andere oudgediende uit Nederlands Brazilië. Spranger was slechts kort in functie, want een Franse expeditie onder leiding van Lefebvre de la Barre veroverde Cayenne in 1664.²⁸

De expeditie van Lefebvre was uitgerust om Cayenne te veroveren, maar ook om samen met oorlogsschepen van de Republiek de Engelsen te bestrijden. Een voorbeeld van de gecompliceerde relatie van de Republiek met Frankrijk.²⁹ In zijn verslag stelde Lefebvre dat de aanblik van de ellende van de overgebleven Nederlandse kolonisten de meeste Fransen de moed in de schoenen deed zinken. Lefebvre landde een groot aantal kolonisten en bracht een gedeelte van het eiland van Cayenne in cultuur. Het verslag van Lefebvre is een belangrijke contemporaine bron, hoewel hij niet erg lang in Cayenne bleef.³⁰

Het centrum van de Franse kolonie was *fort Louys*, waar Langendijck tussen 1659 en 1663 zetelde en waar de aanslag op Gerbier plaatsvond. De nederzetting bij het fort had in 1664 een bevolking van ongeveer 350 Fransen en 50 Afrikaanse slaven. Op de punt bij Mahury woonden veertig Fransen met veertig slaven bij een buitenhuis van Spranger.³¹ Bij Matury was een nederzetting met 100 Fransen en 45 slaven. Verder lagen er 60 Fransen met een twintigtal slaven in verspreide huizen op het eiland.³² De door water gedreven suikermolen bij Remire (Armire) die door de Joden van Nassy gemaakt was, werd door de Fransen ongemoeid gelaten. Lefebvre schreef dat er in 1664 bij Remire ongeveer 60 Joodse kolonisten met 80 Afrikaanse slaven waren. In de buurt van de watermolen woonden 60 Fransen met 25 slaven. Lefebvre vestigde posten bij de Kourou, Sinnamary en bij *Commaribo* aan de Oiapoque. In 1665 keerde Lefebvre terug naar Frankrijk. Hij liet een kolonie achter met ongeveer duizend inwoners.³³ Veel Joden, onder wie David Nassy, gaven de voorkeur aan een vrijwillige migratie naar de Engelse kolonie in Suriname.³⁴

²⁸ Grol 1942: 94; zie ook het artikel over Spranger van Panhuys. (Panhuys 1930)

²⁹ Zie Goslinga voor de Frans-Nederlandse relatie. (Goslinga 1971: 376-377)

³⁰ Lefebvre 1665: 5.

³¹ Zie ook de verklaring m.b.t. de verkoop door Spranger van een huis dat door Langendijck opgeëist werd. (SAA_5075_2770/1040)

³² Lefebvre 1665: 40-41; Artur 2002: 204.

³³ Lefebvre 1665: 42.

³⁴ Goslinga 1971: 425.

Nova Zelandia 1656-1665

Sommige historici stelden dat Nassy bij zijn vertrek uit Cayenne eerst naar Nova Zelandia was gegaan. Hij was al eerder betrokken bij deze onderneming die in 1657 opgericht werd.³⁵ Met het verlies van Nederlands Brazilië was de kolonisatie van de Wilde Kust een agendapunt voor de Kamer van de WIC in Zeeland geworden. Die Kamer had in dat jaar de kolonie van Essequibo overgedragen aan een patronaat van drie Zeeuwse steden die een nieuwe kolonie wilden stichten.³⁶ De nieuwe organisatie zetelde echter in het gebouw van de WIC in Middelburg en de helft van de directie bestond uit Zeeuwse bewindhebbers van de WIC, zodat de betrokkenheid van de WIC met de kolonie belangrijk bleef.³⁷

Het schip de *Joannes* zeilde februari 1658 met kolonisten van Vlissingen naar het centrum van de nieuwe kolonie. Aert Adriaensz Groenewegen was benoemd als directeur en Cornelis Goliath als commies, landmeter en commandant over 25 soldaten. Een belangrijk deel van de aanstaande kolonisten bestond uit Joodse migranten met Braziliaanse ervaring.³⁸ De kolonisatie werd voortvarend begonnen. De WIC garandeerde de aanvoer van voldoende slaven uit Afrika. Er zou ook een groep van 140 Joodse kolonisten uit Livorno komen. Groenewegen vestigde zich op fort Kykoveral. Goliath vestigde zich bij de rivier Pomeroon waar hij opdracht had om een nieuwe stad te bouwen die de naam Nieuw Middelburg kreeg.³⁹ Aanvankelijk leek het project zich goed te ontwikkelen. April 1659 vertrokken de *Brasilse Eendracht* en een galjoot naar de nieuwe kolonie Nova Zelandia.⁴⁰

In augustus 1659 kwamen echter met de *Sint Pieter* berichten over problemen.⁴¹ De Joden uit Livorno waren niet in Nova Zelandia aangekomen, maar op Tobago afgezet.⁴² Augustus 1660 werd een deputatie uit Nova Zelandia gehoord door de bewindhebbers van de Kamer van

---

³⁵ In januari 1658 had Nassy een overeenkomst gesloten met de nieuwe compagnie om enige honderden Afrikaanse slaven te leveren in Nova Zelandia. (Grol 1942: 84; Netscher 1888: 75) Oppenheim suggereerde dat Joden uit Cayenne in 1664 eerst naar Nova Zelandia waren gemigreerd. (Oppenheim 1907: 138, 142-143; Zwarts 1927: 528-529)

³⁶ Onder gezag van de Staten van Zeeland werd oktober 1657 een patronaat verleend aan de steden Middelburg, Vlissinge en Veere. (Netscher 1988: 71; zie ook Grol 1642: 84-89)

³⁷ Goslinga 1971: 421-22. Een gevolg is dat de resoluties van de Kamer van Zeeland een belangrijke bron voor de ontwikkelingen in Nova Zelandia zijn.

³⁸ Bloom 1969: 150; Oppenheim 1907:130-134.

³⁹ Deze informatie komt uit de collectie 'resoluties rakende de nieuwe kolonie in Isekepe' die de periode 1658-1663 bestrijkt. Goliath had als landmeter en ingenieur voor de WIC in Nederlands Brazilië gewerkt. (Netscher 1888 73: NA_1.05.01.01_33)

⁴⁰ NA_1.05.01.01_27 resolutie 1659 04 21.

⁴¹ NA_1.05.01.01_27 resolutie 1659 08 21.

⁴² NA_1.05.01.01_27 resolutie 1660 03 11.

Zeeland. Meer dan 40 kolonisten verzochten toestemming te vertrekken. De delegatie keerde 20 augustus 1660 terug naar Nova Zelandia met het schip van Don Philip Fuentes.⁴³ December 1660 arriveerden allerlei 'luiden' uit Nova Zelandia die bij de Kamer voor betaling aanklopten. Blijkbaar had de Kamer van Zeeland problemen aan haar verplichtingen te voldoen. Januari 1661 arriveerde het schip de *Brasilse Eendracht* met 60 à 70.000 pond suiker uit Nova Zelandia in Amsterdam. De bewindhebbers besloten snel het verschuldigde vrachtgeld te voldoen aan schipper Nooteboom omdat hij anders de lading in beslag zou kunnen nemen.⁴⁴ Februari 1662 werd het schip de *Hope* afgezonden met de benoeming van François Fijn tot de opvolger van directeur Goliath die in 1661 was overleden. Netscher schreef dat de kolonie waarschijnlijk versukkeld, terwijl Oppenheim van mening was dat de kolonie meer dan 1.000 kolonisten telde en dus redelijk succesvol was.⁴⁵ In 1663 werd er onderhandeld over de levering van 500 slaven die via Essequibo naar Cartagena verhandeld moesten worden, een aanwijzing dat het niet goed ging met Nova Zelandia.⁴⁶ Er zijn geen contemporaine beschrijvingen van de vestiging aan de Pomeroon die uitsluitel kunnen geven. De Engelsen zagen de kolonie in ieder geval als een aantrekkelijke buit.⁴⁷

In 1665 brak de Tweede Engelse Oorlog uit en de eerder genoemde majoor John Scott kreeg als opdracht de Nederlandse vestigingen in westelijk Guiana te veroveren. Een aanval op Berbice in 1665 werd afgeslagen, maar januari 1666 capituleerde Nova Zelandia voor de troepen uit Barbados en werden er Engelse garnizoenen gelegerd in het *fort Nova Zelandia*, bij Nieuw Middelburg en in fort Kykoveral bij de Essequibo. Het fort Kykoveral werd nog vóór het einde van het jaar door commandeur Bergenaer van Berbice heroverd.⁴⁸ Het Engelse garnizoen bij de Pomeroon gaf zich 1667 over aan een Franse expeditie, mede omdat de soldaten een groot gebrek aan voedsel hadden omdat de Indianen weigerden te handelen. Met de verovering van Suriname in 1667 door Abraham Crynssen kwam ook de nederzetting bij de Pomeroon weer onder Nederlands bestuur.⁴⁹

⁴³ NA 1.5.01.01_27 resolutie 1660 04 22; 1660 08 09; 1660 08 20.

⁴⁴ NA_1.05.01.01_27 resolutie 1661 01 23; 1661 02 03.

⁴⁵ Netscher 1888: 75. Zie ook Goslinga 1971: 425. Oppenheim 1907: 134.

⁴⁶ NA_1.05.01.01_27: 1663 03 12.

⁴⁷ Roggeveen publiceerde een kaart die gebaseerd was op een verslag van Goliath waar het fort *Nova Zelandia*, de stad *Nieuw Middelburg* en verder stroomafwaarts het *Huis ten Hooge* op de oostelijke oever van de Pomeroon weergegeven worden. (Roggeveen 1675)

⁴⁸ Netscher 1888: 76-77. Oppenheim 1907: 137-138.

⁴⁹ Williamson 1923: 179; William Byams Journal.

Suriname 1650-1680

Tussen 1620 en 1650 waren verschillende ondernemingen om grotere Europese vestigingen in Suriname te stichten mislukt. In 1650 werd vanuit Barbados door Lord Willoughby een Engelse vestiging gesticht die wel succes had.⁵⁰ Tussen 1650 en 1665 groeide deze vestiging uit tot een plantagekolonie met 5.000 inwoners. Een anonieme kaart van de Engelse kolonie omstreeks 1667 laat zien dat in het bijzonder langs de Suriname rivier veel plantages lagen. Op de kaart zijn 175 plantages vermeld. Ook bij de Cottica waren Europese vestigingen.⁵¹ De productie van suiker met Afrikaanse en Indiaanse slaven was een belangrijke activiteit in deze Engelse kolonie. David Nassy vertrok, zoals eerder vermeld, met de meeste Joden uit Cayenne en vestigde zich in Suriname. Thorarica was de grootste nederzetting en niet ver daarvandaan lag de Jodensavanne waar veel Joodse kolonisten zich gevestigd hadden.⁵² In 1665 werd de Engelse kolonie echter getroffen door een epidemie die de bevolking sterk reduceerde.⁵³

De Staten van Zeeland equippeerden in december 1666 een vloot van zeven schepen onder leiding van Abraham Crynssen, die in februari 1667 Suriname veroverde. Bij de vrede van Breda in juli 1667 werd Suriname door Engeland als Nederlands gebied erkend. De Engelsen hadden echter een sterke vloot uitgezonden, die eind 1667 Cayenne veroverd had. De kolonie werd verwoest door 700 Engelsen en de Franse inwoners vluchtten naar Suriname, maar ook het Zeeuwse garnizoen in Suriname moest zich aan de Engelsen overgeven.⁵⁴ Willem Hendricksen arriveerde november 1667 om bezit van de kolonie Suriname te nemen, maar de Engelsen werkten niet mee. De Staten van Zeeland stuurden daarop Crynssen die april 1668 arriveerde en overdracht van het gezag afdwong. Er vertrokken 1.200 Engelsen waardoor de kolonie gereduceerd werd tot 800 Europese bewoners met 2.500 Afrikaanse en 500 Indiaanse slaven.⁵⁵

In 1671 vervaardigde de landmeter Willem Mogge een kaart van Suriname in opdracht van de Staten van Zeeland. Op deze kaart is in grote lijnen hetzelfde beeld van Europese vestiging te zien als op de eerder genoemde Engelse kaart. Thorarica was nog steeds het belangrijkste bevolkingscentrum, het aantal plantages was teruggelopen tot 107.⁵⁶ Onder het gezag van de Staten van Zeeland werd Suriname vanaf 1668 het regionale bestuurscentrum voor de kust van de

---

⁵⁰ Harlow 1925: 180-181.

⁵¹ Warren vermeldde dat er 500 plantages waren waarvan 50 suiker produceerden. (Warren 1667: 17)

⁵² Zie de studie van Oudschans Dentz voor de Jodensavanne. (Oudschans Dentz 1975)

⁵³ Voor de epidemie in 1665 zie Harlow. (Harlow 1925: 203)

⁵⁴ Artur 2002: 220-224.

⁵⁵ ZA_2035_225, 1671 03 11 verzoekschrift van 47 inwoners Suriname aan Gecommitteerde Raden van Zeeland.

⁵⁶ Renselaar 1966: 11. Koeman 1973: 32.

Approuage tot de Pomeroon. Vanuit Suriname werden garnizoenen gelegerd in Essequibo en de Pomeroon. Oostelijk werd de Amsterdamse kolonie aan de Approuage bevoorrad.⁵⁷ In 1670 werden veel garnizoenen opgeheven omdat oorlog met Engeland en Frankrijk dreigde.

Het ging niet goed met de kolonie en de Derde Engelse Oorlog die 1672 uitbrak leidde tot een verdere verslechtering van de situatie. De handel van Suriname met Barbados was aanvankelijk belangrijk. Kleinere schepen laadden in Suriname benodigdheden zoals hout, de zogenaamde *kiddingh* of *bedding*, om naar Barbados te varen.⁵⁸ De familie Nassy was ook actief in deze handel.⁵⁹ Vanaf 1670 werd deze handel belemmerd door de fricties tussen Nederlanders en Engelsen en omstreeks 1680 zijn er nauwelijks vermeldingen over vaart op Barbados vanuit Suriname.⁶⁰

December 1675 vertrok opnieuw een groot aantal kolonisten op vier Engelse schepen. Er ontstond een conflict over het wegvoeren van een aantal Indianen door de Engelsen. Caraïbische Indianen dreigden met vergelding en niet lang daarna werden twee Engelsen, die bij de Coppename met Indianen handelden, dood gevonden. In 1678 vielen Indianen op verschillende plaatsen gelijktijdig aan. De situatie verergerde, nadat Indianen de strategie adopteerden om Afrikaanse slaven te bevrijden, die daarna ook begonnen met aanvallen op de plantages.⁶¹

De nieuw benoemde gouverneur Heinsius trof, bij zijn aankomst in augustus 1679, een kolonie in chaos. De aanvallen van de Indianen en ontvluchte Afrikanen hadden de overgebleven 400 kolonisten en 30 soldaten met de rug tegen de muur gezet. Heinsius, een oudgediende uit Nederlands Brazilië, verzocht een secours van 300-400 soldaten.⁶² De Indiaanse aanvallen hadden veel van de uitgelegene plantages ontvolkt. De Para, een zijrivier van de Suriname, was geheel verlaten. Thorarica waar veel Joodse planters gevestigd waren, was nog steeds het belangrijkste bevolkingscentrum en de familie Nassy had zich gehandhaafd in Suriname. In januari 1680 schreef Samuel Nassy aan Heinsius met het verzoek tot toestemming voor de verkoop op Barbados van weggelopen slaven die door Indianen gevangen waren.⁶³

Veel andere planters probeerden Suriname te verlaten, wat door Heinsius zoveel mogelijk werd tegengewerkt. Achteraf gezien is misschien te verklaren dat de Nederlandse kolonie in

---

⁵⁷ ZA_2035_106, 1669 01 04 brief Abraham Crynssen; ZA_2035_124 1669 03 18 brief Julius Lichtenbergh.

⁵⁸ '18 Janrij: Is hier van de Barbados gearriveert t' schip Bloessem Schipper: Richard Martin, sijnde t' eenemaal leech ende soo den Schipp: slechts hier gecomen om beddings ende andere houtwerck in te nemen.' (ZA_2035_404, 1680 01 1 tot 02 16 extract der daghelijckse gebeurtenissen)

⁵⁹ ZA_2035_264, 279, 376, 387, 391, 404, 405.

⁶⁰ ZA_2035_62, 106, 124, 140.

⁶¹ ZA_2035_282 1678 12 18 brief Thisso.

⁶² ZA_2035_341 1679 08 21 brief Heinsius.

⁶³ ZA_2035_390, 1680 01 30 brief Samuel Nassy aan Heinsius.

Suriname overleefde, maar omstreeks 1680 was de situatie zeer onzeker voor de 400 overgebleven Europeanen. Indiaanse bondgenoten zouden een belangrijke rol spelen bij de redding van de kolonie. In 1680 zochten de Nederlanders contacten met Indiaanse bondgenoten westelijk bij de Corantijn en oostelijk bij Cayenne. De Indiaanse hulptroepen die eerder in 1679 vanuit Berbice te hulp gekomen waren, werden door Heinsius niet erg gewaardeerd.⁶⁴

Berbice 1650-1680

Berbice was tussen 1650 en 1680 de enige nederzetting op de Wilde Kust die onafgebroken Nederlands bleef.⁶⁵ Helaas ontbreken Nederlandse bronnen voor de periode 1650-1667. Het particuliere patroonschap Berbice wordt vanaf 1664 wel genoemd in Engelse bronnen. Berbice en de daar woonachtige Arawak werden door de Engelsen in Suriname als een bedreiging gezien.⁶⁶ Berbice weerstond, met de hulp van 500 Arawak, een Engelse aanval in de Tweede Engelse Oorlog.⁶⁷ Essequibo werd in 1666 vanuit Berbice heroverd door 'Bergenas'. Een Engelse expeditie om Essequibo te helpen arriveerde te laat. De Engelse commandant Rendar vernietigde wel twee 'pakhuisen van de Arawak', doodde 30 man en nam 70 gevangenen.⁶⁸

Vanaf 1667 vermelden Nederlandse bronnen Matthijs Bergenaer als directeur van Berbice. Hij droeg, zonder protest, de kolonie van Essequibo over aan de Staten van Zeeland. Crynssen sloot in 1667 een overeenkomst met Bergenaer over de handel van orleaan in Essequibo.⁶⁹ In 1668 kreeg Bergenaer onenigheid over het gebruik van slaven met Jolijt, die het militaire bevel in fort Kykoveral voerde; Bergenaer beargumenteerde dat de overeenkomst met Crynssen hem dat recht gaf, maar Crynssen oordeelde anders. Bergenaer diende in 1669 zijn ontslag in en werd in 1671 afgelost. Bergenaer schreef in 1669 dat hij 26 jaar lang actief was geweest op de Wilde Kust.⁷⁰

---

⁶⁴ Buve wees op de 'verdeel en heers' taktiek van Nederlandse bestuurders zoals Heinsius. (Buve 1966; zie ook Jagdew 2008) Zie ook ff 172-173 noot 158.

⁶⁵ Goslinga 1971: 430.

⁶⁶ Goslinga 1971: 400 noot 73, 578. 'This time the assembly presented to me and the Council the great danger of sending so many of our best men to windward while we lay exposed to the threatened invasion of Borganasy governor of Barboto and the Arwacas from Leeward.' (Harlow 1925: 202)

⁶⁷ *Een vertoogh van de considerabele colonie* 1676: 67.

⁶⁸ 'Rondar unsuccessful at Leeward having stormed two warehouses of the Arwacas and had other bickerings with them wherein he slew about 30 men and took 70 Captives. But for the release of our men at Dissekebo he came to late who about 3 weeks before thorough want of ammunition and Irresistible hunger were forced to surrender themselves and 12 hundred Slaves which they had taken to Burgunas a Dutch General who besieged them. But on good articles which those Complain he afterwards broke.' (Harlow 1925: 203)

⁶⁹ ZA_2035_36 1668 06 20 Overeenkomst Bergenaer met Crynssen. Zie Bijlage A 20.

⁷⁰ ZA_2035_117 brief Bergenaer.

Het reisverslag dat Adriaen van Berkel publiceerde over zijn verblijf in Berbice tussen 1671 en 1674 is een belangrijke bron van informatie over de Nederlandse aanwezigheid op de Wilde Kust. Van Berkel werkte als commies en verstrekt zeldzame informatie over de handel met Indianen. De situatie die Van Berkel beschreef laat zien dat Berbice weer gereduceerd werd tot het oorspronkelijke patroonschap. De post bij de Demerara en het fort Kykoveral werden weer door de WIC bestuurd.⁷¹ Van Berkel schreef dat er in 1671 vijf suikerrietplantages bij de Berbice waren. Deze plantages lagen allemaal langs de rivier. De plantages *de Berg* en *Mierenberg* lagen hoog met goed grasland, de andere twee lagen laag en hadden last van wateroverlast door regen. Van Berkel vermeldt dat de slaven op de droge grond veel gezonder waren. De Indianen leverden tegen een kleine betaling diensten aan de planters. In de nabijgelegen dorpen konden de lokale producten van de Indianen gekocht worden.⁷²

Van Berkel vermeldt dat suiker naast orleaan het belangrijkste exportproduct was. Jaarlijks werden 100 vaten orleaan geëxporteerd.⁷³ In 1665 was fort Nassau het bestuurscentrum. Het oorspronkelijke centrum bij de Wiruni was verplaatst naar een bocht in de Berbice stroomafwaarts van de samenvloeiing met de Wiruni. Waarschijnlijk lag het op de plaats waar nog steeds resten van een later fort Nassau te zien zijn.⁷⁴ Het oorspronkelijke centrum uit de tijd van Gelein van Stapels was verlegd naar een plaats die ook door grotere schepen bereikt kon worden. Uit het verslag van Van Berkel valt op te maken dat de kapiteins van de uitgerede schepen elkaar opvolgden als commandeurs in het fort. Van Berkel vermeed jammer genoeg de namen te noemen van de commandeurs die hij in zijn verslag beschreef.⁷⁵

In 1678 was Lucas Caudri commandant van Berbice. In de periode 1678-1680 correspondeerde hij met Heinsius in Suriname. In 1679 reageerde hij met een lange brief op de beschuldigingen die Heinsius had geschreven over het optreden van het secours van 250 Arawak dat door Berbice naar Suriname was afgezonden. Caudri weerlegde de kritiek en legde de schuld bij het Surinaamse commando.⁷⁶ Omstreeks 1680 was Berbice een betrekkelijk kleine vestiging met een aantal verspreide nederzettingen waarvan die bij fort Nassau de grootste was. De Europese bevolking van Berbice bestond uit minder dan 100 zielen.

---

⁷¹ Netscher 1888: 80.

⁷² Van Berkel 1695: 17. In het verslag worden planters bij de Canje genoemd, later in de zeventiende eeuw ontstonden hier veel plantages. Het is niet duidelijk wat verbouwd werd op de plantages die Van Berkel bij de Canje noemde.

⁷³ Van Berkel 1695: 90.

⁷⁴ Wallenburg 1995; Benjamin 1998.

⁷⁵ Van Berkel vermeed het noemen van de namen van de commandeurs waarschijnlijk om eventuele problemen in Nederland met de commandeurs en/of hun familie zoveel mogelijk te vermijden. (Berkel 1695) Netscher publiceerde een lijst met de namen van commandeurs. (Netscher 1888: 329)

⁷⁶ Zie ff hoofdstuk 4: 172 noot 159.

Essequibo 1665-1680

De drie vestigingen van Nova Zelandia werden zoals eerder vermeld in 1666 door een Engelse expeditie veroverd. De Engelsen legden een garnizoen in fort Kykoveral en *fort Nova Zelandia*. Het verslag van Byam vermeldt dat de Indianen de handel met de Engelsen twee maanden na het vertrek van Scott staakten. Veel Nederlanders, Fransen en Joden vertrokken van Nova Zelandia naar Martinique en St. Christoffel. De vestigingen bij de Moruka en Pomeroon werden eind 1666 door Fransen geplunderd. Volgens Byam werden de Engelsen aan de Arawak overgeleverd nadat zij zich hadden overgegeven door gebrek aan voedsel. Volgens Byam gaf het *fort Nova Zelandia* zich pas 1667 aan Crynssen over.⁷⁷ In 1667 werd een Nederlands garnizoen bij de *Bauroma*, de Pomeroon, gelegerd dat vanuit Suriname bevoorrad werd.⁷⁸ Het garnizoen bij de Pomeroon werd 1669 teruggetrokken omdat er oorlog met Frankrijk en Engeland verwacht werd.⁷⁹ De laatste bewoners werden in 1670 geëvacueerd. Lichtenberg schreef: *'soo dat daer nu niet een mensch meer is, daer niet langer vanwegen d'Indianen durven blijven.'*⁸⁰

Essequibo was in 1667 door Bergenaer aan Crynssen overgedragen en werd in de periode 1667-1670 bestuurd door de commandeur van Suriname voor de Staten van Zeeland. In 1668 sloot Crynssen een overeenkomst met Bergenaer waarin werd afgesproken dat Bergenaer de handel in orleaan op Kykoveral zou voeren.⁸¹ In 1669 leidde deze overeenkomst tot conflicten waardoor Bergenaer ontslag nam. De bezetting van Kykoveral bestond in deze periode uit enige tientallen soldaten. De bemanning van fort Kykoveral is niet exact bekend, maar er is een lijst van verdiende gage bewaard gebleven in het archief van de Staten van Zeeland. De genoemde personen waren in dienst van de WIC. In 1670 kwam de kolonie van Essequibo weer onder

---

⁷⁷ Harlow 1925: 213.

⁷⁸ De eerste commandant was Sael. (ZA_2035_048, 50) Hij werd in 1668 opgevolgd door Johan Falloo. (ZA_2035_50, 58, 128) Er werd een poging ondernomen om handel met Trinidad op te starten die mislukte door onwil van de Spaanse commandant. Het is niet duidelijk waar de soldaten precies gelegerd waren. (ZA_2035_58, 76a, 77)

⁷⁹ 'Ick hebbe twee vaertuyghen, een na Boueron, en d'ander na Issekeepe gesonden om de soldaten volgens UEd: Mog: order af te halen.' (ZA_2035_124 1669 03 18 brief Julius Lichtenberg) Zie ook ZA_2035_128 Lichtenberg april 1669.

⁸⁰ ZA_2035_206.

⁸¹ ZA_2035_36.

beheer van de WIC.⁸² Hendrick Rol, die in 1670 commandeur zou worden, had blijkbaar vanaf oktober 1667 in Kykoveral gelegen.⁸³

Van Berkel bezocht Essequibo in 1671 en beschreef een betrekkelijk kleine nederzetting. Van Berkel schreef dat er drie suikerrietplantages waren die stroomopwaarts van het fort lagen. De grootste plantage van de Graaf had twintig tot dertig slaven, de anderen twaalf tot veertien slaven.⁸⁴ Het bezoek van Van Berkel betrof een schip uit Berbice dat door commandant Rol in de Demerara aan de ketting was gelegd.⁸⁵ De relaties tussen Berbice en Kykoveral waren wel vriendelijk op het persoonlijke vlak, maar zakelijk waren er wrijvingen. In dit geval betrof het de competentie over de handel op de Demerara die door Kykoveral werd geclaimd. Blijkbaar was er een post van Berbice aan de Demerara waar vijftien mannen lagen. Rol eiste dat deze post ontruimd zou worden, wat inderdaad gebeurde. Rol overleed in maart 1676 en werd vervangen door Jacob Hars Swart, die tot 1678 het bevel voerde. Zijn opvolger was Abraham Beeckman.⁸⁶

Een gedeelte van de correspondentie tussen de commandeurs in Essequibo en de bewindhebbers in Zeeland is bewaard gebleven. Uit deze correspondentie komt de handel met Indianen vanuit Kykoveral en bij een aantal kleinere posten, zoals de Pomeroon, als de belangrijkste activiteit van de vestiging naar voren. Daarnaast werd er ook met kano's op de Orinoco gehandeld. Hoewel de Spaanse bewoners daar meestal voor te vinden waren, ontstonden er geregeld problemen met Spaanse autoriteiten over deze handel.⁸⁷ Een natuurproduct dat uit handel met Spanjaarden en Indianen aan de Orinoco werd verkregen werd was de *maraen*. Deze contemporaine naam betreft de olie van de Copaiba palm.⁸⁸ Het belangrijkste exportproduct van Essequibo in de periode 1650-1680 was orleaan. Er werd tussen 1659 en 1665 suiker geproduceerd in Nova Zelandia, maar na 1667 exporteerde Essequibo slechts kleine

---

⁸² De drie steden (Middelburg, Veere en Vlissingen) droegen in 1669 hun patroonschap over aan de Staten van Zeeland en vanaf 1670 werd de vestiging weer bestuurd door de Kamer van Zeeland met Kykoveral als bestuurscentrum.

⁸³ 'Lijste vande personen in dienst sijnde geweest vande geotroij Westinde Comp te Camer van Zeelt dewelcke hebben vertrockene gweest met t schip de Jonge Bruinvis naert fort kijckoveral leggende in de reviere van Isequepe mitsgaders tgene hun over verdiende maentgelden is competerende 1668 12 augo. Hendrick Rol moet hebben over 10 m[aanden] en 10 dagen verdiende gagie tsedert 2 october 1667 dat vertrocken is tot dat alhier arriveert 24: 2: 2; Jan Jansen 10 m en 10 dg 20: 13: 4; Louijs Delicourt 10 m en 10 dg 17: 4: 4; Meert François wille 5 m en 20 dg sedert 2 oct 1667 dat vertrocken is tot dato dat uijt den dienst van de compie gaet 9: 8: 10.' (ZA_2035_72)

⁸⁴ Van Berkel 1695: 43.

⁸⁵ Van Berkel 1695: 42-44; 48. Het schip was uitgereed door planters bij de Canje.

⁸⁶ Netscher 1888: 93-95.

⁸⁷ USC 1898: 142-149.

⁸⁸ *Maraen* werd vooral voor medicinale doeleinden gebruikt. (Piso 1658: 118-119) *Maraen* zie ook ff hoofdstuk 4: 182 noot 213.

hoeveelheden. In het vendubook van de Kamer van Zeeland komen zo nu en dan kleine partijen voor.⁸⁹

Een overgezonden monsterrol van WIC employees in Essequibo uit 1691 noemt een totaal van 43 man. De meesten verbleven op fort Kykoveral. Er waren posten bij de Demerara en bij de Pomerora. Er waren twee plantages met suikerriet en één plantage voor de voedselvoorziening.⁹⁰ Het is waarschijnlijk dat er naast de WIC employees ook particulieren waren, Jan Doensen vroeg in 1661 toestemming voor het oprichten van een plantage tegenover fort Kykoveral, maar alles wijst er op dat Essequibo omstreeks 1680 een betrekkelijk kleine vestiging was met enige tientallen Europese kolonisten, handelaars en soldaten.

Cayenne-Oiapoque 1667-1680

In 1667 verwoestte een Engelse expeditie, zoals eerder bericht, de Franse kolonie op het eiland van Cayenne.⁹¹ In 1668 keerde de Franse commandant Lézy vanuit Suriname terug om het eiland opnieuw in Frans bezit te nemen. De Nederlandse belangstelling vanuit Suriname voor Cayenne leidde aanvankelijk niet tot actie. Tijdens de Derde Engelse Oorlog, waarbij ook Frankrijk de oorlog aan de Republiek verklaarde, werd Cayenne echter aangevallen en 5 mei 1676 veroverd door een Nederlandse expeditie onder leiding van Jacob Binckes. Quirijn Spranger werd opnieuw als directeur geïnstalleerd, maar december 1676 arriveerde een sterke Franse vloot onder L'Estrée en de Nederlanders gaven zich vrijwel zonder strijd over.⁹²

De Nederlandse verovering van Cayenne leidde in 1676 tot een nieuwe expeditie om een volksplanting bij de Oiapoque te stichten. Deze onderneming verdient ondanks haar korte duur en afwijkend karakter toch aandacht, omdat zij een van de best gedocumenteerde expedities is. Gerard Myst beschreef zijn ervaringen in een pamflet met de veelzeggende titel *Verloren Arbeyt*. Bij het pamflet zijn ook een kaart en de enige bekende afbeelding van een Nederlandse nederzetting op de Wilde Kust vóór 1680 afgedrukt.⁹³ Het dagboek van Elisabeth van der Woude, dochter van een van de raden, vormt een tweede bron.⁹⁴ Deze onderneming had Amsterdam als basis alhoewel ook West-Friesland een belangrijke bijdrage leverde.⁹⁵

---

⁸⁹ NA_1.05.01.02_1231 1675-1680.

⁹⁰ USC 1898: 192-193.

⁹¹ Artur 2002: 221.

⁹² Panhuys schreef een artikel over Quirijn Spranger. (Panhuys 1930) Zie ook: Artur 2002: 257.

⁹³ Myst 1678. Zie Bijlage A 21 voor een transcriptie van de aankomst van de kolonisten in 1677.

⁹⁴ Kim Muller publiceerde het dagboek van Elisabeth van der Woude, met boek van Aphra Behn, een van de weinige vrouwelijke contemporaine beschrijvingen. (Muller 2000)

⁹⁵ Goslinga 1971: 429- 430.

Het plan voor de onderneming werd in 1675 gelanceerd door Apricius, of Price, een Engelsman die eerder als predikant in Nederlands Brazilië actief geweest was. Hij schreef eerst de *pertinente beschrijving van Guiana* waarbij hij gebruikmaakte van eerdere publicaties, onder andere die van Keye.⁹⁶ De onderneming verkreeg een octrooi van de Staten van Holland. Daarna werd een prospectus uitgegeven waarin nauwkeurig werd uiteengezet wat er te verwachten viel. Het is opvallend dat dergelijke prospectussen in de Republiek pas na 1650 werden gepubliceerd. In Engeland en ook Frankrijk werden al veel eerder dergelijke geschriften aan kolonisten gericht. Het prospectus van Apricius lijkt veel op dat van Keye uit 1657, maar er waren ook verschillen, zoals de nadruk op godsdienst en de voorkeur voor betaalde Europese arbeid in plaats van die van Afrikaanse slaven.⁹⁷

December 1676 zetten zes schepen met 350 kolonisten koers naar Cayenne. Bij Cabo Verde vernamen de kolonisten het nieuws dat een Franse vloot onder L'Estrée naar de West gezeild was. De schepen bereikten 2 februari 1677 de monding van de Oiapoque. Na verkenning werd een plek een weinig stroomopwaarts van de monding bij de Oiapoque gekozen voor de kolonie. De kolonie lag iets voorbij de punt van *Apoteri* op de westelijke oever bij de eerste bocht van de rivier dicht bij de plaats waar Jan van Ryen in 1627 zijn nederzetting stichtte. De kolonisten vonden een half gebouwd huis en de Indianen zeiden dat Jacob daar gewoond had, vandaar de naam *Jacob's plantage*. De schepen losten hun lading en er werd begonnen met de bouw van een fort. De kolonisten begonnen daarna de hun toegewezen stukken land te ontbossen. De aanhoudende regen was een groot probleem. Er ontstonden spoedig twisten tussen de kolonisten. Het werk vorderde langzaam en er verdwenen geregeld goederen uit het magazijn.

De kolonisten waren in toenemende mate ontevreden over de vestigingsplaats die zij hadden uitgekozen en begonnen de omgeving te verkennen op zoek naar alternatieven. Het pamflet van Myst vermeldt dat er geklaagd werd over het gebrek aan '*aangename savannes*'.⁹⁸ Er ontstond een conflict tussen de Hoge Raad en de Gemene Raad. Juni 1677 werd de boot afgezonden naar Suriname en de sloep naar de Cacipore om leeftocht te halen. Inmiddels waren enkele Franse deserteurs, die in dienst van Johan van der Woude waren overgekomen, gevlucht. Sommigen werden door bevriende Indianen gevangen, maar enkelen ontkwamen naar Cayenne.⁹⁹

De vestiging werd kort daarna overvallen door een strijdmacht van Fransen uit Cayenne en de meeste kolonisten werden gevangen genomen. Het dagboek van Elisabeth van der Woude, die haar vader en zuster door ziekte verloren had en eerder was teruggereisd, verhaalt hoe haar

⁹⁶ *Pertinente beschrijvinge* 1676. Zie ook: Muller 2000: 90-103.

⁹⁷ *Een vertoogh van de Considerabele Colonie* 1676.

⁹⁸ Myst 1678: 39.

⁹⁹ Myst 1678: 49-50.

broer met enige andere Nederlanders aan de Fransen ontkwam en zich bij de Indianen verborg. Het lukte hem om met de sloep die uit de Cacipore terugkwam via Suriname naar Nederland terug te keren.¹⁰⁰ Een aspect waarin de nederzetting van Myst verschilt met de contemporaine vestigingen in Suriname, Berbice en Essequibo is de afwezigheid van Afrikaanse slaven. De kolonie werd exclusief door Europeanen bevolkt.¹⁰¹

Gelijktijdig met de onderneming van Myst c.s. werd ook een nieuwe nederzetting aan de Approuage gesticht die door de Franse troepen ontruimd werd. Een overeenkomst tussen Gilles de Bont en Mazuer in het SAA, waar melding gemaakt wordt van het oprichten van een plantage en een Indiaans cargasoen, toont aan dat er met Indianen gehandeld werd.¹⁰²

Handelsplaatsen 1650-1680

Hierboven zijn Nederlandse vestigingen bij de Oiapoque, Approuage, Cayenne, Suriname, Berbice, Essequibo en de Pomeroon genoemd. Vestigingen zoals die in Suriname en Cayenne bestonden uit een netwerk van verspreide plantages met betrekkelijk weinig inwoners. De grootste bevolkingscentra in Suriname en Cayenne telden hoogstens enige honderden inwoners. In westelijk Guiana waren de nederzettingen kleiner. Naast de grotere vestigingen waren er verspreid langs de kust ook talrijkere kleinere nederzettingen, soms eenmansbedrijven. De honderden Europeanen die in deze periode op de Wilde Kust woonden, leefden tussen duizenden hen omringende Indianen. In al deze nederzettingen was handel van Nederlanders met Indianen een onderdeel van het dagelijkse leven. Deze handel kan onderscheiden worden in lokale en regionale handel.

De lokale handel in de Nederlandse nederzettingen bestond ten eerste uit ter plaatse door Indianen geleverde diensten en goederen. Naast exportgoederen zoals orleaan en letterhout waren ook goederen voor de lokale consumptie zoals voedsel belangrijk. Ten tweede functioneerden de Nederlandse nederzettingen ook als regionale entrepots. In westelijk Guiana richtten

---

¹⁰⁰ Muller 2000: 55-57.

¹⁰¹ De pamfletten van Apricius verschillen van die van Keye wanneer het over arbeid gaat. Apricius verdedigde de voordelen van Europese dienstknechten terwijl Keye Afrikaanse slavenarbeid aanbeval. Gelijktijdig met de onderneming van Apricius werden ook twee andere initiatieven gestart. Gilles de Bont sloot in 1676 een overeenkomst om naar de Approuage te gaan. (SAA_5075_2849/869 1676 04 15) De tweede onderneming beoogde een nederzetting bij Cabo do Norte te stichten. (Myst 1678: 18)

¹⁰² Gilles de Bont zou voor Johannes Mazuer uit Den Haag met vijftientig Indianen of 'Negro's' bij de Approuage een plantage oprichten. Hij kreeg daarvoor o.a. 80 bijlen en houwelen, 60 kapmessen, 50 cassavebeitels, 3 kanodissels, 20 dozijn messen en 31 pond kralen mee. (SAA_5075_2849/869 1676 04 15) Artur vermeldt dat ook deze nederzetting op de terugweg van de Oiapoque door Fransen ontruimd werd. (Artur 2002: 260)

Nederlanders regionale handelssteunpunten in zoals bij de Demerara, Pomerora en Markaaij. In Suriname werd via posten bij de Saramacca, Corantijn en Marowijne met Indianen gehandeld.

Naast de handel met Indianen vanuit nederzettingen ging ook de handel van Nederlandse schepen die langs de kust liepen deze periode door. In oostelijk Guiana zijn er vermeldingen van Nederlandse schippers die binnenliepen in de havens van S. Luís de Maranhão en Belém.¹⁰³ Waarschijnlijk deden Nederlandse schepen ook nog steeds de Amazone-delta aan.¹⁰⁴ Franse bronnen vermelden dat Cayenne een bestemming bleef, ook nadat het door Fransen veroverd was.¹⁰⁵ Deze schepen boden vaak slaven aan die op de Afrikaanse kust gekocht waren. Deze handel was in de eerste plaats op Europeanen gericht, maar schippers handelden ook met Indianen als ze vers voedsel of informatie zochten.

Naast het intercontinentale verkeer was er een druk regionaal verkeer. Een zeldzame vermelding van deze vaart is afkomstig uit een proces-verbaal van de Engelse Admiraliteit. Het schip *Paulus Bekering* afkomstig uit Enkhuizen werd in 1650 opgebracht wegens overtreding van het verbod op handel in Barbados. De verhoren van de schipper Pieter Sijbrandts en leden van de bemanning zijn gedeeltelijk tegenstrijdig, maar komen in grote lijnen er op neer dat het schip eind december 1649 uit Enkhuizen was gezeild en maart 1650 bij de zoutpan van Araya arriveerde. Het schip lag daar vier weken en zeilde daarna met de lading zout naar Cayenne en vandaar naar de Marowijne waar het enige tijd lag. Het schip deed andere kleinere havens aan zoals de Coesewijne en van daar zeilde het naar de Demerara. Daarna ging het schip met een lading, waaronder hangmatten, naar Barbados waarna het op de terugreis werd genomen en in Engeland tot prijs verklaard.¹⁰⁶

De Engelse kolonie in Suriname ontwikkelde zich vanaf 1650 als een satelliet van Barbados tot de belangrijkste haven op de Wilde Kust. De oorlogen met Engeland betekenden een toenemende belemmering voor de participatie van de Nederlandse schippers in het regionale

---

¹⁰³ In 1671 en 1679 zijn er vermeldingen van handel met Nederlandse schepen. In 1671 probeerde een Nederlandse schipper Afrikaanse slaven te verkopen. (Chambouleyron 2005: 211-212)

¹⁰⁴ Verklaring van Willem Claesz Holoogh, opperstuurman, Abe Gerbrings, onderstuurman, en andere bemanning van *St Matheus*, op verzoek van schipper Hans Kempes. In april 1661 naar Wilde Kust zeil gegaan, in juni bij Ceará, daarna volgens orders supercargo langs kust. Voor de Amazone 's nachts touw en anker verloren, daarom was het schip niet de rivier op gevaren, maar naar Cayenne gegaan. (SAA_5075_2759B/467, 1661 11 28)

¹⁰⁵ Artur 2002: 269. Zie ook de confiscatie van een Nederlands schip in Cayenne wegens ongeoorloofde handel. (ZA_2035_447)

¹⁰⁶ TNA: PRO: HCA/13/252. Het is mogelijk dat deze Pieter Sijbrants dezelfde was als de schipper van de *Witte Fortuijn* die in 1655 met Langendijck naar Cayenne voer.

verkeer tussen de Suriname en de eilanden.¹⁰⁷ De Nederlandse verovering van Suriname leidde vanaf 1669 tot een verdere verslechtering. Engelse en Nederlandse autoriteiten belemmerden het vrije verkeer van de schippers. Nederlandse schepen werden op Barbados verbeurd verklaard en Engelse schepen werden in toenemende mate geweerd uit de Suriname rivier. Toch was het moeilijk voor de autoriteiten om greep op de schippers te krijgen. Schepen voeren ver de Suriname en Commewijne op om bij de plantages lading in te nemen en konden moeilijk gecontroleerd worden. Naast de handel met planters dreven schippers ook handel met Indianen. Schippers kochten particulier een Indiaans cargasoen in en verhandelden dat buiten de boeken.¹⁰⁸

De autoriteiten in Paramaribo probeerden ook greep te krijgen op het verkeer langs de kust. Er lagen tussen 1667 en 1680 met tussenpozen kleinere Nederlandse forten bij de Marowijne, de Saramacca en bij de Corantijn. Uit de verzending van bijlen, messen en kralen blijkt dat ook vanuit deze forten met Indianen gehandeld werd.¹⁰⁹ De schippers waren echter moeilijk te controleren, zoals in 1668 blijkt uit correspondentie van Treffry over een *hoecker* uit Zeeland die bij de Marowijne was binnengelopen en daar drie weken had gelegen.¹¹⁰

De Saramacca was vooral een bestemming voor het regionale verkeer. In eerste instantie waarschijnlijk vooral om voedsel te kopen. De Coesewijne, een zijrivier van de Coppename, is ook in het vorige hoofdstuk als bestemming genoemd omdat de *Sint Pieter* er in 1649 verging. Blijkbaar was er een regelmatig verkeer van zeeschepen met de bewoners van deze rivier. In 1656 is er weer een vermelding van een schipbreuk in deze rivier.¹¹¹ Dit gebied bleef een bestemming

¹⁰⁷ Na de verovering door Nederlanders werd Paramaribo vanaf 1668 de bestemming waarvandaan nederzettingen van de Approuage tot de Pomeroon bevoorrad werden. De cargasoenen voor Essequibo werden tot 1670 via Suriname geleverd.

¹⁰⁸ 'Dat alle de schippers van het vaderlandt vertreckende werde verboden geen geweer voor haere reeckeninge, ofte op vracht voor planters ofte opgesetenen alhier over te voeren [...] alsoo ick bij dagelijcxse experientie bevinde, het selvige wert gedaen, de welcke alhier werden genegotieert onder de Indiaenen voor Indiaensche slaven ende slaeffinnen, welke geweer meesten deel door onse vijanden wert getrocken.' (Bijlsma 1926:182)

¹⁰⁹ ZA_2035_230. Zie ook Bijlage D 12 tabel Combe bestemmingen.

¹¹⁰ 'Den Hoecker, die UEd: Mog: brieven heeft gevoert, ende in de Marrawijn door misverstant (als gheseght wordt) was ingelooopen, ende aldaer ontrent drij weecken hem opgehouden heeft, is verleeden Saterdag hier gearriveert, ende sijn gisterenmorgen UEd: Mog: missiven den heer commandeur wel ter handt gekoomen.' 'Het jacht Marrawijn is 10 a 11 daagen geleden daarnae gesonden, om daar tot dienst van 't fort was gekocht, ende gereedt lach te haalen, maeckende des te meer haast, om den hoecker in cas van noodt te assisteeren. Want d' heer commandeur niet alleen vigilant is om tegen alle gevallen van buyten te versien, maar stelt oock sijne voorsichtigheit ende goede menage te werck om broot ende andere vivres van dees en geene plaats in te rijlen ende te verkrijgen, om den last van 't onderhoud vant fort te verlichten.' (ZA_2035_22 1668 06)

Hoeker: klein, platboomd vaartuig, meestal met twee masten, maar steeds met boven het dek uitstekende kajuit. Tamelijk klein, rondgebouwd schip met platte bodem, soms met drie masten. (Kooijmans 2000: 52)

¹¹¹ Verklaring van Michiel Tatinghof van Enkhuizen, gewezen koopman, en Joost Symonsz schipper op het schip de *Eendracht*, op verzoek van Jean van Vickevoort, dat zij december 1656 uit Texel naar de Wilde

voor Nederlandse schepen tot het uitbreken van de oorlog tussen Nederlanders en Indianen in Suriname. Na 1678 werd het gebied rond de Coppename het centrum van de Indiaanse opstand.

De Corantijn wordt deze periode zelden als bestemming voor intercontinentaal verkeer genoemd, maar was wel een bestemming voor regionaal verkeer. Vanuit Berbice werden er in 1671 relaties onderhouden want Van Berkel vermeldde in zijn verslag dat vijandige Indianen de loge aan deze rivier verbrand hadden.¹¹² Omstreeks 1670 onderhielden Nederlanders ook vanuit Suriname een post bij de Corantijn.¹¹³

Verder westelijk werden de Berbice, de Demerara, de Essequibo en de Pomeroon als de belangrijkste havens genoemd. Van Berkel schreef dat de bemanning direct na de aankomst bij de monding van de Berbice *palmyt*, bij Indianen kocht.¹¹⁴ Vanuit Berbice werd ook met Indianen verder westelijk gehandeld. Van Berkel vermeldde in 1671 dat planters bij de Canje rivier een schip equipeerden om te handelen bij de Pomeroon waar toen geen Nederlandse nederzetting meer was. Het schip werd door de commandeur van Essequibo aan de ketting gelegd, omdat hij vond dat deze handel onder controle van de WIC viel. Over het regionale verkeer zijn er echter weinig berichten. Er zijn geen meldingen van verkeer met de eilanden zoals in Suriname.

In het Amsterdamse Stadsarchief wordt melding gemaakt van schepen die tussen 1660 en 1663 langdurig als handelssteunpunt functioneren in de Orinoco. Bij aanvallen van Indianen werden ook Nederlandse zeelui gedood.¹¹⁵ Vanaf 1670 komen er steeds meer meldingen over handel vanuit Essequibo op de Orinoco rivier. Deze handel was in deze periode echter meer gericht op de Spaanse bevolking dan op de Indianen.¹¹⁶

Over handel vanuit de Nederlandse nederzettingen met Indianen in het achterland zijn weinig berichten. Scott vermeldde in zijn verslag dat hij twee gevangenen had gemaakt. ‘Hendricson en Matteson’ handelden voor Nederlandse opdrachtgevers met Indianen in het binnenland. Deze twee waren waarschijnlijk de belangrijkste bron van de informatie over de Nederlandse nederzettingen die Scott in zijn verslag verstrekte.¹¹⁷ In de achttiende eeuw wordt er

Kust gezeild zijn. Bij de rivier *Casuin* is het schip met alle goederen vergaan en hebben zij het vege lijf slechts met moeite kunnen redden. (SAA_5075_1122/153, 1657 08 16)

¹¹² Van Berkel 1695: 59.

¹¹³ ZA_2035_230.

¹¹⁴ Van Berkel 1695: 10.

¹¹⁵ Zie de aktes over de zaak van het schip de *Rooseboom*. (SAA_5075_907/1; 907/3; 1141/130; 1141/318; 1141/331; 1143/37; 1517/43; 2290/28 II; 2290/82; 2762A/86)

¹¹⁶ USC 1898: 142-149.

¹¹⁷ ‘The one was one Matteson, borne at Gaunt, that had managed a trade 22 years from the Spaniard from ye City of St. Thomé, in Oranoque, with the Shahones, Sepoyes, and Occowyes, whose habitacions are 200 leagues south-west from St. Thomé, near the mountaines of the sunne, where they have great riches. The other was one Hendricson, a Switz by nation that had served some Dutch merchants in those partes 27

melding gemaakt van zogenaamde *uitleggers*, handelaars met Indianen die in het binnenland woonden. In de beschikbare verslagen zoals die van Van Berkel is echter te lezen dat de handel vooral in de Nederlandse vestigingen bedreven werd. De Indianen reisden daar met hun handelsgoederen naartoe. Er waren wel handelsteunpunten waar leggers lagen, maar de meeste posten lagen niet in het binnenland. Van Berkel vermeldde alleen Markaay als een handelspost waar de Akawaio vanuit het achterland kwamen.¹¹⁸

Kykoveral was de meest landinwaarts gelegen Nederlandse nederzetting op de Wilde Kust en functioneerde als verzamelpunt voor handel met Indianen die landinwaarts woonden in - onder andere- orleaan. Er wordt in deze periode in Essequibo geen melding gemaakt van *uitleggers* in landinwaarts gelegen posten zoals ná 1680; de posten lagen dicht bij zee zoals aan de Pomeroon en de Barima. Wel wordt melding gemaakt van Indiaanse tussenpersonen. Ook wordt er gesproken over ‘oude negro’s’, waarschijnlijk slaven die wegens ouderdom vrijgelaten waren en zich bezighielden met handel met Indianen.¹¹⁹ Het is mogelijk dat dergelijke onafhankelijke handelaars, zoals ook de *bokkenruylders* die in Suriname genoemd worden, verder het binnenland introkken, maar daar zijn geen verslagen van overgeleverd. De Corantijn werd terecht als een weg naar het binnenland gezien. Lichtenberg rapporteerde in maart 1669 dat hij een expeditie naar de Corantijn zou zenden met het oogmerk om de bovenloop van de rivier te verkennen en misschien zelfs *Parime* te ontdekken, maar er zijn geen verdere berichten over deze onderneming.¹²⁰

Indiaanse handelspartners 1650-1680

De handel van schepen met Indianen op de eilanden in de Amazone-delta zoals de eerder genoemde Aruan ging waarschijnlijk door, maar er zijn geen specifieke vermeldingen gevonden. Het verslag van de schipbreuk van Jan Reeps beschreef hoe de Aruan in 1692 de Nederlanders hielpen om van Belém naar Suriname te reizen.¹²¹ Over de Indianen verder westelijk zijn meer vermeldingen. Al eerder is melding gemaakt van de Indianen die op de kust van het

---

years in quality of a factor with the upland Indians of Guiana. Both these persons happened to be prisoners to the author in his voyage to Guiana in 1665.’ (Harlow 1925: 133-134)

¹¹⁸ Van Berkel 1695: 19.

¹¹⁹ USC 1898: 149-150.

¹²⁰ ‘al oock een persoon met carkesoen de riviere van Corantijn opsenden om te handelen, met last, om die plaets daer die boomen sijn die die kruidige basten hebben, op te soecken met een compas om alle creeken in plaetsen daer wat te halen is af te teekenen, ende indien het mogelick is het landt en de lack van Parima te ontdekken. Sal ontrent een jaer uijt sijn, wederom gekomen sijnde, sal Ued: Mog: indien mij Godt int’ leven bewaert, sijn reijs succincktelick met al sijn wedervaren bekend maecken.’ (ZA_2035_124 1669 03 18 brief Julius Lichtenbergh)

¹²¹ Van Alphen 1960.

tegenwoordige Amapá woonden. Lourens Lourensz was slaaf van de *Arocouro*. In het Waalse verslag werden de *Aricours* bij de rivier Cacipore vermeld. De etnoniemen in Europese bronnen voor de bewoners van dit gebied veranderden in de periode 1650 tot 1680. Dit is vooral het gevolg van een aantal verslagen van Franse missionarissen. In het reisverslag van Biet uit 1664 wordt melding gemaakt van een expeditie naar het gebied bij de Cabo do Norte. Navarre vergezelde een aantal Galibi die in 1652 een reis maakten naar de *Aricarets*. Deze Indianen woonden bij de *meren van Maricari*, hetzelfde gebied waar in 1647 een Nederlandse post door Portugezen werd vernietigd.¹²² De Galibi van Cayenne wilden in 1652 dat deze *Aricarets* bij hen kwamen wonen om gezamenlijk tegen hun vijanden, de Palikur, te strijden. In het verslag werd gemeld dat de expeditie eerst langs de kust moest varen waar de Palikur woonden. Het is dus waarschijnlijk dat de *Arocouro* van Laurens en de *Aricours* van de Waalse kolonisten dezelfde Indianen zijn als diegenen die vanaf 1650 in de bronnen Palikur genoemd worden.¹²³

De Indianen bij de *meren van Maricari* waren dus vijanden van deze Palikur. In het verslag van Biet is te lezen dat de Galibi in 1652 bij de kust opgewacht werden door een kano die hen door het moerassige gebied leidde. De *Aricarets* woonden op terpen en waren volgens het verslag bewapend met sabels en vuurwapens die zij van Nederlanders kochten met zeekoe. Er zijn weinig Nederlandse bronnen voor deze handel. De eerder genoemde verklaringen die Langendijck en Pieter Sijbrants in 1657 lieten afleggen vermelden dat de *Witte Hoop* dit gebied aandeed om zeekoe te kopen. Volgens Langendijck was Sijbrants zo dronken dat hij niet op zijn benen kon staan en had hij een mand met bijlen en messen naar de Indianen gegooid in de rivier *Arikari*. Sijbrants liet verklaren dat hij door scheurbuik zo verzwakt was dat hij ondersteund moest worden en dat hij zijn best gedaan had met de Indianen in *Arcarien* te onderhandelen, maar dat er door de grote droogte geen zeekoe gejaagd kon worden.¹²⁴

De Galibi waren met name geïnteresseerd in de moderne bewapening van de *Aricarets*. Een aantal van deze Indianen migreerde inderdaad naar de regio van Cayenne. Lefebvre noemde in 1664 de *Aracarets* en schreef dat ze weinig talrijk en onbekend waren. De Palikur waren in groter getal; ze konden 400 krijgers op de been brengen.¹²⁵ Op een kaart uit het verslag van Lefebvre uit 1664 staan de *Arakarets* bij de rivier *Aricari* vermeld. Lefebvre schreef dat de Palikur en *Aracarets* in de kreek en waterlopen van dit moerasachtige gebied zeekoeien harpoeneerden, die zij daarna verkochten aan Franse, Engelse en Nederlandse schippers. Lefebvre

¹²² Zie hoofdstuk 3: 116 noot 67.

¹²³ Grenand 1987: 21-29. Zie ook hoofdstuk 5: 210 noot 86, 87.

¹²⁴ WA_1685_1055/211.

¹²⁵ Lefebvre 1666: 14, 35.

schreef dat de ‘westelijke’ *Aracarets* naar Cayenne gemigreerd waren wegens een onenigheid met de Portugezen. Ze telden ongeveer 120 à 140 personen.¹²⁶

Henry Willoughby vermeldde in zijn verslag van de verovering van Cayenne in september 1667 dat er een Indiaanse prins van het vasteland overkwam ‘*commonly knowne amongst the Christians by the name of John Vandergoose*’, die aanbood de ontvluchte slaven voor de Engelsen op te brengen.¹²⁷ Deze *Vandergoose* was een opperhoofd van de *Aracarets*. In 1675 meldde Pieter Versterre, de gouverneur van Suriname, dat een Indiaan genaamd *Jan van der Goes* hem bezocht had en informatie had verstrekt over de Fransen in Cayenne.¹²⁸

In 1680 rapporteerde Stratius dat hij onverrichter zake was teruggekeerd van een expeditie naar de *Aricarisen*. Stratius was uitgezonden om militaire hulp van deze Indianen te zoeken omdat hij daar vijf jaar geleefd had. Het opperhoofd van deze natie heette *Jan van der Goes*.¹²⁹ Stratius zei in 1680 dat de Indianen bij de Marowijne vertelden dat de *Aricarisen* hun gezegd hadden dat zij hen pas zouden helpen in hun strijd tegen de *Paracoures*, als ze eerst vrede met de *Duytsen* hadden gesloten.¹³⁰ Op een kaart van Froger uit 1698 worden *Aracarets* bij de rivier Kaw vermeld wat op een migratie zou kunnen wijzen.¹³¹ De laatste berichten over de Arikare komen in 1733 uit Amapá, daarna is er niets meer vernomen over deze Indianen die tussen 1620 en 1680 handelspartners van de Nederlanders waren.¹³²

¹²⁶ Lefebvre 1666: 36-37

¹²⁷ Bos 1998: 306-307; Harlow 1925: 242: 1667 09 27; Sainsbury 1860: 489.

¹²⁸ ‘Seecker nieuws van Cajana hebbe tot noch toe niet kunnen becomen, als alleenich rapport bij een indiaen genaemt Jan van der Goes aen Cajana woonachtich, bij veele van de duijtsche natie bekend, denwelcken ontrent thien daegen geleeden hier bij mijn is weest ende naer sijn beste kennisse de gelegentht. verhaelt heeft, doch gelijkck UEd: Mo: wel hebben hooren verhaelen, dat een indiaen niet boven het getal van vijff kan tellen, soo hebbe geen bescheijt uijt denselven kunnen vernemen als alleenich dat de franschen aldaer dickwils om victualie verleegeen waeren, alsmeede bij wijlen seer sieckelijck.’ (ZA_2035_266 1675 07 06)

¹²⁹ 16 februari: ‘Is Jan Stratius met de Barque van de boven kust weders gekeert raporterende dat hij vermits het ongestuymich weer niet verders hadde conne geraken als tot Sinamary ontrent twintigh mijlen van Cajana gelege soo dat de brieven aen de Gouvernr: van Cajana hem mede gegeven niet hadde bestelt, nochte ook sijn principaelste ochmerck berijct, dat is dat hij had de meenen te spreken met de Indiaense Natie genaamt Aracarisen, hebbende tot haer hooftman gehadt eene Jan van der Goes dewelcke altijd seer geneegen tot de Nederlanders sijn geweest. onder welcke Natie hij Stratius vier a vijf Jaren heeft verkeert ende als een Indiaan selve mede geloopen, hadde oock twee snaphanen en eenige andere goederen mede genomen om aen haer te vereeren, die hij weders gebracht heeft.’ (ZA_2035_406 /407 1680 extract der daghelijckse gebeurtenisse; Doe 1992: 19-21) Bijlage A 22 voor de transcriptie.

¹³⁰ ‘Verders wist hij te seggen dat d’Indianen hem gesecht hadden dat se bij de Aracarisen hadden geweest om assistentie tegens de Paracouren te becomen die een deel van haer volck hadden dootgeslaggen maer dat haer voor antwoord gegeven was datse met de Duytse eerst soude vrede maken, datse qualijck deden met haer te oorlogen etc: sijnde blijde dat hij gecomen was om met haer vrede te maken, datse nu bij d’Aracarisen souden gaen en seggen dat Jan bij haer geweest ende vrede gemaect hadde, meenende soo van hare vijanden de Paracouren betalinge ofte revengie te gaan halen.’ (ZA_2035_406 /407) De *Paracoures* waren misschien Palikur, maar de locatie bij de Marowijne zou ook op Paragoto kunnen slaan.

¹³¹ Froger 1698: 160v.

¹³² Grenand 1987: 43.

De Indiaanse handelspartners van Nederlanders in het gebied verder westelijk tussen de Oiapoque en Cayenne veranderden na 1650. De Yao waren hun dominante positie kwijtgeraakt. In Nederlandse bronnen worden ze niet meer genoemd als handelspartners. Lefebvre ontmoette in 1664 een kleinzoon van dezelfde *Anacaioury* die in 1604 met Mocquet had gesproken. De Yao woonden toen op de bergen bij de Oiapoque en hun dorp telde slechts 30 à 40 zielen.¹³³ Het verslag van de expeditie van Apricius c.s. uit 1677 documenteerde dat de Indianen van Caribote nog steeds met Nederlanders handelden, maar geen bijzonder hartelijke relatie onderhielden; waarschijnlijk waren deze Indianen Yao.¹³⁴ Op een Franse kaart uit 1698 werden Yajjes op de westelijke oever van de monding van de Paru geplaatst.¹³⁵ Op een Nederlandse kaart van Ottens uit 1713 worden *Yayes* vermeld bij de Marowijne.¹³⁶ De Nederlandse handelsrelaties met Indianen verplaatsten zich na 1650 naar de regio om het eiland van Cayenne en de Yao werden niet meer genoemd als handelspartners.

Op het eiland van Cayenne waren nog maar weinig Indianen toen Nederlanders zich daar omstreeks 1655 vestigden. De oorlog van 1652 tussen de Franse kolonisten en Indianen had een achteruitgang van de Indiaanse bevolking veroorzaakt. Lefebvre vermeldde dat in 1664 het gebied ten westen van Cayenne tussen Macouria en Kourou het dichtst bevolkt was. Er waren vier à vijf dorpen van *Aracarets* met 100 tot 120 bewoners en evenveel Galibi, maar weinig weerbare mannen. De grond was goed en de Indianen produceerden veel voedsel.¹³⁷

Bij de Sinnamary en Counamama leefde een behoorlijk aantal Galibi die de Fransen goed en de Engelsen slecht gezind waren. Engelsen uit Suriname kwamen daar soms op zoekoe vissen. Bij de rivier Kaw leefden een klein aantal *Sapayes*. Volgens Lefebvre straatarme mensen met weinig vijanden. De Galibi waren het meest talrijk. Lefebvre schreef dat hun aantal sterk was verminderd, ze konden nauwelijks 20 oorlogskano's met 25 krijgers elk laten uitlopen. Lefebvre weet hun achteruitgang aan ziektes en oorlogen. Hij schreef dat ze vooral vriendschappelijk naar de Nederlanders waren en de Engelsen haatten. De Fransen waren gevreesd omdat zij Galibi gedood hadden.¹³⁸

---

¹³³ Lefebvre 1666: 35.

¹³⁴ Myst 1678: 12.

¹³⁵ Froger 1698: 160v nummer 24.

¹³⁶ Bos besteedde aandacht aan het verdwijnen van de Yao in de zeventiende eeuw en formuleerde de hypothese dat de tegenwoordige Trio Indianen een relatie met de historische Yao hebben. (Bos 1998: 173-192)

¹³⁷ Lefebvre 1666: 20. Lefebvre onderscheidt de *Aracarets occidentaux* en *orientaux*. (Lefebvre 1666: 34) Het is waarschijnlijk dat de oorlogen van Europeanen met Indianen in Cayenne ruimte voor nieuwe Indiaanse migranten creëerden.

¹³⁸ Galibi in Cayenne omstreeks 1664. Aantal dorpen per rivier: Approuage 3-4; Mahury (Wia) 1; Eiland van Cayenne 2; Macouria 4-5; Kourou 3-4; Malmanoury 2; Sinnamary 4-5; Counamama 4-5. (Lefebvre 1666: 36)

Eerder werd opgemerkt dat het opvallend is dat er geen vermeldingen zijn over conflicten tussen de Galibi van Cayenne en Nederlanders. In 1668 bezocht de zoon van een Indiaans opperhoofd uit Cayenne de Nederlanders in Suriname. Hij was overgekomen in een bark met een aantal Joden en verzocht Crynssen om de Fransen uit Cayenne te verdrijven. Blijkbaar was er een handelsrelatie tussen de Galibi en Nederlanders ontstaan, misschien door de vestiging van Langendijk.¹³⁹

Het is opvallend dat de Indianen bij de Oiapoque in de verslagen van de mislukte Nederlandse onderneming van Apricius in 1676 positief beschreven werden. De fricties uit de periode 1620-1650 waren blijkbaar verdwenen. De Indianen leverden zaaigoed en voedsel aan de kolonisten. De Indianen hielpen de Nederlanders door de Fransen op te vangen die naar Cayenne wilden. Later verborgen Indianen de broer van Elisabeth van der Woude. In de teksten wordt de identiteit van deze Indianen genoemd als ‘*Arowackers, Caribise en Cariboters*’. De *Cariboters* waren zoals eerder bericht waarschijnlijk Yao.¹⁴⁰

Crynssen noemde in het citaat aan het begin van dit hoofdstuk vier Indiaanse naties die in 1668 langs de kust van Guiana leefden. De ‘*Caribesen, Arawacken, Sapoyer en Wayrouwen*’ leefden gemengd in de rivieren de Commewijne, Marowijne en Saramacca. De kust van het tegenwoordige Suriname wordt nog steeds bewoond door een klein aantal Indianen van wie de meeste Kalina en Lokono zijn. De nederzettingen van deze Indianen liggen vaak door elkaar en zijn moeilijk te onderscheiden.¹⁴¹ Deze moderne Kalina en Lokono worden gezien als de afstammelingen van de Indianen die in historische bronnen aangeduid worden met de namen Caraïben en Arawak.¹⁴² De Kalina worden tegenwoordig gevonden op de kust vanaf Cayenne (Galibi) tot de Orinoco en ook verder westelijk in het tegenwoordige Venezuela.¹⁴³

---

¹³⁹ ‘Op eergisteren is hier aangekomen een bark van Cajanna, daerin den soon van den opperste Indiaen aldaar, rapporteeren d’ Joden daer mede overgekomen, dat den gouverneur van Cajana voor desen daer was met 100 man en 250 negers, met presentatie van den voornoemde Indiaen dat sij wilden leven onder UEd: Mo: Regeringhe, en dat het landt ons eerst toequam en zij het ons wilden overleveren, en indien wij nyet en quamen, dat sij d’ Franschen souden om hals brengen, want d’ Indianen hier aen de vaste cust geen franschen mogen lyen, oock d’ Engelschen hier te lande haer seer haten. UEd: Mo: connen sien, in rupture comende met Vranckrijck, dat wij licht souden meester geraacken van Cajana voornt.’ (ZA_2035_024, 16680619 brief Abraham Crynssen)

¹⁴⁰ Myst 1678: 45-46.

¹⁴¹ Hoff 1955: 326.

¹⁴² De Goeje 1939; Hoff 1968. Whitehead analyseerde de ontwikkeling van deze etnoniemen in relatie met Suriname vanuit het perspectief van etnogenese. De ontwikkeling van de etnoniemen waarmee Indianen aangeduid werden door Europeanen en waarmee ze zichzelf aanduiden, moet volgens Whitehead gezien worden als een uitwisselingsproces waarvan het resultaat was dat de Indianen verdeeld werden in ‘Caraïben en Arawakken.’ (Whitehead 1990)

¹⁴³ Hoff 1968: 9-11.

Het gebied in Suriname waar de Engelsen in 1650 hun kolonie stichtten, werd overwegend bewoond door Indianen die sinds het einde van de zestiende eeuw Caraïben genoemd werden en die voorouders waren van de tegenwoordige Kalina.¹⁴⁴ De Engelse kolonisten in Suriname hadden eerst onderhandeld met twee Caraïbische opperhoofden.¹⁴⁵ De Engelsen bedongen later bescherming voor de Caraïben in het verdrag dat Crynssen in 1667 sloot.¹⁴⁶ De identiteit van deze Caraïben werd niet verder omschreven, maar de Engelse vestiging bevond zich aan dezelfde rivieren waar de Guiaansche Compagnie in het begin van de zeventiende eeuw handelssteunpunten onderhield, de Suriname, Para, Commewijne en de Cottica.

Na de bezetting in 1668 probeerden de Nederlanders een goede relatie op te bouwen met de plaatselijke bevolking. Aanvankelijk leek dit redelijk te slagen. Commandant Lichtenbergh schreef in 1669 wel dat de Nederlanders moeite hadden om zich te verstaan met de Indianen.¹⁴⁷ Vanaf 1675 begon er een toenemend aantal fricties op te treden. Het wegvoeren van tientallen Indianen bij de evacuatie van de Engelsen dat jaar leidde tot protesten en bedreigingen van Caraïbische Indianen aan het adres van de Nederlanders. Commandant Versterre schreef dat de Nederlanders, in tegenstelling tot de Engelsen, niet goed met de Indianen konden communiceren.¹⁴⁸ Er werden Engelse handelaars gedood en een Nederlandse strafexpeditie slaagde er niet in om de belangrijkste verantwoordelijken aan te houden.¹⁴⁹

In 1678 werd Anthony Barbier in Paramaribo aangehouden en ondervraagd. Barbier was half Indiaans, geboren op St. Eustatius, en werkte als handelaar in Suriname. Uit het verhoor van Anthony Barbier bleek dat *Kaijkoesij* het belangrijkste opperhoofd was van een alliantie met drie andere opperhoofden die de Nederlandse kolonie wilde aanvallen. Deze drie hadden weer een groot aantal onderhoofden en konden samen een strijdmacht van acht à negenduizend man op de

---

¹⁴⁴ Hoff 1968: 16-23.

¹⁴⁵ Harlow 1925: 142.

¹⁴⁶ 'That the Carrebees or neighbours be civilly treated not abused by the Arwacas. And that we and our estates be protected from the French and Arwacas and other Indian enemies.' (Harlow 1925: 218)

¹⁴⁷ 'Wat nu belangt de Indianen, dewelcke tot securiteijt van de plantatien, wij wel dienden aen onse sijde te hebben, sal deselve soo veel mogelick is door alle middelen van civiliteijt en politie die daertoe moeten aangewendt worden, trachten te obligeeren, ende mijn best doen om de tael te leeren, want het een volck is dat als men dermede spreken kan, men leijden kan soo men wil, t'geene d'Engelschen groot voordeel doet, want hier bijkans niet eenen Engelsman is, of spreekt goet Indiaensch, t'welck oock mettertijt onse natie leeren sal.' (ZA_2035_124 1669 03 18 brief Julius Lichtenbergh)

¹⁴⁸ 'Sulcx seggende in presentie van verscheijde luijden, edoch waeren maer vier die d' indiaense tael verstonden, die sulcx oock geattesteert hebben, waervan de attestatie hiernevens gaet.' (ZA_2035_271 1675 12 16 brief Versterre)

¹⁴⁹ 'tot welcken eijnde s'Lants snaeuw met eenich volck derwaerts hadde gecommandeert, die deselve indiaenen hebben achtervolgt ende int laest aengetreft, die daervan vijff mannen hebben neder gehackt ende vier vrouwen gevangen gebracht, maer den oppersten en hebben sij niet kunnen [pagina afgebroken].' (ZA_2035_287 1676 04 10 brief Pieter Versterre)

been kon brengen.¹⁵⁰ *Kaikussia* werd in 1745 genoemd als een Caraïbisch etnoniem voor een samenleving bij de Coppename in de beschrijving die Jephtha, een Lokono, bij de Berbice liet optekenen.¹⁵¹

Het tegenwoordige Suriname was blijkbaar verdeeld in verschillende regio's. In het oostelijke gedeelte lagen Europese plantages langs de rivieren de Suriname, Commewijne en Cottica. Het gebied westelijk tussen de Saramacca en de Corantijn was een gebied waar weinig Europese vestigingen waren, behalve kleine buitenposten met enige soldaten.¹⁵² Nederlanders dreven handel met de bewoners van dit gebied tot 1678.¹⁵³ Het centrum van de Indianen, die vanaf 1678 oorlog voerden tegen de Nederlanders in Suriname, lag bij de Coppename rivier. Bij de Coppename lag een Indiaanse versterking *Karassobo*, die na verschillende Nederlandse aanvallen in 1680 door Laurens Verboom veroverd werd.¹⁵⁴ Het Nederlandse garnizoen werd kort daarna door Indianen onder leiding van Projarij verdreven.¹⁵⁵

Naast de Caraïben leefden er in deze periode op verschillende plaatsen in het gebied van het tegenwoordige Suriname ook Arawak, waarschijnlijk Lokono. In deze periode worden

---

¹⁵⁰ Verhoor van Anthony Barbier: 'Op het tweede secht hij gevangen Ja, dat hij een joelfeest hebbe gehouden in Copenam in de creecke genaemt pararwie en vier capiteijns daer toe hebben vercooren om het deseijn hier voor vermelt uijt te wercken, met namen Awariar, Ipomabo, Jannij ende Kaijkoesij, welcke laetste als sijnde den hooftman, d' gemelte capiteijns heeft gemaect, hebbende dese bovenst Capiteijnen d' caerte tot dien eijnde gegeven aen dese onderschr onder capt s die d' zelve hebben overgenomen met namen Taperij, Arawarij, Pouwe, Maparij, Tarrij, Mourique, Alouwij, Cajaribo, Paratapa, Ondaparewa, Arripan, Allebu, Moqurriion ende verscheijde andere ende Tawaeije uijt de correntijn bestaende haer gros naer gissinge in ontrent acht a negenduijsent mannen.' (ZA_2035_307)

¹⁵¹ '14. Die *Kaikussiánu* wohnen oben um Cupenama (das nicht weit von Suriname in die See fällt, also untern 4. und 5. Grad Norderbreite) haben auch ihre besondere Sprache, morden und fressen einander.' (Staehelin 1915: 175) Zie ook: Bos 1998: 153-154, 293-300.

¹⁵² Hoff schreef dat de Kalina in Suriname, die hij tussen 1955 en 1958 onderzocht, een onderscheid maakten tussen de taal van de oostelijke en westelijke Kalina. De westelijke Kalina spraken 'Terewuyu' en de oostelijke 'Murato'. (Hoff 1968: 26)

¹⁵³ Administratie Combe 1670-1671, cargasoenen Seramica: 1670 04 08 hakmes 6, mes 24; 1670 07 27 zout 300 kg, hakmes 6, cassaverasp 1, mes 72, kralen 3.25 pond; 1670 09 18 hakmes 18, mes 12. (ZA_2035_230)

¹⁵⁴ 'op den 26 May 1680 uit de Revier van Zurinaam gevaard, nadat ick de Commando van de provintie aen Capt: Hemert hadt overgegeven & ben deselfde namiddag tussen 2 a 3 ure in de rivier van Koppename gekomen voor een burchte genaem Karassobo, alwaer de cristenen verschejde mael hadden voorgeweest, dog telkens ledig vanaff daer moesten vertrekken. soo dra ons ancker in de gront hat, liet ick de Planter Mons: Philip Braet genaemt die de Indiaansche taal heel wel spreeckt, met de Capt: van de Vijant spreken, die niet als oorlogh begeerde, denkende dat wij weder niet sout durve attaqueren, wij deden dan 10 a 12 canon schoote op gem: & sij op ons met snaphanen, dat sij seer wel van versien sijn, ick liet dadelijc mijn volck in de piyages gaen, die 7 in t getal waaren, ende landde soo recgt tegen haer aen, liep een frans man de wal op [...] dewelcke ick volcgde & bevond dat de vijanen waaren geweken [...] Des anderen daegs begonnen wij daer een Sterck huys te maaken.' (ZA_2035_443 1680 08 10 brief Laurens Verboom)

¹⁵⁵ Luitenant Schoppens, die de leiding had, opende vredesonderhandelingen met het opperhoofd Arrabarij. Er ontstond een goede relatie tussen het garnizoen en de Indianen. Er werd in steeds grotere gezelschappen gezamenlijk gedronken. De drank raakte echter op en een grote groep Indianen viel de Nederlandse soldaten aan die het veld moesten ruimen met verlies van doden, onder wie Schoppens. (ZA_2035_441 dagboek Schoppens; 443) Zie de tekst in Bijlage A 23. Zie ook: Dragtenstein 1993, 2002; Jagdew 2008.

vermeldingen gevonden van Arawak vanaf de Oiapoque tot de Orinoco. Bij de Oiapoque was een vestiging van Arawak bij de rivier Ouanari die vanaf 1595 wordt genoemd. Bij de Marowijne waren nederzettingen van Arawak. In Suriname was er langs de kust een mengeling van Lokono en Kalina. Verder westelijk domineerden de Lokono het kustgebied tussen de Corantijn en de Essequibo. In het voorgaande is Berbice herhaaldelijk ter sprake gekomen als een steunpunt voor de Nederlanders op de Wilde Kust door een bestendig pact met de plaatselijke Lokono in de periode 1650-1680.¹⁵⁶ Van Berkel beschreef de bewoners van Berbice als van ‘normale statuur, roodachtig van kleur met zwart haar’. De mannen hadden een gat in hun neus met een klein zilveren plaatje. Mannen gebruikten zelden kralenstrengen, maar hadden een band om het middel waar ze hun mes in staken, en kleine schortjes. De vrouwen waren niet erg knap, maar wel erg trots.¹⁵⁷

De oorzaak van de Indiaanse opstand in 1678 lag volgens Heinsius in de pogingen van Thisso om een eind te maken aan de vijandelijkheden tussen Caraïben en Arawak.¹⁵⁸ Heinsius schreef in 1680 een brief aan Caudri, de commandant van Berbice, dat de Arawak die de Nederlanders in Suriname zouden bijstaan tegen de Caraïben, niet beantwoordden aan de verwachtingen. Bij de Coppename leek er zelfs sprake van vriendschap tussen de opperhoofden Warray van de Arawak en Projarij van de opstandelingen. Blijkbaar waren de relaties tussen Arawak en Caraïben complexer dan door de Europeanen werd verondersteld.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ Whitehead 1988: 161.

¹⁵⁷ Van Berkel 1695: 19.

¹⁵⁸ ‘Verders is mij verhaelt, dat d’ indianen Caribisen genaemt, gewesen vrienden van ons volck, voor desen aen d’ hr. Thijssso hebben connen versoucken dat hij haer met eenige blancken soude willen assisteren tegens d’ Arowacken hare vijanden, sijnde een andere natie van Indianen, die oock een differente tael spreecken, datse malkanderen niet konnen verstaen, t’welck bij twee persoonen in mijn dienst sijnde wert geconfirmeert, die den eenen goet Caribes en den anderen Arrowacks spreeckt, omdat den gouverneur van de Barbisches d’ Arowacken met gewapende blancken doorgaens was assisteerende, t’welck soo verde soude hebben geopereert dat d’ hr Thijssso aen den gouverneur van de Barbisches soude geschreven hebbe dat hij soude willen nalaten d’ Arowacken met volck t’ assisteren, ofte dat hij anders genootsaeckt soude wesen van gelijcken aen de Caribisen te doen; t’welck soo verde soude hebben geopereert dat den gouverneur van de Barbisches een vrede tusschen de twee Indiaense natien heeft tewege gebraght, sijnde dit nu aght maenden geleden. Sedert welcken tijt dat de Caribisen, die gewent sijn altijts tegens d’ Arrowacken t’ oorloghen, metten anderen souden beraetslaeght hebben om ons volck op ’t lijf te vallen, behalven dat haer reden van misnougten soowel bij eenige uijt de Jootsche als van onse natie al over langhe sijn gegeven, en soo sommige seggen souden d’ Indianen al over drie jaren dese conspiratie int sin gehadt hebben, andere rapporteren het weder op een ander manier. Uwe Ed: Mo: sullen connen sien hoe dat door de politie van dese twee commandeurs om de twee indiaense natien te bevredigen, alle die van onse natie op de wilde cust sijnde int uijterste gevaer gebraght sijn, alsoo volgens de confessie van Anthonij Barbier d’ Arowacken mede souden geresolveert hebben op denselven tijt als de Caribisen ons volck hier alomme aentasten, die van de Barbisches, Isequebe, etc. op het lijff te vallen, en uijt te roijen.’ (ZA_2035 28 decemb. 1678) Lefebvre vermeldde dat omstreeks 1665 de Nederlanders en de Engelsen een vrede tussen de Arawak van Berbice en de Caraïben van Suriname afgedwongen hadden. (Lefebvre 1666: 37)

¹⁵⁹ Mulert 1919. Caudri schreef in zijn antwoord op de brief van Heinsius over deze gebeurtenissen onder andere dat de Arawak geen aanval op de vesting [sic] van de Caraïben hadden kunnen uitvoeren omdat het

In het vorige hoofdstuk werd opgemerkt dat de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in westelijk Guiana gekenmerkt worden door contacten met de Indianen die als Arawak aangeduid worden. De berichten over de gebeurtenissen in Suriname vanaf 1667 zijn een bevestiging. In Engelse documenten worden de Arawak beschreven als de bondgenoten van de Nederlanders. De Caraïben worden beschreven als bondgenoten van de Engelsen. De bedoeling van de Engelse operatie was om de Arawak, Warao en Shebayo aan te vallen en de Caraïben met rust te laten. De Arawak of Lokono leefden op de kust van de Orinoco tot de Amazone, maar volgens de verklaring van de Lokono Jephta in 1745 hadden de oostelijke Lokono een andere taal dan de Lokono in het westen.¹⁶⁰

Een Indiaanse identiteit die betrekkelijk weinig aandacht heeft gekregen is die van de Shebayo die door Crynssen *Sapoyer* werden genoemd.¹⁶¹ De Shebayo werden in deze periode vermeld op de kust van de Approuage tot de Berbice.¹⁶² Ten westen van de Suriname leefden omstreeks 1680 Shebayo. Een duidelijke bevestiging wordt geleverd door een expeditie in 1681 naar een groep *Sapaijers* die bij de Saramacca leefden. De commandant had de opdracht deze Indianen aan de zijde van de Nederlanders te trekken of anders te vernietigen.¹⁶³ Hij rapporteerde dat de Shebayo zich bij de Nederlanders aansloten.¹⁶⁴ Er zijn meer vermeldingen van Shebayo. In 1680 werd gouverneur Heinsius gewaarschuwd voor een dreigende Indiaanse aanval door de Indiaanse weduwe van een Engelse planter met haar broer die Shebayo waren. De twee waren er

---

kruit van de Nederlanders zo slecht was dat de kogels het fort niet eens bereikten en de Caraïben stonden te joelen. Het is opmerkelijk dat de Caraïben aan de Coppename een vesting hadden die met Nederlands scheepsgeschut werd bestookt. (ZA_2035_342 brief Lucas Caudri 1679 08 29)

¹⁶⁰ Staehelin 1915: 173.

¹⁶¹ Dragtenstein besteedde wel aandacht aan de Shebayo, hij publiceerde onder andere een kaart met leefgebieden van de Shebayo in de zeventiende eeuw. (Dragtenstein 2002: 24)

¹⁶² De reis van de jezuiten Béchamel en Grillet in 1674 naar het gebied rond de bovenloop van de Oiapoque leverde een verslag op met informatie over de Indiaanse bewoners van dit gebied verder landinwaarts. De paters keerden terug via de Approuage waar bij de monding *Sapaye* Indianen woonden. Waarschijnlijk handelden deze Indianen met de Nederlandse nederzetting die zich tussen 1660 en 1670 bij de Approuage bevond. (Grillet 1698)

¹⁶³ 'Dan is sekeren tocht ondernomen door den vaandrigh Adriaan Cuilenburgh met eenige soldaten en etterlijke Indianen na de riviere Surammeka ende daar ontrent, omme eenige Sapaijers die laats onder de Caribesen aldaar onthoudende sijn, van daar te trecken ende tot onse vrientschap aan te lokken, dogh soo deselve tot de vrede niet souden wesen te disponeren hebben onse troupen last deselve doot te slaan, ende vijandelijk aan te vallen, sullen deselve troupen tusschen bejide den vijant soo veel afbreucke trachten te doen als in hare macht sal bestaan, en sijn nu al ettelijke dagen uijtgeweest doch is van het succes van deselve tocht tot noch toe noch goed, noch quade tijdinge vernomen.' (ZA_2035_454 brief 1681 04 15 Brief Verboom) In 1634 nam De Vries bij de Saramacca 150 *Supayes* aan boord die hij naar de Demerara bracht. (hoofdstuk 3: 127 noot 122)

¹⁶⁴ 'Bij voorgaande missive is mentie gemaakt van sekere tocht met d' Indianen onse vrienden te ondernemen tegens de Indianen onse vijanden, beleid door den luytent Thomas de Rechte van Hemert, aangevangen den vijfden april, daar van eerst den 26 april kontschap gecomen is, dat sij de sapaijers daarbij vermeld tot onse vrientschap hadden gedisponeert, en ettelijke Caribesen onse vijanden, waar onder een grooten Capitein van Zurammeka gerekent, hadden dootgeslagen, mitsgaders eenige van haar dorpen hadden geruineert.' (ZA_2035_463 /464 /465 1681 07 20 Brief Verboom)

in geslaagd om te vluchten van de Indianen die hen gevangen hadden genomen.¹⁶⁵ De Shebayo werden vanaf 1598 als handelspartners van Nederlanders genoemd, maar zij verdwenen in de achttiende eeuw als Indiaanse identiteit.

De Marowijne en de Corantijn waren in deze periode aparte regio's met een eigen dynamiek. De Marowijne was een gebied waar Nederlanders met Indianen handelden, maar zich niet vestigden en waar verschillende Indiaanse handelspartners werden genoemd. Bij de Marowijne woonden in 1668 ieder geval Arawak.¹⁶⁶ Op een kaart die Josua Ottens publiceerde wordt een aantal etnoniemen vermeld. *Supayes* bij het kanaal naar de Cottica bij de monding op de westelijke oever. Iets naar het zuiden op de oostelijke oever een nederzetting van *Aravacas*.¹⁶⁷ Opvallend zijn de huizen van de Paragotos bij de Wiawia bank linksboven de monding van de Marowijne.¹⁶⁸ Stratius rapporteerde in 1680 dat Indianen bij de Marowijne die hij sprak, oorlog hadden met de *Paracoures*. Hangmatten en brood werden als handelsgoederen genoemd, maar Stratius gaf geen aanwijzing voor de identiteit van deze Indianen.

De berichten over de Corantijn komen zowel uit Berbice als uit Suriname. Nederlanders onderhielden handelssteunpunten, maar er waren geen pogingen tot het stichten van nederzettingen. Van Berkel beschreef in zijn verslag de Caraïben uit de Corantijn die de belangrijkste vijanden van de Lokono bij de Berbice waren, net zoals Gelein van Stapels dat in 1629 had gedaan. In 1674 passeerde een vloot van Caraïben uit de Corantijn. Een handelspost werd verbrand, maar er zijn geen vermeldingen over de identiteit van de Indiaanse handelspartners aan de Corantijn. Barbier stelde in zijn verklaring te Paramaribo dat hij geen

¹⁶⁵ 'Is hier gecomen de Wede: van John Fasters sijnde een Indianin met hare broeder wesende Sapaijn van Natie die verklaarde dat haer man wesende een Engelse Planter in Para int eerste begin van den oorlogh door de Indianen was dootgeslagen, ende sij sedert gevangen gehouden, ende nu occasie gevonden hadt om met hare broeder wech te comen, dewijl d' Indiane meest opgetrocken waren de wech na Para, seyde oock datter over sestien dagen drie hoofdmannen uyt de Courentine ofte de kreecke daeromtrent met haer volck stond te comen om haer met d' andere Indianen te voegen en ons soo gelijkelijck op diverse plaatsen aen te tasten.' (ZA_2035_404/405 1680 01 12 extract journaal Heinsius)

¹⁶⁶ 'Op klachte van de Indiaanen, dat de Arrowacken van de riviere van Berbices int wederkeeren van de reviere van Marrawijn (alwaar sij eenige familyen van haar natie hadden ingenoomen, ende van daar gevoert) op den 8 passato een cannoe met drij indiaenen, ontrent vier mijlen beneeden deese riviere hadden overweldicht ende medegenoomen, met al hetgeen datter in was; naedat se daeghs tevooren twee vrije luijden uijt deese riviere hadden gehaelt die van haar natie waeren; ende waer dat se quaemen wel onthaelt waeren.' (ZA_2035_022 166806 brief Johan Treffry)

¹⁶⁷ NA_4.VEL_1667: Kaart van Ottens 1718. Marowijne zuidelijk *Mercioux*. Voorbij de Cussowini kreek op de oostelijke oever *Acoquas* met de vermelding dat het 'zeer talrijk van volk is'. Schuin tegenover woonden de *Pirios* op de westelijke oever en iets zuidelijker zijn op de oostelijke oever huizen van Yao getekend. Iets verder zuidelijk op de westelijke oever zijn *Aramisas* vermeld. Helemaal onder aan de kaart de *Maroux* met de vermelding dat dit volk heel barbaars en wraakgierig is.

¹⁶⁸ Hierboven werd melding gemaakt van de Paragoto. Deze Indianen worden ook deze periode gesitueerd in het gebied bij Wiawia waar zij al vanaf 1600 genoemd werden. Scott schreef dat er verder in het binnenland ook Paragoto leefden. Deze Paragoto worden slechts als vijanden en niet als handelspartners genoemd. Zie ook Paragoto bij Bos. (Bos 1998: 302)

melding van de oorlogsplannen had gemaakt want hij dacht dat de operatie niet door zou gaan omdat de Indianen van de Corantijn niet mee wilden werken. Heinsius probeerde Indiaanse bondgenoten bij de Corantijn te vinden na zijn aankomst eind 1678. In 1679 arriveerde een kano met krijgers van het opperhoofd *Annasabo* in Paramaribo. In 1680 werden militaire expedities naar de Corantijn gezonden om de relatie met deze Indiaanse bondgenoten te bestendigen. Er is weinig bekend over de identiteit van deze Indianen; meestal worden ze Caraïben genoemd.¹⁶⁹

De informatie over de Indiaanse bewoners westelijk van de Essequibo in deze periode is zeer beperkt. De vestiging bij de Pomeroon werd in 1670 ontruimd, omdat er problemen met Indianen waren, maar de identiteit van deze Indianen werd niet vermeld. De Engelsen stelden dat de Fransen het Engelse garnizoen van het *fort Nova Zelandia* na de overgave hadden overgeleverd aan de Arawak, die hen hadden uitgemoord.¹⁷⁰ Van Berkel vermeldt geen informatie over de Indiaanse bewoners die hij bij Essequibo gezien moet hebben. De bevolking van de rivier in deze periode is niet beschreven, maar vermoedelijk waren er zowel Arawak als Caraïbische nederzettingen. Hendrik Rol maakte in 1673 vanuit Kykoveral melding van het sluiten van vrede tussen Arawak en Caraïben bij de Barima.¹⁷¹ Scott schreef dat er tussen de Corantijn en de Waini 8.000 families van Arawak woonden, westelijk van de Waini leefden 20.000 families van Caraïben en bij de Moruka en Waini waren 400 families van Warao.¹⁷²

Van Berkel schreef dat er Warao woonden in de kustmoerassen aan de monding van de Berbice. De Warao zijn eerder ter sprake gekomen.¹⁷³ Het centrum van het woongebied van de Warao ligt tegenwoordig bij de monding van de Orinoco. Het is opmerkelijk dat de Warao omstreeks 1680 vrij ver oostwaarts woonden. Waarschijnlijk ook in Suriname, gezien het eerder geciteerde bericht van Crynssen uit 1668.¹⁷⁴ De Warao hadden zich gespecialiseerd in het leven in het brakke moerasachtige gebied langs de kust. Ze woonden in paalwoningen en hun dorpen waren slechts toegankelijk via loopplanken. Van Berkel schreef dat ze nooit oorlog met de Arawak voerden, maar wel door de Caraïben gedood werden. Warao begrepen de Arawak wel, maar de Arawak de Warao niet helemaal. De Warao deden volgens hem niet aan landbouw, zij visten vooral. Als het seizoen aangebroken was, vingen zij met manden in afgedamde kreken

¹⁶⁹ Zie ZA_2035_408 Chuyer. Er zijn geen vermeldingen van vestigingen bij de Maratakka die vóór 1620 een bestemming voor de Nederlandse vaart was.

¹⁷⁰ William Byams Journal.

¹⁷¹ USC 1898: 140, Resoluties Kamer van Zeeland 1673 07 20: missive Rol in Essequibo d.d. 1673 03 16.

¹⁷² Harlow 1925: 136-138.

¹⁷³ Zie hoofdstuk 1: 45 noot 86, Heinen; hoofdstuk 3: 109 noot 32-34, Warao bij Gelein van Stapels.

¹⁷⁴ Dragtenstein maakt melding van een Tibitibekreek in het gebied van de Coppename. (Dragtenstein 1993: 193) Hoff werkte tussen 1955 en 1958 onder meer bij de Tibitibe kreek. (Hoff 1968: 26) Tibitibe is verwant met Tivetive dat soms gebruikt werd als naam voor Warao en een mogelijke aanwijzing voor het toenmalige leefgebied van de Warao in Suriname.

grote hoeveelheden *Yarau*, een voorn-achtige vis. De blanken kochten deze vis en pekelden haar min of meer als een haring. De vis werd gekocht met bijlen, messen en dergelijke, waarmee de Warao hun behoeften van andere Indianen kochten.¹⁷⁵ De Warao bij de Pomeroon waren ook gespecialiseerd in het bouwen van kano's zodat handel in dit product waarschijnlijk is, alhoewel er geen vermeldingen zijn gevonden.

De Akawaio werden door Van Berkel beknopt beschreven. De Akawaio woonden meer in het binnenland en kwamen zelden naar het fort Nassau aan de Berbice. Ze handelden vooral bij een plaats die *Markaay* genoemd werd waar de hooglanden begonnen. Van Berkel schreef dat ze meer jaloers op hun vrouwen waren dan andere Indianen.¹⁷⁶ De Akawaio werden ook in relatie met Essequibo genoemd. Byam vermeldde dat Scott na de verovering van Essequibo vrede met de *Arrowaien* gemaakt had.¹⁷⁷ Beeckman schreef in 1680 vanuit fort Kykoveral dat de handel in orleaan stagneerde door een oorlog van de bewoners bij de Cuyuni, Mazaruni en Essequibo met de Akawaio die verder naar het binnenland woonden.¹⁷⁸

Handel 1650-1680

Diensten van Indianen aan Europeanen waren vanaf de eerste contacten een onderdeel van de economische relatie. Cabeliau maakte in 1598 gebruik van Yao als gidsen, Ballestiel werkte omstreeks 1613 als tolk voor de Nederlanders in Paramaribo. Indianen bouwden huizen voor de kolonisten aan de Oiapoque, Cayenne en de Corantijn; met name het vlechten van daken was een Indiaanse specialiteit. Indianen brachten dagelijks vers voedsel naar de Europese nederzettingen. Van Berkel vermeldde het overbrengen van brieven. Een andere dienst die regelmatig door Indianen geleverd werd, was het transporteren van Europeanen in kano's. Uit de bronnen kan opgemaakt worden dat het roeien van de kano's in deze periode vooral door Indianen werd gedaan.

Door de onderlinge oorlogen van Europeanen werden de Indianen belangrijker als militaire bondgenoot. Indianen hadden in de voorafgaande periode herhaaldelijk de hulp van Europeanen in geroepen bij conflicten met andere Indianen. Zowel Engelsen als Walen hadden samen met de Yao van de Oiapoque deelgenomen aan oorlogsexpedities. Na 1650 ontstond er

---

¹⁷⁵ Van Berkel 1695: 66-67.

¹⁷⁶ Van Berkel 1695: 19.

¹⁷⁷ 'In November here arrived from his Excellence his Sargent Mayor John Scott after his victory [...] made him Master of all the great provinces now Zealand and Desseceeb settled a peace with the Arrowayes left both Colonies in a flourishing Condition and well garrisoned for the King of England now Zealand under the Conduct of one Capitaine Boxlion and Desseceeb under the Command of one Capt. Renn both old soldiers and sober Gentleman.' (William Byams Journal)

¹⁷⁸ USC 1898 II: 149-150.

ook bij Engelsen, Fransen en Nederlanders vraag naar Indiaanse bondgenoten bij hun onderlinge conflicten. Vóór 1650 waren de voornaamste militaire bondgenootschappen met Engelsen, Fransen en Nederlanders gericht op de Spaanse vestigingen in westelijk- en de Portugese vestigingen in oostelijk Guiana. De onderlinge oorlogen die na 1650 uitgevochten werden hadden zoals eerder gezegd gevolgen voor de relaties tussen Europeanen en Indianen. De Lokono in Berbice verdedigden de Nederlanders tegen de Engelsen in 1665. Fransen leverden het Engelse garnizoen aan de Pomeroon over aan de daar woonachtige Arawak. Galibi uit Cayenne verzochten in 1669 in Paramaribo om steun tegen de Fransen. De belangrijkste militaire waarde van de Indianen in deze periode was echter gelegen in de controle van het achterland dat de Europeanen niet goed kenden. De Nederlanders in Suriname probeerden vanaf 1678 bondgenootschappen te sluiten met Indianen om zich te verdedigen tegen vijandige Indianen.¹⁷⁹

Een belangrijk bijproduct van de Europese conflicten op de Wilde Kust was de handel in ontvluchte slaven. De handel in slaven werd met de introductie van de suikerrietplantage een steeds belangrijker economische activiteit in deze periode. Vanaf 1650 werd een groeiend aantal Afrikanen als slaven verkocht in Amerika. Slaven werden een belangrijke handelswaarde in het economisch verkeer. De WIC sloot zoals eerder vermeld contracten met kolonisten op de Wilde Kust om Afrikaanse slaven te leveren. Deze slaven werden een oorlogsbuit in de onderlinge strijd van Engelsen, Fransen en Nederlanders.¹⁸⁰ Bronnen vermelden dat het Engelse garnizoen van Essequibo dat zich in 1666 overgaf aan Bergenaer een grote hoeveelheid slaven had.¹⁸¹ *Vandergoose* bood in 1667 de Engelsen in Cayenne aan om voortvluchtige slaven te vangen. Het opvangen van gevluchte slaven werd in deze periode een economische bezigheid voor Indianen langs de kust van Cayenne tot de Pomeroon.

Handel in Indiaanse slaven was een andere bron van inkomsten. In historische studies wordt vaak gesteld dat de Indiaanse slaven onbelangrijk waren, omdat het slechts een klein aantal betrof in vergelijking met de bevolking van de Afrikaanse slaven. In Suriname waren er omstreeks 1675 ongeveer 500 Indiaanse slaven tegen 2.500 Afrikaanse slaven. De Indiaanse slavernij was echter een blijvend verschijnsel, ook in de achttiende eeuw waren er Indiaanse slaven. Dit wijst op het belang van de specifieke functies die Indiaanse slaven, vaak vrouwen, in dit plantagemodel vervulden. In het vorige hoofdstuk is melding gemaakt van de ontwikkeling

---

¹⁷⁹ Frank Dragtenstein publiceerde over Indiaanse opperhoofden in Suriname en schreef dat het opperhoofd Irekaye een belangrijke bondgenoot was. Als beloning voor zijn diensten mocht hij in 1688 een bezoek aan Nederland brengen. (Dragtenstein 1993; 2002: 55; zie ook Oostindie 1986: 10)

¹⁸⁰ Zie bijvoorbeeld de verkoop van buitgemaakte slaven op Curaçao van het schip *America* in 1673. Opvallend is ook de aanwezigheid van Indiaanse slaven, waaronder echtparen en kinderen. (ZA_2035_242)

¹⁸¹ William Byams Journal: Fol. 27-37. Byam schreef dat er 1200 slaven overgedragen werden.

van een plantagemodel op het eiland Barbados waarbij ook gebruikgemaakt werd van Indiaanse slaven. De Engelse kolonie in Suriname adopteerde dit model en vanaf 1650 was de aanwezigheid van Indiaanse slaven in Suriname een algemeen geaccepteerd onderdeel van de samenleving geworden.¹⁸²

De conflicten over het wegvoeren van Caraïben door Engelsen bij hun vertrek van Suriname in 1675 zijn een voorbeeld van de complexiteit van de relaties tussen Europeanen en Indianen. De grens tussen een vrijwillig dienstverband en een meester-slaaf relatie was niet altijd makkelijk te bepalen.¹⁸³ De complexiteit van Nederlands-Indiaanse relaties kan worden geïllustreerd door het proces tegen de Schotse koopman Pieter Roijs. Heinsius liet deze planter veroordelen, omdat hij probeerde de Arawak Indiaan 'Fatsoentje' uit zijn huishouding weg te nemen. Fatsoentje was getrouwd was met een Indiaanse slavine van Heinsius. Roijs argumenteerde dat hij eigenaar van de Indiaan was, maar Heinsius kreeg gelijk in zijn claim dat de bewuste Indiaan geen slaaf van Roijs was en vrij was om te wonen bij zijn echtgenote (die slavine van Heinsius was).¹⁸⁴

De bronnen over de regelgeving in de Nederlandse vestigingen met betrekking tot slavernij van Indianen zijn beperkt. De WIC had in 1636 bepaald dat Indianen niet tot slaaf gemaakt mochten worden.¹⁸⁵ In de overeenkomsten met patronen in de periode 1650-1680 zijn geen clausules met betrekking tot Indiaanse slavernij opgenomen. Een aantal plakkaaten uit Suriname documenteert de aanwezigheid van Indiaanse slaven. In 1672 waren er veel problemen met de handel van Indiaanse slaven langs de kust van Suriname en werd het eigendom gereguleerd.¹⁸⁶ In 1679 bepaalde Heinsius dat Indianen die gevangen werden buiten de kolonie als slaaf verkocht moesten worden.¹⁸⁷

---

¹⁸² De handel van Indiaanse slaven naar Essequibo en Suriname in de achttiende eeuw werd beschreven door Farage. (Farage 1991)

¹⁸³ 'Waerop de heeren commissarisen weeder jegens mijn protesteerden, omdat ick de vrije indiaenen haer affvorderde ; alsoo sij oordeelden, onder haere families te sijn, omdat sij altemet voor haer wat gevist off gejaeght hebben. Edoch s' lants snaeuw met de engelsche scheepen uijtseijlende om haer buijten te lootsen, hebben de heeren commissarisen de ses voorgaende indiaenen weeder aen snaeuw overgelevert, maer in d' andere scheepen sijn sij gebleven ende also wechgevoert gelijk dese ses indiaenen voor mijn hebben verclaert, ende oock eenige met naeme genoemt hebben. Het can ons weijnich schaeden off voordeel sijn, indien sij hondert indiaenen met haer hadden gevoert, maer d' indiaenen een volck sonder reeden sijnde, oordelen aenstonts dat haere vrunden ofte kinderen voor slaven verkocht sijn, gelijk d' indiaenen oock seggen, dat d' engelschen onder haer sulcx uijtgestroijt hebben, alsdat wij d' indiaenen aen haer voor slaven souden vercocht hebben.' (ZA_2035_271 Brief Versterre 1675 12 16)

¹⁸⁴ Pieter Roijs werd veroordeeld wegens een poging tot ontvoering van de jonge Arawak Indiaan 'Fatsoentje'. (Doe 1992: 18-19; ZA_2035_394 1680 02 12)

¹⁸⁵ Goslinga 1985: 561.

¹⁸⁶ De Smidt 1973: 70-71, plakkaat d.d. 1672 04 08 Versterre.

¹⁸⁷ De Smidt 1973: 101.

Abraham Beeckman, die in 1678 directeur van Essequibo werd, verbood in 1680 in de kolonie te handelen in Indiaanse slaven zonder zijn toestemming.¹⁸⁸ Het vredesverdrag dat gouverneur Van Aerssen van Sommelsdijck in 1686 met de opstandige Caraïben, Arawak en Warao in Suriname sloot, garandeerde deze in de kolonie woonachtige Indianen vrijdom van slavernij. Het verdrag werd door Hartsinck in de achttiende eeuw gepubliceerd, maar het originele document is niet overgeleverd.¹⁸⁹ Netscher publiceerde een plakkaat dat Beeckman in 1686 in Essequibo uitvaardigde, waarbij de handel in Indiaanse slaven gereguleerd werd. Dit plakkaat was vooral gericht op het beschermen van de lokale Indiaanse bevolking tegen derden die probeerden hen als slaaf te verhandelen. Blijkbaar werd deze praktijk nog steeds beoefend door passerende schippers die de Indianen daarna op de eilanden verkochten.¹⁹⁰ In Suriname bleef de handel van Indiaanse slaven uit het binnenland tot 1793 legaal.¹⁹¹

Retouren

Vanaf 1650 werd rietsuiker een retourproduct vanuit de Nederlandse nederzettingen op de kust van Guiana. Indianen hadden het suikerriet al in de zestiende eeuw ontdekt en de eerste ontdekkingsreizigers op de kust van Guiana beschreven hoe goed dit gewas groeide. Indianen verkochten stukken suikerriet aan Europeanen, maar produceerden geen suiker. Met de introductie van het plantagemodel ontstonden bedrijven waar de arbeid voornamelijk geleverd werd door Afrikaanse slaven. Suriname ontwikkelde zich deze periode tot de belangrijkste producent van rietsuiker op de kust van Guiana. In het veilingboek van de Kamer van Zeeland van de WIC over de jaren 1676-1686 is te zien dat tussen 1677 en 1680 aanzienlijke hoeveelheden Surinaamse suiker geveild werden.¹⁹²

Deze suiker vertegenwoordigde een belangrijk aandeel in de waarde van de retouren uit Guiana. Het is daarom niet vreemd dat er zoveel aandacht aan de suikercultuur wordt besteed, maar vaak wordt vergeten dat veel van de plantages in Suriname die suiker produceerden in de periode 1650-1680 ook andere gewassen verbouwden, zoals katoen, indigo maar ook cassave. De situatie in de periode 1650-1680 is niet te vergelijken met die van de achttiende eeuw, toen een aanzienlijke schaalvergroting van de plantages had plaatsgevonden. Naast de intercontinentale export was ook de regionale export een belangrijke activiteit in het Suriname van vóór 1680.

---

¹⁸⁸ NA_1.05.01.02_1025_76.

¹⁸⁹ Zie ook Oudschans. (Oudschans 1938: 83-87)

¹⁹⁰ Netscher 1888: 91-92, 367-368, 372-373; Plakkaat Beeckman 1686 08 23.

¹⁹¹ Boven 2006: 57.

¹⁹² NA_1.05.01.02_1231. Het topjaar was 1679 toen ongeveer 45.000 pond werd geveild.

Buiten Suriname was de productie van rietsuiker omstreeks 1680 nog beperkt. Van Berkel schreef dat er omstreeks 1671 vijf plantages in Berbice waren en dat suiker naast orleaan het belangrijkste exportproduct was. In Essequibo waren er in deze periode drie suikerrietplantages. De productie van suiker in Nova Zelandia bleef beperkt. Na 1670 zijn er geen vermeldingen meer van suikerexport. In Cayenne waren in 1680 ongeveer twintig kleinere suikermolens, maar het belangrijkste product was orleaan.¹⁹³

In Cayenne, Berbice en Essequibo bleef de export van orleaan ook in deze periode een belangrijke activiteit. Bij de overeenkomsten met de kolonisten voor Nova Zelandia in 1657 liet de WIC haar alleenrecht op de teelt en handel van orleaan vastleggen.¹⁹⁴ De Kamer van Zeeland van de WIC organiseerde in de periode 1650-1680 met grote regelmaat veilingen van orleaan. De vermeldingen over de vaart documenteren dat de geveilde orleaan van Essequibo kwam. Uit de vermeldingen blijkt dat de vaart gericht was en er een vast schip op Essequibo voer. De orleaan werd verscheept in vaten.¹⁹⁵

Een gedeelte van de veilingen wordt gedocumenteerd door het vendubook dat de periode 1675-1686 bestrijkt.¹⁹⁶ Ook in de resoluties zijn regelmatig vermeldingen over de verkoop van orleaan. De gegevens zijn onvolledig want tussen 1667 en 1675 zijn er geen vermeldingen. Het is waarschijnlijk dat er in de periode tussen 1650 en 1675 meer veilingen hebben plaatsgevonden dan in de bronnen gevonden zijn. De beschikbare bronnen suggereren dat er elke één à twee jaar een veiling plaatsvond en dat de prijs van orleaan in deze periode nogal wat schommelingen vertoonde.¹⁹⁷

In 1661 werd de orleaan voor tien à twaalf stuivers het pond verkocht.¹⁹⁸ Blijkbaar was het moeilijk om de orleaan in Zeeland te verkopen want in 1667 bemiddelde Boudaen Courten bij

¹⁹³ De situatie van Cayenne in 1680 was dat er jaarlijks 8.000 pond roucou (orleaan) geëxporteerd werd die geproduceerd werden door 40-50 *roucoyers*. In 1685 waren er 18 suikermolens, 127 bewoners en 60 *roucoyerries*, plantages waar orleaan verbouwd werd. (Polderman 2004: 268)

¹⁹⁴ In 1656 en 1657 werd het monopolie op de teelt en handel van orleaan in het reglement voor kolonisten aan de WIC voorbehouden. (USC 1898: 116, 121) In 1670 werd dit monopolie bij de overdracht aan de WIC bevestigd. (Netscher 1888: 79)

¹⁹⁵ Uit de vermeldingen over de vaart in de Resolutieboeken van de Kamer van Zeeland van de WIC blijkt dat er ook schepen verloren gingen. Het schip *Tholen* verongelukte in 1676 op de terugreis met een lading orleaan. Het schip *Isequebe* werd in 1678 door Duinkerkers genomen. De schepen waren van het type 'Hoecker' en 'Pinck' en behoorden dus niet tot de grote vrachtschepen. (NA_1.05.01.02_647) Grol vermeldde dat er rond 1656 jaarlijks 100 vaten uit Essequibo geëxporteerd werden. (Grol: 84) Zie ook Van Berkel 1695: 90.

¹⁹⁶ NA_1.05.01.02_1231 Verkoopboek Kamer van Zeeland 1675 08 08 - 1686 11 28.

¹⁹⁷ Zie Bijlage D 9 voor de verkoop van orleaan door de Kamer van Zeeland tussen 1658 en 1682.

¹⁹⁸ 1661 10 06: Prijs orleaan 12 st t pond voor wie ze wil kopen; 1662 05 25: Rapport ivm notitie 27 april dat orleaan voor 10 st t pond verkocht is aan Hendricx. (NA_1.05.01.01_27)

de verkoop van orleaan in Amsterdam.¹⁹⁹ Tussen 1667 en 1675 was de prijs van orleaan blijkbaar gestegen. In de periode 1675-1680 blijkt uit het vendubook dat soms grote hoeveelheden orleaan werden verkocht. De prijs van orleaan bedroeg omstreeks 1675 tussen 27 en 30 stuivers het pond, maar onmiddellijk bij het begin van het vendubook trad er al een crisis op omdat de prijs van orleaan viel. De eerste grote partij was in augustus 1675 geveild, maar werd van de markt gehaald omdat de opbrengst te laag was. Blijkbaar werd een gedeelte van de orleaan via bemiddeling van Boudaen Courten via de Kamer van Amsterdam van de WIC verkocht.²⁰⁰ De bewindhebbers verkochten later in het jaar 1675 een gedeelte van de orleaan met een partij *Amazoonse ambergris*. De prijs van orleaan daalde in de periode 1675 en 1680. In 1680 lag de prijs van orleaan tussen de 13 $\frac{3}{4}$ en 16 $\frac{5}{8}$ stuivers per pond.²⁰¹

Van Berkel beschreef de aankoop van orleaan in Berbice in 1671. De orleaan werd door Indianen geleverd in bollen die in bladeren gewikkeld waren. Van Berkel beschreef een transactie van Indianen die naar fort Nassau kwamen om orleaan te verkopen en merkte op dat de Indianen niet goed konden tellen.²⁰² Van Berkel vermeldde dat Indianen kwamen om de orleaan verhandelen, maar er zijn geen vermeldingen van Nederlandse plantages met orleaan. De export van orleaan is daarom vermoedelijk afkomstig uit handel met Indianen die de orleaan bereidden. De orleaan die via Berbice werd aangevoerd werd apart verkocht. Van Berkel schreef dat er jaarlijks 100 vaten orleaan uit Berbice geëxporteerd werden.²⁰³

De export van orleaan uit Essequibo lag eveneens rond de 100 vaten per jaar. Ook hier was de orleaan afkomstig van Indianen. In 1676 besloot de Zeeuwse Kamer van de WIC om de Heren Tien voor te stellen dat alle particuliere plantages in Essequibo verboden moesten worden omdat zij schadelijk voor de handel in orleaan waren.²⁰⁴ In 1679 schreef Beeckman dat een uitlegger bij de Pomeroon een vat orleaan verzameld had, maar dat de voornaamste oogsttijd in november en december was.²⁰⁵ Beeckman schreef in 1680 vanuit fort Kykoveral dat de handel in orleaan in Essequibo stagneerde door een oorlog van de bewoners bij de Cuyuni, Mazaruni en Essequibo met de Akawaio die verder naar het binnenland woonden. Hierdoor was een aantal van de handelaars in orleaan naar de Barima gegaan. Blijkbaar betrokken de Nederlanders in

¹⁹⁹ 1667 04 21: Boudaen Courten schreef om orleaan in Amsterdam 'à prix courant' (tegen de gebruikelijke waarde) te verkopen; 1667 05 19: verkoop van orleaan in Amsterdam. (NA_1.05.01.01_28)

²⁰⁰ NA_1.05.01.02_647 1675 05 19.

²⁰¹ Ambergris was een stof die door walvissen werd afgestoten en werd gebruikt voor de bereiding van parfum. NA_1.05.01.02_1231

²⁰² Van Berkel 1695: 19-20.

²⁰³ Van Berkel 1695: 90.

²⁰⁴ NA_1.05.01.02_647: 1676 05 13.

²⁰⁵ USC 1898 II: 144.

Essequibo hun orleaan vooral van tussenpersonen.²⁰⁶ Essequibo en Berbice exporteerden in deze periode dus een stroom van 200 vaten orleaan per jaar. De lading van het schip *Tholen* dat in 1674 met 145 vaten orleaan en 64 vaten suiker op de terugreis vanuit Essequibo kwam, werd voor 4.000 Vlaams (*f* 24.000) verzekerd, een aanzienlijk bedrag.²⁰⁷

Letterhout was nog steeds een exportproduct. De houtwinning was in eerste instantie een activiteit die door Indianen werd uitgevoerd. Met de toenemende aanwezigheid van Afrikaanse slaven veranderde dit op sommige plaatsen. In 1672 verbood commandeur Versterre de kap van letterhout gedurende een periode omdat veel planters geen plantages aanlegden, maar alleen letterhout lieten kappen, waardoor de prijs daalde.²⁰⁸ Heinsius schreef in 1679 dat de winning van letterhout in Suriname aan banden moest worden gelegd, omdat er te veel gekapt werd door de planters.²⁰⁹ Toch werd er nog steeds ook hout van Indianen gekocht. Naast slaven en kano's werd ook letterhout genoemd in een plakkaat uit 1684 dat handel met Indianen zonder toestemming van de gouverneur verbood.²¹⁰ Kano's werden dus ook verhandeld. In een eerder plakkaat uit 1682 had gouverneur Verboom deze handel al verboden.²¹¹

Hangmatten bleven een belangrijk handelsgoed. Biet vermeldde bijvoorbeeld dat de belangrijkste oorlogsbuit van de Franse aanvallen op de dorpen van de Galibi in 1653 bestond uit 48 hangmatten. Berkel schreef dat hij de hangmat die Hendrik Rol hem uit Essequibo meegaf als geschenk voor de commandeur van Berbice, had omgeruild voor een minder kostbaar exemplaar. De Europeanen waren deze periode blijkbaar nog steeds afhankelijk van de productie van hangmatten door Indianen.²¹² De olie van de Copaiba palm werd *maræen* genoemd en was een exportproduct uit Essequibo. Van Berkel schreef dat de *maræen* afkomstig was uit handel met de Orinoco-delta, maar verstrekke geen informatie over de handelspartners.²¹³ In 1675 werd een

---

²⁰⁶ USC 1898 II: 149-150.

²⁰⁷ Netscher 1888: 82. NA_1.05.01.02_647: 1675: 05 16, 29; 06 13; 07 07. Bij een gewicht van 150 pond per vat is dit ongeveer 30 ton. Bij een prijs van 15 stuivers per pond en 20 stuivers de gulden vertegenwoordigde dit een jaarlijkse waarde van *f* 22.500.

²⁰⁸ Plakkaat met verbod op de kap van letterhout d.d.1672 04 08. (Smidt 1973: 68-69)

²⁰⁹ 'Aengaende het Letterhout soude versoucken dat hare Ed: Mo: t'selve als een Regael aen haerselven gelieven te houden, gelijk in Brasil het Brasilien hout was, want het letterhout maer met discretie dient gecapt ende overgesonden, ofte anders ist d'oncosten niet werdich.' (ZA_2035_322/323 1679 04 10 brief Heinsius)

²¹⁰ De Smidt 1973: 122 1684 11 09.

²¹¹ De Smidt 1973: 116-117 1682 12 11.

²¹² Biet 1664: 168. Berkel 1695: 62.

²¹³ NA_1.05.01.02_1231 1675 08 08. Er werden drie vaten *maræen* geveild die tussen de 17.5 en 19 stuivers per pond oprachten. Copaiba olie werd sinds de zestiende eeuw in Europa als medicijn gebruikt, tegenwoordig is het een belangrijke bron van bio-diesel.

partij *Amasoonse ambergris* geveild, een aanwijzing voor het voortduren van de handel in oostelijk Guiana.²¹⁴

Voedsel

Net zoals in de voorafgaande periodes bleef de handel in voedsel tussen Nederlanders en Indianen een belangrijke economische activiteit. Uit de boekhouding van Nicolas de Combe, die als commies voor Staten van Zeeland werkzaam was, blijkt dat Nederlandse soldaten in Suriname grote hoeveelheden inheems voedsel gebruikten.²¹⁵ Een belangrijk gedeelte van dit voedsel werd door Indianen geleverd. Uit de boekhouding blijkt dat cargasoenen met bijlen, messen en kralen naar Suriname werden gezonden om met Indianen te handelen. In 1668 kochten de Nederlandse autoriteiten in Suriname voedsel bij de Marowijne, zoals blijkt uit een brief van Treffry.²¹⁶ De boekhouding van commies Combe in Suriname tussen 1670 en 1671 vermeldt dat er geregeld cargasoenen werden uitgegeven om voedsel te kopen. De Amazone, Marowijne, Saramacca en Corantijn werden genoemd als bestemmingen.²¹⁷

Byam schreef dat vóór 1667 geregeld Engelse schepen vanuit de kolonie in Suriname oostwaarts zeilden om zeekoe te kopen.²¹⁸ Een belangrijk deel van het Indiaanse cargasoen werd gebruikt om zeekoe te kopen. Vanaf 1669 werden ook Nederlandse schepen vanuit Suriname geëquipeerd om zeekoeien te kopen op de kust oostelijk van de Marowijne. In 1669 vermeldde Lichtenberg een expeditie.²¹⁹ In 1670 vertrok kapitein Claes Reijnierssen met een cargasoen

²¹⁴ Verkoop 75 last gomme, tevens Ambergris Amijsoonen. (NA_1.05.01.02_647: 1675 08 26)

²¹⁵ 23.453 pond Cassave, 4.830 pond Zeekoe en 33.157 pond Yam (Jamus) en 140 pond soute Quereman in de maand van octobris. Een vergelijking met de Europese vivres laat het belang zien. In dezelfde periode werden 10.678 pond vlees, 21 vaten gort, 304 pond stokvis, 2.122 pond spek en 28 stopen olie geconsumeerd. (ZA_2035_230) Zie Bijlage D 11 tabel Combe ZA_2035 totalen.

²¹⁶ 'Want d' heer commandeur niet alleen vigilant is om tegen alle gevallen van buyten te versien, maar stelt oock sijne voorsichtigheijt ende goede menage te werck om broot ende andere vivres van dees en geene plaats in te ruijlen ende te verkrijgen, om den last van 't onderhout vant fort te verlichten.' (ZA_2035_022 1668 06 brief Johan Treffry)

²¹⁷ Zie Bijlage D 12 tabel ZA_2035_230 administratie commies Combe in Suriname uitgesplitst naar cargasoenen voor regionale bestemmingen.

²¹⁸ William Byams Journal.

²¹⁹ 'De groote Snauw laet ick klaer maecken om een reijs na d' Amazones te doen om seekoeijen voort' guarnisoen en andere coopmanschappen die der zijn te handelen. Sal, doordien hier geen of weijnich carkesoen van Ued: Mog: is volgens de nevengaende lijst, eenich carkesoen 'tgeen ik voor mij hebbe mede gebracht daertoe mede geven, weshalben het seer nootsaekkelick is, dat het fort daervan wel voorsien sij, want daer seekoeijen en alderhande verversingen voor geruijlt konnen worden, ende soodoende Ued: Mog: van de onkosten van vleysch herwaerts te senden souden ontlast worden.' (ZA_2035_124 1669 03 18 brief Julius Lichtenbergh)

vanuit Suriname om bij de *Amazones* zeekoe te handelen.²²⁰ De zeekoe werd gekocht van Indianen, waarschijnlijk de Arikare en de Palikur.

Ook Europeanen verbouwden inheems voedsel, maar hun bijdrage was beperkt. De Engelsen in Suriname hadden 40 kostplantages waar voedsel verbouwd werd, maar onder het Nederlands bewind waren die vervallen.²²¹ Vanuit Zeeland werd aangedrongen op ontwikkeling van kostgronden.²²² Lichtenberg schreef in 1670 een brief over de situatie die blijkbaar niet rooskleurig was; blijkbaar waren de Nederlanders nog steeds in belangrijke mate van Indianen afhankelijk voor hun voedsel. Uit zijn brief kan opgemaakt worden dat op de kostplantages ook Afrikaanse slaven werkzaam waren.²²³

In de boekhouding van commies Combe wordt in 1671 melding gemaakt van de levering van zestien cassavepannen aan Europeanen.²²⁴ Een ander product dat voor het eerst genoemd wordt is de cassaverasp, een belangrijk werktuig voor de bereiding van cassavemeel.²²⁵ Blijkbaar vervaardigen Europeanen dit gereedschap omstreeks 1670. Het is mogelijk dat het ter plaatse

---

²²⁰ 'levert aen capt Claes Reijniersen om nae amazones te gaen om zeekoe te handelen.' (ZA_2035_230 1670 03 25) Zie Bijlage D 12.

²²¹ 'Ben geïnformeert dat ten tijde van de Engelsen wel dertigh a veertigh kostplantagien die wegh uijt geweest sijn, waarvan jegenswoordigh niet een is overgebleven, hoewel ijdereen affirmeert dat van hier wel seven mijlen te landwaert in het beste lant is van gantsch Suriname, soodat Uwe Ed: Mo: klaerlijk kunnen sien dat t'gene versuijmt is daer aldermeest op diende aght gegeven te worden, namentlijk de verseeckeringe van Paramaribo ende levensmiddelen, daer soo t blijkt niet eens om is gedacht geweest.' (ZA_2035_312 1678 12 28 Brief Heinsius)

²²² ZA_2035_058, 058a en 058b 1668 08 03 brief Abraham Crynssen.

²²³ 'Daer is rechtevoort gebreck van victualie in 't landt en principael van speck en vleysch, soodat [ick], indien in korten geen schip in de rivier comt, aengaende het guarnisoen en de vaertuygen seer sal verlegen sijn, daer is rechtevoort een vaertuygh uyt om broot te ruylen, 't welck binnen 2 a 3 weeken sal hier sijn. Doch vleysch kan ick hier niet in korten fourneeren, sullende wel 3 a 4 maenden doorloopen, vooraleer de snauw, die nu klaer-gemaect wordt om na d' Amasones te gaen om seekoeyen, wederom kan hier sijn, sijnde oock schandelick door twee Franse fielten die op Paramhil geset hadde, ende [die ick] vanwege mijne continueele indispositie niet op de hacken hebben kunnen sitten, door haer luyicheijt ende onachtsamheijt, ende oock veel door de groote droochte die der geweest is, van den staet die gemaect hadde om veel boontjes te hebben gefrusteert. 't Welck mij heeft doen resolveeren om de negers aen eenen Balthasar van der Meulen te verhuuren, die voor 12 negers in huur, 15000 pond broot, voor het guarnisoen jaerlixs sal fourneeren, soo dat UEdMo. in die kosten sullen moeten vallen om het guarnisoen het gantsche jaer door met gort en olye en asijn te versien, alsmede met stercken dranck voor d'officieren en soldaten, ende t'elckens tegen de maent van december, als wanneer het seekoeyevleysch eenichsints begint te bederven, sijnde gevangen in de maent van april, mey en juny, voor 5 a 6 maenden speck voor hetselve herwarts te senden, en goet carkesoen om de seekoeyen van d'indianen, alsmede visch die hier ontrent in den droogen tijt veel valt te ruylen, ick wil hoopen dat UEdMo. onderentuschen sullen eenige vivres en voornamentlick speck en vleysch, herwarts met Jan Andriessen, die wij alle dagen hier verwachten, gesonden hebben, want wij hetselve hoochnoodich sullen van doen hebben.' (ZA_2035_204, 205, 206 1670 02 08 brief Lichtenbergh)

²²⁴ Cassavepannen waren grote pannen om de cassavemeel te maken. Zie Bijlage D 11 tabel ZA_2035_230.

²²⁵ De cassaveraspen werden per pond verkocht, het waren er 13. (ZA_2035_230)

door smeden vervaardigd werd. Het is waarschijnlijk dat op deze Europese plantages ook Indianen betrokken waren bij de productie van cassavemeel.²²⁶

Wanneer er conflicten tussen Europeanen en Indianen optraden was gebrek aan voedsel een vaak gehoorde klacht. Biet beschreef hoe de Fransen honger leden in Cayenne na hun conflict met de Galibi in 1653. De Engelsen die de Pomeroon in 1665 bezetten gaven zich over, omdat zij geen voedsel van Indianen konden krijgen. De Nederlanders in Suriname probeerden na de opstand van de Indianen in 1678 zelfs in Barbados voedsel te krijgen.²²⁷

Uitgaande goederen

De uitgaande goederen in de periode 1650-1680 waren in veel opzichten dezelfde als in de voorafgaande periode. Bijlen, messen, kralen, spiegels, visgerei, naalden, trompen, cassavebeitels en kano dissels. Nieuwe producten waren cassavepannen en cassaveraspen die per pond verhandeld werden. Een ander nieuw product was de *vierslag*, een primitief soort aansteker.²²⁸ De referenties van cargasoenen in de periode 1650-1680 werden vooral gevonden in de Surinaamse correspondentie in het Zeeuws Archief uit de periode 1667-1680. De Surinaamse uitgiftes van commies Combe voor de Marowijne, Saramacca en Corantijn zijn eerder besproken in het kader van de handel in voedsel.²²⁹ Deze cargasoenen bestonden voornamelijk uit bijlen, kapmessen, messen en kralen.

De samenstelling van het assortiment was belangrijk. In 1669 schreef Lichtenberg een aantal opmerkingen over de cargasoenen die hem toegezonden werden vanuit Nederland. Een gedeelte van het cargasoen bestond uit goederen die niet verhandeld konden worden.²³⁰ De cargasoenen waren belangrijk voor de voedselvoorziening van het garnizoen en daarom was de samenstelling belangrijk.²³¹ De cargasoenen die Bergenauer in 1668 en 1669 voor Essequibo bestelde, geven aan dat een goed assortiment elk jaar opnieuw gericht samengesteld moest zijn. Blijkbaar werd er in Essequibo een aanzienlijke handel met Indianen gedreven, want de aantallen

²²⁶ In het moderne onderzoek naar de handel van de Akawaio komen cassaveraspen als een belangrijk handelsartikel naar voren. (Butt 1973; Thomas 1972)

²²⁷ ZA_2035_230.

²²⁸ In cargasoenen voor Essequibo worden *vierstaeven* en *vierslagen* genoemd, dit zijn de *fuzils a faire du feu*, een soort aansteker met een vuursteen, die Lebevre vermeldt. Zie Bijlage D 5, 7.

²²⁹ ZA_2035_230. Zie Bijlage D 11-12 tabel Combe.

²³⁰ ZA_2035_161, 162, 163, brief Julius Lichtenberg 1669 06 17. Zie ook ff. de inleidende tekst van hoofdstuk 5: 193 en noot 1.

²³¹ 'het sal noodich sijn dat UEd: Mog: met d'eerste gelegentheijt wat speck en vlejsch en sterken dranck wederom herwarts stueren en een goede quantiteit goet indiaens karkesoen, geen spellen, naelden, hoeken of trompen der onder, om broot voor te handelen, ondertuschen dat het broot, daer sij nu mede besich sijn met planten, opkomt, en soo doende sullen U:E:Mog: het guarnisoen met weijnich kosten houden.' (ZA_2035_178 1669 08 30 brief Julius Lichtenbergh)

bijlen, messen en kralen die genoemd werden lagen aanzienlijk hoger dan de vermeldingen die in Suriname gevonden worden.²³² Lefebvre vermeldde dat alleen kapmessen en bijlen die in Dieppe gemaakt werden geschikt waren voor handel met Indianen. Daarnaast was er ook vraag naar messen en blank lijwaet om hemden te maken.²³³

Aphra Behn schreef over haar verblijf in de Engelse kolonie in Suriname het volgende: *‘Wij handelden met hen in kralen van alle kleuren, messen, bijlen, spelden en naalden, die zij enkel als werktuig gebruikten om gaten in hun oren neuzen en lippen te boren, waar zij een massa kleine dingen aan hangen; als lange kralen, stukjes blik, koper of geplet zilver, en alle mogelijke blinkende sieraden. De kralen weven zij in schorten van omtrent een kwartel lengte en dezelfde breedte, en werken ze heel aardig in elkaar tot bloemen van verschillende kleuren; welk schort zij precies van voren dragen, zoals Adam en Eva de vijgenbladeren; terwijl de mannen een lange strook linnen dragen die zij van ons kopen. Zij rijgen deze kralen ook aan lange draden katoen, en maken gordels om hun schorten vast te binden, die twintig of meer keer om hun middel gewikkeld worden en dan kruisgewijs, als een draagband naar beide zijden, en om hun nekken, armen en benen gaan.’*²³⁴

Van Berkel schreef dat de Indiaanse vrouwen in Berbice kralenkettingen hadden die zij hoog achtten. De kleuren groen en geel waren favoriet. Ook om hun armen en onderbenen droegen zij versieringen van kralen en hun schortjes waren ook van kralen gemaakt. Van Berkel schreef dat 12 tot 16 strengtjes van deze kralen genoeg waren om *‘het beste vrouwmensch tot zijne wil te krijgen’*.²³⁵ Van Berkel beschreef ook *Orowebbe* versieringen, kettingen van soms wel 15 of 18 pond waarschijnlijk van schijfjes van de Uruabi schelp.²³⁶ In het verhoor dat Gerbier 1660 in Amsterdam liet afnemen, werd vermeld dat er rode kralen geruild werden in de regio van Cayenne en de Approuage.²³⁷ Lefebvre schreef dat in Cayenne witte kleine kralen (en geen

²³² Zie Bijlage D tabel cargasoenen Essequibo-Suriname. (ZA_2035_39, 73, 117, 230)

²³³ Lefebvre 1666: 52. Dieppe is een Normandische plaats vanwaaruit al vanaf het begin van de zestiende eeuw handel met Indianen gedreven werd.

²³⁴ Behn WIG vol.1 1919: 478-479.

²³⁵ Zie ook de kralensnoeren van de Indianen in de illustratie uit het pamflet van Gerbier op de kaft .

²³⁶ Roth 1948: 21-22: Roth merkte op dat Van Berkel misschien met deze opmerking de vrouwen van de Akawaio bedoelde die nog steeds sieraden gemaakt van deze zeeslak gebruiken. Roth vermeldde dat dit een soort slakkenhuis is dat in schijfjes werd gezaagd. Verder westelijk in Guiana bleven kettingen van Quiripá in gebruik als handelswaarde. De Quiripá werden gemaakt van zoetwaterslakjes in de Llanos van Venezuela en Colombia, van de midden Orinoco tot de voetheuvels van de Andes. Sommige van de kettingen die vaak door mannen en vrouwen gedragen werden wogen wel twaalf pond. Tot in de achttiende eeuw reisden Arawak uit Essequibo en Berbice naar de midden Orinoco om ijzerwaar te verhandelen tegen schelpkettingen. Tegen deze tijd functioneerden de schelpkettingen als een waarde-eenheid van de Orinoco tot de voetheuvels van het Andesgebergte. Er ontstonden wisselstandaarden voor Quiripá in Venezuela en in Suriname (omstreeks 1807 werd er in Paramaribo 1.5 daalder voor een el ‘Quiripá’ schelpen betaald). (Boomert 2000: 233-234)

²³⁷ SAA_5075_3068/43-73.

andere kleur) en ‘kristal van nummer 30 tot 44’ gevraagd werden. ‘Kristal van 30 tot 44’ zijn vrij grote kralen.²³⁸ Beeckman vroeg in 1679 om een cargasoen van hemelsblauwe kralen voor Essequibo.²³⁹ De handel in kralen werd dus beïnvloed door de lokale vraag.

Opvallend is dat er in de cargasoenen geen melding van vuurwapens gemaakt wordt. De Arikare hadden in 1653 volgens een Franse bron de beschikking over sabels en vuurwapens. Verboom meldde bij de aanval in 1680 op het fort *Korossabo* bij de Coppename dat de Caraïben ‘wel voorzien’ waren van *snapphanen*. Stratius nam in 1679 een aantal *snapphanen* mee om aan Jan van der Goes te *vereren*. Het is duidelijk dat Europeanen, waarschijnlijk in het bijzonder Nederlanders, de Indianen voorzagen van vuurwapens, maar net zoals in de vorige periodes zijn in de bronnen nauwelijks vermeldingen van dit verkeer te vinden. Hieruit kan opgemaakt worden dat deze handel vooral op informele basis plaats vond omdat autoriteiten probeerden de verspreiding van vuurwapens onder Indianen te beperken.²⁴⁰

De handel in sterke drank nam deze periode toe, mede omdat door het toenemende aantal suikermolens de rum, die een bijproduct van de suikerbereiding was, steeds toegankelijker gemaakt werd. Aan het einde van de periode wordt voor het eerst de naam *Kill-devil* gevonden. Toch zijn de vermeldingen over handel in sterke drank net zoals die over handel in wapens nauwelijks in de beschikbare bronnen te vinden. Er zijn vermeldingen over gezamenlijke braspartijen van Nederlanders en Indianen, maar weinig vermeldingen over handel in sterke drank.

Handelspraktijken

Veel vermeldingen van transacties tussen Indianen en Nederlanders beschrijven handel op een individueel niveau. Van Berkel vond de Indianen, speciaal de vrouwen, harde handelaars en schreef dat ze soms zelfs voor zes maal de waarde een transactie afsloegen.²⁴¹ Over de handel met groepen door bijvoorbeeld contacten met opperhoofden zijn nog steeds weinig vermeldingen. In de verklaring over de zaak Langendijck stelden de getuigen van schipper Pieter Sijbrants dat de Indianen en hun *povenarisen* voor hun diensten betaald waren.²⁴² Treffy schreef in 1668 dat het

²³⁸ Lefebvre 1666: 52.

²³⁹ USC 1898: 147 brief Beeckman 1679 10 20.

²⁴⁰ Bijlsma 1926:182. Zie ook hoofdstuk 4: 161 noot 102.

²⁴¹ Van Berkel 1695: 33.

²⁴² ‘Ende de Indianen alsoo met dat wercken acht oft negen dagen doende geweest hebbende/ sijn aen onse Boort gecomen om voor dat gedane werck betaelt te werden/ sulcks dat den schipper voor het maken van het voors huijs ende de beslechtinge/ aen een groot getal Indianen heeft betaelt ijeder man twee messen een groot met een kleijn ende aen de jongens elck een mes/ ende aende pouenarisen ijeder een hackmes ofte een bijl.’ (WA_1685_1055/211)

voedsel bij de Marowijne ‘*gereet lach*’, wat wijst op een contract voor het bijeenbrengen van een lading.²⁴³

In westelijk Guiana vermeldde Beeckman dat er weinig orleaan viel omdat de ‘handelaars’ door de oorlog met de Akawaio waren verdreven. Dit is een van de weinige vermeldingen over het bestaan van Indiaanse tussenpersonen. Wanneer het gaat om het contracteren van militaire steun worden wel namen genoemd zoals de eerder vermeldde *Irekaye*, *Annasabo* en *Jan van der Goes*. Over zakelijke condities in verband met het verstrekken van militaire steun zijn nauwelijks vermeldingen, behalve in het geval van *Jan van der Goes*, die in 1679 vereerd werd met *snaphanen*. Een terugkerend commentaar was het probleem om met Indianen over grotere aantallen te communiceren.²⁴⁴

Een belangrijke verandering in deze periode is de steeds belangrijker rol die vervuld werd door een bevolking van tussenpersonen die langere tijd op de Wilde Kust verbleven, maar geen Indianen waren zoals Stratius. In deze periode worden geen Indiaanse tolken meer vermeld. Er waren talrijke Europeanen die verschillende Indiaanse talen spraken. De reizende tussenpersonen werden in Suriname werden aangeduid met de term *bokkenruilders*. In het geval van de Engelse handelaars die in 1675 bij de Coppename gedood werden ging het om handel bij de ‘benedenrivieren’ waarvoor zij een Nederlands paspoort hadden. Heinsius probeerde sommige van de *bokkenruilders* als ‘speciale eenheden’ te gebruiken, maar dit leidde tot problemen bij de Marowijne.²⁴⁵ De Indianen bij de Marowijne klaagden in 1680 tegen Stratius over deze handelaars.²⁴⁶ In westelijk Guiana zijn vermeldingen gevonden van ‘oude negros’ die op buitenposten met Indianen handelden.

²⁴³ ZA_2035_022 166806 brief Johan Treffry.

²⁴⁴ Indiaanse talen hebben vaak andere vormen van tellen dan Europeanen. Er waren geen aanduidingen voor grotere getallen.

²⁴⁵ ‘t Is onmogelijk d’ indianen overal waer te nemen & om haer selfs te gaen soucken is onse macht te kleijn toe, oock manckeren wij bequame persoonen om haer in bosschen ende door d’ moerassen te connen volgen, hebbe lange gesocht na een bequam persoon om als capt: Del Campo te dienen, en wanneer meende een gevonden te hebben, te weten Pieter van Houten met sijn cameraet Engel Claesen, luijden die lange gewent sijn onder d’ indianen om te gaen, die oock belooft hadden met een partije indianen hier te comen verstaen, dat dese luijden mede souden sijn doorgelopen, niettegenstaende haer een maend voorleden vier negers sijn toegesecht vanwegens de colonie over hare gedane diensten. Hier blijkt datter geen staet op menschen te maecken is.’ (ZA_2035_328)

‘Dat Godt gaf dat wij van d’ indianen verlost waren, soo soude alles alhier mettertijt noch welstaende gaen, en daer is geen cans toe tensij Uwe Ed: Mo: ons secours gelieven toe te senden, daer wij seer na verlangen dat int corte mach comen, want wij alle dagen geallarmeert worden, dan van d’ ene cant dan van d’ ander. Nu isser weer quade tijdinge gecomen van de Marawine, die volgens het laetste ingebrachte nieus van Pieter van Houten, onse vrienden schenen te wesen, en hebben nu sijn camraet Engel Clasen weghgejaght.’ (ZA_2035_406/407)

²⁴⁶ ‘Hebbende veel moeijte gehadt om haer door een Indiaan met hem mede genome te doen opsecken wiens vader onder haer woont klaechde bijsonderlijck over de perkotten dat die d’ oosack hiervan waren, ende eijde dat Pieter van Houten, Engel Classy en Isaac no Noss haer veel quaet gedaan hadden, dat de bij

Uit de verslaglegging in het archief van de Staten van Zeeland blijkt dat er vanaf 1670 een toenemende afstand ontstond tussen het centrale gezag in Paramaribo en tussenpersonen die direct contact met Indianen buiten de nederzettingen hadden. De commentaren over Indianen in de Zeeuwse correspondentie werden steeds negatiever naarmate de Indiaanse oorlog langer duurde.²⁴⁷ Bestuurders als Heinsius hadden wel Indiaanse slaven, maar het contact met de Indiaanse bevolking buiten de Europese vestigingen werd onderhouden door een categorie van tussenpersonen die eigenlijk sociaal niet geaccepteerd waren. Toch bleef de afstand tussen de Nederlanders in Paramaribo en de Indianen door de beperkte schaal van de kolonie relatief klein in vergelijking met de situatie in de achttiende eeuw. Ook hooggeplaatste bestuurders zoals gouverneur Van Aerssen van Sommelsdijck onderhielden relaties met Indiaanse vrouwen. Het aangaan van bestendige relaties met Indianen vereiste ook in deze periode een familieverband, vaak door het sluiten van een huwelijk.²⁴⁸ In 1686 werden seksuele relaties met Afrikaanse en Indiaanse vrouwen voor het eerst verboden in Suriname.²⁴⁹

Verder westelijk was de Nederlandse aanwezigheid beperkt. Hier leefden kleine groepen Nederlanders tussen grote groepen van Indianen. Bergenaer schreef in 1669 dat hij 26 jaar gediend had, en vermeldingen over andere personen suggereren dat veel Nederlanders zich er voor langere tijd vestigden.²⁵⁰ De schaal van de Nederlandse nederzettingen maakte het hier moeilijk om afstand met Indianen te scheppen zoals dat in Suriname gebeurde.

Overzicht van de periode 1650-1680

Aan het einde van de onderzoeksperiode in 1680 was het gebied van Guiana nominaal verdeeld tussen Spanje, Portugal, Frankrijk en Nederland, maar in werkelijkheid was er slechts een handjevol Europeanen aanwezig in een zeer uitgestrekt gebied waar nog steeds honderdduizenden Indianen leefden. De Europese nederzettingen ontwikkelden zich vooral als onderdeel van het

---

haer niet meer mosten comen, maer dat de Gouvernr: de barque conde wederom senden met weijnige blancke om met haer te comen handelen.' (ZA_2035_406/407)

²⁴⁷ 'd'Indianen is een volck daer gantsch geen staet op te maecken is, sijnde wispelturigh ende valsch [...] zijnde bij experientie bevonden dat d'Indianen int generaal sijn ontrouwe moordadige menschen ende sehr wispelturich, op wie dat men geene staet kan maken ende oock geen deech van hebben sal, ten sij dat men haer onder dwangh can houden.' (ZA_2035_406/47)

²⁴⁸ Van Aerssen van Sommelsdijck was een relatie met een Indiaanse vrouw aangegaan als onderdeel van het Indiaanse vredesverdrag dat hij in 1686 sloot. (Oudschans 1938: 4-85; Whitehead 1990: 366)

²⁴⁹ Goslinga 1985:559; Smidt 1973: 1686 05 09.

²⁵⁰ Bergenaer overleed omstreeks 1672. (Netscher 1888: 359-360) Zijn zoon kwam naar Zeeland, maar ging waarschijnlijk terug, want later wordt een Mathijs Bergenaer genoemd in de correspondentie uit Essequibo. (NA_1.05.01.02_647 1676 0 827) Claesz Jansz verzocht passage voor het zontje van de overleden commandant Bergenaer retour naar Nederland. (USC 1898 II: 171-172 1685 01 15 brief Beeckman) Andere oudgedienden op de Wilde Kust zijn Rol, Falloo en Caudri, wier namen ook na 1680 opduiken.

regionale economische netwerk dat op de Caraïbische eilanden was ontstaan. De plaatsen van de Nederlandse nederzettingen waren bestemmingen die al in 1598 genoemd werden, zoals de Oiapoque, Cayenne, Suriname, Berbice, Essequibo en de Pomeroot. Vanaf 1650 vestigden Nederlandse en Joodse migranten uit Brazilië met ervaring in de productie van rietsuiker zich op de kust. De WIC richtte zich na het verlies van de Braziliaanse kolonie op de handel van Afrikaanse slaven. De invoering van het plantagemodel met arbeid van Afrikaanse slaven was een belangrijke ontwikkeling. De vervaardiging van landkaarten waar het grondgebied van de plantages in Suriname werd vastgelegd, is kenmerkend voor de ontwikkeling in deze periode.²⁵¹

Toch moet de invloed van het plantagemodel in deze periode niet overschat worden. Suriname werd een belangrijke producent van rietsuiker, maar veel plantages waren betrekkelijk kleine bedrijven die vaak ook andere economische activiteiten bedreven, zoals het telen van katoen, indigo, voedselgewassen en ook houtwinning. De export van orleaan was in Cayenne, Berbice en Essequibo minstens even belangrijk als die van suiker. De kolonie in Suriname ontwikkelde weliswaar een centraal gezag, maar de bevolkingscentra waren klein van omvang en de plantages lagen wijd verspreid. De oudere Nederlandse vestigingen in Berbice en Essequibo waren kleiner van omvang en werden eveneens gekenmerkt door een patroon van wijdverspreide kleinere nederzettingen met betrekkelijk weinig inwoners. Hetzelfde patroon van nederzettingen werd in deze tijd op het eiland van Cayenne gevonden.

De periode 1650-1680 wordt gekenmerkt door veel verandering van ‘vlag’ van bestaande nederzettingen. Bijna alle nederzettingen van Europeanen op de kust tussen de Orinoco en Amazone verwisselden één of meerdere malen van nominale nationaliteit. Door de verovering van Suriname – dat zich tot het belangrijkste regionale centrum langs de Wilde Kust had ontwikkeld – werd Zeeland het belangrijkste Nederlandse bestuurlijke centrum voor de Wilde Kust. Toch bleven ook andere Nederlandse regio’s actief. Amsterdam en schippers uit West-Friesland continueerden de activiteiten die zij al sinds 1600 beoefenden. De patroonschappen in Cayenne, bij de Oiapoque en de Approuage waren Amsterdams. De rol van de WIC bleef beperkt. Omstreeks 1680 was Essequibo de enige vestiging waar de WIC actief gezag uitoefende. Suriname werd bestuurd door de Staten van Zeeland en na 1680 overgedragen aan de Sociëteit van Suriname. Berbice bleef een particulier patronaat.²⁵²

Uit de verslaglegging over het gebeuren in Suriname blijkt dat de verandering van vlag van een nederzetting niet direct tot een verandering van de bevolking leidde. Het is in deze periode niet makkelijk te bepalen wie ‘Nederlands’ was. Zo blijkt uit de vermeldingen over

---

²⁵¹ Renselaar 1966.

²⁵² Berbice ging in 1714 over in de handen van een Amsterdamse combinatie. (Netscher 1888: 159-160)

Suriname, Essequibo en later over de kolonie van Apricius dat er veel Fransen actief waren in de 'Nederlandse' nederzettingen. De groei van het aantal suikerplantages ging samen met een toename van de bevolking van Afrikanen, waarvan de meesten als slaven leefden. Er leefden ook Afrikanen die 'vrij' waren en er zijn vermeldingen van Afrikanen die als tussenpersoon dienst doen in de handel van Europeanen met Indianen. In deze periode ontstonden ook de eerste gemeenschappen van Afrikanen die uit de Europese nederzettingen gevlucht waren, de zogenaamde Marrons.²⁵³ De opkomst van een bevolking van gemengde Europese, Indiaanse en Afrikaanse afkomst op de Wilde Kust is een belangrijke ontwikkeling in deze periode. Door het karakter van de contemporaine bronnen en de moderne geschiedschrijving worden deze mensen meestal benoemd met Europese identiteiten of anders als halfbloeden of mestiezen.

De handelsrelaties van Nederlanders met Indianen waren een voortzetting van die in eerdere periodes. Indianen leverden nog steeds diensten en goederen tegen betaling van bijlen, messen en kralen. De uitgaande goederen die door Indianen gevraagd werden bleven in grote lijnen constant. In het westen was orleaan nog steeds een belangrijk exportartikel dat door Indianen werd geleverd. De zeekoe uit oostelijk Guiana was een belangrijk voedsel voor Europeanen langs de kust en op de eilanden. Er waren echter ook veranderingen. In de periode 1650-1680 verscheen het woord 'bokken' als algemene aanduiding voor Indianen in de Nederlandse bronnen. Waarschijnlijk is deze term afkomstig uit Suriname, omdat ze na 1667 gevonden wordt. Omstreeks 1680 werd deze aanduiding ook gebruikt in Berbice en Essequibo. Dit is een aanwijzing voor een toenemende polarisatie. De Engelse term 'buck' wordt nog steeds gebruikt als een denigrerende roepnaam voor Indianen en Afrikanen.

De Arawak of Lokono, die vanaf de Oiapoque tot de Waini langs de kust leefden, waren de voornaamste handelspartners van de Nederlanders. De Lokono in Berbice waren de enige Indiaanse bondgenootschappen die militaire steun aan Europeanen verleenden in de oorlogen tussen Engelsen, Fransen en Nederlanders. De Galibi in Cayenne en Kalina in Suriname verleenden geen daadwerkelijke steun aan Nederlanders, Fransen en Engelsen bij de wederzijdse aanvallen op nederzettingen in deze regio's. In Suriname ontstonden relaties waarbij Indianen werden ingezet als militaire bondgenoten tegen andere Indianen. Waarschijnlijk was er een toenemende handel in vuurwapens, want herhaaldelijk wordt gemeld dat Indianen deze wapens hadden, maar bronnen over deze handel zijn niet gevonden. Waarschijnlijk werden wapens vooral betaald door de levering van slaven zoals gesuggereerd wordt door sommige bronnen.²⁵⁴ De ontwikkeling van de Europese nederzettingen in de richting van een plantagemodel waar arbeid

---

²⁵³ Dragtenstein 2002; Jagdew 2008.

²⁵⁴ Zie ook hoofdstuk 4: 163 noot 108; 187 noot 240.

geleverd werd door slaven, leidde tot een economie waar deze slaven een kostbaar 'bedrijfsmiddel' werden. De handel in slaven werd in de periode 1650-1680 een belangrijke commerciële activiteit op de Wilde Kust.

De economische relaties met het achterland worden nauwelijks beschreven in de beschikbare bronnen. Omstreeks 1680 werden de handelsrelaties van de kust met het achterland gecontroleerd door Indiaanse groepen, zoals de Akawaio in westelijk Guiana. In de achttiende eeuw was de route die van de Amazone over de hooglanden van Guiana naar de Atlantische kust liep, belangrijk voor het vervoer van Indiaanse slaven uit Amazonia, maar in de onderzoeksperiode zijn er geen vermeldingen van dit verkeer gevonden.²⁵⁵

In 1665 was er melding van een epidemie in Suriname waarbij ook Indianen stierven. Lefebvre schreef over de achteruitgang van de Indiaanse bevolking bij Cayenne. Scott schreef over ziektes die vooral de Indianen troffen die veel met Europeanen omgingen.²⁵⁶ De situatie op de Wilde Kust lijkt echter niet te vergelijken met die van de oostkust van Brazilië, waar de Indiaanse bevolking al vóór 1600 gedecimeerd werd door Europese ziektes. De Nederlanders op de kust tussen de Amazone en de Orinoco vormden omstreeks 1680 nog steeds een kleine minderheid.

De toenemende invloed van de Europeanen in dit gebied werd niet zozeer bewerkstelligd door een getalsmatig of militair overwicht, maar vooral door de toenemende afhankelijkheid van Indiaanse samenlevingen langs de kust. De Indiaanse vraag naar Europese handelsgoederen was een belangrijke factor bij de toenemende dominantie van Europeanen. De Indianen bij de Marowijne zeiden tegen Stratius dat ze tot grote armoede gebracht waren door het verlies van de handel als gevolg van de oorlog met de Nederlanders in Suriname.²⁵⁷

---

²⁵⁵ Farage 1991.

²⁵⁶ Lefebvre 1666: 35-37; Harlow 1925: 135-136.

²⁵⁷ 'dat se gebreck hadden ende souden sien broot ende hangmacken te krijgen om daartegens te geven. Waerop Stratius haer gesecht heeft dat se aen 't fort conden comen handelen gelijk voordesen, soo hadden se geantwoort dat se nu niets en hadden om te connen mede brengen alsoo se alles verlooren hadden en soo in de bossen niet meer conden wonen, dat se liever slaven van de blancken wilden wesen als soo te leven, dat se nu weders aen de Zeecant souden comen wonen gelijk voordesen.' (ZA_2035_406/407)

Hoofdstuk 5

Continuïteit en verandering

1580-1680

Hebbe mede een vatie Indiaens carkesoen ontfangen, doch buijten de 10 dousijn messen en 50 pont kralen die der in sijn, is de rest, alsoo in een deel blicke spiegelties, hoeken, naelden en spellen bestaet, van geen waerdije en kan niets mede uijtgerecht worden, weshalve U Ed: Mog: ernstich ben versoeckende, een suffisant carkesoen herwarts over te senden, doch most bestaen uijt bijlen, capmessen met ijsere huijsingen, kralen, messen met witte hechten, en scheeren, want men daer voor broot en alderhande verversinge van d' Indianen coopen kan.¹

In de vorige hoofdstukken is een beeld gegeven van de ontwikkeling van de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in het gebied tussen de Amazone en de Orinoco rivieren verdeeld over vier periodes. In dit hoofdstuk wordt het eerste gedeelte van de vraagstelling onderzocht. Kan er gesproken worden van continuïteit wat betreft plaats, partners en transacties in de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in de periode tussen 1580 en 1680? Welke handelsplaatsen, welke handelspartners en welke transacties werden gedurende de gehele onderzoeksperiode genoemd in de bronnen? De ontwikkelingen worden per onderwerp besproken.

Handelsplaatsen

Schepen waren de verbindende schakel tussen Amazonia en Nederland, en de bestemmingen van Nederlandse schepen waren een aanwijzing voor de locaties waar Nederlanders met Indianen handelden. Als er op de genoemde bestemming geen Europese nederzettingen aanwezig waren betekende dit dat er handel met Indianen gedreven werd. Het karakter van de kust van Guiana met talrijke natuurlijke havens vergemakkelijkte dit verkeer. De handel die Nederlanders vanaf schepen met Indianen dreven concentreerde zich langs de kust, hoewel schepen soms tientallen kilometers stroomopwaarts voeren. De locaties van de bestemmingen die genoemd werden konden veelal gelokaliseerd worden onder meer met de hulp van contemporaine kaarten. De contemporaine maritieme overzichtskaarten bestreken vaak het gebied tussen de Amazone-delta

---

¹ Brief van Julius Lichtenberg uit Suriname d.d.1669 06 17. (ZA_2035_161 /162 /163)

en de bovenwindse eilanden. Deze kaarten bevestigen dat het gebied tussen de Amazone en de Orinoco als een maritieme interactiesfeer gezien kan worden.²

De eerste Nederlandse schippers die op de Wilde Kust voeren, handelden zowel met Indianen als met Europese kolonisten in de verder oostelijk gelegen Spaanse nederzettingen. De expeditie van Cabeliau in 1598 zette de toon die tot 1680 aangehouden werd. Een succesvolle reis vereiste een goed assortiment van handelswaar voor de verschillende potentiële klanten. Schepen vervoerden naast handelsgoederen voor Indianen ook handelsgoederen voor Europeanen. De nederzettingen van Fransen, Engelsen en later Nederlanders langs de Wilde Kust werden vanaf 1600 bestemmingen waar Nederlandse schippers handelden. Als er wel Europese nederzettingen op de bestemmingen van Nederlandse schepen waren, werd er gezocht naar aanwijzingen zoals referenties in de bronnen over handel met Indianen of informatie over lading die door handel met Indianen werd verkregen zoals orleaan of zeekoe.

De belangrijkste twee routes liepen vanuit het oosten via Afrika langs de Braziliaanse kust of vanuit het noorden via de zoutpannen in de Caraïbische Zee. Vanaf 1610 ontstond er een gerichte vaart van de Guiaansche Compagnie tussen Nederland en de Wilde Kust, maar een belangrijk deel van de schippers handelde op verschillende bestemmingen. Met de oprichting van de WIC in 1621 ontstond er tijdelijk een concentratie van de vaart vanuit Nederlandse havens. De schepen van de WIC die de Wilde Kust aandeden, voerden vaak ingewikkelde reisplannen uit.³ De WIC slaagde er echter niet in om haar monopolie op de vaart vanuit Nederland te handhaven. Eerder is al opgemerkt dat de vaart in het Atlantische gebied in tegenstelling tot de vaart op het Verre Oosten betrekkelijk weinig investeringen vergde en zich afspeelde op een oceaan die nauwelijks te controleren viel.⁴

Vooraf door de ontwikkeling van Nederlandse, Franse en Engelse nederzettingen op de Caraïbische eilanden ontstond er een vraag naar scheepsruimte die de WIC niet aankon en werd haar monopoliepositie verzwakt. De intercontinentale en regionale vaart kwam vanaf 1635 steeds meer in handen van particuliere reders en schippers.⁵ Het verkeer dat zich tussen de Caraïbische

---

² Voorbeelden van dergelijke overzichtskaarten zijn bijvoorbeeld NA_4.VEL_650, 651, 652 en ook de kaart van Guiana in de *Nieuwe Wereld* van De Laet (1625). De onderverdeling tussen de Bovenwindse en Benedenwindse Eilanden in het Engels wijkt af van die in het Nederlands (en enkele andere talen, zoals het Frans, het Spaans en het Duits), omdat de scheiding niet zoals gebruikelijk bij Venezuela, maar tussen Dominica en Martinique gelegd wordt. Bovendien wijken de namen in het Engels af: de eilanden van Puerto Rico tot en met Dominica worden de Leeward Islands genoemd, die daaronder de Windward Islands. Om de verwarring compleet te maken noemt men de Bovenwindse Eilanden die tot de Leeward Islands behoren, in het lokale Engels wél Windward Islands!

³ Zie hoofdstuk 3: 102.

⁴ Zie hoofdstuk 1: 54-55 noot 119. Zie ook Enthoven 2003: 386- 389.

⁵ Verschillende notariële aktes die aan particuliere vaart refereren in de periode 1635-1657. (1635 04 30, SAA_5075_726/177v; 1636 10 09, SAA_5075_865/371-372; 1639 09 06, GAR_ONA_169/53; 1640 06

eilanden en de Wilde Kust ontwikkelde was een belangrijke verandering in de vaart. Er ontstond naast het intercontinentale verkeer ook een verkeer van schippers die regionaal in Amerikaanse wateren opereerden, zoals de *Schotjes* die in Suriname op krediet allerlei waren aan de planters leverden.⁶ Vanaf 1650 werd het verkeer van Nederlandse schepen met Engelse en Franse nederzettingen bemoeilijkt door onderlinge oorlogen, maar de diverse lokale belangen zorgden ervoor dat het verkeer op informele voet doorging.⁷

Uit de voorafgaande hoofdstukken blijkt dat er een verschil gemaakt moet worden tussen de handelscontacten via de vaart en die via de nederzettingen. Nederlandse schippers bleven bijvoorbeeld tot 1680 handel drijven op Portugese, Franse, Engelse en Spaanse bestemmingen ondanks bedreigingen van de lokale koloniale autoriteiten. Binnen het gebied van deze Europese kolonies werd door schippers soms ook handel gedreven met Indianen. Vaak was deze handel informeel. Schippers en bemanningsleden namen bijvoorbeeld een particulier cargasoen mee om iets extra's te verdienen. Omstreeks 1680 waren wapens een vorm van handelswaar waar goed aan verdiend kon worden op de Wilde Kust.⁸

Nederlandse schepen handelden met Indianen op plaatsen waar geen Nederlandse nederzettingen lagen. Schippers hadden de keuze tussen een grote hoeveelheid natuurlijke havens waar geen toezicht van Europese autoriteiten was. Hier werd handel gedreven met Indianen in voedsel, natuurproducten, hangmatten en later in Indiaanse slaven en slavinnen. Aanvankelijk waren alle bestemmingen Indiaans, maar omstreeks 1680 waren de Atlantische kust van Amapá, de Marowijne, de Coppename, de Corantijn en de kust van de Moruka tot de Orinoco de belangrijkste bestemmingen waar geen Europese nederzettingen waren, maar waar wel gehandeld werd.⁹

17, SAA_5075_1012/321v; 1640 10 20, WA_1685_975/175-176v; 1643 05 18, WA_1685_979/87; 1644 05 03, WA_1685_980/175; 1645 11 07, SAA_5075_1573A/700-701; 1646 03 20, WA_1685_997/270; 1646 03 22, SAA_5075_1293/30; 1650 03 26, SAA_5075_1508/267; 1651 10 15, SAA_5075_2420/181; 1651 10 24, WA_1685_1000/147; 1652 05 01, WA_1685_1014/62; 1652 05 01, WA_1685_1014/71; 1652 05 99, WA_1685_1014/176; 1654 08 28, WA_1685_986/383; 1657 08 14, WA_1685_960/84; 1657 08 16, SAA_5075_1122/153; 1657 08 25, WA_1685_1056/78; 1657 09 23; WA_1685_1066/177 1657 09 23. De Kamer van Zeeland contracteerde vanaf 1646 vooral particuliere schepen voor de vaart naar Essequibo. (USC 1898: 104-105, 106-108, 110, 112).

⁶ ZA_2035_22, 124, 128, 189.

⁷ De intercontinentale vaart verminderde, maar vanaf hun nederzettingen op de Caraïbische eilanden ontwikkelden Nederlanders een levendige informele handel met kleine vaartuigen. (Sheridan 1974: 46) Zie ook: Klooster 1995: 91-94.

⁸ Bijlsma 1926: 182.

⁹ De Coppename was het centrum van de Indianen die vanaf 1678 tegen de Nederlandse kolonisten in Suriname vochten, zodat er waarschijnlijk vanaf 1678 geen handel van Nederlandse schepen op deze regio was. In de Surinaamse correspondentie wordt melding gemaakt van een Frans schip dat in deze regio wapens aan Indianen verkocht zou hebben. (ZA_2035_463, 464, 465)

De thuishavens van de Nederlandse schepen die actief waren in de vaart op de Wilde Kust lagen in verschillende regio's. Zeeland was de gehele periode betrokken bij de vaart. Essequibo en Berbice waren Zeeuwse kolonies en Suriname werd in 1667 door een Zeeuwse expeditie veroverd. Ook Amsterdam bleef de gehele periode actief. De Guiaansche Compagnie stichtte tussen 1600 en 1615 nederzettingen van de Corantijn tot de Cabo do Norte, de compagnie van Thielemans die in hetzelfde gebied actief was opereerde ook vanuit Amsterdam.¹⁰ De Nederlandse kolonie in Cayenne werd na 1655 vanuit Amsterdam gesticht en tot 1670 was er een Amsterdamse nederzetting bij de Approuage. Schepen uit havens in het noorden van Holland zoals Hoorn en Enkhuizen voeren voor reders uit Amsterdam, maar waren ook zelfstandig actief in de handel van zout en zeekoe tussen de kust en de eilanden.¹¹ Rotterdam was de thuishaven van de expeditie van Cabeliau, maar het aandeel van Rotterdamse schepen in de vaart op de Wilde Kust nam na 1600 snel af.

De Nederlandse toponymie van de Wilde Kust was omstreeks 1680 in veel opzichten hetzelfde als in 1598. De namen van de belangrijkste rivieren op zeekaarten van 1680 waren in grote lijnen onveranderd. Tussen 1600 en 1630 verschenen er nieuwe toponiemen voor bestemmingen in de Amazone-delta, zoals de plaats *Sapno*. Verder westelijk ontstonden er minder nieuwe bestemmingen. De plaats Paramaribo en de rivier Maratakka verschenen omstreeks 1615. Het belangrijkste verschil was het ontstaan van Europese nederzettingen vanaf 1630. De Indiaanse namen van de rivieren werden steeds meer gebruikt om deze nederzettingen aan te duiden. Omstreeks 1680 waren de Nederlandse kolonies in Suriname, Berbice en Essequibo de belangrijkste Nederlandse maritieme bestemmingen op de Wilde Kust.¹²

Nederzettingen

Wat is een Nederlandse nederzetting? Eerder werd al opgemerkt dat sommige nederzettingen een bonte bevolking hadden.¹³ Nederzettingen veranderden soms ook meermalen van 'vlag', zoals Cayenne of Suriname.¹⁴ De aanduiding Nederlands in het kader van deze studie betekent dat de nederzetting vanuit Nederland onderhouden werd. De schaal van de Nederlandse nederzettingen

---

¹⁰ Zie hoofdstuk 2: 59-69.

¹¹ Zie hoofdstuk 2 voor de vaart van de Guiaansche Compagnie, hoofdstuk 3 voor de vaart van De Vries en hoofdstuk 4 voor de vaart op Cayenne. Voor vaart uit West-Friesland zie o.a. dit hoofdstuk 194 noot 5.

¹² Soms hadden Europese nederzettingen wel eigen namen zoals Fort Nassau in Berbice, of S. Louis op het eiland van Cayenne, maar bleef het oroniem in gebruik als algemene aanduiding.

¹³ Hoofdstuk 4: 190-191. Zie bij deze paragrafen ook de kaarten achterin dit boek.

¹⁴ Essequibo werd in 1666 door Engelsen veroverd, evenals Pomeroon dat 1667 door Fransen veroverd werd, Suriname ging in 1667 over in Nederlandse handen, maar werd onmiddellijk door Engelsen heroverd om in 1669 weer aan Nederlanders overgedragen te worden. Cayenne was tussen 1655 en 1664 Nederlands, daarna tot 1676 Frans, tussen 1676 en 1677 Nederlands om daarna definitief in Franse handen te blijven.

in het onderzoeksgebied gedurende de onderzoeksperiode varieerde van enkele tot enige honderden inwoners. In Suriname waren bijvoorbeeld omstreeks 1670 weinig grotere nederzettingen; de grootste nederzetting was Thorarica met enige honderden inwoners. De meeste Europeanen woonden verspreid op hun plantages. Kleinere nederzettingen maakten deel uit van een groter verband van nederzettingen. Het is daarom moeilijk om een ondergrens voor het bewonersaantal van een nederzetting te formuleren.¹⁵ Nederzettingen waren soms ook tijdelijk. Veel Nederlandse ondernemingen om nederzettingen te stichten waren van beperkte duur.¹⁶ Nederlandse handelsposten werden bezet en weer verlaten, soms in een cyclisch karakter zoals bij de Pomeroon tussen 1670 en 1680.¹⁷ De ontwikkeling van de Nederlandse nederzettingen in het onderzoeksgebied wordt weergegeven in een beknopte diachronische beschrijving van vier cases. Elk van deze cases betreft een regio waar in de periode 1580-1680 gedurende langere tijd Nederlandse nederzettingen te vinden waren.

‘Amazones’

Oostelijk van de Oiapoque lagen de kust van Amapá en de Amazone-delta die in contemporaine Nederlandse bronnen soms aangeduid als de bestemming *Amazones*.¹⁸ De Nederlandse vaart op dit gebied begon aan het eind van de zestiende eeuw. De eerste schepen kwamen vaak uit het oosten langs de noordelijke kust van Brazilië, dat al vanaf 1580 een bekende bestemming voor Nederlandse schippers was. Het verslag van Hendrick Hendricksz Cop uit 1610 toont aan dat Nederlanders handelden in de oostelijke Amazone-delta en daar contacten met de Fransen onderhielden.¹⁹ De belangrijkste aandacht was echter op de westelijke zijde van de delta gericht, waar vanaf 1605 nederzettingen waren ontstaan.²⁰

Cabo do Norte aan de westelijke zijde van de delta was in de zeventiende eeuw en is nog steeds de meest gangbare toegang naar de Amazone voor zeeschepen. Nederlandse zeekaarten van de Wilde Kust uit de periode 1600-1650 vermelden meestal *Sapno* of *Sapenou* als meest oostelijke bestemming. De streek rond *Sapno* was tussen 1600 en 1610 de eerste basis voor de

---

¹⁵ Dobbs 2006: 16-17.

¹⁶ Beëindigde stichtingen: 1614 Corantijn, 1617 Suriname, 1623 Xingú, 1623 Oiapoque, 1627 Oiapoque, 1627 Cayenne, 1629 Tauregue, 1664 Cayenne, 1670 Pomeroon, 1670 Approuage, 1676 Cayenne, 1677 Oiapoque. Daarnaast waren er tijdelijke nederzettingen, zoals de posten die vanaf 1670 in Essequibo genoemd werden.

¹⁷ Sommige Indiaanse samenlevingen in het onderzoeksgebied verplaatsten hun woonplaatsen regelmatig binnen een omschreven gebied.

¹⁸ Zie o.a. hoofdstuk 2: 70 noot 50; SAA_5075_292 238v; Wassenaer 1623: 6e deel: 69; ZA_2035_124.

¹⁹ Zie hoofdstuk 2: 77 noot 83.

²⁰ Hoofdstuk 2: 78-82. Zie ook kaart 2 achterin het boek.

Engelse en Nederlandse expansie in de westelijke Amazone-delta.²¹ Het verslag van de Waalse kolonisten uit 1623 beschrijft *Sapno* als een kleine plaats met drie huizen waar Maraon woonden. Deze Indiaanse nederzetting was tussen 1600 en 1630 het belangrijkste *rendez-vous* voor de Nederlandse scheepvaart naar de Amazone. De meeste nederzettingen van de Europeanen lagen verder stroomopwaarts. Tussen 1600 en 1620 ontwikkelde zich een netwerk van kleinere nederzettingen en handelssteunpunten op de westelijke oever van de Amazone-delta, het eiland van Gurupá en bij de monding van de Xingú.²²

Deze nederzettingen werden in de bronnen omschreven als plantagekolonies. De voornaamste retourproducten waren hout, katoen, orleaan en tabak. Aanvankelijk bestond de bevolking voornamelijk uit Engelsen en Ieren waarvan een aanzienlijk gedeelte afkomstig was uit Vlissingen.²³ Na 1620 worden meer vermeldingen van de aanwezigheid van Nederlanders gevonden. Het ging meestal om enkele tientallen Europeanen die met behulp van Indianen en enkele Afrikaanse slaven vooral tabak verbouwden dat in deze periode een veelgevraagd product was. De meeste van deze nederzettingen werden vernietigd door aanvallen van Portugezen in de periode tussen 1620 en 1630. Met de vernietiging van de nederzettingen verdwenen ook veel van de Indiaanse samenlevingen die handelscontacten met Nederlanders hadden onderhouden in de betrokken gebieden.²⁴

Een klein aantal Fransen, Engelsen en Nederlanders handhaafde zich op de westelijke oever. Sommigen van hen werden in 1647 gevangen bij een Nederlandse post die bij de *meren van Maiacare* door Portugezen vernietigd werd. Omstreeks 1650 lag de grens van de Portugese invloedssfeer in de buurt van de Cabo do Norte.²⁵ Het lukte de Portugezen niet om hun gezag ook verder noordelijk van de Cabo do Norte te vestigen. Dit gebied werd aan het eind van de zeventiende eeuw nog steeds betwist door Fransen en Portugezen.²⁶

De Indiaanse handelspartners van de Nederlanders op de Atlantische kust van het tegenwoordige Amapá werden aanvankelijk aangeduid met het etnoniem Yao.²⁷ Tussen 1650 en 1680 werden de Arikare en Palikur als partners genoemd. De Arikare die in deze regio zeeke

²¹ Lorimer 1989: 42.

²² Hoofdstuk 2: 78-81.

²³ Zie hoofdstuk 2: 80-81 noot 95.

²⁴ Zie hoofdstuk 3: 122-123.

²⁵ Zie hoofdstuk 3: 125.

²⁶ Fransen bezetten in 1697 Amapá en Macapá. (Polderman 2004: 51) De concurrentie tussen Fransen Brazilianen ging door tot 1900 toen de grens tussen Cayenne en Brazilië definitief bij de Oiapoque kwam te liggen na onderhandelingen waarbij Zwitserland als arbiter optrad. (Vidal de la Blache 1901) De expeditie van Jan Reeps in 1692 laat zien dat de kust van Amapá aan het eind van de zeventiende eeuw gezien werd als een geschikte plaats voor een Nederlandse nederzetting. (Van Alphen 1960) Zie ook ff. hoofdstuk 5: 201 noot 39, *Myst over de Arowari*.

²⁷ Hoofdstuk 3: 86 noot 125.

verhandelen met Nederlanders en Engelsen verbonden zich omstreeks 1650 met de Galibi en een gedeelte migreerde naar Cayenne. Portugese druk speelde een rol bij de migratie van de Arikare. De westelijke Arikare hadden tussen 1667 en 1680 een opperhoofd dat Jan van der Goes heette.²⁸

De Arikare waren niet de enige Indiaanse handelspartners van de Nederlanders die naar het westen migreerden. De Aruan die van het eiland van Marajó tot op de westelijke oever van de Amazone leefden migreerden onder druk van de oorlogen die zij met Portugezen uit Belém voerden naar het westen. Vóór 1630 zijn er geen vermeldingen van Aruan westelijk van *Sapno*. In 1692 ontmoette Jan Reeps bij zijn reis vanuit Belém naar het westen zelfs Aruan in Suriname.²⁹

Oiapoque en Cayenne

Het gebied van de Oiapoque tot de Cayenne is de eerste regio waar handelsrelaties van Nederlanders met Indianen door Nederlandse bronnen gedocumenteerd worden. Het verslag van Cabeliau beschreef hoe Nederlanders in 1598 drie maanden bij het eiland van Cayenne verbleven en handelsrelaties onderhielden met Arawak, Caraïben, Shebayo en met de Yao die toen bij de rivier de Kaw woonden.

Vanaf 1600 verplaatsten de Yao zich naar het oosten en werd de monding van de rivier de Oiapoque het belangrijkste *rendez-vous* voor schepen die na de oversteek van de Atlantische Oceaan langs de noordelijke kust van het Zuid-Amerikaanse continent westwaarts voeren. Cabo Orange bij de Oiapoque was een natuurlijk maritiem oriëntatiepunt voor deze vaart.³⁰

De eerste Nederlandse bronvermelding van een Nederlandse vestiging op de Wilde Kust was die van een handelspost aan de Oiapoque van de Guiaansche Compagnie in 1605. De handelsactiviteiten van deze post werden nauwelijks omschreven, maar uit de vermelding dat het ijzerwerk van de Indianen door de leggers geslepen moest worden valt op te maken dat er in ieder geval gekapt werd, waarschijnlijk vooral hout – zowel voor export als om plantages aan te leggen. De enige twee producten die met naam genoemd werden waren tabak en zeekoe.³¹ Nederlandse zowel als buitenlandse bronnen maken melding van het innemen van voedsel door passerende schepen. Dit geldt ook voor het eiland van Cayenne, maar in dit gebied worden aanvankelijk geen Europese nederzettingen genoemd.

---

²⁸ Hoofdstuk 4: 167 noot 128-129, 188.

²⁹ Zie Grenand voor de historische migraties van de Aruan. (Grenand 1987)

³⁰ Waarschijnlijk hing de keuze voor de Oiapoque als geschikte plaats voor het stichten van Nederlandse vestigingen samen met de relaties die de Yao daar hadden opgebouwd met Engelsen, Fransen en Nederlanders. Zie ook Bijlage B 9 over de Oiapoque en kaart 3 achterin het boek.

³¹ Zie hoofdstuk 2: tabak: 62-63 noot 19 en zeekoe: 88 noot 134.

De contemporaine beschrijvingen schetsen een beeld van de monding van de Oiapoque dat tot 1680 in grote lijnen onveranderd zou blijven. Westelijk van de monding van de Oiapoque woonden bij de rivier Ouanari Indianen die als Arawak benoemd werden.³² Ten noorden daarvan bij de berg *Commaribo* ontstond een dorp waar in ieder geval Yao woonden. De belangrijkste nederzetting van de Yao lag oostelijk van de monding van de Oiapoque op een berg en heette *Caripo* of *Caribote*. Verder stroomopwaarts de Oiapoque lag een aantal nederzettingen, zoals *Wacogenive*, *Weipo* en *Masari* waar Yao en Maraon woonden. Oostelijk van de Oiapoque lag de monding van de rivier Uaçã, die naar de Arucaua leidt die door de tegenwoordige Palikur als hun vaderland wordt gezien.³³

Tussen 1620 en 1650 waren er verschillende Zeeuwse en Amsterdamse ondernemingen met het doel om bij de Oiapoque Nederlandse nederzettingen te stichten die echter niet tot een permanente vestiging leidden. Waalse kolonisten vestigden zich in 1623 bij *Commaribo*, maar vertrokken in 1625. De andere Nederlandse nederzettingen werden dicht bij de monding van de Oiapoque gesticht in de buurt van *Wacogenive*. In 1625 en 1627 werden deze Nederlandse vestigingen door Indianen aangevallen. De relatie tussen de Indianen bij de Oiapoque en Nederlanders was niet meer zo vriendschappelijk. Grotere vestigingen bij de Oiapoque mislukten, maar in de bronnen is er regelmatig sprake van kleinschalige Europese nederzettingen, zodat het waarschijnlijk is dat er vanaf 1605 een constante aanwezigheid van Europeanen in dit gebied was.³⁴

De Kamer van de WIC in Zeeland sloot in 1627 een contract met voornamelijk Franse kolonisten met de bedoeling een nederzetting in Cayenne te stichten die het centrale bestuur over de Wilde Kust moest voeren. Deze onderneming mislukte. De aandacht van Europeanen lijkt zich na 1630 te verplaatsen naar het eiland van Cayenne, waar herhaaldelijk pogingen ondernomen werden om Franse nederzettingen te stichten, die allemaal mislukten. In 1634 mislukte een Amsterdamse onderneming en was er een kleine Zeeuwse plantagekolonie op het eiland van Cayenne. De bewoners van het eiland van Cayenne werden door de Nederlanders benoemd als Caraïben en door de Fransen als Galibi.

---

³² Verschillende bronnen vermelden een nederzetting van Arawak bij de Ouanari: *Aronakas* (Forrest 1914: 244-245); bij de west rivier waren nederzettingen van Arwaccas die 'broot' maakten (De Laet 1625: 466); Harcourt schreef dat het opperhoofd van de weinige Indianen die bij de Ouanari leefden Casurino heette. (Harris 1928: 84) Zie Bijlage B 9 voor een contemporaine kaart van de Oiapoque.

³³ Zie de Palikur bij Passes. (Passes 2004: 260)

³⁴ De Waalse kolonisten vonden in 1623 verschillende Europeanen bij de Oiapoque. Bij de Ouanari leefde een Engelsman (Henry Fonston) met drie negers en later kochten de kolonisten een stuk land van Arian van Texel. (Forrest 1914: 236-237; 242-243) De expeditie van Myst vond in 1677 een verlaten Europees huis dat volgens de Indianen van een zekere 'Jacob' was geweest. Zie hoofdstuk 4: 160.

Na het mislukken van een Franse onderneming in 1652 ontstond omstreeks 1655 een Nederlandse nederzetting op het eiland van Cayenne.³⁵ Omstreeks 1660 waren er nieuwe Nederlandse initiatieven die tot een groei van de vestiging op het eiland van Cayenne leidden. Joodse kolonisten introduceerden de productie van rietsuiker met het plantagemodel dat in Brazilië was ontwikkeld en verder verfijnd op de Caraïbische eilanden. De relatie tussen Indianen en Nederlanders in Cayenne verliep, in tegenstelling tot die met de Fransen, zonder conflicten. Vanaf 1650 waren er vriendschappelijke relaties tussen Nederlanders en de Galibi in Cayenne. De Franse berichten over de verovering van de Nederlandse vestiging in 1664 wijzen op een beperkte omvang.³⁶

De expeditie van baron Gerbier in 1659 leidde tot een Amsterdamse vestiging bij de Approuage die tot 1670 in stand bleef.³⁷ Cayenne werd in 1664 veroverd door een Franse expeditie. Een Engelse expeditie verwoestte in 1667 de Franse nederzettingen bij Cayenne, maar in 1668 keerde een aantal van de Fransen die naar Suriname gevlucht waren weer terug naar het eiland. Nederlandse bronnen uit Suriname maken melding van Indianen die uit Cayenne naar Paramaribo reisden om te vragen of de Fransen niet gewapenderhand verdreven konden worden.³⁸

In 1676 werd het eiland van Cayenne door een Nederlandse vloot heroverd en opnieuw bezet. In hetzelfde jaar werd ook een expeditie ondernomen om een kolonie bij de Oiapoque te stichten. De Engelse predikant Apricius schreef verschillende prospectussen voor deze onderneming, die leidde tot een kortstondige landbouwkolonie niet ver van de monding van de Oiapoque. De Nederlanders onderhielden vriendschappelijke relaties met de naburige Indianen waaronder de bewoners van *Caribote*. De nederzetting werd echter vernietigd door een Franse aanval in 1677 waarmee een einde kwam aan de Nederlandse ondernemingen om zich in deze regio te vestigen.³⁹

---

³⁵ Hoofdstuk 4: 146-150. Zie voor Cayenne Bijlage B 9.

³⁶ Er werden in het kader van de Nederlandse kolonie tussen 1655 en 1664 drie plaatsen op het eiland van Cayenne genoemd. Het fort Nassau aan de westelijke oever van het eiland, een buitenhuis van Spranger en een suikermolen bij Remire (Armire). Zie hoofdstuk 4: 150 noot 31.

³⁷ William Byam schreef in zijn journaal dat de Engelsen vanuit Suriname in 1666 een Nederlandse nederzettingen bij de Approuage vernietigden. 'In the month of March 1666 before the loss of those Colonies in persuaded of my Commission from my Lord Willoughby I Comissionated one Capt. Peeter Wroth with a considerable party of men and vessels to attack the Dutch Colony of Approwaco which was undertook with success, their Armour, Slaves, and Goods Ingenious to make suger and were brought to Surynam and the Colony destroyed.' (BL Mss No 3662, Fol 27-37)

³⁸ Hoofdstuk 4: 169 noot 139.

³⁹ Ook een nieuwe kolonie aan de Approuage werd door de Fransen ontruimd. (Artur 2002: 260) Het pamflet van Myst vermeldt dat de kolonisten bij de Oiapoque tevergeefs poogden contact te leggen met een Nederlandse kolonie bij de *Arowari* in buurt van Cabo do Norte. Dit is het gebied waar Reeps in 1692 een kolonie wilde stichten, maar er zijn geen verdere berichten over deze onderneming.

De Nederlanders hadden de gehele onderzoeksperiode een voorkeur voor de regio Cayenne-Oiapoque als vestigingsplaats, maar door interventies van Fransen werden de Nederlandse vestigingen beëindigd en na 1677 bleven handelscontacten tussen Indianen en Nederlanders in dit gebied beperkt tot die met passerende schepen. Een opvallend aspect is de afwezigheid van specifieke informatie over de economische activiteiten in deze regio.⁴⁰ Het verslag van De Vries meldde dat er in 1634 katoen, orleaan en tabak geplant werd op het eiland van Cayenne. De voornaamste producten die in de verschillende bronnen genoemd worden zijn voedsel, hangmatten, hout, katoen, orleaan, tabak en suiker. De kolonisten van David Nassy hadden vanaf 1660 een aantal suikermolens opgebouwd die door de Engelse aanval in 1667 verwoest werden. Er zijn in Nederlandse bronnen geen specifieke gegevens over retourladingen uit Cayenne of de Oiapoque gevonden.⁴¹

De belangrijkste economische informatie over Cayenne komt uit Franse bronnen die een beschrijving geven van de situatie omstreeks 1680 en later. In 1680 waren er veertig à vijftig *roucoyeries*, orleaanplantages en twintig suikermolens in de Franse kolonie. De meeste plantages hadden twee à drie eigenaars en waren klein.⁴² In 1685 werden 127 inwoners geregistreerd. Er waren zestig plantages waar levensmiddelen en orleaan geteeld werd. Er waren achttien suikerplantages van evenveel eigenaars en twee molens in oprichting. Vijftien van de zeventien plantages met meer dan twintig slaven waren suikermolens. De nederzetting bestond dus in 1680 uit een netwerk van kleinere plantages die over het eiland verspreid waren en waar gemengde landbouw beoefend werd. De grootste nederzetting lag bij het fort waar 150 soldaten gelegerd waren.⁴³ Froger schreef dat in 1692 schepen soms een jaar moesten wachten eer zij afgeladen waren.⁴⁴ De gegevens over de exportproducten van Frans-Guyana in de periode vóór 1800 zijn zeer onvolledig, maar suggereren dat orleaan een belangrijk deel van de waarde vertegenwoordigde; omstreeks 1800 bedroeg de jaarlijkse export ongeveer 290.000 kg.⁴⁵

De relatie van Nederland met deze regio en haar bewoners heeft betrekkelijk weinig aandacht gekregen, omdat er geen koloniale band is overgebleven. Ook in de Franse geschiedschrijving wordt de periode vóór 1680 meestal zeer summier beschreven. De Nederlandse betrokkenheid met deze regio kan wat betreft de aspecten van plaats en handelspartners omschreven worden als continu gedurende de onderzoeksperiode. De Oiapoque,

---

⁴⁰ Leigh (1605) en Harcourt (1614) verstrekten algemene informatie over handel bij de Oiapoque, maar daarna zijn er weinig vermeldingen.

⁴¹ Hoofdstuk 4: 146-150.

⁴² Artur 2002: 268.

⁴³ Artur 2002: 268.

⁴⁴ Froger 1698: 158.

⁴⁵ Saint-Martin 1989: 157-165.

Approuage en Cayenne worden in de onderzoeksperiode vanaf 1598 tot 1677 genoemd als bestemming en als plaats van nederzetting.

Marowijne-Corantijn

Het gebied tussen de Marowijne en de Corantijn wordt tegenwoordig Suriname genoemd. Cabeliau bezocht in 1598 de *Surinamo* en de handel tussen Nederlanders en Indianen leidde omstreeks 1610 tot de oprichting van Amsterdamse handelssteunpunten bij de rivieren de Suriname, de Commewijne en de Cottica. *Parmerbo* was de voornaamste haven en in contemporaine documenten werd deze bestemming aangeduid als Suriname. Het belangrijkste exportproduct dat in deze periode genoemd werd was letterhout. Westelijk van Suriname werden vanaf 1610 plantagenederzettingen gesticht bij de rivier Maratakka. Zowel de Maratakka als de Corantijn werden in deze periode genoemd als bestemmingen voor de directe vaart vanuit Nederland. De Nederlandse handelssteunpunten lagen niet aan de kust, maar in het gebied daar achter. De weergave op contemporaine kaarten laat zien dat er een gedetailleerde kennis bestond van de waterwegen daar. Conflicten met niet nader genoemde Indianen, waarschijnlijk Caraïben, leidden tot de opheffing van een aantal handelssteunpunten in deze regio tussen 1615 en 1620.⁴⁶

Nederlandse schepen bleven ook daarna handelen met Indianen. Aanvankelijk in letterhout, maar na 1635 zijn er steeds meer vermeldingen van de handel in zeekoe.⁴⁷ In de periode tussen 1620 en 1650 zijn er vermeldingen van Engelse en Franse nederzettingen die door Indiaanse aanvallen vernietigd werden. Er zijn geen vermeldingen meer van Nederlandse nederzettingen, maar in 1653 troffen de Fransen die hun nederzetting op het eiland van Cayenne evacueerden, bij de Commewijne een nederzetting van enige tientallen Nederlanders. Waarschijnlijk bleven Nederlanders ook in dit gebied actief met handelsposten en bouwerijen die soms een tijdelijk karakter hadden.⁴⁸

De Engelse nederzetting die in 1650 vanuit Barbados gesticht werd bij de Suriname, de Commewijne en de Cottica groeide snel. Omstreeks 1665 bereikte deze vestiging haar grootste omvang en telde ongeveer 5.000 inwoners. Het grootste bevolkingscentrum was de plaats Thorarica waar 100 huizen waren. De Engelse kolonie in Suriname ontwikkelde zich snel tot een belangrijke regionale producent van suiker. De plantage-economie was echter nog niet volledig ontwikkeld tot de monocultuur die in de achttiende eeuw gebruikelijk was, en alhoewel suiker zich deze periode tot het belangrijkste exportproduct ontwikkelde werd er door de planters in

---

⁴⁶ Zie hoofdstuk 2: 97. Zie ook kaart 4 achterin het boek.

⁴⁷ Waarschijnlijk werden ook katoen, orleaan en tabak verhandeld in kleinere hoeveelheden.

⁴⁸ Biet 1657: 260.

Suriname ook geld verdiend met andere activiteiten. Suriname vervulde een belangrijke functie in het onderhouden van de Europese vestigingen op de Caraïbische eilanden. Voedsel, hangmatten en brandhout werden in Suriname geladen en op de eilanden verkocht.⁴⁹

Tijdens de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667) werd de Engelse vestiging in Suriname veroverd en kwam onder het bestuur van de Staten van Zeeland. In de Nederlandse documenten worden vier etnoniemen van in Suriname woonachtige Indiaanse volken genoemd: de Caraïben, de Arawak, de Warao en de Shebayo. Vanaf 1675 nemen de vermeldingen over fricties met de Indianen toe en in 1678 raakte de kolonie verwickeld in een oorlog met omringende Indianen. Tussen 1668 en 1678 zijn er in de Surinaamse correspondentie vermeldingen van de aankoop van voedsel door de Nederlandse autoriteiten van omwonende Indianen. Ook werd er jaarlijks een schip uitgezonden om zeeke te kopen van de Indianen op de Atlantische kust van het tegenwoordige Amapá. Door de vijandelijkheden in 1678 werd deze handel verstoord en ontstond er een groot gebrek aan voedsel in de kolonie.⁵⁰

De Nederlanders troffen bij de verovering van Suriname niet alleen Afrikaanse, maar ook Indiaanse slaven aan. Het plantagemodel dat op de Caraïbische eilanden ontwikkeld was, maakte gebruik van Indiaanse slaven voor huiselijke diensten en de voedselvoorziening. De handel van Indiaanse slaven naar de Caraïbische eilanden begon omstreeks 1630 en was omstreeks 1650 algemeen geaccepteerd. Omstreeks 1680 waren er ongeveer 500 Indiaanse slaven in Suriname.⁵¹ Beeckman schreef in 1680 dat de roof van Indiaanse vrouwen een belangrijke oorzaak van de Indiaanse oorlog in Suriname was.⁵²

De Europese oorlogen in de periode tussen 1650 en 1680 waren een belangrijke impuls voor de slavenhandel als een commerciële activiteit. Indianen werden in deze periode ingezet om ontvluchte Afrikaanse slaven op te sporen. Ook werden Indianen gezocht als hulptroepen in de onderlinge oorlogen van de Europeanen. De oorlogen bevorderden de militarisering van de relaties. De Caraïben bij de Coppename waren goed bewapend met vuurwapens. In de bronnen zijn vrijwel geen vermeldingen over wapenhandel met Indianen te vinden. Van Aersen van Sommelsdijck, de gouverneur van Suriname, schreef in 1684 dat schippers in Nederland particulier wapens inkochten die zij onderhands met Indianen verhandelden tegen slaven en slavinnen.

Een verschil tussen de periode vóór 1620 en de periode ná 1650 is het ontbreken van plantages in het gebied tussen de Saramacca en Corantijn. Het centrum van de Indiaanse opstand

---

⁴⁹ Hoofdstuk 4: 154 noot 58, 162 noot 106.

⁵⁰ ZA_2035_302a; 310-312.

⁵¹ Zie hoofdstuk 4: 153 noot 55; 177-179.

⁵² NA_1.05.01.02_1025_77; brief Beeckman 1680 04 16 Kykoveral.

lag bij de Coppename in het westen van Suriname. Tussen de Saramacca en de Corantijn zijn weinig vermeldingen van Europese plantages, dit gebied bleef tot 1680 Indiaans. Vanuit Suriname werden soms kleine groepjes militairen in versterkte posten gelegerd bij de Saramacca en de Corantijn. De Indiaanse cargasoenen die naar deze posten werden gezonden zijn een aanwijzing dat een gedeelte van het voedsel voor Suriname uit deze regio kwam.⁵³ De combinatie van handel en conflicten met Indianen in de regio tussen de Corantijn en de Marowijne lijkt typerend voor de relatie van Nederlanders met dit gebied in de onderzoeksperiode. Het is opvallend dat Nederlandse bronnen geen expliciete melding maken van handel met Caraïben in dit gebied, hoewel deze zeker plaatsgehad moet hebben. Engelse bronnen stellen dat de Arawak de belangrijkste partners van de Nederlanders waren. Naast Arawak zijn er spaarzame vermeldingen van Shebayo en van de Warao.⁵⁴

De beschikbare bronnen documenteren dat er gehandeld werd in goederen zoals letterhout en hangmatten. Een belangrijk deel van de transacties van Nederlanders met Indianen had betrekking op de aankoop van voedsel. Handel in Indiaanse slaven en slavinnen was gebruikelijk. Daarnaast leverden Indianen ook diensten aan de Europeanen die in de Nederlandse nederzettingen leefden. Met de groei van deze nederzettingen ontstond er een toenemende scheiding tussen de samenleving van Nederlandse kolonisten en de Europeanen die buiten deze nederzettingen contacten met Indianen onderhielden, zoals de handelaars die naar Indiaanse dorpen reisden om daar te handelen. Het gebruik van de generieke aanduiding ‘bokken’ voor alle soorten van Indianen is een aanwijzing voor een toenemende polarisatie in deze periode.⁵⁵

Westelijk Guiana

De vierde regio is het gebied tussen de Corantijn en de Orinoco. De berichten over de eerste Nederlandse nederzettingen in dit gebied zijn niet eenduidig. Het is mogelijk dat er vóór 1600 handelscontacten van Nederlanders met Indianen in dit gebied waren en dat er ook nederzettingen gesticht werden. Het is echter onwaarschijnlijk dat er vóór 1615 permanente Nederlandse nederzettingen in dit gebied waren omdat het binnen de militaire invloedssfeer van de Spaanse koloniale autoriteiten lag. Waarschijnlijk ontstond de eerste permanente nederzetting tussen 1600 en 1620 bij fort Kykoveral.⁵⁶ Dit fort lag op een klein eilandje in de rivier Essequibo ver van zee. Het voornaamste transport verliep hier per kano of per sloep. Het was een handelsnederzetting en

---

⁵³ Zie Bijlage D 12 rekening Combe uitgesplitst naar bestemming.

⁵⁴ Zie hoofdstuk 5: 210 voor Shebayo en 213 voor Warao.

⁵⁵ Zie hoofdstuk 4: 191.

⁵⁶ Zie hoofdstuk 3: 118-120. Zie ook kaart 5 achterin het boek.

geen plantagekolonie. Verder stroomafwaarts lagen Nederlanders verspreid in Indiaanse dorpen. De voornaamste handel bestond uit orleaan, letterhout en voedsel. Schepen ankerden meestal in de Demerara en voeren met de sloep naar de Essequibo.

In 1627 werd ook bij de Berbice een Nederlandse nederzetting gesticht. De eerste post lag betrekkelijk ver in het binnenland bij de Wiruni. De Nederlanders leefden verspreid in Indiaanse dorpen, er werd tabak geteeld, maar het voornaamste retourproduct was orleaan. Omstreeks 1660 werd fort Nassau aan de Berbice het nieuwe centrum. Deze plaats kon ook door zeeschepen bereikt worden in tegenstelling tot de oude plaats bij de Wiruni. De belangrijkste handelspartners van de Nederlanders bij Berbice en bij Essequibo waren vooral de daar woonachtige Lokono.⁵⁷

Aan het einde van de onderzoeksperiode komen er berichten uit Essequibo over conflicten tussen Akawaio en Caraïben die tot vermindering van de export van orleaan leidden. Warao en Akawaio werden als Indiaanse handelspartners in Berbice genoemd. De Nederlandse nederzettingen in westelijk Guiana bleven tot 1650 betrekkelijk klein van omvang. Het voornaamste retourproduct was orleaan die door Indianen geleverd werd. Vanuit de Essequibo werd ook een letterhout en voedsel geëxporteerd. Vanaf 1640 zijn er ook vermeldingen van de handel in Indiaanse slaven vanuit Essequibo naar de Caraïbische eilanden.⁵⁸

Na het verlies van Nederlands Brazilië in 1654 deed de Kamer van Zeeland van de WIC de kolonie bij Essequibo over aan een consortium van drie Zeeuwse steden. De onderneming van Nova Zelandia leidde tot het stichten van een vestiging rond de Pomeroon omstreeks 1660.⁵⁹ Aanvankelijk lukte het om een aantal suikerplantages op te zetten, maar de kolonie werd in 1666 door Engelsen veroverd en daarna door Fransen verwoest. De Nederlandse vestiging bij de Pomeroon werd in 1670 ontruimd. Het particuliere patroonschap bij Berbice was de enige Nederlandse nederzetting die vanaf haar stichting in 1627 tot 1680 ononderbroken Nederlands bleef. Tijdens de Nederlands-Engelse oorlogen was deze nederzetting het belangrijkste steunpunt voor de Nederlanders in westelijk Guiana. Het bondgenootschap tussen Arawak en Nederlanders bij de Berbice was tijdens de onderzoeksperiode de meest bestendige Nederlands-Indiaanse relatie. De orleaan bleef belangrijk, ook na de introductie van de suikerplantages.⁶⁰

Goslinga schreef dat de oogst van 65 jaar Nederlandse kolonisatie op de Wilde Kust niet erg indrukwekkend was. Er waren vooral veel mislukkingen en de drie Nederlandse kolonies die

⁵⁷ Zie hoofdstuk 3: 128; hoofdstuk 4: 155-156, 175.

⁵⁸ Zie hoofdstuk 3: 138-139.

⁵⁹ De hoofdvestiging lag bij de Pomeroon, maar er waren ook Nederlandse nederzettingen bij de Moruka rivier. Zie ook hoofdstuk 4: 157.

⁶⁰ Zie ff 180-182 orleaan.

in 1680 bestonden waren klein van omvang. De ondernemingen waren vooral belangrijk omdat de basis voor de latere ontwikkeling werd gelegd.⁶¹ De Nederlanders hadden een duidelijke voorkeur bij de keuze van plaatsen voor de stichting van nederzettingen. De Oiapoque, Cayenne, Suriname, Berbice en Essequibo werden geprefereerd als vestigingsplaatsen. De nederzettingen westelijk van Cayenne lagen steeds verder achter de kust. Bij Essequibo en Berbice zelfs meer dan een dag varen. Er was een verschuiving van oost naar west in de locatie van Nederlandse nederzettingen door militaire interventies van Portugezen in de Amazone-delta en van Fransen in Cayenne. De reden van deze discontinuïteit was in de eerste plaats politiek en niet zozeer economisch.

Archeologisch onderzoek

Eerder is al opgemerkt dat er archeologisch onderzoek is gedaan op of bij sommige plaatsen waar Nederlandse nederzettingen gevestigd waren. In de Amazone-delta is er onderzoek gedaan in de regio bij Macapá in de staat Amapá.⁶² Macapá werd op contemporaine kaarten *Roohoek* genoemd en in het verslag van de Waalse kolonisten werd beschreven dat bij een bezoek in 1623 Indiaanse urnen werden gevonden.⁶³ Meggers toonde aan dat dit gebied al een lange geschiedenis van Indiaanse bewoning had en dat de laatste Indiaanse cultuur omstreeks 1650 verdween.⁶⁴ Op sommige eilanden in de Amazone-delta werden bij nederzettingen van Aruan ook Europese goederen zoals kralen gevonden.⁶⁵ Bij de Oiapoque zijn verschillende plaatsen onderzocht, de vindplaatsen bij de Ouanari duiden op een langdurige Indiaanse bewoning.⁶⁶ Ook op het eiland van Cayenne zijn precolumbiaanse nederzettingen gevonden.⁶⁷ In Suriname zijn er naast de archeologische vindplaatsen aan de kust, een groot aantal vindplaatsen die als een band langs de rivieren achter de kust liggen op de grens van de kustvlakte en het achterland, in het gebied waar de eerste Nederlandse nederzettingen gesticht werden.⁶⁸ In de buurt van Paramaribo zijn bij

---

⁶¹ Goslinga 1971: 430.

⁶² In het centrum van de stad Macapá werd een Indiaanse begraafplaats gevonden, een aanwijzing dat deze stad op een eerdere Indiaanse nederzetting is gebouwd. (Meggers 1957: 104)

⁶³ 'Maandag de 17e ankerden we voor Roohoek en landden na veel gebeden te hebben. [...] op een wandeling door het land vonden we een begraafplaats vol met aardewerken potten van verschillende vormen en ontwerp met het gebeente van doden er in.' (Forrest 1914: 232; vertaling auteur)

⁶⁴ Meggers 1957: 44-102, 556-579, 596-597. Zie hoofdstuk 3: 124; noot 104.

⁶⁵ Meggers 1957: 37-44, 242-258, 425-555, 579-584, 594-597. Zie hoofdstuk 3: 122 noot 93.

⁶⁶ Bij *Carippo* is archeologisch onderzoek gedaan, maar weinig gevonden. (Rostain 1994: 607)

⁶⁷ Rostain 1994: 583-589.

⁶⁸ Versteeg 2003: zie de kaart met archeologische vindplaatsen achterin het boek.

archeologisch onderzoek artefacten gevonden van de Kwatta cultuur die omstreeks 1000-1200 gedateerd wordt.⁶⁹

In Guyana is er archeologisch onderzoek gedaan bij sommige plaatsen waar Nederlandse vestigingen lagen. Onderzoek bij de Berbice en monding van de Demerara laat zien dat er sprake was van langdurige bewoning door mensen die waarschijnlijk de voorouders van de tegenwoordige Lokono waren.⁷⁰ In de omgeving van fort Nassau werden terpen en complexen van verhoogde Indiaanse landbouwvelden gevonden.⁷¹ Bij fort Kykoveral is geen onderzoek gedaan, wel verder westelijk bij de Pomeroon.⁷² Daar zijn geen Europese artefacten gevonden, maar wel de getuigenissen van een zeer langdurige Indiaanse bewoning.⁷³ Op grond van deze gegevens is het waarschijnlijk dat de nederzettingen van de Nederlanders inderdaad in de buurt van Indiaanse plaatsen gesticht werden en dat veel van deze Indiaanse plaatsen een lange geschiedenis van bewoning hadden.

Indiaanse handelspartners

In de inleiding is er reeds op gewezen dat etnoniemen een betrekkelijke aanduiding van identiteit zijn. De ontwikkeling van de betekenis van de etnoniemen Arawak en Caraïbisch is een voorbeeld.⁷⁴ Hieronder worden de voornaamste etnoniemen besproken die in de bronnen gevonden zijn. Deze namen werden gebruikt voor Indianen waar Nederlanders handel mee dreven. De etnoniemen worden zoveel mogelijk in een context geplaatst van antropologische, linguïstische en archeologische informatie.

Arawak, Shebayo en Yao

De Laet noemde in 1625 de Yao, Shebayo en Arawak als handelspartners in Guiana en hij publiceerde later ook woordenlijsten van deze drie talen.⁷⁵ De Arawak werden tussen 1580 en

---

⁶⁹ De vindplaats Kwatta Tingiholo bevat onder andere artefacten zoals de kleine groene kikkerfiguren die verhandeld werden. (Versteeg 2003: 140-160) Zie ook het citaat boven de inleiding: 1.

⁷⁰ Williams 2003: 290-297; 339-342.

⁷¹ Het betreft 787 opgehoogde velden die tussen 1.7 en 0.48 m hoog zijn en een oppervlakte hebben die varieert tussen een lengte van 4.96 tot 8.25 meter en een breedte van 1.7 en 6.9 meter. (Plew 2005: 23-24)

⁷² Meggers 1960: 145-153.

⁷³ Williams 2003: 407-408.

⁷⁴ Zie hoofdstuk 4: 169 noot 142. Zie ook de studie van Tassinari over het etnoniem 'Caripuna'. (Tassinari 1998) Karin Boven gebruikte in haar proefschrift over de Wayana de benadering van Whitehead, die het ontstaan van Indiaanse identiteiten in relatie met Europeanen als een proces van etnogenese beschrijft. (Boven 2006: 59-62) Butt-Colson publiceerde over de relatie tussen Indiaanse identiteit en geografische ruimte. (Butt-Colson 1983)

⁷⁵ De Laet 1625: 469; 1633: 642-643; 1640: 582-583.

1680 op allerlei plaatsen genoemd. Cabeliau dreef in 1597 handel met Arawak in de regio rond Cayenne. Arawak werden van 1595 tot 1680 bij de Marowijne genoemd. De Surinaamse correspondentie maakt tussen 1669 en 1680 geregeld melding van Arawak zonder veel informatie over hun woongebieden te geven.

De voornaamste en meest duurzame relatie was die van Arawak en Nederlanders bij de rivier Berbice. Gelein van Stapels beschreef de situatie in 1630 toen de Nederlanders in dorpen van de Arawak woonden. Ook bij de Essequibo woonden toen Nederlandse leggers bij Arawak.⁷⁶ De Engelsen beschouwden de Arawak als bondgenoten van de Nederlanders in de oorlogen die na 1665 gevoerd werden. Verder westelijk van de Essequibo woonden in 1666 blijkbaar Arawak bij de Pomeron.⁷⁷ De belangrijkste historische informatie over de Arawak bij Berbice wordt verstrekt door het verslag dat Van Berkel schreef over zijn reis.⁷⁸

Het begrip Arawak wordt tegenwoordig vooral gebruikt door linguïsten om een taal-familie aan te duiden die tot de grootste van Zuid-Amerika behoort.⁷⁹ De Arawak, die tegenwoordig verspreid in het gebied achter de kuststrook wonen van de Marowijne tot de Orinoco, worden tegenwoordig Lokono genoemd. Boomert publiceerde in 1983 een ethnohistorische studie over de Arawak in Guiana.⁸⁰ De economische relatie tussen Nederlanders en de Lokono van de Berbice tussen 1625 en 1680 is spaarzaam gedocumenteerd. De rol van de Lokono in de handel en productie van orleaan wordt niet beschreven. Van Berkel schreef in 1672 dat ze voedsel en diensten leverden. De Lokono waren toen ook actief als militaire bondgenoten van de Nederlanders.⁸¹ Archeologisch onderzoek bij de monding van de Berbice leverde aanwijzingen voor een regelmatige bewoning van nederzettingen sinds 1200 AD.⁸² De weg van Berbice naar de Demerara die Van Berkel in 1672 beschreef, was volgens Williams een oude Arawakse route.⁸³

Bij de Essequibo leverden Arawak in 1627 zaaigoed aan Engelsen. In 1677 vermeldt ook Myst de levering van zaaigoed aan de kolonie door Indianen bij de Oiapoque. Waarschijnlijk waren hier de Arawak van de Ouanari bij betrokken, die door Myst als handelspartners worden genoemd. Archeologisch onderzoek bij de Oiapoque heeft langdurige bewoning aangetoond bij de Ouanari, waar vanaf 1595 in historische bronnen Arawak genoemd worden.⁸⁴

---

⁷⁶ Zie hoofdstuk 3: 108, 128.

⁷⁷ Zie hoofdstuk 4: 175: noot 170.

⁷⁸ Zie hoofdstuk 4: 155-156.

⁷⁹ Aikhenvald 1999.

⁸⁰ Boomert 1983.

⁸¹ Zie hoofdstuk 4: 172 noot 159.

⁸² Plew 2005: 23; Meggers & Evans 1960: 182.

⁸³ Williams 2003: 290-297; 339-342. Zie ook Bijlage C 3.

⁸⁴ Rostain 2008: 293.

De taal van de Palikur oostelijk van de Oiapoque bij de Uaçá wordt tegenwoordig tot de Arawak familie gerekend.⁸⁵ De Palikur handelden bij de Cacipore in zeekoe, maar er werden geen Nederlandse nederzettingen in hun gebied gevestigd. De *Aracouro* die door Lourens Lourensz werden beschreven leefden waarschijnlijk bij de Cacipore en worden door Grenand en Grenand als voorouders van de Palikur gezien. De identiteit van de tegenwoordige Palikur is complex en bestaat uit een federatie van clans die soms talen uit ander families spreken zoals Tupí en Carib.⁸⁶ De materiële cultuur van de Palikur vertoont verbindingen met prehistorische archeologische vondsten in deze regio.⁸⁷

De tweede naam die De Laet noemde was die van de Shebayo.⁸⁸ De Goeje classificeerde de taal op grond van de woordenlijst in De Laet als Arawak.⁸⁹ Het etnoniem verscheen voor het eerst in 1598 als *Hebaio* bij Cabeliau. De Vries vervoerde *Sapaye* van de Saramacca naar de Demerara in 1634. *Sapojers* verschijnen na 1670 in de Surinaamse correspondentie bij de Saramacca. Franse bronnen vermelden *Sapayes* bij de Approuage en de Kaw.⁹⁰ Op grond van de continuïteit van andere etnoniemen is het waarschijnlijk dat *Hebaio*, *Shepayo*, *Sapaye*, *Sapojer*, *Sabajo* vormen van hetzelfde etnoniem zijn voor een Indiaanse identiteit die in de zeventiende eeuw onderscheiden werd, maar tegenwoordig verdwenen is.⁹¹

De Shebayo werden door Wilson in 1605 bij de Oiapoque omschreven als een mysterieus volk en die naam doen zij eer aan.⁹² In de linguïstische literatuur wordt hun taal als dood omschreven. Uit de vermeldingen in de bronnen kan opgemaakt worden dat ze tot 1680 als een etnische identiteit genoemd werden. De relaties van de Shebayo met Nederlanders worden nauwelijks omschreven. Shebayo woonden tussen 1650 en 1680 bij de monding van de Approuage waar tussen 1660 en 1680 verschillende Nederlandse nederzettingen hebben gelegen. In Suriname bevonden de Shebayo zich bij de Saramacca in het gebied waar na 1678 de opstandige Indianen de baas waren. De vermelding betreft een poging om hen aan de zijde van de Nederlanders te trekken wat blijkbaar gelukt was.

De derde naam die De Laet noemde stond boven aan zijn lijst. De Yao woonden volgens De Laet langs de kust vanaf Cabo Orange tot het gebied stroomopwaarts de Amazone rivier. De

---

⁸⁵ Grenand 1987: 3.

⁸⁶ Passes 2004; Grenand 1987.

⁸⁷ Rostain 2008: 301.

⁸⁸ De Laet 1625: 469; 1633: 642-643; 1640: 582-583.

⁸⁹ De Goeje 1939.

⁹⁰ Grillet 1698: 40-41.

⁹¹ Sabajo. (Boven 2006: 48)

⁹² Hakluyt 1906 (XVI): 347. Zie ook hoofdstuk 2: 82 noot 102.

woordenlijst die De Laet publiceerde is de bron van veel speculaties geweest.⁹³ De historische bronnen zijn beperkt. Cabeliau nam in 1599 twee Yao mee naar Nederland. Engelse bronnen vermelden fricties met Yao bij de Oiapoque tussen 1605 en 1613. Een kortstondige Waalse vestiging in 1623 leidde niet tot vijandelijkheden, maar twee latere Nederlandse stichtingen in 1625 en 1627 werden overvallen. Lourens Lourensz sprak in zijn verslag over de Yao als ‘*halve Duytsen*’.⁹⁴ De Yao verwierven in het begin van de zeventiende eeuw een sterke positie als bemiddelaars bij de Oiapoque. Tussen 1600 en 1680 functioneerden zij als tussenpersonen, maar hun positie verzwakte. Lefebvre beschreef de inwoners van *Caripo* bij de Oiapoque die hij in 1664 ontmoette als een armzalig overblijfsel van een groot volk. De *Cariboters* die Myst in zijn verslag van de gebeurtenissen in 1677 noemde waren waarschijnlijk dezelfde Yao die Lefebvre in 1664 ontmoet had. De naam Annatto is misschien de meest wijdverbreide erfenis van de Yao. Hun taal werd als dood geclassificeerd en zij verdwenen uit het vocabulaire van contemporaine etnoniemen.⁹⁵

Caraiëben

Een opmerkelijke afwezige taal in het woordenlijstje van De Laet is het Caraïbisch. De aanduiding Caraïbisch wordt tegenwoordig, net als Arawak, vooral gebruikt om linguïstische families te beschrijven. De Caraïbisch sprekende bevolking langs de kust tussen de Orinoco en Oiapoque wordt tegenwoordig Kalina genoemd. De voorouders van de tegenwoordige Kalina leefden vaak stroomopwaarts van de Lokono langs rivieren aan de kust.⁹⁶ De Kalina werden in 1598 door Cabeliau bij Cayenne genoemd. Vanaf 1650 vestigden Nederlanders zich definitief op het eiland van Cayenne in harmonie met de daar woonachtige Galibi.⁹⁷

Kalina worden nergens met naam genoemd in de bronnen betreffende de gebeurtenissen in Suriname tussen 1615 en 1620. Archeologisch onderzoek in Suriname laat zien dat de vindplaatsen achter de kust geconcentreerd zijn in gebieden waar Nederlandse vestigingen genoemd werden. Bij Paramaribo, maar ook de gebieden bij de Commewijne en Suriname, waar de eerste Nederlandse vestigingen in 1615 lagen en later het centrum van de Engelse kolonie in 1665.

De Kalina verleenden geen militaire steun bij conflicten van Europeanen met derden; niet in Cayenne in 1664, niet aan de Nederlanders in Essequibo tegen de Engelsen in 1665, niet aan de

⁹³ De Laet 1633: 642-643; 1640: 582-583.

⁹⁴ Zie hoofdstuk 2: 71.

⁹⁵ Zie hoofdstuk 1: 43-44 noot 80.

⁹⁶ Hoff 1968: 16-23.

⁹⁷ Zie ook 169 noot 139.

Engelsen tegen de Nederlanders in Suriname in 1667, niet bij de herovering door Engelsen in 1668 en niet bij de definitieve Nederlandse bezetting in 1669. De relaties met Caraïben in Suriname verzuurden na de verovering op de Engelsen in 1667 en leidden in 1678 tot vijandelijkheden die het economische verkeer tussen Indianen en Nederlanders vrijwel tot stilstand deed komen. *Kaijkoesie* bij de bovenloop van de Coppename werd als leider van de Indianen genoemd. De loyaliteiten in deze vijandelijkheden waren echter complex en Nederlanders hadden steun van Caraïbische Indianen zoals *Irekaye* en *Annasabo* van de Corantijn.⁹⁸ Caraïben van de Corantijn werden in 1630 als vijanden van de Lokono in Berbice genoemd. De Caraïbisch-Nederlandse alliantie in westelijk Guiana die in Spaanse bronnen uit de periode 1580-1640 beschreven wordt, is niet terug te vinden in de Nederlandse bronnen. Daar worden tot 1670 vooral de Arawak genoemd. Caraïbische Indianen speelden waarschijnlijk ook al eerder een rol in de handel in orleaan en hangmatten, maar vóór 1670 zijn er weinig vermeldingen over handel westelijk van de Essequibo.

Akawaio

De Akawaio die genoemd werden bij Berbice en bij Essequibo noemen zichzelf Kapon.⁹⁹ De Kapon leven tegenwoordig vooral in de savannes in het hoogland van westelijk Guiana. De Akawaio werden in 1596 voor het eerst genoemd door Keymis. Ley vermeldde niet lang daarna dat zij de Arawak van de Corantijn hadden verdreven.¹⁰⁰ Engelse bronnen vermelden Akawaio in de periode rond 1665. Van Berkel gaf een beschrijving van de Akawaio omstreeks 1672. Blijkbaar kwamen Akawaio toen vanuit het achterland om met Nederlanders te handelen bij de post *Markaay*, die later de *Acawaaische poort* genoemd zou worden. De correspondentie van Beeckman uit Essequibo maakte omstreeks 1680 melding van een oorlog met de Akawaio die de leverantie van orleaan verstoorde.¹⁰¹

De Akawaio werden bestudeerd door Butt-Colson die publiceerde over hun naamgeving, culturele aspecten en handelsnetwerken. Zowel de Kapon als de Pemon, die tegenwoordig op de savannes in het hoogland van Guiana leven, onderhouden een netwerk van relaties over grote afstanden. Butt-Colson beschreef de handel van de Pemon en Kapon vooral als doorvoer en stelde

---

⁹⁸ Zie hoofdstuk 4: 175, 188.

⁹⁹ De Kapon worden onderverdeeld in Akawaio, Ingarikó en Patamona en worden tot de Caraïbische taalfamilie gerekend. Butt-Colson stelde dat het etnoniem Akawaio door Kapon niet gebruikt werd om zichzelf aan te duiden. (Butt-Colson 1983: 90-91) Cruz bestudeerde de Ingarikó. (Cruz 2005)

¹⁰⁰ Zie hoofdstuk 1: 44 noot 85.

¹⁰¹ Zie hoofdstuk 4: 181-182 noot 206.

dat zijzelf weinig handelsgoederen produceerden.¹⁰² De persoonlijke netwerken van handelaars waren gebaseerd op wederzijdse uitwisseling en werden waargenomen als familierelaties, die vaak door huwelijken bestendig werden.¹⁰³

Warao

De Warao werden in 1630 door Gelein van Stapels genoemd bij de Orinoco.¹⁰⁴ Spaanse bronnen vermelden dat de Warao ook deelnamen aan de aanvallen op S. Thomé en Trinidad in 1637.¹⁰⁵ Warao werden herhaaldelijk vermeld in de Surinaamse correspondentie. Van Berkel beschreef de Warao in 1672 en meldde dat Nederlanders handel met hen dreven in vis.¹⁰⁶ Tegenwoordig wonen de meeste Warao in de Orinoco-delta in Venezuela. Bij de Corantijn woont een klein aantal Warao. Williams identificeerde archeologische vindplaatsen in het kustgebied van noordwestelijk Guyana met de voorouders van de Warao. De Warao leven tegenwoordig in dezelfde moerasachtige kustgebieden waar hun voorouders al lang vóór Christus woonden. Het woongebied van de Warao in de periode 1580-1680 was waarschijnlijk groter dan tegenwoordig, maar de Warao zijn een van de Indiaanse culturen die een grote continuïteit vertonen wat betreft naamgeving en woongebied.¹⁰⁷

Arikare

De Guiaansche Compagnie had in 1610 leggers bij de *Maijari*. Het toponiem *Arcarien* verschijnt voor het eerst in een notariële verklaring uit 1655. Langendijck wilde daar zeekoe kopen van de Indianen als proviand voor de nederzetting die hij in Cayenne ging stichten. Buitenlandse bronnen vermelden dat Nederlanders bij de *Arikari* rivier zeekoe kochten van Indianen. In 1647 werd een post bij de *meren van Maricari* door een Portugese expeditie vernietigd en de ‘*Nederlandse piraat Bhandergoss*’, Van der Goes, gevangen genomen. Fransen reisden in 1652 met Galibi vanuit Cayenne naar de *meren van Maricari* waar de Arikare leefden. Een gedeelte van deze Arikare migreerde westwaarts naar Cayenne. De *Aricarisen* en hun opperhoofd Jan van der Goes worden in de Surinaamse correspondentie genoemd. Jan Stratius had enige jaren bij hen geleefd. De *Aricarisen* worden genoemd als goede vrienden van de Nederlanders. De Arikare zijn net als de Shebayo een onbekende grootheid. Over hun taal is weinig bekend. De Palikur zijn een

¹⁰² Koch 1921, 1923; Butt-Colson 1973; Cruz 2005; Cruz 2008: 140.

¹⁰³ Barbosa 2005: 94-96.

¹⁰⁴ Zie hoofdstuk 3: 109 noot 32-34.

¹⁰⁵ Whitehead 1988: 88-89.

¹⁰⁶ Zie hoofdstuk 4: 176 noot 175.

¹⁰⁷ Heinen 2000: 571; Williams 2003: 257.

zeldzame constante in het landschap van Amapá. Conflicten tussen Fransen en Portugezen over de grens van Frans-Guyana hebben in de achttiende en negentiende eeuw tot een grondige herschikking van de Indiaanse bewoners van Amapá geleid.¹⁰⁸

Aruan

De Aruan werden in 1625 door De Laet genoemd en zijn vereeuwigd als toponiem op contemporaine kaarten in de vorm van *Arrowen eiland*. Archeologisch onderzoek op eilanden in de buurt documenteerde de bewoning door Aruan. De voornaamste bevolkingscentra van de Aruan lagen verder oostelijk op het eiland van Marajo.¹⁰⁹ De Nederlandse vaart op dit gebied begon rond 1600 en het is waarschijnlijk dat Nederlanders wapens aan de Aruan verkochten die gebruikt werden in de oorlogen die tussen 1615 en 1680 met Portugezen gevoerd werden. Er zijn echter geen directe getuigen van deze relatie. Het bronnenmateriaal voor deze relatie in de oostelijke Amazone-delta blijft beperkt tot een aantal schaarse cartografische gegevens.¹¹⁰ De bronnen voor de relatie verder westelijk zijn ook beperkt. Het Waalse dagboek vermeldt dat er in 1623 op *Arrowen eiland* met Indianen gehandeld werd. Gideon Morris vermeldde in een brief uit São Luís de Maranhão in 1642 dat daar Aruan waren die voor straf als slaven verkocht waren omdat zij met Nederlanders hadden gehandeld. De laatste Aruan werden aan het eind van de negentiende eeuw gezien. Aan het eind van de zeventiende eeuw ontstond onder druk van de oorlogen met de Portugezen een migratie naar het westen tot aan Suriname toe, waar Reeps in 1692 Aruan rapporteerde.¹¹¹

Toucoyenne

Het laatste etnoniem dat in de bronnen gevonden werd waarover meer informatie uit andere bronnen beschikbaar is Tockean. De Tockean werden door Gideon Morris in 1644 als partners van de Europese nederzettingen op de westelijk oever van de Amazone-delta genoemd. De Tockean worden ook op contemporaine kaarten gevonden. Er wordt daar een groot aantal toponiemen in dit gebied vermeld. Tockean is een van de weinig etnoniemen die geplaatst kan worden in het universum van Portugese toponiemen dat na 1630 ontstaat. Tockean is

---

¹⁰⁸ Chambouleyron 2005: 9; Polderman 2004: 49-50; Meggers 1957: 587.

¹⁰⁹ Meggers 1957: 583-588.

¹¹⁰ NA_4.VEL_685.

¹¹¹ Hoofdstuk 4: 165 noot 121.

waarschijnlijk een vorm van hetzelfde etnoniem als het Portugese Tucuju en Franse Toucoyenne. Volgens Grenand en Grenand zijn de Toucoyennes door de Palikur opgenomen als een clan.¹¹²

Dit zijn de Indiaanse handelspartners die in de bronnen vermeld werden waarover meer informatie beschikbaar is. Over andere handelspartners zoals de *Apehouse*, de *Wackean* en de *Harrytiahans* in de Amazone-delta of de Maraon of Marawan, die bij de Oiapoque en bij *Sapno* genoemd werden, zijn weinig gegevens beschikbaar. De informatie over Indiaanse handelspartners in Nederlandse bronnen is beperkt. Vaak worden alleen generieke namen zoals *indiaenen*, *wilden* of *naturellen* gebruikt. Opvallend is de intrede van het Engelse begrip ‘bokken’ na 1650. Cabeliau vermeldde vier etnoniemen, maar na 1650 wordt de aanduiding bokken in Suriname, Berbice en Essequibo algemeen. Daar tegenover staat de gedetailleerde informatie over Indiaanse opperhoofden in de Surinaamse correspondentie na het uitbreken van de oorlog met de Indianen in 1678.

De bovenstaande lijst van Indiaanse etnoniemen geeft aan dat de Nederlanders een onderscheid maakten tussen verschillende Indiaanse samenlevingen op de Wilde Kust. Met sommige samenlevingen zoals de Lokono en de Arikare onderhielden zij over een langere periode handelsrelaties. De relatie tussen Nederlanders en Kalina in Suriname werd gekenmerkt door conflicten waardoor de handelsrelaties periodiek verbroken werden. De gebruikte etnoniemen vertonen een belangrijke mate van continuïteit. In westelijk Guiana kunnen etnoniemen als Warao, Arawak, Carib en Akawaio gerelateerd worden aan tegenwoordige Indiaanse samenlevingen. De grootste veranderingen traden op in oostelijk Guiana, waar het etnoniem Palikur vanaf 1650 verscheen en Yao verdween. Arikare, Aruan en Maraon zijn niet meer herkenbaar in moderne Indiaanse samenlevingen.

Uitgaande goederen

De eerste stap die nodig was om handel met Indianen in Amazonia te drijven was het inkopen van een geschikt cargasoen. Cabeliau maakte in zijn verslag melding van onverkochte goederen, omdat het assortiment niet deugde. De handelswaren die gebruikt werden om Indianen te betalen worden vaak beschreven als snuisterijen, maar in de voorgaande hoofdstukken is beschreven dat Indianen selectief waren en weigerden om handelsgoederen te accepteren die zij niet waardeerden.¹¹³ De bronnen verstrekken weinig gedetailleerde informatie over de uitgaande lading in die periode vóór 1640. Daarna is er een aantal lijsten van cargasoenen beschikbaar. Bijlen, messen en kralen werden de gehele periode vanuit Nederland naar Amazonia verscheept.

---

¹¹² Grenand 1987: 29.

¹¹³ Hoofdstuk 3: 139-141 noot 177-178.

De lijsten vermelden daarnaast een groot aantal andere goederen. Uit de bronnen blijkt dat er ook wapens en drank verhandeld werden, maar deze goederen zijn niet op de lijsten van cargasoenen vermeld.

IJzerwerk

IJzerwerk vormde een belangrijk deel van de lading. Messen, bijlen, gereedschappen en ander ijzerwerk, zoals blikken spiegels, vishaken en harpoenen waren noodzakelijk om handel te drijven. Messen waren er in vele soorten en variëteiten. Kapmessen kwamen in het klein, middelbaar of groot, al of niet met kromme punten. De cargasoenen naar Essequibo zijn het best bekend; in 1642 werden er 600 kapmessen verscheept, in 1668 vroeg Bergenaer 450 kapmessen, commies Combe gaf in 1670 ongeveer 270 kapmessen uit in Suriname, voornamelijk om voedsel te kopen of diensten van Indianen te betalen.¹¹⁴ Kapmessen waren niet overal even gevraagd. Gelein schreef dat in Berbice geen kapmessen gevraagd werden. De bronnen noemen verschillende namen voor grotere messen, zoals bootsmansmessen, haaimessen en beenmessen. De afwerking van de grotere en kleinere messen was belangrijk, er werden messen met gebrande, witte of zwarte hechten gevraagd. Scheermessen maakten vaak deel uit van het cargasoen. Een groter cargasoen telde één à tweeduizend messen.¹¹⁵

Bijlen vertegenwoordigden vaak de belangrijkste waarde in het uitgaande cargasoen. Het jaarlijks cargasoen voor Essequibo varieerde tussen 800 en 1.600 grote en kleine bijlen. De bijlen werden vaak in tonnen verscheept. Er is niet veel gepubliceerd over de productie van bijlen in Nederland en ook de bronnen geven weinig uitsluitsel. De enige vermelding is die van een schipper die bijlen door een smid had laten maken.¹¹⁶ Misschien een aanwijzing dat bijlen en kapmessen op bestelling door smederijen in Nederland werden geleverd. Bijlen waren net als messen een handelsgoed dat de gehele periode belangrijk bleef in het verkeer van Nederlanders en Indianen.¹¹⁷

Indianen interesseerden zich vanaf de eerste contacten voor het timmermansgereedschap dat zij aan boord van de Europese schepen zagen. Veel schepen hadden kuipersgereedschap aan boord.¹¹⁸ De dissel werd al snel ontdekt als een nuttig werktuig. Indianen waren met name geïnteresseerd in dissels met een holle goot die geschikt waren om bomen uit te hollen voor het

---

¹¹⁴ Zie Bijlage D 11-12 Tabellen uitgaande goederen.

¹¹⁵ Zie Bijlage D 1-7.

¹¹⁶ Zie hoofdstuk 4: 166 noot 124. (WA_1685_1055/211)

¹¹⁷ Zie Bijlage D 1-7.

¹¹⁸ Kuipersgereedschap werd gebruikt om de tonnen te maken die het voornaamste contemporaine verpakkingsmateriaal voor goederen waren.

bouwen van kano's.¹¹⁹ Na 1640 wordt in de bronnen soms de naam kanodissel gevonden. De messen, bijlen en dissels waren echter geen nieuwe werktuigen voor de Indianen. Het waren vooral verbeteringen van bestaande werktuigen.¹²⁰

De contacten tussen Europeanen en Indianen leidden ook tot nieuwe gereedschappen in het assortiment van Europese handelsgoederen. Een voorbeeld is de cassavebeitel. Vanaf 1640 werd dit werktuig in Nederlandse bronnen genoemd. Vanaf 1668 verschijnen in de bronnen uit Suriname ook cassaveraspen. Het raspen van de cassave is een vervelend, maar noodzakelijk werk. De traditionele Indiaanse cassaveraspen werden gemaakt door scherpe steentjes op een plank te lijmen. Butt-Colson en Thomas beschreven de waarde van de cassaverasp in de tegenwoordige handel van de Kapon en Pemon.¹²¹

De introductie van de metalen rasp was een Europese vernieuwing, die echter maar beperkte ingang in de Indiaanse samenlevingen heeft gevonden. De traditionele stenen raspen worden nog steeds geprefereerd boven de raspen met metaal, omdat ze vriendelijker zijn voor de handen van degene die raspt. Ook de metalen cassavepannen waren een Europese vernieuwing. De traditionele cassavepan van aardewerk is kostbaar en moeilijk te vervoeren. De introductie van deze Europese werktuigen is een aanwijzing dat de Europeanen in Suriname zich in toenemende mate met de teelt van cassave bezighielden.¹²²

De bronnen vermelden een groot assortiment artikelen van metaal. Verschillende soorten vishaken, scharen, vingerhoeden, naalden en spelden worden de gehele periode genoemd.¹²³ Waarschijnlijk waren deze goederen secundair. In de correspondentie uit Suriname en Essequibo na 1670 werd herhaaldelijk aangedrongen op minder kleingood en meer kapmessen en bijlen.¹²⁴ Messen, bijlen en dissels waren belangrijke waardes in het handelsverkeer met Indianen.

Kralen

Cabeliau verstreekte geen informatie over zijn cargasoen, maar waarschijnlijk verhandelde hij ook kralen. Naast messen en bijlen zijn kralen een constante in de vermeldingen over uitgaande handelsgoederen. Kralen worden vaak als een snuisterij beschreven, maar de waarde van kralen is

---

¹¹⁹ Zie Bijlage D 3 afbeeldingen dissels.

¹²⁰ Zie o.a. Meggers 1957, 1960; Boomert 1993; Rostain 1994; Versteeg 2003; Williams 2003.

¹²¹ Butt-Colson 1973: 27-28; Thomas 1972. De tegenwoordige Palikur hebben in hun orale overlevering de herinnering dat de Sauyune, die één van hun tegenwoordige clans vormen, in het verleden bij de berg Commaribo woonden en verantwoordelijk waren voor de introductie van de metalen maniokrasp. (Grenand & Grenand 1987: 40)

¹²² Zie Handler en Ligon over de teelt van cassava op Barbados. (Handler 1970: 62; Ligon 1657: 63)

¹²³ In Franse bronnen worden ook harpoenen genoemd.

¹²⁴ Zie de tekst boven dit hoofdstuk: 193.

in Indiaanse samenlevingen nog steeds belangrijk.¹²⁵ De traditionele kleding van vrouwen in veel moderne Indiaanse samenlevingen vereist glazen kralen. Vooral de kleine glazen kralen worden veel gebruikt.¹²⁶ De historische bronnen documenteren dat de adoptie van Europese kralen door de Indiaanse samenlevingen snel verliep. In 1680 was het gebruik langs de kust algemeen geworden. Ooggetuigen beschreven van Cayenne tot Berbice Indiaanse vrouwen met kettingen van Europese kralen.¹²⁷

De bronnen noemen verschillende variëteiten van kralen waarvan sommigen niet makkelijk geplaatst konden worden. De kleine glazen kralen worden in één geval aangeduid met *quispelgreijn*, in een ander geval met *cassoeren*.¹²⁸ Cassoere wordt door de moderne Kalina nog steeds gebruikt als naam voor kleine glazen kralen.¹²⁹ Het *quispelgreijn* kwam in verschillende kleuren.¹³⁰ Ook archeologische vondsten documenteren de verspreiding. Europese kralen zijn gevonden op Indiaanse begraafplaatsen in oostelijk Guiana. In westelijk Guiana wordt in archeologische onderzoeksverslagen geen melding gemaakt van Europese kralen langs de kust. Dit is merkwaardig omdat uit de historische bronnen opgemaakt kan worden dat er gedurende decennia een jaarlijkse stroom van tientallen tot honderden kilo's kralen is geweest. Een gedeelte van deze kralen is waarschijnlijk verhandeld naar het achterland. Archeologisch onderzoek in het hoogland van Guiana leidde tot de vondst van Europese kralen op een aantal Indiaanse plaatsen.¹³¹

Amsterdam speelde een belangrijke rol in de productie en handel van kralen vanaf het einde van de zestiende eeuw. Omstreeks 1600 vestigden zich glasblazers uit Venetië in Amsterdam, die de productie van kralen een grote impuls gaven.¹³² Portugezen en Spanjaarden hadden de kralen voor hun handel met Indianen in de zestiende eeuw uit Venetië betrokken.¹³³ Vanaf 1600 werden de Nederlanden een onafhankelijke producent. Amerikaans onderzoek naar kralen heeft gedetailleerde informatie opgeleverd die belangrijk is voor het dateren van

¹²⁵ Kralenkettingen werden al sinds de prehistorie in westelijk Guiana als waardemiddel gebruikt. (Gassón 2000) Williams beschrijft een prehistorische plaats waar kralen van quartz geproduceerd werden. (Williams 2003: 337) Archeologisch onderzoek leverde verschillende soorten van Indiaanse kralen op. (Meggers 1957, 1960; Rostain 1994; Versteeg 2003) Kralen werden in Noord-Amerika als handelswaarde gebruikt, de wampun, een soort matje van kralen, is een voorbeeld. (Bradley 2007: 41-43, 76-77, 184)

¹²⁶ In het moderne Nederlands is er geen woord voor deze kralen zoals het contemporaine woord *quispelgreijn*. Een mogelijke etymologie van *quispelgreijn* is dat *greijn* een contemporain synoniem voor graan is en *quispel* voor kwast. In het Engels worden deze kralen soms 'seed beads' genoemd.

¹²⁷ Zie hoofdstuk 4: 186 noot 235-236.

¹²⁸ Zie Bijlage D 4 ladinglijst jacht *Argyn* in 1642. (USC 1898: 101)

¹²⁹ Biet beschreef dit woord naar aanleiding van zijn reis in 1652. (Biet 1664: 427: *cassouré* = *rassade*)

Kasuru: bead. (Courtz 2008: 294) Zie ook hoofdstuk 3: 141 noot 182.

¹³⁰ Zie Bijlage D 4 ladinglijst jacht *Argyn* in 1642. (USC 1898: 101)

¹³¹ Meggers 1960: 314-319.

¹³² Sleen 1962, 1973; Baart 1977.

¹³³ Marchant 1966: 70.

archeologische vondsten in Noord-Amerika.¹³⁴ In Zuid-Amerika is dergelijk onderzoek niet beschikbaar. Bronnen maken melding van de voorkeur boven verschillende kleuren, maar de bronnen zijn voornamelijk te beperkt om conclusies over handelsrelaties te kunnen trekken.¹³⁵

Wapens

De verkoop van wapens aan Indianen was vanaf de aankomst van Europeanen in Amerika een gevoelig punt. Indianen waren onder de indruk van de vuurwapens van de Europeanen en probeerden de beschikking over deze militaire technologie te krijgen. De eerste bronnen over de handel in vuurwapens zijn te vinden in het verslag van Harcourt, die vermeldde dat soms vuurwapens aan Indianen werden gegeven, en in het verslag van Lourens die vermeldde dat hij werd vrijgekocht voor een musket.¹³⁶ Frei Merciana beklagde zich over de wapenverkoop van Nederlanders aan de Tupinamba en Aruan die omstreeks 1620 Belém belaagden.¹³⁷ De Arikare waren omstreeks 1650 door Nederlanders bewapend met sabels en musketten. Jan van der Goes, het opperhoofd van de westelijke Arikare, werd in 1680 vereerd met snaphanen van de Surinaamse regering.¹³⁸

Indianen en vuurwapens waren toen al heel gewoon geworden op de Wilde Kust. De bestuurders van Suriname beklagden zich over de bewapening van de Indianen in 1678. De Indianen kochten niet alleen wapens van Franse smokkelaars, maar ook Nederlandse schippers verhandelden particulier ingekochte wapens tegen Indiaanse slaven.¹³⁹

Overige uitgaande goederen

De eerste bezoekers van Guiana rapporteerden dat de Indianen daar graag dronken. De lokale Indiaanse dranken, zoals *Pernau*, vielen in de smaak bij de Europeanen. De handel in Europese alcoholische dranken bleef vóór 1650 vooral beperkt tot wijn. Met de opkomst van de suikerrietplantages in het Caraïbisch gebied en op de Wilde Kust werd rum een handelsgoed. In Guiana begon dit proces pas aan het eind van de onderzoeksperiode.

Spiegels en kammen waren artikelen die waarschijnlijk vooral voor vrouwen bedoeld zijn. Textiel werd betrekkelijk weinig verhandeld door de Nederlanders in Guiana. Vanaf 1668 zijn er vermeldingen van *grauw lijnwaat* in Suriname. In de Amazone-delta ontdekten de

---

¹³⁴ Quimby 1966; Karklins 1982; Hayes 1983; Bradley 2007.

¹³⁵ Hoofdstuk 4: 186 noot 237, 187 noot 238-239.

¹³⁶ Zie hoofdstuk 2: 71 noot 55.

¹³⁷ Hoofdstuk 2: 87 noot 130.

¹³⁸ Hoofdstuk 4: 167 noot 129.

¹³⁹ Goslinga 1985: 559; Bijlsma 1926:182. Zie ook dit hoofdstuk 195: noot 8.

Nederlanders die in 1641 Maranhão veroverden, een economie waar lijnwaad het belangrijkste handelsartikel was.¹⁴⁰ De verkoop van textiel hing meestal samen met een verandering van kleedgewoontes in Indiaanse samenlevingen. Hoeden werden op beperkte schaal geëxporteerd en waren een statussymbool.

De mondharp was een muziekinstrument dat aanvankelijk in Engelse en later in Nederlandse bronnen genoemd wordt, en dat tussen 1600 en 1680 geëxporteerd werd. Uit de Surinaamse bronnen valt op te maken dat de populariteit van dit artikel daar na 1660 afnam. Trompetten waren een ander handelsartikel. Indianen gebruikten zeeschelpen en hoorns als blaasinstrumenten en de trompet werd gezien als een alternatief. Fransen hadden in de middeleeuwen een primitief soort aansteker ontwikkeld die in Cayenne aan Indianen verkocht werd en ook door de Nederlanders werd verkocht als *vierslag* of *vierstaef*.¹⁴¹

Samenvatting

De uitgaande goederen zoals bijlen, messen en kralen vertonen een grote continuïteit. Europese kralen werden snel door Indiaanse samenleving geadopteerd en tot een onderdeel van hun cultuur gemaakt. Er zijn te weinig gegevens om te kunnen spreken over de kwalitatieve en kwantitatieve verandering in het assortiment van kralen. De gereedschappen die naar Amazonia uitgevoerd werden, vertonen wel een duidelijke ontwikkeling. De werktuigen zoals de holle dissels die door Indianen gevraagd werden, kregen specifieke namen zoals de kanodissel en werden belangrijker in de samenstelling van de cargasoenen. Ook ontstond er een uitvoer van gereedschappen die specifiek voor Amazonia bestemd waren, zoals de cassavebeitel, de cassaverasp en de cassavepannen.

In de Surinaamse boekhouding wordt *grauw lijwaet*, een goedkoop textiel, genoemd. Het ging echter om kleine hoeveelheden. Blijkbaar ontstond er een andere ontwikkeling dan in het Portugese deel van Guiana. Directeur Bas schreef in 1642 vanuit Maranhão dat lijnwaad daar het voornaamste artikel in de handel met Indianen was.¹⁴² De Europese oorlogen tussen 1665 en 1680 leidden tot een militarisering en de verdere verspreiding van vuurwapens. De opkomst van de suikerrietcultuur leidde tot de groei van sterke drank als betaalmiddel voor Indiaanse goederen en diensten.

---

¹⁴⁰ Lijnwaad, lijwaet, is een woord voor textiel. (Kooijmans 2000: 61)

¹⁴¹ Zie Bijlage D 4, 7.

¹⁴² NA_1.05.01.01_59 130 1643 10 05 brief van directeur Bas.

Lokale handel

De aankoop van vers voedsel was meestal de eerste handel die na de aankomst van een schip op de kust met Indianen gedreven werd. Cabeliau beschreef deze handel in 1598 en de beschrijving die Adriaen van Berkel van zijn aankomst in Berbice in 1672 gaf laat zien dat deze situatie nog steeds hetzelfde was. De Nederlanders die zich vanaf 1600 op de kust vestigden, beschreven hoe zij wild, vis, schildpadden en ander voedsel van Indianen kochten. Al snel ontstonden er vaste waardes voor deze handel: bijvoorbeeld een vis voor een mes, een hert voor een bijl etc. Een belangrijk voedselgewas dat al snel door de Europeanen werd overgenomen, was de cassave. Met de groei van de Europese nederzettingen nam ook de vraag naar voedsel toe. Hoewel Europeanen vanaf 1650 in toenemende mate voedingsgewassen gingen telen, bleven zij afhankelijk van leveranties door Indianen.

De Engelse vestiging *Cumaú* bij Macapá moest zich in 1632 overgeven omdat de Indianen zo bang voor de Portugezen waren dat ze weigerden voedsel te leveren.¹⁴³ Verschillende Franse expeditie naar Cayenne werden na vijandelijkheden met Indianen door voedselgebrek gedwongen tot evacuatie.¹⁴⁴ De Engelse garnizoenen in Kykoveral en Nova Zelandia gaven zich over, omdat de Indianen weigerden te handelen en zij daardoor voedselgebrek hadden. De administratie van commies Combe in Suriname laat zien hoe belangrijk de Indiaanse voedselleveranties voor het garnizoen waren. De uitgifte van bijlen, messen en kralen om cassave van de Indianen te kopen was een regelmatig terugkerende activiteit. Na het uitbreken van de oorlog in 1678 ontstond er al snel hongersnood onder de kolonisten; ze probeerden zelfs op Barbados eten te kopen.¹⁴⁵ De aankoop van voedsel door Nederlanders van Indianen was gedurende de gehele periode 1580-1680 een veelvoorkomende transactie.

De lokale handel was niet beperkt tot voedsel. Indianen verkochten ook kano's; hoewel de vermeldingen van transacties niet gevonden werden, blijkt uit het verbod op de aankoop van kano's in Suriname dat er wel degelijk handel was.¹⁴⁶ De hangmat was tot 1680 een slaapgerei dat exclusief door Indianen vervaardigd werd en de groeiende Europese bevolking adopteerde massaal deze gewoonte, waardoor er een toenemende vraag naar deze hangmatten ontstond.

Naast goederen waren de diensten van Indianen aan Europeanen een lokale transactie die vaak in de bronnen genoemd werd. Aanvankelijk waren Indianen onmisbaar als tolken en gidsen. Met de groei van een autochtone Europese bevolking op de kust, vaak van gemengd Europese-

---

¹⁴³ Hoofdstuk 3: 115 noot 62.

¹⁴⁴ Zie hoofdstuk 3: 117 noot 72; hoofdstuk 4: 146 noot 5.

¹⁴⁵ Hoofdstuk 4: 185 noot 227.

¹⁴⁶ De Smidt 1973: 116-117.

Indiaanse afkomst, ontstond er een groep van Europese bemiddelaars die deze functies van de Indianen overnam. Andere Indiaanse diensten, zoals het bouwen van huizen en het roeien van kano's, bleven de gehele periode belangrijk.

De ontwikkeling van de Nederlandse 'bouwerijen' in de periode 1600-1620 leidde tot nieuwe dienstverbanden. Indianen rooiden het land en hielpen bij het planten. Het roeien gebeurde door mannen, het planten waarschijnlijk door vrouwen, zoals de traditionele verdeling van werkzaamheden in de meeste Indiaanse samenlevingen voorschreef. Het zaaigoed en stekken voor de bouwerijen werden door Indianen geleverd. In 1627 ging Powell naar de Essequibo om zaaigoed voor zijn kolonie op Barbados te kopen, omdat hij wist dat het daar van de Arawak gekocht kon worden. De kolonisten van Aprius kochten in 1677 hun zaaigoed van de Indianen bij de Oiapoque. De samenwerking van Europeanen en Indianen bij het verbouwen van cassave, tabak, katoen en orleaan leidde tot de overdracht van kennis over het kweken van deze gewassen. Tabak werd bijvoorbeeld vanaf 1620 in Nederland geteeld. Op de Caraïbische eilanden werd vanaf 1630 katoen geteeld. Orleaan werd na 1680 in Cayenne door Franse planters geteeld.¹⁴⁷

Europeanen verbouwden vanaf 1650 in toenemende mate cassave.¹⁴⁸ De bereiding van cassavemeel bleef echter tot 1680 voornamelijk het werk van Indiaanse vrouwen. Modern onderzoek naar de traditionele teelt van cassave door de Palikur in Frans-Guyana laat zien dat deze landbouwmethode bijdraagt aan de genetische variatie van het gewas en zo beschermt tegen inteelt.¹⁴⁹ Cassave is tegenwoordig ook een belangrijk voedselgewas in Azië en Afrika, waar de inteelt als gevolg van het stekken van de plant tot kwetsbaarheid voor plagen leidt.¹⁵⁰

De bouwerijen in de periode 1600-1620 leidden tot de introductie van slavernij. De eerste vermeldingen van Nederlanders met Indiaanse slaven komen 1614 uit Spaanse bronnen. Tussen 1620 en 1630 werden Afrikaanse slaven door Portugezen gevangen genomen in Nederlandse vestigingen in de Amazone-delta. De Nederlanders troffen in 1667 na de verovering van Suriname niet alleen zwarte, maar ook rode slaven aan. Veelal waren dit Indiaanse vrouwen die diensten rond het huis verrichtten, zoals de bereiding van cassavemeel. Het verhaal van de Indiaanse prinses *Yarico* die een Engelse schipbreukeling hielp ontsnappen en daarna door hem

---

¹⁴⁷ Saint Martin 1989.

¹⁴⁸ Handler 1970; Ligon 1657.

¹⁴⁹ Inteelt is een probleem bij de moderne teelt van cassave. Het onderzoek toonde aan dat de traditionele methode van de Palikur, waarbij een veld een tijd gebruikt wordt om daarna een tijd braak te liggen, met name door de techniek van het wieden een variatie in de planten bewerkstelligde. (Pujol 2005)

¹⁵⁰ Cassave is wat betreft geproduceerd volume wereldwijd het zesde voedselgewas. Het groeit op plaatsen waar andere gewassen slecht groeien, zoals op arme of droge grond. De knollen kunnen in de grond bewaard worden tot 24 maanden, waardoor de oogst uitgesteld kan worden tot een geschikt moment. Cassave wordt ook industrieel gebruikt bij de productie van veevoer, papier, textiel en als de smaakstof *monosodium glutamate* in de Aziatische keuken. (Chavarriaga-Aguirre, Paul and Mark Halsey 2005)

als slavin werd verkocht, is een contemporaine illustratie van dit aspect van de relaties tussen Europeanen en Indianen.¹⁵¹ Indiaanse mannen werden als slaven gebruikt om te jagen en te vissen.¹⁵² De relaties tussen Europese kolonisten en Indiaanse inwoners werden vanaf 1640 vertroebeld, doordat Indianen werden gekidnapt door schippers en planters. Na 1680 werden in Essequibo, Berbice en Suriname algemene regels uitgevaardigd waarbij de lokale Indiaanse bevolking beschermd werd tegen slavernij.¹⁵³

Indianen verleenden tussen 1600 en 1650 militaire steun aan Nederlanders. In het westen bij de Orinoco-delta en op Trinidad in conflicten met Spanjaarden en in het oosten in de Amazone-delta in conflicten met Portugezen. Tussen 1650 en 1680 participeerden Indianen op beperkte schaal in de vijandelijkheden tussen Fransen, Engelsen en Nederlanders. In Suriname sloten Nederlanders bondgenootschappen met Indianen om te strijden tegen vijandige Indianen. De oorlogsbuit, waarvan Afrikaanse en Indiaanse slaven de grootste waarde vertegenwoordigden, was de betaling van deze militaire diensten.¹⁵⁴

De ontwikkeling van het plantagestelsel in Suriname, Berbice en Essequibo tot een monocultuur leidde in de achttiende eeuw tot een geografische verdeling, waarbij langs de kust Europeanen met Afrikaanse slaven woonden, terwijl het gebied daarachter Indiaans was. Na 1680 werd er in Suriname in toenemende mate een regelgeving ingevoerd waarbij de Indiaanse en Europese gemeenschappen gescheiden werden. Deze regelgeving laat de verstengeling zien van de Indiaanse en Europese samenlevingen in de koloniale nederzettingen omstreeks 1680. De daken van de huizen werden door Indianen gemaakt, planters bezochten Indiaanse dorpen, Indianen verkochten kano's, Indianen visten voor de planters. De inwoners hadden seksuele relaties met Indiaanse en Afrikaanse vrouwen. De Indianen verkochten letterhout, een belangrijk retourproduct uit Suriname.¹⁵⁵

Retouren

De retourlading die Cabeliau in 1598 uit Cayenne meenam bestond uit tabak, een hout dat op brazielhout leek, en voorts onbekende kruiden. Schippers waagden zich op de Wilde Kust, maar aanvankelijk wisten zij weinig van de beschikbare goederen. De lading werd door Indianen

---

¹⁵¹ Sandiford 1990.

¹⁵² Hartsinck 1770.

¹⁵³ Zie hoofdstuk 4: 178-179. Zie ook Goslinga 1985: 559-560.

¹⁵⁴ Hoofdstuk 4: 177 noot 180; De Smidt 1973: 101.

¹⁵⁵ NA_1.05.01.02_1025_76; Goslinga 1985: 558-559.

verzameld. Kostbare houtsoorten werden door Indianen gekapt en naar de kust gebracht.¹⁵⁶ Indianen verzamelden allerlei verschillende producten, die door Europese handelaars uitgeprobeerd werden. Geleidelijk ontwikkelde zich een gerichte Europese vraag. Het letterhout was een kostbare houtsoort, die vanaf 1600 tot 1680 als exportproduct van Suriname en Essequibo werd genoemd. De interesse van de Europeanen voor deze houtsoort heeft geleid tot een mythische figuur waarover de Kalina in Suriname weten te vertellen. Deze Letterhoutstomp is een gevaarlijk wezen. Het is een Nederlander die geen hoofd heeft, maar zijn mond waaruit hij vuur spuwt bevindt zich in zijn borst. Het is een menseneter die het vooral op Indianen gemunt heeft.¹⁵⁷ Naast het hout waren omstreeks 1610 tabak, katoen en orleaan de belangrijkste retourgoederen geworden.¹⁵⁸

Aanvankelijk was de export afkomstig van het surplus dat Indianen hadden. Vanaf 1605 begonnen Europeanen zich met de teelt te bemoeien. De tabak was een aantrekkelijk gewas, omdat het snel groeide en omdat de vraag op de markt in Europa explosief toenam.¹⁵⁹ Vooral de nederzettingen in de Amazone-delta ontwikkelden zich snel. Hier was vruchtbaar land met een aanzienlijke Indiaanse bevolking en geen gevaar voor aanvallen van Spaanse onderdanen, zoals in het westen waar in 1614 een bouwerij bij de Corantijn verwoest werd. De nederzettingen in de Amazone-delta werden echter tussen 1620 en 1630 verdreven door Portugese expedities. De grootschalige productie van tabak verplaatste zich tussen 1630 en 1640 naar de Caraïbische eilanden, Noord-Amerika en Europa.

Reisverslagen maakten al sinds het begin van de zeventiende eeuw melding van het suikerriet dat goed groeide in Guiana. Dit riet werd de Europeanen aangeboden door Indianen die het verbouwden bij hun dorpen. Engelsen ontwikkelden vanaf 1650 in Suriname de eerste grote kolonie waar de productie van rietsuiker met Afrikaanse slavenarbeid het belangrijkste exportproduct opleverde. Nederlandse kolonies bij de Pomeroon en Cayenne hanteerden

---

¹⁵⁶ Het letterhout in Suriname werd door Indianen gekapt en geleverd. Na de stichting van de Engelse kolonie komen omstreeks 1660 berichten over kolonisten die met hun Afrikaanse slaven op grote schaal letterhout kappen, zodat de prijs daalt. De Nederlandse bestuurders erfden dit probleem en verschillende reglementen getuigen van hun pogingen de kap te reguleren. De handel in letterhout van Indianen ging door, want zij werd in 1684 verboden. (Smidt 1973: 151-152)

¹⁵⁷ 'De Menschetende Hollander of Paira Oendepo in de Coppename. Penalo ame weipiompo. Eertijds, voor nog de grootvader van mijn grootmoeder geboren was, enz. werd de Coppename bezocht door een wreedaard, een blanken menseneter met een mond-opening aan de borst. Deze wederverschijning van Paira Oendepo en zijne strijders, verwekte algemeene ontsteltenis onder de Roodhuiden, die door hunne Piaaimannen werden gepiaaid, zoodat zij in de oogen der blanken onzichtbaar waren. De wreedaard moest zich dan ook tevreden stellen met eenige kampen te verbranden en enkele ongehoorzame Indianen te verslinden. Daarna verliet hij de streek.' (Penard 1907-1908: 36; zie ook 20, 37) Zie ook de tekst boven de epiloog. Zie Bijlage C 5.

¹⁵⁸ Zie hoofdstuk 2: 98.

¹⁵⁹ Beckles 1998: 153.

hetzelfde model, maar waren minder succesvol. Dit economische model zou in de achttiende eeuw dominant worden, maar was in 1680 nog beperkt van omvang in Guiana. Naast suiker waren er andere retouren zoals de tabak die nog steeds verbouwd werd. De kolonie van Aprius in 1677 richtte zich bijvoorbeeld vooral op de teelt van tabak.¹⁶⁰

Rond de Nederlandse kolonies bij Berbice en bij de Essequibo ontstond een economie waar orleaan door Indianen werd gewonnen, verwerkt en via handelaars als halffabricaat aan de Nederlanders werd geleverd. De WIC had de productie en handel van orleaan in Essequibo in 1657 als haar monopolie opgeëist. De voornaamste concurrent was het particulier patroonschap bij Berbice dat eveneens vanuit Zeeland bestuurd werd. De productie van orleaan in deze twee kolonies bleef in handen van Indianen, in tegenstelling tot Frans-Guyana, waar na 1680 een Europees plantagemodel ontstond. De orleaan uit westelijk Guiana was superieur aan de orleaan die na 1680 uit Frans-Guyana geëxporteerd werd omdat de orleaan uit Cayenne niet op de traditionele Indiaanse manier bereid werd.¹⁶¹ De traditionele bereiding van de orleaan was een arbeidsintensief proces dat door Indiaanse vrouwen werd verricht.¹⁶² Mede door het monopolie van de WIC op orleaan ontstond er in westelijk Guiana een gespecialiseerde Indiaanse economie. Orleaan bleef ook in de achttiende eeuw een belangrijk exportproduct van Essequibo.¹⁶³

Orleaan was en is nog steeds een gespecialiseerd handelsgoed. Het wordt soms geciteerd als kleurstof voor textiel.¹⁶⁴ In Frankrijk werd het vooral gebruikt om zijde te verven.¹⁶⁵ Het heeft in Europa het meest ingang gevonden als kleurstof voor voeding.¹⁶⁶ De introductie van orleaan in Nederland voor het kleuren van kaas en boter heeft waarschijnlijk in de zestiende eeuw via

¹⁶⁰ *Een Vertoogh van de Considerabele Colonie* 1676: 31-33. Zie Bijlage D 8.

¹⁶¹ De orleaan in Cayenne werd aanvankelijk bereid door haar te weken in water en daarna te koken. In de negentiende eeuw veranderde de productie door de invoering van mechanische hulpmiddelen en later door de concentratie van de kleurstof in de chemische stof bixine. (Saint-Martin 1989: 110-121; 207-208)

¹⁶² Zie hoofdstuk 2: 89 noot 141.

¹⁶³ Whitehead 1988: 160-163. NA_1.05.01.06_70 VWIS Kamer van Zeeland: 'documenten aangaande de colonie van rio ijsequibo'. Uit deze rekening van Essequibo valt op te maken dat de retouren in de periode 1724-1730 werden begroot op 329 vaten orleaan die f 39.297 opbrachten. De opbrengsten van 3.982 oxhoofden suiker waren f 288.160 en van 61 balen koffiebbonen f 4.009. De exportwaarde van orleaan bedroeg dus in deze periode iets meer dan 10% van het totaal. In de rekeningen in de map NA_1.05.01.06_71 is te zien dat orleaan omstreeks 1750 nog steeds een belangrijk exportartikel was. 2.012 vaten suiker leverden f 54.360 op, de 195 vaten oriane leverden f 70.200 op. De vijf halfamen maraenbalsem leverden samen f 1.125 op. Het totaal was dat jaar f 152.579. Orleaan bleef dus ook in de achttiende eeuw belangrijk.

¹⁶⁴ Zie ook Hartsinck hoofdstuk 2: 89 noot 141. Hofenk citeert orleaan niet als kleurstof in haar proefschrift over textielververij in de Nederlanden. (Hofenk 2006)

¹⁶⁵ Saint-Martin 1989: 205-239.

¹⁶⁶ De FAO publiceerde cijfers over de wereldhandel in annatto in 1995. De teelt van orleaan werd wereldwijd beoefend in Peru en Kenya waren de belangrijkste exporteurs. In West-Europa waren Engeland en Nederland de belangrijkste importeurs van annatto zaad en extracten, voornamelijk uit Peru, met ongeveer 700 ton zaad in 1990. Het grootste deel van de Nederlandse import werd weer uitgevoerd naar andere landen in de EU. ('Major Colourants and Dyestuffs' FAO 1995)

Frankrijk plaatsgevonden. Het gebruik verspreidde zich in het begin van de zeventiende eeuw en in 1632 werd het verven van boter met orleaan verboden door de Amsterdamse vroedschap.¹⁶⁷ Het gebruik van de orleaan was echter niet te stuiten en het is nog steeds een belangrijke ingrediënt in karakteristieke kazen zoals oude Leidse, Cheddar en Mimolette. Europeanen eten zo al eeuwenlang datgene wat de Indianen roodhuiden maakt.¹⁶⁸ De meeste orleaan kwam binnen in Nederland via Zeeland, maar waarschijnlijk was de belangrijkste markt in Amsterdam, want er zijn vermeldingen van de verkoop van partijen door de Zeeuwse Kamer van de WIC.¹⁶⁹

Een ander halffabricaat dat door Indianen geleverd werd was de *marraen*, de olie van de copaiba palm, die vanuit Essequibo geëxporteerd werd. Copaiba is tegenwoordig een belangrijke leverancier van bio-diesel. Deze goederen, die omstreeks 1680 door Indianen geleverd werden, vertegenwoordigden een aanzienlijk gedeelte van de waarde van de retouren. Indianen speelden dus nog steeds een belangrijke rol bij de export uit Guiana naar Nederland.

De betrokkenheid van Indianen bij de export van retouren was omstreeks 1680 in sommige opzichten continu, maar er waren ook veranderingen. Enerzijds was er een constante in de levering van orleaan als halffabricaat in het westen van Guiana, anderzijds was er een verandering in de overgang van tabak naar suiker in Suriname, alhoewel Indianen daar wel hun traditionele rol van voedselleveranciers behielden. De betrokkenheid van Indianen bij de export van hout bleef bestaan, maar was niet meer exclusief, omdat planters hun Afrikaanse slaven daarvoor inzetten. In oostelijk Guiana lukte het niet tot een grote suikerproductie te komen. Indianen bleven daar belangrijk bij het verzamelen van natuurlijke producten zoals de cacao, die na 1680 steeds belangrijker werd.

Regionale handel

Naast de lokale en intercontinentale handel was er ook een regionaal verkeer van goederen en diensten. De ontwikkeling van het verkeer van de Wilde Kust naar de Caraïbische eilanden tussen 1630 en 1650 is eerder besproken.¹⁷⁰ De handel in zeekoe is een goed voorbeeld van de ontwikkeling van dit regionale verkeer.

---

¹⁶⁷ 1632 12 14: 'Alsoo bevonden wort dat vele ende verscheide huysluyden hier ter Stede komende marckten, haer niet en ontsien bleecke slechte ja geheel witte boter met orlianus, orange water ende ander couleurende materie sulcx op te proncken, vervalschen ende root te maken datse vande beste roode boter schijnt te wesen ende sij deselve daer voor op 't duurste onder de goede ingesetenenen onser Stede verkoopen.' (Waesbergen, Schouten 1748: 779.b) Zie Bijlage D 10.

¹⁶⁸ Ook de Normandische Livarot kaas werd met orleaan gekleurd. (Hierbij dank aan Eddy Stols voor zijn vriendelijke mededeling over dit onderwerp.) Zie bijvoorbeeld: www.food-info.net; www.zuiveland.nl.

¹⁶⁹ Hoofdstuk 4: 181 noot 199-200.

¹⁷⁰ Zie bijvoorbeeld hoofdstuk 3: 120-121

De zeekoe was een traditionele voedselbron voor Indiaanse samenlevingen langs de Atlantische kust van Zuid-Amerika en in de Caraïbische Zee. Al snel ontdekten Europeanen dat het vlees van de zeekoe goed gepekeld kon worden. De eerste Nederlandse vermelding van handel in zeekoe dateert uit 1608, toen Willem Alberts verklaarde dat hij ver de Arucaua opgevaren was om zeekoe voor schipper Geusebroeck te kopen.¹⁷¹ De Portugese verslagen van de verovering van Nassau en Orange bij de Xingú uit 1623 vermeldden dat er voorraden zeekoeivlees gevonden werden.¹⁷²

Vanaf 1635 komen er steeds meer vermeldingen over Nederlandse schepen die de Wilde Kust bezochten om zeekoeien te zoeken. Er zijn geen vermeldingen gevonden van een Nederlandse vangst van deze dieren, maar wel vermeldingen van handel met Indianen.¹⁷³ De plaatsen worden vaak niet gespecificeerd, de meeste vermeldingen betreffen het gebied rond de Coppename en de kust tussen Cabo Orange en Cabo do Norte. In 1643 is er vermelding van een schip dat in Enkhuizen uitgerust wordt specifiek voor de handel in zeekoeien.¹⁷⁴

De nederzettingen die na 1650 op de Wilde Kust ontstonden werden afnemers van zeekoeivlees.¹⁷⁵ Langendijck zeilde langs de rivier *Arikari* om zeekoe te kopen alvorens zijn vestiging in 1655 in Cayenne te stichten. David Nassy, die zich in 1660 in Cayenne vestigde, sloot in 1663 een contract met een schipper over de vangst van zeekoe.¹⁷⁶ De Engelse kolonie in Suriname betrok zeekoeivlees van de Indianen westelijk van Cabo Orange.¹⁷⁷ Deze handel werd voortgezet na de verovering van Suriname door Nederlanders in 1668. In de Surinaamse correspondentie zijn verschillende vermeldingen waaruit blijkt dat er elk jaar een schip met een Indiaans cargasoen naar de *Amasonis* werd gezonden om zeekoe te kopen. Misschien is dit een aanwijzing dat de zeekoeienstand terugliep en zeekoeien niet meer in westelijk Suriname

¹⁷¹ Hoofdstuk 2: 62 noot 18. Zie ook Bijlage A 4.

¹⁷² Hoofdstuk 3: 129-130 noot 129.

¹⁷³ SAA_5075_2420/181 1651 10 15; WA_1685_1055/211 1657 05 13; SAA_5075_2548/275 1657 05 08.

¹⁷⁴ 'Waermede 't voors schip als dan in diensten van deselve bevrachter sal gevaren van deze landen na de Wilde kust in West Indien off elders, omme aldaer te handelen seekoeyen off die selfs aldaer te vangen ende te souten off oock om andere handeling te doen nae dat de reyse soude mogen vallen, welke voors seekoeyen off oock andere gehandelt off gevangen sijnde, daermede vorder te varen nae de Caribische eylanden, om die aldaer weder te verhandelen off andersindts.' (SAA_5075_1527/199 1643 03 06) Een transcriptie van deze akte werd in 1961 gepubliceerd. (De Jong 1961)

¹⁷⁵ Veeteelt was vóór 1680 nog vrijwel afwezig in Guiana.

¹⁷⁶ Joris Govertse van Rotterdam, schipper van de *Viscorff*, sloot een bevrachtingsovereenkomst met David Nassi, koopman te Amsterdam, om met goederen, met 'straatse convooi' naar Cabo Verde te varen. Daar moest hij lossen en laden en dan naar Cayenne te varen en weer laden en lossen. Daarna ging hij op zeekoeienjacht en met de vangst naar Suriname of de Carib eilanden, vandaar naar Cayenne of naar Bonaire om zout te laden en terug naar Amsterdam, f 450 p/mnd voor 6 mnd. De vooruitbetaling voor de zeekoeien in Cayenne was 2 st p/pnd. (SAA_5075_1542/65-67 1663 05 10)

¹⁷⁷ William Byams Journal of Guiana 1665 to 1667, British Library Mss No.3662, Fol. 27-37.

gevonden werden. In 1643 werd er bij de Coesewijne melding gemaakt van een cargasoen van 200 zeekoeien, een gewicht van 60 à 90 ton.¹⁷⁸

Veel schippers waren naast de handel in zeekoeien ook op ander terreinen actief. De regionale handel beperkte zich niet tot voedsel. Zout was op de Wilde Kust een handelsgoed en bovendien nodig voor het pekelen van de zeekoe. De nederzettingen op de eilanden hadden behoefte aan allerlei goederen. De Indiaanse hangmat was populair geworden als slaapgerei en hangmatten werden vanaf de kust naar de eilanden verkocht.¹⁷⁹ Op veel eilanden was er gebrek aan hout. De ontwikkeling van de nederzetting op Barbados schiep een markt voor bouwmaterialen zoals timmerhout. Hout was ook nodig als brandstof voor het groeiende aantal suikerkokerijen op het eiland.

De vraag naar Indiaanse slaven in de Europese vestigingen op de eilanden stimuleerde een verkeer van de kust naar de eilanden dat vanaf 1640 tot toenemende fricties leidde tussen Europeanen en Indianen. Nederlandse schippers ontvoerden in 1644 vanuit Essequibo 81 Indianen.¹⁸⁰ Indianen werden ook vanuit de Amazone-delta naar de eilanden verhandeld.¹⁸¹ In Cayenne leidde het kidnappen van Indianen tot vijandelijkheden van Galibi tegen de Fransen.¹⁸² De wegvoering van Indianen bij de Engelse evacuatie van Suriname in 1675 kan gezien worden als een belangrijke oorzaak van de Indiaanse oorlog die in 1678 uitbrak. De regelgeving met betrekking tot Indiaanse slaven tussen 1672 en 1680 in Suriname en Essequibo getuigt van pogingen van autoriteiten om door regelgeving de fricties te verminderen.¹⁸³ Een belangrijk deel van de Indiaanse slaven bestond uit vrouwen.¹⁸⁴ Beeckman schreef dat wegnemen van vrouwen de belangrijkste oorzaak van de oorlog in Suriname was. Het ging niet om grote aantallen in vergelijking met de handel in slaven uit Afrika, maar de handel in Indiaanse slaven bleef in de achttiende eeuw een economische activiteit die het regionale verkeer naar het achterland van de kust ingrijpend beïnvloedde.¹⁸⁵

---

¹⁷⁸ ‘alwaer de voorzegde Dierk Gijsbertsz de vz corallen, bijlen ende carsaveijbeijtelen aen zeekoeijen tot ontrent 200 stucken verhandelt heeft.’ (SAA_5075_2420/181 16511015) Een akte in het WA uit Enkhuizen van 1661 08 16 vermeldt zelfs 120 last zeekoe, dat is 240 ton. (WA_1685_1068/20) Zie hoofdstuk 3: 136-137 noot 165.

¹⁷⁹ Handler 1970: 65.

¹⁸⁰ USC 1898: 103

¹⁸¹ Hoofdstuk 3: 139 noot 174.

¹⁸² Artur 2002: 141

¹⁸³ De Smidt 1973: 70-1 Plakkaat 1672 04 08 Versterre. De Smidt 1973: 101. NA_1.05.01.02_1025_76.

¹⁸⁴ Handler 1970: 4. Zie ook de lijst met slaven in Essequibo uit 1684 in Bijlage A 25.

¹⁸⁵ Het verkeer van Indiaanse slaven uit gebieden ten zuiden van de hooglanden van Guiana naar Suriname en Essequibo in de achttiende eeuw werd beschreven door Nadia Farage. De route via Pirara die via de Rio Branco naar de Amazone leidde was sinds de zestiende eeuw aan Europeanen bekend en er werd in de achttiende eeuw een buitenpost van de kolonie in Essequibo gelegd. (Farage 1991: 90)

Conclusie

Was er sprake van een continuïteit wat betreft plaats, partners en transacties in de handelsrelaties van Nederlanders en Indianen in Amazonia tussen 1580 en 1680? Wat betreft de plaatsen die genoemd worden, moet deze vraag positief beantwoord worden. De Nederlandse toponymie voor het landschap van Amazonia bleef zeer constant na een verandering aan het einde van de zestiende eeuw. Het handelsverkeer van Nederlanders en Indianen dat via schepen verliep concentreerde zich vooral op een aantal rivieren. Sommige van deze rivieren zoals de Corantijn en de Marowijne bleven Indiaanse bestemmingen, bij andere rivieren werden Nederlandse nederzettingen gesticht.

Nederlandse ondernemingen voor het stichten van nederzettingen richtten zich tussen vooral op vier regio's, namelijk de westelijke oever van de Amazone-delta, het gebied tussen de Oiapoque en Cayenne, Suriname en het gebied tussen de Corantijn en de Pomeroon in westelijk Guiana. De Nederlanders kozen plaatsen in de buurt van Indiaanse nederzettingen. In 1680 waren de nederzettingen in oostelijk Guiana door interventies van Portugezen en Fransen beëindigd en lagen drie Nederlandse kolonies in Suriname, bij de Berbice en bij de Essequibo.

De Nederlanders handelden met bijna alle Indianen langs de kust.¹⁸⁶ De handelspartners werden vaak benoemd met generieke aanduidingen, zoals *wilden* en *indiaenen*. De vermeldingen van etnoniemen zijn incidenteel en vaak is de plaats een belangrijke aanwijzing voor de identiteit. De partners in westelijk Guiana zijn het best gedocumenteerd. De Lokono bij de Berbice waren de meest constante partners. De Nederlanders hadden een voorkeur voor Arawak als handelspartners. De relaties met Kalina in Suriname leidden meermaals tot conflicten, maar werden steeds hervat. Hetzelfde gold voor de relaties met Kalina ten westen van de Pomeroon. De relaties met de Galibi rond Cayenne waren vanaf 1650 goed.

De *Hebaio*, *Arawak* en *Carib* van Cabeliau werden omstreeks 1680 nog steeds genoemd. De Yao werden na 1650 niet meer specifiek als handelspartners genoemd.¹⁸⁷ Westelijk van de Oiapoque, waar De Laet vooral Yao situeerde, werden de Arikare als handelspartners genoemd. Waarschijnlijk was er ook handel met de Palikur die *Aracouro* genoemd werden. De handelspartners in de Amazone-delta zijn slecht gedocumenteerd. De Aruan en Toucoyenne zijn

---

¹⁸⁶ De Paragoto zijn een uitzondering. Er worden nergens vermeldingen over handel tussen Nederlanders en Paragoto gevonden, maar wel vermeldingen van vijandschap, zoals in het verslag van Scott. (hoofdstuk 4: 174 noot 168)

¹⁸⁷ De Yao worden niet meer met name genoemd, maar uit de verslagen van Myst en Van der Woude valt op te maken dat de bewoners van Caripo, die waarschijnlijk Yao waren, nog steeds met Nederlanders handelden.

tegenwoordig verdwenen. In westelijk Guiana verschenen de Warao als handelspartners langs de kust en de Akawaio in het binnenland.

De Indiaanse samenlevingen in Guiana waren in de periode 1580-1680 ongetwijfeld in beweging door de groeiende aanwezigheid van Europeanen in het gebied, maar de beperkte informatie in de bronnen wijst op een aanzienlijke continuïteit in de samenlevingen langs de kust. De Arikare migreerden naar het westen, zoals later ook de Aruan, maar bleven relaties met Nederlanders onderhouden, hun opperhoofd heette zelfs Jan van der Goes. Er is een continuïteit in de etnoniemen die in Nederlandse bronnen gevonden worden. Deze continuïteit wijst op langdurige relaties met een aantal partners.

De uitgaande handel vertoonde een grote continuïteit. Indiaanse cargasoenen werden gekenmerkt door de aanwezigheid van messen, bijlen en kralen. Er was wel een ontwikkeling in het assortiment van werktuigen dat vanuit Nederland naar Guiana geëxporteerd werd, zoals kanodissels en cassavebeitels. Europeanen kochten daarmee de gehele periode voedsel van Indianen, niet alleen wild en vis, maar ook landbouwproducten waaronder de cassave. De aankoop van voedsel was een constante transactie op lokaal niveau. Ook andere transacties op lokaal niveau vertoonden een continuïteit. Indianen boden diensten in ruil voor handelsgoederen – aanvankelijk vooral als tolken en gidsen. Indianen bouwden huizen, roeiden en brachten boodschappen over. Indianen kaptten bomen voor de export en om land vrij te maken voor bouwerijen en plantages. De Nederlandse nederzettingen leidden tot onderling verkeer van voedsel en daarna ook van planten. De productie van werktuigen als de cassavebeitel, cassaverasp en cassavepan is een materiële uiting van deze betrokkenheid. Europeanen leerden van Indianen hoe zij plaatselijke gewassen konden telen, maar bleven lang afhankelijk van Indianen voor de levering van zaaigoed.

De retourgoederen uit Amazonia naar Nederland vertonen een gemengd beeld. Hout was vanaf het begin een exportproduct van Indianen en bleef dat de gehele periode, alhoewel de bijdrage van Indianen afnam omdat Europeanen steeds meer hout lieten kappen door slaven. De tabak was een Indiaans product, dat aanvankelijk via Spaans en Portugees Amerika naar Europa kwam, maar tussen 1600 en 1620 vervulde Guiana een sleutelrol bij de ontwikkeling van de Europese teelt. Alhoewel het zwaartepunt van de exportproductie van tabak zich verplaatste, bleef de teelt van tabak tussen 1600 en 1680 een economische activiteit. De teelt van exportgewassen leidde tot lokale economieën zoals die in Berbice en Essequibo, waar orleaan door Indianen verbouwd en bewerkt werd alvorens het door Nederlanders geëxporteerd werd. Orleaan was een retourproduct dat aanvankelijk vooral uit de Amazone-delta kwam, maar vanaf 1620 tot 1680 uit

westelijk Guiana geëxporteerd werd. De productie en verwerking bleven daar tot 1680 in handen van Indianen.

Suiker werd vanaf 1660 een exportproduct. Met de opkomst van de suikerrietplantages ontstond er een toevloed van Afrikaanse slaven, die krijgsbuit werden in de oorlogen tussen Engelsen, Nederlanders en Fransen na 1665.¹⁸⁸ De opkomst van de plantagecultuur ging ook samen met een institutionalisering van Indiaanse slavernij.¹⁸⁹ De ongebruikelijke bevolkingsconcentratie in Suriname werd in 1665 door een epidemie getroffen, die veel bewoners deed overlijden zonder onderscheid naar kleur te maken. De aanvoer van nieuwe slaven uit Afrika bleef constant, terwijl de Indiaanse bevolking afnam. De instroom van Afrikanen veroorzaakte een verschuiving in de demografische balans op de kust van Guiana.

Toch waren de Indianen omstreeks 1680 nog ruim in de meerderheid. De vernieuwing die later tot de grootschalige plantage-economie op de Wilde Kust zou leiden, was omstreeks 1650 begonnen, maar was in 1680 nog in ontwikkeling en betrekkelijk kleinschalig in vergelijking met de achttiende eeuw. De kolonie in Suriname was in 1680 sterk gereduceerd door de Indiaanse oorlog en werd getroffen door een hongersnood die het belang van handelsrelaties met Indianen op een pijnlijke wijze aan het licht bracht. De Indianen rond de Coppename hadden genoeg koopkracht om zich van vuurwapens te voorzien. De regionale handel met de Caraïbische eilanden leidde tot een verkeer van zeehoe, hangmatten en Indiaanse slaven. Een belangrijk gedeelte van deze handel werd vanuit Europese nederzettingen gedreven, maar de schippers handelden ook met Indianen langs de kust. De handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in Guiana begonnen aan het einde van de zestiende eeuw en bleven belangrijk tot 1680, maar ondergingen wel veranderingen.

---

¹⁸⁸ De oorlogen tussen 1665 en 1680 leidden tot een militarisering. De ontwikkeling van de handel in wapens en drank is een bijwerking van dit proces.

¹⁸⁹ De koloniale praktijk van Nederland week in dat opzicht niet af van die in Frankrijk of Engeland en ook niet van die in Spanje of Portugal.

Hoofdstuk 6

Nederlandse nederzettingen en Indiaanse handel

Sullen daarom volgens haer Ed. Laetste ordre van date 25 Juni 1682 trachten de verwe op de laagste prys sooveel sonder prejuditie practicabel van de naturellen in te koopen, en deselve hoewel van nature bot en dom het verval van deselve negotie in te prenten want soo men hierinne met geen circumspectie procedeerde soudent niet alleen de oriane niet ter merckt brengen maar soudent door obstinaetheijt na desen geen verwboomen planten, dit soude de laeste doot stuyv van die negoti wesen, tot eene irreparable schade in posterum alsoo dese natie als irrationale dieren na geen redenen luysteren, d' allegatien van allerlei soorte van assistentie van cargasoenen hebben bij haar geen plaets, ende voeren U dan brusquement te gemoete. Dat se die abundant genoeg in Barima ende andere plaetsen cunnen inhandelen.¹

Hiervoor is geschetst hoe de handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen zich tussen 1580 en 1680 ontwikkelden. Wat was de invloed van de Nederlandse nederzettingen op de ontwikkeling van deze handelsrelaties? ² Met de introductie van het suikerrietplantagemodel na 1650 werd de basis gelegd voor de economische ontwikkeling van de Nederlandse kolonies in de latere periode. Was het inderdaad zo dat de Indianen economisch door de Europeanen verdrongen werden en hoe verliep dit proces vanuit economisch-geografisch perspectief?³

James Vance beschreef de economisch-geografische geschiedenis van de VS als de ontwikkeling van een koloniale economie overzee die in een aantal stappen verliep. De eerste stap bestond uit de verkenning van een potentieel interessant gebied door ondernemers in het moederland. De ondernemers selecteerden gebieden en producten die zich het beste leenden voor een winstgevende ontwikkeling. Vervolgens begonnen zij met het stichten van nederzettingen waar gewassen werden gebouwd die naar het moederland werden geëxporteerd. Deze

---

¹ USC (1898) Vol 3: 155-157: NA_1.05.01.02_1025_fol 118. Brief Beeckman 1682 01 08. Zie voor een verdere bespreking van deze brief ook ff hoofdstuk 6: 235-236.

² Een belangrijk probleem is de scheiding van de invloed van Nederlandse nederzettingen van die van Franse en Engelse. De Engelse en Franse nederzettingen lagen op plaatsen waar ook een lange Nederlandse handelsgeschiedenis bestond. Tussen 1580 en 1650 hadden Nederlanders, Engelsen en Fransen gezamenlijk geopereerd, tussen 1650 en 1680 veranderde de relatie in vijandschap.

³ Goslinga schreef: 'The reds lived almost completely outside the commercial and agricultural sphere of the whites. They were always peripheral, though this fact does not imply that their role was always negligible.' Deze uitspraak gaat misschien op voor de achttiende eeuw, maar niet voor de periode van dit onderzoek. (Goslinga 1985: 563)

nederzettingen ontwikkelden zich tot een overzees economisch netwerk dat steeds verder in het achterland penetreerde waardoor een overzeese regionale economie ontstond.⁴

De Nederlandse expansie begon omstreeks 1590 met het uitrusten van schepen door particuliere ondernemers die op zoek waren naar handelsmogelijkheden overzee. Tussen 1600 en 1620 groeide het verkeer snel. De handelsposten die vanaf 1605 gesticht werden leidden omstreeks 1615 tot bouwerijen waar vooral tabak verbouwd werd. Deze nederzettingen werden gesticht in gebieden waar Indianen woonden en de Nederlanders woonden vaak in Indiaanse dorpen.⁵

De verwachting was dat sommige van de nederzettingen die in de voorafgaande periode gesticht waren, zich in de periode 1620-1650 zouden ontwikkelen tot grotere vestigingen zoals dat bijvoorbeeld in Noord-Amerika gebeurde. De ontwikkeling naar grotere stabiele vestigingen werd echter niet gerealiseerd. De vestigingen in de Amazone-delta werden verwoest, expedities bij de Oiapoque en bij Cayenne mislukten. Ook Franse en Engelse ondernemingen in Cayenne en Suriname werden beëindigd. De enige nieuwe vestiging die in deze periode ontstond was het particuliere patroonschap in Berbice dat zich naast Essequibo handhaafde als een nederzetting van bescheiden omvang. In de periode 1620-1650 ontstonden echter wel succesvolle Engelse, Franse en Nederlandse nederzettingen op verschillende kleinere eilanden in de Caraïbische Zee. De teelt van tabak verplaatste zich naar deze eilanden en naar de Engelse kolonies in Noord-Amerika. Barbados groeide uit tot een Europees bevolkingscentrum van exceptionele omvang in de regio. De Wilde Kust ontwikkelde zich in toenemende mate als een economisch achterland voor de Europese vestigingen op de eilanden.⁶

De ontwikkeling van de koloniale vestigingen op de kust van Guiana tussen 1650 en 1680 verliep anders dan verwacht zou kunnen worden, namelijk via de Caraïbische eilanden. Dáár ontstond tussen 1620 en 1650 de nieuwe overzeese Europese economie zoals die door Vance voorspeld werd. Barbados was dermate dichtbevolkt dat het na 1650 de basis werd vanwaar nieuwe kolonies gesticht werden.⁷ De Engelse kolonie in Suriname was een onderneming vanuit Barbados en de kolonisten namen het plantagemodel mee dat op de eilanden

---

⁴ Zie ook de inleiding: 4-5.

⁵ Zie hoofdstuk 2: 67-68; hoofdstuk 3: 108 noot 27-29.

⁶ Nederlandse ondernemers die aanvankelijk geïnvesteerd hadden in de handel met Guiana kozen vanaf 1630 steeds meer voor de Caraïbische eilanden. Ondernemers zoals Abraham van der Pere in Berbice en de bewindhebbers van de Kamer van Zeeland in Essequibo bleven wel actief op de kust, maar hadden ook zakelijke belangen op de eilanden. (Goslinga 1971: 275-283; Roos 1992: 98-115; Den Heijer 1994: 96)

⁷ Chandler schatte dat tussen 1650 en 1680 ongeveer 30.000 mensen vanuit Barbados naar andere kolonies vertrokken. (Sheridan 1974: 132-133) Zie bijvoorbeeld de ontwikkeling van de Engelse plantagekolonie in Jamaica, waar na 1670 ook sommige van de planters naar toe trokken na hun vertrek uit Suriname. (Sheridan 1974: 210-211)

ontwikkeld was. Vanuit Nederland werden verschillende andere kolonies langs de kust gesticht die echter niet zo succesvol waren als de Engelse kolonie in Suriname. De kolonie die in 1668 door Nederland veroverd werd was dus een betrekkelijke nieuwkomer. De andere twee Nederlandse kolonies in Essequibo en Berbice hadden zich in de periode 1620-1650 gehandhaafd en waren 'oude' kolonies. Wat waren de verschillen tussen deze kolonies omstreeks 1680?

Nederlandse kolonies vergeleken

Berbice en Essequibo

De meest stabiele Nederlandse kolonie was het particuliere patroonschap van Berbice. De kolonie bij de Essequibo was misschien ouder, maar had niet dezelfde continuïteit als die van Berbice, gedurende enige tijd werd zij zelfs vanuit Berbice bestuurd. De kolonie was begonnen met de vestiging van enige tientallen mannen en jongens die verspreid in Indiaanse dorpen leefden en daar de teelt van tabak en katoen organiseerden. De eerste kolonisten waren zelfstandige ondernemers die belasting betaalden aan de patroon van Berbice. De kolonisten lieten de handel in orleaan met de Indianen over aan de patroon.⁸ De ontwikkeling van de kolonie in Berbice tussen 1630 en 1670 is niet gedocumenteerd. In 1680 was er een netwerk van vijf grotere plantages. Fort Nassau was het centrum dat van de Wiruni stroomafwaarts naar een locatie langs de Berbice was verplaatst. Er waren naast de plantage bij het fort vier plantages die aan de rivier lagen. Bij de Canje, een zijrivier van de Berbice, was ook een aantal plantages, maar Berkel vermeldde niet of zij suiker produceerden. Het zwaartepunt van de kolonie lag dus betrekkelijk ver in het binnenland in een gebied waar volgens het verslag van Gelein in 1630 dorpen van Lokono en andere Indianen lagen. Het vestigingspatroon van de Nederlanders was in de loop van 50 jaar geleidelijk gegroeid.⁹

De kolonie in Essequibo was net als die in Berbice beperkt van omvang. Er waren omstreeks 1680 drie plantages die suiker produceerden en die stroomopwaarts van fort Kykoveral lagen. De bezetting van het fort bestond uit enige tientallen soldaten en enige handelaars. De

---

⁸ 'voort dese kloniers ziende dat dese rivier de proviten nit en gaf die sij in [Nederlant] zende gehoopt hadden en hier vel ongesont [verrapt]en gen provit soo waren sij samen bij haren comm[andeur] gecomen versoecken dat en hem saude gelieven dae volgende condisijen te consenteren te weten dat enge partien op hae selven toeback macken. sij sodden hem geven van den toeback en 1/3 of 2/3 boude voor [h l] [zien] soo vel belande voor wat de verve dar wielden zij gen genit van hebben alleneck dat den ginderael h l soude geven t cergezoen voor har viefers te kopen de ginderael alles wel offerwogen hebbende en siende dat met alle het volck uit redenen voors siende nit anders van provit sach dan enlick de verve dat zij genoch met 3 a 4 man dooen heft en voor kort oock gen perickel hadde heft het h l geconstert op hop off dar it van quame soo dat het volck van de klonij dar het gehel lant door tocht elck op har gelof.' (ZA_MS_182) Het manuscript is beschadigd en daardoor op sommige plaatsen vrijwel onleesbaar. Zie ook Bijlage A 16.

⁹ Zie kaart 5 voor de ligging van de Nederlandse kolonie in Berbice.

verzameling van orleaan kon door een beperkt aantal mensen worden afgedaan zoals Gelein in 1629 opmerkte. Omstreeks 1680 was er daarnaast een netwerk van kleinere posten van de Demerara tot de Pomeroon. De plantagekolonie bij de Pomeroon had vanaf 1660 rietsuiker geproduceerd, maar in 1670 werd deze kolonie ontruimd. De suikerproductie in Essequibo en Berbice was omstreeks 1680 beperkt van omvang in vergelijking met die van Suriname. De handel in orleaan met Indianen was omstreeks 1680 nog steeds een belangrijke economische activiteit in beide kolonies.

De Nederlandse kolonies stimuleerden de Indianen om orleaan te produceren. De productie van orleaan leidde tot migratie van Indianen naar Berbice, zoals de Shebayo van De Vries die zich in 1634 bij de Demerara vestigden.¹⁰ In Essequibo leidde de handel in orleaan omstreeks 1670 tot oorlogen tussen Indianen onderling. Er ontstond in westelijk Guiana een economie waar Indianen orleaan produceerden en aan Nederlanders verhandelden, die het product in vaten naar Nederland exporteerden. De meest gedetailleerde informatie over de handel in orleaan is te vinden in de correspondentie die vanuit Essequibo met de bewindhebbers van de Kamer van Zeeland werd gevoerd.¹¹

De directeur van Essequibo, Abraham Beeckman, schreef in 1682 aan de bewindhebbers van de Kamer van Zeeland dat het gevaarlijk was om de inkoopprijs van orleaan te verlagen ondanks de val van de prijs in Europa. De Indianen luisterden volgens hem niet naar argumenten en zouden de handel en het aanplanten wel eens kunnen staken. Als er geen goede cargasoenen beschikbaar waren wilden de Indianen niet handelen. Bovendien konden zij de orleaan bij de Barima ook verkopen aan de Fransen, die daar vanuit de eilanden kwamen handelen. Uit deze opmerkingen valt op te maken dat de handel in orleaan tussen Nederlanders en Indianen door Beeckman gezien werd als een economie waar sprake was van marktwerking. Als de Nederlanders niet snel genoeg bijlen, messen en kralen konden leveren gingen Indianen op zoek

---

¹⁰ Ook Gelein meldde in zijn verslag uit 1629 dat zich Indianen bij de Berbice vestigden om orleaan te planten. (hoofdstuk 3: 132 noot 142)

¹¹ ‘Wat belangt den inlantsche handel vande orianen verwe de selve is bij mijn Regeringe seer voor spoedigh geweest in soodanige dat volgens bekentenis van de ouste uijtleggers, de voorige tijden van den overleden commandeur Hendrick Roll wel passeert en wil u Ed wel confidentelijck assureeren dat bij aldien met soo veel brandewijn uijt patria vint de voorsien als noodigh was omde Indianen en principaelste capiteinen aen te haelen aen de Edele Westindische comp jaerlijcx wel 20 vaeten soude profijten even wel is comp packhuijs te kleijn geworden soo dat jegenwoordige getraffigeert hebbe tsedert mijn comste alhier 190 vaten oriane maakende met de 50 alhier gevonden tsamen 240 vaten.’ (brief van Beeckman d.d. 1680 04 16 NA_1.05.01.02 1025_Fol 72, 72 v) Zie Bijlage A 24. Zie ook een latere ongedateerde brief over de succesvolle handel in orleaan en de afzending van 151 vaten orleaan. (NA_1.05.01.02_1025_Fol 95, 95v)

naar andere kopers of weigerden eenvoudigweg te leveren.¹² Deze gemengde Indiaanse-Nederlandse economie bleef functioneren tot in de achttiende eeuw.¹³

Suriname

De kolonie in Suriname was omstreeks 1680 vooral gericht op de productie van suiker. De locatie van de plantages was betrekkelijk ver stroomopwaarts langs de Suriname, Para, Commewijne en Cottica. Er zijn veel archeologische vindplaatsen met Indiaans materiaal in deze gebieden.¹⁴ Het was ook het gebied waar de leggers van de Guiaansche Compagnie omstreeks 1615 opereerden.¹⁵ Het centrum van de Engelse kolonie in Suriname rond Thorarica werd dus ook in de buurt van de Indiaanse nederzettingen gesticht die op rand van de kustvlakte met het hogere achterland lagen. In Suriname waren er echter veel meer plantages dan in de Nederlandse kolonies in het westen van Guiana. Bovendien waren er in Suriname ook grotere plantages.

Het merendeel van de bevolking leefde op deze plantages die verspreid langs de rivieren lagen. Een dergelijke vestigingspatroon wordt ook gevonden in de eerste periode van de kolonisatie van Maryland in de VS. Carville beschreef hoe er daar in de achttiende eeuw een geleidelijke ontwikkeling plaatsvond van kleinere naar grotere plantages.¹⁶ Omstreeks 1680 waren veel van de plantages in Suriname betrekkelijk klein in vergelijking met de plantages in de

---

¹² Zie het citaat aan het begin van dit hoofdstuk. 'Dat se die abundant genoeg in Barima ende andere plaetsen cunnen inhandelen al twelck eenigsints met de waerheijt door denhandel die de Francen van d' eylanders daar drijven, comt te quadren d' ondervindinge heeft mij gedoceert onse bijlen etc daar niet ganckbaar zijn om crapolie te coopen, waarom ons volck dickwils re infecta heefy moeten vertrecken, de crapolie is dit jaar ook seer schaers geweest.' (USC vol 3: 155-157; NA_1.05.01.02_1025_fol 118. Brief Beeckman 1682 01 08) Crapolie is olie van de Carapa Guianensis. (Hammond 2005: 413) Van Berkel schreef het volgende over crapolie: 'De krapboomen groeyen overal in de Bosschen. De bolster/ of noot/ heeft de grootte van een kastanje. Behalven dat er een goede verw af bereid word/ levert de krap/ gestampt in de zon gezet/ een soort van Olie/ die zeer goed voor de Jichtigen bevonden is: want d' aangetaste leden/ voor een eijken vuur daar mede gestreecken/ gevoelen in weinige ogenblikken verlichting van pijn. De krapnooten worden ten dien einde ook wel heel gekookt/ en als dan/ gedroogd en gestampt/ in de Zon gezet/ die'er den gemelden Olie wel uit trekt/ enin grooter menigte; doch ze is zo deugdszaam en krachtig niet.' (Berkel 1695: 76)

¹³ Zie hoofdstuk 5: 225 noot 163. De Maya kenden in de zestiende en zeventiende eeuw netwerken waar orleaan, vanille en cacao als handelsgoederen uitgewisseld werden. (Barrera en Fernández 2006)

¹⁴ Archeologische vindplaatsen in Suriname. (Versteeg 2003: 237-266 en de kaart achterin het boek)

¹⁵ Zie hoofdstuk 2: 67-68 noot 40-42.

¹⁶ Carville 1975: 218-219. Carville verklaart deze ontwikkeling doordat de grotere plantages een ander investeringspatroon hadden. Zie ook Dobbs over het ontbreken van grotere urbane centra in het zuiden van de VS: 'Nevertheless, study after study (Beeman 1984; Earle, 1975; Earle 1992; Farmer 1993; Mitchell 1992) has confirmed that in the Chesapeake area and in southside Virginia, town formation did not occur until very late, despite considerable legislative and cultural forces mandating towns as the focus of civilized life, because the tobacco economy actively worked against towns. Instead, urban functions were carried out on plantations and at country stores.' (Dobbs 2006: 22-23)

achttiende eeuw.¹⁷ De ontwikkeling naar de monocultuur van de achttiende eeuw was in 1680 nog niet voltooid. Op veel plantages werden naast suikerriet ook andere gewassen geteeld.

Binnen het netwerk van plantages waren twee grotere nederzettingen, Thorarica en Paramaribo. Thorarica lag 75 km stroomopwaarts en was omstreeks 1665 het grootste bevolkingscentrum in de Engelse kolonie.¹⁸ Paramaribo nam tijdens de Indiaanse oorlogen die rol van Thorarica over. In Thorarica en Paramaribo ontstond een Europese koloniale samenleving die mogelijk werd door de schaal van de kolonie, er was bijvoorbeeld een kerkgebouw in Thorarica. De ontwikkeling van deze centrale plaatsen naar een stedelijke status verliep geleidelijk.¹⁹

Omstreeks 1680 was Paramaribo de belangrijkste haven geworden op de kust tussen Belém in het oosten en Barbados in het westen. Cayenne was overvleugeld als maritiem centrum. De ontwikkeling van centrale havensteden in een koloniale context is een kenmerk van het ontstaan van een regionale overzeese economie.²⁰ De opkomst van Paramaribo hing samen met haar positie in het regionale Caraïbische handelsnetwerk en het succes van de Surinaamse plantagekolonie. Het verbreken van de relatie tussen Barbados en Paramaribo betekende een verzwakking voor de kolonie.²¹ Toch behield Paramaribo haar positie als maritiem centrum op de Wilde Kust.²²

De kolonies van Essequibo en Berbice waren in 1680 dus secundaire Nederlandse centra geworden. Een belangrijk gedeelte van hun exportwaarde werd gerealiseerd door een hoeveelheid orleaan die makkelijk in een klein schip vervoerd kon worden. Deze orleaan werd verzameld door een klein aantal Europeanen die verspreid tussen Indianen woonden. De schaal van de kolonies was klein, waardoor er geen grotere nederzettingen waren zoals in Suriname. Het voornaamste exportproduct van Suriname was suiker en ondanks de tegenspoed tijdens de Indiaanse oorlogen

---

¹⁷ Op het hoogtepunt van de Engelse kolonie waren er 5.000 inwoners verdeeld over 175 plantages dit betekend minder dan 30 inwoners, inclusief slaven, per plantage. Omstreeks 1680 lag dit getal aanzienlijk lager.

¹⁸ Buddingh 1999: 12. Warren schreef dat er in honderd huizen en een kapel in Thorarica waren. Er waren volgens hem 500 plantages waarvan 40 à 50 suiker produceerden. Hij schreef dat de mais tussen het suikerriet geplant werd en dat op de hellingen van de hogere grond yams geplant werden. (Warren 1667)

¹⁹ Zie Carville voor de ontwikkeling van stedelijke centra in de VS. (Carville 1975: 220-221).

²⁰ Rimmer bestudeerde de ontwikkeling van havens in Australië en stelde dat er geleidelijk een proces van centralisatie plaatsvond naarmate de koloniale economie groeide, waardoor het verkeer zich concentreerde in enkele centrale havens. In tweede instantie ontstonden er secundaire centra als de centrale havens het groeiende scheepsverkeer niet meer aankonden. (Rimmer 1973)

²¹ Veel belangrijke planters migreerden met hun slaven naar kolonies zoals Jamaica. Zo kon het dat Berbice in 1679 militaire hulp moest verlenen om het hoofd te bieden aan de vijandige Indianen in Suriname. De hulp van Berbice was niet erg effectief, maar wel een illustratie van de bestendige relatie die was ontwikkeld met de omringende Indianen.

²² De merkwaardige positie van de Demerara als haven voor Berbice en Essequibo waar geen permanente nederzetting was gelegen, speelde waarschijnlijk ook een rol bij de dominantie van Paramaribo als maritiem centrum. Georgetown, de tegenwoordige hoofdstad van Guyana, ligt aan de Demerara en is nu de grootste haven en stad van dit land.

was de schaal van de kolonie veel groter dan die in westelijk Guiana. De kolonie groeide na 1680 en het aantal plantages in 1730 werd op 300 geschat.²³ De handel tussen Nederlanders en Indianen in Suriname droeg voornamelijk op indirecte wijze bij aan de waarde van de retouren die vooral uit suiker bestonden.²⁴

Er waren ook overeenkomsten tussen de kolonies. De kolonies maakten een ontwikkeling door die begon met handelscontacten en de daaropvolgende vestiging van leggers in of bij Indiaanse dorpen. In deze gebieden ontstonden bouwerijen waar tabak, katoen en orleaan geteeld werden.²⁵ Deze nederzettingen schiepen het eerste patroon van de overzeese kolonies in de vorm van een netwerk van verspreide plantages. Alle drie de kolonies waren gesticht in gebieden waar Indiaanse nederzettingen lagen, zo'n 75-100 km achter de kust. In Essequibo lag het centrum rond fort Kykoveral, in Berbice ten zuiden van de Wiruni. In Suriname lag het centrum rond Thorarica.²⁶ Vance gebruikte de term *points of attachment* om de plaatsen aan te geven die het centrum van de interactie tussen de overzeese kolonie en het moederland waren. Aanvankelijk lagen deze plaatsen dus vrij ver in het binnenland. In Suriname verlegde het zwaartepunt van de kolonie zich al vóór 1680 van Thorarica naar Paramaribo. In de achttiende eeuw werden de moerassige gronden in het kustgebied in gebruik genomen als plantagegronden en werden de plantages hoger stroomopwaarts minder belangrijk. Thorarica kwam op de grens van de kolonie met het achterland te liggen.

Een dergelijk proces speelde zich in Guyana af. In het begin van de achttiende eeuw werd het centrum van Fort Kykoveral stroomafwaarts verplaatst naar Fort Zeeland.²⁷ In de achttiende eeuw ontstonden plantagekolonies in het kustgebied bij de Pomeroon, de Essequibo, de Demerara en de Berbice. Fort Nassau aan de Berbice ligt tegenwoordig in een vergelijkbare positie als Thorarica op de grens van het kustgebied met het achterland. Tegenwoordig is Georgetown aan de monding van de Demerara de hoofdstad en belangrijkste haven van Guyana. Ook hier verplaatste het centrum van de kolonie zich naar de kust.

De verplaatsing van de koloniale centra van het binnenland naar de kust kan als een weerslag gezien worden van de veranderende handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen. De teelt van suikerriet leidde tot het in cultuur brengen van het vruchtbare lager gelegen land

---

²³ Goslinga 1985: 314.

²⁴ Hierbij moet aangetekend worden dat een gedeelte van de waarde van de retouren door de export van letterhout werd gerealiseerd en dat een gedeelte van het letterhout door Indianen werd geleverd.

²⁵ De landbouwtechnieken werden van Indianen overgenomen. De 'slash and burn' techniek is eerder beschreven. Zie ook hoofdstuk 3: 130-131. In plaats van de ploeg werd bijvoorbeeld de hak gebruikt. Zie ook hoofdstuk 3: 134 noot 152.

²⁶ De Engelse kolonie was weliswaar in 1650 gesticht, maar zij was gesticht op de basis van vele andere Europese nederzettingen die hun sporen hadden achtergelaten.

²⁷ Netscher 1888: 106-110.

achter de kust. De landbouwpraktijk veranderde en de meeste plantages richtten zich op monocultuur en verlieten de eerdere landbouwtechnieken die van Indianen waren overgenomen zoals het door elkaar planten van suikerriet en mais.²⁸ In Suriname werd dit proces versneld door de Indiaanse oorlog die in 1678 uitbrak. In Suriname ontwikkelde zich na 1680 een verdeling waarbij de Indiaanse bondgenoten van de Nederlanders vooral in het gebied achter de kustvlakte woonden en de Europeanen langs de kust.

De eerste Europese nederzettingen op de kust van Guiana westelijk van de Marowijne, lagen in tegenstelling tot die in veel andere gebieden niet aan de kust. De vrees voor aanvallen van de Spanjaarden is waarschijnlijk een factor geweest bij de keuze van deze locaties. Het beschikbare archeologische onderzoek wijst echter op de afwezigheid van Indiaanse bewoning langs de kust in deze periode. Het is waarschijnlijk dat de beschikbaarheid van Indiaanse ondersteuning, zoals de levering van voedsel en diensten, ook een factor was die meegewogen werd bij de keuze van de locatie van Nederlandse nederzettingen.²⁹

In 1680 was er een Europese verdeling van de kust ontstaan die nog steeds herkenbaar is. In westelijk Guiana lagen Essequibo en Berbice in het gebied dat tegenwoordig Guyana is, ten oosten daarvan lag de kolonie Suriname. Cayenne was sinds 1677 definitief Frans geworden en Frans-Guyana had in 1680 de Marowijne als haar westelijke grens en haar meest oostelijke post bij de Oiapoque. Ondanks de Indiaanse oorlog in Suriname kan er gesproken worden van een Europese dominantie in de kuststrook van deze gebieden.

Er was echter ook een aantal verschillen met de tegenwoordige situatie. De Amazone-delta werd van Belém tot de Cabo do Norte als Portugees gebied beschouwd, maar de aanwezigheid van Europeanen westelijk van Belém was zeer beperkt. De kust tussen de Cabo do Norte en de Oiapoque was omstreeks 1680 een Indiaans gebied waar geen Europese nederzettingen waren. Het werd betwist door Frankrijk en Portugal. Verder westelijk was het gebied tussen de Saramacca en de Corantijn in het tegenwoordige Suriname ondanks Nederlandse aanvallen een Indiaans leefgebied. De Marowijne en Corantijn waren, net als tegenwoordig, de grenzen van Europese invloedssferen, maar er werden geen grotere Europese nederzettingen gesticht. Fransen, Engelsen en Nederlanders onderhielden er vanaf 1650 met onderbrekingen kleine versterkingen die vooral dienden als observatieposten.

---

²⁸ Warren 1667: 18. Zie ook Bijlage D 8.

²⁹ Deze ontwikkeling is opmerkelijk omdat in veel andere koloniale gebieden de oorspronkelijke vestigingen, de *points of attachment*, langs de kust liggen. Voorbeelden zijn de VS, Australië en Brazilië.

Indiaans landschap

De Moravische zendeling Schumann schreef in 1751 bij de Wiruni een verslag van de beschrijving, die de bekeerde Indiaanse ‘medicijnman’ Jephta gaf van de omringende Indiaanse samenlevingen. Deze beschrijving getuigt van de grote mate van communicatie die verschillende Indiaanse samenlevingen in Guiana onderhielden.³⁰ De routes waarlangs deze communicatie verliep worden naast de orale overlevering onder meer door petroglyfen gedocumenteerd. Petroglyfen zijn afbeeldingen die in steen gekerfd zijn. Europeanen schreven vanaf de zeventiende eeuw over afbeeldingen in grotten en bij rivieren die zij in Guiana aantreffen. In de negentiende en twintigste eeuw verzamelden reizigers steeds meer informatie over de vindplaatsen van dergelijke afbeeldingen. Deze petroglyfen zijn aanwijzingen voor traditionele Indiaanse routes.³¹ Petroglyfen werden gevonden bij de bovenloop van rivieren, zoals de Essequibo, Berbice, Corantijn, Marowijne en de Oiapoque, die toegang geven naar rivieren aan de andere kant van de waterscheiding die uitmonden in de Amazone.³² Langs deze wegen werden goederen verhandeld die op de kust gevraagd werden, zoals stenen bijlen en messen, kralen van quartz en amuletten. De Essequibo, Corantijn, Marowijne en Oiapoque waren traditionele Indiaanse verkeerswegen tussen de kust en het achterland.³³

De vestigingen bij de Essequibo en Berbice lagen allebei op punten waar Indiaanse routes elkaar kruisten.³⁴ De meeste informatie over relaties met het achterland komt dan ook uit het westen. De Akawaio werden daar genoemd als handelspartners naar het achterland. Het ijzerwerk dat Acuña in 1637 bij Indianen aan de Rio Solimões aantrof kwam volgens hem uit Essequibo.³⁵ Er is echter weinig bekend over het verkeer van Europese goederen naar het achterland in deze periode. In de achttiende eeuw werden vanuit Essequibo traditionele routes zoals die via de Rupununi gebruikt voor handelsverkeer met het gebied van Amazonia ten zuiden van het hoogland van Guiana.³⁶

³⁰ Staehelin 1915: 173-177. Bos schreef een uitgebreid commentaar op de lijst van Jephta. (Bos 1998: 113-220)

³¹ Dubelaar deed onderzoek naar petroglyfen in Zuid-Amerika en op de Caraïbische eilanden. Een probleem bij de petroglyfen is dat een exacte datering soms moeilijk is. Sommige petroglyfen worden gedateerd in de periode ver vóór Christus, de datering van recentere petroglyfen is moeilijk, waarschijnlijk dateren sommige petroglyfen uit de periode na de komst van de eerste Europeanen. (Dubelaar 1986)

³² Voorbeelden van dergelijke rivieren zijn de Rupunini, Ireng, Trombetas en de Cumina. (Dubelaar 1986: 85) Zie ook Bijlage C 3.

³³ Dubelaar 1986: 85-93, 172-182. Zie ook Williams 2003; Boomert 1987, 2000; Rostain 1994.

³⁴ Zie ook hoofdstuk 5: 208 noot 70. In Suriname lag het centrum van de Engelse vestiging bij een oost-westverbinding die nog steeds herkenbaar is aan de moderne verkeersroute.

³⁵ Zie hoofdstuk 3: 142 noot 186.

³⁶ Farage 1991: 85-120.

De Corantijn was al sinds lang vóór het begin van de christelijke jaartelling een route waarlangs goederen tussen de kust en het binnenland uitgewisseld werden.³⁷ De rivier werd in 1597 verkend door John Ley en Leonard Berry.³⁸ In het begin van de zeventiende eeuw waren er Nederlandse handelsposten en bouwerijen bij de benedenloop.³⁹ De eerstvolgende vermeldingen van Europese aanwezigheid is een klein Engels fort na 1650. De Nederlanders hadden met tussenpozen een militaire post bij de Corantijn in de periode 1669-1680, maar er zijn na 1614 geen vermeldingen van bouwerijen of plantages. De kolonie in Berbice onderhield na 1650 een handelspost aan de Corantijn.⁴⁰ De rivier werd door de Nederlandse autoriteiten in Paramaribo als een weg naar het binnenland gezien en er is een vermelding van een verkenningsexpeditie.⁴¹ Omstreeks 1680 waren er geen permanente Europese nederzettingen bij de Corantijn en was de route naar het achterland in handen van Indianen.⁴²

De Marowijne bleef een Indiaans gebied en werd de grens tussen de Franse en Nederlandse invloedssfeer. Er werden kleine versterkingen met soldaten gelegd. De rivier was in het begin van de zeventiende eeuw verkend door Fisher.⁴³ De Marowijne was tussen 1600 en 1680 een bestemming voor de Nederlandse scheepvaart. Indianen bij de Marowijne klaagden in 1680 tegen Stratius dat zij hun handel verloren hadden door de oorlog in Suriname; ze wilden weer brood en hangmatten gaan zoeken om te handelen.⁴⁴ Dit is een aanwijzing dat Indianen bij de mond van de rivier handel dreven met andere Indianen verder stroomopwaarts. De Marowijne was net als de Corantijn een traditionele route om de waterscheiding in het hoogland van Guiana over te steken. In de achttiende eeuw migreerden de Wayana en de Wayãpi via deze route naar het noorden.⁴⁵

De Oiapoque is een andere rivier waar petroglyfen gevonden werden. Vanaf de bovenloop van de Oiapoque konden de Jarí en Paru bereikt worden waar in het begin van de

---

³⁷ Williams 2003: 290-297, 301-304; Versteeg 2003: 82-90; 195-199.

³⁸ Hoofdstuk 1: 44 noot 85; 45-46 noot 88.

³⁹ Hoofdstuk 2: 64 noot 28, 68 noot 44.

⁴⁰ Gelein schreef in 1629 over de vijandschap van de Carib van de Corantijn met de Lokono van Berbice. Van Berkel beschreef vloten van pirogues die vanuit de Corantijn westwaarts op strooptocht gingen.

⁴¹ Hoofdstuk 4: 165 noot 120.

⁴² Het eerste verslag kwam van een reizend handelaar Gerrit Jacobs in 1720, dus het is mogelijk dat er in deze periode al handelaars waren die verder het binnenland in reisden, maar er zijn geen concrete bronnen. (Bos 1998: 47-49)

⁴³ Fisher verbleef onder meer in de plaats Wia Wia die in 1680 nog steeds door Paragoto bewoond werd. (hoofdstuk 2: 84 noot 113. De Paragoto werden gedurende de onderzoeksperiode nooit als handelspartners van Nederlanders genoemd, maar wel als vijanden. Scott weet de vernietiging van de forten in de Amazone-delta aan conflicten van Nederlanders met *Pericores*. Zie ook hoofdstuk 3: 114 noot 54. Stratius vermeldde in 1680 dat Indianen bij de Marowijne conflicten met *Pericores* hadden. (hoofdstuk 4: 167 noot 130) *Pericores* kan op Palikur slaan maar ook op Paragoto.

⁴⁴ Hoofdstuk 4: 188 noot 246.

⁴⁵ Boven 2006: 63.

zeventiende eeuw Nederlandse nederzettingen lagen.⁴⁶ Verschillende reizigers probeerden de bovenloop van de Oiapoque te verkennen, zoals Leigh en Jesse de Forest, die allebei kort na hun verkenning overleden. De Europese vestigingen bij de Oiapoque groeiden nooit tot een grotere nederzetting en tegenwoordig liggen de belangrijkste plaatsen een eind stroomopwaarts van de plaatsen waar Nederlanders hun nederzettingen stichtten in de zeventiende eeuw.⁴⁷ De bovenloop van de Oiapoque was omstreeks 1680 relatief dichtbevolkt.⁴⁸ De monding van de Oiapoque was een belangrijk centrum van de Aristé cultuur die tussen 700 en 1700 dominant was in het noorden van de tegenwoordige staat Amapá.⁴⁹

Deze rivieren waren traditionele Indiaanse routes waarlangs regionaal verkeer tussen de kust en het achterland verliep.⁵⁰ De bovenloop van deze rivieren was omstreeks 1680 relatief dicht bewoond door verschillende Indiaanse samenlevingen die in contact stonden met andere samenlevingen verder zuidelijk.⁵¹ Omstreeks 1680 werd het landschap achter de kust door Indianen bepaald. Bijlen, messen en kralen gingen van de kust naar het binnenland en orleaan, hangmatten en slaven kwamen retour. Het Indiaanse landschap was in veel opzichten bepalend voor de tegenwoordige verdeling van Guiana. De Europese expansie in de periode 1580-1680 leidde ook tot belangrijke veranderingen in het Indiaanse landschap.

Europese invloeden: oost-west

De handel van Nederlanders met Indianen werd door de Spaanse kroon als een inbreuk op haar monopolie beschouwd. De relaties van Nederlanders, Engelsen en Fransen met Indianen werden zoveel mogelijk bestreden. De Spaanse expansie naar de Orinoco-delta had vanaf 1580 tot allerlei veranderingen in westelijk Guiana geleid. De migratie westwaarts van Shebayo en Yao werden door Cabeliau als een gevolg genoemd. Na 1620 verloor Spanje het initiatief en van 1650 tot 1680 was de Spaanse inbreng beperkt. De grootste veranderingen na 1620 voltrokken zich in oostelijk Guiana.

De Franse relaties met Indianen in Maranhão hadden in het begin van de zestiende eeuw geleid tot Portugese acties. Ook de handel van Engelsen en Nederlanders met Indianen in de Amazone-delta werd als een serieuze inbreuk op de Iberische rechten beschouwd en leidde tot

---

⁴⁶ Hoofdstuk 3: 114 noot 54-57.

⁴⁷ De belangrijkste plaatsen zijn tegenwoordig St Georges. (3.400 inwoners) aan de Franse zijde en Oiapoque (19.000 inwoners) aan de Braziliaanse zijde.

⁴⁸ Grillet 1698; Hurault 1965; Grenand 1987.

⁴⁹ Rostain 2008: 293-298.

⁵⁰ Rostain 2008: 299-300.

⁵¹ Zie over Suriname (Versteeg 2003: 180).

militair ingrijpen. Na de verovering van de Franse kolonie in Maranhão richtte de Portugese aandacht zich op de andere handelsrelaties van Indianen met Europeanen. Niet alleen werden de Engelse, Ierse en Nederlandse nederzettingen vernietigd, maar hun Indiaans partners werden ook gestraft. De oorlogen tussen Portugezen en Indianen in de Amazone-delta leidde tussen 1620 en 1650 tot een economie waarin Indiaanse slaven de belangrijkste handelswaar werden. De vernietiging van een aantal Indiaanse samenlevingen zoals de Mazagão cultuur was een belangrijke verandering in het Indiaanse landschap van oostelijk Guiana. Een aantal van de tegenwoordige Indiaanse bewoners van Guiana, zoals de Wayãpi en de Wayana, migreerde tussen de zeventiende en twintigste eeuw vanuit het oosten naar het westen. Veel volken zoals de Arikare, Aruan en Yuruna verdwenen.⁵²

De veranderingen in de topografie van oostelijk Guiana bemoeilijken de identificatie van de historische toponiemen. Slechts enkele van de historische oroniemen zijn nog in gebruik, zoals de Anuerapucu en de Cacipore. De tegenwoordige Braziliaanse steden Porto de Moz, Almeirim en Macapá liggen op plaatsen waar in het begin van de zeventiende eeuw Nederlandse nederzettingen waren, maar de gebieden bij de *Okiari* en *Sapno* zijn tegenwoordig nauwelijks bewoond. In tegenstelling tot het westen lagen de eerste nederzettingen van Nederlanders vooral langs de kust of benedenloop van de Amazone. Hier is geen sprake van verplaatsing van het binnenland naar de kust.

In westelijk Guiana was de situatie in 1680 omgekeerd. Het was een gebied waar betrekkelijk weinig Europese interferentie in het Indiaanse landschap was, nadat de Spaanse expansie vanuit de Orinoco en Trinidad omstreeks 1650 gestopt was. De plantagekolonie bij de Pomeroun werd na tien jaar opgeheven en er ontstond een economie waar Indianen centraal stonden. De topografie in Guyana vertoont ondanks de overgang van de kolonie naar Engels bestuur in 1814, een grote continuïteit in de gebruikte oroniemen.⁵³

Conclusie

De invloed van de Nederlandse nederzettingen op de handel tussen Nederlanders en Indianen was niet overal hetzelfde. De meest ingrijpende invloed was in zekere zin de vernietiging van de Indiaanse culturen op de westelijke oever van de Amazone-delta door Portugese aanvallen in de periode 1620-1650.

De handel van Nederlanders met Indianen werd gekenmerkt door een grote continuïteit in de uitgaande cargasoenen. Bijlen, messen en kralen waren de gehele onderzoeksperiode

---

⁵² Grenand en Grenand 1987.

⁵³ Netscher 1888: 295-300. Voor een verhandeling over topniemen in Guyana zie Rodway. (Rodway 1904)

noodzakelijk om handel met Indianen te drijven. Er was dus een vraag naar deze goederen. De bijlen, messen en kralen van de Indianen aan de kust van Guiana waren een belangrijk bestandsdeel van de goederen die voor de komst van Europeanen langs Indiaanse routes in Guiana werden uitgewisseld. Met de komst van de Europese producten verdween de productie van stenen werktuigen binnen korte tijd.⁵⁴ De routes bleven in gebruik, maar de richting van het verkeer draaide om en de bijlen gingen nu van de kust naar het binnenland. De glazen kralen uit Europa werden geïntegreerd in de cultuur van Indiaanse samenlevingen langs de kust, maar ook in het binnenland. Uit verslagen blijkt dat Indianen lange reizen maakten om Europese producten te krijgen.⁵⁵ De handel met Indianen vereiste dat de handelsgoederen beschikbaar waren. De vraag naar goede Indiaanse cargasoenen is een onderwerp dat steeds weer opduikt in de correspondentie die van de Wilde Kust naar Nederland werd verstuurd. De toevoer van cargasoenen was dus belangrijk.⁵⁶

De vraag van Indiaanse samenlevingen naar de Europese producten stimuleerde ondernemers zoals de Guiaansche Compagnie tot het stichten van handelsposten waar deze producten werden gebruikt om natuurproducten te kopen die door Indianen verzameld werden. In de periode 1620-1650 mislukten de meeste ondernemingen om grotere nederzettingen te stichten, maar uit de bronnen blijkt dat er op talrijke plaatsen Europeanen aanwezig waren, die vaak als eenling of met enkelen tussen de Indianen leefden. De kleinere Europese nederzettingen, die in de periode 1620-1650 bleven voortbestaan, waren belangrijk voor de Indiaanse samenlevingen. Suriname was een voorbeeld van een situatie waar handelsrelaties steeds weer tot conflicten tussen Nederlanders en Indianen leidden, maar waar de relaties ook steeds weer hervat werden. De vraag naar Europese goederen onder de Indianen was zo groot dat handelsrelaties niet permanent verbroken konden worden.

De meeste massale ondernemingen om nederzettingen te stichten op de Wilde Kust waren geen succes. De enige uitzondering was de Engelse kolonie in Suriname, maar deze

---

⁵⁴ Rostain 1994: 375-378.

⁵⁵ Hoofdstuk 1: 47 noot 90-93, 48 noot 94-98. Zie ook: Rostain 1994: 482-486.

⁵⁶ Gumilla schreef in de achttiende eeuw dat Nederlanders krediet gaven aan de Caraïbische Indianen die opereerden als handelaars in Indiaanse slaven in het stroomgebied van de Orinoco. Nederlandse historici zoals Goslinga herhaalden deze beweringen. (Goslinga 1971: 428) Ten eerste moet gesteld worden dat de beweringen van Gumilla niet door hem gestaafd werden en daarom niet voetstoots voor waarheid aangenomen kunnen worden. Ten tweede hebben de opmerkingen van Gumilla betrekking op het begin van de achttiende eeuw, toen de relatie tussen de Nederlanders in Essequibo en de Spanjaarden bij de Orinoco een ander karakter had dan in de periode vóór 1680, toen de activiteiten van Spaanse missionarissen nog beperkt van omvang waren. Ten derde moet gesteld worden dat uit de opmerkingen van ooggetuigen opgemaakt kan worden dat Indianen altijd contante betalingen eisten en dat Nederlanders steeds herhaalden dat Indianen niet goed konden tellen. Dit lijkt een groot beletsel voor een handelsrelatie waarbij krediet gegeven wordt.

kolonie werd gesticht door ervaren kolonisten uit Barbados. De succesvolle vestigingen waren bescheiden van omvang en werden gekenmerkt door een patroon van verspreide kleinere nederzettingen. Via deze kleine nederzettingen en via passerende schepen ging een constante stroom van messen, bijlen en kralen naar Indianen. Deze stroom van Europese goederen bestendigde de Indiaanse regionale handel van de kust naar het binnenland die in de zestiende eeuw begonnen was. De kleinere Europese nederzettingen waren geen koloniale pronkstukken, maar ze hadden een belangrijke invloed, omdat de hun omringende Indiaanse samenlevingen geleidelijk afhankelijk werden van de stroom van Europese manufacturen.

De eerste nederzettingen van Nederlanders waren een gevolg van de handel met Indianen. Al snel begonnen Nederlanders zich, in het kielzog van Engelsen, toe te leggen op de teelt van exportgewassen zoals tabak, katoen en orleaan. De succesvolle nederzettingen in de periode 1620-1650 waren kleinschalig en volgden het patroon van Indiaanse nederzettingen. Het meest voorkomende type van nederzetting was de bouwerij, een kleine plantage waar verschillende gewassen verbouwd werden met Indiaanse landbouwtechnieken. Na 1650 ontstonden er in Suriname ook grotere plantages die meer dan 100 bewoners hadden, vaak vooral Afrikaanse slaven, maar langs de rest van de kust bleven de meeste plantages kleiner, vaak twee of drie Europeanen en een beperkt aantal slaven.

De plantages waren een terrein waar Indianen en Nederlanders nieuwe relaties ontwikkelden. Indianen hielpen bij het bouwrijp maken van de grond, leverden zaaigoed en hielpen bij het kweken. De inbreng van Afrikaanse slaven was vóór 1650 wel aanwezig, maar van beperkte aard. Indianen leverden vers voedsel, kano's en diensten. Sommige planters trouwden met Indiaanse vrouwen. De kleinere Europese nederzettingen waren de wieg van een autochtone 'Europese' bevolking op de Wilde Kust die geleidelijk de relaties van Indianen met Europeanen uit Europa overnam. Mathijs Bergenaer schreef in 1669 dat hij 26 jaar op de Wilde Kust was geweest. Groenewegen was volgens sommigen nog langer actief, namelijk tussen 1616 en 1664. De Vlaming 'Matteson' en de Zwitser 'Hendricson' waren volgens Scott meer dan 20 jaar in Guiana.⁵⁷ Er is weinig bekend over de namen van de Nederlanders die zich voor langere tijd op de kust vestigden.⁵⁸ Sommige Nederlanders leefden een tijd bij Indianen en werden daarna bemiddelaar omdat zij de taal spraken, zoals Stratius die enige jaren bij de Arikare had geleefd.

---

⁵⁷ Hoofdstuk 4: 164 noot 117.

⁵⁸ Volgens Edmundson kwamen Groenewegen en Jan van der Goes uit gegoede families. Gedion Morris de Jonge was waarschijnlijk de zoon van de notaris Gedion Morris die in Vlissingen veel zaken voor de WIC afhandelde.

Na 1640 zijn er vooral vermeldingen van Europese tolken en niet meer van Indiaanse tussenpersonen. Ook zijn er steeds meer vermeldingen over Afrikaanse tussenpersonen die vaak 'oude negros' genoemd werden en als *uitleggers* handel met Indianen dreven.⁵⁹ Sommige Europeanen specialiseerden zich in de handel met Indianen. De handelaren die in Suriname langs Indiaanse dorpen reisden werden *bokkenruylers* genoemd. Het gedrag van deze handelaars leidde tot fricties met de Indianen. Volgens Beeckman was het kidnappen van vrouwen uit Indiaanse dorpen om ze als slaven te verkopen, een belangrijke oorzaak van de fricties tussen Indianen en Nederlanders in Suriname.⁶⁰ In westelijk Guiana werd de handel in orleaan met Indianen voornamelijk gedreven door employees van de WIC en van het patronaat van Berbice. Regelgeving over de relaties met Indianen zijn een aanwijzing dat het gedrag van Europese kolonisten ook hier tot fricties met Indianen leidde.⁶¹

De overdracht van kennis over gewassen en landbouwtechnieken door Indianen aan Europeanen was bepalend voor de ontwikkeling van de eerste Nederlandse nederzettingen in Guiana. De verschuiving van het economisch-geografische zwaartepunt van het binnenland naar de kust in Suriname en westelijk Guiana, is een weerspiegeling van de ontwikkeling naar een Europese koloniale monocultuur van exportgewassen. De introductie van nieuwe landbouwtechnieken maakte dat de *points of attachment* die bij Indiaanse nederzettingen lagen, hun economisch belang grotendeels verloren. In westelijk Guiana verliep de richting van deze ontwikkeling omgekeerd aan die in de Verenigde Staten of Australië, waar de kolonies zich vanaf de kust landinwaarts ontwikkelden. De kust van Guiana ontwikkelde zich tot een onderdeel van de Europese regionale economie in het Caraïbisch gebied en de oorspronkelijke centra van de Nederlandse kolonies verplaatsten zich na 1680 van het binnenland naar het noorden. De kust van Cayenne tot de Orinoco werd vooral een economisch achterland van de Noord-Europese nederzettingen op de eilanden. Cayenne was perifeer geworden in de Caraïbische economie, mede omdat de Amazone-delta haar economische relaties binnen het Portugese koloniale bestel in Brazilië ontwikkelde.

Met het verdwijnen van de Indiaanse samenlevingen op de eilanden verminderde ook de Indiaanse participatie in de traditionele regionale handel overzee. De handel werd steeds meer

---

⁵⁹ De Afrikaanse bevolking op de Wilde Kust adopteerde al snel allerlei Indiaanse gewassen en aan het einde van de onderzoeksperiode ontstonden in Suriname gemeenschappen van Afrikanen die de slavernij op de plantages ontvluchtten, de *Marrons*. In de achttiende eeuw ontwikkelden sommige van deze gemeenschappen handelsrelaties met Indianen in het achterland. (Dragtstein 2002; Boven 2006)

⁶⁰ Hoofdstuk 5: 204 noot 52.

⁶¹ In 1687 kwamen de Indianen in Berbice in opstand, doodden enige Nederlanders en vernietigden plantages. (Netscher 1888: 154)

door Europeanen gecontroleerd. In 1680 waren er nog drie gebieden langs de kust Indiaans. De Atlantische kust van Amapá, de kust tussen de Coppename en de Corantijn in het tegenwoordige Suriname, en de kust tussen de Pomeroon en de Orinoco. De Indiaanse bewoners van deze gebieden dreven handel met Europeanen. Er ontstond geleidelijk een verdeling tussen de kuststrook met Europese plantagekolonies en het onontgonnen en onbekende achterland waar Indianen woonden.⁶² De handel naar het achterland vanuit de Nederlandse vestigingen was in 1680 in Indiaanse handen. De Corantijn en Marowijne bleven Indiaanse routes naar het achterland. De onderlinge relaties van Indianen werden waarschijnlijk beïnvloed door de handel met Europeanen, maar de berichten over deze veranderingen zijn schaars.

De invloed van de Nederlandse nederzettingen op de handelsrelaties van Nederlanders en Indianen in de periode 1580-1680 was niet overal gelijk, maar in geen van de drie Nederlandse kolonies waren Indianen in 1680 economisch buitengesloten. In Essequibo en Berbice ontstond een economie waar Indianen een halffabricaat in de vorm van orleaan produceerden, dat door Nederlanders verzameld, verpakt en geëxporteerd werd. In Suriname leverden Indianen voedsel en diensten. Hun betrokkenheid bij de levering van retouren bleef beperkt tot het verkopen van letterhout, maar hun voedsel en hun diensten waren in 1680 nog steeds belangrijk voor de kolonie.⁶³

---

⁶² De Indiaanse precolumbiaanse interactiesfeer in de Caraïbische zee werd dus in zekere zin overgenomen door Europeanen die de Indianen van de eilanden verdreven hadden tussen 1620 en 1680.

⁶³ Hoofdstuk 4: 183-185.

Nawoord

*Eertijds voor nog de grootvader van mijn grootmoeder geboren was, kwamen de Indianen veel talrijker voor dan thans. Zij leefden tevens gelukkiger, wijl de macht der toenmalige Piaaimannen den Booze Geesten overal in bedwang hield. Paiwari (drank) ontbrak nooit; kinderen gehoorzaamden hunne ouders; nimmer doofde de barbakotvuren uit, wijl het wild altijd in overvloed voorhanden was en de visschen in de krekten krioelden. Maar dit aardich paradijs veranderde toen aan onze kusten, schepen vol strijders verschenen, aan wier hoofd stond een man genaamd Paira-oende of Pairaoendepo d.w.z. Letterhoutstomp. Hij was een blanke, die de algemeene opmerkzaamheid tot zich trok door zijn vreemd uiterlijk; zijn mond bevond zich nl. ter plaatse, waar bij gewone menschen de borst moet zijn. Letterhoutstomp was een menscheneter. Moordend en roovend trok hij langs onze kusten. Wee den Indianen, die in zijne handen vielen, want levend werden ze verbrand of gevild en opgegeten!*¹

Het doel van dit historische onderzoek was om een bijdrage te leveren aan de geschiedschrijving van Amazonia en Nederland in een minder bekende periode. De handelsrelaties tussen Nederlanders en Indianen waren de ingang om de ontwikkeling van Nederlandse kolonies op de kust van Guiana te beschrijven. De onderliggende benadering was dat deze kolonies onderdeel waren van een economische expansie vanuit Nederland. De verwachting was dat de ontwikkeling van de Nederlandse kolonies beïnvloed zou worden door interactie met de Indiaanse bevolking. De studie van deze Europese ontwikkeling werd gezien als een methode om informatie over de Indiaanse bevolking van Amazonia te verzamelen in een periode van grote veranderingen die gekenmerkt wordt door een grote schaarste aan historische bronnen. Een tweede doel van het onderzoek was om een bijdrage te leveren aan de beschrijving van de rol die Indianen speelden in de Nederlandse koloniale expansie in Amerika.

De keuze voor een economisch-geografische benadering maakte het mogelijk om informatie uit verschillende bronnen zoals cartografische verzamelingen, contemporaine manuscripten en archeologisch onderzoek met elkaar in verband te brengen. De nadruk lag vooral op een kwalitatieve analyse van de historische ontwikkeling vanuit economisch-geografisch perspectief. Het beschikbare bronnenmateriaal was niet geschikt voor het maken van kwantitatieve analyses zoals die in de moderne economisch-geografische studies toegepast

---

¹ Penard 1907-1908: 20. Zie Bijlage C 5 voor een aantal teksten van Penard.

worden. Enerzijds ontbrak het aan systematische kwantitatieve beschrijvingen in de bronnen en anderzijds waren bronnen waar dergelijke kwantitatieve gegevens wel voorhanden waren te beperkt om algemene uitspraken te doen over de volumes en waardes van de handel tussen Nederlanders en Indianen in de onderzoeksperiode. De bijdrage van dit onderzoek aan de moderne economisch-geografische theorie bleef daardoor beperkt tot een kwalitatieve evaluatie van het ontwikkelingsmodel van Vance.

De economisch-geografische ontwikkeling die door Vance geformuleerd werd was een bruikbaar instrument om de koloniale expansie vanuit Nederland in het onderzoeksgebied te onderzoeken. De stappen in de ontwikkeling van een koloniale overzeese economie uit het 'Mercantile Model' vormden een kader om de ontwikkelingen in de onderzoeksperiode te beschrijven. De ontwikkeling van Nederlandse nederzettingen op de Wilde Kust verliep op een andere wijze dan die in Noord-Amerika of Azië. De economisch-geografische benadering maakt duidelijk dat de lokale en regionale handelscontacten belangrijk zijn voor een beter begrip van de ontwikkeling van de Nederlandse kolonies in het onderzoeksgebied. Het onderzoek sluit hierbij aan bij andere studies naar regionale economieën zoals dat van Klooster.

De conclusie dat de economisch-geografische ontwikkeling in het onderzoeksgebied sterk bepaald werd door het ontstaan van een regionale overzeese Europese economie op de eilanden in de Caraïbische Zee moet gezien worden als een voorlopig resultaat dat de basis kan vormen voor verder onderzoek. De ontwikkeling naar een scheiding tussen de Europese nederzettingen langs de kust en het achterland als een Indiaans gebied in de periode na 1680 is een voor-de-hand- liggend onderwerp om meer kennis over de vorm van dit proces te verzamelen. Nauwkeurig historisch en archeologisch onderzoek naar de vroege ontwikkeling van de Nederlandse kolonies op de kust van Guiana is een ingang naar meer kennis over de Indiaanse samenlevingen in Amazonia. Het eerste vestigingspatroon van de Europese nederzettingen werd door de bestaande Indiaanse samenlevingen bepaald en een belangrijk resultaat van het onderzoek is dat dit vestigingspatroon een bron is van informatie over de Indiaanse samenlevingen in Amazonia.

Het onderzoek geeft aan dat de periode vóór 1680 in een aantal opzichten afwijkt van de latere periode. De wederzijdse afhankelijkheid van Indianen en Europeanen is een belangrijk verschil. De permanente vestiging van Europeanen in Amazonia werd mogelijk gemaakt door een langdurig uitwisselingproces met de daar aanwezige Indiaanse samenlevingen. De eerste Europese nederzettingen richtten zich op locaties die door Indianen werden bewoond en maakten gebruik van de lokale 'know-how' om te overleven. De woningen werden gebouwd met lokale materialen, de Europeanen voedden zich met voedsel dat lokaal voorhanden was en leerden van

Indianen hoe zij deze gewassen konden verbouwen in de tropische omstandigheden die voor hen vreemd waren.

Het landschap waarin de Europese kolonisten en reizigers zich bewogen werd bepaald door de waarneming van hun Indiaanse gidsen. In Europese atlanten zijn nog steeds de namen te vinden van de Indiaanse toponiemen uit de zestiende eeuw: rivieren zoals de Oiapoque, de Marowijne, de Berbice en de Essequibo. Sommige oroniemen zijn namen van landen geworden zoals Suriname. Deze invloed van de Indiaanse samenlevingen op de Europeanen bleef niet alleen beperkt tot toponiemen in Amazonia. De ‘lange peper’ uit Frans-Guyana is een naam voor een product geworden dat als ‘cayennepeper’ in de meeste Nederlandse supermarkten verkocht wordt. Cayenne is een verbastering van het Indiaanse woord ‘Kiana’. De hangmat, een verbastering van ‘hamaca’, is dermate ingeburgerd dat slechts weinig mensen dit gebruiksvoorwerp nog met de Indianen uit Amazonia associëren. Indiaanse planten zoals tabak en orleaan zijn een onderdeel van de Europese cultuur geworden.²

De uitwisseling van landbouwtechnieken in de periode vóór 1680 is tegenwoordig vrijwel vergeten. De gewoonte van veel Indiaanse samenlevingen om regelmatig van woonplaats te veranderen in een omschreven gebied heeft ertoe bijgedragen dat de Indianen langs de kust in veel moderne beschrijvingen afgebeeld worden als nomadische jagers en vissers. De vondsten van Indiaanse kunstwerken zoals terpen, opgehoogde velden en kanalen langs de kust van Guiana door archeologen hadden al eerder geleid tot een bijstelling van dit beeld. De historische bronnen die voor dit onderzoek gebruikt zijn, laten zien dat de Europeanen de gehele onderzoeksperiode landbouwproducten zoals cassave en yam van Indianen kochten. De Indiaanse samenlevingen in Guiana beschikten blijkbaar over een surplus aan voedsel dat deze handel mogelijk maakte.

De orleaan die vanuit Essequibo en Berbice naar Nederland geëxporteerd werd, was afkomstig van Indianen die de orleaanstruiken aanplantten, de orleaan oogstten en haar verwerkten tot een halffabricaat. Deze bijdrage van Indianen aan de economie van Essequibo en Berbice in de zeventiende en achttiende eeuw is een onderwerp dat meer studie verdient. Uit de correspondentie van de gezaghebbers in Essequibo blijkt dat deze Nederlanders hun relatie met de Indianen die orleaan leverden als economisch definieerden. De informatie over de vorm waarin

---

² Cayennepeper; znw. vr., mv. -s. Uit eng. cayenne en ndl. peper (I), naar eng. Cayenne (pepper), dat o.i.v. Cayenne, de hoofdstad van Fransch-Guyana, vervormd is uit cayan (1756), kayan, kian, welke woorden weer teruggaan op Tupi kyynha, quiynha ‘heete peper’. Wsch. duidt het oudere Gunae peper (bij D. Pz. de Vries, *Voyag.* 196 [1911]) dezelfde peper aan; vgl. Guineapeper in Vandenbussche, *Volkst. Kruiden* 168 [1955]. Scherpe specerij van de zaden of vruchten van versch. soorten van de Spaansche peper (*Capsicum* L.), zoals *Capsicum baccatum* L., *Capsicum fastigiatum* Bl. en *Capsicum frutescens* L. Sy breecken die Wortel (van de cassave) op een Steen, ende wringen het Sop daer uyt, welck rauw zijnde fenijn is [...], maer gesoden sijnde met Gunae Peper (noot: Cayenne-peper), daer sy den overvloed van hebben, geeft een excelente ende gesonde Sausse, bij D. Pz. de Vries, *Voyag.* 196 [1911]). (WNT online: www.gtb.inl.nl.)

transacties werden afgesloten is zeer beperkt en wijst op een gedecentraliseerd netwerk waarin een groot aantal kleine individuele transacties werd afgesloten. Moderne cultureel-antropologische studies over Indiaanse samenlevingen in de hooglanden van Guiana schetsen vaak een beeld van verspreide kleinere nederzettingen, waartussen handelsrelaties onderhouden worden door handelaars die zich vaak over grote afstanden verplaatsen.

De historische bronnen laten zien dat er in de onderzoeksperiode duizenden kilo's glazen kralen naar haar de Wilde Kust geëxporteerd zijn. Deze kralen werden al snel door Indiaanse samenlevingen opgenomen als onderdeel van hun cultuur. Het is merkwaardig dat er bij archeologisch onderzoek in Suriname en in Guyana, in tegenstelling tot in Noord-Amerika, vrijwel geen vondsten van deze kralen gerapporteerd worden. Uit onderzoek in Noord-Amerika blijkt dat sommige soorten kralen sneller vergaan, maar er zijn aanzienlijke hoeveelheden kralen gevonden die wel de tand des tijds doorstaan hebben. Verder historisch en archeologisch onderzoek is belangrijk om een beter inzicht in deze handelsstromen te krijgen.

Het onderzoek heeft in sommige opzichten zijn doel bereikt. De studie van de Europese kolonisatie in de periode 1580-1680 levert inderdaad informatie op over de situatie van de Indiaanse samenlevingen, met name van degene die in de buurt van de kust leefden. De Yao, de Shebayo en de Arikare waren belangrijke contemporaine identiteiten die relatief weinig aandacht hebben gekregen, waarschijnlijk omdat ze moeilijk in de bestaande etnografische categorieën in te passen zijn. De Atlantische kust van het tegenwoordige Amapá en het gebied tussen de Saramacca en de Corantijn komen uit het archeologisch onderzoek naar voren als afwijkende gebieden, omdat er geen Koriabo aardewerk gevonden is. De historische bronnen schetsen deze twee gebieden als Indiaanse enclaves die zich tot 1680 handhaafden. Op oude kaarten worden deze gebieden soms aangeduid met de namen *Tisnada* en *Iehona*. Ook het gebied tussen de Pomeroon en de Amacuro bleef gedurende de onderzoeksperiode een Indiaans gebied. Het onderzoek laat zien dat de Indiaanse samenlevingen langs de kust van Guiana een actieve rol speelden bij de ontwikkeling van de Nederlandse vestigingen.

Op het vlak van de Nederlandse geschiedschrijving heeft het onderzoek een aantal resultaten opgeleverd. De introductie van orleaan als kleurstof bij de bereiding van voedingsmiddelen is in de beschrijving van de Nederlandse economische ontwikkeling achterwege gebleven, hoewel het product wel genoemd wordt als er over de geschiedenis van speciale kaas, zoals de Leidse, gesproken wordt.

Het onderzoek laat zien dat het mogelijk is nieuwe bronnen te vinden. Nederland verkeert in de uitzonderlijke situatie dat veel stedelijke archieven eeuwenlang bewaard zijn gebleven. De notariële archieven bevatten informatie over de meest uiteenlopende onderwerpen, waaronder ook de handel met Indianen in Amazonia. Deze bronnen gaan vooral spreken als ze met elkaar in verband gebracht worden. Het is daarom belangrijk dat er geïnvesteerd wordt in het instrumentaliseren van de beschikbare collecties.³

De Nederlandse kolonies in 1680 waren het product van een ontwikkeling die gedragen werd door ondernemers uit verschillende delen van de Republiek. Naast de voortdurende participatie van Zeeland was ook de inbreng van Amsterdam en West-Friesland belangrijk. De verklaringen van West-Friese zeelieden geven inzicht in het regionale scheepvaartverkeer waaronder equipages van schepen voor de jacht op zeeke. De Guiaansche Compagnie uit Amsterdam was een voorloper van de WIC die meer onderzoek verdient dan in het kader van de vraagstelling van deze studie mogelijk was.

De rol van de WIC in het tot stand komen en bestuur van de kolonies was vóór 1680 beperkt. Weliswaar speelde de WIC een belangrijke rol door het breken van de Spaanse maritieme alleenheerschappij in de periode 1621-1640, maar de directe inbreng in de kolonies was beperkt. De kolonie in Essequibo werd tussen 1657 en 1670 niet direct door de WIC bestuurd. De meest stabiele kolonie was het particuliere patroonschap van Berbice. De kolonie in Suriname werd tussen 1669 en 1680 bestuurd door de Staten van Zeeland en later overgedragen aan een particuliere sociëteit waarin Amsterdam een belangrijke stem had. De WIC vervulde dus vooral een rol als overkoepelende organisatie, terwijl het bestuur in de praktijk vooral in handen van particuliere organisaties lag. De politieke doelstelling van het Engelse historische onderzoek heeft een sterk stempel op de Nederlandse geschiedschrijving gedrukt. De nadruk op de territoriale aanspraken in Guyana heeft geleid tot een sterke nadruk op de rol van Essequibo en de WIC. Berbice blijft in de Engelse beschrijvingen op de achtergrond, waardoor de belangrijke plaats van deze kolonie in de zeventiende eeuw relatief weinig aandacht heeft gekregen.

De Nederlandse kolonies op de Wilde Kust waren in de onderzoeksperiode in belangrijke mate afhankelijk van de hen omringende Indiaanse samenlevingen. De belangrijkste bondgenoten van de Nederlanders die in deze periode in de Nederlandse bronnen genoemd worden, waren de Arawak, in tegenstelling tot wat vaak gesteld wordt in historische studies. Verder onderzoek kan misschien verheldering brengen in de vraag waarom Nederlandse bronnen Arawak vermelden als

---

³ Het Engels HCA archief is een buitenlandse bron die inzicht kan bieden in de Nederlandse vaart vanaf 1655. Het project van de KB om deze collectie te ontsluiten verdient lof. De registratie van Nederlandse prijzen is een belangrijke bron om inzicht te krijgen in het informele Atlantische scheepsverkeer.

Indiaanse handelspartners, terwijl in Spaanse bronnen steeds de Caraïben genoemd worden als Nederlandse bondgenoten.

De uitkomsten van het onderzoek bevestigen dat Nederlanders en Indianen handelsrelaties onderhielden en dat deze relaties de ontwikkeling van de Nederlandse kolonies beïnvloedden. De voorstelling van een koloniale ontwikkeling als een eenzijdig proces moet verworpen worden als een simplificering van de werkelijkheid. Het patroon van de Nederlandse vestigingen werd in belangrijke mate bepaald door bestaande Indiaanse vestigingen. In de periode 1580-1680 wisselden Indianen en Europeanen onderling kennis uit op verschillende terreinen. De Nederlandse kolonies in 1680 waren vooral de uitkomst van een geleidelijke ontwikkeling die gekenmerkt werd door wederzijdse afhankelijkheid.

Summary

Dutch Amazonia

Indian trade 1580-1680

The Amazon region has fascinated many people and the destruction of its forests has recently become a public issue. The history of the South-American Tropical Lowlands, however, still remains largely unknown. Amazonia was in 1580 an undiscovered land, inhabited by Indians; in 1680 it was nominally divided between the European powers, Spain, Portugal, France and the Netherlands. The Dutch started trading with the Indians on the Wild Coast, between the Orinoco and Amazon rivers, which led to the foundation of the Dutch colonies in Essequibo, Berbice and Surinam. This study considers the Dutch-Indian trade relations and the impact of Dutch settlement on these relations in the period 1580-1680.

The contemporary Indian societies left no written sources, which limits the historical research to European sources. This study was focused primarily on Dutch Archives. The development of Dutch colonial settlements was represented as an economic-geographic process in the chronological framework provided by the *Mercantile Model* of James Vance. The analysis of this development was seen as a means to gather information from European sources about the contemporary Indian societies.

The first Dutch settled mostly in or near existing Indian settlements around the turn of the century and they adopted local habits. The Indians provided food like cassava and taught the Europeans how to cultivate tropical crops like tobacco, cotton and annatto. Dutch settlement concentrated between 1600 and 1620 on the western bank of the Amazon delta and in Surinam. The development of larger settlements on the coast of Guiana did not materialize in the period 1620-1650, partly because of Portuguese attacks and the resistance of the local Indian population. The Dutch settlements in Essequibo and Berbice in western Guiana remained.

The Indian demand for European manufactured goods such as tools and beads made it impossible for the Indian societies to end contact with the Europeans, and small settlements continued further east along the coast. The Caribbean islands became the focus of European colonial enterprises and the coast of Guiana became an economic hinterland of the rapidly expanding settlements, especially Barbados.

The successful settlement of Surinam in 1650 heralded the beginning of a new colonial model. The production of cane sugar by African slaves became the most important economic activity on the Wild Coast in the 18th century. The study shows that the situation before 1680

differed in several aspects from that in the 18th century. The scale of the plantations was smaller. Indian services and food supplies were still crucial for the survival of the colony in Surinam, which became Dutch in 1668. The economy of Essequibo and Berbice still depended on annatto produced by Indians.

Indian participation in the colonial economy was still important in 1680 in all of the Dutch colonies, but the situation began to change with the arrival of large numbers of Africans who were sold as slaves. Weapons, rum and slaves gradually became the dominant trading goods, as Europeans and Africans started producing tobacco, cotton, hammocks and cassava. The development of the colonial settlements in Surinam and western Guiana was marked by a movement from the interior to the coast. The original 'points of attachment', or trading entrepôts, lost their economic functions as the plantations moved to the lowlands behind the coast. These first European settlements provide information about the Indian habitants of Guiana, as they were located near Indian settlements.

The sources suggest that the Dutch traded with all the Indians along the coast but had a preference for the Arawak. The partnership of the Arawak and the Dutch in Berbice led to a stable colony. The Arikare, who lived on the Atlantic coast of Amapá, were long-time partners of the Dutch. They traded sea cows and even named one of their chiefs 'Jan van der Goes'. Zeeland played an important role in the relations with Guiana. The Dutch activities in the western Amazon delta have been largely conducted from this province. The unfortunate loss of most of the contemporary local archives leaves many questions unanswered. The Notarial Archives from Amsterdam show that the relations with Guiana started early. The *Guiaansche Compagnie* from Amsterdam founded a number of trading posts from the Amazon to the Courantyne rivers in the first twenty years of the 17th century. Annatto remained an important export from western Guiana till the 18th century. It gave the cheese from Leiden its typical colour. The consumption of annatto by the Dutch is one of the enduring results of the trade relations of the Netherlands with the Indians of Guiana.

Bijlage A. Contemporaine geschreven bronnen

256		Inhoudsopgave
257	1	1599 Het verslag van Abraham Cabeliau
263	2	1603 Remonstrantie over Guiana Willem Usselincx
268	3	1605 Contract van Willem Albertsz met de Guiaansche Compagnie
269	4	1608 Verklaring van Willem Albertsz over Geusebroeck
271	5	1611 Octrooi Guiaansche Compagnie
272	6	1612 Octrooi Thielemans c.s.
273	7	1616 Verklaring over de dood van Willem Albertsz
274	8	1617 Verklaring Eldertsz over het gedrag van Stoffel Albertsz
276	9	1617 Verklaring Bens over het gedrag van Stoffel Albertsz
277	10	1617 Verklaring van Jan Cornelisz Scheur over Stoffel Albertsz
278	11	1623 Brief uit de Oiapoque
279	12	1624 Verklaring over Sappenapoka
281	13	1626 Vreemt verhael van Lourens.
287	14	1627 Oiapoque, aankomst van de expeditie van Jan van Ryen
290	15	1629 Het logboek van Gelein van Stapels April-Mei
292	16	1629 Beschrijving van Berbice door Gelein van Stapels
295	17	1629 Beschrijving Essequibo door Gelein van Stapels
296	18	1651 Coesewijne, verklaring over de schipbreuk van de St Pieter
297	19	1657 Cayenne, verklaringen over Pieter Sijbrantsz Visscher.
299	20	1668 Overeenkomst betrekking tot de handel in orleaan
301	21	1677 Aankomst van kolonisten bij Oiapoque
303	22	1680 Rapport van Jan Stratius
305	23	1680 Het journaal van Lieutenant Schoppens aan de Coppename
310	24	1680 Essequibo, correspondentie van Beeckman
312	25	1684 Essequibo, lijst met Indiaanse slaven

1. 1599 Het verslag van Abraham Cabeliau

Titelblad:

1599 Somir vertooch van seeckre voyaige gedaen by Abraham Cabilouw In America Aen Myne
E: heeren de Staten Generael vande nederlantsche geunieerde provintien

Verclaringe van de onbekende ende onbeseylde voiage van America beginnende van de Riviere Amasonis tot het Eylant van de Trinidad toe.

Inden naem onses Heeren Jhesu Christi, Amen, ende in den jare desselfs XVC sevenentnegentich den derden Decembris s'morgens, zyn wy tseyl gegaen vuy ten Briel met twee schepen, het eene ghenaeamt den Zeeridder, groot omtrent tachtentich last daer schipper op is Jacob Cornelisz. alias Oom, het andere genaemt den Jonas, groot omtrent tsestich last, daer schipper op is Marten Willemsz. van Schiedam, ende alsoe tsamen in zee geloopen ende by den anderen gevaren tot den sevenden der zelve maent, ende zyn van den tijt voers. van den anderen versteecken, zynde omtrent de hoochte van 44 graden buyten de cannael, sonder malcanderen meer (geduerende de gansche reyse) te sien, daer nochtans geseyt was, malcanderen te verwachten by eenighe versteking aent eylandt van Palma, synde een van de eylanden van Canarien.

Den 7 ditto het eylant van de Palma int gesicht gecreghen ende aldaer by gehouden, Marten Willemsz. nyet vernemende, zyn op ditto voer de stadt van de Palma gearriveert, ende aldaer gelegen om onse wijnen te procureren, totten XVen January anno XVc achtentnegentich, Ende siende dat Marten Willemsz. voersegd. aldaer nyet en quam, syn wy voerscreven van daer geseylt, ende onsen cours gestelt naer het eylandt van Teneriffa.

Alwaer wy op 16 ditto voergecommen zyn, ende hebben aldaer by gehouden met ons schip, om te verspreken eenige schepen, die aldaer onder lant waeren dryvende, of zy Marten Willem voersegd niet en hadden gesien oft vernomen, maer van hem nyet vernemende hebben wy op 17 ditto onsen Cours gestelt tusschen 't eylant van groot Cannarien ende Teneriffa, naer d'eylanden van Capo Verdo, ende alsoo nae Cabo de Noort. Den 9 February hebben wy 't lant int gesicht gecregen omtrent de hoochte van vyff graden bij noorden d'equinoctiael ende Ecrevice, alwaer wy op ditto voergeset hebben ende onsen scheepsboot vuytgeset, ende daer mede rontomme d'eylanden gevaeren visiterende oft aldaer gheene bequame plaetsen en waren om onse jacht oft sloupe op te setten, dan vonden deselfde onbequaem ende gansch clippich, alzo dat wy genootsaect zyn

geweest de jacht op het schip op te setten, ende aldaer te maken ende calfaten nae behooren, nyet zynde zonder groot perykel.

Den 15 dito hebben wy vernomen een schuyte, genaemt by de Indianen Canno, de welcke quam van het vaste lant omtrent twee mylen vuyt de rivier Caurora, alwaer in waren ses mans een vrouwe met noch een cleyn kindeken vande natie Geribus, ende Jau, ende waren gantz naect, ende waren lange, eer zy aen boort dorsten commen, maer eyndelick deur trommelen ende anderssins verstouten zy henluyden ende quamen aan boort, ende riepen tot ons lieden Anglees, ende wy antwoorden Si, Si, ende quamen alzo over, ende wy leydden die in de cayuyt, ende maecten die midler tyt wys dat wy vuyt Hollandt waren, ende seyden Hollandees, ende tracteerden die zeer wel naer ons vermoegen, dat sy 'tsanderdaegs blijdelijk van 'tboort voeren, ende nae deze hebben ons wederom veel vrientschap bethoont. Wederom den 17 ditto zyn aen ons boort gecommen van 'tvaste lant vuyt de riviere voersegd dry andere cannoos, daer inne waren soe mans vrouwen ende kinderen omtrent 'tsestich personen, ende dese voers. natie, mitsgaders de natien Hebaio ende Arwaccus, hebben gecontinueert aan boort te comen, met haere waeren ende victuailen, zoo lange wy aen de eylanden voersegd lagen, mitsgaders oyck geduerende den tyt soe lange wy in de rivier Cayane hierna volgende gelegen hebben.

Den 27 Marty tzeyl gegaen nae riviere Cayani, ende deur groote wederspannicheyt van den schipper, daer by nochtans van ons ende van eenen Engelschman, genoemt Capitain Johan Meysinge van Londen, ende van syns persoons selfs, genoechsaem versekert was, dat by in de riviere voersegd sonder perykel conde incommen, ende deur verspreck van ons ende zyn bootsvolk zyn met Godes hulpe, den 31 ditto in de voersegde riviere gecommen, sonder eenich hinder, ende by den voersegden Engels Capitain zijn schip geset. 'tsanderdaegs hebben wy onze jacht gesonden opwaerts nae de riviere Cauwo, ende hebben aldaer gevonden woonende de natie Jaio, ende van daar gebrocht met haren vryen wille dese Jegenwoordige Indianen, den enen genaemt Arymowacca, out omtrent, zoo wy connen verstaen, 40 jaren, ende den anderen Cayariwara oudt omtrent twintich jaren, midtgaders daerby, een jacht vol hout, zynde een maniere ende colour van Brasilhout ende voorts toebacca ende noch meer andere (bij mij onbekende) drogheryen. Ende den 8 april is dese de jacht aen boort gecommen ende hebben op dese rivier Cayani gehandelt ende gelegen tot den 27 Juny toe.

Den 16 April is den voersegde Engelsman 'tseil gegaen.

Den 29 ditto zyn twee schepen van Amsterdam by ons deur ons behulp gecommen, daer schippers op zyn Dierck Janss Roomscherck ende Wouter Syvertsz, ende syn den 10 Mey wederom van ons geseylt naer het eyland van de Marguerete.

Den 3 Juny zyn twee schepen van Amsterdamme by ons gecommen, genaemt de Groote en de Cleyne Sphera Mundi, daer schippers op zyn Jan Cornelisz van Leyen ende Adriaen Reyndertssoen voersegd. en hebben Compagnie gemaect om met malcanderen, de gantsche custen voorts tot die riviere Worinoque by d indianen alsoe genoemt, by d'Engelsche Reliane, ende by de Spaengnaerden -Rio el dorado, te besoecken. Ende tgene op de voerscreven custe zoude moegen voorvallen, tzelve soude geparticipeert worden, de drye achte parten voer onse Compagnie, ende de vyff achte parten voer de compagnie van Jan van Leyen voersegd, Ende hebben versocht dese naervolgende rivieren Wyapoca, Curassawini, Cunanama, Juraco, Mavarij, Amano, Marawini, Carapi, Surynamo, Soramo, Coupanama, Waycara, Curetini, Worinoque, In de riviere Worinoque, Rio Parymo, et Amaconza, ende daerop genegotieert ende gehandelt. De rivieren tusschen de rivieren Amasonis ende Wiapoca zyn dese, Aroway, Arafiooco, Maycary, Cassipoura, Arrocava; Dese rivieren en hebben wij nyet versocht noch behandelt, overmidts dat wij daer nyet en conden commen, doer den ordinaerlicken stroom, die altyt westelicken lancx de custen loopt. De rivieren tusschen de Wiapoco ende Caurora zyn dese: Wanary, Apperwacca, Cawo, Wya, Cayany, Macuria, dese hebben wij particulierlyk versocht behandelt, vuytgesondert de riviere Wanarv, ende Apperwacca. Tusschen Mamiamanory ende Synamary zyn twee cleyn rivierkens genaemt Owapary ende Paurama, daerop en woont gheen volck. De rivier ofte de mont van Surynamo is in twee rivieren bevangen, bij oosten leyt de rivier Cammawini, ende bij westen Surynamo, ende loopt zoe tsamen in zee. Tusschen de riviereu Curetyni ende Worynoque, ziju dese rivieren, Berbice, Apari, Maychawini, Maheyca, Demirara, Dessekebe, Pauroma, Moruga, Wayni. Deze en hebben wy in 't particulier, noch oyck per compagnie voersegd besocht ofte behandelt, deur dyen onsen tyt seer verloopen ende datter nyet veel te halen en was, zoe ons d'indianen wys maecten, en oyck te meer dat onse victuailen zeer zwack waeren, zoe en deden wy anders nyet, dan custoyeerden al lancx t land om daer van kennisse te hebben tot de riviere van Worinoque, Alwaer wy op 27 July syn ingevaren ende twee mylen van de mont van de voersegde riviere zyn wy met malcanderen geset aen den anker.

Den 28 ditto zyn geprepareert geweest om de riviere van Worinoque to besoecken, het schip van Jan van Leijen, groot omtrent 36 last, onse jacht, groot omtrent 9 lasten, ende de jagt oft roysloupe van Adriaen Reynderssen, tsamen sterck van volck omtrent vijftich persoonen.

Den 29 ditto zyn de voersegde schepen ende persoonen gesamenderhant opwaerts gevaeren, jegens de geweldige stroom, die aldaer dies tijds sjaers aff is loopende ende hebben gevaren doer adresse van dese jegenwoordige Indianen, inden tijt van twintich dagen, nyet meer dan omtrent de 40 mylen, totte plaetse oft vleckte daer de Spaengnaerden hen houden, welcke is genaemt St.

Thomé, alwaer Gouverneur aff is, Don Fernando de Berreo, ende Marques van de Weyana, de riviere Worinoque ende de gantsche custen alsnoch ongeconquesteert zijnde, tot de riviere Marignon oft Amasonis toe, ende zyn aldaer sterck omtrent 60 peerde ruyters, ende 100 musquettiers, dewelcke dagelicx vervolgen om het goudryk Weyana te conquereren, dan kunnen 'tzelfde door de fortsen alsnoch daer op gedaen zynde, of met gheene middelen van vrientschap conquereren, deurdien de Natie genaemt Charibus hen dagelycx geweldichlicken wederstaen, met haer wapenen, de welcke zyn hantbogen ende schieten daer mede met fenynige pylen, dewelcke zoo fenynig zyn als yemandt daer mede geraect is, datter bloet nae volght, zoe moet hy binnen 24 ure par fortse sterven, zoe daer gheen remedie terstont toe gedaen en wordt, ende tgansche vleesch zoude hem van den beenen affvallen, alzo dat de Spaegnaerden die natie ende haer pylen zeer vreezen, ende in de campagne blyven staen onbeweechlyk, ende en sullen nyet wycken, ende zy hebben als tot noch toe t velt behouden, ende de Spaegnaerden siende dat zy aldaer nyet en kunnen gewinnen, hebben omtrent 6 daegs reysens, by suydens de riviere Worinoque, aen 't geberchte van de Weyane eenen wech beginnen te maecken, doer die rotsen ende geberchten omtrent 1600 stadien lanck, ende breed zijnde, dat zyluyden met vijff peerden neven den anderen daer doer kunnen marcheren, ende meenen by dese middel alsoe, tselvede te conquereren.

Van St. Thomé is de jacht van ons schip ende de sloupe van Adriaen Reyndertsen met de twee harinckschuyten van Jan van Leyen, opgevaren tot de riviere Caroni, den welcken een schrikkelyken ende grooten affval heeft, ende valt vuyt het geberchte ende maeckt als zulcken getier, dat men ze kan hooren omtrent vier mylen. Wy hebben daaromtrent gesocht (volghende onse beschrijvinghe gemaect bij Sir Walther Halley) eenige mynen van gout, maer en hebben gheen gevonden, zoo t is doer onse versuymenisse, oft dat se daer niet en zyn omtrent die plaetse, en weten wy nyet, maar hebben nochtans ons devoir in alles naer ons goetduncken gedaen, te meer versekeren wy ons om dieswille, den gouverneur Don Férnando ons mede gegeven heeft om te ondersoucken, zynen mineur, den welcken ons gebracht heeft op alle die plaetsen, zoe hy meende, daer Sir Walter Hally geweest was ende zyn minera's van daer soude genomen hebben, ende de plaetsen, die wy gesien hebben, ende conden nyet bevinden datter eenig gout zoude onder wesen, maer verstaen vuyt onse Indianen datter een plaetse is, omtrent 6 mylen opwaerts, daar eenige mynen souden wesen, maer t water was daer over zeer gevloyt, dat het onmogelick was om voer ons dat te besoeken. De Spagnaerts zeyden oyck datter opwaerts veel gout was, maar zy en dorsten daer nyet comen, overmits d'orloge van de Charibus voersegd, In somma cort geseyt, daer is opwaerts die riviere voer seker veel gouts int Rycke van Weyane, zoe ons d'Indianen van daer als oyck dese onse jegenwoordige Indianen, mitsgaeders de Spaengnaerden selffs seggen,

maer voer luyden hen bemoeyende met coopmanschappen en is tselfde nyet wel doenlick, om daer yet goets van te verwachten, ten waere dat daer toe eenighe merckelicke fortsen bereyt waren om de Spaegnaerden aen te tasten, d welck den eenighe middel is om van de Indianen eenige mynen van gout te weten, want die vyanden zyn, ende die vyantschap aende Spaengaerden dragen, zyn vrienden met d Indianen, ende hopen gestadich, dat syluyden van den Spaegnaerden verlost zullen worden, van de Flamingos ende Angleses, zoe zy ons seyden, naedien eenen capiteyn van de Indianen, van de Spaengnaerts gevangen zynde ende op gaende alzoehy soude gaen hangen, seyde dat by metten gheest Wattopa gesproken hadde, ende die hadde hem de verlossinge deur ons, ende doer de Engelschen aengeseyt. Ick wenschte t' selfde te helpen doen, als t tot proffyt ende voorderinghe van t lant mochte geschieden ende succederen. In dese riviere nyet sonders gehandelt hebbende met d Indianen, als oock met de Spaengnaerden, zyn met gemeyn advys wederomme van de stadt St. Thomé affgevaren nae de schepen, ende op den 30 Augusti aen boort gecommen, met expresse beloften van de Spaegnaerden, dat zyluyden met ons aen de Trinidad zoude comen handelen.

Den eersten Septembris met malcanderen nae t'eylandt van de Trinidad gevaren ende opten 7 ditto by westen de Trinidad gearriveert, ende aenden ancker geset. Dit is een schoon ende ryck eylandt, in hem selven verciert met veelderhande coopmanschap ende waren, tot veel dingen dienstich, ende hebben oyck alle onse resterende coopmanschappen ende waeren op sekere waeren naer, die wy wederomme brengen, aen de Spaegnaerden verhandelt, dewyle wyluyden by d Indianen nyet en hebben connen handelen van zulcke sorteringen.

Den 21 ditto is Jan van Leyden ende Adriaan Reynderssen van ons gescheyden, ende gevaeren naer de Margueret.

Den 13 Octobris zyn wy tseyl gegaen nae dese landen ende gevaren deur faulte van victuaille deur de Dragonis ende Aeso, tusschen de eylanden van St. Luga ende Granado gevaren, en op 16 ditto aldaer versproken de galego van Sir Walter Hally van Lonnen, zynde groot omtrent 25 tonnen ofte 12 1/2 last, ende van de custen van Barbaryen commende, op ditto voorts geseylt binnen de voerseigde eylanden, ende op 22 ditto wederomme deur d deylanden van Dommenica Poorebano ende alzoehy onsen cours gestelt op d eylanden van Tersera, waervan wij op 21 Novembris d'eylant van Foial int sicht gecregen ende voerby geseylt hebben, ende op den avont een Engelsche pinasse vernomen, ende op 22 ditto t sanderdaegs versproken omtrent d eylandt van Graciose, ende van daer onsen cours gestelt op de Cannael, ende op 11 Decembris door contrary wint tot Pleymouth in Engelandt ingelooopen, ende aldaer gelegen totten 25 ditto, en t

seyl gegaen naer dese landen met diverse schepen ende op 28 ditto tot Middelborch in Zeelandt gearriveert.

Sulcx, dat wyluyden in dese voyage hebben ontdeckt gevonden ende beseylt over de 24 rivieren, veel eylanden, in de rivieren, ende andere diverse havenen, die nyet by dese landen en zyn bekent noch beseylt geweest, Ja dat meer is, in gheene quaerten oft cosmographen voer dat onse voyage bescreven noch ontdekt zijn geworden. Alle het welcke ick onderschreven als commis-generael van dese voyage verclare waerachtig te wesen, zijnde bereit (Int noot zy) t zelfde Uwe M. E. breedere by monde oft [p] schriftelick te verclaren. Orconden der waerheit, zoe hebbe ik dese onderteekent den derden February anno 1599.

U. E. onderdanigen dienaer,

A. Cabeliau.

Bron: 'Verclaringe van de onbekende ende onbeseylde voiage van America, beginnende van de Riviere Amasoms tot het Eylant van de Trinidad toe', overgegeven aan de Staten-Generaal door A. Cabeliau. 1599 februari 3. 1 omslag. Nationaal Archief, Staten Generaal: Loketkast. NA_1.01.07_12563.2.

2. 1603 Remonstrantie over Guiana Willem Usselinx

De tekst is overgenomen uit de transcriptie die in het USC rapport in 1898 werd gepubliceerd. Het document werd daar gedateerd omstreeks 1603. Het document is ongedateerd en ongetekend. De Jonge schreef het toe aan Usselinx. (Jonge 1862: 259; USC 1898: 27)

Remonstrantie aen de E. Mo. Heeren van de Staten Generael op stuck van de populatie van Guiana in America gelegen.

Ick en twijfele nyet oft tis de E. MO. Heeren Staaten Generaal genoehsaem bekent wat rycker, schoender, vruchtbarer populeuser plaisanter, ende costelycker landt, nu onlanx door eenige van deeser landts coopvaerdieschepen ontdeckt is worden in America gelegen, genampt de provincie van Guiana. Alwaer nyet alleenelyck veel schone zeehavenen, bequaeme diepe schipbruyckige revieren, overvloedige weyden, bequaem tot alderhande veetocht, maer oock een vruchtbaer ende zeer bequaem landt, tot de cultivatie van terwe, wyn, olie, suyckerriet, gember, catoen, brasilie ende steertpeper, pastel, anyl, indigo ende alderlaye andere quartieren in Oost ende West Indien gewoen is te cultiveren op gelycke hoochden ende climaet. Noch brengt dit landt voorts palmiten ende balsemolie, diversche sorten van gummen, witten wierooch oft masticx, een vaste oragne verwe annota genampt daer men 16 derlaye coleuren mede verwen kan, een zeeckere swaerte varwe die so meer corrosieff goet is tot zyde ende lynwaet te verwen, lignum gaiacum, brasilie hout ende andere welrieckende houten. Jae men twijfelt ook nyet, oft daer zal metter tyt, goede coutionilie kunnen gewonnen worden, dwelck men vastelyck conjecturert uuyt dien aldaer bevonden wordt in overvloet te wasschen het cruyt ofte arbuste genaempt Tonnael, alias ficus Indicus daer de wormkens mede gespyst ende gevoet worden daer men de coutionilie aff maect. Ende wat hoop ende expectatief datter is, van een rycke goudt ende silver mine te vinden, daer van geven de wercken ende experientie gethuygenisse wandt men alle reeds ontdeckt heeft een mine daer van de adere gout ende het omliggende arts silver is. Daer van eenige proeven ende assayen gemaect zyn, van het arts (dat bye enige ombevarene oft ombedrevene luyden opt stuck van berchwerck) van daer gebrocht is worden, dwelck sy van boven meer (sonder eenige kennisse, noch onderscheyt) uyt de voorsz. mine genomen ende gegraven hebben. Ende wordt bevonden deen meer ende dandere min te renderen. Eenige proeven responderen op 60 gulden t quintael arts, noch synder assayen gemaect die maer ½, 2, 5, 7, 14 ende 45 stuyvers ende oock ander 3 gulden vant pont arts coomen te renderen. Dan hoe ryck dat de selve mine vallen zal is nyet te weten voor datter kenners ende bedrevene berchwerckers tot het mineren geimployert werden, dwelck noch ter tyt nyet en dient gedaen noch wyders ontdeckt te worden, voor ende al

eer dat men tselve land gepopuleert ende met goede stercke steden ende forteressen bevesticht heeft, op dat andersint door den ryckdomme der selver geen andere omliggende natien, tsy vrindt oft viant, geenen lust crygen, nocht beweecht worden ons in deselve interprinse t'anticiperen, ende te voorcomen, middeler tyt dat wy alhier doende sauden weesen int consuleren oft overleggen hoe men deese interprinse ten zeekersten ende bequaemelycxsten, als oock by ende met wat middelen men deesen aenslach saude moegen nyet alleenelyck beginnen maer oock tot een gewensten eynde uuyt vueren. Wandt men bevindt metter daet door lange ende menichvuldige experientie dat uuyt de voorsz costen van America geenen ryckdomme noch proffytten soo wel van de mynen als vruchtbaerheyte van de landen te trecken noch te veroveren zyn ten zy dat men tselve landt ierstelyck populere. Dwelck den coopliden ende iersten ontdeckers dunckt geen interprinse noch saecke te weesen om by henliden alleen oft op hen eygen handt ende costen geattenteert noch aenvert te worden nyet om dat sy hen schroemen van de costen die tot deselve populatie gedaen moeten worden (die men gist dat lichtelyck onder een pluraliteyt van coopliden ende andere rycke borsten sauden kunnen gevonden worden mits de goede hoope ende aensien datter is om proffyt te doen) maer vermeynen tselve een tstück te weesen dat alleen aan de hooge overicheyt oft souvereyn prince competeert ende betaempt oft immers benefens d'assistentie faveur ende protectie van de selve behoort gehanthaeft ende geinterpreneert te worden. Daeromme staet by Uwe E.E. hier op te verclaren ende resolveren oft zy de voorsz populatie alleen op slandts costen oft andersints met behulpsaemheyte van eenige rycke borsten ende particuliere coopliden sauden begeeren t'interpreneren ende aengrypen. Tot welcken aenslach Godt almachtich ongetwyfelt zal verlenen zynen zegen geluck ende voorspet soo verre men te spoedelycxste compt te resolveren, ende metter daet effectueren, dat men sonder eenich langer dilaye in de voorsz. Costen van America oversette een goede quantiteyt van volck, daer mede men voor d'ierste alle bequaeme zeehavenen sal besetten ende bevestigen de selve met eenige steden oft forteressen. Dwelck in deese coniunctie van tyt zeer licht, ende met cleynen cost, om doen zal weesen, mits de gelegentheyt van de sout schepen, die jaerlycx in groote quantiteyt daerwarts aen varen gelyck een iegelyck lichtelyck kan oordelen wel gefondert te zyndie de situatie ende gelentheyt van de voorsz americaense costen bekent zyn.

Tot instructie van dien dient gepremittert ende is te weeten dat de provincie an Guiana in America gelegen, licht op 4, 6 ende meer graeden by noorden der linie equinoctiael, haer streckende van de groote reviere Amasones tot aen punto della Rae oft Trinitate hebbende een gesonde bequame, ende wel getemperde locht ende climaet, overvloedich van alle lyftocht. Ende alsoo gelegen dat de naeste palen (by de Portuiguisen bewoent in Brasilien daer van disteren over 300 mylen. Ende de naest plaetsen by de Spaniaerden bewoent syn oock omtrent 200 mylen

disterende, vant quartier daer het berchwerck voorsz ontdeckt is, dwelck men oock voor dierst moet populieren ende sterck maecten. Synde deselvige provincie van beyde der voorsz natien limiten (neffens de voorsz wyde distantie) oock inaccessible, door veele hooge bergen, groote wildernissen, boscagien, ende met zeer diepe revieren ende stroomen gesepareert ende affgesondert. De zeestrandt is over alles zeer vlack ende d'incoomen van alle zeehavenen zyn oock met eenige ondiepte, bancken ende sanden beset, die met baeckens ende tonnen voor de vrinden geoopent ende ter contrarie met het opnemen der selven voor alle vianden gesloten kunnen werden. Dwelck alles is streckende tot grooten vestinge ende sterckte van de voorsz Americaense provincie. Hoewel men aldaer van de costen van Brasilien geen aenstoot, noch inval verwachtende is. Ende van de costen van Spaensch oft West Indien heeft men aldaer geen macht, noch geweld te vreesen, om dat sy beneden windt ende stroom liggen.

Wat van Spanniën oft Portugael te beduchten is, moet met groote vaten ende schepen geattenteert worden, die hen nyet gerne sullen begeven, in de voorsz ondiepte, ende vlacke stranden tegens een vast landt ende ysere zeecosten zynde over alles de zeehavenen in tyde van noode gesloten, Is oock de voorsz provincie soo wel gelegen ende gesituert, dat de selve tot allen tyden van den jaere kan beseylt worden uuyt deese geunierde provincien, sonder dat iemandt de selvige vaert saude kunnen beletten, verhinderen oft becommeren die wyle dat de passagie van hier tot daer breet ende wyt ende continuelyck een volle zee te beseylen hebben, sonder dat men eenige capen eerst op doen, oft engten ende straten door te zeylen.

Welcke provincie oock veel bequaemer van hier kan over ende weer beseylt worden, als van Spanniën, synde onse schepen gemeynelyck 6 weeken oft twee maenden doende om van hier daerwarts te zeylen. Soo dat apparentelyck jae ongetwyfelt op de voorsz Guiaense provincie metter tyt groote navigatie ende geenen cleynen handel ende negotie sal coomen gedreven te worden nyet allenelyck met sout ende lantsvruchten die aldaer sulien coomen gelaeden ende gecultivert worden, maer oock met menichvuldige manufacturen ende andere waren die van deese landen daerwaerts sullen gevuert ende gesleten worden soo onder de Kristenen als oock onder de Indianen en vernemelyck de gekleeden Indiaenen residerende eenige dachreysen te landewarts in.

Ick verswyge hier wat proffytten ende emolumenten dat uw E.E. metter tyt uuyt de voorsz americaense provincie gepopuleert synde saude coomen te fructueren, soo uuyt de berchwercken jaerlycxse provenuen, oft tribuyten, als andersints. Ende van wat importantie ende aensien tsaude weesen dat de voorsz provincie van Guiana, met deese geunierde Nederlanden geannexeert waar, nyet alleenelyck in consideratie ende ten respecte van de zeevaart, sout handel (dwelck aldaer uuyter nature ende van selffs groyet ende sonder cost geladen wordt) rycke minen ende berchwercken ende ander vruchtbaerheyden, maer t vernemelycxste ende principaelste dat Uwe E.E.

oockmerck op te nemen hebben is de bequaeme situatie der selver provincie, op avonture oft Uwe E.E. in toecommende tyden haerlieden resolveren (ter imitatie der Roomeynen) deese longdurige oorlog uuyt deese landen te diverteren ende daerwarts te trecken.

Synde deese provincie de bequaemste ende beste gelegene plaetse van geheel America om aldaer een artsinael ende sedem belli te fonderen etc. Alwaer de oorloge lichtelyck haer selven saude kunnen voeden oft immers gehandthaeft ende ende [sic] onderstunet worden, met allerlye vremde natien van Engelsche, Fransoysen, Luyckenaers, hoochduytsen, Oosterlingen, Sweeden, Deenen etc, die apparentelyck meest ende voor d'ierste, hen derwaerts sullen begeven in de selve populatie hebbende sunderlinge genegentheyt tot berchwercken ende vernemlyck daer gout ende silver mineren is. En restert maer datter eenige middelen ende voet geraempt ende gevonden worde hoe ende by wat manieren men saude moegen te samen brengen alsulcke quantiteyt van penningen als tot den beginne van den selven aenslach zal van noode weeseen, nyet twyfelende oft de selve populatie sal eer lange haer selven kunnen bedruppen door haer eygene middelen ende provenuen. Welcke ierste middelen zeer lichteleyck by de E. Mo. Heeren Staten Generael alleen kunnen gevonden worden wandt men meyndt ende verhoopt vastelyck dat men deese populatie lichtelyck saude kunnen te weege gebrengen mediantibus alle jaere de somme van hondert duysent guldenen, jae al waert oock wat min wandt men gist dat men met dertich duysent guldenen wel een duysent sielen sal kunnen passeren ende over vueren.

Wandt om 't volck metten minsten costen over te vueren sal men kunnen gebruycken die schepen die leech naer Punto della Rae in West Indien om sout vaeren die gerne voor eenen cleynen salaris de costen van Guiana sullen aenvaren om 't volck te landen. Welcke vaert ende navigatie Uwe E.E. sullen weeten veel frequenter te maecken met eenige ruese te gebruycken. Verbannende alle het Spaensche sout uyt deese landen behalven tgene dat tot de visscherye gebruyckt moet worden. Ende verbiedende wel expresselyck dat men alhier te lande geen ander sout verbruycke in de sout pannen als alleenelyck Punto della Rae ende Bruagie saut etc. Men mocht den buyslieden oft stuyrlieden oock gewoen maeken wit oft pan sout te gebruycken to den harick etc. Ende alsoo deese interprinse ende christyck voornemen nyet alleenelyck streckende is ter eere Godes, propagatie syns heylich wordts, welvaren ende proffyte, nyet alleenelyck deeser geunieerde provincien int Generael ende der perticuliere reederen ende cooplieden, die hennen handel ende navigatie daerwarts sullen coomen te dirigeren, maer oock tot troost, retreyte ende asylum voor veel duysenden arme, verdruckte, verdrevene persoonen ende desolate familien, die door deesen langdurigen crych uyt hennen welvaren ende middelkens geweken ende gevloeden zijn, ende jegenwordelyck geheel Auropa door desolatelyck in groote armoede ende elende vagabonderen, oft verstroet liggen, alles tot grooter smaet, ende verachtinge van deese onse

Nederlantsche natie, ende swaer verdriet van de voorsz verloopene ende desolate onse medebroederen. Synde eenige daer van geweeken tot onder het tribuyt van den grooten Torck.

Door welcke verwesinge ende verstroyinge syn alle de goede kunsten ende manufacturen (eenigen schat ende tresoir van deese Seventhien provincien) den geheelen arbodem door verbreyt tot groter achterdeel, ende schaede van deese landen. Saude oock nyet lichtelyck meer gebueren (dwelck wy nu onlancx Godt beetert met goeden oogen hebben aensien) dat veel duysenden sielen uuyt deese provincien, ende vernemelyck uuyt de steden van Haerlem, Leyden ende andere omliggende plaetsen door slappe neeringe hebben moeten wycken, waer van veel (nyet wetende waerwarts wyders loopen) wederomme gekeert syn over dander syde, onder het jock des pausdomme, alles tot grooter naerdeel, verachtlinge ende schandael der warer Christelycke relligie, schade ende achterdeel van deese geunieerde provincien ende versterckinge van des landts vianden. Wie weet oft nyet liever d'uyterste palen des artdoms sauden geweeken hebbe, in de vrydomme haer ieder relligie ende consientie dat dat [sic] sy het uuytgespogene pausdomme wederomme op geslobbert saude hebben.

Dwelck alles ten deele by deese bovengemelde interprinse ende aenslach saude coomen geredresseert, ende oock voortaan verhuet ende geprecaveert worden, soo verre men alsulcke verloopene ende desolate menschen quame te versamelen op de voorsz Americaense costen, daer sy nyet alleenelyck wel varen maer oock deesen landen grooten dienst, proffyte ende voordeel sauden coomen te doen. Uwe E.E. hebben oock nyet te sorgen dat men door het populieren van Guiana, deese geunieerde provincien saude mogen depopuleren wandt 't geeft geen apparentie dat hen daerwarts, uuyt deese landen sullen begeven eenige luyden van goet vermogen die alhier gestabileert, off in goede neeringe ende doen zyn, mits de ongesienlycheyt van den voorsz americaense chaos, waerinne vry wat arbeyts steken zal eer men de selve in cultivatie ende bauwe brengen sal. Waer toe hen apparentelyck bauwerluyden, ende ander arme lieden uuyt andere provincien ende landschappen van Oost west noordt ende suyden den arbeyt wel gewoon synde begeven sullen, die hen herwarts over in Auropa qualyck kunnen generen, ende voeden, die men uuyt alle quartieren lichtelyck herwarts trecken sal, zoo verre deese populatie by Uwe E.E. aengrepen ende onder eenige favorabele conditiën, den passagieren die daerwarts sullen begeeren te gaen wonen, aengeboden werde. Ende soo verre daerwarts loopen eenige arme luyden uuyt deese provincien, die door crancke neeringe, soobere winste, belast synde met veel kinderen etc haer alhier in sware huyshuere nyet en kunnen ernerren deselve sauden doch gelycke wel genootsaect zyn hen ander wegen te transporteren gelyck men tselve Godt beetert daegelycx nyet dan te veel siet geschieden.

Restert maer dat Uwe E.E. de voorsz populatie daedelycken ende sonder langer vertreck oft dilaye aen grypen daer toe verordonerende een Indische camer oft andere gedeputeerde die van nu aff moegen ramen alsulcke articulen ende conditiën als Uw E.E. den passagieren sullen begeeren voor te hauden ende consenteren als oock soot van noode ware om middelen te inventeren met welcke men deese populatie saude moegen becostigen etc.

3. 1605 Contract van Willem Albertsz met de Guiaansche Compagnie

SAA_5075_102/13-13v 1605 06 22

Op huijden den xxii Juni xvi ende vijff compareerden voor mij notaris publicus D'eersame Gerrit Jacop Witsen, Jan Commelijn, Dirck Claessen Nettecooper ende Pieter Beltgens als bewindthebberen vande Compagnie op Guiane ende Wiapoco in West Indien ter eenre ende Willem Albertsz van Oldenburg ter andere sijde, Verclaerende voorzegde Comparanten ende verclaeren bij desen geaccordeert ende verdragen te wesen over de conditiën ende voorwerden hier nae beschreven. Te weeten dat d voornoemde Willem Albertsz, hem verobligeert ende verbonden heeft verobligeert ende verbindt bij dese aende Voors. Compagnie omme in dienste vande selve met haerlieder schip van hier te varen naer de boven genoemde plaetse in West Indien, ende Inde selve oft andere daer omtrent gelegen sijnde daert van node sal weesen als hem bij die bewindthebberen voornoemt tot haere Commisen vanden schepen geordonneert sal werden, te blijven ende te veroeven ten dienste ende proffijte van de voorzegde compie den tijt van twee ofte drie jaeren, een halff Jaer langer oft corter ombegrepen, naer gelegentheijt eijst ende vorderinge der saecken, Ende sal gehouden weesen als hij aenneempt ende belooft mits desen alle het scheepsgeweer desgel. mede messen, bijlen ende andere diergel.

Coopmanschappen van de schepen soo inde selve als oock aen lande sijnde, t onderhouden, suiijveren ende reijnigen naer den eijsch ende nootsaeckelijckheit ten dienste vande Compagnie Deselven sal hij oock gehouden wesen als hij aenneemt en belooft bij desen aen lande de bijlen ende andere scherpgereetschappen vande wilden, die sij gebruijckende sijn te slijpen ende scherp te maecken ende dat alle de proffijten daer van procederende mede sullen sijn ende commen voor die Comp, Voor welcke dienste moeijte ende vacatie de voornoemde Willem Albertsz sal hebben ende genieten die winninge ende proffijten van twee hondert guldens, sal werden gewonnen ende bovendien, negen guldens ter maent vande tijt aff dat t schip daer mit hij sal overvaren uijt Texel, t seijl gaen sal, geduijrende tot dattet selve weder uijt West Indien voorzegde sal vertrecken, sonder langer, Voirts is expresselijck onder sproken dat d voornoemde Willem Albertsz in West Indien buijten de voorzegde Compagnie, noch voor hem selffs, ofte voor eijmant anders Int cleijn

noch groot, niet en sal mogen handelen, negotieren, coopen of vercoopen op pene van alle hinder, costen, schaeden ende Interesse die de compagnie daer bij soude mogen lijden aen hem te verhaelen. Verbindende de voornoemde Willem Albertsz tot onderhoudenisse desen sijn persoon ende alle sijne goederen, present ende toecomende t geene uitgesondert. Dien submitterende allen rechten ende rechteren, Heeft voorts Caspar Albertsz broeder vande voornoemde Willem Albertsz, mede voor mij notaris ende getuijgen comparerende hem selve geconstitueert ende gestelt constitueerde ende stelde bij d e seijt borge als principael voordien selve Willem sijn broeder then behouve vande voorzegde Compie ter somme van Duijsent ponden grooten Vlaems toe, belonende allen schaeden, ende interesse die d voornoemde Compagnie door sijn ontrouwicheijt soudien mogen lijden, aen heurlieden totte voorzegde somme toe op te leggen ende te betaelen, onder het verbant van sijn persoon ende goederen allesz. In forme ende qualiteijt als voorzegd is, Dien belooffde d voorzegde Willem Albertsz onder gelesen verbant als voren, d' voornoemde Caspar Albertsz, sijn broeder van dese borchtichte te indempneren ende schadeloos te houden als dat behoort, Sonder fraude ende de versochten sij Comparanten aen mij Notaris voornoemt hier van te hebben acten een oft meer in Debita forma gedaen binnen de voorzegde stede ten huijse mijnen notaris ter presentie van Jacop van Scharlaken ende Pieter Drosss getuijgen hier toe Versocht.

4. 1608 Verklaring van Willem Albertsz over Pieter Jacobsz Geusebroeck

SAA_5075_195/ 497 1608 03 15

Op huijden den vijfthienden martij anno 1600 ende acht compareerden voor mij Jan Franss Bruijningh openbaer notaris t Amstelredamme residerende ende ter presentie vanden ondergeschreven getuijgen Willem Albertsz poorter der voorzegde stede oudt omtrent tweeentwintich jaren ende Cornelis Maertenz van Munnickendam oudt omtrent sesentwintich jaren. Ende hebben bij herluijden mannen waerheijt ende trouwe ende vromicheijt in plaetse van solempelen Eede ter instantie ende versouck van Pieter Beltgens ende Dirck Claes Nettecoopersz als bewinthebbers vande Cie op Wijapoca West Indien verclaert getuijcht ende geattesteert hoe waerachtich is dat zij deposanten inde jare 1607 zijnde in dienste vande voorzegde Cie gelegen hebben te Wijapoco voorzegd alwaer den 23 of 24^e Maij desselvigs Jaere inde Riviere gearriveert is t schip daer schipper op was Pieter Jacobss Geusebroeck ende naerdatt eenich volck van deselve schipper aen lande bij den deposanten gecommen waren versochten dat zij deposanten heurluijden soudien willen leenen oft verstrecken enige goederen voor herluijder volck die zij seijde dat altsamen het scheurbuijck hadden. Immers dat opt schip geen vier gesonde mannen

waren, hebbende dien volgende zij deposanten t voorzegde volck op heurluijden ernstig begeeren ende aenhouden bij geleyt ende geleent seeckere messen bijlen, coralen ende de waerdije van hondertvijfentwintich ponden tabak ende voorts deselve in alles behulpelijck geweest ende herluijden uijterste best gedaen om t volck gesont te krijggen, heeft voorts mede den voorzegde Willem Albertsz zo hij verclaerdde met t voorzegde volck nacht ende dach de reviere op ende neer gevaeren ende herluijden tolck geweest opdat zij mochten victualien krijgen om in Hollandt te commen, de weijle sonderlinge geen victualien in t schip was als farine is oock met herluijder gevaeren wel dertich mijle inde reviere van Arecou alwaer hij reijlde drie tonnen zeeke, vleijsch ende andere eetwaren van pottasses, anassen, bonanders, hoenders, hazen ende conijnen, de welcke hij niet soo geringe aen boort creech ofte heeft se henluijden geleverd ende overgelangt op datse mochten versalt werden van de grooten honger die d selve hadden.

Verclaren voors zij deposanten te samen dat t voorzegde volck zoo machteloos en crachteloos cranck was dat zij op crucken aen landt quamen. Wederomm zij deposanten tselve volck bij hen in huijs genomen ende in alles het beste daermede gedaen hebben alsoo geschapen was, sonder soodanige hulpe ende assistentie dat zijluijden inne [de] swaricheijt souden zijn geraeckt. Deposeren noch zij deposanten dat den voornoemde Pieter Jacobss Geusebroeck (met wiens schip zijluijden over gecommen ende omtrent ses dagen voor Amsterdam kensse lestleden alhier te stede gearriveert zijn) een Indiaen die alhier genaempt is 'Jan', heeft aengenomen ende van hem ontfangen seeckere toback ende anders, doch alhier gecommen wesende heeft hij den voorseijde Indiaen verlaten sulcx dat zij deposanten den zelve hebben moeten besteden voor vijndertich stuivers ter weecke. presenterende zij deposanten t gundt verschreven is des not[aris] versocht zijnde bij ede solemneel te stercken zonder fraude, versoecke de producenten hier van te hebben acte en oft meer in debita forma gedaen binnen de voorzegde stede van Amselredamme ten huijse mijns notaris ter presentie van Jacob Meerhout mede notaris publuijcke ende Jan Pernadt getuijgen hier toe versocht.

1611-1612 Commissies van Prins Maurits

De transcripties van de volgende documenten komen met vriendelijke toestemming uit het Koninklijk Huis Archief (KHA) waar het Commissieboek van Prins Maurits bewaard wordt. Het eerste patent is doorstreept, maar de tekst bevat details die belangrijke informatie verstrekken zoals de opsomming van rivieren waar de Guiaansche Compagnie handelscontacten had.

5. 1611 Octrooi Guiaansche Compagnie, transcriptie KHA A 13 VI-29 1v

Commissie Consent tot voordeel vande Coopluyden aldereerst gehandelt hebbende op Guiana

In margine: dit octroy is op den 18ⁿ september 1612 verandert ende gedepescheert staet mede in dit boek

Maurits etc allen de ghenen etc

Alsoo ons bij Dirck Claes van Leijden ende Isbrant Dobbess is te kennen gegeven dat zijluyden met hunne compagnie hebben gehandelt ende noch jegenwoordig handelen inde landen van Weiana anders genaemt Guiana ende soo verre ghecomen zijn dat zij remonstranten nu ter tijt seker getal van Nederlanders in hunne dienst aldaer te lande, op sess naemhafte rivieren hebben als namentlijck Arrowarij, Maijcari, Ekotika, Conemawijm, Serinama ende Sorname ende datse daer beneffens met Godes hulpe voorgenomen hebben noch verscheiden andere rivieren aldaer met inwoonderen van dese landen te besetten grootelick tot deser landen welstant sterckte 't welck alle zijluyden niet sonder haer groot schade verlies soo verre hebben connen brengen. Zij ons oversulcx versocht wij willen henluyden consenteren dat niemant anders als zijluyden ende haere Compagnie aldaer zullen henluyden wille sonder moghen handelen. Doen te weten dat wij insien dat alle 't selve alle is strecken enof tot meerder dienst van deser verenigde provintien ende ghenegen weesende tot haerluyden bhegeerte hun t selve haer versouck hebben willen consenteren, alsoo wij henluyden t selve hier mede zijn consenterende, ordonneren ende bevelen darin allen anderen coop, ende handelsluyden van dese voorzegde provintien versoucken oock allen andere ondersaten van potentaten, princen tevens de voorzegde remonstranten in haer voorzegde handel ende possessie niet te perturberen ofte beletten, maer henluyden daer inne ruste te laten blijven de vruchten daerof genieten ende hunne negotie te drijven alsoo zijluyden t selven tot haere meesten oorboor sonder prenditie van dese vereenigte provintien, sullen te doen weeten.

Ghedaen in 's Gravenhaghe onder onsen naem ende zeghel den 12^e november 1611

NB Oorboor betekent oorbaar; nut of voordeel.

6. 1612 Octrooi Thielemans c.s., transcriptie KHA A 13 VI-29 51v-52v

Octroy bij sijne Ex cie gheghunt aende Coopluijden die het landt van Weijana ander genoemt Guiana eerst met Nederlanders hebben doen bewoonen

Maurits etc. allen den ghene etc.

Alsoo Hendrijck Fritsen, Jan Holscher, Pieter Thielemans ende Jan Jansz Vreelandt coopluijden residerende binnen Amsterdam ons te kennen hebben gegeven dat zijluijden met hunne compagnie hebben gehandelt ende noch ijegenwoordig handelen inde landen van Weiana anders genaemt Guiana ende soo verre ghecomen zijn dat zij remonstranten nu ter tijt seker getal van Nederlanders ende Indianen in hunne dienst ende besoldinge aldaer te lande hebben ende daer benefens aldaer inde reviere Coretinij een sterckte tot noodwendige bescherminge van hun volck gebouwet hebben ende oock met Godes hulpe voorgenomen hebben noch verscheiden andere rivieren met inwoonderen van dese landen te besetten 't welck alle zijluijden niet sonder haer groote oncosten soo verre hebben connen brengen ende ons oversulcx versocht wij willen henluijden consenteren dat niemant anders als zijluijden ende haere Compagnie zonder haerluijder, [in margine: + uitgedruckten>] wille aldaer te lande tusschen de riviere [< in margine: o- Amana ende naeste vande riviere Coretinij oostwaerts gelegen>] Coretinij ende Orinoque beijde incluijs en souden mogen handelen

Doen te weten dat wij insien dat het selvige alle is streckende tot meerder dienst van deser verenighde nederlanden ende ghenegen wesende tot haerluijden bhegeerte t selven hun versouck hun hebben willen consenteren alsoo wij t henluijden hier mede consenteren, omme de landen ende de gedeelten vandien gelegen tusschen de riviere, [# in margine: Amana ende de naeste vande riviere Coretinij oostwaert gelegen>] Coretinij ende Orinoque beijde incluijs ende tusschen de middel Linie ende de Guianische zee, met inwoonderen van de verenigde nederlanden ende anderen vande Duijtsche natie te besetten die aldaer zullen blijven woonen voor een tijt ofte geduerichelick het landt bouwen ende besaijen, ende met allerlei gewassen beplanten ende met gedierten besetten, Sterckten ende Steden bouwen tot hunner bescherminghe ende vande inwoonders aldaer incoopen allerlei gewassen ende waren die nu ter tijt aldaer vallen ende namals door Godes Zeghen soo langhs soo meer vallen sullen, alles naer het goet vinden ende beleijt vande voorzegde Compagnie

[met teken ^ onder aan pagina: < tot welcke eijnde zij hunne Capiteinen, commijsen ende andere bevelhebberen daer toe zullen verordineren ende derwaerts over senden, ghelijck zij tot hunnen

dienste willen vinden te behooren, dewelcke Capiteinen commijsen ende andere bevelhebberen tot zoo danigen beleyt wij authoriseren ende volle mocht geven bij deses>]

Sonder dat hen eenigen Inwoonderen der voorzegde Nederlanden sal gheoorlooft wesen aldaer ter lande neder te slaen, te wonen ofte te handelen, sonder uijtghedruckte verwillinge vande selve Compagnie ordonneren ende bevelen daeromme allen andere coopluyden ende handelsluyden ende andere inwoonders van dese voorzegde nederlanden versoucken oock inden allen andere ondersaten van potentaten, princen ende heeren de voorzegde remonstranten in haer voorzegde handel ende possessie niet te perturberen ofte beletten, maer henluyden daer in gherustelijck te laten blijven de vruchten daerof genieten ende hunne negotie te drijven alsoo zijluyden t selven tot hunne meesten oorbaar sonder prenditie van dese vereenichde nederlanden sullen weeten te doen.

Ghedaen te 's Gravenhaghe onder onsen naem ende zeghel den 18^e september 1612

Hier ins zijn drie gelijkformige patenten gedepescheert ende bij den coopluyden daer op renbersael gegeven, het welcke sijne Ex cie bij den greffier Bredius heeft doen bewaren
Boven in margine: Den 15^e october 1612 vier gelijkformige patenten gedepescheert op de namen van Dirck Claes van Salen [sic] ende IJsbrandt Dobbesz uijtgesondert de veranderinge in dese gedaen .1.

7. 1616 Verklaring van Albert Cornelis Schaegen met betrekking tot de dood van Willem Albertsz. SAA_5075_277/ 203 1616 09 22

Compareerde voor mij, Frederick van Banchem, Notaris Publicus, bij den Hove van Hollant geadmitteert, residerende binnen Amsterdamme, ende den getuygen naergenoempt Albert Cornelis, Schaegen, eertijts stuyрман ende schipper, out omtrent vierendertich jaeren wonende te IJpendam, ende Cornelis Jans, sloopstimmerman van Sindadorp in Noorterlant omtrent vijffentwintich jaeren out ende hebben bij ware woorden in plaetse van solemnelen eede ten versoucke van Dirck Claesz Van Sanen ende IJsbrant Dobbesz, coopluyden voor genoemde d' Compagnie op West Indien, verclaert, getuycht ende geattesteert, dat het waer is, eerst d' voorzegde Cornelis Jans, dat hij getuyge als sloopstimmerman gevaeren heeft opt schip daer Coopman op was Willem Albertsz, ende omtrent ses maenden geleden, onbegrepen in den juisten tijt, comende in West Indien binnen de riviere van Marrawinij, is daer aen lant gevonden een huijsgen boven groen, berosten daerinne was tweehondert acht stucken letterhout welcke hout de

schipper van sijn getuyge schip, genaemt Cotgen Claes van Edam, wilde van lant in d' sijn schip doen laeden. 'T Gunt d' voorzegde Coopman Willem Albertsz weijgerde seggen 't hout te hoort ons nyet toe maer competeert de oude Compagnie. Ende is evenwel voorzegde schipper aen lant bij den wilden gevaeren brengende een van voorzegde hout bujten consent van den coopman, 't scherp verbiედende sijn volck 't selve de coopman te seggen, verclaerende voorts dat als voorzegde Willem Albertsz aen lant van de wilden omgebracht sijnde, d' voorzegde schipper naer de coopmans doot, opt scheepsvolck begeerde dat sij t voorzegde letterhout ('t gunt de oude Compagnie naer verclaeringe van de coopman toebehoorde) vant lant 't schip te brengen, sonder dat de maets oock nyet begeerden te doen, vermits zij verstaen hadden datter de oude Compagnie toequam. Waerover de schipper sulcx siende seijde aen de maets daer toe te bewegen wij moeten doch ballast hebben, welck t ick sal u twee ende twee een stuck hout schencken, sulcx doet zij scheepslijden opden voorzegde beloften, t hout van lant uijt t huijsken aen skeep brochten ende heeft hij getuijge selven 't voorzegde hout getelt op tweehondert acht stucx, wesende naer sijn gevoelen omtrent vijftien lasten.

D' geseijden Albert Cornelis Schaegen verclaerde dat hij getuijge in Juni lestleden met 't schip Sint Pieter gecomen is voor de voorzegde riviere Marrawinij, ende met den soeloep [sic] de riviere opvaerende bij de wilde ende vragende offer geen hout ofte ander coopmanschappen waeren, heeft van de selve wilde verstaen datter een partije hout geweest was daer Jan Dams ende Barent d' Cuyper (dienaers vande producenten) gelegen hadden, maer dattet van Willemen volck designerende d' Voorschreven Willem Albertsz, coopman, gekocht was. Verclaerde mede dat naer de verclaeringe van de wilde d' voorzegde Jan Adams, Barent Cuijper ende andere leggers van de producent doen doot waeren geweest, omtrent ses maenden. Alle twelck sij getuygen des noot ende in cas van recollement versocht sijnde, oorbodich waere, met eede solemneel te verstercken. Gedaen binnen Amsterdam ter presentie van Pieter Carelsz, ende Jan Minnebout, inwoonders deser stede, als getuygen hierover gestaen, den tweeentwintichsten September Anno XVIe sestien.

8. 1617 Verklaring van Jeuriaen Eldertsz over het gedrag van Stoffel Albertsz

SAA_5075_278/301 1617 05 05

Compareerde voor mij Frederick van Banchem Notaris publ bij den hove van hollant geadmitteert residerende binnen Amsterdamme ende den getuijgen naergenoemt Jeuriaen Eldertssen vaerentsgesel seijle maker van sijn ambacht out omtrent drieentwintich jaeren burgcher deser stede ende heeft bij waere woorden in plaetse van solemnelen eede ten versoecke van d'eersame

Dirck Claes van Sanen ende Isbrant Dobbessen coopluijden bewinthebberen vande oude West Indische Compagnie verclaert getuicht ende geattesteert hoe waer is dat hij getuijge in dienste vande Compagnie voor onderkoopman gelegen heeft in de reviere surname in Westindien benefens Stoffel Albertsz broeder van Casper Albertsz en Claes IJderssen de Vries oock onder coopluijden ten dienste vande gemelte Compagnie ende oversulcx omtrent vier d'alff Jaeren geleden gehoord ende vande swarten int seker verstaen heeft dat deselve Stoffel ende Claes Inde boschage vande huijsen aff gedoot ende ontleven hebben gebracht een indiaense vrou persoon sonder oorsaecke uijt enckele moetwillicheijt gelijk deselve Stoffel ende Claes corts daer nae noch een Indiaens mans persoon die veelderleij talen aldaer conde ende als tolcx voorde voorzegde compagnie gebruijckt werde doot geslagen ende ontleven brachten hebbende hij getuijge daer bij geweest ende gesien dat deselve Stoffel ende Claes omtrent een halff jaer herwart de tolcx goederen die in een kiste onder t opperhoofd vande compagnie waeren gesamentlick hebben gedeelt ende genooten vercofen ende voorts gehoord te hebben dat de voorzegde stoffel op parmarba voor aende voorzegde riviere een swart mans persoon door dartelheijt met een vuijroer dat met hagel gevolt was aent hoofd heeft geschooten den welcken hij voort ontleven gebracht soude hebben bij aldien deselve t niet ontlopen hadde gelijk hij getuijge meede gehoord heeft uijt den mont van den duijtse jongen van de compagnie genaempt der Gou dient hem claechde dat de voorzegde Stoffel Albertsz den selve jongen sonder oorsaecke met een indiaense flits pijl boven t hart omtrent drie vingeren breet int lijff heeft geschooten daer van hij neder in onmacht viel doch is daer van weder genesen hebbende hij getuijge selfs gesien dat d' gemelte Stoffel eenen Barent Pluijm meede onder coopman inde voorzegde compagnie dienste die goets moets aenquam gaen ende nergens aff wiste indt een hout pijl (sonder scharp) voor sijn pleijsier meede op sijn hant schoot die daer over zeer verschrickte verclaert voorts dat hij getuijge ter wijle hij aldaer te lande groot onchristelicke Tiranije moet wille ende dartelheijt heeft bedreven met slach stooten ende qualick tracteren soo wel aende personen inde compagnie dienste wesende als de Indiaenen ende swarte menschen aldaer te lande woonende waerover hij getuijge van altselve een grouwel ende affker hebbende hem vandaer heeft begeven naer dese landen sonder twelcke hij aldaer veel langer gebleven soude hebben seijde meede vande swarte Indiaenen aldaer te lande gehoord te hebben dat sij luijden voor genomen off gedreijcht hadden alle de duijtsen die daer waren vermits haere groote bedreven tiranije op een nacht te vermoorden ende ontleven te brengen alle t welck hij getuijge de noot ende in cas van recollement versocht sijnde oorbodich maeke met Eede solemneeltell stercken

Gedaen binnen Amsterdamme ter presentie van Pieter Carels ende Melchior Kerchem inwoonders deser stede als getuijgen hier over gestaen den sesten majj xvi seventien

9. 1617 Verklaring van Jan Jacobs Bens over het gedrag van Stoffel Albertsz

SAA_5075_278/438 1617 06 22

Compareerde voor mij Frederick van Banchem Notaris publ bij den hove van hollant geadmitteert residerende binnen Amsterdamme ende den getuijgen naergenoemt Jan Jacobs Bens vaertman wonende binnen de stat Munickedam omtrent xxiii jaren ende heeft bij ware woorden in plaetse van solemmelen eede ten versoecke van Dirck Claes van Sanen ende ijsbrant Dobbesz coopliden/ bewinthebberen vande West Indische Compagnie verclaert/ getuicht ende geattesteert hoe waer is dat hij omtrent vijff jaren geleden in dienste van de voorzegde Compagnie met schip den Roos daer doen schipper op was Gerrit Egbertsz van Aeckersloot voor onder coopman van deser stede Amsterdamme uijtgevaren is naer West Indien ende aldaer gearrivert sijnde heeft hij getuijge tot Garnabo aende revier de Commewijne omtrent derde halff jaren gelegen om te handelen op welcke revier tot Maromba, omtrent een dach gaens van Garnabo als coopliden van de voorzegde Compagnie Stoffel Albertsz broeder van Casper Albertsz ende Jeuriaen sijn cosijn mitsgaders Claes de Fries aende welcke hij getuijge goede kennis heeft gehat Ende over sulcx indeselve tijt dat hij getuijge aldaer lach gehoort ende vande swarten int seecker verstaen heeft dat d voors Stoffel ende Claes de Vries in de bosschagie van de huijsen aff gedoot ende om t leven gebracht hebben een Indiaensche vroupersoon/ die als slaeff ofte dienstbode van hem getuijgen ende ten dienste vande voorzegde Compagnie werde geemploijeert sonder dat sijn daertoe eenigel oorsaecke hadden maer uit moetwilliche tirrannije verclaerde voorts dat d voorzegde Stoffel Albertsz aldaer te lande tegens hem getuige verclaert ende geboocht gehat dat hij op Parmarba voor aen de gemelte reviere een swart manspersoon door plaisier met een vuijroer met hagel geladen sijnde aent hooft heeft geschoten den welcke hij voort omt leven gebracht / ende hebben gehat bij soo verre deselve swart het nijet ontlopen ware, hebbende hij getuijge denselve swart daernaes gesien ende gesproocken die verclaerde sijnen ooch door t voorzegde schieten verloren te hebben, seijde mede hij getuijge dat de jonge vande Compie onder hem genaemt de gou tegens hem geklaecht heeft dat d voorzegde Stoffel Albertsz hem sonder oorsaecke uijt moetwillicheijt met een Indiaensche flitspijl int lijff hadde geschoten dat hij daervan neder gevallen ende seer gebloet hadde t welck weder genesen was daer van een selven jongen hem getuijgen het litteecken noch vertoonde hebbende hij getuijge menichmaelen gehoort ende gesien dat de voorzegde Stoffel Albertsz enen Barent Pluijm onder coopman ind voorzegde compagnie dienste uijt dertelheijt ende moetwille seer verceedelijck en onbehoorlijck queldende groot verdriet aendede sonder redenen verclaerde voorts dat hij getuijge terwijl hij aldaer te lande lach gehoort gesien en ondervonden heeft dat d' voorzegde Stoffel Albertsz ende Jeurian sijn neef neffen

anderen goede cameraets wesende en groote gemeenschap hebbende aldaer te lande gesamentl ende elcx int besonder groote onchristelijcke tirrannije moetwille ende dertelheijt hebben bedreven met quellen slaen stooten ende qualick tracteren soo wel aende persone inde Compangie dienste wesende als de Indiaenen en swerte menschen aldaer te lande wonende sonder opden opperste coopman te willen passen/ waer over hij ijets van alles selve een grouwel ende affkeer hebbende hem daeromme van daer heeft begeben naer dese landen / onder t welcke hij aldaer wel langer gebleven soude hebben/ seijde mede vande swarte Indiaenen aldaer te lande gemenich malen gehoord te hebben dat sij luiden beslooten ende gedreijcht hadden alle de duijtsen die aldaer lagen vermits de groote bedrevene tirannije] op een nacht te vermoorden ende omt leven te brengen/ gelijck voor sulcx vresende ter oorsaecke dies gewaect hebben gehat seijde noch dat de voorzegde Stoffel Albertsz hem gethuige doen hij daer te lande eerst gecomen was met Indiaensche peper soo op sijn naeckte lichaem gevreven heeft dat hij door t bijten vant selve quael geharden mochte uijt enckele dertelheijt als lust in een anders pijn hebbende. Verclaerde voorts dat den schipper van een engels schip bij hem geth inde reviere van suriname comende tegens hem geseijt heeft dat hij een pertije letterhout sonder den iusten tal onthouden te hebben gecooft hadde vande ondercoopman [boven de regl: >genaemt Vlielant>] en Barent de Kuijper daer aen hij d' selve verclaerde brandewijnen ende een suickervatge gegeven te hebben/ seijde mede hij getuige aldaer gehoord te hebben dat d selve Vlielant ende Cuijper oock seer tiranellijck tegens de swarten hebben gehandelt item dat de voorzegde Vlielant vermits sij een indiaensche vrou verkracht hadde vande swart doot geslagen is geworden Alle t welck hij geth de noot ende in cas van recollement versocht sijnde oirbodich manemeteerde solemneel te stercken. Gedaen binnen Amsterdamme ter presentie van P Carels ende Melchior Kerchem inwoonders deser stede als getuijgen hier over gestaen den xxii junij 1617.

10. 1617 Verklaring van Jan Cornelisz Scheur over Stoffel Albertsz

SAA_5075_278/ 67v-68 1617 01 31

Bron: Brakel 1914: 83-86.

Compareerde voor mij, Frederick van Banchem, Notaris Publicus, bij den Hove van Hollant geadmitteert, residerende binnen Amsterdamme, ende den getuygen naergenoempt Cornelis Jansz Scheur, varentman, poorter deser stede, out ontrent een en dertich jaren, voor onderstuyrman gevaren hebbende op 't schip Neptunis, daer schipper op was Jan Pietersz Cocx, ende heeft bij ware woorden in plaetse van solemnelen eede ten versoucke van Dirck Claesz. van Sanen ende Nicolaes Baliestiel, cooplyuden en compaignons, verclaert, getuycht ende geattesteert, hoe waer

is, dat hij getuyge met voorszegde Schip Neptunis in den jaere XVIc dertien, onbegrepen in den juiststen tijt, gecomen is in West Indien in de revier van Surrenant, ende te lant gaende is aldaer op 't dorp Parmurbo van Marnimbo gecomen Stoffel Albertsz, legger van de compangie der produc[en]ten, ende alsdoen gesien, dat de voorszegde Stoffel Albertsz zonder eenige redenen een roer, genaempt een snaphaen, in de hande nam, wel met haegel geladen sijnde, schittende daermede een jonghman, die op een stoel sat ende nergens aff wiste, soo dapper, dat hij van de stoel sorte, welcke jongman, wesende een indiaen, de Compangie seer dienstich was. Met de Duytse natie te vertaelen tegens de indianen ende daeromme groote voordeel dede, hyer ende daer met d'selve te reysen ende goet te verhandelen, hebbende oversulcx hij getuyge uyt mededogentheyte de voorszegde Indiaen verbonden ende over de vijftich hagels uyt sijn lichaem gehaelt; verclaerde voorts, dat de voorszegde Stoffel Albertsz de matrosen, die met hem getuyge voeren, oprockende, dat zij met hem niet varen soude, gelijk hij oock opgerockent heeft gehad een swart indiaen, genaempt Ballemaj, die onder zijn getuyges volck geheeten werde Jan; 't selve te wege gebrocht hebbende ende met de swart aen 't landt in 't dorp comende, heeft de voorszegde Stoffel Albertz. Den selven swart vermoort off doodtgeslagen, 't gunt eenige matrosen hem getuyge seggende, sijn d' selve matrosn van 't schip aen lant gevaeren, die in 't dorp Parmorbo comende, over het doodslaen, twelck de voorszegde Christoffel Albertsz hadde aen de swart gedaen, in moeyten geraeckten, waerover sijn getuyges cock doodtgeslagen werde, ende twee andere matrosen dapper gequest aen boort quamen.

Alle twelck hij getuyge des noot ende in cas van recollement versocht sijnde, oorbodich waere, met eede solemneel te verstercken. Gedaen binnen Amsterdam ter presentie van Pieter Carelsz, ende Jan Ernst van Meerwijck, burgers deser stede, als getuygen hierover gestaen, den laetsten January XVIe seventien

11. 1623 Brief uit de Oiapoque

Al ist dat de brief van onse capiteyn suffisant zy om u te informeren, soo wel van het succes onses voyagie, als van de goetheyt deses landts, alwaer wy wonen: evenwel hebbe ick niet willen nalaten te voldoen, de beloftes op mijn vertreck gedaen. Onse reyse is seer wel afghelopen, om dien te volbrenghe ghebben wy drie maenden versuymt en een weeck: vertoeft in Engelant ses weken, en seven weken op de Zee toegebracht: voorts de Amazones gevisiteert, en in Wyapoko ghearriveert, zynde de plaets daer wy nu huys houden: Wy hebben hier seer goet volck ghevonden, 't welck ons seer caresseerde het water isser bequaem, en 't landt overvloedich van alles sat tot 's menschen leven noodich is: fray broodt, en schoone visch. Een koeck van Cassavi die anderhalf voet breed is, genoegh voor ses of seven persoonen werter voor een crael

een duyts waerdich vercocht. Het broot alhier is overtreffende het schoonste dat in Hollandt is. Een Vercken werter voor twee messen, het stuck van een stuyver vercocht. Een Hert voor een halve bijl van een schellinck: een Conijn en een Patrijs, voor twee duyts: een visch soo groot als een Cabeliau, van goede smaeck voor twee duyten waerdye. Het ooft veel schoonder van smaeck dan in Nederlandt. Een mensch kan hier beter leven om een croon een gantsch jaer, dan in Nederlant van hondert croonen: Wy verwachten de familien uit Hollant alhier: daer en tusschen sullen wy ons bevlyten te visiteren met onse chaloupe, de drie revieren die in onse Golfe, en de naburighe landen vallen. Wy hebben advys van een Capiteyn van de Wilden, die eertijts in Hollant tot Hoorn gewoont heeft, en goet duyts spreekt, vyf mylen hooger in 't lant, lancx dese revier, daer noyt Christen geweest is, wy sullen derwaerts mede gaen, verhopende daer war vreemts te vinden, 't welck u lieden mede sal ghecommuniceert werden. Gedaen in Wyapoko den 31 December

U. L. Vrient N.N.

Bron: Wassenaer 1627: 69.

12. 1624 Verklaring over Sappenapoka bij de Amazone rivier van Lenart Cornelisz en Jan Swijnbanck

SAA_5075_292/ 238v-239v 1624 05 19

De verklaring over Jacob Feijtman, bootsman van het Duijffgen, bevestigt een incident in 1623 dat in het verslag van de Waalse kolonisten beschreven werd. Schipper Vrericx had zich al vanaf het begin van de reis gemengd in vechtpartijen. Het verslag bevestigt dat de schipper inderdaad zijn sloep aan de Engelsen in Sappanapoka had verkocht en in een mesgevecht verwikkeld raakte met de bootsman, nadat deze hem tijdens het vieren van de verkoop kwam vertellen dat de mast van de sloep door een saluutschot was geraakt en afgebroken. (Forest 1914: 230-233).

Compareerden voor mij Frederick van Banchem notaris publicus bij den hove van Hollant geadmitteert residerende binnen Amstelredamme ende den getuijgen naergenoemt Lenart Cornelisz, hoochbootsman out omtrent 23 jaren ende Jan Swijnbanck, chirurgijn omtrent 33 Jaren out, beide indier qualiteit gevaren hebben met t schip 't Duijffgen daer schipper op was Pieter Vrericxsz van Haerlem naer West Indien ende hebben ten versoecke van Jacob Feijtman geweest bootsman opt voorzegde schip verclaert, getuijcht ende gearresteert hoe waer is dat omtrent 5 maenden hebben onbehaelt inde justen dach, soo zij getuijgen voorzegd opte riviere d' Amasones voor Sappenapoka in West Indien, dat den schipper aldaer eenige wijn uit het schip dede gaen om mette de Engelsen die daer bij int lant lagen de soij te drincken ende soo d' selve schipper geboot eenijge verschooten vant schip te schieten dat int selve doende d' mast vande sloep over boort

geschoten ende vande splinters die vande mast aff sprongen drie indianen gequetst werden. Lenert Cornelisz verclaerde noch alleen dat hij d producent daerna van t schip aen landt gesonden heeft om de schipper te adviseren wat schade de schoot gedaen hadden en oft den schipper begeerde dat de barbier d' indianen soude verbinden. Jan Swijnbanck verclaerde oock alleen dat als d producent in huijs quam daer de schipper was de soij 't drincken dat d producent t hem getuijge eerst alleen ende daerna ten aenhoren van de schipper vertelt heeft de schade die door d schoot gecomen was, vragende off de schipper begeerde d indianen verbonden te hebben. Daerop de schipper seijde hem scheldende terstont d producent voor de scheepsdieff en als d producent ontkende een scheepsdieff te wesen maer dat de schipper selff mochte weten wie hij was, is de schipper na weijnich andere woorden opgesprongen vande plaets daer hij sat en heeft zijn mes getrocken doch d producent volgende de raet vande Engelsen die aldaer waren, is om de schipper te wijcken uijt 't huijs inde boot daer hij mede aen lant gecomen was gegaen maer d' schipper na d producent soeckende int huijs en hem niet vindende is uijtten huijs gegaen ende gewaer werdende dat hij inden boot was is met het blote mes gesien, zij getuijgen den schipper sochten vast te houden en te beletten. De producent nageloopt en hem int boot verwacht en daer comen heeft d producent d' schipper gewaerschout ter aenhoren van hen getuijgen dat hij van hem soude blijven off dat hij hem soude moeten verweren, maer den schipper evenwel aendringen, heeft eijndelijck d producent hem twee quetsuren gegeven dewelcke hij getuijge des noot ende nieuws van recollement versocht zijnde overboudich waren met eede solemmelen te verstercken, gedaen binnen d Amsterdamme ter presentie van Jan Cornelisz Hoogeboom ende Jacob Jansz Bruijn inwoonders deser stede als getuijgen hier overgestaen den 19 Maij 1624.

13. 1626 Vreemt verhael van Lourens

Lourens Lourensz verslag werd waarschijnlijk opgetekend door een klerk van de Kamer van Amsterdam van de WIC. Wassenaer raadpleegde dit verslag en gebruikte het in zijn Historisch Verhael. (Wassenaer 1627: 62-65) De meest recente publicatie van de tekst wordt gevonden in: Kempen 2005: 38-41.

Vreemt verhael van Lourens Lourensz. Zeeuw

Inden Iare 1618 wiert een Scheepken van twaelf last, het Duyfjen, binnen Vlissinghen door een Ian Tijsz. als Reeder toegerust. Claes de Nayer wiert daer Schipper op, en twintich mannen daer by; onder dese was Lourens Lourensz. van Nieuwpoort, een Dorp in Zeelant. Ghedestineert om te loopen na de Amazones, ginck uyt in 't voor-jaer; cours na de Amazones gheset zijnde, verviel lagher besuyden en quam in Clappopour. Daerop komt de Baar opwaerts, acht of neghen voeten hoogh; werpt het Schip om, en verlooren daer acht Mans; de rest begaven haer op een Eylant. De Schipper was met het Boot en sijn Soon doorgehvaren. Als sy drie daghen allegader sonder eten en drincken byeen waren gheweest, bestonden sy te hongheren; gheen spijs voor handen siende, begon d'een op d'ander te letten, en wierter een van allen aenghetast en geslachtet om de rest te voeden. Vier van de resterende derthien, van desen handel een afgrijsen hebbende, begaven haer te water en swommen over na het vaste lant. Onder dese was dito Lourens Lourensz.

En quam drye daarvan over; de Stierman, de vierde zijnde, wiert in t' swemmen van een Haye ghebeten. Als sy met haer dryen te Lande quamen, laghen sy heel vermoeyt, verslaghen, ja als doot op de strant. Daerby quam het byten van de vlieghen, dat sy nootsakelijck haer op de ganck begheven moesten. Terstondt namen sy haer pas na de Zeekant, om soo erghens gheleghentheydt te vinden om eenighe Natie te verspreken. Onder weghe vonden sy de Stierman gestrant, sonder Been, dat het monster hem wech-gheruckt hadde. Een half mijle van daer vonden sy de Schipper doot, sijn Soon aen sijn lijf gebonden hebbende, met den Boot omgheslaghen. Deden de moeyte dat sy haer in t'sant op de strangh begroeven, zijnde doens de vijfde dach dat het Schip ghebleven was, en geen Broot ghenutticht hadden.

Evenwel ginghen sy eenighe dagen noch soo dwalende langhs de Strant. De thiende dach verlopen zijnde, quam een Natie, d'Arocouros ghe-naemt, langhs de Revier roeyen. En soo haest als sy dese ghewaer wierden, vielen sy uyt haer Canoen aen lant, namen haer om de middel en droegense in haer Canoen; eten en drincken presenterende, roeydeden naer haer woonplaets in t' verdroncken Landt, quamen aldaer teghens de nacht, wierden aldaer in haer Huysen ghebracht en wel getracteert.

Van haer Huyshoudinghe.

De manier van Huys-houden aldaer is dese: Men vint ter plaets aldaer wel duysent Huysen met stroo ghedeckt, elck Huys heeft wel vijfhondert menschen, elcke Familie heeft sijn afschutselen aen d'overzijden tegens malkanderen. Elck Man heeft sijn eygen Vrou. Slapen alle in Hamacken, die sy van Hennep spinnen, op haer knyen rollende, ter tijt toe dat het samen hout. Elck Vader houdt sijn kinderen.

Het nemen van een Vrou bestaet meest int advijs van de Capiteyn, die sy voor Overhoofd bekennen. Een Jonghman, de Dochter begheerende, moet van hem by de Dochters Vader ghepresen zijn: dat hy vaillant is in d'oorloge, dat hy neerstich is in 't Visschen, gheen tijt met ledicheyt doorlatende, soo dat hy, met kinderen geseget zijnde, die wel sal kunnen onderhouden.

Haer eten is Visch tot Visch: de ghedroechde is in plaets van Broot, en de versche is toespijs, gesoden of gebraden. De Vrouwen sijn de Mannen seer onderdanich, doende al dat haer geboden wert. Sullen oock selden vleesch eten, om dat haer Mans dat niet en eten, al ist dat het in overvloet by haer is, bysonder van Verckens, Hasen, Conijnen en ander Wilt. De meyninge is aldaer, soo yemant veel vleesch eet, dat hy niet noodich in d'oorloghe sijn sal; daerom sullen de Ionckskens dat weynigh eten, als sy beginnen Manhaftich te worden. De Dochterkens wert het toeghelaten, soo langhe als niet getrouwt sijn.

Van haer Religie.

Het schijnt niet dat by haer eenighe Gods-dienst is. Sy leven sonder vreese Gods. Nochtans als sy goet doen, soo nemen sy vermaken daer in, wijsen sy na boven, als of daer een sijn soude die sulcx siet of vergeldet. Quaetdoenders werden by haer, by forme van Iustitie, door de Capiteyn, die zy Pape noemen, ghestraft met hangen, branden, geesselen en andersints.

Van de eeuwige Salicheyt of den Hemel dragen sy gheen kennisse; haer daerof ghesproken zijnde, konden het niet begrijpen, of veynsdeden ten minsten sulcx. Eenige refuseerden gantsch daer na te luysteren.

Van haer leven.

Dese Natie loopt gantsch naeckt; schaemte is by haer gantsch niet. In die staet heeft dese voorsz. Lourens met haer in t'achste Iaer gheleeft, sijnde in dienst van dieghene di hem ghevanghen

hadde, als d'andere twee mede waren; voor hem vis vanghende en hem selven, soo met de hanghel als t'Schepnet en vele andere manieren, dit t'langh ghebruyck haer gheleert heeft.

T'sijn Menschen-eters, voerende Oorlogh tegens de Mayzers, zijnde een Natie ontrent haer. En yemandt van die bekomende, dien eten zy. T'is ghebeurt dat sy een Iongman ghevanghen kreghen, dien slachteden zy, en wiert in sijn ghewest meest by portien t' Huys ghesonden en de Vrienden rontsom mede ghedeelt.

En alsoo dese Ghevanghen Lourens dit mensche-vleesch eten altoos teghensprack en weygerde, wilden sy hem dat eens laten proeven, om door de lieflijcke smaeck hem mede tot het alghemeen menscheneten te locken. Sy bereyden het soo smaeckelijck als sy konden, setten 't hem voor wel gekooct, zijnde seer blanck. Hy at het, en was soet, alle andere hare spijsse te boven gaende. Diens hy vraechde, wat vleesch het was. Sy seyden Menschevleesch, van de Mayser die sy onlanckx ghevanghen hadden; en of het soo afgrijselijck was als hy te vooren wel ghevoelt hadde.

Daerop hy terstondt begost te walghen en te braecken, hem dat quijt makende soo veel als hy konde, seer gestoort hem thoonende dat sulcx hem onwetens gedaen hadden, haer vermanende en biddende sulcx niet meer te doen, alsoo het voor hem en Godt een grouwel was; dito haer t'zijnder tijdt over sulcx straffen soude, of noyt by hem in d'eeuwighe vreucht komen, die, om hoogh wijsende, daer boven sijn sal. Met dese en dierghelijcke Propoosten bracht hy eyndelijck d'Inwoonderen soo verre, dat sy geduyrende de tijt in presentie noyt yemant weder aten, alsoo hy haer sulcx doens onnatuurlijck te sijn voorsteldede en Gode onaenghenaem, in hope dat sy het voortoen soudent naerlaten.

Dit gheschiede als hy vijf Iaren met haer gheleeft hadde. D'andere twee hadden het noyt ghegheten dat hy wist, alsoo die beyde int derde Iaer van haer By-wooninghe van de roode loop gestorven waren, haer Meesters in gelijkcke dienst van t'vissen gedient hebbende. Die Vis die sy meest vangen is dapper gescobt, wert van onse Hollanderen en Zeeuwen aen d'eynden van de revieren mede wel gevanghen, is soet van smaeck, groot en kleyn. Als sy hem vangen bijten sy hem int Hooft, dat hy doot is, en dan werpen sy hem in een Corf. T'huys komende hanghen sy die op om te drooghen; de rest wert datelijck voor 't gantsche huys ghekooct.

Haer Oorloghe.

Middeler tijdt vielender propoosten altemet voor van hare vyanden, die rontsom haer leggen. En 't was het gevoelen van dito Lourens, dat sy wel de sterckste waren, alsoo andere haer vreesdeden, en van haer in d'Oorloghe of d'alghemeyne optreck, die om de twee maenden

gheschiede, wechliepen; blijckende niet alleenlijck aen de Maysers, maer oock aen de Guajaporckers, Yaejers, Arowackers, en andere, die verre van haer gheleghen, als een Natie sonder Hoofden; van dewelcke sy dickwils met hem in discoursen waren.

Maer hy konde het niet aennemen als by alle Menschen onghelooflijck, 'twelck haer wonder docht, mits sy dickwils die ghesien en verdreven hadden, hem beloovende als sy eens te strijde ginghen, dat sy hem dan mede nemen zouden.

Aenslach van een nieuwen tocht.

Als hy nu over de vijf jaren met haer gheleeft hadde, rusteden sy een goet deel Canoen toe, wel met Pijlen ghewapent, en roeydeden twee daghen Oostwaerts, hoogher als sy laghen, en quamen op den nanoene ontrent dese Contreie, daer sy seyden dat dese Menschen haer onthielden.

En corts daerna bevont dito Lourens het waer te zijn dat sy gheseyt hadden, siendende van verre meer dan hondert alsulcke op de Strant met Visschen besich. Maer soo haest als sy de vreemde Canoen ghewaer wierden, vluchteden sy alle lantwaert in. Evenwel traden twaelf van dese Arocouros te lande, onder dewelcke dito Lourens mede was, om eenige t' achterhalen so het mogelijk was. Eyndelijc aen 't Water komende, sagen zijder een op een pael achter een Clip staende, die sy van achteren besetteden.

Dese, geen middel van uytcompst siende, begeeft hem te Water; al dit gheselschap valt hem na, en hadde groote moeyte eer sy hem bequamen, mits hy stedich als een Bruyn-vis om en wederom wentelde en soo machtich was, dat sy hem qualijck vermeesteren konden. Eyndelijck door 't langhe woelen vermoedet, wiert hy van haer ghevat, in de Canoe handen en voeten gebonden zijnde gheworpen, en soo ghevanckelijck wech ghevoert.

Dit teghens den avont gheschiet zijnde, liepen sy teghens de doncker de Revier voor stroom weder af, en bleven die nacht onder weghe aen een Pael ghebonden vast legghen, tot dat de Dagheraet aenquam. Dien gantschen dagh waren sy noch besich met roeyen, eer sy tot haer woonplaets [p. 21] quamen. Daer was terstont soo grooten toeloop van menschen als oyt daer gheweest was, een yeder voor dit Monster verschrickt en verwondert zijnde.

De gestalte van het Monster.

Hy was kort van statuyr, dick, gheset, en Vet van lichaem. Op de Toppe, daer yder Mensche de Neck is, stont hem een Locke lanck swart hayr; int midden van sijn Borst de Neuse; d'Ooghen stonden een spanne van malcanderen, de Ooren dicht onder Oxelen, zijnde kleyne passagien,

konden qualijck ghesien worden: soo dat alles grouwelijck stont. Als sy teghens den avont arriveerden, was datelijck diens ghevangen hy was besich met een Mick te maecken, die hy in d'aerde settede, en hingh hem daer aen, de Voeten aen de twee Tacken van de Mick. Terwijl sy daer mede doende waren, maeckte hy groot gheluyt met raesen, tieren en balghen, soo schrickelijck dat niet te hooren was. Doens begonnen sy hem met stocken te slaen op de borst voor 't hert, en op de beenen, dat hy noch langer en meer tierdede. Eyndelijck conden sy hem qualijck doot krijghen. Ter tijt toe dat sy hem in de zyden sloegen, doens begost het bloet hem uyt de neuse en de mont te loopen: de tonghe uyt steeckende, dat hy de gheest gaf.

En <zij> lieten hem soo hanghen. In de morgenstondt was het ghevoghelt, dat seer hongherich aldaer is, op het lichaem; rucktede stucken daer uyt, dat het dien dach van alle het vleesch berooft was, en niet dan 'tgheraemte aen de Mick bleef hangen. Dit was d'uytecomst van dit monster, dat een yeder groote schric aengebrocht hadde.

Alsoo het vel in handen en voeten was: al wat het vattede, rucktede het met huyt en hayr af, blijckende by de ghequetsten die hy int ghestommel int water, als hy ghevanghen wiert, ghetroffen hadde. En ten ware sijn handen en voeten met dobbel ghetouw aen één ghebonden hadde ge-weest, hy soude haer in de Canoe 's nachts vry werck ghemaect hebben. Alsoo moest dito Lourens ghelooven, 'twelck hy noyt hem hadde connen inbeelden, en van weynighe aeng henomen sal zijn, tenzy alsulcke van meer ghesien mochten werden.

Wert verlost inden jaere 1625.

Dit ghepasseert sijnde, bleef hy noch stadich by dit volck, dickwils Godt aenroepende eenige middel hem te vergunnen, dat hy uyt dese slavernij e mocht verlost sijn; met seeckere hope, dat sulcx hem van den Heere vergunt soude werden door eenighe handelaers, die aldaer souden moghen met haer Iachten of Boots comen Negotieren. Soo gheviel't in den beginne des achste jaers dat hy by haer gheleeft hadde, dese Arocores van de Guajapocers ter feeste ghenodicht wierden; tot dewelcke sy oock met haer Canoen reysdeden; en waren daer thien dagen lanck en vonden aldaer Zeeuwen, die onder die Natie handelden, haer lieden te kennen ghevende de ghelegentheyte van haer lant, haer sterckte van volckeren, haer Naghebuyren, van de Natie sonder Hoofden; dat by de Zeeuwen niet conden aenghenomen werden als on-ghelooft; twelck sy evenwel wilden confirmeren met de ghetuychghnisse van een Flamenco, die wel 'tneghentich maenden by haer gheleeft hadde.

Dese Zeeuwen, sulcx vernemende, waren terstont begeerich om dien te lossen, die soo lange tijt onder de Wilde menschen gheleeft hadde. Vraghen terstont of hy te lossen was, daerin sy haer ghewillich thoondeden, als haer een oude Musquet en een Bijl of twee ghegeven wiert.

Comt by zijn Lantsluyden.

Als dese Arocoros wederom wilden, begaven haer twee Zeeuwen met haer in een Canoen, en quamen ter plaets daer dito Lourens was, seer verwondert over de comste sijnder Lantsluyden, en de langhe verwachte verlossinghe. Daerop hy datelijck de Heere Godt voor sijn ghenade dancktede, van meyninghe sijnde sulcken weldaet noyt te vergheten. Dese twee vertoefdeden niet lange als haer Lantsman verlost was, en roeydeden seer cort nederwaerts, daer sy te voorens drie daghen over gheroeyt hadden. Hy vondt aldaer het Scheepken van Zeelant, daer Leyn in de Balans Schipper op was, sijnde het Bootjen van Samuel Lucas, voor de West-Indische Compagnie uyt Zeelant afghevaren; en quam dit jaer 1626 van daer, doens de Vloot van de Admirael Boude-wijn Hendricksz. inquam.

Thuus comende vont hy meest alle sijn vrienden doot, alleenlijck sijn Suster tot Medenblick getrouwt, waerhenen hy hem transporteerde, en verhuyrde hem in den Maent Novembri desselfde jaers om met een Medenblicker man na de Straet te gaen. Die voor Amsterdam leggende, brocht desen mede. T'selfde by de Schipper verhaelt zijnde, wiert het de H.H. vande West-Indische Compagnie aangedient, alsulcken man voor den dagh ghecome te zijn, die int achste jaer onder de Wilden gheleeft hadde. Hy wiert in haer Vergaderingh ghehoort, alwaer alles vertelt is en ghenoteert, en volghens 'tgheene int langh en breet alhier verhaelt: presenterende, soo de Compagnie hem begheerde te ghebruycken, dat hy goede profijten daer int Lant doen konde van Cattoen, Letterhout en andere Waren, daer vallende, onder allen mede persisterende van 't ghesicht der Monstreuse Menschen, niet twijfelende of, 't geviel dat hy derwaerts ginck, alsulcke menschen te kunnen achterhalen en herwaerts te brengen.

Geleghentheyte van plaets.

Dit dorp van Aracouros leyt op de Revier Cassiopoure, by haer ghe-naemt: int verdroncken Lant. Sy ghebruycken niet dan Canoen als sy te strijde dickwils int jaer gaen; Pijlen zijn haer gheweer. Fel int schieten. Nadat dito Lourens het menschen-vlesch ghegheten hadde, heeft hy noyt connen bemercken, dat sy oyt yemant weder omgebracht hebben, door sijn ernstighe vermaninghe van Godts Toorn en andere dreyghementen daeraf verschrickt.

Ontrent haer vindt men meest al mensch-eter, als de Lanckhayren, Arowackers en Kianen.

De Yajes hebbender een afgrijsen af, alsoo het halve Duytschen zijn. De Capiteyn aldaer heeft een schoon Dochterken, by een Nederlander, van sijn Vrouwe gehouden, dat t'eenemaal in zeeden, fatsoen en alles de Zeeuwen ghelijckt.

Niet verre van daer zijn mede Vrouwen die alleen huys houden; sijn fel int schieten, en groote meenichten comen sy tegens d'Arocouros uyt en verdrijven haer als sy haer aentasten, soo dat sy naer laten de Vrouwen langher te bestrijden. De mannen comen by haer op een seeckeren tijdt van 't jaer; alle Soontjes maecken sy van haer, de Dochteren behouden sy. Indien die binnenlanden versocht mochten werden, men soude veel dinghen, voor ons onbekent, te weeten comen, die nu voor ongheelooflijk ghehouden werden en by een yder bespot sijn.

14. 1627 Oiapoque, aankomst van de expeditie van Jan van Ryen

Bron: De Laet 1932: 16-18.

Dese ginghen van voor Vlissinghen 't zeyl den 22sten Januarij deses lopenden jaers [1627], ende hadden soo goeden spoedt, dat voorby de Canarische Eylanden, ende langhs de Custe van Africa ghezeylt hebbende, den 3den Martij in 't gesichte kregghen het leeghe landt van 't Noorder voorlandt van de vermaerde Rieviere des Amazonas. Hadden veel reghens ende windt, alsoo het daer in de rechte winter was. 'Sanderdaeghs hielden langhs de wal N.N.W. aen met swaren donder ende reghen, soo dat somtijds 'tlandt saghen, ende som tijdts weder niet. Den 5 den quamen ten ancker op 4 vadem waters ontrent 2 mijlen van Comaribo. Zeylden des anderen daeghs naer de Rieviere Wiapoco, alwaer sy in last hadden eenighe Coloniers te landen.

Den 7den quamen ten ancker voor Caribote in 3 vadem waters, ende met leegh water saten am de grondt. Ende alsoo de Wilden die daer omher woonden niet aen boordt en quamden, soo wierden twee Chaloupen ghesonden naer Comaribo, om eenighe derselver aen boordt te halen, ghelijck dan 'sanderdaeghs twee brochten, die haer by de andere Inghesetene soudent leyden. De Rievier wederom opvarende met de Chaloupen, quamen des nachts aen een plaetse by de Inwoonderen ghenaemt Wacogenive daer maer twee Huvskens en vonden; merckten wel dat de Wilde verbaest waren wegghen de komste van ons volck, doch de reden waerom en konden niet vernemen. 'Sanderdaeghs besichtighden die plaetse, ende bevonden deselve seer bequaem voor de lieden die haer hier hadden neder te slaen; soo dat den 10 den 'tgoedt van de selve begonden te

lossen ende aen landt te brengen. De Wilden bevreest zijnde namen de vluchte; de rechte oorsaecke verstonden eerst den 13 den uyt een Swarte die by haer quam, ende haer verhaelde, datter uyt de Rievriere des Amazones een Barckce ende twee Chaloupen met Christenen waren ghekommen, ende haer hier een maendt hadden onthouden, dan haer daer naer verdeelende op vier plaetsen, hadden de Wilde die onversiens overvallen, ende alle, op dry naer, dootgeslaghen, van welcken een was in Comaribo ende de andere twee hoogher de Riviere Wiapoco op. De onse sulcx verstaen hebbende, hielden dry Wilden vast met een vrouwe die aen boordt waren, ende sonden naer Comaribo om den Duytsman, dreyghende de aengehoudene Wilden te dooden, indien haer dien niet en brochten. 'Sanderdaeghs wierdt de selve aen boordt ghebracht, doch alsoo men weynich bescheets van hem bequam, doordien zijns moeders taele (een vrende saecke) bynaer hadde vergeten, soo wierdt om de andere twee ghesonden, de welke den 17 den eerst aen boordt quamen.

Den eenen ghenaeamt Jan Hendricksz verhaelde haer de gantsche gheleghentheyte van dese slachter: als namentlijck dat onghevaer achthien maenden gheleden, de Spagnaerden ofte Portugesen in grooten ghetale waren gekommen, ende onversiens ghevallen op de Colonie in de Rievriere des Amazones, die daer was gheleght onder het bevel van Capiteyn Oudaen; ende dat deselve naer dat sich een halve dach teghen de vyandt dapper hadde gheweerd, sich hadde begheven naer sijn Barcke, met verlies van seven ofte acht mannen, ende was met deselve ghezeylt naer de kreecke daer de Engelsche haer onthielden om eenighe spijs van haer te ruylen. De Capiteyn met elf of twaelf Man by de Engelsche gelandt zijnde, zijn de vyanden met hare Canoen de selve kreecke inghekommen ende hebben de Engelsche met samen de Nederlanders overvallen ende doot gheslagen. De Lieutenant Pieter de Bruyne 'sanderdaeghs dit vernomen hebbende, is met de Barcke ende ses en veertich man die noch overich waren ghevlucht naer de Rievriere Wiapoco, ende heeft hem daer neder gheslaghen, verhopende hier seker te wesen. Maer naer dat daer twee ofte dry daghen gheweest hadden, soo doorschoot de Sargeant Matruyt den Lieutenant, ende t Volck verdeylde sich in vier plaetsen.

De Wilden ondertusschen onder sich besloten hebbende, haer dese gasten quijt te maecken, zijn onder schijn van vrindtschap by haer gekommen met haren dranck, die sy noemen Pernau, hebben 't volck gantsch droncken ghemaect, zijn daer met een groot geschrey op haer ghevallen, ende hebbense met bijlen ende houwmessen deerlijck doot gheslagen, dese dry alleen uytgenomen, die sy verschoont heben. Hoewel dese grouwelijcke daedt wel een grootte straffe vereyste, nochtans om dat de Compagnie voor hadden hier een Colonie te leggen ende te houden, soo hebben gheradender gevonden, sich met de Inwoonderen van dit Gewest te verdraghen,

dewelcke groot leetwesen toonden over dese daet, belovende de Nederlanders voortaan trouw te wesen ende niet meer te beschadighen. Ende oversulcx is hier een Colonie gheplant onder het ghebiedt ende bestier van Capiteijn Jan van Ryen, op de voornoemde plaetse Wacogenive, twaelf mijlen boven Comaribo ende acht boven Caribote ende omtrent vier boven Apotery, doordien die plaetse bevonden van een goede grondt, ende niet soo modderich als Apotery, ende ook met weynigher boomen beset. 't Fortjen soude gheleghet worden op een hooghe grondt, omtrent acht vadem boven den oever van de Rievier, sulcx dat het 't opvaren van de Chaloupen konde verhinderen. Den 19 den Martij zijn de dry Schepen wederom t'zeyl gegaen uyt de Rievier van Wiapoco.

15. 1629 Het logboek van Gelein van Stapels April-Mei – ZA_ MS_ 182

Het logboek beschrijft de aankomst bij de Amazone-delta en geeft een beeld van de nautische moeilijkheden. Gelein liet zijn schip achter bij Sapno en zeilde met het jacht en zijn sloep het Canal do Norte op om de kolonisten bij Tauregue af te zetten. Daarna beschrijft hij de terugreis naar Sapno. De beschrijving van de reis naar Berbice en Essequibo, waar Gelein goederen loste, laat zien hoe snel de reis verliep. De reis van Cabo do Norte tot Berbice duurde vijf dagen.

April ZA MS 182 Uit het logboek van Gelein van Stapels april-mei 1629

- 1 Den ersten sochtens voer onder zel tot smiddas gestadich t diep 10 vamen het water brack de gront sacht vort smiddas gen hooch door het doncker wer dit etmael gezelt 16 miellen west diep 8 vamen voort soo wij gen zuchte in 2 dagen terdegen hadden gehat en men hier not wendich t gode hochte van donen hat soo sien wij sasternissen geanckert sans hadden wij ant suder achterwiel van den vorgen de hochte van 1 graet 20 mij en norder wiel de hochte van 1 grat 20 mij de ebbe viel hier n o ten n ut
  - 2 Den 2 wer onder zel selden after 6 ½ a 6 vamen sachte gront en sant stiel wier quamen ten ancker hier mackt mest een z en n mane hoch water
  - 3 Den 3 sochtens wer onder zel de diepte 6 vamen sacht slick smiddach de hochte van een grat 33 mij dooen kregen wij diper water te vlot van 7 en 7 ½ vamen en 8 a 9 vamen doen wij hadden zagent laat godt danck wij verniellen soo wel als wij wensen kosten wij selden de rivier in tot tot den hock van arriwarij mest z o van ons was doen motten wij een banck dar voor ten ancker most comen dar brack ons niue tut toue en verloren soo een ancker met een ½ tutouue wij sin virt gezelt tot onder asseianse ellant en geset den comde nacht
  - 4 Den 4 met iacht en schip op 2 miellen bij Sappano
  - 5 Den 5 den gehelen dach stiel soo dat wij hier den gehelen dach bleven leggen dito 3 wielden aen bort
  - 6 Den 6 sochtens vor sappanno wij verstonen hier van de wielden dat hier gen dutsen in de rivier en lagen dat iacht armuiden 7 manden van hier gewest adde wat waren de wielden hier mest van de Spaniards verlopen vort van dito tot 8 hier donde gewest om afbreen [in de] racken die hier bij Sapno lecht mar soo het in de regen tit was en dagelis seer stiel was soo dat bij aprentelick vel tits souden consumeren eer wij met het schip souden boven comen soo hebbe ick de offesiers van declonij mis saders onse rat verg har suls vorgehouden soo hebben sij luiden een parlick godt vonden dat wij het schip hier souden laten leggen en dat met iacht de nortsterre met mien sloop soude af laden om haar luden op het boven te brengen
  - 9 Den 9 ist iacht af geladen
  - 10 Den 10 ben ick met iacht de mien sloop nar boven gevaren met alle het volck van de clonij het schip den iager blef voor sappanno leggen
  - 14 Van den 10 tot den 14 met iacht donde gewest omde rivier op te zellen dito sochtens ben ick met 2 slaven met enge van de clonij de brock van torege opgevaren dar wij den 15 quamen
  - 15 Vort van den 15 tot den 28 altit donde gewest om di van de clonij har godren de creke op te brengen en om het vort te helpen macken dito de godren boven ziende sien wij met iacht voer ut de kreke gedreven
  - 26 Den 26 savens ben ick met mien sloop voorut nar omlech gevaren
  - 28 Den 28 sochtens met de sloop voor sappanno aen bort gecomen
  - 30 Den 30 ist iacht de nortsterre omlach bij ons gecomen
- Maie
- 1 Den eersten hebben wij noch wat brot en andre godren van de klonij int iacht geschept als

- mede een schut vol gesouten seco die ick voor sappano gerult hadde
dito lossende sien wij met schiep de rivier af gedreven en iacht de rivier op godt vliet ons
bede benaren [p]
- 2 Den 2 voor de krecke van Weppo aen de gront gerocht
3 Den 3 bij de suderste asseianse brocke geaenckert
4 Den 4 tot bij de grote ciel gelanert brak werder onder zel
5 Den 5 ten den de rivier gecomen dar gezet
6 Den 6 den gehelen dach en nach gelanert
7 Den 7 sochtens de nort cap an w van ons dito de cap savens ut licht van vlot gezet
8 Den 8 en 15 a 16 miellen uten wan de cap sinde wast diep 12 vamen wij deden duren onsen
kors n w
ick hebbe dito den rat bij een geropen al war geresolveert wier als volcht
Ten eersten soo wij vel tits geconsumeert hadden in het sellen nar de rivier en darin en het
nu alrets den 8 maies was en als gen previt in de amsones voor den herren neffens gevallen
was en soo onse instrucij zijn van in wepock en cuiane aen te loopen en sernamen en soo
dese plassen vol dits souden veressen omdar aen te lopen door dien het droge gaten zien dar
ons soo vel water vint als wij diep gaen en seer wennich profit te haeln is en door het aen
loopen licht onse tit te livart verlisen en soo hebben wij een parlick ten meste provit van u
en godt vonden dese plassen voorbij te sellen al soo het iacht armuiden en westcappel dar
marvalans aen gewest war
soo hebben wij een parlick godt vonden op het spodiste te zellen nar de rivier berbites en
issecebo en soo voort nar tobago om te maken met den tit op onse rendenves aen cap
tiberoen bij ons iacht de sutsterre [e z]
- 9 Den 9 sochtens voor wepock en n w selde warren savens voor cuiaen snas stiel
10 den 10 sochtens den wint z w met vel regens stiel wer wij dreven met de stromien soo verr
zo dat wij op 28 vamen mosten ankeren savens wer zel ons cors z z w
11 Den 11 passerden merwien den gehele dach stiel snachs harde voort ganck snachs passerden
sername
12 den 12 selden voor bij sorame savens 6 a 7 milen hebben wij boven corien bij gesmackt
13 Den 13 vor middach passerden correntien sastermiddas sien wij voor de riviere berbites
gecomen alwar ick dito savens met mien sloop ben in gevaren heb
schiep selde nar issecebo om in het rivierten diemmerralij te zetten verwachtende mienne
comste
14 Den 14 en 15 sien wij de rivier met de sloop de revier opgevaren tot dito savens dat wij bij
den commandeur quamen die ick sien cerfesoen hebbe geleverd
16 Den 16 dar noch gewest
17 Den 17 wer nar omlach gevaren
18 Den 18 sochtens omlech in de rivier gecomen dito savens 2 urren voor soneonder in
dimmerralij gecomen den selven affent wervan boort met de sloop en sien nar de revier
issecebo geroit
19 Savens bij den copman ian beverlant gecomen
20 Dar door quat wer gebleven
21 Wer nar schiep gevaren
22 den 22 savens aen bort gecomen
23 Gewacht nar de comst van beverlant dito alle het cergesooen aen ian van beverlant geleverd
al soo ian van der goes apsent was
24 Sochtens vroch het den copman de cergesonnen ontvangen die zie nit gerne ontvien door
dien sij noch vel cergesoen legde hadden doch door de order van de h m het hij die
ontvangen dito smiddas sel ut dimmerralij ons nasten bij n ten o nar ellant tobago

16. 1629 Beschrijving van Berbice door Gelein van Stapels ZA_ MS_ 182

De originele tekst is in de transcriptie verdeeld in zinnen met hoofdletters om de leesbaarheid te vergemakkelijken.

besrivien van behellen en gestalte van de rivier van berbittes dar den heer van perre sien klonij licht

De rivier berbites is gelegen op de norder poles hichte van 6 graden en 30 mij van den reviere correntien 10 miellen N. W. en 11 miellen Z.O. en van de rivier demmeralij deser rivier is nit seer wit begissien 1/4 miel aen de Z.O. Zij heft heet een seer legen hooch van gebomte war van een grotten vlackte van slick streckt dat met lech water drooch valt war tegens de se seer hart boomt alst wat hert wait. De vlackte streckt bij gissien 2 miel van landt. De nort west zij van de rivier is seer oneffen gebomte war aen de rivier wel te comen is. De mont van de rivier streckt mest zijnd en dar leggen gen bancken in het incoomen dan seer brack water van t binnen en 13 voeten met hoch water seer licht slick onbequam voor groote scepen. Hier voor dese rivier mackt een [ ] en W. mane hooch water, het vluit hier met een gerien tij 6 a 7 voeten op en ner. Dit is in corte soo vel aen behelsen en de gestalte van de rivier aen gat zoo men die besellen zal. Wij sullen voort wat sriven van de gestalte van binnen en van wat liden sij bewoont wert.

De rivier berbites is een seer naue rivier zij streckt har op ontrent 50 a 60 miellen, dar comt men bij de vallen. Dese vallen sien plasen dar de revier harren orspronck [achter nimt]. Het water comt dar van hoochen sten rotsen af vallen. Voorts loopt de rivier seer kroom, al lech lant omlach dicke bossaien. Dog 20 a 25 miellen op ziende is het lant nit dan dorre bossaien savanen seer onvruchtbar dese savanen sien groote wieldernissen sandege groont soo mager dat het geen gebomte vort can brengen. Het drocht een hout nit ongelick den hellem in den dunen.

Dese rivier wert bewoont van 3 derhande nasien war van de arwacken de sterckste zien redelick godt volck soo vel delest tocht aen gaet [ ] redlick doch nar bij gode iuren hebben.

Van wiltwerck is hier tamelick vol te weten verkens en pakiren en hasen en herten mar het hout hen mest in dicke morassig bossaien. En gelick boven gesecht is dar boven de revier alle savanen zien soo is het wilt al om lach in de revier. En soo dese nasien ser grote oorloge vooren tegens de cribesen ut correntien en dito cribesen vel in bossade leggen om van de Arwacken te vangen, soo dursten sij niet vel om lech varen van wegen harre vianden en met groote partien want alle harre meste leff tocht bestat in het iagen.

Voort en is hier in dese rivier gene bequame landen om enge Plantasij van toback oft andre gewas soo vel ick hebbe konen mercken en selve ut de cloniers verstaen want het is boven de rivier al te dorren lant soo dat de wielden witen voet loopen om ergens clene plassen te vienden tot plantien van H. L. cassave. De revier heft ock gender hande hout soo vel toot noch te bevonden is. Van dar valt vel gelen opper, doch ick giste dat die in Nederlant nit vel ware is. Het utterste dat men hier soude konen krigen off winnen soude wesen katoen al soo die in mager gront wel wilde wasen. Het is en vrucht dar nit vel arbet toebehost en die iarlies vel vrucht brenckt en geeft ock het selve iar vrucht als si geplant is. Voort heft dese rivier iarlies ontrent 9000 lb verve en stat iarlies noch te bettren door dien de indeianen noch mer boomen aen planten en dar comen iarlis noch mer wonnen van wielden ut ander rivieren zoo dat hier metter tit noch vel verve soude mogen vallen.

Dit is soo vel ick hebbe conen vernemen van de gelegenthet van dese rivier de gestalte van dien volcht hier noch ter aen.

Corte besrivien in wat gestalte ick de kloniers dar gevonden hebbe met haren ginderael En wat bij dar te hant trecken

Also ick door order van de heren bewinthebbers binnen de rivier berbites dar de her van pere zien klonij lach soo ben ick dar den 15 maies 1629 boven gecomen dar den ginderael korneles van pere lach ontrent 4 a 5 miellen in de rivier alwaer sij in een open savane hadden en tamelick hus van pallesaden gemackt met pannen gedeckt versien met 2 isseren sticken met 4 stensticken. Dit hus was met en solder onder de vorem van een packhus vooren met een gelderrij op het hus voont ick 4 personen 2 mannen en 2 jongens. Het ander volck lach op verseden plasen bij de wielden te dele om toback te planten

Ick voont dese liden alle gar bij den ginderael dar in een seer soberen stat vool ongesonheden te weten groot en klen vool pocken dat de meste part niet gaen of staen costen van seeren en pine. Dese pocken is een sickte die dit lant seer supieckt is voor liden die dar erst comen die krigen se in corte off in lange soo dat die hier lecht en is zeer seldom vrij dar van. En soo het quade sitte is soo kan ick nit laten dat wat van te striken.

De indeianen die se soo wel onderworpen sien als andere nabijen die seggen dat men se mot hebben het sij in de ionckhet off ouderdomme gelick de kinderpocken. Die se eerst krigen gevoelen seer groote pine in alle her leden voor namelick in hare lenden soo dat zij dach noch

nacht connen rusten dat soo wat gedurt hebbende soo brecken het ut op alle delen van het lichaem in seer groot vierge beeren voornamelick in aen gesicht de zeren soo grot als een belliens bij de somme wel 3 a 4 iaren met seer ut nemde pine. Dese sickte is oock soo van art dat zij in gen ander lant genest als int in lant dar men see gecregen het soo dat de [sicke] genotzackt zien te blieven toote de natuer her genesen heft.

Toot dese plage hebben sij noch een seecker gebreck hier int lant dat de liden hier sulken gebreck aen har voeten kregen van iuckte dat sij niet haden koonen en als sij dat dar crabben soe swert het dat sij somties manden lanck krepel zitten.

Ten 3 soo worden de liden hier soo geplacht van een seker geworte dat de spannars [...] heten. Het is mest de gedante van een vlooch doch den 1/2 klender. Dit godt hout hem mest in de husen die op d eerde staen en comen soo behendicht tussen de nagels van de tenen die men het nit gewaer en wert. 4 a 5 dagen dar in gewest hebbende wert het uit ongelick een perrel dat stecken gehel vol ionge vloien die har dan wer verspreden in de voeten sonnner die wat onachtsam is en onsit se in ties ut te doen wert in corte soo gestelt dat sij noch gaen oft staen konnen gelick den mes part van dit volck gestelt waren. Soo dat men het den miserij voer dese lieden en iongens te zien die sien de meste plagen die volck hier onderworpen zien.

Voort dese kloniers ziende dat dese rivier de proviten nit en gaf die sij in modersslant zende gehoopt hadden en hier vel ongesont verrapt en gen provit. Soo waren sij samen bij haren commandeur gecomen versoecken dat en hem soude gelieven dae volgende condisijen te consenteren te weten dat enge partien op hae selven toeback macken. Sij souden hem geven van den toeback en 1/3 of 2/3, soude voor haer luiden zien. Soo vel belande voor wat de verve dar wielden zij gen genit van hebben allenelick dat den ginderael h l soude geven t cergezoen voor har viefers te kopen.

De ginderael alles wel offerwogen hebbende en siende dat met alle het volck uit redenen voorschreven siende, nit anders van provit sach dan enlick de verve dat zij genoch met 3 a 4 man dooen heft en [voor kort] oock gen [perickel] hadde heft het h l geconstert op hop off dar it van quame soo dat het volck van de klonij dar het gehel lant door lecht elck op har gelof.

De utterste middellen soude wesen miens bedenckkens om noch enich provit van dese klonij te verwachten dat alle nolose oncosten gespart wierden die hier mar te vel gedaen zien en dat de meste part van dat volck die dar zien gelicht wierden. Want sij nit wel en stuten met alle de [iagers] dar si hier uit dien [verdort] aen en zien en gen hulp doen en hebben, tus onboden wierde en dat dar 6 a 7 gode ionge mats gelaten wierden met een bequaem persoon die dar vor comies. Die als hij wat hervaren was in de tale der [plas] van den inderael mocht wesen.

Dese liden dienen ten hebben mant gelt her soude wennich iarlies beloopē want men voor een klen mant gelt de liden soude konen krigen. Men soude dese klonij iarlies konen houden voor mi[n] dan 2000 guldens. De 7 man elck persoē 9 guldens parpait en den comies 20 soude ter mant beloopē 73 carolus guldens per mant, soude zin 876 guldens iarlies nu noch voor 1000 gulden iarlies aen cergesooen en 200 a 250 voor nodige behoften, kloe belopen wit mer als 2000 gulden iarlies. Het retourer soude belopen iarlies vuer 9000 pond verve. Ick rekene voor de heren bewinthebbers 2000 pond soo blicff noch 7000 pond, elck pont tegen een gulden soude sien 7000 guldens. Dar van getrocken de 2000 guldens voor cergesooen en oncosten soude noch vrij gelt offer sien 5000 guldens en dit selve stat noch iarlies te betren als mar wel onder houden wert. Dit is miens bedankens de beste middel om noch it ut dese rivier te crigen want dese rivier en kan nit vel volcks velen en oft imant vorwende dat dese wenich liden sonder riseko loopen van de wielden het selve doen sij nu ock want dar lecht nauelick 4 personen bij malckkander en sien soo ver verspret dat sij qualick in 8 dagen bij den anderen conen comen. En oft sij soudē bij een waren soo konen sij wennich weer dooen door h l ongesontheit en het gewer dat ick dar gesien hebbe was al vergaen en gebroken. Sommes sij mogen wel wensen dat de wielden gen wilde sinnen krigen want sij leven onder de misercorde van de wielden. Dit is soo vel ick hebbe conen vernemen en gekant van de klonij. Godt geve har sinen segen dat sij mogen wassen.

17. 1629 Beschrijving Essequibo door Gelein van Stapels ZA_ MS_ 182

Wij sullen voort een wennich sriven van de leggers en van den handel al dar al soo ick den 19 maies 1629 boven quam met mien sloop bij den kommies Jan van Beverlant soo vont ick Jan van der Gost dar nit de soo hij ut handelen was de liggers lagen hier met har 5 en enen neger op een indeians hus weren mede gestelt als die in berbites vool pocken har prienspael hus was boven een dach varen op de vallen vant omme bezet met en pallesade genochsam verzien voor een aen loop van wielden al war sij hebben her mest en cergesonen den handel die sij hier dooen is mest voor verve en hamacken sij krigen voor een biel 7 bollen verve alle bolle wert gerekent op 2lb bedracht 14 st voor een bile voort alle andre gedaen nar avenant de hamacken crigen bij hier mest boven een biel oft mer nar sij godt zien sij krigen hier tamelick vel die vervort werden nar sintcristoffel de meste kerge connen die hier getrocken zien groote en klene bilen sonderlick gen hackmessen sien hier begert carnoserders met dobbelpunten voort ander klenichhet di men nar westindien sent voort korrlen van alderhande kulturen dit is soo vel ick al dat van den gundere verstaen hebbe.

**18. 1651 Coesewijne, verklaring van Egbert Philipsz over de schipbreuk van de St Pieter
SAA_5075_2420/181 1651 10 15**

Op huijden den 15e Octobris 1651 compareerde voor mij Meester Pieter van Toll notaris publicus: Egbert Philipsz out 36 jaeren voor kock gevaeren hebbende met het schip St Pieter daer schipper op was schipper Dierck Gijsbertsz van Enckhuisen [in margine < verclaerde waer de requirant van Enckhuisen coopman>] dat hij depositant inde qualiteit mettet voorzegde schip ende schipper ontrent 4 jaeren geleden van dese Stadt gevaeren naer de Wilde cust ende aldaer gecomen zijnde in het uijtlopen vande riviere Carsouine het selve schip aldaer door ongeluck verseijlt ende gestooten is, waerop hij depositant neffens het andere daerop zijnde bootsvolck seshien in getal haer beste gedaen hebben om mettet selve dicht aende wal te comen/ gelijck zijluiden het selve oock op het drooge geset hebben. Ende alsoo tot rekeninge vande voorzegde schipper Dierck Gijsbertsz gecomen was dat seecker seew schip weijnich mijlen daervan daer aent' landt lach omme seekoeijen te handelen/ zoo is de voorzegde schipper geraeden geworden daer naer toe te vaeren/ omme metten selve te accorderen nopende het bergen vande goederen vant voorzegde sijne schip/ het ander zijn bootsvolck belasten de seijlen ende andere goederen zoo veel haer luiden doenlijck was te bergen/ het welcke zijluiden doordien de vloet soo hooch ging ende gen Canoes aen boort en quamen niet en condon doen als naer de wederom comste vande schipper als wanneer zijluiden door middel van eenige Canoes vande Indianen aldaer aen landt woonende verscheijden vande goederen gebracht hebben, als namentlick een pijpe brandewijn ende bijna al het cargisoen van coralen, bijlen ende carsavijbeijtels/ mitsgaders de zeijlen vande rae/ de selve goederen bergende in de hutjes vande voorzegde indianen/ ende alsoo wel de voorzegde schipper aen alle het bootsvolck belaste ende vermaende goede sorge ende toesicht op de selve goederen te nemen sonder de selve de verlaeten/ ofte dat zijluiden. anders niet een deuijt van haer verdiende gagie en souden genieten/ soo hebben selven vant voorzegde bootsvolck, waeronder Marten Heijndricksz stuijerman/ ende Arent Jansz timmerman waeren/ rondt uit zijluiden geseijt zijluiden wilden daerbij het goet niet blijven/ wilden en daer haer eijgen goet ende kisten missen/ ende zijn daerop alsoo doorgegaen met het geene zij van haere eijgen goet bergen konden/ latende de voorzegde schipper hem depositant ende Dirck Joosten hoochbootsman vant' selve schip bij de voorzegde goederen alleen/ alwaer hij depositant nefens de voorzegde schipper ende hoochbootsman/ in soo miserabelen staet [in margine < elff maende aen landt gebleven sonder dat in deser tijt eenig schip in deselve rivier ofte daer ontrent gecomen was>] ende bemerckende de voorzegde Indianen haer veel ende verscheijden vande geberchde goederen ontstalen geraeden henluiden zijn de resterende te bergen in seeckere ander seusch schip naert'

verloop vande voorzegde elff maenden inde selve riviere [ ] plaetsende, bergende zijluiden doen mede de anckers touwen ende andere (soo wel haer mogelick. was) van t' geene noch op t' voorzegde schip gebleven was/ waer naer hij depositant neffens de voorzegde schipper ende hoochbootzman inde voorzegde seeuw getreden zijnde daer mede gevaeren zijn ter plaetse daer de voorzegde eerste seeuw gelegen hadde alwaer de voorzegde Dierk Gijsbertsz schipper, de voorzegde corallen messen bijlen ende carsaveijbeijtelen aen zeekoeijen tot ontrent 200 stucken verhandelt heeft houden de geberchte zeijlen ander touwerck ende anders binnen boorten/ alle t' welke de voorzegde schipper soo hij depositant onderrecht wert, daer naer aende eijlanden verhandelt heeft/ ende alsoo de schipper tegens hem depositant seijde dat hij voorts voor de cost moeste verwaeren, dat hij depositant nu niet meer van doen en hadde [ende] dat hij mochte uitsien omme zijn profijt te doen, zoo is hij depositant versocht geworden van seecker edammer schipper daer ontrent op rede leggende de welke aen voorzegde Dierk Gijsbertsz schipper versocht heeft off hij hem depositant wilde ontslaen, het welke selve geconsenteert hebbende, soo is hij depositant met min ende vriendschap vande voorzegde schipper gescheijden alvoren vande selve behoirlijcken paspoort becomen hebbende. Eijndelijck verclaerde hij depositant dat hij nu mochte geeniger tijdt eenich consent gegeven ofte gedraegen heeft omme tegens de Reders vant' voorzegd gebleven schip St Pieter eenich proces te moveren over iura te willen dat zijne naem daerinne vermelt wert ende ingevalle het selve mochte geschieden verclaerde hij depositant expresselick tegens zijn wille ende weeten gedaen te zijn ende daer tegens wel uitdruckelick te protesteren mits dese eijndigende hij depositant hijermede zijn verclaeringe beneffens zijnde het selve naerder te bevestigen, consenteerde hij van Acte in forma, aldus gedaen binnen Amsterdamme ter presentie van Abraham Heeren ende Paulus de Cleijn als Getuigen

Egbert Flepsz, Abraham Heeren, Pouwels de Cleijn, [S] van Toll, 1651, No

19. 1657 Cayenne, Verklaringen over Pieter Sijbrantsz Visscher

WA_1685_1055/211-212v 1657 05 13

Op heden 13 Meij xvi seven ende vijftich compareerden voor mij Riewert Jansz Lantman bij den Hove van Hollandt geadmitteert openbaer notaries tot Enchuijsen residerende en de getuijgen nae genoemt d' eersame Barent Hendricksz Mr ijsersmit wonende in Hoochcarspel <mitsgaders> Claes Cornelisz timmerman, Jan Boelessen, Jan Janssen Benen ende Cornelis Thonissen matroosen/ borgeren deser stede/ van bequamen ouderdom verdachvaert sijnde omme getuijchenisse der waerheijt te geven ter requisitie instantie ende versoecke van de eersame Pieter

Sijbrantsz visscher schipper op 't schip de Witte fortuijn mede borger hier ter stede Verclaerden de Attestanten waer ende waerachtich te wesen Eerstelijck de voornoemde Barent Hendricksz verclaerend dat hij in den verleden jare 1656 voorde voorsegde schipper [in tekst # in margine # voor desselffs eijgen particulier rekeninge] heeft gemaectt ende inde maent Meij aende selve gelevert vierentwintich Bijlen/ ende twaelf hackmessen ende verclaerden alle de andere comparanten datse elcks in voors qualiteijt met de voornoemde schipper Pieter Sijbrantsz op sijn laest vojagie nae West Indien gevaren hebbende de voorgemelde bijlen ende hackmessen haren schipper toebehoorende/ op de selve vojagie leggende in een mande dickwils hebben gesien/ en dat den schipper voor twaelff stucks van dat voors ijserwerck tot Caijanen aende wilden heeft verruijlt [boven regel <tegen>] twaelf hangmatten/ ende acht stucks van 't voorgenoemde ijserwerck gelaten in handen van Jan Claessen Langedijck hare Coopman een stucks verruijlt om een seekoe tot scheeps behoers/ ende voor de resterende vijftien stucks ijserwerck eenige vogels ontfangen/ ende dat haren gemelde schipper voor sijne voorszegde geruijldde hangmatten aen Cristoffel heeft gekregen ende geruijlt voor ijeder hangmat een hondert en vijftich pont suiCKER ofte de waardije vandien/ ende verclaerden noch dat ten tijde als sij met haer voorszegde schip tot arcarien quamen/ aldaer sulcken groote droochte was dat de wilden daer door [boven de regel < ten meesten deel>] niet wilden visschen sulcks dat den schipper genootsaect was tot proffijnt van de Gemene Rederije somtijts ijets aen de wilden te vereeren/ het welck de Attestant wel hebben gemerckt dat nootwendich moste geschieden/ ende dat daerinne bij den schipper goede discretie ende voorsichticheijt voor de gemene Rederije is gebruijckt/ ende dat de gemelde schipper Pieter Sijbrantsz sijn uijtterste devoir voor 't gemene beste [boven de regel< in alles>] heeft aangewent/ ende aen Caijanen gekomen sijnde sijn schip in de tijt van ontrent drie weken met geruijldde hout waren aldaer heeft afgeladen niet tegenstaende dattet aldaer tot Caijanen doe sij aldaer eerst quamen seer ongedaen was off het een wildernisse ware/ Ende op de Rivier van Caijanen gecomen sijnde ende als de schipper daer met de boot aen Landt was geweest doe sijn de Indianen goede kennisse aende schipper hebbende daer op aen haer boordt gecomen/ ende met malcanderen veraccordeert door des schippers goede kennisse dat ons volck aldaer op dat Eijlandt van Caijanen mochte wonen ende dat de Indianen [# in margine # voor den coopman ende sijn bij hebbend volck] een huijs soude maken ende de boomen om hacken ende alles beslechten om op dat onse volck daer op [boven de regel<dat lant>] soude mogen saeijen [boven regel< en planten>] / Ende de Indianen alsoo met dat wercken acht oft negen dagen doende geweest hebbende/ sijn aen onse Boort gecomen om voor dat gedane werck betaelt te werden/ sulcks dat den schipper voor het maken van het voors huijs ende de beslechtinge / aen een groot getal Indianen heeft betaelt ijeder man twee messen een groot met een kleijn ende aen de jongens elck

een mes/ ende aende pouenarisen ijeder een hackmes ofte een bijl. Ende verclaerden noch weijders dat als sij tot Caijanen afgeladen waren de voors coopman Langedijck eenige vande schippers gemeld ijserwerck aldaer op Caijanen willende houden sij beijde daer door in verschil sijn geraeckt/ verclaerde oock dat de voornoemde schippe op haren uijtrejse [boven regel< door gebreck van ververschinge>] wel omtrent vier weken aende scheurbuijck is geweest/ soo dat hij doe sij tot Arcarien [boven regel<aen landt>] quamen door de scheurbuijck niet wel alleen conde gaen/ sulcks dat de gemelde Jan Boelessen benefens Sijmon Janssen van Purmerendt haren constabel [boven regel< hem wegens sijn swackheijt>] mosten ondersteuten ende leijden/ Ende is haer [boven regel<getuijgen>] oock wel bekend dat den schipper Pieter Sijbrantszen voornoemdt hem op de selve haer vojigagie soo op de hene als ook op de wederomme reijse [in margine>> >> ende haer verblijf in West Indien>>] altijts wel ende vroom heeft gecompoteert ende gedragen/ gelijk een goet/ eerlijck ende vroom schipper betaemt [boven regel< ende schuldich is>] te doen/ ende geduerende de voorszegde reijse alle dagen des smorgens ende savonts het gebedt voor haer scheepsvolck selfs openbaerl gedaen/ ende heeft voor de ingeladen goederen althans goede sorge gedragen/ ende dat den schipper niet anders als twee stuckjes letterhout van haer ladinge op de wederom reijse heeft verruijlt ende dat tot scheeps behoeft/ ende voor het een stuckjen eenig bier ende kaes ger[uijlt] ende het ander een fles brandewijn/ Eijndigende hiermede hunne verclaring ende getuijgenisse bereijst sijnde 't selven dies van nooden ende daer toe versocht wesende met solemnelen eede te bevestigen alles oprecht/ Aldus gedaen ende gepasseert binnen deser voors stede [boven regel>ter comptoire mijns notaris>] in presentie van deersame Barent Harmenssen Lakencooper ende Jeuriaen Liewerts borgeren van goeden gelove/ als overstaende getuijge/ hier toe versocht ende gebeden

20. 1668 Overeenkomst van Crynssen en Bergenaer met betrekking tot de handel in orleaan

Bron: ZA_2035_36

Wij onderschreven Abram Crijnsen Capt en Commandeur en sit over slants schepen en volck ende procuratie hebbende van Edel Mogende heeren staten van zeelandt om aen te gaen seker accort met den commandeur Matthijs Matthijssen Berge over de handel vande oranje verwe in Ijsekeepe soo ist dat wij op den date over met den ander hebben gesproken ende sijn overeengekomen inde naer volgende maniere

1

Eerste dat den Commandeur Crijnsen sal verobligeert sijn te leveren aen commandeur Bergenaer sodanigen cargasoen hij sal opgeven sonder dat hij enig risico daer in sal loopen van de Zee:

2

Ten tweeden dat den commandeur Bergenaer met den ontvanck deses cargasoen ofte op credit of soo danich cargasoen dat genoemde in Ysekeep zal bij hande gevonden werden sal desen ahndel vande verwe met d' Indianen int werck stellen daer toe hij sal mogen gebruijcken slants slaven en volck die daer toe bequaem sijn

3

Ten derden is geacordeert dat den commandeur bergenaer sal genieten voor de directie een rechte achtste part uit het netto provenu dat vernoemd cargasoen sal werden geprokereert wel verstaende dat gode verhoede het tweede cargasoen ofte die daer naer sullen versonden werden quamen achter te blijven sullen gecargeert werden als mede sullen afgetrocken werden d' oncosten vant volck die in dese negotie sullen werden geemplijeert.[p]

4

Ten vierden is geacordeert dat dit accoortette contract sal duijren den tijt van drie jaeren vast lenger soo het haer Ed Mo Heeren Staten believen en sullen de Ed Mo heeren Staten verobligeert sijn Ieder Jaer Reeckeninge te geven aen die den commandeur Bergenaer sal ordineer vant geen cargasoen gekost heeft in wat vande verwe is gecomen om alsoo sijn gerechticheijt te krijgen van gelijcke sal den Commandeur Bergenaer senden reeckeninge van het cargasoen hij ontfangen heeft en hoeveel bollen verwe hij heeft geruijlt

5

Ten vijfden blijft den commandeur bergenaer verobligeert alle twee maanden ofte 9 a 10 weken in Ysekeep te comen om te sien den handel wel wert gedreven ende de verwe naer behoer werden gerolt

Aldus gedaen ter presentie van Capt [B] Keuvelaer ende nickles pietersz ende ter nacominge met ons gewoonen aenteijcken onder teijckent Acte in slants schip Seriname den 20 Junij 1668

Get Abraham Crijnsen

M Mathijssen Bergenaer

B Ceuvelaer als getuige

21. 1677 Aankomst van kolonisten bij Oiapoque

De expeditie was in 1676 uit Nederland vertrokken en arriveerde begin 1677 bij de Cabo do Norte. De kolonisten van Apricius en Myst waren langs de kust gevaren, maar wisten niet zeker of ze wel bij de Oiapoque geland waren. (Myst 1678)

Om ondertusschen van alle twijffelingh ontslagen te sijn wierde den Commissaris en Fiscael met een tolck twee knechten en vier soldaten/ met een Chaloepe met eenich Indiaens Cargasoen op contschap afgevaardight; de welcke aen lant komende/ in lange geen menschen konden gewaer worden siende dan een kleijn Riviertje benoorden de laetst genoemde Bergh inloopen: resolveerden 't selve op te hoepen/ vermoedende daer omtrent Indiaene/ dit dan omtrent een half mijl op geavanceert sijnde/ en naer verscheyden mael geroepen te hebben/ sonder enigh teeken van menschen te vernemen/ hoorden sy endelijck een haen krayen/ dat haer seer verbinden geloovende dart menschen te sijn waer op haer in 't midden van 't Riviertje (luisterende) stil hielden: ende hoorden daer op het blaffen van honden/ daer op wederom roepende/ hielde het kappen (dat sy mede op 't selve moment hoorden) op; waer uyt besloten dat voor haer weghliepen/ of uyt schrick ofte om meerder assistentie te bekomen/ welck laetste waer bevonden/ want naer een weynigh voortgeroept/ en verscheyden malen geroepen te hebben/ sagen in een kreekje/ een Canoe leggen/ en even daer na ses a seven Indianen/ haer houdende achter de Boomen/ roepende ons volck by haer te komen/ doch haer niet vertrouwende/ versochten haer mette Canoe aen boord van de Chaloepe te komen met verseeckeringe van vrintschap/ haer toonende eenige Coralen en Messen/ ende al sy vraeghden van waer en wat natie ons volck was; en daer op verstonden/ Duytsen of Hollanders te sijn: quamen terstont vier a vijf mette Canoe over aen boord van de Chaloepe. Ons volck beschonck haer terstont met Brandewijn 't welck (als water) droncken: Waren t' eenemael naeckt/ behalven een kleen doekje tot een deksel voor haer schamelheyt/ gewapent met Booghen Pijlen/ haer dan gevraeght hebbende/ naer de Kust/ Rivier/ en of van ons voor-uyt gesonden volck geen kennisse en hadden/ seyden dat het Lant Guiana de groote Rivier Wiapoca ende dit kleyne Riviertje Wanari, wierde genaemt/ dat de byleggende Bergh Caribote ende de uytstekende Comaribo was; maer van ons volck wisten geen bewijs te doen/ als allenlijck dat voor eenigen tijt groote schepen hadden gesien/ doch dat sy aen de voet van de genoemde Bergh Caribote, Indianen soudent vinden/ die haer beter bericht soudent doen/ waer op sy haer eenige Messen en Coralen gaven/ en lietense aen Lant gaen/ doch eer het geseyde Riviertje wederom uytquamen viel den Avont soo dat genootsaecht waten/ in de mont van de Rivier te overnachten/ soo geseyt soo gedaen/ de dreghe in de gront en 't seyl over de Chaloepe

doch niet sonder gestaach een wakend oogh te houden/ niet wetende wat op soo vreemden kust/ voor soo wilden natie soude kunnen worden ondernomen/ als mede wat onheyl door wilde beesten/ serpente/ of ander gdierte (die hier met schreeuwen/ kraken der Boomen door 't loopen in de Bosschen/ plompen in 't water/ singen/ pipen/ en kieren/ soodanigen wonderlijcken geluyt veroorsaecken datter eerder een Duyvelsch Musijck/ als eenigh Beest of Vogel-geschrey geleck te sijn) haer soude konnen overkomen, Naer dan een uer voor daeg [p 12] onder de voornoemde Bergh Caribote spoedende sagen (naer eenich roepen) verscheyden Indianen den Bergh af naer haer toekomen/ die 't seggen van de voorgaende confirmeerden soo dat nu van 't lant ende de Revier genoegsaem verseeckert waren/ maer van ons volck schenen niet meer te weten/ allenlijck twee uyt haer spraken/ van een Hollander genaemt Jacob die boven de Rivier op een plantagie hadde/ ende verscheyde bladcken by hem/ ons volck dan sulcks verstaende versochten haer de plaetse te willen aenwijzen en haer met de Chaloepe daer te geleyden/ doch weygerden sulcks ten ware een van ons volck by haer te pande bleef 't welck terstont geschiede; latende twee van onse knechts op haer aen lant waer op dan twee van haer in de Chaloepe overquamen/ doch een mijl of anderhalf de Rivier op komende/ ontmoeten sy een Canoe met Indianen die een van de gemelde Leytsluyden mede wederom namen/ de reden wiste men niet/ maer scheen de Vader van de selve in de Canoe te sijn/ die sulcks niet wilde toelaten/ doch d' ander bleef constant/ ons volck presenteerden hem te eeten/ maer refuseerde sulcks/ seggende by Jacob van alles genoegh te sullen vinden/ dat de hope dies te meer overgrootte komende dan omtrent vier mijl de Rivier opseyde men soude aen Lant setten 't welck geschiede.

De nieuwsgierigheyt om in soo woesten Lant Christen menschen te vinden/ geplaeft neffens de hope/ dat het selve onse Prededesseurs souden sijn/ dede yder voet aen Lant setten/ een weynich/ dan in 't Boscg geavanceert/ begon den Leytsman (seer bedroeft) vast hier en ging om en wederom te sien/ en in sijn tael te roepen/ doch al vergeefs komende dan daer eenich teeken van menschen was/ daer eenige Boomen waren gekapt/ en noch twee a drie stijlen van een huys stonden; sach seer verbaest seggende hier Jacob gewoont te hebben/ wetende niet waer deselve vervaren mochte sijn; vol vrees (soo het scheen) dat by d' onse qualijck soude werden getracteert/ om dat haer hadde bedrogen/ doch sulcks siende betoonden hem alle vrintschap/ en lieten niet blijken hoe let haer was dat alle hope van yemant van ons volck te vinden; haer was benomen, keerende dan wederom met alle spoet naer de Schepen (alwaer noch dien avont arriveerden); relateerden haer wedervaren/ 't welck soo veel droefheyt causeerde/ over 't vermessen van die gene die wy vermeenden te sullen sijn onse behoudenis hebben het fundament geleyt waer wy souden bouwen/ als blijchap/ dat op de gedestineerde plaetse geluckelijck waren gearriveert

nietemin loopen de Schepen recht voor Caribote, in de Rivier op twee a drie vadem water ten ancker daer by ebbe/ byna droogh saten.

Terstont alle die wilden aen Lant geseth/ om de Lantstreke te besichtigen/ ende te resolveren waer men sich soude neerslaen, d' Indianen sagen vreemt toe/ haer van soo vele blancken besocht te sien/ vergaderden van twee a drie Dorpen by een/ ende naer dat haer versochten plaets voor ons in te ruymen schenen in 't eerste sulcks te willen weygeren doch naer een raetslagh van twee a drie uuren by haer daer over was gehouden; (waer inne altijd een overluyt een groot oratie dede met alle consideratien/ wat volck wy waren wat voordeel in 't bewilligen/ en wat nadeel wy haer (indien sulcks refuseerden) souden kunnen doen) consenteerden het selve: ons aenwijsende plaetse/ omme te habiteren.

De kolonisten vonden de berg Caribote echter te steil en besloten zich uiteindelijk te vestigen op de plaats waar zij Jacob's plantage hadden gevonden.

22. 1680 Rapport van Jan Stratius

Bespreking van het verslag van Stratius ZA_2035_406/ 407 (Doe 1992: 19-21).

1680 februari 16 tot en met maart 10 extract der daghelijckse gebeurtenisse

16 feb:

Is *Jan Stratius* met de Barque van de boven kust weders gekeert raporterende dat hij vermits het ongestuymich weer niet verders hadde conne geraken als tot Sinamary ontrent twintigh mijlen van Cajana gelege soo dat de brieven aen de Gouvernr: van Cajana hem mede gegeven niet hadde bestelt, nochte ook sijn principaelste oochmerck berijct, dat is dat hij had de meenen te spreken met de Indiaense Natie genaamt Aracarisen, hebbende tot haer hoofdman gehadt eene *Jan van der Goes* dewelcke altijd seer geneegen tot tot de Nederlanders sijn geweest. onder welcke Natie hij *Stratius* vier a vijf Jaren heeft verkeert ende als een Indiaan selve mede geloopt, hadde oock twee snaphanen en eenige andere goederen mede genomen om aen haer te vereeren, die hij weders gebracht heeft.

Verders secht dat hij d' Indiane langs de kust hadt bevonden seer ge-inclineert tot vrede te wesen, haer seren excuserende dat se geen quaat int sin hadden ende t' onrechte door ons volck waren aangetast ende verstroijt gelijk hij haer gevonden hadde inde bosschen geretireert. Hebbende veel moeijte gehadt om haer door een Indiaan met hem mede genome te doen opsoecken wiens vader onder haer woont klaechde bijzonderlijk over de perkotten dat die d' oorsack hiervan waren, ende seijde dat *Pieter van Houten, Engel Classy en Isaac no Noss* haer veel quaet gedaan

hadden, dat die bij haer niet meer mosten comen, maer dat de Gouvernr: de barque conde wederom senden met weijnige blancke om met haer te comen handelen, dat se gebreck hadden ende souden sien broot ende hangmacken te krijgen om daartegens te geven. Waerop *Stratius* haer gesecht heeft dat se aen 't fort conden comen handelen gelijk voordesen, soo hadden se geantwoort dat se nu niets en hadden om te connen mede brengen alsoo se alles verlooren hadden en soo in de bossen niet meer conden woonen, dat se liever slaven van de blancken wilden wesen als soo te leven, dat se nu weders aen de Zeecant souden comen wonen gelijk voordesen, versouckende dat hij weder bij haer wilde comen, maer weijnich volck soude mede brengen, en dat eenige van haer met hem na de Gouvernr: soude gaen. Dat hij nu twee van dat volck soude mede gebracht hebben, maer hadden twee a drie dagen tijt vandoen om haer gereet te maken, en conde daer niet na wachten vermits de quade hant gekrege hadde, daer nodich most nagesien worden, doch hadde beloofd weder bij haer te comen int begin van den droge tijt, sullende wesen inde maent van Junij. Hier mede sijn die van de Commewine nu gerust gestelt houdende haar verseeckert dat d'Indianen van de boven kust, daer se vreesden van overvallen te worden, sich nu souden stille houden; de drie persoonen hier boven genoemt daer over de Indianen klagten ende versochten dat niet bij haer souden comen sijn handelaars onder deselve geweest, welck slach van volck geoordeelt wordt veel quaats onder d' Indianen gedaan te hebben, ende een groote oorsaack van de oorloch te wesen: Anders soo hebben Pieter van Houten en Engel Clasen goede diensten gedaen gedurende desen oorloch ende wert het daarvoor gehouden dat d'Indianen ofte Caribesen van de bovenkust sooseer tot vrede genegen sijn te wesen omdat se op verscheijde tijden sijn geslagen geworden, sijnde bij experientie bevonden dat d'Indianen int generaal sijn ontrouwe moordadige menschen ende sehr wispelturich, op wie dat men geene staet kan maken ende oock geen deech van hebben sal, ten sij dat men haer onder dwangh can houden; Ende is bij het rapport van *Stratius* gebleecken dat hij sijn persoon benefens die van de barck onder d'Indianen seer heeft gepericulateert, oock de barck in gevaar gestelt, alsoo de meer als veertich Indianen seffens aen boort sijn geweest, die hij hadde beschoncken ende vereeringe van kraalen en messen gegeven, sustineerende dat anders doende met dat volck niet soude sijn terecht geraect. Verders wist hij te seggen dat d'Indianen hem gesecht hadden dat se bij de Aracarisen hadden geweest om assistentie tegens de Paracouren te become die een deel van haer volck hadden dootgeslagen maer dat haer voor antwoord gegeven was datse met de Duytse eerst soude vrede maken, datse qualijck deden met haer te oorlogen etc: sijnde blijde dat hij gecomen was om met haer vrede te maken, datse nu bij d'Aracarisen souden gaen en seggen dat Jan bij haer geweest ende vrede gemaect hadde, meenende soo van hare vijanden de Paracouren betalinge ofte revengie te gaan halen.

Noch seijde van d'Indianen verstaen te hebben den *chevalier de Leijse* Gouvernr: van Cajana met vijf schepen met volck uyt Vranckrijck aldaer was gearriveert, sijnde weders gekeert op den tijt als hij gesecht hadde te sullen comen en dat alle d'Indianense Capiteins: ontboden hadde om met haer de vrientschap te vernieuwen.

23. 1680 Het journaal van Lieutenant Schoppens aan de Coppename van 7 tot en met 31 juli - ZA_2035_441.

Verboom leidde een expeditie die in 1680 de vesting Karassabo aan de Coppename veroverde. Verboom trok verder na een versterking gebouwd te hebben die hij bemande met een garnizoen onder leiding van Lieutenant Schoppens. Schoppens opende onderhandelingen met de Indianen in de hoop vrede te sluiten. Uit het dagboek van Schoppens blijkt dat het Indiaanse opperhoofd Projarij de Nederlanders vakkundig aan het lijntje hield.

Op sondag 7 Julij 1680 is dhr commandr Verboom met zijn bij hebbende volck vertrocken en heeft mij met een vendreech en een sergeant en 39 soldaten hier op Coppenam post doen houden met een schip bij mijn.

9^e naermiddag hebben wij twee schooten op ons hujs gecregen vande Indianen maer hebben geen schade gedaen.

12^e hebben de Indianen comen preijen, maer dorst niet dicht bij comen soo dat niet haer alles met condon verstaen, maer seijds dat wij niet doen als zij, dat zij maer quaemen en branden en naemen mede dats conde en gongen dan wegh maer wij blijven dat zij niet goet vonden/ waerop Ick liet antwoorden dat zij met haer volck moesten comen en slaen ons daer weder uijt en neemt weer/ en zij seijden veel woorden die niet conde verstaen.

15^e quaemen de Indijaenen weer spreken op die selfde plaets/ soo liet ick de sloep met t man daer wat nae toe vaeren/ om haer te beter te verstaen/ doen seijden zij van vrede te maecken waerop een Indijaen bij haer inde quam/ en quam hier op thuijs bij mijn en sijde dat Proary vrede wolde maecken/ waer op liet seggen wij oock/ laet hem hier komen wij sullen vrede maecken: en veel meer woorden maeckten hadden/ soo gaf ick hem hartelijck sopie: en hij seijde dat Projarij morgen hier soude komen: om van vrede te spreken dat seijde dats wel: laet hem comen wij sullen hem geen quaet doen maer vrienden wesen: seijde dats wel: en liet hem weer vertrecken: savonts sterf Nicolaes Pieters tussen acht en negen uijren/ en liet smorgens hem begraven.

16^e quam weer preijen: en een quam mijn van een ander Capt m sprack oock van vrede en liet seggen dat wel was: dat wij oock vrede woude maken/ maer dat haer Capt soude hier comen die seijden dat sou comen/ oock datse ons souden snaemiddaghs vis brengen en dat dan een Capt

mede soude comen: nu meer andere woorden die sij praten: en doen gaf Ick hem een soopie: en ging doen weer vertrecken.

Den selfden do quam Capt Arrabani met noch vier Indijaenen bij ons: en hadden 3 Indijaenen gesproken die Projarij hadde gesonden dat die Capt Arrabani bij mijn soude comen om voor hen; [en] Projarij van vrede te spreken: en dat projarij in zijn handt was gequetst van den vis: oock dat niet dorst comen: waer op liet seggen dat hij vrij mocht comen: en hem geen quaet soude doen: en als hij woude weer een hujs hier souw bouwen: en dat alle Capteijnen souden hier comen en van vrede spreken: waer op Arrabani seijde dat soude comen en meer andere woorden die wij hadden dronck hartelijcken soopie: en liet haer weer vertrecken.

Deselfden do quamen der noch vier Indijaenen om aen sopie dat haer gaf en liet haer weer vertrecken.

17^e quamen 4 Indijaenen bij mij en seijden dat Projarij bij mijn soude comen: en vrede maecken: seijde dat wel was gaf haer een soopie: en vertrocken weer/ twee uijren daer naer quam noch een Perjage met seven Indijaenen meer bij mijn: en waeren gesint een eeuwige vrede te maken en al de andere Capts hier ontrent Coppenam oock en Projarij soude nae Serammeka senden en die souden oock vrede maken: en seijden haer leven naer geen oorlogh meer dencken oock was het haer schult niet seijde Projarij: sij Verschoenden altijd haer en liet het daerbij blijven: soo Projarij met noch seven meer bleef wel 3 uijren bij mijn en hadde veel woorden en hij soude hier met vrouw kinderen en mans weer comen wonen: soo Ick gaff hem zijn buijck vol dat hij droncken was: en was alles wel: en Toonde blijchap dat nu vrede was/ en doen hij vertrock gaf hem twee schooten met canon/ die Projarij en Ick selfs aen stack: het haer doen vertrecken/ daer naer quam Projarij zijn broeder met noch 12 bocken die Ick een soopie gaf: en gaven mijn vis die Ick ten deele aen het volck gaf Gannemet ofte comt hier niet/ hij is in Para en woont daer: en heeft al de negers bij hem en geen Indijaenen: oock zoo dreijght hij de Indijaenen: soo se vrede met de blancken maken sal hij se met de negers op het lijff vallen: dat wij hoopen te beletten/ oock seijt Projarij als Dhr Commandeur van de Corentyn comt: dat hij dan met zijn volck: en een deel blancken naer Gannemet gaen en hem gevangen nemen en alle de negers en dan can de Command met hem doen wat hem belijft: en veel andere worden meer.

18^e quam daer een ander Indijaen: en bracht mijn de fles weer die Ick Projarij mids had gegeven met een soopie daer in en seijde dat Projarij gingh zijn volck haelen om weer hier te comen wonen tegen den avont daer 3 a 4 Indijaenen om den kijcken ende vertrocken weer.

19^e quamen 4 Indiaenen bij mijn en brochten mijn crabben: gaf haer den soopie: en wat en wat geraet met haeren Vertrocken snamiddaghs quamen daer twee die seijden dat Arrabani sondaghs hier souw weesen/ gaf haer een soopie: vertrocken weer.

20^e voormidagh quam daer den Indijaen die alle daegh hier comt om de soopie: en seijde dat Projarij naer zij volck was om hier te comen wonen: snamidaghs quamen der vier Indijaenen bij mijn en seijden des nachts voor mijn souden gaen vissen en gaf haer een soopie: en seijden dat wel was: en vertrocken weer.

21^e smorgens quam daer vijf Indijaenen: en brochten mijn vis: en seijden dat geloofden dat Arrabanij: sanderdaeghs hier soude wesen: en bij mij comen: en dat Jerojarij en Arrarika ook drij dagen hier soude wesen: en veel andere woorden meer: gaf haer een soopie en vertrocken weer.

23^e quamen der 5 Indijaenen bij mijn en brachten mijn wat crabben: 2 a 3 uijren daer naer quaemen der 5 Indijaenen en brochten mijn vis: en seijden dat se geloofen dat Arrabanij met de selfde vloet soude comen: als hij wat beter was hij sont mij met zijn schoon soon pernouw en vis en banannes: van de pernouw joelde wij en zij die ontrent 20 sterck waeren treffelijck en gaf haer een soopie daer bij datse meest al droncken waren en vertrocken savonts weer.

24^e quaemen der oock Indijaenen van Arrabanij volck: en seijden dat haern opperste noch sliep dat hem het hoofd zeer doet maer dat binnen een uijr/ soude bij mijn comen en met mijn spreken dat hij dede/ en seijde dat nu wel was: dat vrede was/ hier naer waeren zeer becommert: over dat volck inde Cortijn: alsoo die niet daer weten van de vrede en haer luij vindende soude haer de clop geven/ waer op liet seggen dat alle Cappijteijns bij mijn soude comen: dat is Projarij Arrarijka en Arrabanij en meer andere Capt en Ick bide met haer te spreken en souden een corjarij naer de zee cant senden met tien soldaten daer bij een Briefie om die te laeten wachten op het volck dat van Corentijn soude comen en haer geen quaet soude doen/ alsoo Ick vrede nu gemaect heb oock soude daer een Corjaer opgaen door de creeck naer de Corentijn of eenige perjagen die wegh quamen om die te waer schouwen: die oock een Christen souden bij haer hebben/ en den briefie daer bij seijde dat het wel was: dat de Cappijteijns den 26^e souden hier zijn en dat men daer dat conde doen als alle de Cappijteijns comen droncken een soopie en vertrocken weer hier comen alle uijre Indijaenen ome den kijckie en comen swemmen dat te veel soude zijn om te schrijven/ en seggen veel al meest van Projarij zijn volck: oock heb ick bij haer geweest haer weesen besoecken en sagh eens hoe het daer was: en zij hieten mij alle mael wellekom: en gans mijn staen en drijncken: en gingen weer wegh.

25^e quamen Verscheijde mael Indijaenen om een kijckie en swommen en vertrocken weer.

26^e quamen 2 a 3 mael den dagh om een kijckie: en savonts quamen met een corjael en brochten mijn vis en die seijden dats 2 perjagens aende mont gesien hadden die wij dachten dat met het volck naer de Corentijn soude geweest hebben maer naderhandt hoorde van andere Indijaenen die oock van de Zee cust quaemen/ dat se uijt Serrammeka quamen naer hier toe maer ongetwijfelt om vrede te maecken de ander Capt zijn noch niet gecomen/ zij zijn machtich bangh voor dat

volck van Correntijn dats te seggen voor d Indijaenen maer voor de Christenen niet; wat de reden is dat se niet comen weet niet.

27^e tegens den avont quam Arrabanij bij mijn en noch 19 andere Indijaenen: oock waeren der onder die van Serramika waren die daer gecomen zijn om vrede te maken en mijn bamarij bracht mijn vis en banannes en hoenders soo wij geraet soo wat/ maer hij seijde dat men morgen soude praeten: maer nu van geen dingen soo gaf haer een soopie praten van wisse wasjes wel 2 uijren doen hij vertrock liet Arrabanij die 2 stucken af schieten inde punten een schooten quansuijs en vertrocken weder.

28^e smorgens gingh Ick met noch 3 man naer haer toe en bij Arrabanij comende hiet mij wellekom en gaf mij eten en drijncken: en gingh met mijn bij het water weer naer mijn huijs en hij nam zijn vrouw en dochter en noch 2 wijven meer mee die Ick een soopie spaense wijn gaff ende met een soopie Cilduijvel: en Arrabanij seijde dat hij na Projarij gesonden hadt maer hij was daer slecht aen en hij hadt [Equatr]: of voorhoofd en een quaet been/ soo dat hij daer qualijck aen is soo Ick gaf een soldaet met Arrabanij mede om aen de zeeant te wachten/ naer het volck vande Corentijn om de te waarschuwen dat hier vrede is nu wacht ick nae Projarij/ om met zijn volck een man mee te geven/ om deur de creeck naer Correntijn te vaeren of daer eenige perjages deur quamen tegens den avont quam daer aen Capt met noch 8 man bij mijn en Versocht oock om vrede en toonde blijchap en seijden dat morgen noch eens weer soude comen en dagten eersten om na Serramika varen en al die te waarschouwen dat nu vrede is/ date souden doen gaf haer een soopie en vertrocken weer.

29^e smorgens vroege quam der 8 Indijaenen om die man te haelen om nae de zeeant te gaen dat dede ense gongen dien selven dagh wegh en seijden mijn dat daer 3 Indijaenen uijt Corentijn hadden geweest doch zij hoorden dat hier vrede was liepen zij over landt om daer te gaen seggen dat hier vrede is/ een uijr daer naer quam de Capt van Zerrenamika met noch 10 man die ons nader Tijdingh bracht van de 3 van Correntijn: zij waeren bij nacht van haer geloopen bij water met een canoo naer Correntijn/ soo dat mijn doet geloven dat die daer zijn van dese vrede al weten: zoo die van Zerammika gaven mijn een caerte van 24 dagen die souden daer gants Zerammeka gaen waarschouwen dat vrede was en souden binnen den tijt alhaer Capt hier wesen om een Eeuwige vrede te hebben en zij vertrocken/ deur naer quam een corjael Projarij die mijn schoone pernouw brochten die Projarij voor mijn sondt/ en seijde dat Projarij daer qualijck aen was hij hadt bij dat quat hoofd een quaet been dat wij alle gesien hebben: hij segt soo ras hij can sal hij bij mijn comen/ savonts brochten mijn wat vis met haer 4 man/ mijn onbreeckt cargesoen dat haer met weijnigh can betaelen want zij sijn een deel niet versien zoo dats daer goede coop is aen te. [sic]

30^e smorgens quaemen zij de calbasse haelen daer de pernouw in geweest was ende zijn weer vertrocken: zoo dat moet wachten tot dat Projarij wat beter is oock wachte maer naer de Hr Commandr tot dat die van Correntijn comt: maer Projarij zijn volck comt alle dage noch hier ende woonen hier dichter bij die morgen quaemen twee Indijaenen om een man om naer de creeck te gaen: die haer gaven/ om naer het volck te wachten dat van Correntijn soude comen: daer naer brachten mij olie: nae de midagh quaem der wel 40 om een kijkie en quamen swemmen.

31^e smorgens quaemen zij hier en brachten een queeckoke.

Excerpt uit een brief van Verboom over het lot van Schoppens ZA 2035 443

Maer het droevichste van al was te hooren, de groote misslach en vouten van de vermalijdijde Lt: Schoppens, die sig contrarij sijn order hadt gegaen, gelijk haer ED: Moogende sien connen int de neven gaende copije van sijn joernael met sijn eyge handt geschreve, niet alleen tegen sijn order maer durft mij een klein briefke te senden commandeerende mijn selfs geen schaade te doen aen de vijant en daer meede vrede te maacken op sijn eygen autoriteijt, de vijande dan vrede met hem gemaect hebbende, quamen daer soo veel als sij wilde, en dat soo viele dat sij op de 31 july ontrent 100 man bij hem in huys quamen om met hem te drijncken, en soo als sij besich waaren met malkander te drijncken, begon de Indiaensche Capitein op de fleute te spelen, doen vielen al de Indianen op ons volck aen en begonden die doot te smijten, beginnende van hem eerst. De Vaendrig die met Schoppens over dese daet altijt overhoop lach, wert oock seer gequest, even wel kreeg een houwer ende spronck om laage, daer hij nogh 5 man vont vechtende, die hij seer aen moedichde en vocht met haer handt aen handt tot dat sij t huys weder schoon hadden. De vijanden weder gevluht sijnde, lach hij noch 11 gesonde manne bij hem, soo op het sloopje (dat tot sekuriteijt van de post daer was gebleven) als bij hem; de Lieutenant en de Sergeant met 11 man sijnde op de plaets doot gebleven en de reste seer gequest, De vaendraeger bevindende hem te swackt om met 11 man, dese 2 posten te water ende te lande te versien, is geresolveert de post te verlaaten en met de gequesten na Zuenaem te vaaren met het sloopke, niet beter wetende, of wij waaren oock alle geklopt, omdat de tijd die ick haer gestelt hadt van daer weder te sijn wat langer hadt geduurt als ick hadt gesecht.'

24. 1680 Correspondentie van Beeckman

Abraham Beeckman schreef deze brief aan de bewindhebbers van de Kamer van Zeeland 16 april 1680 van fort Kyckoveral aan de Essequibo. Hieronder volgens enkele passages die betrekking hebben op Indianen. Bron: NA_1.05.01.02_1025 fol 72-76

[Fol 73]

Wat belangt de inlantsche handel vande orianen verwe de selve is bij mijn Regeringe seer voor spoedigh geweest in soodanige dat volgens bekentenis van de onse uijtleggers, de voorige tijden van den overleden commandeur Hendrick Roll surpasseert en wie u Ed wel Confidentelijck assureeren dat bij aldien met soo veel brandewijn uijt patria wert de voorsien als noodigh was omde Indianen en principaelste capiteinen aen te haelen aen de Edele Westindische compagnie jaerlijcx wel 20 vaeten soude profijteren even wel is compagnies packhuijs te kleijn geworden soo dat jegenwoordige getraffigeert hebbe tsedert mijn comste alhier 190 vaten oriane maakende met de 50: alhier gevonden tsamen 240 vaten ende is de oecstijt nu wel 3 maanden geexpiereert dewelck wederom haest sijn aenvangh nemende is U Edele mogenden voorseeckert sijn dat mijne 2 jaren dienst [fol 73 v] ten eijnde sijnde 325 vaten oriane onder mijn in comijs magezijn in effecte sullen berusten ende sal wel lichtelijck binnen geimagineert werd het tot een goede conditie t' meeste tot de voornoemde handel contribueert want hebbe door lange experientie in berbice bevonden dat deselves vruchtbaerheijt meest egael is doordien alle jaer een gelijk aental ordinaris wert ingehouden dit loopende jaer dan belooft een gelijcke ofte meer groote parthie doch jammers is de groot leckasie door het lanck leggen de vaeten om tselve enichs met te remedieren werd om somtijts verleght voorts sal een ijgelijck sich wel waghten sich wel waghten een bolle oriane voor sich selffs op te coopen uijt vreesse van die sweere straffe die niet te ontgaende soude sijn

nopende haer Ed plantagie deselve heeft sulcke goeden cuces tot noch toe niet erlangt als blijkt bij mijne vorgaende door de groote sterfte onder de slaven welcker voorige getal van hondert en 10 a 20 nu is gereduceert op 33 stu negros daer onder gereeckent seven kinderen 16 stucx sijnder in mijn tijt gestorven de leste zijn alte vooren gestorven en door de doodt weg gesleept overige sijn eeten wel gedaen hebbe soo vel jammis, maiz en broot al kunnen consumereen daer benevens dickwils zoute vis tot welcken eijnde en oock voor ons guarnisoen 2 canoas met Christen en indianen gemant den 8 deser nade zee kandt heb gesonden ende is maar 1 oxhooft zout int packhuijs overigh. Niet jegenstaende een oxhooft en 2 verw vaten de 3 oxhooften uijt suriname waer aen een aende vrij planters bij geset geproveert die vercreegen hebbe benevens 3

oxhoofden met [smee kolst] 1 stu grauwe ossenburgse linwaet van 98 ellen t welck aenstonts vermidts veel al halft naeckte loopen onder het volck is vercocht

[fol 76]

In margine: Bij het openstellen van de riviere een verbot te doen geen Indiaenen slaeven of slavinnen te coopen sonder kennis van den gouverneur

I~~J~~ndelick moet U edele oock opt hooghste werden gerecommandeert dat doch bij het opensetten van dese riviere ende in cas deselve met veel inwoonders gepopuleert werden een certathie bij affixie van biljetten te doen emaneren dat het planter ofte eenige ingesetenen en wie het oock soude mogen wesen eenige indianen slaven offte slavinnen van dese vrij indianen sonder kennis van den Commandant te coopen en dat niet boven 2 a 3 st tot de jacht en voorts om broot en dranck te maaken

den handel onder correctie is de voornaemste reden vanden oorlogh daer indianen in Suriname werdende weltijts hun slavinnen zijnde hun wijven tegen hun danck afgehaelt affgeperst t sonder twiffel ten minsten de dookepe geven aenden handel van oriane geen christen wijven van Compagnies dienaars sijn hier oocs dienstigh vermidts het eijlandt te kleijn geen hujsen kunnen gebout werden d Edele: Compagnie geen dienst oft profijt maer wel schade toebrengen

In Rio Isekepe op t fort kijck overal den 16 April 1680

25. 1684 Lijst met Indiaanse slaven in Essequibo

Selectie uit een inventaris van de kolonie Essequibo met de vermeldingen van Indiaanse slaven gedateerd april 1684, maar waarschijnlijk uit 1686. (NA_1.05.01.02_1025 fol.299-302)

- Indiaanse mans slaven NA_1.05.01.02_1025_299-302**
- 1 Aroupa out 50 jaeren [299]
2 Wanniwarij 28 jaren
3 Warcourima 18 jaren
4 Warcacho 16 jaren
- Indiaanse wijven**
- 5 Anorije wijf van Aroupa 45 jaer
6 Jacanier out 24 jaer wijf van Wanniwarij met
7-8 2 meijjsjes van 2 en 5 Jaren
9 Kalkoene out 20 jaer
10 Couroubo out 17 jaer
11 Ilajne out 20 Jaer
12 Eva out 18 Jaren
13 Umontespan 18 jaer
14 Lijsabeth out 20 jaer
[299v]
- 39 Staen nog op dito plantagien Middelburg en Vlissingen alwaer zij t' meest benodigt sijn, dewelcks staen op de lijste vande slaven die aen t' fort behooren alwaer dikwils inde tuijnen als elders gebruijkt werden te weten 15 st Indiaense slaven soo mans als wijven Inventaris plantage Nieuw Vlissingen [301 v]
- Indiaanse mans**
- 40 Kees is doot
41 Poito out 30 jaer
Jongens dito
42 Gijlle out 8 jaer
43 Pietje out 8 jaer
- Indiaanse slavinnen**
- 44 Susanne out 30 jaer
45 Clopsikeen out 26 jaer
46 Diane out 24 jaer
47 Meijsje grietje gen t 9 jaer out
- Namen van d' Indiaense mans op Comp s fort**
- 48 Jeuriaen out 28 jaer timmerm knecht
49 Job out 28 jaer
50 Grame sijne out 30 jaer
51 Adam out 30 jaer
52 Cleijn Couriaen 22 jaer
53 Joosje out 15 jaer
Jongen dito
54 Fransje out 14 jaer
55 Klaesje out 14 jaer
56 Philip out 15 jaer
- Ind mans hier gestorven sed 6 mejj 1684**
- Catalijn out 50 jaer
- Maije out 35 jaer
- Haai couba 25 jaer
- **Jongens dito**
- Jantje out 4 jaer

Mejskens

- Leijntje out 4 jaer
- Madaleentje 5 jaeren
- Pleuntje 2 jaeren
- Waentje 4 jaeren

Vervolg lijst indiaense slaven [302]

- 57 Pieter jan out 4 jaer van martijns
- 58 Matheeus out 7 jaer van jaco
- 59 Tobias out 5 jaer van martijse
- 60 Jaco out 32 Jaer
- 61 Markijte out 36 jaer is t' wijf van Job
- 62-63 Cicilia out 36 jaer is t' wijf van Couriaen met kinders t' eene van 5 en 't ander 3 jaer out
- 64 Maetje out 20 jaer dient op t' woonhuijs
- 65 Bauromout 30 jaer wijf van Sam ouwe neger woont bij hem
- 66 Anjewie out 50 jaer
- 67 Torry out out 34 jaer
- 68 Assadeelon out 70 jaer blind en impotent
- 69 Dommekragt 26 jaer
- 70 Martijntje 24 jaer
- 71 Admiraal out 28 jaer
- 72 Stevelijntje 26 jaer
- 73 Catalijna out 40 jaer
- 74 Lavaeljere 20 jaer fugitijf s feb 1686 nog niet weders gecomen
- 75 B Couron 23 jaer cocxmaet
- 76 Ariaentje 20 jaer out
- 77 Claertje 16 jaer
- 78 Majanibo 60 jaer is p abuis voorleden jaer niet te boeck gestelt
- 79 Pousinelle kockmaet

Namen van de wijven van Klass Taback volck gevangen in temerarij 1686 [sic] 21 oktober

- 80 Eva out jaren
- 81 Albeschiek jaer fugitif
- 82 Soetje out jaer
- 83 Susanne out jaer
- 84 Strijntje out jaer
- 85 Antonesse out fugitif

Vervolg deselfs kinderen [302v]

- 86 Pieter out 15 jaer fugitif
- 87 Paulus out 13 jaer
- 88 Teunis out 7 jaer
- 89 Andriesje out 6 jaer
- 89 Crijn een zuigelinck
- 90 Neeltje out 5 jaer fugitif
- 91 Filida een zuigelinck fugitijf
- 92 Jantje out 4 jaer
- Leijntje out 4 jaer zijn doot

Indiaanse mejsjes

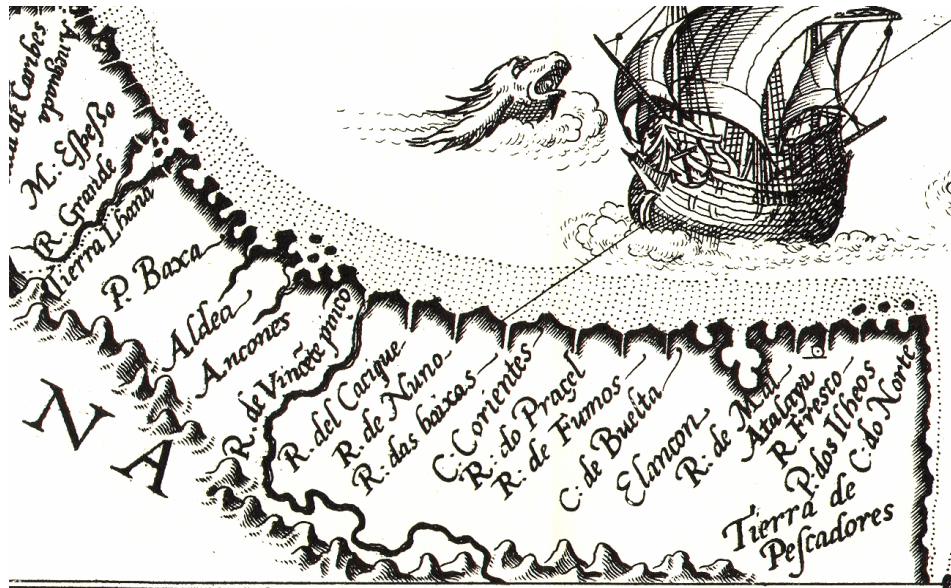
- 93 Sara out 13 jaer
- 94 Josijntje 9 jaer kint van Masambo

Getekend april 1684

Bijlage B Plaatsen

314		Inhoudsopgave Bijlage B plaatsen
315	1	1592 Kaart Plancius
316	2	1599 Kaart Hondius
317	3	1617 Kaart Noord-Atlantisch Cabeliau
317	4	1598 Kaart rivieren Cabeliau
318	5	1598 Tabel rivieren Cabeliau
319	6	NN Kaart Corantijn-Amazone
320	7	NN Kaart Marowijne-Xingú
321	8	NN Detail westelijke Amazone-delta
322	9	NN Details Oiapoque en Cayenne
323	10	1625 Guiana De Laet
323	11	1625 Detail kaart De Laet Suriname
324	12	1625 Tabel plaatsen De Laet
325	13	1625 Detail Amazone-delta De Laet
326	14	1625 Tabel toponiemen Amazonedelta
327	15	1665 Detail kaart Amazone-delta Vingboons
327	16	1627 Detail kaart Xingú Cochado

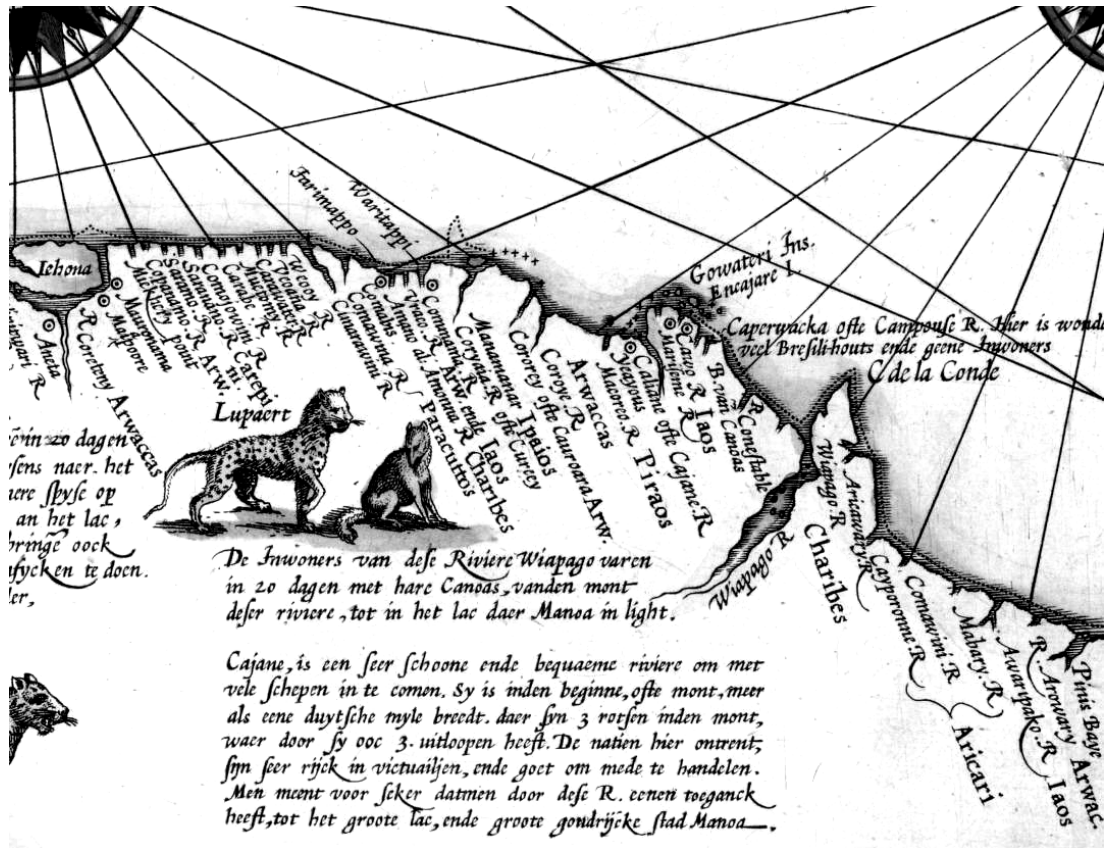
1. Guiana detail Plancius 1592

De toponiemen op dit detail van een kaart van Plancius zijn tegenwoordig moeilijk te plaatsen. Cabo do Norte is een van de weinige toponiemen die zich gehandhaafd hebben. De naam Corantijn wordt toegeschreven aan het Spaanse Corientes. Bron: Meridionalis Americae pars [...] / Joannes á Doetechum fecit, [Amsterdam], [1592-1594]. Vervaardiger(s) Petrus Plancius, Joannes/à Doetechum. Signatuur UBA: KZ: O.K. 124. (dank aan UBA voor toestemming)

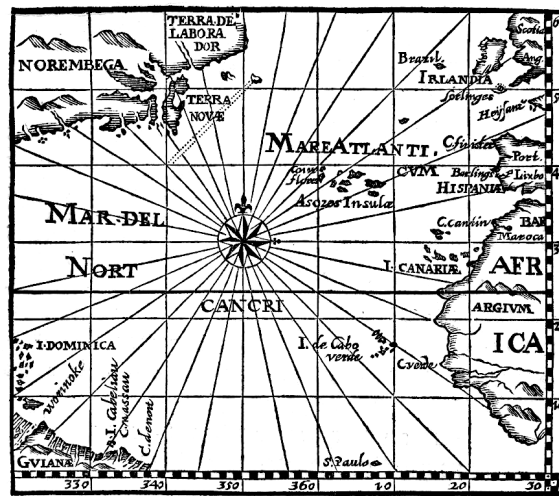
2. Guiana van Jodocus Hondius 1599

Detail van de kaart van Guiana die Jodocus Hondius tekende. Zijn informatie was ontleend aan de verslagen van Keymis en Raleigh; bovendien wist Hondius een kaart van de stuurman van Keymis te bemachtigen. Op dit detail staat de opmerking dat de bewoners van de *Wiapago* 20 dagen nodig hebben om met hun kano's vanaf de riviermonding tot in het meer waaraan Manoa of El Dorado ligt te komen. (Bubberman 1973: xii, 179) Op de kaart staat ook de tekst die boven de inleiding geciteerd wordt: 'Amazones, waar van de Riviere Amazones haar naam heeft, is een Natie bestaande alleen van vrouwen. Deze vrouwen komen niet meer als één maant des Jaars bij de mannen, dit is zo men kan afnemen, de Maand April: in deze maand vergaderen hen de omliggende Koningen ende de Koninginnen van deze Amazones, welke de eerste keur hebben. Daarna werpt elk het lot, voor zijn compagnie. In deze maand zijn zij t' samen zeer vrolijk met dansen ende springen, eten, drinken naar haar manier. Daarna keert een ygelick naar zijn land. De vrouwen die daar achter een zoon baren, den zelve aan den vader; die een dochter hebben, voeden ze op en zenden den vader een present. Deze Amazones zijn zeer wreed en bloeddorstig over haar vijanden. Zij hebben vele Gouds, t' welk zij krijgen voor zekere groene stenen. Dit beschrijft Sir Water Raleigh.'

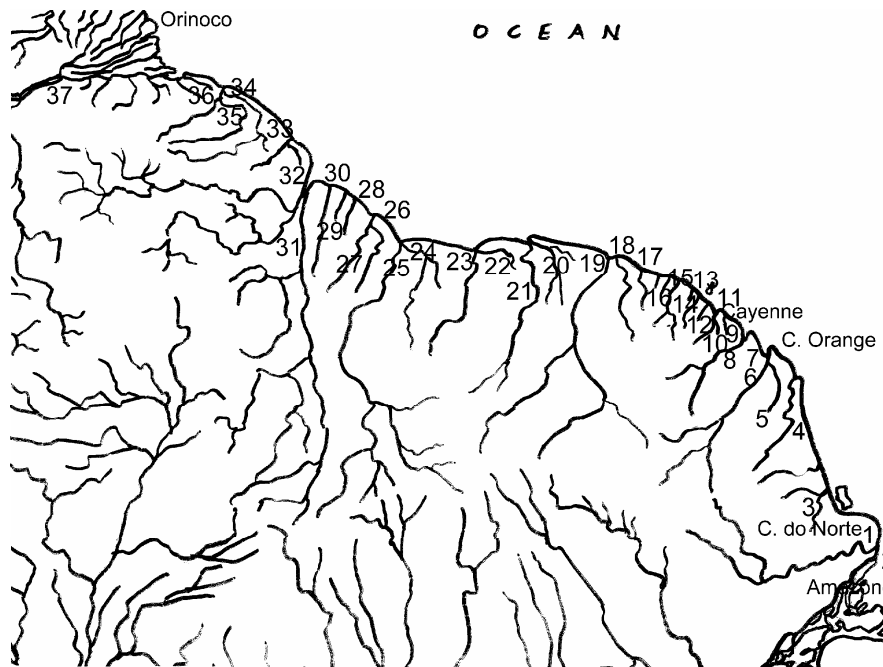
Bron: Hondius, Jodocus (1599) Nieuwe caerte van het wonderbaer ende goudrijcke landt Guiana: gelegen onder de Linie Æquinocliael, tusschen Brasilien ende Peru [...]. Bron: UBA KZ 104.05.04. (met dank aan UBA voor de vriendelijke toestemming)

3. Kaart Noordelijke Atlantische Oceaan in *Rekenkonst* 1617

Kaart van de Atlantische oceaan die Cabeliau publiceerde in zijn *Rekenkonst*. Opvallend is de mythische Indiaanse stad in Noord-Amerika die Norembega genoemd werd. Ook het eiland Brazil ten westen van Ierland in de Atlantische oceaan is opmerkelijk. De I. Cabeliau zijn de Isles du Salut die vroeger Duivelseilanden werden genoemd. (Cabeliau 1617, met dank aan UBA)

4. Kaart Wilde Kust met de belangrijkste rivieren uit het verslag van Cabeliau

De nummers op de kaart corresponderen met de nummers in tabel B 1 (bron: auteur)

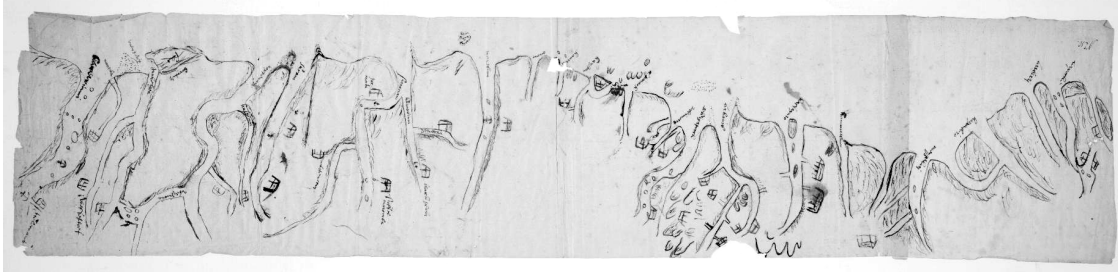
5. Tabel B 1 Oroniemen in Keymis, Cabeliau en modern van oost naar west.

Keymis 1596	Cabeliau 1598	Modern	
Arrowari	Aroway*	Araguari	1.
Iwaripoco	Arafioco* +	Ponta do Bailique	2.
Maipari	Maycary*	Amapá	3.
Caipurogh	Cassipoura*	Cacipore	4.
Arcooa	Arrocava*	Arucaua	5.
Wiapoco	Wyapoco	Oiapoque	6.
Wanari	Wanary*	Ouanary	7.
Capurwacka	Apperwacca*	Approuage	8.
Cawo	Cawo	Kaw	9.
Wia	Way	Mahury	10.
Caiane	Cayany	Cayenne R.	11.
Macuria	Macuria	Macouria	12.
Cawroora	Caurora	Kourou	13.
Manmanuri	Mamiamanory	Malmanoury	14.
	Owapary+		
	Pauruma	Paracou	
Cureey	Synamary	Sinnamary	15.
Curassawini	Currassawini	Yivi	
Cunanama	Cunanamae	Counamama	
Uracco	Juraco	Iracoubo	16.
Mawari	Mavary	Organabo	17.
Amonna	Amano	Mana	18.
Marawini	Marawini	Marowijne	19.
Carapi	Carapi+	Cottica	
Chaimawinini	Cammawini	Commewijne	20.
Shurinama	Surynamo	Suriname,	21.
Shurama	Saramo	Saramacca	22.
Cupanama	Coupanama	Coppename	23.
Cussowini	Waycara	Nickerie	24.
Curitini	Curetini	Corantijn	25.
Berbice	Berbice*	Berbice	26.
Wapari	Apari*	Abari	27.
Maicawini	Maychawini*	Mahaicony	28.
Mahawaica	Maheyca*	Mahaica	29.
Demerare	Demirara*	Demerara	30.
Dessekebe	Dessekebe*	Essequibo	31.
Pawrooma	Pauroma*	Pomeroon	32.
Moruga	Moruga*	Moruka	33.
Waini	Wayni*	Waini	34.
Barima	Parymo	Barima	35.
Amacur	Amaconza	Amacuro	36.
Orenoque	Worinoque	Orinoco	37.

De rivieren met * werden niet door Cabeliau bezocht; die met + zijn niet met zekerheid geïdentificeerd.

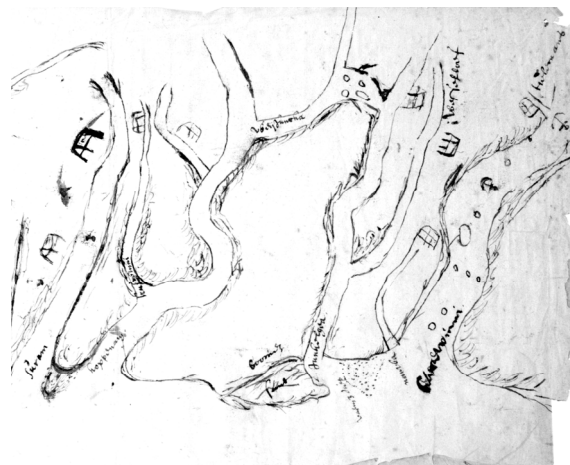
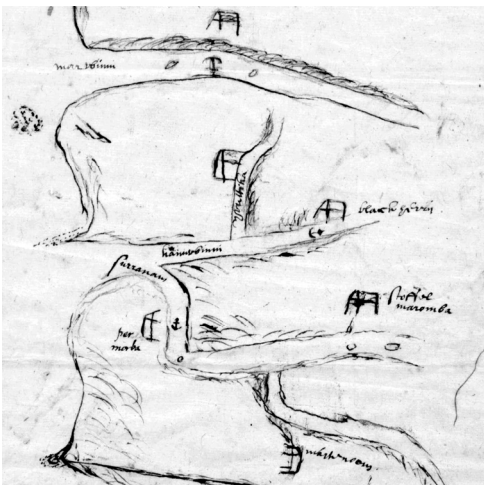
Tussen nummers 14 en 20, is een aantal rivieren weggelaten die secundair geacht werden. Het is wel belangrijk dat veel van deze rivieren vooral in een streek van het tegenwoordige Frans-Guyana liggen waar later geen Nederlandse nederzettingen gedocumenteerd zijn, maar wel Franse.

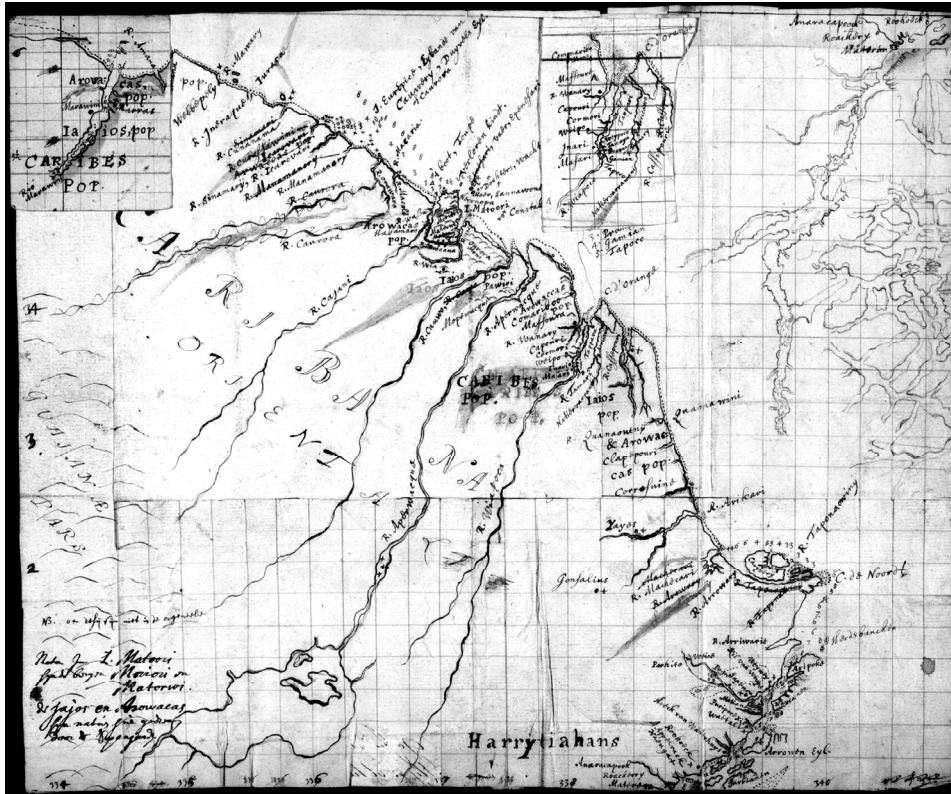
6. De kust tussen de Corantijn en het Canal do Norte NA_4VEL_ 652

De auteur van dit manuscript is onbekend evenals de datum van vervaardiging. De kaart wordt in de catalogus van de collectie 4.VEL beschreven als: Schetskaart van de kust tusschen de rivier Cariwinni (Corantyn) en de rivier Arpocke (Aproeak). 17de eeuw. Manuscript Groot 0.165 - 0.75 EI. (Dank aan het NA voor de toestemming tot publicatie)

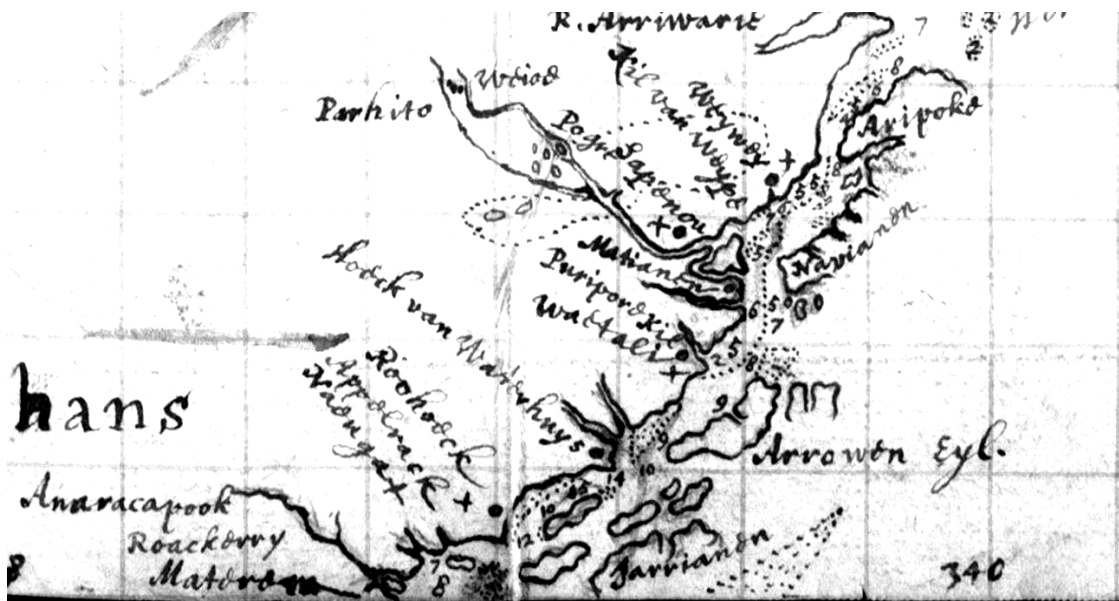
De kaart geeft een beeld van de kust van het Canal do Norte tot de rivier Corantijn. Arpocke is een vorm van het contemporaine toponiem Arrepoco in de Amazone-delta en niet de Approuage. De tegenwoordige naam is Ilha do Bailique. (Zie tabel B 3 ff.) Hier is de kaart weergegeven op de voor ons gebruikelijke wijze, met het noorden aan de bovenzijde van de afbeelding. De kaart is echter getekend om gelezen te worden met het zuiden naar de bovenzijde. De kaart toont rivieren met hun namen en huizen, die waarschijnlijk nederzettingen voorstellen. De enige toponiemen van plaatsen zijn Permurba en Maromba. De kaart geeft ook maritieme aanwijzingen zoals ankerplaatsen. Hieronder links een detail van NA_4VEL_652. Bovenaan ligt de Marowijne. Op verschillende plaatsen zijn namen van leggers geschreven. Op dit detail zijn de namen van Blackherry bij de Commewijne, Stoffel bij Maromba aan de Suriname en Marten Oom bij de Para te zien. Het is waarschijnlijk de eerste kaart waar de naam van het tegenwoordige Paramaribo vermeld wordt. Rechtsonder een detail van het gebied tussen de Saramacca en de Corantijn. Rechtsboven de namen van Wessel Loeff bij de Maratakka en Tielemans bij de Corantijn. Links is de Coppename met haar zijrivier de Coesewijne. De maker van de kaart kende de verbinding van de Coppename met de Nickerie. Op de kaart heet dit water Weijiuncka, tegenwoordig de Wayambo.

7. Marowijne-Xingú 17^e eeuw NA_4VEL_2153

De vermelding in de catalogus van Leupe luidt: Kaart van Guiana, van de rivier Marawini tot Arrowen Eyland. 1675. Manuscript Groot 0.275 - 0.33 El. 1° - 6° N.Br., 334° - 341° L. Hierby behoord: Beschryving van een gedeelte van deze kust. Bevat ook: a. De rivier Marawine. Groot 0.07 - 0.06 El. b. De rivier Wiapoco. Groot 0.075 - 0.055 El. a en b aan de kaart gehegt. De kaart bestaat uit verschillende delen die aan elkaar gelijkmd zijn. In de rechterbovenhoek is het vervolg van de loop van het Canal do Norte getekend tot de samenvloeiing met de Xingú. Bovenaan de kaart zijn twee losse kaartjes gelijkmd die de benedenloop van de Oiapoque en van de Corantijn afbeelden. Linksonder staat de tekst: Nota in I. Matorri sijn de burgen Moriori en Matorwi; de Jajos en Arwacas sijn naties hier gedreven door de Spangarden. Daarboven staat: 'o x desen sijn niet in de originele. De loop van de Amazone rivier tot voorbij de samenvloeiing met de Rio Xingú is in de rechterbovenhoek van de kaart getekend. Bezuiden Materem zijn geen plaatsen benoemd. De plaatsen Nassau en Orange bij de Xingú zijn niet weergegeven. (Dank voor de toestemming tot publicatie van het NA)

8. Detail Westelijke oever Amazone-delta NA_4VEL_2153

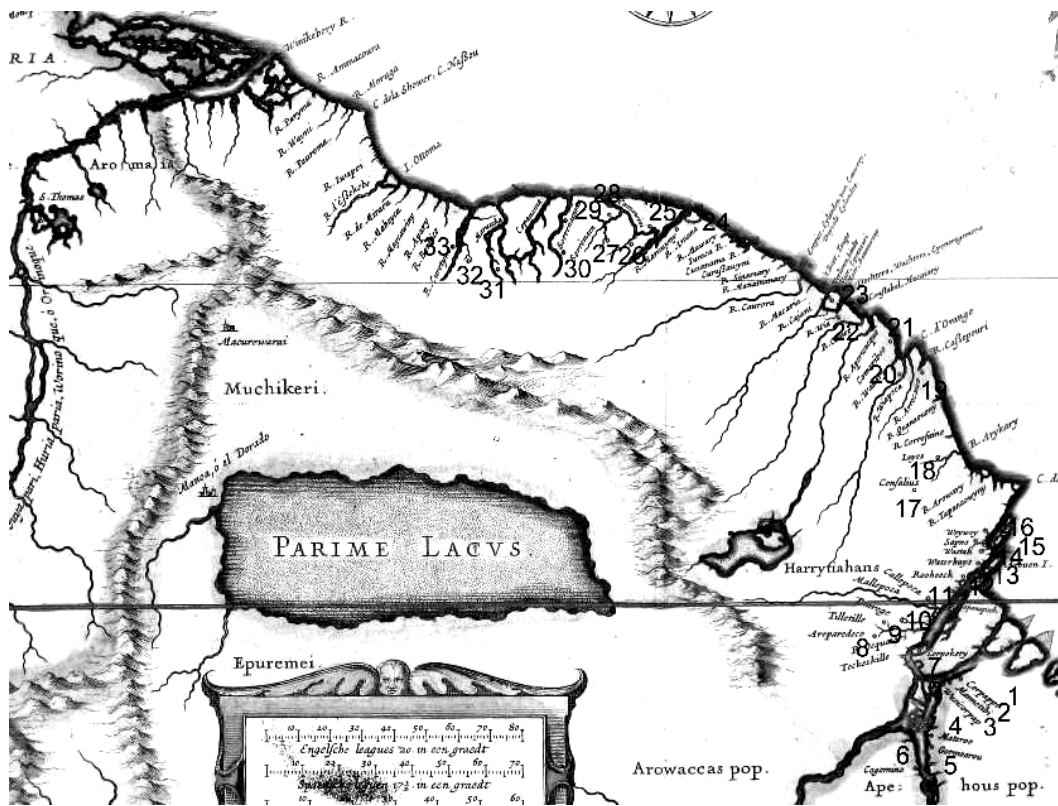
Dit detail van de kaart toont de kust van de westelijke oever van de Amazone-delta. Sapienou, het Arrowon eiland en Roohoeck zijn te zien. De vaarroute is aangegeven. De meest zuidelijke plaats is Materem.

9. Details van de Oiapoque en het eiland van Cayenne op 4.VEL_2153

Het kaartje links is als een los blad aan de kaart gehecht. De toponiemen vertonen een grote overeenkomst met het verslag van de Waalse kolonisten. Het detail rechts toont het eiland van Cayenne. Opvallend is dat er naast de Nederlandse toponiemen soms ook Indiaanse namen geschreven zijn.

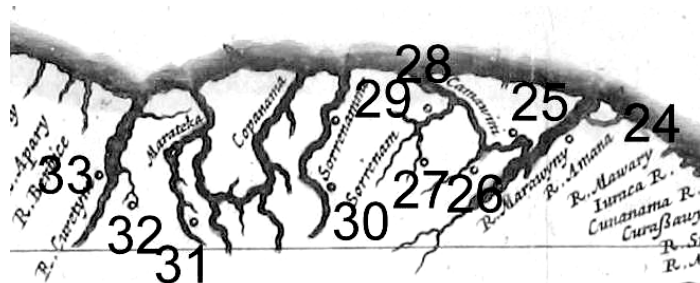

10 Kaart Guiana, Johannes de Laet-Hessel Gerrits, Gviana siue Amazonvm 1625

Detail van kaart die De Laet publiceerde in 1625 in de *Nieuwe Wereld*. De kaart werd gemaakt door Hessel Gerritsz. Sommige kaarten zoals NA_4.VEL_652, NA_4.VEL_2153 zijn waarschijnlijk door Gerritsz gebruikt bij de samenstelling van deze kaart. Dit exemplaar van de kaart is een latere druk uit de collectie van de UBA. (dank voor de toestemming tot gebruik) De nummers corresponderen met tabel 12 B 2. Bron: Kaart Guiana (1630). **Gviana siue Amazonvm regio**, Amstelodami: Guiljelmus Blaeuw excudit. Plaatsnummer: UBA KZ: 33.24.60

11. Detail Suriname De Laet 1625.

De plaatsen op deze kaart van De Laet vertonen een overeenkomst met die op NA_4VEL_652. Vier plaatsen liggen in het oosten van Suriname en vier plaatsen in het westen en een vijfde aan de westzijde van de Corantijn.

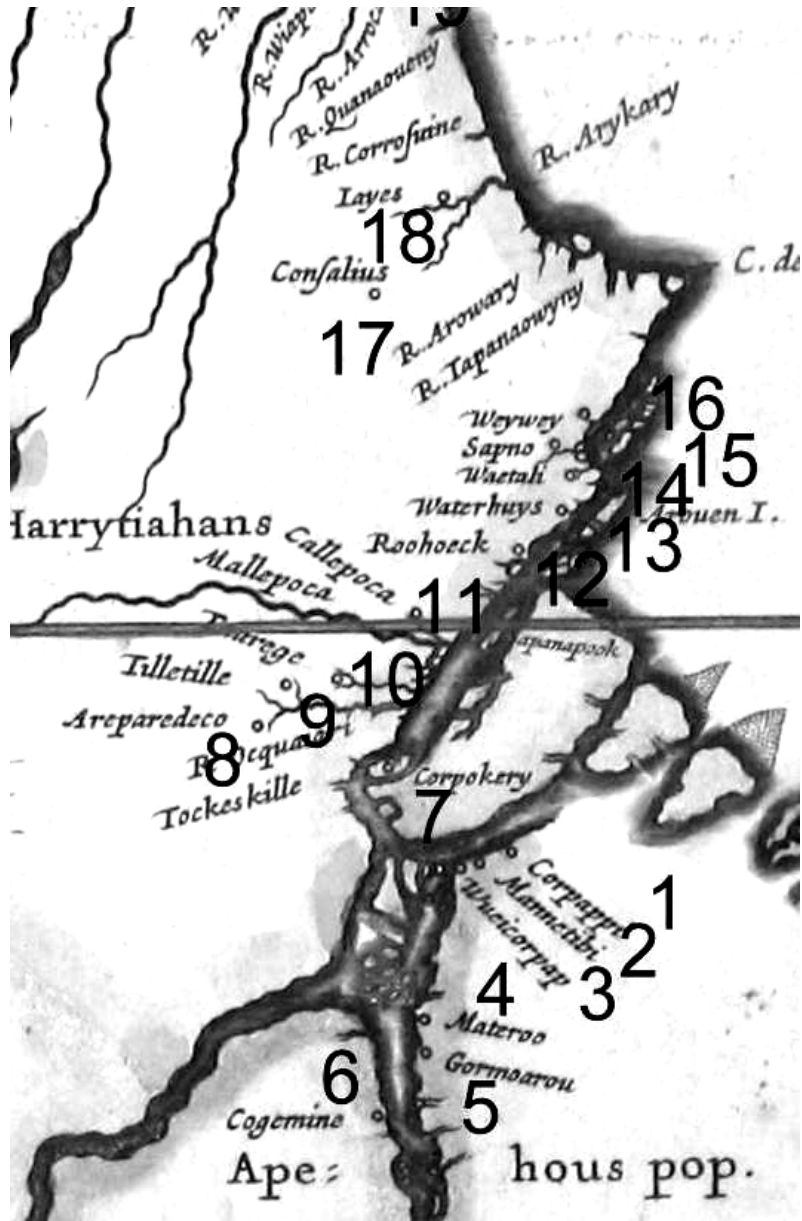
12. Tabel B 2 plaatsen De Laet 1625

Tabel met plaatsen en toponiemen in De Laet 1625. De nummers in de tabel corresponderen met de nummers op de kaarten 10 en 11 B.

	Naam	Locatie modern	Modern toponiem
1	Corpappi	Pará	Gurupá
2	Mannetibi	Pará	
3	Wueicorpap	Pará	
4	Materoo	Pará	Porto de Moz
5	Gormoaru	Pará	Xingú
6	Cogemine	Pará	Xingú
7	Corpokery	Pará	
8	Areparedeco	Amapá	
9	Tilletille	Amapá	
10	Tauregue	Amapá	
11	Callepoca	Amapá	
12	Roohoeck	Amapá	Macapá
13	Waterhuys	Amapá	
14	Waetali	Amapá	
15	Sapno	Amapá	Rio Gurijuba
16	Weywey	Amapá	
17	Gonsalius	Amapá	
18	Iayes	Amapá	Maiacaré
19	-	Amapá	Cacipore
20	-	Frans-Guyana	Oiapoque
21	Comariboo (Berg)	Frans-Guyana	Mont Argent
22	-	Frans-Guyana	Mahury
23	-	Frans-Guyana	Cayenne
24	[Marras]	Suriname	Marowijne
25		Suriname	Cottica
26		Suriname	Commewijne
27	[Permerba]	Suriname	Paramaribo
28		Suriname	Para
29		Suriname	Saramacca
30		Suriname	Saramacca
31		Suriname	Maratakka
32		Suriname	Corantijn O
33		Guyana	Corantijn W

Regionale verdeling	Aantal plaatsen	%
Pará (Br)	7	21.5
Amapá (Br)	13	39.5
Frans-Guyana (Fr)	3	9
Suriname	9	27
Guyana	1	3
Totaal	33	100

13. Amazone-delta Detail De Laet 1625

14. Tabel B 3 Amazone-delta met toponiemen op drie Nederlandse kaarten

Modern toponiem	De Laet 1625	NA_4VEL_2153	Vingboons
<i>Canal do Norte westelijke oever</i>			
Araguari		Arriwarie	Ariwarie
	Weywey (16)	Weywey	Weijweij
		Kille van Weype	Kil van wype
Rio do Gurijuba	Sapno (15)	Sapenou	Sapeno
		Pogre, Weioe, Parhito	Pigro, Wewe, Purhico
		Matianen	Matianen
		Puripore kil	Puripore kil
	Waetali (14)	Waetali	Wattalij
	Waterhuys (13)	Hoek van Waterhuys	Hoeck van Watterhuijs
Macapá	Roehoeck (12)	Roehoeck	Roehoeck
		Appelrack	Appelrack
		Neaugat	
Anauerapucu		Anaracapook	Amarcapook
		Roackerry	Ronokery
		Materem	Matterem
	Callepoca		Callepoke
Jarí	R Mallepoca		
[Rio Preto]	Tauregue (10)		Fort op d torego
[Cajari]	R Ocquaiari		Ocquiari
<i>Canal do Norte oostelijke oever</i>			
Ponta do Bailique		Aripoke, Nariaenen	Aripoke, harianen
Ilha de Caviana de Dentro	Arouen (Eil)	Arrowen Eyl.	Arowen
	Sapanapoock (11)		Chamapoke
Ilha do Gurupá	Corropokery (7)		Carpockerij
<i>R Xingu oostelijke oever</i>			
	Capitan		
	Corpappi (1),		Corippay
	Mannetibi (2)		Mametui
	Wayeciepap (3)		
Porto de Moz	Materoo (4)		Materou
	Gormoaru (5)		Komerou
	Cogemine (6)		Wijkerpat

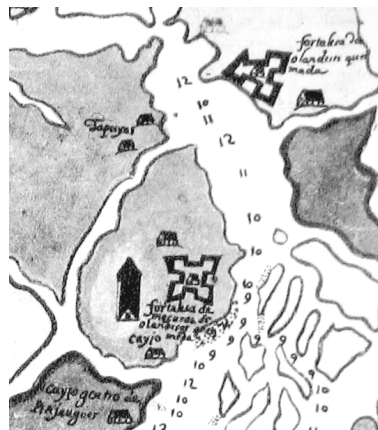
Toponiemen bij De Laet 1625, 4VEL 2153 en Vingboons in Wieder. (Wieder 1932, Vol IV 83)
De vergelijking van de toponiemen in De Laet en modern is mede ontleend aan Sara Tyacke
(Tyacke 1980)

15. Kaart Amazone-delta detail van Vingboons ca 1665

Detail van een kaart uit een manuscriptatlas van Vingboons met fort Torege (linksboven). (Wieder 1932, Vol IV: kaart 83, met dank aan UBA)

16. Xingú, detail Vicente Cochado 1627.

Cochado maakte deze kaart van de Amazone-delta waarin hij zijn ervaringen van de tochten met Pedro Texeira in 1623 verwerkte. Op dit detail zijn de verwoeste Nederlandse forten bij de monding van de Xingú afgebeeld. De bovenzijde van afbeelding is gericht naar het zuiden. De Nederlandse vestigingen zijn aan weerszijden van de Xingú weergegeven. Bij de eerste vestiging staat het etnoniem Cayio vermeld. Er staat een groot huis en en twee kleinere huizen, waarschijnlijk Indiaanse nederzettingen. De tekst luidt: 'fortaleza de mocus de holandeses queimada.' Bij het dorp er onder staat: 'cayio gentio de Pitijauger.' De tweede vestiging aan de overzijde van de rivier lag bij de plaats die De Laet als Cogemine op zijn kaart vermeldt en als Coyeminne in de tekst van de *Nieuwe Wereld* in 1625. (Adonias 1963: 203-204; Cortesão 1960; Laet 1625: 463, met dank aan UBA).

Bijlage C Indiaanse handelspartners

Inhoudsopgave Bijlage C

328	1	Indiaanse bevolking 1492
329	2	Kaart Indiaanse samenlevingen
330	3	Kaart petroglyfen
331	4	Tabel Indiaanse etnoniemen
332	5	Teksten Indiaanse vertellingen Penard

1. Demografische projecties van de Indiaanse bevolking van Amazonia in 1492

De schattingen van de bevolking van Amazonia vóór 1492 verschillen sterk. Denevan citeert 500.000 door Moran in 1974 tot 10.000.000 van Rondón in 1951. De onderstaande tabel toont de berekening van de bevolking van Amazonia in 1492 door Denevan. (Denevan 1976: 230 table 7.3.)

Tabel van geschatte bevolkingsdichtheid per leefomgeving in Amazonia omstreeks 1492

Leefomgeving/gebied	Oppervlakte km ²	Bewoners p km ²	Bevolking 1492
Laagland savanne			
O.Peru en N.O. Bolivia	1.472.800	0.8	1.211.000
Vloedvlaktes rivieren	102.814	14.6	1.501.000
Bosland Amazonia	5.037.886	0.2	1.007.000
Braziliaanse kust	105.000	9.5	997.500
Savanne noordoost Brazilië	477.500	0.5	238.750
Savanne centraal Brazilië	2.178.000	0.5	1.089.000
Savannes Venezuela Colombia	395.000	1.3	513.500
Correcties			241.589
Totaal	9.769.000	0.7	6.800.000

De kuststrook van Guiana was minder dicht bevolkt. Whitehead schat de bevolking op ongeveer 500.000 op basis van de berekeningsmethode van Denevan. Op basis van het model met leefomgevingen van Denevan schat Whitehead de Caraïbische bevolking van het gebied van de zuidelijke oever van de Orinoco tot de Essequibo rivier op 39.000, boven de noordelijke oever van de Orinoco op 30.000 en in het Guarapiche gebied 47.000 (Whitehead 1988: 37, table 2; 40).

Tabel bevolking Guiana omstreeks 1492

gebied	Oppervlakte in km ²	Bewoner km ²	Aantal bewoners
Venezolaans Guiana	595.460	0.35	158.000
Drie Guianas	451.663	0.35	132.000
Braziliaans Guiana	377.877	0.35	208.000
	1.425.000		498.000

2 Kaart Indiaanse samenlevingen in het tropisch laagland van Zuid-Amerika

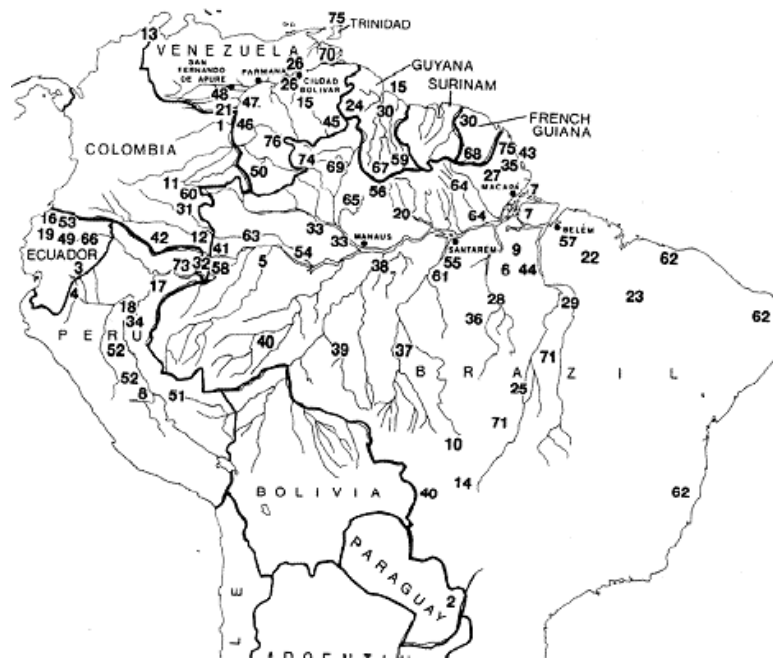

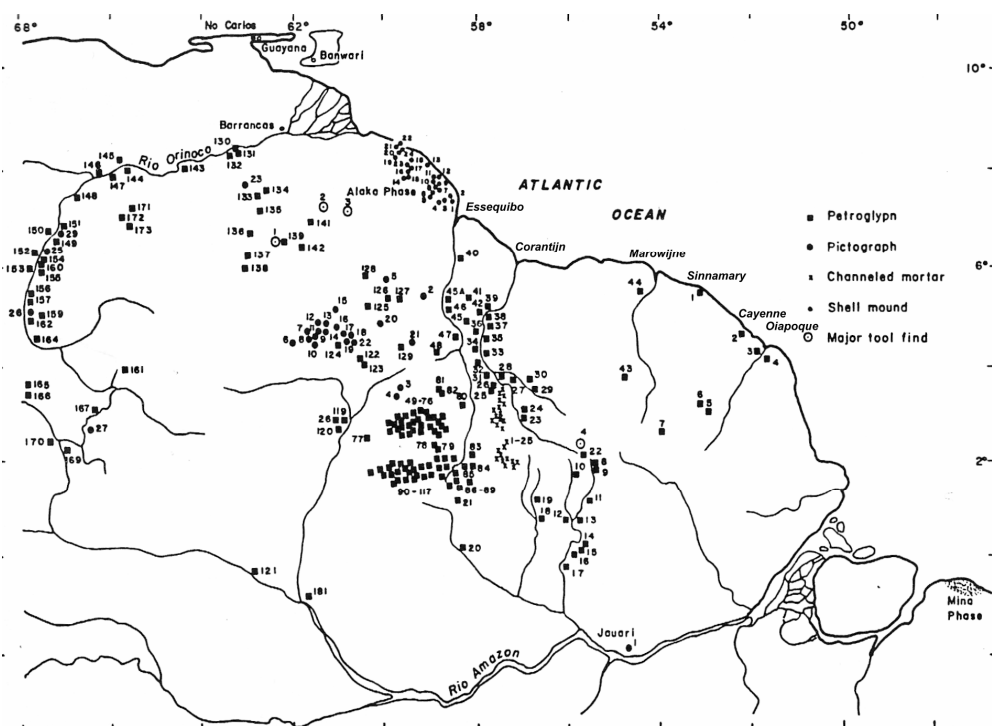
Figure 1.1. Indian groups in lowland South America.

KEY: NATIVE GROUPS

1. Achagua	27. Karipuna	53. Siona-Secoya
2. Aché	28. Kayapó (Cayapó)	54. Solimões
3. Achuar	29. Krahô	55. Tapsjô
4. Aguaruna	30. Locono (coastal)	56. Tarumã
5. Aisauri	31. Makú (Macú)	57. Tembé
6. Araweté	32. Makuna	58. Ticuna
7. Arua (Aruan)	33. Manao (Manoa)	59. Trio
8. Asháninka	34. Matses	60. Tukanoans (Tucanoans)
9. Asurini	35. Mayes	61. Tucunypé
10. Baktiari	36. Mekranotí	62. Tupinambá
11. Baniwa	37. Mundurucó	63. Uanano
12. Bará	38. Mura	64. Waiápi
13. Barí	39. Mura-Pirajá	65. Waimiri-Atroari
14. Bororo	40. Nambecura	66. Woorani (Auca)
15. Carib	41. Omagua (downstream)	67. Wai-Wai
16. Cayapa	42. Omagua (upstream)	68. Wajana
17. Cocama	43. Falicur	69. Wápihana
18. Cocamilla	44. Parakanã	70. Wárao
19. Colorado	45. Pemon	71. Xavante
20. Condari	46. Piapocos	72. Xerente (Sherente)
21. Guajibo (Hiwi)	47. Piaroa	73. Yagua
22. Ka'apor	48. Pumé (Yaruro)	74. Yanomamo (Yanomama, Yanomami, Yanoama)
23. Kanela	49. Runa	75. Yao
24. Kapoé	50. San Carlos	76. Ye'kuana
25. Karajá (Caraja)	51. Sharanahua	
26. Karifá	52. Shipibo	

De kaart is een weergave van de Indiaanse samenlevingen in het laagland van Zuid-Amerika zoals die gevonden wordt bij Roosevelt. (Roosevelt 1994: 20-21)

3. Kaart Guiana met petroglyfen en andere Indiaanse vindplaatsen

De kaart is een weergave van de kaart die Williams publiceerde met vindplaatsen van petroglyfen (in rots gekerfde afbeeldingen), pictogrammen, slijpgroeven in rots, schelpenheuveld en belangrijke vindplaatsen van werktuigen in Guiana. De vindplaatsen documenteren het belang van de Essequibo en Corantijn als verbindingroutes van de kust van Guiana met het achterland. (Williams 2003: 91 fig. 3.8)

4 Tabel C met Indiaanse etnoniemen in Keymis en Ley,

Modern oroniem		Etoniemen O-W	
		Keymis 1596	Ley 1598
Amazonedelta oost			Taparawacur
Amazonedelta west			Aruwa
Araguari		Arwaos; Pararweas	Parrario (Durrario)
Rio Amapá Grande		Mapurwanas	Apurwanna Arracarri (Aricurraw) Maii
Calçoene		Arrihari	Araicari (Arriharraw)
Cassipore		Arriharri	Morawonow
Arucaua		Marowannas	Marawen
Oiapoque	0	Coonoracki; Wacacoia; Wariseaco	Iyayos
Ouanary			
Approuage		Charibes	Paarawgos
Kaw/Caux	0	Iaos	Iyayos; Sappayos
Mahury	0	Maworia	Caribes
Cayenne R.	0	Wiaco	Caribes
Cayenne I.	0	Shebaïos	Sappayos
Macouria	0	Piraos	Caribes
Kourou	0	Arawaccos	Caribes
Malmanoury	0	Ipaïos	
Sinnamary	0	Shebaïos	Sappayos
Yiyi	0	Shebaïos	Sappayos
Counamama	0	Iaos; Arwaccas	
Iracoubo	0	Arwaccas	Arwaccas
Organabo	0	Winicinas; Arwaccas	Arwaccas
		Arwaccas	Arwaccas
Mana	0	Charibes	Caribes
Marowijne	0	Paracottos	Caribes
Commewijne	0	Carepini	Caribes
Suriname,	0	Carepini (C.)	Caribes
Saramacca	0	Carepini (C.)	Caribes
Coppename	0	Arwaccas	Caribes
Nickerie	0	Neekeari	
Coesewijne	0	Carepini (C.)	
Corantijn	0	Arwacca; Parawianni	Arwaccas; Awackoways
Berbice		Arwaccas	Arwaccas; Awackoways
Waybari		Shebaïos; Arwaccas	
Mahaicony		Panapi; Arwaccas	Arwaccas
Mahaica		Arwaccas	
Demerara		Wacawaïos	
Essequibo		Iaos; Shebaïos; Arwaccas; Charibes Maripai; Wocowaïos; Parawianni Iwariwakeri	Arwaccas
Pomeroon		Iaos; Panipi	Arwaccas
Moruka		Iaos; Arwaccas	
Waini		Charibes	Arwaccas
Barima	0	Charibes; Arwaccas	(Caribes)
Amacuro	0		
Orinoco	0		Mopoyas; Warawitti
		0 bezocht door Cabeliau in 1598	

Bron: Keymis 1968; Lorimer 1994; 2006.

5 Teksten met Indiaanse vertellingen uit Suriname

5.1 De legende van Letterhout-stomp. [20]

Penalo ame weipiempo. (Eertijds enz.) voor nog de grootvader van mijn grootmoeder geboren was, kwamen de Indianen veel talrijker voor dan thans. Zij leefden tevens gelukkiger, wijl de macht der toenmalige Piaaimannen den Booze Geesten overal in bedwang hield. Paiwari (drank) ontbrak nooit; kinderen gehoorzaamden hunne ouders; nimmer doofde de barbakotvuren uit, wijl het wild altijd in overvloed voorhanden was en de visschen in de kreken krioelden. Maar dit aardich paradijs veranderde toen aan onze kusten, schepen vol strijders verschenen, aan wier hoofd stond een man genaamd Paira-oende of Pairaoendepo d.w.z. Letterhoutstomp. Hij was een blanke, die de algemeene opmerkzaamheid tot zich trok door zijn vreemd uiterlijk; zijn mond bevond zich nl. ter plaatse, waar bij gewone menschen de borst moet zijn. Letterhoutstomp was een menscheneter. Moordend en roovend trok hij langs onze kusten. Wee den Indianen, die in zijne handen vielen, want levend werden ze verbrand of gevild en opgegeten! Overal waar Pairaoende verscheen, vluchtten de Roodhuiden naar alle richtingen, doch hij vervolgde hen onmeedogend, tot zij ten einde raad besloten zich te vereenigen om aan het geweld een einde te maken. Bij de beraadslagingen, die volgden, voerden de verschillende Piaaimannen het hoogste woord. En nadat zij door hunne bezweringen den Slangegeest bekoord hadden, gaven zij te kennen dat de Geest van Twee Lichamen bevolen had, dat alle Indianen zich moesten terugtrekken op een bepaald tabbertje (eilandje in de rivier), in de nabijheid van een groote savanne. Daar herhaalden de gezamenlijke Piaaimannen hunne bezweringen, met het gevolg dat toen Stomp, die het gebeurde hoorende, in kokende woede naderde, het tabbertje begon te bewegen en acht dagen lang verdween. Inderdaad, zoo luidt het verhaal, het tabbertje loopt nog tot vandaag. Pairaoendepo zocht overal naar de verdwenen Indianen, doch hen niet vindende, kon hij hen ook niet dooden. Integendeel was hij verplicht tot den terugtocht, waarna de Roodhuiden weder uit het tabbertje te voorschijn kwamen.

Maar nauwelijks had Letterhoutstomp dit vernomen, of hij vervaardigde een vreeselijken Kaaiman als vaartuig, om daarmede met één slag den Roodhuiden uit te roeien. De Indianen gingen toen kampen maken in de nabijheid van een rots genaamd Kaiwirioendepo of Skroertjestomp Daar hielden de gezamenlijke Piaaimannen weder eene geweldige bezwering ten einde den Dubbelgeest te bekoren en van hem te verkrijgen, dat hij den Kaaiman zou inslikken. Dagen lang duurden de ceremoniën en van zulk een invloed waren de smeekbeden der Piaaimannen op het hart van den Slangegeest, dat deze beloofde alles te zullen doen wat zijne roode kinderen verlangden. Letterhoutstomp naderde Kwaloe (Akoeloe der Franschen?), het riviertje, waar de Indianen zich verzameld hadden, van uit de plaats waar thans de Fransche gevangenen blijven (St. Laurent). Trotsch stevende hij in zijn vreemd vaartuig de Marowijne op, ten einde den Roodhuiden onverhoeds op het lijf te vallen. Maar ziet, eensklaps verhief zich een Geest van bekoring uit het water op, en Pairaoendepo werd met huid en haar ingeslokt, terwijl zijn vaartuig aan den oever dreef (van de Kawloe) waar het nog te zien is als een steenen kaaiman die op een anderen steen rust. Een verschrikkelijk gejubel weerklonk van alle zijden. Duizenden met vederen versierde Caraïben dansten den overwinnings dans, en te midden der algemeene feestvreugde werd de gebeurtenis vereeuwigd op de Temere-rots, die thans nog in de Marowijne staat.

5.2 De legende van Paramaribo. [42]

Penalo ame weipiempo. Eertijds voor nog de grootvader van mijn grootmoeder geboren was, enz. werden de oevers der Suriname rivier bewoond door vele Caraïben, die gelukkig en tevreden met elkander leefden tot op een goeden dag een schip de rivier binnen-zeilde en het anker liet vallen voor de plaats, waar thans het fort Zeelandia staat. De kapitein kwam aan wal en werd vriendelijk door de Indianen ontvangen. Ik ben door mijn koning gezonden, zeide hij, om u in zijn naam om dit land te verzoeken. Neen, antwoordde de hoofdman, doch laat hem zelf komen, want wij handelen niet met ondergeschikten. Wat de kapitein ook deed, het Indiaansche opperhoofd liet zich niet bepraten. Hij vertrok dan ook en keerde na eenigen tijd terug, vergezeld van den koning. Deze begon niet terstond met de Indianen te onderhandelen, doch liet hen eerst flink drinken. Toen allen dan ook smoordronken waren, vroeg hij hen: 'geef mij dit land ten geschenke?' En zij antwoordden: 'Neem het vriend maar geef ons drank.' Toen de Roodhuiden, na hun roes te hebben uitgeslapen, beseften wat zij hadden gedaan, kregen zij berouw. Doch het was te laat, het eenmaal gegeven woord mocht niet verbroken worden. De koning bouwde een huis naast de plaats, waar thans de Sommelsdijksche kreek, die bij de Caraïben Paramoeloe heet, uitloopt in de Suriname rivier. Later kwamen er meer vreemdelingen en zoo ontstond de stad Paramaribo.

5.3 De legende van Sibaoloko. [43] (Arowakse legende)

Eertijds enz. heette de plaats waar thans het fort Zeelandia staat Sibaoloko of Steen Indianen. Daar woonden vreemde Indianen, wier handen door het aanhoudend vasthouden van bijlen en knotsen geheel vervormd waren; zij misten nl. duim en pink. Lang hoofdhaar bedekte hun lichaam terwijl hun taal slechts bestond uit het woord se, min of meer als de Caraïbische taal van dezen tijd. De vreemde Indianen woonden onder de steenen, maar zoodra de vloed opkwam, klommen zij in de boomen aan den oever. Hunne Piaaimannen waren zeer machtig zoodat het onmogelijk was hen ongemerkt te naderen. Maar toen de blanken in het land verschenen en het fort Zeelandia begonnen te bouwen, verlieten de Steen-Indianen hunne woonplaatsen en trokken naar de Saramacca, waar zij groote kanoa's bouwden, waarmede zij de Coppename wisten te bereiken. En van deze Indianen stammen af vele der thans aan de Coppename wonende Roodhuiden.

5.4 De Menschetende Hollander of Paira Oendepo in de Coppename. [36]

Penalo ame weipiempo. Eertijds, voor nog de grootvader van mijn grootmoeder geboren was, enz. werd de Coppename bezocht door een wreedaard, een blanken menscheneter met een mond-opening aan de borst. Deze wederverschijning van Paira Oendepo en zijne strijders, verwekte algemeene ontsteltenis onder de Roodhuiden, die door hunne Piaaimannen werden gepiaaid, zoodat zij in de oogen der blanken onzichtbaar waren. De wreedaard moest zich dan ook tevreden stellen met eenige kampen te verbranden en enkele ongehoorzame Indianen te verslinden. Daarna verliet hij de streek.

5.5 De legende van Onone of Paira Oendepo in de Para en de Suriname. [36]

Penalo ame weipiompo. Eertijds, voor nog de grootvader van mijn grootmoeder geboren was, enz. leefden de Indianen in de Para zeer gelukkig en tevreden. Doch op een goeden dag verscheen er een wreedaard, een menscheneter genaamd Onone. Hij was een blanke, een Oendepo of man met eene mondopening aan de borst. Aan zijn achterhoofd had hij tevens oogen, waarmede hij alles kon zien wat achter zijn rug gebeurde. Velen hielden hem voor denzelf den Paira Oendepo, die zoo vreeselijk onder de Roodhuiden aan de Marowijne had huisgehouden.[37] Onone vervolgde de Indianen onmeedoogend. Met Honden zoo groot als Tapirs achtervolgde hij hen door de dichtste wouden. Wee degenen, die in zijne handen vielen; levend werden ze verscheurd en opgegeten. Onone had vrouw en kinderen. Hij woonde in een huis, waar hij steeds na zijn rooftochten terugkeerde. Eens bracht hij een Indiaansch kind van de jacht mede om als speelkameraadje van zijn eigen kind te dienen. Alles ging goed tot op een dag Onone weder op de Indianen, vangst uittrok, terwijl ook zijne vrouw, na een grooten pot, waarin het indianenvleesch gekookt werd, op het vuur geplaatst te hebben, het huis verliet. Beide kinderen bleven alleen thuis. Het Indiaansch kind, dat zoovele zijner stamgenooten had zien vermoorden, maakte thans van de gelegenheid gebruik om zich te wreken. Den kleinen Onone aangrijpende, wierp het Roodhuidje hem in den pot, waarna het wrekertje ijlings in het woud vluchtte. Toen Onone dan ook rijk beladen van de jacht terugkeerde en het indianenvleesch in den pot wilde stoppen, vond hij daarin het gekookt overschot van zijn eigen lieveling. Terstond begreep hij alles en ijldde, ziedend van toorn vergezeld van zijn Hond het woud in, maar de kleine Roodhuid was spoorloos verdwenen. Onone en zijne vrouw trokken zich het geval zoo aan, dat beiden het land verlieten.

Bron: Penard 1907-1908: 20- 44.

Bijlage D Handel

Inhoudsopgave Bijlage D Handel

335	1	1638 Tabel Begroting Jacob van der Keere
336	2	1640 Tabel Lading vermeld in notariële akte
336	3	Afbeeldingen Dissels
337	4	1642 Tabel Cargasoen voor Essequibo te verzenden
338	5	1647 Tabel Verrekening van de Kamer van Zeeland
338	6	Afbeeldingen kralen
339	7	1668-1669 Tabel Cargasoenen Essequibo
340	8	1676 Tekst over tabaksteelt
342	9	1658-1682 Tabel verkoop van orleaan door de Kamer van Zeeland
343	10	1632 1708 Verbod op verven van boter met orleaan
344	11	1670-1671 Tabellen van goederen in Suriname uitgegeven
345	12	1670-1671 Tabel cargasoenen Suriname regionale bestemmingen
346	13	1770 Tekst over cassave van Hartsinck

1. Tabel Begroting Jacob van der Keere 1638

De tabel geeft de begroting weer die Jacob van der Keere in 1638 indiende met zijn project om Maranhão op de Portugezen te veroveren. De eerste post is niet gespecificeerd maar betreft waarschijnlijk bijlen. Het ijzer was onder andere bestemd voor het maken van ijzerwerk voor de Indianen. (NA_OWIC_1.05.01.01_46)

1638	Begroting plan Jacob vd Keere OWIC 46		
product	specificatie	aantal	Waarde
[bijlen]	reeckene elck stuck	3000	
	een door den anderen	3000	
	groot ende cleijn 16 stuivers	3000	1200:0:0
dissels	kleine 12 stuivers	1000	100:0:0
kralen	kisten met allerhande f 16 per kist	15	240:0:0
neuremburgerije	kisten met allerhande, scharen, trompen f 25 per kist	6	150:0:0
messen	carnasseer 2.5 stuivers	4000	83:6:8
messen	4 stuivers	400	133:6:8
lint	allerlei couleur 2.5 stuivers per el	3000	62:6:8
spiegels	klein 4 stuivers	4000	133:6:8
spiegels	10 stuivers	1000	83:6:9
spiegels	18 stuivers	500	75:0:0
ijzer	quintaal f 9 [sic]	30	45:0:0
Totaal			2307:30

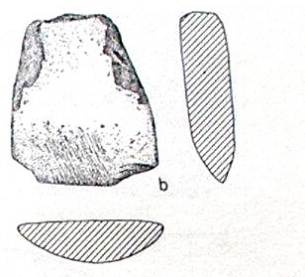
2. Tabel Lading vermeld in notariële akte 1640

Tabel met de gegevens over het cargasoen uit de notariële verklaring van Jan Andries van Jutland over zijn dienst als tolk in Cayenne in 1639, op verzoek van Cornelis IJsbrantsz van der Sluijs, schipper van de St. Jan. Zie hoofdstuk 3: 140 n 177.

Bron: WA_1685_975/175 1640 10 20.

Bron 1640 WA	1685_975/175	1640 10 20
product	specificatie	aantal
bijlen	noortheckse	200
bijlen	kleine handbijlen	
messen	grote en kleine messen	150 dozijn
messen	Hakmessen	
dissels	Zonder holle goot	100
spiegels	kleine vierkanten	
kralen	alle sortering kleine kralen,	
kralen	rode en blauwe kralen,	
kralen	glazen parels	
spelden		
naalden		
vishaken		
houten kammen		
oorhangers	Venetiaanse	

3. Afbeeldingen Dissels

Links: afbeelding van moderne dissels met holle goot. (foto auteur)

Midden: afbeelding van rechte dissel met steel. (foto auteur)

Rechts: afbeelding van Indiaanse dissel uit de Abary fase. (Meggers 1960: 161, fig 65 b adz)

4. Tabel Cargasoen voor Essequibo te verzenden in Jacht Argyn 1642

De tabel geeft een beeld van het cargasoen dat in 1642 door de Kamer van Zeeland van de WIC met het jacht Argyn voor de kolonie in Essequibo verscheepten. Naast goederen om handel met Indianen te drijven werden ook goederen voor de werknemers van de WIC verscheept.
(NA_OWIC_1.05.01.01_25 1642 06 30;USC 1898: 101)

product	specificatie	Aantal	product	Specificatie	aantal
bijlen	Groot	400	bellen	grote en kleine koperen	4 gros
bijlen	Klein	400	hoeden	zwarte slechte manshoeden	3 dozijn
kapmes	middelbaar met kromme punt	300	schoenen		30 paar
kapmes	ditto klein	300	kleren	Canefass	30 pak
dissels	Kano	60	hemden		50
cassavibeytels		200	kruiken	Steen	4 dozijn
caniseros	deckens	3000	koper	dunne geelkoperen platen	50 lb
messen	bootsmans groot	1500	buskruit	Grof	100 lb
messen	bootsmans klein	800	buskruit	Fijn	50 lb
scharen	haar groot en klein	40 dozijn	kogels	1 lb ijzer	50 lb
scheermessen		20 dozijn	karabijnen		12
spiegels	deur klein	10 dozijn	pistolen		6
spiegels	raam klein	20 dozijn	vuurstenen	voor roers en pistolen	200
spiegels	zwart groot	10	sabels		12
vingerhoeden	dubbele	40 dozijn	dissels	Timmermans	3
trompen		10 gros	kliefmessen		2
kammen	hout	2 kas	dissels	Cas	2
vishaken	beuythoecken	300 stuks	croos		1
vishaken	vertind	200 stuks	heetijzer		1
vishaken	cabbeljaus hoecken	400	houpen	houten beslag	5
vierslagen		30 dozijn	ophaelder		1
spelden	brieven spellen	2 dozijn	boren	kleine kuipers	6
naalden	grote naainaalden	200 stuks	boren	vijfduim nagels	2 dozijn
kralen	quispelgreyn geel	100 lb	passers		2
kralen	quispelgreyn violet	200 lb	krijt		1 vaatje
kralen	quispelgreyn groen	50 lb	nachtglazen		4
kralen	quispelgreyn wit	60 lb	keggen	Ijzer	6
tierenarisen		60 lb	delen		40
kleinoden			spijkers	vijf duim nagels	2000
messen	haeymessen groot	500	spijkers	enkele vijfduim	2000

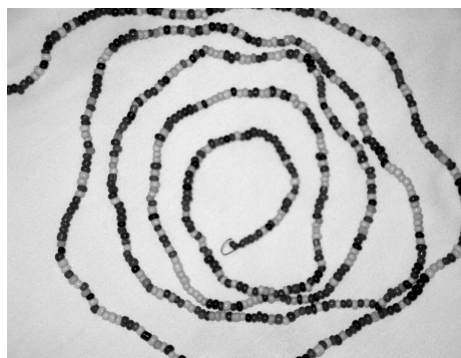
00

5 Tabel Verrekening van de Kamer van Zeeland WIC met de erven van Van de Pere

Na het overlijden van Abraham van de Pere bedongen de bewindhebbers van de Kamer van Zeeland in 1647 bij de erven een compensatie voor goederen die geleverd waren aan Cornelis vande Pere in Berbice. (NA_OWIC_1.05.01.01_42_Fol 82-83)

NA_OWIC_42	verrekening Berbice			
product	specificatie	waarde	Aantal	waarde
bijlen	groot	20 st pond	100	16:13:04
bijlen	klein	12 st pond	40	1:0:0
caniseros	deckens	20 st pond	236	39:06:08
messen	swart hechten	27 st dozijn	50 dozijn	11:05:0
messen	bootsmans	24 st dozijn	50 dozijn	10:00:00
spiegels	blik	10 st dozijn	6 dozijn	0:10:00
scharen	klein	27 st dozijn	3	0:13:06
scharen	groot	3 st pond	1 dozijn	1:16:0
trompen		12 st dozijn	10 dozijn	1:0:0
vishaak		10 st 100	1250	1:0:10
kralen	quispelgt	20 st pond	140 lb	23:06:08
cassoeren		16 st pond	41 lb	5:09:01
cassoeren	ditto couleur	20 st pond	4 lb	0:13:01
scheermessen		27 st dozijn	1 dozijn	0:12:0
polver		f 40 cento	70 lb	4:13:02
lontroers		10 st pond	2	3:06:08
flessen	porte	32 st pond	20	0:10:08
spijkers	gesorteerd	f 16 cento	1400	0:16:08

6. Afbeeldingen kralen

Links: grote glazen kralen in het Surinaams Museum. Rechts: kleine glazen kralen, quispelgreijn, gevonden bij de Berbice. Foto: auteur

7. Tabel Uitgaande cargasoenen besteld door Bergenaer voor Essequibo 1668-1669

Na de verovering van Suriname in 1667 namen de Staten van Zeeland het gezag over in de Nederlandse nederzettingen langs de Wilde Kust. Berbice bleef echter een particulier patroonschap en commandeur Bergenaer werd ingehuurd om het bestuur van de vestiging Kykoveral bij de Essequibo waar te nemen. De onderstaande tabel geeft de bestellingen weer van het cargasoen dat Bergenaer in 1668 en 1669 verstuurde. (ZA 2035 39)

Tabel aanvraag cargasoenen Bergenaer Essequibo 1668-1669 ZA 2035 39-117			
	1668 06 21 ZA 2035 39		1669 03 06 ZA 2035 117
300	Grote bijlen	200	Grote bijlen
400	Middelbare bijlen	700	Middelbare bijlen
250	Kleine bijlen	800	Kleine bijlen
200	Grote kapmessen	200	Groote hackmessen
150	Middelbare kapmessen		
100	Kleine kapmessen		
150	Cassava beijtels	150	Carsaevijbeijtels
100	Canoodissels platte en schulpachtig	50	Cano dissels
		1200	Groot zaeijse messen
		1800	Groote gebrand hechte messen
		600	Cleijne gebrand hechte messen
1200	Witte beenmessen met drij nageltjes geklonken	1200	Withechte messen
600	Swarte beenmessen	600	Swarthechte messen
80	Schockscharen	240	Haer schaeren
600	Scheermessen	240	Schaermessen
144	Swart gebrande spiegels	120	Swarte groote spiegels
288	Blikken spiegeltjes	1200	Blicke spiegels
500	Valkebellen	960	Bellen
		800	Groote haecken
2000	Schellevischoecken	8000	Schelvis haecken
		240	Slechte seijnaelden
		960	Fransche vingerhoeden
		20000	Groot en cleijne spellen
72	Trompen	240	Trompen
144	Vierslagen	240	Vierstaeven
300 pond	Coralen, wit, blauw en groene	400 pond	Witte blaeu en groen coraelen
2000	Cristall		
		1 baele	Caenefas

8. Tekst over de tabaksteelt 1676

In een anoniem pamflet uitgegeven door de Staten-Generaal en gedrukt in de drukkerij van Scheltus in 's-Gravenhage in 1676 wordt een beschrijving van de teelt van tabak gegeven. De schrijver stelt dat het beste land voor het verbouwen van cassave, aardappelen, granen en tabak bij de bergen gelegen is. Waarschijnlijk is dit pamflet door de Engelsman Apricius geschreven en was het bedoeld om mensen te interesseren voor deelname aan de volksplanting bij de Oiapoque die hij samen met anderen, zoals Myst in 1676, ondernam. (Een vertoogh 1676: 31-33)

Nu aengaende den Taback; Men moet het Landt teghens de Regen-maenden gereedt hebben, ende in het begin van dien versorcht zijn van goedt Zaet, ende verscheyde ende wel-ghelegene Bedden van goede Aerde en Mist toe-gemaect. Bereydt hebben, wel beschermt van de Mieren, en met eenige Matten van Riet of Biesen versien, om se van de hitte van de Sonne op 't eersten te bewaren, om het Zaet met d' eerste goede regen in d' Aerde te zaeyen; en als de planten beginnen ontrent de breete van een Ducaton, of weynigh grooter zyn, moet mense tegens den avondt of 's morgens vroegh in of naer den regen op-trecken uyt de Bedden ende planten in 't Veldt, en die men 's morgens plant, moet men op de hitte van den dagh met eenige Bladeren bedecken, voor een dagh of twee.

Als sy beginnen op te wassen, moet mense van onkruyt schoon houden, ende wanneer sy beginnen wat hoogh te zyn, moet men de onderste Bladeren, ende alle Schooten die tusschen de Bladeren wassen (die men Suyckers heet) af-plucken; ende als yder Plant ontrent thien ofte veerthien Bladeren aen heeft, soo moet mense de top ofte opperste eynde van dien daer het Saet wast, afbreecken, op dat de ghelatene Bladeren soo veel dicker moghen worden, ende als de Bladeren dick en wat nae het blaeuwe van couleur geworden zyn, soo moet men de geheele Plant (de Stroinck met de Bladeren daer aen) dicht aen de gront af-snyden, in de morghen in een droogh en Sonneschijn-weder; en afgesneden zynde, moet mense den geheelen dagh in de Sonne laten leggen, de selve altemet omme-keerende, op dat de Bladeren weeck worden, ende 's avondts in een Huys, redelijck hoogh, en dicht gemaect, diese wel bewaren kan van de Sonnen en van den Dauw, Mist ofte Dampen, aen de onderste eynden met een draet ofte bast van Boomen aen de latten, daer toe gemaect, ordentelijck op-hangen, soo verre van den anderen, als datse aen den anderen niet en raecken, ende laetse daer droogen tot dat de Bladeren wat doncker geel van buyten, en bruynder van binnen zyn, en dan na datter gelgentheyt is, met neemtse af en treckt de Bladeren van de Stroncken, ende packtse-op, of maecktse in Rollen om te versenden ofte verkoopen.

Onder-en-tusschen men laet te Wortelen in de Aerde staen, die voor de tweede- mael redelijcks goede Bladeren sullen geven, om tamelijcke goede Taback te maecken, dat men als vooren moet bereyden, eenige trecken oock het derde Gewasch, maer dat dient alleen voor de Dienst-knechten of Negers te ghebruycken. Men set de Planten twee voet van den anderen eene wegh, ende drie voet van den anderen de andere wegh, om beter tusschen door te gaen omse schoon te maecken, eenige platense op alle wegen drie voet van den anderen.

Als mense op alle wegen drie voet van den anderen plant, soo kan men in een Margen Landts 6534 Planten planten, ende als men de Planten plant twee voet van den anderen een wegh, ende drie voet van den anderen de andere wegh, soo kan men in een Margen Landt 9900 Planten planten, als dan yder persoons twee Margen Landts, jae en anderhalf schoon ende ghereedt sal hebben teghens de tydt van 't jaer met Planten, omse alsoo te planten, ende die kan planten ende schoon houden, soos al hy veel meer als drie duysent pondt Taback konnen planten ende bereyden.

Nu het beste Landt om Cassavie ende Patatos, Granen ende Taback te planten, is op de Bergen, of aen het hanghen van de Bergen, die met Boomen ende Bosschagien beset zyn, dat hoogh ende droogh, ende even-wel seer vet en vruchtbaer is, ende daer soo veel groote Boomen soo dicht aen den anderen niet en wassen, als in de lage modderige Landen doen, gelijk ick by veelvoudighe experientie bevonden hebbe; om het Landt te bereyden, kapt men eerst alle de kleyne Boomen ende Struycken neer, soo dicht aen de groot als men kan, de Boomen die seer groot zyn laet men staen, en hactt maer de tacken af, ende leght een goedt vuyr rondtom de Wortelen aen, als de Boomen neer zyn, soo hactt ende plast men alle tacken neder op de aerde, soo veel als 't doenlijck is, men laetse dan een maendt of twee of drie of langer leggen, als men tydt heeft, op datse door de hitte van de Sonne droogh werden; ende alsse droogh zyn, men steecke aen brandt op verscheyde plaetsen voor de Windt, waer door het meestendeel van 't Hout, ende met een alle de Wortelen ende d' aerde selfs tot op een voet of anderhalf diep verbrandt werdt, dit doodet all onkruyden, ende maeckt de grondt seer vruchtbaer, en die alsoo gedaen zynde, men bereydt sigh om hetselve te planten met d'eerste regenen. Van dusdanige Landen kan een Persoon in acht of thien dagen meer als hondert voet in 't vierkant ofte hondert roeden, alle de Boomen ende Struycken neder-kappen, ende in thien of twaelf weecken een geheel morgen, ende in twintich of vier en twintigh weecken yeder twee morgen Landts.

9. Tabel met vermeldingen van verkoop van orleaan door de Kamer van Zeeland.

datum	verkoop orleaan door de Kamer van Zeeland 1658-1682
1658 06 17 *	verkoop oranje verwe
1658 08 01*	Conditien verkoop oa oriane, grote hoeveelheid overgekomen
1658 10 31*	Verkoop partij orleaan
1660 02 26*	Verkoop orleaan in Vlissingen, resolutie verkoop orleaan in Middelburg
1662 08 10*	Verkoop orleaan Vlissingen
1667 05 19*	Verkoop Orleaan in Amsterdam
1675 08 08***	Veiling 73 vaten
1675 08 26**	Verkoop 75 last gomme, tevens Ambergris Amijsoonen, Orleaan
1675 10 07**	Verkoop via Kamer van Amsterdam
1675 10 31***	Veiling 145 vaten
1677 08 29***	Veiling orleaan 100 vaten
1680 10 03***	Veiling orleaan 214 vaten
1681 08 28***	Veiling orleaan 50 vaten
1682 02 05***	Veiling orleaan 50 vaten

Bron:

- * 1.05.01.01_27, 28, 29 OWIC Resolutieboek van de Kamer van Zeeland
- ** 1.05.01.02_647 WIC Resolutieboek van de Kamer van Zeeland
- *** 1.05.01.02 1231 Vendubook van de Kamer van Zeeland.

Noot 1675 08 08 NA_WIC 1.05.01.02_647 Resolutieboek van de Kamer van Zeeland 1675 08 12:
De heeren over de Negotie rapporteeren dat op den 8 desen de Oriane Verwe wel begonnen is geweest de verkoopen mar dat de verwe niet meer mogende gelden als van 30 tot 26 groot. Goedtgevonden was met de voornoemd verkoopingte tot nader order te supersederen, en dat al de verwe door de heer Ab. Van Rhee ingekoght was voor Reeckeninge van de Comp als zijnde doen gemelt heeren commissarissen dar toe specialijck versocht, om de Oriane op een gode pris te brengen: in vouge dat is mar so loopen door particulieren zijn ingekoght, bedragende de selve een somme van 963:3:10: wat om nar omvragh goedtgevonden ende verstaen is, dat bij gemelte heeren commissarissen met voorsichtigheit geprocuert was, en dien volghen har te bedancken voor de genomen moijte.

Noot 1675 10 07 NA_WIC 1.05.01.02_647 Resolutieboek van de Kamer van Zeeland:
Kamer van Amsterdam van WIC heeft niet alleen 50 vaten orleaan, maar ook rest verkocht voor 23 groot op de voorwaarde dat de Kamer van Zeeland voor augustus 1676 geen veiling van orleaan zal organiseren.

N.B. Een vat orleaan kan waarschijnlijk op gemiddeld 150 pond gesteld worden. Bij een berekening van de opbrengsten van Essequibo uit de achttiende eeuw worden de retouren in de periode 1724-1730 op 362 vaten orleaan gesteld die f 39.297 opbrengen. Per vat is dat f 108. Bij een prijs van 15 stuivers per pond maakt dat $108 \times 20 = 2160/15 = 144$ pond per vat.
(NA_VWIS_1.05.01.06 70 Essequibo)

Een kladjje in de map NA_VWIS_1.05.01.06_71 toont een berekening van de winst van de kolonie Essequibo in 1750. De opbrengst bedroeg 2.012 vaten suiker ad f 54.360, 195 vaten oriane ad f 70.200 en 5 halfamen maraenbalsem ad f 1.125. Het totaal bedroeg f 152.579. Orleaan was dus belangrijk, per vat bracht het f 360 op en bedroeg 46 % van de waarde van de retouren.

10. Verbod op verven van boter met orleaan

Twee keuren uit Amsterdam. De eerste uit 1632 verbiedt het verven van boter met orleaan. De tweede keur uit 1708 staat het verhandelen van gekleurde boter toe.

Alsoo bevonden wort dat vele ende verscheyde huysluyden hier ter Stede komende marckten, haer niet en ontsien bleecke slechte ja geheel witte boter met orlianus, orange water ende ander couleurende materie sulcx op te proncken, vervalschen ende root te maken datse vande beste roode boter schijnt te wesen ende sij deselve daer voor op 't duurste onder de goede ingesetenen onser Stede verkoopen. De welcke daer door alle occasie benomen wert om tot hun profijt de bleecke boter, imder te koopen de roo boter ende ter contrarie gedrongen de slechte bleecke ende witte boter op 't duurste voor roo boter te betalen. Dat oock eenige materie als orlianus, orange water ende andere daer mede de voorsz. Boter gecouleurd ende vervalst wert, soo quaet scherp ende ondiensigh is in de boter, dat daer door veel boter in korten tijd verandert ende bijna gansch verderft, soo datmen se niet kan gebruijcken alle streckende tot groote schade ende nadeel van de goede gemeente. Soo is 't dat mijne heren van den Gerechte hier inne willende voorsien ende 't vijfde Articul vande voorsz. Ordonnantie amplierende na rijpe deliberatie goet gevonden geordonneert ende gestatueert hebben al sij ordonneren ende statueren bij desen dat van nu voortaan hier ter Stede geen gecouleurde boter ter marckt sal mogen worden gebracht nochte verkoft in 't minste noch meeste onder wat deksel of protect 't selve soude mogen wesen op de verbeurte van deselver boter en daer boven de boete van 6 gulden.

Bron: Waesbergen 1748: 779.b 1632 12 14.

7. Nader order tegens het vervalschen van de Boter 13 november 1708

Alsoo mijne Heeren van den Gerechte bevinden/ dat niet tegenstaande der selver successive keuren/ tegens het plegen van allerley bedrog omtrent de Boter/ van tijd tot tijd geëmaneerdt/ egter verscheyde baatsuchtige menschen/ in vilipendie van de selven/ sig niet ontsien/ van in het plegen van diergelijk bedrog te continueeren soo in het vermengen van de eene soort van Boter met den andere/ als mede het overleggen van de selve in andere vaten/ als waar in deselve ter plaatse/ die daar valt/ is gelegd geworden; door hoedanige bedriegeryen de goede ingesetenen/ dagelijx werden verkort/ en benadeelt/ door dien sy/ door soodanige ongeoorloofde kunstnaryen/ de alderslegste Boter voor goede/ en sels voor Hollandse/ ten alder dierste koomen te koopen/ omme waartegens/ soo veel mogelijk/ in toekomende te voorsien; SOO IS 'T, dat myne voorschrevene Heeren/ voor af wel expresselijk renoveerende alle de voorgaande keuren/ voor soo veel sy bevonden sullen werden aan dese tegenwoordige niet te contrarieeren/ verders hebben goet gevonden te ordonneren en statueeren mits desen/ dat het van nu voortaan wel gepermitteert zal zijn/ hier ter Stede in te brengen gecouleurde Boter/ niet alleen Hollandse maar ook allerley soort/ van buyten deese Provincie inkomende/ dog dat yder soort het zij Engelse/ Yerse/ Vriese/ Groninger/ of van wat Plaatse die ook soude moogen wesen niet anders sal mogen werden ingebracht/ verkogt of weder versonden/ als in soodanige fustagie en vaat-werck/ waar inne yder soort respectivelijk ter plaatse daar sy valt/ is gelegd geworden.

Bron: Ibidem: 881 R Fol 280 Ao 1708 11 13

11. Tabellen van goederen in Suriname uitgegeven door commies Combe 1670-1671

In de onderstaande tabellen zijn de totalen weergegeven van de geleverde leeftocht en de uitgegeven cargasoenen zoals die in de administratie van commies Combe verantwoord werden in maart 1671. (ZA 2035 230)

Tabel	ZA 2035 230 Rekening Combe Totalen 1671 03 01		
16710301	Lijste van de vivres geleverd door ordre van den heer Gouverneur Lichtenberg tzedert dag eerste Julij tot 1 Martij 1671 door commis Nicolas Combe tot suriname		
16710301	Vlees geleverd in ponden	Vlees	10678
16700301	Brandewijnstucken 16 en 5 oxhoofft met gort	Gort	16/5
16701000	Gelevert aen de soldaeten inde maanden van octobris een brandewijn stuck met erten	Erten	1
16700700	Gelevert aen stockvis aen de soldaeten inde maanden van Julius en augustus in ponden	Stokvis	304
16701100	Totaal speck in ponden	Spek	2122
16701200	Gelevert aen olij aen de officieren inde maent van decembris stooopen 28- 0	Oly	28
16700800	Gelevert aen rietbrandewijn aen de soldaten inde maent van augustus stooopen 29 – 0	Rum	29
16710100	Brandewijn totaal in Stooopen 117 – 0	Brandewijn	117
16710200	Oxhooffden Zout totaal geconsumeert 14 – 0	Zout	14
16710301	Geleverde cassave in ponden	Cassave	23453
16700800	Gelevert aen zeekoe aen de soldaeten inde maanden van augusti en septembris	Zeekoe	4830
16701000	Gelevert aen de officieren aen soute quereman inde maanden van octobris in ponden (quereman = lokale vissoort: mugil sp)	Quereman	140
16710301	Totaal geleverde yams in ponden	Yam	33157
16710301	16 cassavie pannen	Cassavepan	16
16710306	Geconsumeert aen schaften tzedert den 1 Januarij 1670 tot 6 maart 1671 thien bossen schaften	Pennen	10
16710320	Totaal kruit per pond	Kruit	1472
16710301	Lijste van de cargasoen geleverd door ordre van den heer Gouverneur Lichtenberg tzedert den 1 Januarij 1670 tot 1 Maert 1671 door commis Nicolas Combe tot suriname		
16710301	Houven	Houven	20
16710301	Cassavieraspen	Cassaverasp	13
16710301	Hackmessen	Hakmes	274
16710301	Cralen per pond	Kralen	96.25
	Cralen bont per stuk	Kralen	3100
	Cralen cristal per stuk	Kralen	250
16710301	Dozijn messen 90 – 10	Mes	1090
16710301	2 ½ dozijn spiegels	Spiegel	30
16710301	Dozijnen trompen 21	Tromp	300
16710301	Vischoucken	Vishaak	1137
16710329	Goedgekeurd Lichtenberg 29 Maert 1671		
16710511	De reekeninge bevonden goet en oprecht te sijn actum Paramaribo den 11 Meij 1671 Lichtenberg		

12. Tabel cargasoenen voor regionale bestemmingen ZA 2035 230 chronologisch

ZA 2035	230 administratie Combe 1670-1671 cargasoenen		
16700113 16700114	Gelevert aen Philippe Brac om cassavie te ruilen voor t fort	Hakmes	25
		Vishaak	37
		Mes	120
		Tromp	180
		Spiegel	24
		Scheermes	12
		Kralen bont	1600
16700325	gelevert aen capt Claes Reijniersen om nae amazones te gaen om zeeke te handelen	Hakmes	80
		Vishaak	300
		Mes	144
		Spiegel	6
		Kralen	7 pond
		Kralen bont	500
16700330	gelevert aen Frans Bonnet om cassavie te handelen voor t fort	Vishaak	800
		Hakmes	20
		Mes	96
		Tromp	72
		Kralen	13,5 p
		Kralen bont	1000
16700408	gelevert nae Seramica door ordre	Hakmes	6
		Mes	24
16700603	gesonden nae Marwijne door ordre	Mes	24
		Kralen	5.5 p
16700715	Den 15 Julij gesonden nae Marwijne een oxhoofft sout door ordre oxhoofft 1	Zout	300 kg
16700715	gesonden nae Marwijne door ordre	Hakmes	3
		Mes	48
		Kralen	10 p
16700727	gesonden nae Seramica door ordre voors een tonne zout gelevert aen Hendrick Pas op sijn rekeninge een cassavi raspen weegende 3 pond door ordre	Zout	300 kg*
		Hakmes	6
		Cassaverasp	1
		Mes	72
		Kralen	3.25 p
16700820	gelevert aen de Command Pieter Jacobsen nae Bauroma te gaen om visch en cassavie te ruilen	Zout	1200 kg
		Hakmes	12
		Mes	144
		Kralen	44 pond
		Kralen	250 st
		Kristal	
16700913	gesonden nae Marwijne door ordre	Hakmes	30
		Mes	72
		Kralen	6
16700918	gesonden nae Seramica door ordre	Hakmes	18
		Mes	12
16700928	gesonden nae Correntin door ordre	Hakmes	32
		Mes	
		Kralen	7 p
16701020	Den 20 octobris gesonden nae Correntin door ordre voors een tonne zout	Zout	300 kg
16710113	dito gelevert aen Commandr Jan Jobsen om cassavie te ruilen	Hakmes	8

13 Tekst over cassave van Hartsinck

De *Cassave*, *Juca*, of *Maniok* wordt verdeeld in tweederlei soort; in bittere, welke met de eerste benaming genoemd wordt, en in zoete genaamd *Boussouli*. Het is een Plantgewas, welkers Kleur wit, grys, rood, of violet is, naar de onderscheidene soorten van Steng die zy bekleedt. De Stronk is robbelachtig en in leden verdeeld ter zwaarte van een dikke Rotting, zacht en broos, groeiende beter uit Looten dan uit Zaad, met een dunne Schors bedekt. Het Blad is byna als een Wyngaardsblad, langs zyne uitsnydingen tot op een halve Vinger breedte van de Steel gescheiden. De groote Wortel of Stoel, schiet van drie tot zeven kleine Wortelen rondom haar uit, naar maate dat de Plant oud, en de Grond goed is; zynde de Schil van den Wortel mede graauw of rood, hoewel het binnenste wit als een Raap is.

Deeze Struik groeit ter hoogte van zeven of acht Voeten: de zoete brengt zyne Vruchten in acht Maanden voort, doch de bittere komt niet tot volwassenheid of rypheid, dan na verloop van twaalf Maanden. Ryp zynde, trekt men de gantsche Plant uit den Grond, en de Wortelen die'er afbreken graaft men op. De zoete Cassave of Boussouli is de witte, welke geen vergiftig Sap by zich hebbende, dierhalve, zonder datze geperst wordt, ten eersten kan gebraaden en gegeten worden, smaakende als Kastanjes. Doch de bittere, van welke het Brood aangenaamer en voedzamer is, heeft een vergiftig Sap of Melk in zich; doodlyk voor Menschen en Beesten; waar tegens het Vlies dat om den Wortel zit, een Tegengift is, zo dat een Mensch of Beest den Wortel met het Vlies eetende daar van geen ongemak heeft. Als men denzelven wil eten, schrappt men de Schors daar van met een Mes, en wascht den Wortel schoon af, wanneer men hem zo fyn als Zaagzel raspt. Wanneer het Sap gekookt en zo lang afgeschuimd wordt, dat 'er geen schuim meer afkomt, is het van Vergift gezuiverd, en wordt door de Europeërs en Indiaanen als een lekkerney gegeten, het zy men in het zelve Vleesch kookt en het in de Peperpot gebruikt, of daar van, even als van Melk, door de Indiaanen, een Pap gekookt wordt.

Om de Cassave te verplanten, slaat men met een Houweel vyf of zes slagen in den Grond, om een hoop Aarde te maaken, waar in men vyf Stekken van de Steng steekt, ieder ter lengte van twaalf, veertien of zestien Duimen, vier in het kruis en één in het midden zo diep, dat ieder Stek twee of drie leden boven den Grond uitsteekt, aan ieder welcher leden de Bladen uitspruiten: men maakt ieder hoop een of anderhalf Voet van malkander op een ry volgens de Lyn, op dat het Water daar door kan afloopen. Dezelve worden tweemaal 's jaar van het Onkruid gezuiverd.

Om nu van de Cassave Brood (dat door het grootste gedeelte van Zuid-America het gewoonste Voedsel der Ingezetenen is) te bakken, neemt men een ronde Yzeren Pan of Plaat van omtrent een half Duim dik, en twee Voet over 't kruis breed, welke op het Vuur gezet en bekwaamelyk warm gemaakt wordt. Hierin legt men het Meel ter dikte van byna een Duim, maar voor de Europeaanen ter dikte van een vierde Duims, dit Meel wordt van tyd tot tyd, met een Houten Spatel een hand breed, op malkander gedrukt; de eene zyde gaar zynde, wordt de Koek omgekeerd, en voorts een Uur of twee in de Zon gelegd om verder te droogen. Dit Brood is van binnen zeer wit, en van buiten van een zachte goudgeele Kleur, kunnende acht of negen Maanden goed blyven, als het op een drooge plaats ter bewaaringe weg gelegdt wordt. Het zelve is een zeer goed Voedsel. Men droogt dit Meel ook wel in Koperen Pannen, waarna het gekorrelt, in Vaten gedaan, en voor het toekomende bewaard wordt; en als gekookte Ryst gegeten.

Bron: Hartsinck 1770: 58-60.

Bronnen

Nationaal Archief

Staten-Generaal: Resoluties:

NA_1.01.03

Staten-Generaal: Loketkast:

NA_1.01.07_12563.2

Staten van Holland: Resoluties

NA_3.01.04.01

NA_3.01.04.01_368

NA_3.01.04.02_5053

Oude West-Indische Compagnie

NA_1.05.01.01_1, 20-33, 41, 42, 46, 57, 59

West-Indische Compagnie

NA_1.05.01.02_467, 647, 648, 1025, 1231

VWIS

NA_1.05.01.06_70, 71

NA_4. VEL_578, 579-1, 579-2, 650, 651, 652, 685, 1667, 2152, 2153.

Westfries Archief (WA)

Notarieel Archief 1685

Zeeuws Archief (ZA)

ZA_Staten van Zeeland_2.1_2035, 2036

ZA_MS_182

Koninklijk Huisarchief (KHA)

KHA_A_13_VI-29

Stadsarchief Amsterdam (SAA)

Poortersboek B.

Notarieel Archief: Invoernummer 5075

Gemeentelijk Archief Dordrecht (GAD)

Doop en trouwboeken (DTB)

Gemeentearchief Rotterdam (GAR)

Oud Notarieel Archief (ONA)

Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UBA) KZ

UBA_KZ_O.K._124.

Plancius, Petrus (1592-1594) *Meriodionalis Americae pars in quinque regiones ab Hispanis dividitur, quae sunt Castella aurea, ut vocant: Popaianum, Peruvia, Chila & Brasilia*, Amsterdam.

UBA_KZ_104.05.04.

Hondius, Jodocus (Unknown, 1598-1599) *Nieuwe caerte van het wonderbaer ende goudrijcke landt Guiana: gelegen onder de Linie Æquinoctiael, tusschen Brasilien ende Peru: nieuwelick besocht door Sir Wa[!]ter Ralegh, Ridder van Engelandt, in het jaer 1594, 95 ende 1596*,

British Library

BL_Map_MS_34_240_N (Tatton)

Mss No.3662, William Byams Journal of Guiana.

The National Archives of the UK

TNA: PRO: HCA/13/64

Literatuur

- Aa, A.J. van der (1878) *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*, Haarlem.
- Abbeville, Claude d' (1614) *Histoire de la mission des Pères Capucins en l'Isle de Maragnan*, Paris.
- Abbeville, Claude d' (1623) *L'arrivée des Pères Capucins en l'Isle de Maragnan et la conversion des sauvages*, Paris.
- Acuña, Cristobal (1641) *Novo descobrimento do grande rio das Amazonas*, Madrid.
- Acuña, Cristobal (1994) ed. Helena Ferreira; Moacyr Werneck de Castro; José Tedin Pinto, *Novo descobrimento do grande rio das Amazonas: Madri, Imprensa do Reino, 1641*, Rio de Janeiro.
- Adonias, Isa , Maria de Lourdes Jovita (1963) *A cartografia da região amazônica: Catálogo descritivo (1500-1961)*, Rio de Janeiro.
- Aikhenvald, Alexandra Y. (1999) 'The Arawak language family', in Dixon, R.M.W. and Aikhenvald, *The Amazonian Languages*, Cambridge: 65-106.
- Albert, Bruce and Alcida Rita Ramos (2002) *Pacificando o branco: cosmologias do contato no norte-amazônico*, São Paulo.
- Algra, A. en H. Algra (1978) *Dispereert niet. Twintig eeuwen historie van de Nederlanden*, Deel 5, Franeker.
- Alphen, G. van (1960) *Jan Reeps en zijn onbekende kolonisatiepoging in Zuid Amerika 1692*, Assen.
- Andrews, K.R. (1978) *The Spanish Caribbean; trade and plunder 1530-1630*, London.
- Artur, Jacques François, ed. Marie Polderman (2002), *Histoire des colonies française de la Guianne*, Paris.
- Arvelo, Lilliam (2000) 'Change and Persistence in Aboriginal Settlement Patterns in the Quíbor Valley, Northwestern Venezuela (Sixteenth to Nineteenth Centuries)', *Ethnohistory* 47: 3-4.
- Asher, G.M. (1960) *A bibliographical and historical essay on the Dutch books and pamphlets relating to New Netherland, and the Dutch West-India Company and to its possessions in Brazil, Angola etc. as also on maps, charts etc. of New Netherland by N.U. Visscher and to the three existing views of New-Amsterdam (Amsterdam 1854-1876, herdruk Amsterdam 1960)*
- Atlas contenant un choix de cartes antérieurs au Traité conclu à Utrecht le 1 avril 1713 entre le Portugal et la France: annexe au Mémoire présenté par les États-Unis du Brésil au Gouvernement de la Confédération Suisse* (1899) Paris.
- Avellar, Helio de Alcantara (1956) *História Administrativa do Brasil*, Vol. I, Rio de Janeiro.
- Axtell, James (2001) *Natives and newcomers: the cultural origins of North America*, New York.

- Baart, J.M. et al. (1977) *Opgravingen in Amsterdam: 20 jaar stadskernonderzoek*, Dienst der Publieke Werken, Afdeling Archeologie, Amsterdams Historisch Museum, Haarlem.
- Baldus, Herbert (1946) 'Curt Nimuendaju, 1883-1945', *American Anthropologist* (1946), Vol. 48: 238-243.
- Barbosa, Gabriel Coutinho (2005) 'Das trocas de bens', in Gallois, Dominique Tilkin ed. (2005) *Redes de relações nas Guianas*, São Paulo.
- Barrera, Laura Caso en Mario Aliphath Fernández (2006) 'Cacao, vanilla and annatto: three production and exchange systems in the Southern Maya lowlands, XVI-XVII century', *Journal of Latin American Geography*, 5 (2), Austin.
- Beckles, Hilary (1998) 'Plantation, Production and White 'Proto-Slavery'', in Lorimer, Joyce ed. *Settlement Patterns in Early Modern Colonization, 16th-18th Centuries*, Aldershot (GB): 152.
- Behn, A. (1919) 'De geschiedenis van den koninklijke slaaf', *De West-Indische Gids*, Vol. 1 (1919), issue 6, Leiden: 479-495.
- Beek, B.L. van, W.H. Metz, O.R. Ortiz Troncoso (1999) 'Zonder zout kunnen zij niet leven; zoutvaart op Venezuela in de Gouden Eeuw', *Spiegel Historiae*, No 34, Bussum.
- Benjamin, Anna (1998) 'Fort Nassau and the van Wallenburg Thesis: A Re-evaluation of the Evidence', *Archaeology and Anthropology* 12, Georgetown.
- Benjamins, Herman Daniël en Joh. F. Snelleman (red.) (1914-1917) *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië*, Den Haag/Leiden
- Berkel, Adriaen van (1695) *Amerikaansche voyagien, behelzende een reis na Rio de Berbice, gelegen op het vaste land van Guiana, mitsgaders een andere na de colonie van Suriname, gelegen in het Noorder deel van het gemelde landschap Guiana*, Jan Claesz Hoorn, Amsterdam.
- Berredo, Bernardo Pereira de (ed. 1988) *Annaes Históricos do Estado do Maranhão*, Rio de Janeiro.
- Bettendorf, J.F. (1990) *Crônica da Missão dos Padres da Companhia do Jesus no Estado do Maranhão*, Belém.
- Biet, Antoine (1664) *Voyage de la France équinoxiale en l'Isle de Cayenne entrepris par les François en l'année MDCLII*, Paris.
- Bijlsma, R. (1926) 'De brieven van Gouverneur van Aerssen van Sommelsdijck aan Directeuren van de Societeit van Suriname uit het jaar 1684', *WIG* 7 jg Deel 8, Den Haag.
- Blok, P.J. (1924) *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*. Deel 2, Leiden
- Bloom, Herbert I. (1969) *The economic activities of the Jews of Amsterdam in the seventeenth and eighteenth centuries*, New York.

- Blue Book: Venezuela No 1, 2 (1896) *Documents and correspondence relating to the question of boundary between British Guiana and Venezuela*, London.
- Blue Book: Venezuela No 1, 2, 3 (1899) *Case, Counter case, Argument*, London.
- Boer, M.G. de, (1903) 'Een Nederlandsche goudzoeker', *Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde* (TvG) 18 1-18.
- Bondam, E.J., ed. and trans. (1907) 'Journeaux et Nouvelles Tirées de la Bouche de Marins Holandais et Portugais de la Navigation aux Antilles et sur les Côtes du Brésil', *Annaes da Bibliotheca Nacional* 29, Rio de Janeiro: 99-179.
- Boogaart, E. Van den (1992) *La expansión holandesa en el Atlántico, 1580-1800*, Madrid.
- Boomert, Arie (1984) 'The Arawak Indians of Trinidad and coastal Guiana', *The Journal of Caribbean History* 19 (2): 123-188.
- Boomert, Arie (1986) 'The Cayo complex of St. Vincent: ethnohistorical and archaeological aspects of the Island Carib problem', *Antropológica* 66: 3-68.
- Boomert, Arie (1987) 'Gifts of the Amazons: "green stone" pendants and beads as item of ceremonial exchange in Amazonia and the Caribbean', *Antropologica* 67: 33-54.
- Boomert, Arie (1993) 'The Barbakoeba Archaeological Complex of Northeast Suriname' in *OSO* jaarg. 12, No 2 1993.
- Boomert, Arie (1995) 'Island Carib archaeology' in Whitehead, Neil. L. (1995) *Wolves from the sea: readings in the anthropology of the native Caribbean*, KITLV Press Leiden.
- Boomert, Arie (2000) *Trinidad, Tobago and the Lower Orinoco Interaction Sphere: an archaeological/ethnohistorical study*, PhD study, Leiden.
- Boomert, Arie (2002) 'Amerindian-European Encounters on and around Tobago (1498-ca. 1810)' *Antropologica* 97-98: 71-207.
- Bos, Gerrit (1998) *Some recoveries in Guiana Indian ethnohistory*, Amsterdam.
- Boven, K.M. (2001) *Beyond Samuwaka: a history of the Trio peoples: with two accompanying landuse maps 1:284.000*, Paramaribo.
- Boven, Karin M. (2006) *Overleven in een grensgebied: veranderingsprocessen bij de Wayana in Suriname en Frans-Guyana*, Amsterdam.
- Boxer, C.R. (1993) *De Nederlanders in Brazilië; 1624-1654*, Amsterdam
- Bradley, James (2007) 'Before Albany', *New York State Museum Bulletin* 509, New York.
- Brakel, Simon van (1908) *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw: hun ontstaan, hunne inrichting*, 's-Gravenhage.
- Brakel, Simon van (1914) 'Een Amsterdamsche Factorij te Paramaribo 1613', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* Vol 35, Utrecht: 83-86.

- Bubberman F.C. [et al.] (1973) *Links with the past: the history of cartography of 1500-1971*, Amsterdam.
- Buddingh, H. (1999) *Geschiedenis van Suriname*, Utrecht.
- Butt-Colson (1973) Inter-Tribal Trade in the Guiana Highlands, *Antropologica* 34:1-70.
- Butt-Colson (1983) The Spatial Component in the Political Structure of the Carib Speakers of the Guiana Highlands, *Antropologica* 59-62: 74-124.
- Buve, R. (1961) 'De positie van de Indianen in de Surinaamse plantagekolonie gedurende de 17^e en de 18^e eeuw; Een poging tot sociaal-historische studie', Doctoraalscriptie, Universiteit Leiden.
- Buve, R. (1966) 'Gouverneur Johannes Heinsius', *NWIG* 45, Den Haag:14-26.
- Byams, William, 'Journal of Guiana 1665 to 1667', British Library Mss No.3662, Fol. 27-37.
- Cabeliau, Abraham (1617) *Reken-konst vande groote see-vaert, waer door men op alle streken van 't compas so wel de lenghde Oost ende West kan vinden, als de breede Zuydt ende Noort. / Ghepractiseert, beschreven ende int licht gebracht tot dienst van alle zee-varende lieden, door Abraham Cabeliav*, ghedruckt by Paulus van Ravesteyn, Amsterdam.
- Cabral de Mello, Evaldo (2005) *De Braziliaanse affaire: Portugal, de Republiek der Verenigde Nederlanden en Noord-Oost Brazilië, 1641-1669*, Zutphen.
- Carlin, E.B. (2002) *Atlas of the languages of Suriname*, Leiden.
- Carlin, E.B. (2004) *A grammar of Trio: a Caribbean language of Suriname*, Frankfurt am Main.
- Carlos, Ann M., and Frank D. Lewis. 'Trade, Consumption, and the Native Economy: Lessons from York Factory, Hudson Bay', *Journal of Economic History* 61, no. 4 (2001): 465-94.
- Carlos, Ann M., and Frank D. Lewis. 'Marketing in the Land of Hudson Bay: Indian Consumers and the Hudson's Bay Company, 1670-1770', *Enterprise and Society* 2 (2002): 285-317.
- Carvalho Jr., Almir Diniz de (2005) 'Índios Cristãos: 'a conversão dos gentios na Amazônia portuguesa, 1653-1769'. Tese de Doutorado em História Social, Unicamp.
- Castro, E. Viveiros de, M. Carneiro da Cunha eds. (1993) *Amazônia, Ethnologia e História Indígena*, São Paulo.
- Ceci, Lynn (1977) 'The effect of European contact and trade on the settlement pattern of indians in coastal New York, 1524-1665: the archeological and historical evidence', PhD dissertation, City University of New York.
- Chambouleyron, Rafael Ivan (2005) 'Portuguese colonization of the Amazon region, 1640-1706', PhD University of Cambridge.
- Chavarriaga-Aguirre, Paul and Mark Halsey (2005) 'Reproductive biology and practices for confinement of experimental field trials', Program for Biosafety Systems international Food Policy Research Institute 2005 URL: <http://www.ifpri.org/themes/pbs/pbs.htm>.

- Claesz, C., (1598) *Waerachtighe ende grondighe beschryvinge van het groot ende goudt-rijck coninckrijck van Guiana gheleghen zijnde in America, by noorden de groote riviere Orelliana* Amsterdam.
- Clark, Gordon L., Maryann P. Feldman, Meric S. Gertler, Kate Williams (2003) *The Oxford handbook of economic geography*, Oxford.
- Cleary, David (2001) 'Towards an Environmental History of the Amazon: From Prehistory to the Nineteenth Century', *Latin American Research Review*, Vol 6 No 2: 65-96.
- Colenbrander, H.T. (1911) *Korte historiael ende journaels aenteyckeninge van verscheyden voyagiens in de vier deelen des wereldts-ronde, als Europa, Africa, Asia ende Amerika gedaen / door David Pietersz. de Vries*, Nijhoff, 's-Gravenhage.
- Colijn, Michiel (1617) *Waerachtighe ende grondighe beschryvinge van het groot ende goudt-rijck coninckrijck van Guiana gheleghen zijnde in America, by noorden de groote riviere Orelliana*, Amsterdam.
- Corteseo e Avelino Teixeira da Mota (1960) *Portugaliae monumenta cartographica*, V, Lisboa.
- Courtz, Hendrik (2008) *A Carib grammar and dictionary*, Toronto.
- Cruz, M.O.S. (2005) *Fonologia e gramática Ingarikó: Kapon – Brasil*, Amsterdam.
- Cruz, M.O.S. (2008) 'Os Ingarikó (Kapon) na Terra Indígena Raposa Serra do Sol/ The Ingarikó (Kapon) on the Raposa Serra do Sol Indigenous Land', *Tensões Mundiais: revista do Observatório das Nacionalidades*, V. 4, N. 6 (jan./jul. 2008), Fortaleza; São Paulo: 117-188.
- Cunha, Manuela Carneiro (1992) *História dos Índios no Brasil*, São Paulo.
- Curtin, Philip D. (1984) *Cross-cultural trade in world history*, Cambridge.
- Dalton, Henry G. (1855) *The history of British Guiana*, London.
- Denevan, W.M. ed. (1976) *The Native Population of the Americas in 1492*, Wisconsin.
- Denevan, W.M. (2001) *Cultivated Landscapes of Native Amazonia and the Andes*, Oxford.
- Dobbs, Gladys R. (2006) 'The Indian Trading Path and colonial settlement development in the North Carolina Piedmont', PhD Chapel Hill (VS).
- Doe, F. van der, A.C. Meijer en J.H.F. Schwartz, transcriptie: E.F. Molendijk-Dijk en M.A. Smulders (1992) *Indianen in Zeeuwse bronnen: brieven over indianen in Suriname tijdens het Zeeuwse bewind gedurende de periode 1667-1682*, Paramaribo.
- Dongen, A. van ed. (1996) *Another Man's Trash is Another Man's Treasure: The Metamorphosis of the European Utensil in the New World*, Rotterdam: Museum Boymans-van Beuningen.
- Donkin, R.A. (1974) 'Bixa orellana: The eternal shrub', *Anthropos* 69 (1/2):33-56.
- Dragtenstein, Frank (1993) 'Indiaanse opperhoofden rond 1700', *OSO* no. 2 jaargang 12, Nijmegen.

- Dragtenstein, F. (2002) *'De ondraaglijke stoutheid der wegloopers': marronage en koloniaal beleid in Suriname, 1667-1768*, Utrecht.
- Dreyfus, S. (1983) 'Historical and political anthropological inter-connections: the multilinguistic indigenous polity of the "Carib" Islands and the Mainland Coast from the 16th to the 18th century', *Antropológica* 59-62: 39-55.
- Dreyfus, S. (1993) 'Os empreendimentos Coloniais e os Espaços Políticos Indígenas no interior da Guiana Ocidental (entre Orenoco e o Corentino) de 1613 a 1796', in Castro, E. Viveiros de, M. Carneiro da Cunha eds., *Amazônia, Ethnologia e História Indígena*, São Paulo.
- Dubelaar, C.N. (1986) *South American and Caribbean petroglyphs*, Dordrecht.
- Dubois, Claude, assisté de Yves Garnier et Didier Casalis; rédaction Alexandra d'Arnoux, Francis Balle e.a. (1982) *Grand dictionnaire encyclopédique Larousse*, Paris.
- Earle, Carville V. (1975) *The evolution of a tidewater settlement system: All Hallow's Parish, Maryland, 1650-1783*, Chicago.
- Edmundson, George (1901) 'The Dutch in Western Guiana', *The English Historical Review*, Vol. 16, No. 64 (Oct., 1901): 640-675
- Edmundson, George (1903-1904) 'The Dutch on the Amazon and Rio Negro', *The English History Review* (1/2).
- Een vertoogh van de considerabele colonie, by de Edele Groot Mog. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, uytgeset op de vaste kust van America* (1676), Scheltus, 's-Gravenhage.
- Elias, J.E. (1903-1905) *De Vroedschap van Amsterdam, 1578-1795*, Haarlem.
- Emmer, P.C. (1998) *The Dutch in the Atlantic economy, 1580-1880: trade, slavery and emancipation*, Aldershot.
- Emmer, P.C. (2000) *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850*, Amsterdam.
- Enthoven, V. (1996) *Zeeland en de opkomst van de Republiek. Handel en strijd in de Scheldedelta c 1550-1621*, Leiden.
- Enthoven, V. (1999) 'A Dutch Treat. Een Amerikaan in Zeeland op zoek naar El Dorado', *Zeeuws Tijdschrift* nr. III, Middelburg: 25-28
- Enthoven, V. (2003) 'An assessment of Dutch Atlantic commerce, 1585-1817', in Postma, J.M. (2003) *Riches from Atlantic commerce: Dutch transatlantic trade and shipping, 1585-1817*, Leiden: 385- 445.
- Enthoven, V. (2003) 'Early Dutch expansion in the Atlantic Region, 1585-1621', in Postma, J. en V. Enthoven ed. *Riches from Atlantic commerce: Dutch transatlantic trade and shipping, 1585-1817*, 2003, Leiden.
- Evreux, Y. (1864) *Voyage dans le nord du Brésil fait durant les années 1613 et 1614*, Paris.

- Farage, Nádia (1991) *As Muralhas dos Sertões: os povos indígenas no rio Branco e a colonização*, Rio de Janeiro.
- Fausto, Carlos (1992) 'Fragmentos de história e cultura tupinambá: da etnologia como instrumento crítico de conhecimento etno-histórico' in Cunha, Manuela Carneiro (1992) *História dos Índios no Brasil*, São Paulo: 381-396.
- Forest, R.W. De (1914) *A Walloon family in America; Lockwood de Forest and his forbears, 1500-1848: together with A voyage to Guiana; being the Journal of Jesse de Forest and his colonists 1623-1625*, Boston.
- Freire, José Ribamar Bessa (2004) *Rio Babel: a História das Línguas na Amazônia*, Atlântica Editora/Editora da UERJ, Rio de Janeiro.
- Froger, François (1698) *Relation de Voyage de Mr de Gennes*, Paris.
- Frontières du Brésil et de la Guyane Anglaise; Premier Mémoire le droit du Brésil présenté a Rome le 27 Fevrier 1903 par Joaquim Nabuco, envoyé extraordinaire et ministre plenipotentiaire de Brésil en mission speciale aupres de sa majesté le roi d'Italie* (1903) Paris.
- Frontières entre le Brésil et la Guyane française*, 3 Vol (1899) Paris.
- Gadelha, Regina Maria A. Fonseca (2002) 'Conquista e ocupação da Amazônia: a fronteira Norte do Brasil', *Estud.av.*, v 16, n. 45, S. Paulo.
- Galindo, M. (2004) 'O Governo das Almas, a expansão colonial no país dos tapuia 1651-1798', PhD Dissertation; Leiden.
- Gallay, Alan (2002) *The Indian slave trade: the rise of the English empire in the American south, 1670-1717*, New Haven.
- Gallois, Dominique Tilkin (1994) *Mairi revisitada: a reintegração da Fortaleza de Macapá na tradição oral dos Waiãpi*, São Paulo.
- Gallois, Dominique Tilkin ed. (2005) *Redes de relações nas Guianas*, São Paulo.
- Gassón, R. (2000) 'Quirípas and mostacillas: The evolution of Shell beads as a medium of exchange in Northern South America', *Ethnohistory* 47 (3/4): 581-609.
- Gassón, Rafael A. (2002) 'Orinoquia: The Archaeology of the Orinoco River Basin', *Journal of World Prehistory* Vol.16, No 3, September 2002.
- Gelderblom, Oscar (2000). *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578-1630)*, Hilversum.
- Gerbier, Balthasar baron Douvily (1660) *Sommier verhael, van sekere Amerikaensche voyagie, gedaen door den ridder Balthasar Gerbier*, Tiele (Bibl.) 370, Rotterdam.
- Gobardhan-Rambocus, L., A.N. Paasman, Hein D. Vrugink (1991) 'Suriname-collecties', *OSO: tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis* vol. 10 (1): 86-114.

- Goeje, C.H. de (1939) 'Nouvel examen des langues des Antilles avec notes sur les langues Arawak-Maipure et Caribes et vocabulaires Shebayo et Guyana (Guyane)', *Journal de la société des Américanistes*, Nouvelle Série, t. XXXI, Paris: 1-120.
- Goeje, C.H. de (1943) *Philosophy, initiation and myths of the Indians of Guiana and adjacent countries*, Leiden.
- Gonsalves de Mello, J.A. (2001) *Nederlanders in Brazilië (1624-1654): de invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië: Universiteitsbibliotheek Leiden Ms. LTK 2234*, Zutphen.
- Gordijn, W. (1977) *Encyclopedie van Suriname*, Elsevier, Amsterdam.
- Goslinga, Cornelis Ch. (1971) *The Dutch in the Caribbean and on the Wild Coast, 1580-1680*, Assen.
- Goslinga, Cornelis Ch. (1985) *The Dutch in the Caribbean and in the Guianas 1680-1791*, Assen.
- Gosselink, Martine (2007) *Land in zicht: Vingboons tekent de wereld van de 17de eeuw*, Zwolle.
- Grenand F. en Grenand P. (1987) 'La côte d'Amapá, de la bouche de l'Amazone a la baie d'Oiapock, a travers la tradition orale Palikur', *Boletim do Museu Paraense Emilio Goeldi Emilio série Antropol.* 3 (1) Belém.
- Grenand, Françoise (1989) 'wayãpi-français: lexique français-wayãpi: Guyane française', Paris.
- Grenand, P. (1972) 'Les relations intertribales en Haute Guyane du XVIII à jours', Mémoire de maîtrise, Paris V.
- Grillet, J. (1698) *A journal of the travels of John Grillet and Francis Bechamel into Guiana in the year 1674*, Londen.
- Grol, G.J. (1934-1942) *De grondpolitiek in het West-Indische domein der Generaliteit*, 's-Gravenhage.
- Hakluyt, Richard (1903-1905) *The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation made by sea and overland to the remote and farthest distant quarters of the earth at any time within the compasse of these 1600 yeeres*, Glasgow.
- Hallema, A. (1958) *Geschiedenis van het gevangeniswezen: hoofdzakelijk in Nederland*, 's-Gravenhage.
- Hammond, D.S. ed. (2005) *Tropical Forest of the Guiana Shield*, Wallingford.
- Handler, Jerome S. (1970) 'Aspects of Amerindian Ethnography in 17th century in Barbados', *Caribbean Studies* Vol. 9/4, Puerto Rico.
- Harlow V.T. ed. (1925) *Colonising expeditions to the West Indies and Guiana, 1623-1667* London.

- Harmon, Alexandra (2007) 'American Indian Economic History and Academic Tribalism', Washington.
- Harris, C.A., *A relation of a voyage to Guiana, by Robert Harcourt, 1613: with Purchas's transcript of a report made at Harcourt's instance on the Marrawini District*, Works Hakluyt Society, second series No. 60 (London, 1928).
- Hart, Simon (1959) *The prehistory of the New Netherland Company: Amsterdam notarial records of the first Dutch voyages to the Hudson*, Amsterdam.
- Hartsinck, Jan Jacob (1770) *Beschrijving van Guiana, of de Wilde Kust, in Zuid-America*, Amsterdam.
- Hayes, Charles F. III (1983) *Proceedings of the 1982 Glass Trade Bead Conference*, New York.
- Heckenberger, Michael J., Afukaka Kuikuro, Urissapa' Tabata Kuikuro, J. Christian Russell, Morgan Schmidt, Carlos Fausto, Bruna Franchetto (2003) 'Amazonia 1492: Pristine Forest or Cultural Parkland?', *Science*, Volume 301 issue 1710, AAAS Washington D.C.
- Heckenberger, Michael J. (2008) 'Amazonian Mosaics: Identity, Interaction and Integration in the Tropical Forest', in Silverman, Helaine and William H. Isbell (2008) *Handbook of South American archaeology*, New York: 941-962.
- Heijer, H.J. den (1994) *De geschiedenis van de WIC*, Walburg Pers, Zutphen.
- Heijer, H.J. den (1997) *Goud, ivoor en slaven: scheepvaart en handel van de Tweede Westindische Compagnie op Afrika, 1674-1740*, Zutphen.
- Heijer, H.J. den (2005) *De geöctrooieerde compagnie: de VOC en de WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap*, Deventer.
- Heijer, H.J. den (2005b) '“Over warme en koude landen”; Mislukte Nederlandse volksplantingen op de Wilde Kust in de zeventiende eeuw', *De Zeventiende Eeuw*, 21 (1): 79-90.
- Heinen, H.D. and Alvaro García-Castro (2000) 'The Multiethnic Network of the Lower Orinoco in Early Colonial Times', *Ethnohistory* 47: 3-4.
- Hemming, John (1970) *The conquest of the Incas*, London.
- Hemming, John (1978a) *Red gold: the conquest of the Brazilian Indians*, London.
- Hemming, John (1978b) *The search for El Dorado*, London.
- Hemming, John (1987) *Amazon frontier: the defeat of the Brazilian Indians*, London.
- Hemming, John (1990) *Roraima: Brazil's northernmost frontier*, London.
- Hemming, John (2003) *Die if you must: Brazilian Indians in the twentieth century*, London.
- Hemming, John (2008) *Tree of rivers: the story of the Amazon*, New York
- Heriarte, M. de (1964) *Descriçam do Estado do Maranham, Para, Corupa, Rio das Amazonas*, Wien.

- Herlein J.D. (1718) *Beschryvinge van de volk-plantinge Zuriname*, Leeuwarden.
- Hill, J. D. ed. (1996) *History, power, and identity: ethnogenesis in the Americas, 1492-1992*, Iowa City.
- Hofenk de Graaff, Judith (2006) ‘“To dye anything that you want to dye”: the “art of dyeing” and its significance for the understanding of historic textiles and their condition’, proefschrift UVA, Amsterdam.
- Hoff, B. (1955) ‘The languages of the Indians of Surinam and the comparative study of the Carib and Arawak languages’, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 111, no: 4, Leiden: 325-355.
- Hoff, B.J. (1968) *The Carib Language, Phonology, Morphonology, Morphology, Text and Word Index*. PhD thesis, Leiden.
- Howard, Catherine V. (2002) ‘A domesticação das mercadorias: Estratégia Waiwai’, in Albert, Bruce and Alcida Rita Ramos (2002) *Pacificando o branco: cosmologias do contato no norte-amazônico*, São Paulo: 25-60.
- Hulsman L. (2001) ‘Het Rasphuis, A prisão do pau-brasil’, *Continente Multicultural*, Edição N°01 –Recife.
- Hulsman L. (2005) ‘Brazilian Indians in the Dutch Republic: The Remonstrances of Antonio Paraupaba to the States General in 1654 and 1656’, *Itinerario, international journal on the history of European expansion and global interaction*, Vol. 29/1, Leiden: 51-78.
- Hurault, Jean (1965) ‘La population des Indiens de Guyane française. I. Vue historique générale’. *Population*, 20e jaargang No 4 (Jul-Aug. 1965), Paris: 603-632.
- Hygino, J. Duarte Pereira (1895) ‘Relatorios e cartas de Gedeon Morris de Jonge no tempo do domino Holandez no Brazil’, *Revista do Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro*, Tomo LVIII Rio de Janeiro.
- Israel, J.I. (1998) *The Dutch republic*, Oxford.
- Jagdew, Eric R. (2008) ‘Oorlog en Vrede in het wingewest Suriname; het pacificatiebeleid van de overheid jegens de inheemsen en marrons in de kolonie tussen 1650 en 1790’, Masterscriptie UVA, Amsterdam.
- Japikse, N. (1926)., *Resolutiën der Staten-Generaal*, Vol. 9, 's-Gravenhage.
- Japikse, N. (1930) *Resolutiën der Staten-Generaal*, Vol. 10, 's-Gravenhage.
- Japikse, N. (1941) *Resolutiën der Staten-Generaal*, Vol. 11, 's-Gravenhage.
- Jong, C. de (1961) ‘De zeekoevangst in Guyana in vroeger eeuwen’, *De Surinaamse landbouw*, 9^e jaargang no 3, Paramaribo: 93-100

- Jonge, Jan Karel Jakob de (1862-1909) *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië: verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief*, 's-Gravenhage.
- Jonkers, A.R.T. (2005) 'Parallel Meridians: Diffusion and Change in Early-Modern Oceanic Reckoning', in Parmentier J. ed. *Noord-Zuid in Oostindisch perspectief*, Den Haag.
- Karkliss, Karlins (1982) 'Glass Beads', *History and Archaeology* 59, Quebec.
- Karkliss, Karlins (1983) 'Glass Beads', in Hayes, Charles F. III, *Proceedings of the 1982 Glass Trade Bead Conference*, New York: 11-126.
- Kempen, M. and W. Rutgers (2005) *Noordoostpassanten; 400 jaar Nederlandse verhaalkunst over Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba*, Contact, Amsterdam.
- Keye, O. (1659) *Het waere onderscheit tusschen koude en warme landen*, H. Hondius, Den Haag.
- Keymis, Lawrence (1596) *A Relation of the second voyage to Guiana*, London.
- Keymis, Lawrence (1968) *A Relation of the second voyage to Guiana*, Amsterdam.
- Kloos, Peter (1971) *The Maroni River Caribs of Surinam*, Amsterdam.
- Klooster, Wim (1998) *Illicit Riches, Dutch trade in the Caribbean 1648-1795*, KITLV, Leiden.
- Knight, F.W., P.K. Liss ed. (1991) *Atlantic port cities: economy, culture, and society in the Atlantic world, 1650-1850*, Knoxville.
- Koch-Grünberg, C.T. (1921) *Zwei Jahre bei den Indianern Nordwest-Brasiliens*, Stuttgart.
- Koch-Grünberg, C.T. (1923) *Vom Roroima zum Orinoco: Ergebnisse einer Reise in Nordbrasilien und Venezuela in den Jahren 1911-1913*, Vol III, Berlin.
- Kooijmans, Marc en Judith Schooneveld-Oosterling (2000) *VOC-glossarium. Verklaringen van termen, verzameld uit de Rijks Geschiedkundige Publicatiën, die betrekking hebben op de Verenigde Oost-Indische Compagnie*, Den Haag.
- Laet, Johannes de (1625) *De Nieuwe Wereld*, Leiden.
- Laet, Johannes de (1630) *Beschrijvinghe van West Indien*, Leiden.
- Laet, Johannes de (1633) *Novus Orbis*, Leiden.
- Laet, Johannes de (1640) *L'histoire du Nouveau Monde*, Leiden.
- Laet, Johannes de (1644) *Historie ofte iaerlijck verhael van de verrichtinghen der geoctroyeerde West-Indische Compagnie, zedert haer begin, tot het eynde van 't jaer seshien-hondert ses-entertich; begrepen in derthien boecken, ende met verscheyden koperen platen verciert*, Elzevier, Leiden.
- Laet, Johannes de (1931-1937) uitg. door S.P. L'Honoré Naber en J.C.M. Warnsinck, *Jaerlyck verhael van de verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie in derthien boecken*, Nijhoff, Den Haag.

- Laet, Johannes de (1931) uitg. door S.P. L'Honoré Naber en J.C.M. Warnsinck, *Iaerlyck verhael van de verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie in derthien boecken*, dl 1, Nijhoff, Den Haag.
- Laet, Johannes de (1932) uitg. door S.P. L'Honoré Naber en J.C.M. Warnsinck, *Iaerlyck verhael van de verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie in derthien boecken*, dl 2, Nijhoff, Den Haag.
- Langer, Erick Detlef (1989) *Economic change and rural resistance in southern Bolivia, 1880-1930*, Stanford, Calif.
- Lefebvre de la Barre (1666) *Description de la France equinoctiale cy-devant appelee guyanne*, Paris.
- Lemon, James T. (1972) *The best poor man's country: a geographical study of early southeastern Pennsylvania*, Baltimore.
- Lesger, C. (1993) 'Intraregional trade and the port system in Holland, 1400-1700', in Davids, K. en Leo Noordegraaf eds. *The Dutch Economy in the Golden Age, Nine studies*, NEHA, Amsterdam).
- Lesger, Cle (2001) *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand: kooplieden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden ca. 1550-ca.1630*, Hilversum.
- Ligon, Richard (1657) *A true & exact history of the island of Barbados: illustrated with a mapp of the island, as also the principall trees and plants there, set forth in their due proportions and shapes, drawne out by their severall and respective scales: together with the ingenio that makes the sugar, with the plots of the severall houses, roomes, and other places that are used in the whole processe of sugar-making*, London.
- Ligtenberg, C. (1914) *Willem Usselinx*, Utrecht.
- Lima, André da Silva (2006) 'A Guerra pelas Almas: Alianças, Recrutamentos e Escravidão indígena, (do Maranhão ao Cabo do Norte, 1615-1647)', Dissertação (Mestrado) Universidade Federal do Pará, Belém.
- Lima, Ricardo Angelo Preira de (2003) 'Antropización, dinámicas de ocupación del territorio e desarrollo en la Amazonía Brasileña: el caso del estado de Amapá', PhD UAB, Barcelona.
- Lorimer, J. (1978) 'The English contraband tobacco trade from Trinidad', in Andrews, K.R. ed. *The Westward Enterprise*, Liverpool.
- Lorimer, Joyce (1989) *English and Irish settlement on the river Amazon, 1550-1646*, The Hakluyt Society, London.

- Lorimer, J. (1994) 'The reluctant Go-between: John Ley's Survey of Aboriginal Settlement on the Guyana Coastline', in Clough, C.C.H. and P.E.H. Hair eds. (1994) *The European Outthrust and Encounter*, Liverpool: 193-210.
- Lorimer, Joyce ed. (1998) *Settlement patterns in early modern colonization, 16th-18th centuries*, Aldershot.
- Lorimer, J. (2005) 'The Location of Raleigh's Guiana Gold Mine', *Terrae Incognitae*, 14 (1982): 77-95.
- Lorimer, J. ed. (2006) *Sir Walter Raleigh's Discoverie of Guiana*, London.
- MacHenry, Robert (1993) *Encyclopædia Britannica*, Chicago.
- 'Major Colourants and Dyestuffs entering International Trade; Annatto Seed and its Extracts', in 'Natural colourants and dyestuffs' originated by: Forestry Department (c) FAO 1995.
- Mann, Charles C. (2005) *1491: new revelations of the Americas before Columbus*, New York.
- Marchant, A. (1966) *From barter to slavery: the economic relations of Portuguese and Indians in the settlement of Brazil 1500-1580*, Gloucester, Mass.
- Masham, Thomas (1904) 'The third voyage set forth by sir Walter Raleigh to Guiana, with a pinnesse called The Watte, in the yeere 1596', in Hakluyt, Richard *Principal Navigations*, Glasgow, 1904, XI, pp. 1-15.
- Mauro, F. (1957) *Le Portugal et l'Atlantique au XVIIe siècle; 1570-1670*, Paris.
- Medeiros, Lucas, (2000) 'Population dynamics of the Waiãpi of Brazil', thesis for the Bachelor of Arts Degree in Environmental Studies, University of Chicago.
- Medina, José Toribio ed. (1988) *The discovery of the Amazon*, Dover Publications, New York.
- Meggers, Betty J. and Clifford Evans (1957) *Archeological investigations at the mouth of the Amazon*, Washington.
- Meggers, Betty J. and Clifford Evans (1960) *Archeological investigations in British Guiana*, Washington.
- Meilink-Roelofs, M.A.P. (1955) 'A survey of archives in the Netherlands pertaining to the history of the Netherlands Antilles', *De West-Indische Gids* vol. 35, Leiden: 1-38.
- Meilink-Roelofs, M.A.P.; transl. by Maria J.L. van Yperen (1982) *Dutch authors on West Indian history: a historiographical selection*, Den Haag.
- Memoire contenant l'exposé des droits de la France dans la question des frontières de la Guyana française et du Brésil soumise a l'arbitrage du gouvernement da la confédération Suisse*, (1896) Paris.
- Meteren, Emanuel van (1608) *Commentarien ofte memorien van den Nederlandschen Staet, Handel, Oorloghen ende Geschiedenissen van onsen tijden*, Danswijck, Schotland.

- Métraux, A. (1927) *Migrations historiques des Tupi-Guaraní*, Paris.
- Mitchell, Robert D. (1987) 'The Colonial origins of Anglo-America', in Mitchell, Robert D. and Paul A. Groves (1987) *North America, the Historical Geography of a changing continent*, London: 93-120.
- Mocquet, Jean (1617) *Voyages en Afrique, Asie, Indes Orientales et Occidentales faits par Jean Mocquet*, Paris.
- Monteiro, John M. (2000) 'The Heathen Castes of the Sixteenth-Century, Portuguese America: Unity, Diversity and the Invention of the Brazilian Indians', *Hispanic American Historical Review* 80:4 (Durham 2000): 697-719.
- Monteiro, John M. (2001) *Tupis, Tapuias e Historiadores, Estudos de História Indígena e do Indigenismo, Tese Apresentada para o Concurso de Livre Docência*, Campinas.
- Moreno, Diogo de Campos (2001) *Jornada de Maranhão*, São Paulo.
- Mulert, F.E. Baron (1919) 'Eene episode uit den Indianenoorlog in Suriname in den Zeeuwschen tijd', *WIG* 1: 221-225.
- Muller, Kim Isolde (2001) *Elisabeth van der Woude: memorije van 't geen bij mijn tijd is voorgevallen: met het opzienbarende verslag van haar reis naar de Wilde Kust 1676-1677*, Terra Incognita, Amsterdam.
- Myst, Gerardus de (1678) *Verloren Arbeyt ofte Klaar en kortbondigh vertoogh van de Colonie in de Lantstreke Guiana, aan de vaste kust van America Op de Revier Wiapoca*, UBL: Thysiana 10329, Pieter Timmers, Amsterdam.
- Nagtglass, F. (1890) *Levensberichten van Zeeuwen*, Middelburg.
- Nardeux, André (2001) 'L'expédition aventureuse en guyane de trois gentilhommes normands et de leur 26 compagnons (1626-1630)', in Hervieux, Jean Paul, Gilles Désiré dit Gosset et Eric Barré, *Les Normands et l'outre-mer, Annales de Normandie*, Caen: 299-304.
- Nassar, N.M.A. (2002) 'Cassava, Manihot esculenta Crantz, genetic resources: origin of the crop, its evolution and relationships with wild relatives', *Genetics and Molecular Research* 1 (4): 298-305 (2002), Brasilia.
- Nassy, David (1791) *Geschiedenis der kolonie van Suriname*, ed S. Emmering (1974) Amsterdam.
- Netscher, P.M. (1853) *Les Hollandais au Brésil: notice historique sur les Pays-Bas et le Brésil au XVIIe siècle*, Den Haag.
- Netscher, P.M. (1888) *Geschiedenis van de koloniën Essequibo, Demerary en Berbice, van de vestiging der Nederlanders aldaar tot op onzen tijd*, Nijhoff, 's-Gravenhage.

- Neves, Eduardo Goés (2008) 'Ecology, Ceramic Chronology and Distribution, Long-term History and Political Change in the Amazonian Floodplain', in Silverman, Helaine and William H. Isbell (2008) *Handbook of South American archaeology*, New York: 359-380.
- Nimuendaju, C. (1648) 'The Aruã' in Steward, Julian Haynes (1948) *Handbook of South American Indians*, Vol 3, Washington: 195-198.
- Nimuendaju, C. (1648) 'The Pacajá', in Steward, Julian Haynes (1948) *Handbook of South American Indians*, Vol 3, Washington: 203-204.
- Nimuendaju, C. (1648) 'The Yuruna', in Steward, Julian Haynes (1948) *Handbook of South American Indians*, Vol 3, Washington: 218.
- Nimuendajú, Curt (2004) *In pursuit of a past Amazon: archaeological researches in the Brazilian Guyana and in the Amazon region / by Curt Nimuendajú ; a posthumous work compiled and translated by Stig Rydén and Per Stenborg*, Göteborg.
- Oliveira, Adélia Engrácia de (1994) 'The evidence for the Nature of the Process of Indigenous Deculturation and Destabilization in the Brazilian Amazon in the Last Three Hundred Years: Preliminary Data', in Roosevelt, Anna ed. (1994) *Amazonian Indians from prehistory to the present: anthropological perspectives*, University of Arizona Press, Tucson.
- Oostindie, G.J., Emy Maduro (1986) *In het land van de overheerser, II Antillianen en Surinamers in Nederland 1634/1667-1954*, Dordrecht.
- Oppenheim, S. (1907) 'An Early Jewish Colony in Western Guiana, 165-1666, and its relation to the Jews in Surinam, Cayenne, and Tobago', *Publications of the American Jewish Historical Society*, XVI: 95-186.
- Ormeling, Ferjan K., Hans Stabe and Jörn Sievers (ed.) (2003) *Training course on toponymy: Enschede, Frankfurt am Main, Berlin, 11 August - 6 September 2002*, Frankfurt am Main.
- Ostler, Nicholas (2005) *Empires of the word: a language history of the world*, London.
- Otto, Paul (2006) *The Dutch-Munsee encounter in America: the struggle for sovereignty in the Hudson Valley*, New York.
- Oudschans Dentz, Fred (1938) *Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck: een belangwekkende figuur uit de geschiedenis van Suriname*, Amsterdam.
- Oudschans Dentz, Fred (1975) *De kolonisatie van de Portugeesch Joodsche natie in Suriname en de geschiedenis van de Joden Savanne*, Amsterdam.
- Panhuys, L.C. van (1930) 'Quyrin Spranger', *West Indische Gids* XII, Den Haag: 535-540.
- Passes, Alan (2004) 'The Gathering of the Clans: The Making of the Palikur Naoné', *Ethnohistory* 51:2 (spring 2004), Duke University Press, Durham.

- Penard, F.P. en A.P. Penard (1907-1908) *De menschetende aanbidders der zonnelang*, Paramaribo.
- Pérez, Berta E. (2000) 'Rethinking Venezuelan Anthropology', *Ethnohistory* 47 (3-4): 513-533.
- Pertinente beschrijvinge van Guiana. Gelegen aen de vaste kust van America: Waer in kortelijck verhaelt wordt [...] de limiten, het klimaet en de stoffen der landen [...] nevens der selver inwoonderen aldaer. Hier is bygevoeght Der participanten uytschot ende profijten, die daer uyt te volgen staen. Als oock de Conditien van [...] de Staten van Hollandt en West-Vrieslandt, voor die gene die nae Guiana begeeren te varen* (1676) Jan Claesz. ten Hoorn, Amsterdam, Knuttel 11389; Tiele (Bibl.) 113; Van der Wulp 5545.
- Piso, Willem (1658) *Gulielmi Pisonis medici Amstelædamensis De Indiæ utriusque re naturali et medica libri qvatvordecim*, Amsterdam.
- Plew, Mark G. (2005) *The Archaeology of Guyana*, Oxford.
- Polderman, M. (2004) *La Guyane française, 1676-1763: mise en place et évolution de la société coloniale, tensions et métissages*, Toulouse.
- Pompa, C. (2003) *Religião como tradução: missionaries, Tupi e 'Tapuia' no Brasil colonial*, São Paulo.
- Porro, Antonio (1992) 'História Indígena de alto e médio Amazonas', in Cunha, Manuela Carneiro, *História dos Índios no Brasil*, São Paulo: 175-196.
- Porro, Antônio (1993) *As crônicas do rio Amazonas: tradução, introdução e notas etno-históricas sobre as antigas populações indígenas da Amazônia*, Vozes, Petrópolis.
- Porro, Antonio (1996) *O Povo das Águas: ensaios de etno-história amazônica*, Petrópolis.
- Postma, J.M. (1971) *The Dutch participation in the African slave trade: Slaving on the Guinea coast 1675-1795*, Ann Arbor.
- Postma, J.M. (1990) *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815*, Cambridge.
- Postma, J.M. (2003) *Riches from Atlantic commerce: Dutch transatlantic trade and shipping, 1585-1817*, Leiden.
- Pujol, B., Patrice David, Doyle McKey (2005) 'Microevolution in agricultural environments: how a traditional Amerindian farming practice favours heterozygosity in cassava (*Manihot esculenta* Crantz, Euphorbiaceae)', *Ecology Letters* (2005) 8, CNRS, Paris: 138-147.
- Quimby, George Irving (1966) *Indian culture and European trade goods: the archaeology of the historic period in the western Great Lakes region*, Madison.
- Raleigh, Walter (1596) *The Discoverie of the large, rich, and bewtiful empyre of Guiana*, London.
- Rees, O. van (1868) *Geschiedenis der koloniale politiek van de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, Utrecht.

- Reeve, Mary-Elizabeth (1993) 'Regional Interaction in the Western Amazon: The early Colonial Encounter and the Jesuit Years: 1538-1767', *Ethnohistory*, Vol 41 1: 106-133.
- Reis, Arthur C. Ferreira (1993) *Limites e Demarcações na Amazia Brasileira*, Vol.1, Belém.
- Renor, João ferreira de carvalho (1997) *As Guerras justas e os autos de devassa contra os índios da amazônia no período colonial*, 1977 Imperatriz (MA).
- Renselaar, H.C. (1966) 'Oude kaarten van Suriname', *WIG* 45 jg, Den Haag: 2-13.
- Rimmer, P.J. (1973) 'The search for spatial regularities in the development of Australian seaports, 1861-1961/62', in B.S. Hoyle (ed.), *Transport and development*, London.
- Rivière, Peter (1983) 'Aspects of Carib political economy', *Antropológica*, Vol. 59 (1983/6): 349-358.
- Rivière, Peter (1984) *Individual and society in Guiana: a comparative study of Amerindian social organization*, Cambridge.
- Rochefort, Charles de (1658) *Histoire naturelle et morale des isles Antilles de l'Amerique*, Rotterdam.
- Roelevink, J. (1983) *Resolutiën der Staten-Generaal*, Nieuwe Reeks, 1610-1670, Vol. 5, 1621-1622, 's-Gravenhage.
- Rodrigues, A.D. (2000) 'Panorama das línguas indígenas da Amazônia', in Queixalós, F. en O. Renault-Lescure, *As línguas Amazônicas de hoje*, São Paulo.
- Rodway, James (1904) 'The River –Names of British Guiana', *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol. 36, No. 7, New York: 396-402.
- Roessingh, H.K. (1976) *Inlandse tabak: Expansie en contractie van een handelsgewas in de 17e en 18e eeuw in Nederland*, Zutphen.
- Roessingh, M.P.H. (1968) *Guide to the sources in the Netherlands for the history of Latin America*, Den Haag.
- Roggeveen (1675) *Brandende Veen*, Amsterdam.
- Roos, D. (1992) *Zeeuwen en de Westindische Compagnie (1621-1674)*, Hulst.
- Roosevelt, Anna C. (1991) *Moundbuilders of the Amazon, Geophysical Archeology on Marajo Island, Brazil*, New York.
- Roosevelt, Anna ed. (1994) *Amazonian Indians from prehistory to the present: anthropological perspectives*, University of Arizona Press, Tucson.
- Rostain, Stéphen (1994) 'L'Occupation amérindienne ancienne du littoral de Guyane', Vol. 1, 2, PhD Dissertation Sorbonne, Paris.
- Rostain, S. (2008) 'The Archaeology of the Guianas: An Overview', in Silverman, Helaine and William H. Isbell (2008) *Handbook of South American archaeology*, New York: 279-302.

- Roth, W. (1948) 'Adriaan van Berkel's Travels in South America between the Berbice and Essequibo rivers and in Surinam 1670-1689', *Daily Chronicle*, Georgetown.
- Roth, (1974) 'Trade and barter among the Guiana Indians', *Native South Americans*, Toronto: 159-165.
- Roy van Zuydewijn, Eleonora Anna Irene de (2002) *Van koopman tot icoon: Johan van der Veken en de Zuid-Nederlandse immigranten in Rotterdam rond 1600*, Amsterdam.
- Sainsbury, W. Noël (1860) *Calendar of state papers: Colonial series: preserved in the State Paper Department of Her Majesty's Public Record Office*, London.
- Saint-Martin, J.M. (1989) *Le sang de l'arbre: le roucou dans l'économie de la Guyane et des Antilles du XVIIe siècle à nos jours*, Ed. Caribéennes, Paris.
- Sandiford, K. (1990) 'Inkle and Yarico: the construction of alterity from history to literature', *New West Indian Guide/ Nieuwe West-Indische Gids* 64 (1990), no 3/4, Leiden, 115-125.
- Santilli, P. (1994) *Fronteiras da República / história e política entre os Macuxi no vale do rio Branco*, São Paulo.
- Santos-Granero, Fernando (2002) 'The Arawakan Matrix: Ethos, Language and History in Native South America', in Hill, Jonathan D. (2002) *Comparative Arawakan Histories: Rethinking Language Family and Culture Area in Amazonia*, Illinois: 25-50.
- Schaan, Denise (1996) 'The Camutins Chiefdom: rise and development of social complexity on marajó island, brazilian amazon', PhD PUC Rio Grande do Sul.
- Schilder, G. (1973) 'Een historisch overzicht van de ontdekking van Suriname', in Bubberman, F.C. ed., *Links with the past; The history of the cartography of Suriname 1500-1971*, Amsterdam: 1-35.
- Schiltkamp, J.A. van en J.Th. de Smidt (1973) *West Indisch plakaatboek*, Amsterdam.
- Schomburgk, Robert H. (1840) *A description of British Guiana, geographical and statistical: exhibiting its resources and capabilities, together with the present and future condition and prospects of the colony*, London.
- Sheridan, R.B. (1974) *Sugar and Slavery*, Barbados.
- Silva, Joaquim Caetano da (1851) 'Memória sobre os limites do Brasil com a Guiana Francesa', *Revista do IHGB*, no 20, tomo XIV, Rio de Janeiro.
- Silva, Joaquim Caetano da (1861) *L'Oyapock et L'Amazone, question brésilienne et française*, Paris.
- Silverman, Helaine and William H. Isbell (2008) *Handbook of South American archaeology*, New York.
- Sleen, W.G.N. (1962) *Glaskralen*, Bussum.

- Sleen, W.G.N. (1973) *A handbook on beads*, Luik.
- Slicher van Bath, B.H. (1989) *Indianen en Spanjaarden: een ontmoeting tussen twee werelden, Latijns Amerika 1500-1800*, Amsterdam.
- Sluiter, Engel (1942) 'Dutch Maritime Power and the Colonial Status Quo, 1585-1641', *The Pacific Historical Review*, Vol. 11, No. 1 (Mar., 1942): 29-41.
- Sluiter, E. (1948) 'Dutch-Spanish Rivalry in the Caribbean Area, 1594-1609', *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 28, No 2 (May 1948): 165-196.
- Smidt, J.Th. de, met medew. van T. van der Lee (1973) *De Plakaten, ordonnantiën en andere wetten uitgevaardigd in Suriname, 1667-1816*, Dl. I: 1667-1761, Amsterdam.
- Smith, Carol (1976) *Regional Analysis*, Vol. 1, 2, New York.
- Spierenburg, P.C. (1991) *The prison experience: disciplinary institutions and their inmates in early modern Europe*, New Brunswick, N.J.
- Staden, Hans (1963) bewerking Karl Fouquet, *Zwei Reisen nach Brasilien, 1548-1555*, Marburg an der Lahn.
- Staehelin, F. (1914) *Die Mission der Brüdergemeine in Suriname und Berbice im achtzehnten Jahrhundert: eine Missionsgeschichte hauptsächlich in Auszügen aus Briefen und Originalberichten*, T I, Paramaribo.
- Staehelin, F. (1915) *Die Mission der Brüdergemeine in Suriname und Berbice im achtzehnten Jahrhundert: eine Missionsgeschichte hauptsächlich in Auszügen aus Briefen und Originalberichten*, T II, Paramaribo.
- Stenzel, Kristine (2005) 'Multilingualism in the Northwest Amazon revisited, in *Memorias del Congreso de Idiomas Indígenas de Latinoamérica-II 27 – 29 de octubre de 2005*, University of Texas, Austin.
- Stols, Eddy (1971) *De Spaanse Brabanders, of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld, 1598-1648*, Brussel.
- Stols, Eddy (1997) 'Flandes ante el tratado de Tordesillas y el monopolio colonial Iberico', *El tratado de Tordesillas y su época*, Valladolid: 1279-1295.
- Stoppelaar, J. H.(1901) *Balthasar de Moucheron*, Nijhoff, 's-Gravenhage.
- Sweet, D. G. (1974) 'A rich realm of nature destroyed, the middle Amazon Valley, 1640-1750', PhD, University of Wisconsin.
- Tassinari, Antonella Maria Imperatriz (1998) '*Karipunas*' e '*Brasileiros*' a trajetória de dois termos; *Uma contribuição à história indígena da região do baixo Rio Oiapoque*, Caxambu.
- Taylor, Douglas (1977) *Languages of the West-Indies*, London.

- The case of Venezuela: a reply to the British blue book entitled: 'Documents and correspondence relating to the question of boundary between British Guiana and Venezuela' by a special commission of the government of Venezuela* (1896) Atlanta.
- Thomas, G. (1972) 'An indigenous trade system of Southeast Bolivar, Venezuela', *Antropologica* 33: 3-37.
- Times Books (2003) *The Times comprehensive atlas of the world*, London.
- Townsend, Joan B. (1975) 'Mercantilism and societal change: an ethnohistoric examination of some essential variables', *Ethnohistory*, Vol. 22 1: 21-32.
- Tyacke, S. (1980) 'English charting of the River Amazon, c1595- c 1630', *Imago Mundi* V 32, Kent: 75-89.
- Urban, Greg (1992) 'A história da cultura brasileira segundo as línguas nativas', in Manuela Carneiro Cunha (1992) *História dos Índios no Brasil*, São Paulo 87-102.
- USC Venezuela-British Guiana boundary arbitration (1898): *The case of the United States of Venezuela before the tribunal of arbitration to convene at Paris*. (3 dl.); *The counter-case, etc.* (3 dl.); *The printed argument on behalf of the U.S. of Venezuela before the tribunal of arbitration* (2 dl) Baltimore.
- Uzendoski, Michael (2005) 'Making Amazonia: Shape-shifters, Giants and Alternative Modernities', *Latin American Research Review*, Vol. 40, No 1 February 2005, Austin Texas.
- Van Cleef Bachman (1969) *Peltries or plantations: the economic policies of the Dutch West India Company in New Netherland, 1623-1639*, Baltimore.
- Vance, J.E. (1970) *The Merchant's world: the geography of wholesaling*, Englewood Cliffs, N.J.
- Varnhagen Visconde do Porto Seguro, F.A. (1927) *Historia Geral do Brasil*, Tomo 1, 2, 3, São Paulo 1927.
- Vaughan, Alden T. (2002) 'Sir Walter Raleigh's Indian Interpreters, 1584-1618', *The William and Mary Quarterly*, Vol. 59, Issue 2.
- Velius, Theodorus (1648) *Chronijck van Hoorn. Daer in verhaelt werden des selven stadts eerste begin, opcomen en gedenckweerdige geschiedenissen tot op den jare 1630*, Hoorn, New York.
- Versteeg, Aad H. (2003) *Suriname voor Columbus*, Paramaribo.
- Versteeg, Aad H. (2008) 'Barrancoid and Arauquinoid Mound builders in Coastal Suriname', in Silverman, Helaine and William H. Isbell (2008) *Handbook of South American archaeology*, New York: 303-318.
- Vespucci, Amerigo (1893) *The first four voyages of Amerigo Vespucci / repr. in facsimile and transl. from the rare original edition (Florence, 1505-06)*, Quaritsch, London.

- Vidal de la Blache, P. (1901) 'Le contesté franco-brésilien', *Annales de géographie*, Année 1901, Volume 10, Numéro 49: 68-70.
- Vidal, Silvia M. (2000) 'Kuwé Duwákalmi: The Arawak Sacred Trade Routes of Migration, Trade and Resistance', *Ethnohistory* 47: 3-4, American Society for Ethnohistory 635-667.
- Voorhoeve, Jan en Ursy M. Lichtveld (1980) *Suriname: Spiegel der vaderlandse koopliden*, Den Haag.
- Vries, David Pietersz. de (1655) *Korte historiael, ende journalen aenteyckeninge, van verscheyden voyagiens in de vier deelen des wereldds-ronde, als Europa, Africa, Asia, ende Amerika gedaen / door D. David Pietersz. de Vries, artillerij-meester [...]: waer in verhaelt werd wat batailjes hy te water gedaen heeft, enz*, Alkmaar.
- Vries, Jan de, Ad van der Woude (1997) *The first modern economy: success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500-1815*, Cambridge.
- Vruggink H., A.N. Paasman (1988) 'Overzicht van Suriname-collecties I', *OSO: tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis*, Vol. 7 (2): 189-244.
- Vruggink H., A.N. Paasman (1988) 'Overzicht van Suriname-collecties II', *OSO: tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis*, Vol. 8 (1989), (1): 77-96.
- Vruggink H., A.N. Paasman (1988) 'Overzicht van Suriname-collecties III', *OSO: tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis*, Vol. 8 (1989), (2): 196-226.
- Vuurde, Rob van (1998) *Engeland, Nederland en de Monroeleer, 1895-1914: Europese belangenbehartiging in de Amerikaanse invloedssfeer*, Amsterdam.
- Waesbergen, Schouten (1748) *Handvesten ofte Privilegien ende octroyen Amstelredam*, deel I, Amsterdam.
- Wainwright, Joel (2008) *Decolonizing development: colonial power and the Maya*, Oxford.
- Wallenburg, Martin (1995) 'Het reisverhaal van Gelein van Stapels', *Zeeuws Tijdschrift* 1995/1, Middelburg.
- Wallenburg, Martin van (1995b) 'Sites of Fortifications and Administrative Headquarters of Early Dutch Colonists on the Berbice River', *Archaeology and Anthropology* 10, Georgetown.
- Warren, George (1667) *An impartial description of Surinam upon the continent of Guinea in America. With a history of several strange beasts, birds [...] and customs of that colony, &c. Worthy the perusal of all, from the experience of George*, Gent.
- Wassenaer, Nicolaes A. (1627) *Twaelfde deel of 't vervolgh van het Historisch Verhael aller gedenckwaerdiger geschiedeniss die in Europa[...] Asia[...] Africa [...] America [...] voorgevallen zijn*, Amsterdam, in Wassenaer, Nicolaes van (1622-1630) *Historisch Verhael aller Ghedenckwaerdigher Geschiedenissen*, 17 volumes, Jan Jansen, Amsterdam.

- Wauchope, R. (1981) *Handbook of Middle American Indians*, Austin.
- Wekker, Just B.Ch. (1980) 'Indiaanse geografische namen in Suriname en de overige Guyana's', *OSO: tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis*, Vol 9 (1): 7-24.
- Wekker, J.B.C. (1982) 'Een blik in het onafzienbare gebied van de geografische naamgeving in Suriname', *OSO: tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis*, Vol. 1 (1): 66-70.
- Wekker, J.B.C. (1988) 'Suriname in kaartcollectie', *OSO: tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis*, Vol. 7 (2): 175-188.
- Wekker, J.B.C. (1990) 'Indiaanse geografische namen in Suriname en de overige Guyana's', *OSO: tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis*, Vol. 9 (1): 7-24.
- Wekker, J.B.C. (1993) 'Indianen en pacificatie', *OSO: tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis*, Vol. 12 (2) (okt.): 174-187.
- Wekker, J.B.C. (1994) 'Indiaanse woon- en leefgebieden in Suriname en de overige Guyana's', *OSO: tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis*, Vol. 13 (1): 6-14.
- Wereld Bosatlas (2004) Wolters Noordhoff, Groningen.
- Werkhoven, M.C.M. en A.H. Versteeg (1979) 'De vegetatie van 4 terpen in de westsurinaamse vlakte', *OSO* 27 april 1979, Paramaribo.
- Whitehead, Neil L. (1988) *Lords of the tiger spirit: a history of the Caribs in colonial Venezuela and Guyana*, Foris Publications, Dordrecht.
- Whitehead, N. (1990) 'Carib Ethnic Soldiering in Venezuela, the Guianas, and the Antilles, 1492-1820', *Ethnohistory* 37:44, 357-385, Duke University Press, Texas.
- Whitehead, N. (1990b) 'The Snake Warrior- Sons of the Tiger's Teeth: a descriptive analysis of Carib Warfare, ca 1500-1820', in Haas, J. *The Anthropology of War*, Cambridge: 146-170.
- Whitehead, N. (1996) 'Ethnogenesis and Ethnocide in the European Occupation of Native Surinam, 1499-1681', in Hill, Jonathan D. *History, Power and Identity; Ethnogenesis in the Americas, 1492-1992*, Iowa.
- Whitehead, Neil L. ed. (1997) *The Discoverie of the Large, Rich and Bewtiful Empire of Guiana by Sir Walter Raleigh*, American Exploration & Travel Series Vol. 71 , Norman.
- Whitehead, Neil L. (1998) 'Indigenous Cartography in Lowland South America and the Caribbean', in Woodward, David en G. Malcolm Lewis eds. (1998) *The History of Cartography; Volume two, book three: Cartography in the Traditional African, American, Arctic, Australian and Pacific Societies*, University of Chicago Press, Chicago.
- Whitehead, Neil L. (ed.) (2003) *Histories and historicities in Amazonia*, Lincoln.

- Wieder, F.C. (1932) *Monumenta cartographica: reproductions of unique and rare maps, plans and views in the actual size of the originals accompanied by cartographical monographs / by F.C. Wieder*, Vol IV, Den Haag.
- Williams, Denis (2003) *Prehistoric Guiana*, Miami.
- Williamson, James A. (1923) *The English Colonies in Guiana and on the Amazon, 1604-1668*, Oxford.
- Wolf, Eric R. (1982) *Europe and the people without history*, Berkeley.
- Woodward, David en G. Malcolm Lewis ed. (1998) *The History of Cartography; Volume two, book three: Cartography in the Traditional African, American, Arctic, Australian and Pacific Societies*, University of Chicago Press, Chicago.
- Wrangel, E.H.G. (2006) *De betrekkingen tusschen Zweden en de Nederlanden op het gebied van letteren en wetenschap, voornamelijk gedurende de zeventiende eeuw*, DNBL.
- Yzerman, J.W. (1918) *Journal van de reis naar Zuid-Amerika (1598-1601) / door Hendrik Ottsen*, 's-Gravenhage.
- Zandvliet, Kees (1998) *Mapping for money: maps, plans and topographic paintings and their role in Dutch overseas expansion during the 16th and 17th centuries*, Amsterdam.
- Zwarts, J. (1927) 'Eene episode uit de Joodse kolonisatie van Guyana', *West Indische Gids* IX, Den Haag: 519-530.

Afbeeldingen

De afbeelding op de kaft is afkomstig van het pamflet dat Gerbier in 1660 publiceerde en stelt de situatie voor in *fort Nassau* op het eiland van Cayenne na de aanslag op Gerbier. Op de voorgrond ligt de gedode dochter van Gerbier opgebaard en daarachter ligt de gewonde dochter op bed. De Indianen op de afbeelding hebben strengen van kralen en de tanga's van de vrouwen zijn oegenschijnlijk ook van glazen kralen gemaakt. De afbeelding kon dankzij de vriendelijke toestemming van de UBA gepubliceerd worden. (Gerbier 1660)

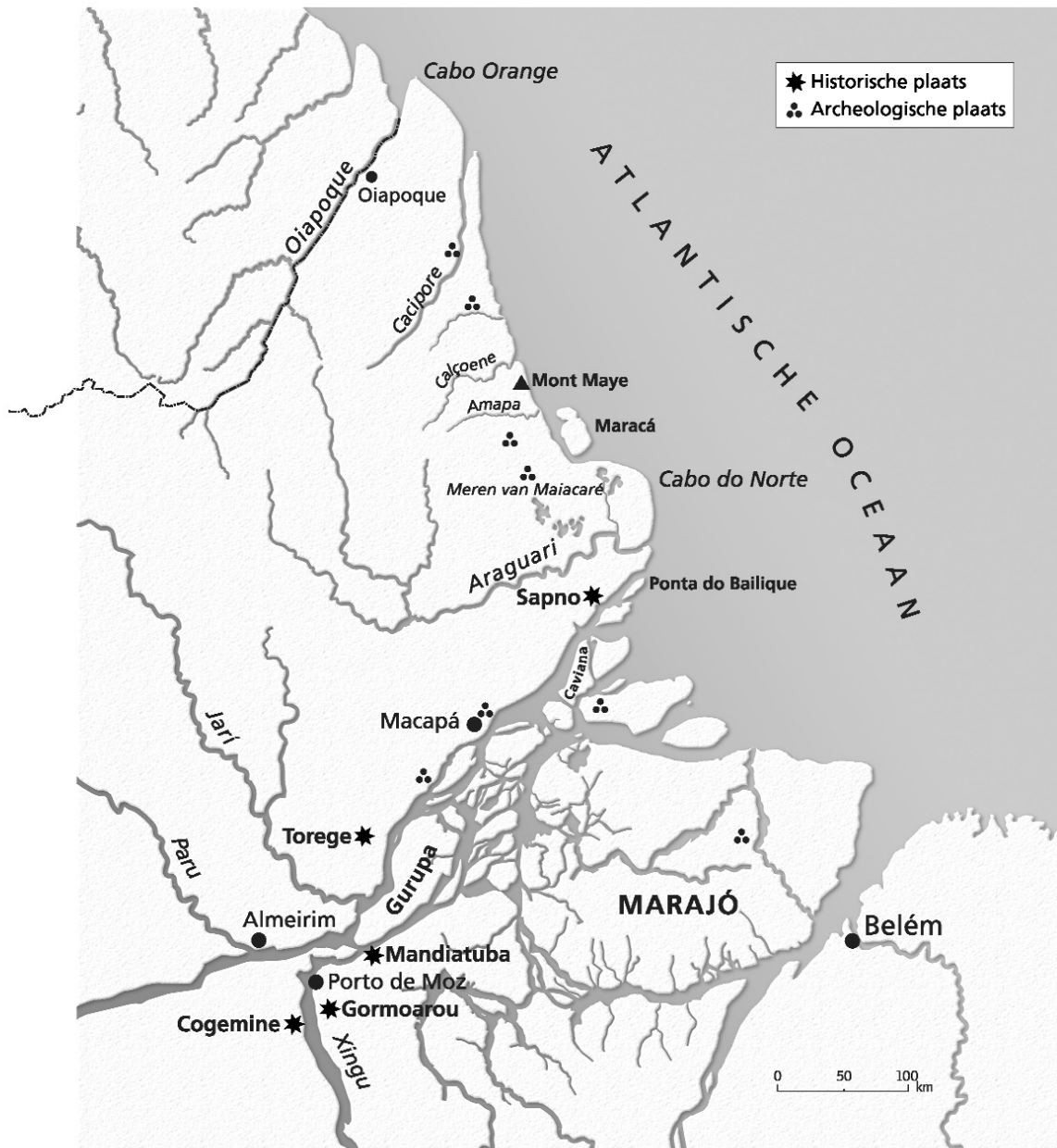
Overige Afbeeldingen

335	B 3 Dissel met holle goot	Auteur
	Dissel met steel	Auteur
	Precolumbiaanse dissel	Meggers
336	B 6 Glazen kralen Suriname	Auteur
	Kleine glazen kralen Berbice	Auteur

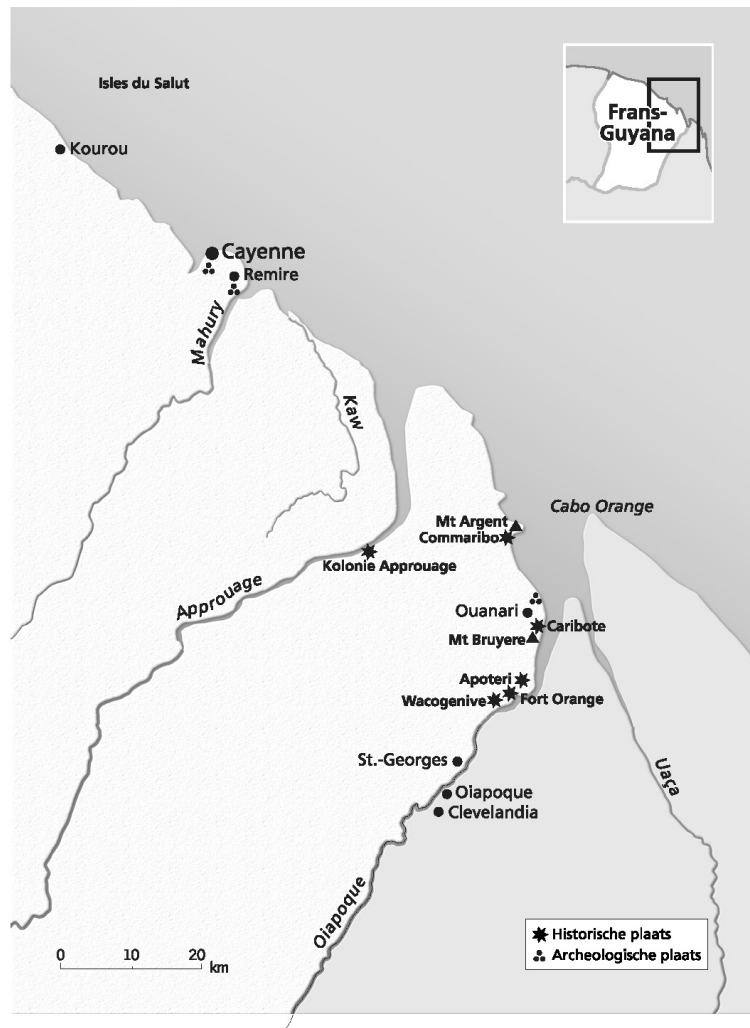
Kaarten

viii-ix	1 Overzichtskaart onderzoeksgebied
373	2 Kaart westelijke Amazone-delta
374	3 Kaart Oiapoque-Cayenne
375	4 Kaart Suriname
376	5 Kaart Guyana

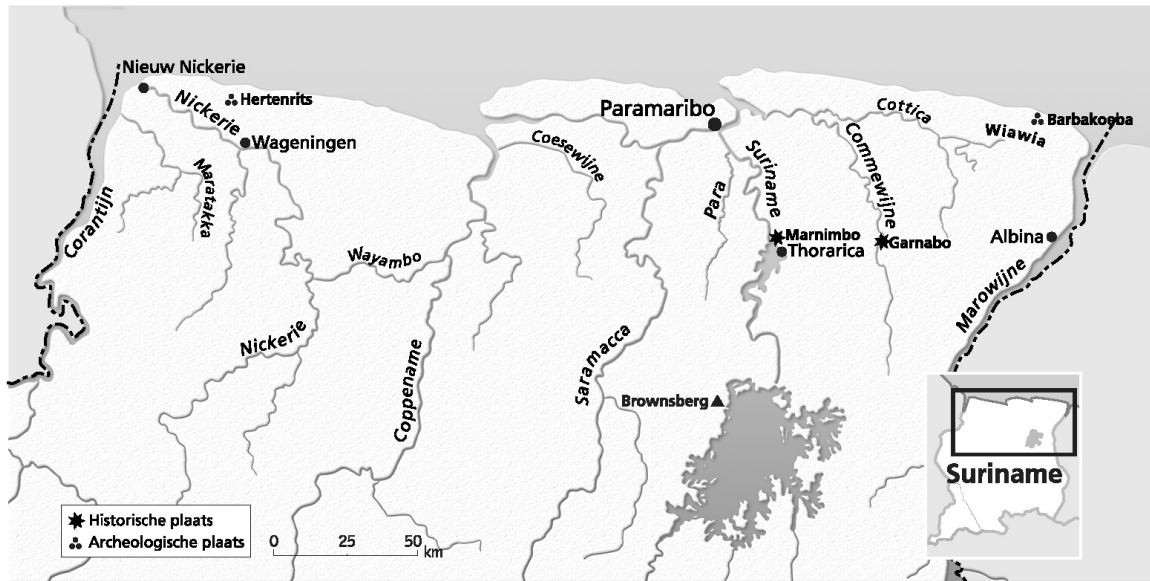
Kaart 2 westelijke Amazone-delta

Kaart 3 Oiapoque-Cayenne

Kaart 4 Suriname

Kaart 5 Guyana

